INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Centar za ekonomska istraživanja

(ANTI)LIBERALIZAM I EKONOMIJA

BEOGRAD, 2014

Uređivački odbor:

Dr **Veselin Vukotić**
Dr **Danilo Šuković**
Dr **Mirjana Rašević**
Dr **Slobodan Maksimović**
Dr **Vladimir Goati**

Izdaje:
Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:
Dr **Danilo Šuković**

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:
Newpress, Smederevo

Tiraž:
400

ISBN: 978-86-7093-152-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.82(082)
338.1(082)
336.76(082)

(ANTI)LIBERALIZAM i ekonomija / [uređivački odbor Veselin Vukotić ... [et al.]. - Beograd : Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, 2014 (Smederevo : Newpress). - 424 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

"Tradicionalni naučni skup Centra za ekonomska istraživanja..." --> str. [425]. - Tiraž 400. - Str. 7: Predgovor / Danilo Šuković. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-7093-152-7
1. Вукотић, Веселин [члан уредничког одбора]
a) Либерализам - Зборници b) Привредни развој - Зборници c) Тржиште - Зборници d) Глобализација - Зборници
COBISS.SR-ID 207396108

© 2011. Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja
Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje ili na bilo koji drugi način, bez prethodne saglasnosti izdavača.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 7

Veselin Vukotić
ANTILIBERALIZAM LIBERALA 9

Ljubomir Madžar
APOREME INSTITUCIONALNOG RAZVOJA SRBIJE – meandri naših doktrinarnih konfrontacija 28

Danilo Šuković
NEOLIBERALIZAM NA UDARU NEJEDNAKOSTI I GLOMAZNE DRŽAVE 65

Miroslav Prokopijević
LIBERALIZAM, LIBERTARIJANIZAM I PRIVREDNI REZULTATI 73

Igor Lukšić
O INDIVIDUALIZMU, OBRAZOVANJU I RAZVOJ 83

Kosta Josifidis
Alpar Lošonc
ANTILIBERALNE POSLEDICE NEOLIBERALIZMA 92

Mirjana Rašević
(ANTI)LIBERALIZAM I POPULACIONA POLITIKA 106

Milica Vukotić
Ivana Stešević
OTVORENOST EKONOMIJE, OBRAZOVANJE I EKONOMSKI RAZVOJ 115

Petar Đukić
EKONOMSKI LIBERALIZAM U KONTEKSTU AKTUELNE GLOBALNE KRIZE: PRO ET CONTRA 122

Petar Ivanović
Dragana Radević
EKONOMSKE SLOBODE I RAZVOJ 131

Zorica Mršević
NASILJE DOMINACIJE I BOGAĆENJA: NEOLIBERALNA ILI SOLIDARNA EVROPA 138

Neven Cvetićanin
DRŽAVA BLAGOSTANJA KAO SINTEZA IZMEĐU LIBERALNIH I ANTILIBERALNIH EKONOMSKO-DRUŠTVENIH TENDENCIJA 149

Aleksandra Jovanović
VLADAVINA TRŽIŠTA, VLADAVINA PRAVA I (ANTI)LIBERALIZAM 164

Maja Drakić
Vojin Golubović
DRŽAVA BLAGOSTANJA I PENZIJSKI SISTEM 174

Živko Surčulija
Sreten Jelić
LIBERALIZAM, ULOGA DRŽAVE I EKONOMSKA KRIZA S POSEBNIM OSVRTOM NA SRBIJU. 181

Darko Marinković
LIBERALIZAM IZMEĐU VIZIJE SLOBODE I IDEOLOŠKE MANIPULACIJE. 189

Maja Baćović
FISKALNA POLITIKA U ZEMLJAMA U TRANZICIJI-PODRŠKA ILI PREPREKA EKONOMSKOM RAZVOJU 198

Slobodan Vukićević
Predrag Živković
Obrad Samardžić
AGONIJA LIBERALIZMA (kratak prolog istoriji neoliberalizma) 206

Ivan Vujačić
Jelica Petrović Vujačić
NEOLIBERALIZAM-POJAM IZGUBLJEN U PREVODU 214

Gordana Radojević
HUMBOLTOV POGLED NA KORIJENE ANTILIBERALIZMA 222

Rajko Bukvić
Vladimir Zakharov
PRETPOSTAVKE NEOKLASIČNE EKONOMSKE PARADGME I EKONOMSKA I DRUŠTVENA STVARNOST 231

Milan Šojić
LIBERALIZAM I TRANZICIJA - ISKUSTVA SRBIJE I OKOLNIH ZEMALJA 242

Jadranka Kaluđerović
DA LI INTERVENCIONIZAM U KRIZNIM VREMENIMA IMA ALTERNATIVU 252

Milorad Katnić
Željko Bogetić
EVOLUCIJA IDEJA LIBERALIZMA I INTERVENCIONIZMA I NJIHOV UTICAJ NA FISKALNU POLITIKU U SAVREMENOM DRUŠTVU 259

Zoran Stefanović
Dragan Petrović
GLOBALIZACIJA I NEOLIBERALIZAM IZ PERSPEKTIVE RADIKALNE POLITIČKE EKONOMIJE 269

Nina Vujošević
KAKO POVEĆATI KONKURENTOST PREDUZEĆA U MANJE RAZVIJENIM PODRUČJIMA CRNE GORE U PROCESU PRISTUPANJA EU? 277

Srećko Mihailović
Vojislav Mihailović
VREDNOSNA RESOCIJALIZACIJA NA PUTU U "NEKAKAV" KAPITALIZAM 289

Dragana M. Đurić
TERRA INCOGNITA LIBERALIZMA 299

Zoran Đikanović
Neda Ivović
KRIZA DRŽAVE ILI KRIZA TRŽIŠTA 307

Branislava Bujišić
LIBERALIZAM I TRŽIŠNI TOTALITARIZAM 315

Lidija Madžar
SOCIJALNA POLITIKA EVROPSKE UNIJE U KONTEKSTU SOCIJALNOG LIBERALIZMA I SOCIJALNE TRŽIŠNE PRIVREDE 322

Aleksandar Bošković
DOMETI KRITIKE LIBERALIZMA 331

Marija Orlandić
Milika Mirković
EKONOMSKE SLOBODE: PUT KA VEĆEM RASTU I RAZVOJU 338

Nada Novaković
(NEO)LIBERALIZAM, TRANZICIJA I RADNO ZAKONODAVSTVO 346

Davor Ćorić
E-LIBERALIZAM (INFORMATIČKI UTICAJ NA LIBERALIZAM) 354

Suzana Ignjatović
SOCIOLOGIJA I (ANTI)LIBERALIZAM 360

Ivana Ostojić
UTICAJ IZBORA REŽIMA DEVIZNOG KURSA NA SUVERENOST U POGLEDU VOĐENJA NACIONALNE MONETARNE POLITIKE 368

Vladimir Marinković
Ivana Vujović
SRBIJA IZMEĐU LIBERALIZMA I DRŽAVNOG INTERVENCIONIZMA 378

Branko Bošković
SOCIJALNA DRŽAVA U EVROPI KAO ODGOVOR NA EKONOMSKU KRIZU 385

Ivana Božić Miljković
EFEKTI LIBERALIZACIJE SPOLJNE TRGOVINE NA PRIVREDNA KRETANJA SRBIJE POSLE 2008. GODINE 393

Aleksandar Rašović
ORGANIZACIONA I NACIONALNA KULTURA U FUNKCIJI PRIHVATANJA ORGANIZACIONIH PROMJENA 404

Radovan Pešikan
LIBERALNA ILI ANTILIBERALNA EKONOMIJA – DILEMA KOJA NE POSTOJI. 413

PREDGOVOR

Liberalizam kao vodeći pravac ekonomske misli determiniše društveni i ekonomski razvoj. Kako su poslednje decenije obeležile globalizacija, tranzicija, a najzad i globalna ekonomska kriza, to su ove tektonske promene bitno izmenile sliku sveta, što je nekima odgovaralo a nekima nije. To je izazvalo, u naučnim i drugim krugovima, široke polemike, gde je pod žestok udar došao i neoliberalizam kao vladajuća ekonomska doktrina.

Kakva je uloga tžišta, kakva je uloga države, da li je i kakva je redistribucija dohotka poželjna, da li je liberalizam uzročnik ekonomskih kriza, da li prouzrokuje siromaštvo i veliko socijalno raslojavanje, da li „Plima podiže sve brodove" u smislu da ekonomski rast znači i veći standard za sve ili samo za uski sloj bogatih, sve su to pitanja na koja, kao i na mnogo drugih, grupa od pedeset autora, kroz svoje nučne priloge u ovom Zborniku, pokušava da odgovori.

Ovaj Zbornik, kojim se nastavlja četvrt veka[1] duga tradicija objavljivanja edicija posvećenih najaktuelnijim pitanjima ekonomskog i društvenog razvoja, zapravo je posvećen analizi liberalnog uređenja ekonomije. Svestranije sagledavanje vladajuće ekonomske doktrine svakako treba da doprinese da tekuća ekonomska politika dobije jasniju naučnu podlogu za svoje delovanje.

Danilo Šuković

---

1 Centar od 1989. godine organizuje Naučni skup i objavljuje zbornik radova. Do sada su održani sljedeći skupovi:
1. Privredna reforma i ekonomska (re)definicija socijalizma (1989);
2. Socioekonomske prepreke reformi (1990);
3. Transformacija svojinskih odnosa – teorijski i empirijski aspekti (1991);
4. Institucionalna infrastruktura u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji (1992);
5. Plasmani banaka i zaštita bankarskog kapitala u uslovima sankcija i hiperinflacije (1994);
6. Zastoji u jugoslovenskoj tranziciji (1995);
7. Svojina i slobode (1996);
8. Ekonomija i demokratija (1997);
9. Ekonomija i pravo (1998);
10. Sistem i korupcija (2000);
11. Globalizacija i tranzicija (2001);
12. Tranzicija i institucije (2002);
13. Politika i slobode (2003);
14. Kultura i razvoj (2004);
15. Pojedinac i država (2005);
16. Biznis i država (2006);
17. Ekonomija i sociologija (2007);
18. Moral i ekonomija (2008);
19. Kriza i globalizacija (2009);
20. Kriza i razvoj (2010);
21. Balkan i EU (2011);
22. Stanovištvo i razvoj (2012);
23. Obrazovanje i razvoj (2013).

Veselin Vukotić[1]*

ANTILIBERALIZAM LIBERALA

Apstrakt

Kako su liberali doprinijeli širenju antiliberalizma? Zapravo kako je suštinsko (ne)razumijevanje liberalizma od strane pojavno liberalno orijentisanih pojedinaca (naučnici, intelektualci, biznismeni) doprinijelo današnjem antiliberalizmu? U kom pravcu treba razvijati razumijevanje vizije slobodnog tržišta da bi ta vizija postala i realna?

Ključne riječi: *sloboda, (anti)liberalizam, prinuda, racionalnost, ravnoteža, razvoj*

Abstract

In which way economic liberals contributed to the development of anti-liberalism? In other words how did essential (non)understanding of economic liberalism by some individuals who appear to be liberals contribute to today's anti-liberalism? What is the direction in which the understanding of free market should go in future in order to make this vision of free market true?

Key words: *freedom, (anti)liberalism, constraints, rationality, equilibrium, development*

1. IDEJA VODILJA

Kako su liberali doprinijeli širenju antiliberalizma? Zapravo kako je suštinsko (ne)razumijevanje liberalizma od strane pojavno liberalno orijentisanih pojedinaca (naučnici, intelektualci, biznismeni) doprinijelo današnjem antiliberalizmu? U kom pravcu treba razvijati razumijevanje vizije slobodnog tržišta da bi ta vizija postala i realna?

2. POZADINA IDEJE

Kriza iz 2008. godine, koja još uvijek traje, pripisuje se liberalizmu, odnosno slobodnom tržištu i nedostatku državne regulacije. Isto tako, krizu produbljuje pohlepnost koju slobodno tržište budi kod ljudi. Tako je »otkriven« krivac za sve današnje ekonomske i društvene nedaće - neoliberalizam. Malo je onih koji danas sumnjaju u ispravnost ove dijagnoze uzročnika krize. Ali, prije odgovora na to pitanje mi ističemo da tržište samo po sebi nije cilj; da izgradnja tržišta nije cilj. Tržište je samo sredstvo u funkciji osjećaja individue - njene slobode i sreće. U tom kontekstu u ovom radu treba shvatiti tržište. Mi smo svjesni opasnosti koju sa sobom nosi transformacija nekog sredstva u cilj.

Šta su posljedice ovakvog shvatanja uzroka krize?

Prvo, jačanje kolektivističko-intervencionističkog shvatanja ekonomije, odnosno vraćanje na socijalističku ekonomsku paradigmu.

Drugo, dalja birokratizacija društva i gušenje tržišta i ekonomskih sloboda.

Da li je tržište zaista glavni uzročnik sadašnje krize? Kriza je ponovo ujedinila i osnažila protivnike slobodnog tržišta. Iako su padom Berlinskog zida bili potisnuti sa javne scene, ova kriza je shvaćena kao prilika za njihov povratak, posebno u regionu Zapadnog Balkana[2].

1 * Univerzitet Donja Gorica (UDG), Podgorica; Institut za strateške studije i projekcije, Podgorica;

2 Sve zemlje Zapadnog Balkana su u Indeksu ekonomskih sloboda rangirane nakon 70. mjesta u svijetu.

Nesporno je da je kriza stvorila veliki broj gubitnika, posebno lica sa fiksnim prihodima. Ali, postojala je i jedna kategorija nesumnjivih pobjednika: političari i uopšte diktatori pravila, odnosno oni za koje je od suštinskog značaja intervencija države i za koje su opravdanja u prilog većih javnih rashoda i regulative uvijek dobrodošla.[3]

Vrlo brzo nakon početka krize političari i diktatori pravila su brzo opazili mogućnost da krizu pretvore u izgovor, kako bi povećali intervenciju države i poboljšali svoj položaj. Počelo je spašavanje kompanija, jačanje regulative, donošenje novih zakona, jačanje uloge parlamenta u vođenju ekonomske politike. Tržište ja na stubu srama i naravno svi oni koji su u javnosti prepoznati kao zastupnici slobodnog tržišta. Na sceni je javni linč, sličan onom koji se vrši nad političkim protivnicima (npr. Informbiro, progon srpskih liberala, Hrvatsko proljeće...).

Mnogi predstavnici slobodnog tržišta, pogotovo oni uplašeni zagovornici slobodnog tržišta nijesu razmišljali o makar dva pitanja:

Prvo, zar tržište, a ne političari, nije dalo signale za otkrivanje krize? Tržište, a ne regulatori, je bilo to koje je signaliziralo da nešto nije u redu i da je potreban nov početak.

Drugo, da li se razmišljalo da se stvari raščiste upravo kroz dalje oslobađanje snaga slobodnog tržišta?

Zaista, suprotno mnogim ideološkim procjenama, kriza 2008/09 g. je predstavljala reakciju mehanizma slobodnog tržišta na godine pokušaja od strane »države« da prevari pojedinca i reguliše cijene.[4]

I ova kriza je pokazala da kada su žrtve brojne i široko rasprostranjenje, postoji mnoštvo razloga da se porijeklo događaja ne istražuje podrobno. Tada se najčešće zaboravlja na individualnu odgovornost i krivica se obično baca na apstraktne pojmove (tražnja, kolektivna iracionalnost, ili na neke treće strane - npr. neosigurani depoziti) i argumenti u prilog preraspodjele gubitka jačaju... Došlo je do potrage za krivcem - to je slobodno tržište, odnosno neoliberalizam.

Odgovor ekonomista, najvećeg broja njih je bio, posebno na Zapadnom Balkanu, da se sprovedu institucionalne reforme - nove restrikcije u pogledu individualnog ponašanja i povećanja diskrecionog odlučivanja kreatora politike, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Bez obzira na razlike između pojedinih ekonomskih škola, kod svih je prevladalo mjišljenje da se daje legitimitet prinudi u ime opšteg dobra. Ipak, analiza ekonomske stvarnosti pokazuje da se u uslovima jake državne intervencije, prinudne solidarnosti i racionalnosti ne postiže ekonomsko blagostanje. Naprotiv! Siromašto i nezaposlenost, pogotovo mladih, su neprijatelji činjenica koje navode main-stream ekonomisti i koliko-toliko »izbacuju iz sedla«.

3. CILJ RADA

Cilj ovog rada je i praktičnog, i teorijskog karaktera. Praktična pitanja su da li se kriza može dugoročno suzbiti mjerama države (»država blagostanja«) ili daljim razvojem slobodnog tržišta? Slobodno tržište ne doživljavamo kao perfektan mehanizam, mehanizam bez grešaka...

Bolje reći naš cilj je da ukažemo na odgovor na pitanje: na kakvom se shvatanju ekonomije vodi današnja ekonomska politika? Da li je možda u takvom shvatanju današnje ekonomije jedan od ključnih uzroka današnje, a i dugoročne krize u Zapadnom društvu?

3 Colombatto, Enrico (2011) "Markets, Morals and Policy Making: a New Defence of Free Market Economics", Routledge Foundation of Market Economy, str. 5

4 "Drugim riječima, kriza je nastala usljed kontinuirano lošeg menadžmenta, posebno problematičnog preuzimanja rizika od strane nesposobnih, pohlepnih i ponekad nepoštenih direktora i neefikasnog nadzora od strane agencija za rejting i monitoring... Široka priroda krize je trebalo da stimuliše rasprave o ulozi države... kao i manjkavosti pravosuda koje je trebalo da proganja prevarantsko ponašanje i da ostavi konkurenciju da se pobrine o nerentabilnim kompanijama, naročito ako su ih vodili nepodesni lideri." (Colombatto, str. 7)

4. ZAŠTO JE KRIZA POKOLEBALA LIBERALE?

Smatram da je kolebljivost i neprincipijelnost mnogih koji su sebe nazivali ili smatrali liberalima u vremenu prije krize jedan od uzročnika današnjeg antikapitalizma i intervencionizma. Kolebljivost mnogih vidim u nerazumijevanju ekonomije slobodnog tržišta kao i u mnogim zabludama koje proizilaze iz neshvatanja suštine ekonomije slobodnog tržišta. Navešćemo nekoliko oblasti koje ukazuju na opravdanost ovakvog stava.

4.1) Ekonomija - ljudsko djelovanje ili put ka ravnoteži?

Gledano u kontekstu sadašnje krize, shvatanje ekonomije nije jednostavno. Zapravo ekonomija je prema većinskom mišljenju kvantitativna, modelska, »skup« matematičkih jednačina, nauka koja počiva na kolektivnoj racionalnosti i ignorisanju neizvjesnosti. Mnogo manji broj ekonomista ekonomiju shvata kao ljudsko djelovanje u uslovima oskudnosti dobara, usmjerena na poboljšanje pozicije ekonomskih aktera. Nije mi cilj da obrazlažemo teorijsku suštinu jednog i drugog koncepta, već da se skrene pažnja da iz shvatanja ekonomije proizilaze i prijedlozi ekonomista za rješavanje ekonomskih problema, uključujući i probleme krize. Zapravo, dominacija inženjerskog pristupa ekonomiji ima ozbiljne posljedice (konsekvence) na karakter i suštinu mjera ekonomske politike države.

Kako to da danas preovladava ovaj normativno-inženjerski pristup ekonomiji?

Jedna od prvih opšteprihvaćenih definicija ekonomije je definicija Leona Robinsa (1932): »Ekonomija je nauka koja proučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i oskudnih sredstava koja imaju alternativne upotrebe«. Da li ima nešto sporno u ovoj definiciji? Na pravi pogled ne! Ipak, kako ističe Kolombato »jednostavne priče skrivaju neka komplikovana pitanja«.

Ali, ova definicija ne odgovara na pitanja odakle ekonomija dolazi, kako je nastala i kako je evoluirala? Da li je ekonomija uvijek bila ono što je danas? Ako ekonomija oduvijek nije bila ono što je danas koji faktori i društvene okolnosti su uticali na njene promjene, šta ju je guralo ka danas? Na ova pitanja Robinsova definicija ne daje odgovor.

Zašto je ovo pitanje uopšte važno?

Po našem mišljenju ovo je važno da bi odgovorili na pitanja gdje su istorijski (vremenski udaljeni) uzroci današnje konfuzije u shvatanju ekonomije... A ekonomija i shvatanje ekonomije jesu u konfuziji. Ekonomija se sve više udaljava od onoga što ona u suštini jeste: čovjekovo (ljudsko) djelovanje u uslovima oskudnosti. Da li znamo te kritične momente u razvoju ekonomske nauke koji su doveli do današnje konfuzije, do toga da je ekonomija svedena na jednu pozitivističku i kvantitativnu nauku, nauku bez duše! Da li danas postoji neka opšta ekonomska teorija? Da li je i ekonomija slobodnog tržišta, odnosno nauka o slobodnom tržištu danas postavljena na klimavim i teorijskim i praktičnim osnovama? Nije dovoljno da se svi liberali zalažu za slobodu ugovora, slobodu i zaštitu privatne svojine, vladavine prava, malu državu. Potrebno je mnogo dublje razumijevanje ovih riječi koje sve više postaju frazeologija trenutnih i interesno orijentisanih »liberala«. Po mom mišljenju najveći antiliberali su mondenski liberali - bez životnog liberalizma, liberali kojima je liberalizam usađen čitanjem često loših knjiga iz oblasti liberalizma, fragmentisanih tekstova, istorije nekih misli...

Po mom mišljenju, svaki liberalizam koji se zasniva na ideji postojanja veće efikasnosti i maksimiziranja ekonomskih veličina je plodno tle za sopstveno negiranje. Taj pravac liberalizma je nazvan konsekvencijalizam - opsjednutost unaprijed definisanim ciljevima i posljedicama. Postojanje tih ciljeva vodi nečujno i tiho ka intervencionizmu, ka ograničenju slobode, ka prinudnoj solidarnosti. Sve to vodi ka većoj efikasnosti postizanja unaprijed postavljenih ciljeva i opravdava državno miješanje u ekonomiju.

Ključna ideja današnjeg razvoja misli o ekonomiji slobodnog tržišta treba da bude u pravcu negiranja sadašnjeg društvenog ugovora koji karakteriše prinudna solidarnost i društvena racionalnost. Individualna racionalnost, pojedinac mora biti u saglasju sa kolektivnom (društvenom) racionalnošću. Racionalno je samo ono što je u interesu društva, koliko god da je suprotno interesima pojedinaca. Kao što i ističe Enriko Kolombato, temeljno razmišljanje o slobodnom tržištu vodi porijeklo od filozofije morala, a ne od političke cjelishodnosti, od individualne odgovornost, a ne od efikasnosti i produktivnosti.

Zašto je neprihvatljiva dominacija državne intervencije i subvencija? Po našem mišljenju to nije zbog toga što ona krši princip maksimiziranja proizvodnje i blagostanja, već što krši princip pravde - narušavanje prirodnih prava čovjeka; narušavanje ljudskosti. Ona krši najmanje dva životna principa svake individue: princip lične slobode i princip individualne odgovornosti - dva principa koja su temelj ekonomije slobodnog tržišta.

I ova kriza pokazuje da su se svi liberalno orijentisani ekonomisti, čiji je pristup izgrađen na konsekvencionizmu (nerealnim očekivanjima), pokolebali do mjere da su postali i ministri u vladama intervencionističke logike u ekonomiji.

Kako da objasnite taj gubitak, prije svega, individualne odgovornosti koju danas zamjenjuje društvena (kolektivna) odgovornost? Upravo, po mom mišljenju, ne može se govoriti o slobodi (liberalizmu) bez individualne odgovornosti! Zašto je ona izgubljena? Odgovor je težak i traži obuhvatnija istraživanja i mi u tom odgovoru vidimo korijene kriza koje su se desile i koje će se neminovno događati u skorijoj budućnosti! Po našem mišljenju oštrica istraživanja ovih problema i traženje odgovora treba da bude na intelektualnom napadu na **ideju ravnoteže**.

Ideja ravnoteže je razvijala i razvija pogodan ambijent za razvoj intervencionizma i ugrožavanja liberalizma. Zar danas ne čujete i čitate da nam je potrebna ekonomska ravnoteža, ekonomska stabilnost. Ravnoteža se doživljava kao idealno stanje, poželjno stanje. Da li je baš tako?

Ekonomija se nije uvijek shvatala kao danas! Ekonomija nije bila uvijek društvena nauka! Da li je upravo želja ekonomista u 17. i 18. vijeku da ekonomiju dovedu na nivo »ozbiljne« nauke, slične prirodnim naukama, dovela do impotencije ekonomije i današnje konfuzije? Oko 400 godina prije Hrista, Ksenofan je isticao potrebu za boljim upravljanjem motivisanim prosperitetom i povećanjem blagostanja. Ipak, ovaj prilaz je bio zatamnjem učenjem grčkih filozofa. Aristotel navodi da je razvoj ljudske dobrobiti cilj državnih aktivnosti, a ne proizvodnja i trgovina. Platon ističe potrebu da sve ljudske aktivnosti država treba da strogo kontroliše, uključujući i proizvodnju i trgovinu. Sokrat ističe da je sreća u duši, dok materijalni ciljevi vode pohlepi, sebičnosti i koruptivnom ponašanju. Bez obzira što su Rimljani dosta znali o ekonomiji, slobodnoj trgovini, tržištu kapitala, grčko nasljeđe je bilo snažnije. Uz to, dio tog nasljeđa je bio da ekonomija nije posebna vrsta nauke, da su ekonomske aktivnosti nešto usputno, usmjereno na preživljavanje ljudi, a ne na uvećanje bogatstva i zarade. Osnova društvenog ugovora (države-grada; carstva) nije bila ekonomija - proizvodnja i trgovina, već odbrana teritorije... Hrišćanstvo je takođe stavljalo ekonomiju na marginalije života. Bogaćenje i trgovina su smatrani grijehom, a rad je bio božija kazna, odnosno sramotna aktivnost. Čak je i Sveti Augustin koji se smatra začetnikom subjektivizma i preduzetništva isticao da je trgovina grešna djelatnost. Ciceron je pisao da »ništa dobro ne izlazi iz dućana«. Država i crkva sve treba da nadziru i kontrolišu, da intervenišu kad je narušena određena moralna norma. Moralni standard je bio strašni sud (»Božiji sud«) - da li se neko ogriješio o Bogu ili ne! Ako nije, ide u raj - ako jeste, put za pakao je otvoren.

I sva ekonomska istraživanja tada, ako se mogu nazvati na današnji način, su bila usmjerena upravo na to da li se ili ne krše moralna pravila, a mnogo manje, ugrožava li se politička sigurnost vladajuće klase (što danas jeste u fokusu ekonomskih istraživanja). To je bila »ekonomija«. Nije

bilo sistematičnog proučavanja ni proizvodnje, ni razmjene, ni potrošnje. To je možda i razumljivo, ako se zna da je skoro 800 godina ekonomski rast bio zanemarljiv i ekonomija nije bila usmjerena ka rastu i povećanju bogatstva.

Uz to, to je doba kada vlada »božanski poredak« i svako djelovanje je izraz božije, ne ljudske, čovječije volje. Ekonomsko djelovanje je shvaćeno kao dato. Znači ekonomija je počela kao proučavanje ljudskog djelovanja i interakcija u svijetu oskudnosti i neprestane razmjene smještene u okviru Božijeg plana harmonije... Ekonomija je proučavala ljudsko djelovanje sa ciljem davanja odgovora na pitanje kako se shvata uloga čovjeka u kontekstu prirodne (Božije) ravnoteže (Kolombato).

Šta je bio cilj ljudskog djelovanja u kontekstu Božije ravnoteže? To je bila potraga za vrlinom (uključivanje u zajednicu) i poštovanje Božijeg poretka (prirodnih prava). Kao što vidimo, tada nema proizvodnje i uvećanja bogatstva kao ciljeva ekonomskog istraživanja. Kada se počinje kruniti koncept prirodne ravnoteže i kako evoluira - mijenja se shvatanje ravnoteže? Promjena koncepta prirodne ravnoteže i prelazak na drugi koncept ravnoteže (stvorena ravnoteža) dovodi do kardinalnih promjena u društvu, u shvatanju i praksi ekonomije posebno!

Razumije se, ovaj prelaz sa prirodne ravnoteže je bio dugovjekovni proces, postepen, spontan i ko zna koji su ga sve životni događaji i pojedinca i naroda uspostavljali i pokretali. Shvatamo da se radilo o dugovječnom procesu, ne o »birokratskom ukidanju starog i nasilnog uvođenja novog«, shodno raširenom načinu razmišljanja današnjeg »homo birokratusa«, tog tipičnog čovjeka današnjice, naročito na Zapadu.

Stoga, malo je studija u svjetskoj literaturi prema kazivanju eksperata iz ove oblasti (poput Maksa Vebera, Sombarta, Kolombata, itd.) koje objašnjavaju suštinski spontanost ove transformacije. Niko ne može da tvrdi da je napuštanje Božije ravnoteže bio izraz Božije volje (Bogu je dosadilo da sve reguliše), niti da je ono što se desilo bilo jedino rješenje, jedini ishod... Radi se o spontanosti, ne o determinizmu, kojem smo skloni svi da robujemo i da istoriju doživljavamo kao splet svjesnih izbora i unaprijed (istorijski) predodređenih ishoda.

Što je počelo da se uvlači u koncept Božije ravnoteže i da ga postepeno razara kroz transformaciju (tranziciju kako bi danas kazali)? Da li su to bili grčki dijalektičari (»sve teče - sve se mijenja«), Sveti Augustin (početak subjektivizma, nasuprot objektivizmu - Božijoj vječnosti), pjesme Petrarke i Dantea, umjetnici renesanse i pronalazak perspektive - prelaženje praga dotadašnjeg čovjekovog shvatanja svijeta oko sebe (nešto slično današnjem prelaženju praga - otkrićem virtuelnog), naročito Šekspira sa njegovim junacima od krvi i mesa, junacima u čijim porocima i strastima je Bog sakrio mnoge ljudske istine ili možda u učenju Škota (Harison, Ferguson...) koji priznaju Božiji poredak i Božiju ravnotežu, ali uvode i razum, čovjekovo promišljanje kojim pokušavaju da objasne čovjekovo djelovanje i interakcije u Božijem poretku.

Zaista, Škotima pripada, sa aspekta uticaja ideje ekonomije velika zasluga, iako su unijeli u proučavanje čovjeka koji ima taj lični osjećaj za svoje ponašanje, unose u kosmos objektivizma (sve je odredila priroda, Bog) i to malo zrnce toga malog stvorenja - čovjeka, zrnce subjektivizma i induvidualizma, odnosno intelekta, preferencija, sklonosti...

Ipak, ekonomska nauka nije krenula da se razvija trasama zasnovanim na idejama Škotskog nasljeđa ili npr. Šekspira, već je krenula sasvim drugim putem kojim i dan danas vozi, ne shvatajući gdje to vodi ovu nauku. Kako to da jedno napredno učenje, učenje Dž.B. Seja koji insistira na značaju preduzetnosti i subjektivizmu, i koji je u tom pogledu bio napredniji i od Smita (čija je teorija nastala na krilima interesa trgovačke elite Engleske i zaštite njenih ekonomskih interesa u već ranije probuđenoj kolonijalnoj Americi), nije imalo snagu prevrata u ekonomskom razmišljanju i shvatanju ekonomije?

Kako to da je i pored svih ovih ideja i upozorenja ekonomija pronašla put stranputice kojim se i danas ubrzano kreće?

Kakva je uloga Vestfelskog sporazuma iz 1648 - sporazuma koji je nastao nakon krvavog tridesetogodišnjeg rata na teritoriji Zapadne Evrope, rata koji nije bio samo vjerski, već i rat za teritorije? Zapravo, ovim sporazumom nastaju temelji nacionalne države i međunarodni odnosi više nijesu bili bazično odnosi između knjaževina, već sve više između država - monarhija. Kralj postaje Bog na Zemlji! I kraljevi sve više, svjesno ili nesvjesno »potiskuju« Boga i oni to postaju sami. Oni postaju sve više ogledalo morala, umjesto »strašnog Božijeg suda« sada kraljevi uspostavljaju moralne standarde. Pri tome ne treba zaboraviti da kraljevi imaju apsolutnu vlast, a apsolutna vlast kvari apsolutno, kako kaže Lord Akton.

U istom periodu nastanka Vestfalskog sporazuma rađa se i djelo prvog modernog naučnika na našoj planeti - Isaka Njutna. Njegovi Principi (1687) su uveli taj mehanicistički pogled na svijet - svijet shvaćen kao mašina. To je početak dubljeg razumijevanja Božijeg poretka i Božije harmonije od strane čovjeka. Početak obuhvatnijeg i ozbiljnijeg razotkrivanja Božijih tajni... Naglo raste vjera u razum (Dekart: Mislim dakle postojim), vjera u matematiku kao način objašnjenja Božijih tajni... Počeće uspon prirodnih nauka... Fizika postaje osnov razumijevanja paradigme svijeta.

Stvara se atmosfera koja podstiče razvoj svih prirodnih nauka. Kraljevi ulažu u razvoj prirodnih nauka. Finansiraju mnoga istraživanja, putovanja... Sve više im postaje jasno da njihova moć zavisi od bogatstva, od proizvodnje, od novih kompanija... Do tada se bogatstvo vezivalo samo za zemlju (fiziokrati, tvorci principa laissez faire - pusti prirodu - su za proizvodnju smatrali samo poljoprivredu), a cilj proizvodnje je bilo preživljavanje i izbjegavanje gubitka. Među naučnicima, posebno onima koji su se bavili ekonomijom postavlja se pitanje: kako da pomognemo kralju / državi da uveća svoje bogatstvo? Napušta se logika prirodne ravnoteže... da ne treba ništa preduzimati, jer je sve dato od Boga... Isto tako, mijenja se odnos prema radu! Pojava srednje klase još od 11. vijeka i njen razvoj u 15. i 16. bijeku skinuli su koprenu sa rada kao srama i Božije kazne, i rad postaje društveno prihvatljiv način za povećanje proizvodnje i bogatstva. Intervencionizam i protekcionizam u tom pravcu igraju važnu ulogu. U takvim uslovima napušta se Božija ravnoteža i postepeno prelazi na stvorenu, društvenu ravnotežu.

Prije svega društvena ravnoteža naglašava efikasnost (racionalnost) i usredsređuje se na opšte dobro (vječnu ravnotežu). Kao što je u Božijoj ravnoteži moralni standard Božiji (strašni) sud, spasenje na onom svijetu, tako u stvorenoj društvenoj ravnoteži to postignuto »opšte dobro« zamjenjuje zajednička korist, društvena racionalnost, društvena cjelishodnost. Društvo zamjenjuje Boga! Zapravo religiozno-altruistička etika se očuvala, samo što je umjesto Bogu, od čovjeka očekuje da se »žrtvuje« društvu, da su dužnosti ispred preferencija (slobode izbora) čovjeka... Ovo je kritički momenat u daljem razvoju Zapadnog društva, ekonomije u okviru toga. Sa napuštanjem Božije harmonije, napuštaju se i moralni sudovi o ljudskom ponašanju. Ljudsko djelovanje postaje predmet evaluacije u odnosu na »opšte dobro« tj. u kojoj mjeri je ponašanje pojedinca saglasno sa zajedničkim (kolektivnim, nacionalnim) interesom.

Ponavljamo, društvena racionalnost se može postići samo u uslovima nove, stvorene ravnoteže jer je ravnoteža savršeno stanje, idealno stanje. Tako dolazi do poistovjećivanja (organske veze) između društvene racionalnosti i društvene ravnoteže. Odnosno, racionalno je samo ono što je u funkciji stvaranja opšteg dobra i što vodi društvenoj ravnoteži. Čovjek, pojedinac, kojeg u društvene nauke uvode Škoti, počinje da se gubi iz fokusa ekonomije...

Život često vodi ka odstupanju realnosti od te ravnoteže. Ako postoji odstupanje u Božijoj ravnoteži - tada djeluje »strašni sud«, inkvizicija, ratovi. U stvorenoj ravnoteži tu ulogu ima politika odnosno ekonomska politika. Kako prinudno realno stanje ekonomije približiti stanju ravnoteže - to je suština ekonomske politike... Ne treba zaboraviti da je politika prinuda!

U takvim uslovima gubi se ljudsko djelovanje, djelovanje pojedinca i »egzogene« mjere postaju suština ekonomije. Čovjek, odnosno ljudsko djelovanje se »izbacuje« na marginalije u ekonomiji 19. i 20. vijeka - mejnstrim ekonomiji.

Nestanku čovjeka iz ekonomije pridonosi još jedan momenat. Zapravo, početkom 19. vijeka nastaje pravac nazvan scijentizam (Hajek) koji označava pokušaj prenošenja iste metodologije istraživanja iz prirodnih na društvene nauke. Pokušavaju se otkriti »prirodni zakoni ekonomije«, pokušava se ekonomija shvatati kao i fizika, uvodi se taj mehanicistički prilaz ekonomiji. Ambicija ekonomista postaje sve više da se odvoji od istraživanja ljudskog djelovanja i interakcije i da slijede Ogista Konta (1798-1850), Leona Valrasa (1881-1910), Gustava Šmolera (1830-1917), odnosno da slijede matematičke zakone o ekonomiji: »Ekonomija je nauka u mjeri u kojoj primjenjuje matematiku« (Kurno). Upravo ta histerija primjene matematike koja danas doživljava vrhunac u najčešće sterilnim i beživotnim, nikom razumljivim (uključujući i autore) ekonomskim modelima. Potraga za savršenim modelima na bazi kojih se mogu predviđati budući događaji se nastavlja i modeli postaju sami sebi cilj. Potpuno se zaboravlja da živimo u globalnom svijetu, svijetu promjene, svijetu neizvjesnosti, svijetu neočekivanih događaja (»Crni labud«), te da je prediktivna moć ekonomista, pogotovu u dužem roku, veoma mala i na nivou vremenske prognoze. Statistički mentalitet danas vlada ekonomijom, a on nije sposoban da shvati suštinu čovjekove volje, njegove slobode.

Ovakav pristup je razvio tzv. društvenu (kolektivnu) odgovornost i potpuno odbacivanje (uništenje) individualne odgovornosti koja je osnovni princip ekonomije slobodnog tržišta. U uslovima »vladavine« kolektivne odgovornosti i društvene cjelishodnosti i prinudne preraspodjele ne postoji sloboda, ne postoji individualna sloboda, a time ni individualna odgovornost.

Danas živimo u vremenu potisnute individualne ekonomske slobode i individualne odgovornosti, živimo u vremenu kada je birokrata potisnuo preduzetnika, ekspertski um, um interdisciplinarnosti i intelektualnog razmišljanja. Zaista, kriza je ukazala da ona ne može biti riješena od strane eksperata. Isto tako, ni ekspertske vlade ne mogu se nositi sa današnjim, sve više novim i nadirućim, nepoznatim problemima. Eksperti su ljudi koji pokušavaju da novi problem riješavaju na stari način - svojim uskim ekspertskim znanjem koje je nastalo u kontekstu sasvim drugačijih problema od onih koje imamo danas... Eksperti su najčešće u »ratu« sa kontekstom vremena!

Da li se u ekonomskoj politici možemo vratiti na uspostavljanje osnovnih principa, umjesto koncentracije na očekivane (zacrtane) ishode? Da li ekonomsku politiku treba i dalje ocijenjivati sa aspekta njenih konsekvenci (posljedica) ili sa stanovišta njene logičke i moralne konzistentnosti? Da li u ekonomiju možemo vratiti čovjeka - njegovo djelovanje i vezu sa društvenim interakcijama? Da li umjesto društvene odgovornosti možemo vratiti individualnu odgovornost? Da li....

Mnogo je pitanja na koja liberalizam treba da odgovori. Prvo sebi, pa drugima. Posebno je pitanje: da li se u ekonomiju kao nauku može vratiti preduzetnik - preduzetnik kao začetnik svega? Hajek je 1947. godine osnovao Mont Pelerin Society kao duhovni pokret za odbranu ideje slobodnog tržišta, kao ideju podsticanja tzv. preduzetničke revolucije. Da li je današnje stanje u tom društvu upravo takvo da dokazuje da svaka revolucija jede svoju djecu? Potreban nam je novi prilaz, nova borba. Duhovna i intelektualna, ali i prakseološka svakako!

4.2) Zablude vanvremenske (statične) i racionalne ekonomije

Konsekvencionalni pristup ekonomiji - projektovanje poželjnih ishoda, koji je potisnuo ključne principe slobodnog tržišta je, pored ideje ravnoteže, oslonjen na ideju vanvremenosti i determinističkoj racionalnosti - čovjek se samo i uvijek racionalno ponaša. Možda ovaj naslov izaziva konfuziju kod čitaoca, jer makar implicitno pokreće pitanje: zar je moguća vanvremenska ekonomija, jer se ipak sve ekonomske aktivnosti odvijaju u vremenu, i vrijeme je resurs. Odno-

sno, zar izrazi racionalnost i ekonomija nijesu pleonazam, jer u suprotnom postoji neracionalna ekonomija. Kao što sam već i istakao, potrebno je da ekonomisti, posebno oni koji sebe samoproglašavaju za zagovornike ideje slobodnog tržišta mnogo dublje uđu u analizu osnovnih stubova na kojima se zasniva naše liberalno mišljenje i shvatanje ekonomije, da se još jedanput izvrši ponovno definisanje veza između, po mnogima »vječnih principa« ekonomije i danas sve više loših ekonomskih rezultata, krize koja se desila i koja je ponovno neminovna ukoliko se nastavi sa njenim današnjim shvatanjem. Sadašnja kriza treba da probudi ekonomiste, da ih izbaci iz rutinizirane priče o slobodnom tržištu i da ih podstakne na novo razmišljanje. Zaista, ova kriza je posebno dokazala da je ekspertsko mišljenje nedovoljno za stvaranje dugoročnog izlaza iz krize. Eksperti su ljudi koji pokušavaju da svoje (statično, staro, naučeno) znanje primjenjuju na nove okolnosti! To je pokušaj da se okolnosti, društveni kontekst vrate u stare (ranije) modele razmišljanja. Metaforično, kriza se shvata kao poplava: voda se izlila iz korita rijeke i sada treba sve uraditi da se ova poplava vrati u normalan vodostaj. To što se poplave stalno vraćaju i prave gubitke i pustoši - što je tome uzrok, malo koga interesuje. Slično je i sa današnjom ekonomijom. Izlaz iz krize je vratiti se na stanje koje je izazvalo krizu! Stoga smatram da nam je potrebno mnogo neuobičajenih ideja, ideja koje naravno kod većine izazivaju neslaganje, ali koje pokreću raspravu i počinju da nagrizaju »svete krave« u ekonomiji. Naravno, čitalac će lako zaključiti da je i ovaj rad pokušaj, svakako skroman, u tom pravcu.

Da li je moguća vanvremenska ekonomija? Zar vrijeme nije resurs i to najoskudniji resurs? Tim prije što kada prođe, više se ne vraća, ne može se zamijeniti. Naravno da će se svi čitaoci začuditi ovom pitanju - pa zar to nije svakome jasno da je vrijeme u suštini ekonomija... Da li je baš tako? Ako je taj ili ti čitaoci koji se čude ovom pitanju privržen ravnoteži (statičnosti) ekonomije, i ako kao cilj ekonomije vidi ravnotežu kao unaprijed definisan ishod ekonomske aktivnosti, da li uvažava vrijeme kao resurs? Ovo pitanje je pogotovu važno ukoliko taj »začuđeni« čitalac vjeruje u moć predviđanja i planiranja (konstrukcije) ekonomskih ishoda u budućnosti. Tako našeg »začuđenog« čitaoca dovodimo u još čudniju situaciju. On se čudi da vrijeme nije u suštini ekonomije, a sa druge strane vjeruje u moć predviđanja - odbacujući neizvjesnost kao ključni produkt strujanja vremena. Tipična situacija za većinu današnjih ekonomista: pokušaj da se riješi jedna jednačina sa dvije nepoznate[5]. A iz ove situacije se može izaći samo uvođenjem nove jednačine - otvaranjem misaonog (psihološkog) modela.

Alčijan je primijetio da analiza i planiranje zasnovano na ideji ravnoteže ima opravdanje samo ako se u obzir ne uzima vrijeme. Ovo znači da se pretpostavlja da će ljudsko djelovanje u budućnosti biti isto kao i u sadašnjosti. Ovakav prilaz zanemaruje makar dvije činjenice koje se odnose na nivo znanja, tehnologiju, institucionalni razvoj, i nove psihološke modele, ali i na to da neizvjesnost dovodi do toga da promjene budu bar jednim dijelom nepredvidive.

Suština vremena je promjena. Kada je vrijeme prisutno - onda je budućnost u velikoj mjeri nepoznata, jer niko od nas ne zna šta će se u vremenu događati i kako ćemo mi reagovati na te promjene. Ako se uzme u obzir vrijeme, tada predviđanje više postaje nagađanje, nego čovjekov oslonac za ekonomsku politiku. U takvim uslovima ideja ravnoteže gubi dobrim dijelom na značaju. Da li je tako u realnosti? Da li se uvažava vrijeme i promjene koje se neminovno dešavaju u vremenu?

Današnja politika je pod uticajem shvatanja vremena iz doba hrišćanstva i hrišćanske paradigme koja je, istina, napuštena prije otprilike 400 godina. Zapravo, čovjekovo shvatanje hrišćanstva bilo je takvo da je budućnost bila kraj svijeta - momenat sudnjeg dana. Obzirom da znate kraj - sudnji dan, prolazak vremena se shvata kao »skraćivanje vremena«, to da nam je ostalo sve

5 x+y=1; x=1-y; y=1-x. Rješenje uvijek sadrži jednu nepoznatu. Do rješenja se uvijek dolazi otvaranjem i uvođenjem druge jednačine.

manje vremena do kraja! Ovo je dovelo do toga da čovjeka više nije toliko interesovalo materijalno bogatstvo, već mnogo više moral, vrline, velikodušnost, a sa ciljem da ga takvo ponašanje vodi ka spasenju - ka rajskom uživanju duše, uživanju na onom svijetu.

Međutim, vjerski ratovi početkom 17. vijeka su doveli, kako je već istaknuto, do Vestfalskog sporazuma i nastanka novog oblika države: nacionalne države, koja je imala za cilj povećanje napretka i blagostanja. Sa tim događajima počinje drugačije shvatanje vremena - ne kao čekanje »sudnjeg dana« već kako da poboljša svoje stanje i napravi lični napredak... Što u osnovi znače ova dva pristupa vremenu? Koncept „skraćenja vremena" je idejno izvorište današnjeg vanvremenog, statičkog shvatanja ekonomije. Shodno ovom konceptu društvo mora da postigne neki krajnjji cilj, koji je neki krajnji ideal (npr. rast, produktivnost, zaposlenost), ideal koji barem djelimično leži izvan neposrednih čovjekovih sebičnih interesa. Stoga bi takav ideal mogao da bude zanemaren, jer bi pojedinac često slijedio svoje sebične interese koji ne vode tom idealu. Ovakvo »destruktivno« ponašanje pojedinca u odnosu na ciljani ideal je osnov legitimiteta za vođenje politike - usmjeravanje ponašanja pojedinca ka željenom cilju u što je moguće kraćem vremenskom periodu. Kako dostići ideal u što kraćem vremenu - to je pristup današnje politike. I taj jaz između cilja (ideala) i skraćivanja vremena za njegovo postizanje je pristup današnje politike i jedan od uzročnika krize u ekonomiji, i u tom smislu i današnje i budućih kriza.

Kod drugog prilaza vremenu - ubrzanje vremena, budućnost je nepoznata, nepoznati su i budući rezultati svakog pojedinca. Takva situacija je van mogućnosti planiranja i društvenih inžinjera da je projektuju. Neizvjesnost ruši svaki konstruktivizam. Uprkos tome, statička ravnoteža, ravnoteža shvaćena kao savršenstvo je i dalje dominantna u ekonomskoj politici danas.

Važan stub shvatanja ekonomije je racionalnost. Zaista, ekonomija je nastojala da postane »ozbiljna« nauka upravo polazeći od principa racionalnosti (koristi i interesi). Racionalnost je mjerljiva, stoga vremenom ekonomija sve više postaje kvantitativna nego kvalitativna nauka.. Neosporno je da je racionalnost stub objašnjenja ljudskog djelovanja. Ipak, da li racionalnost može objasniti ukupnost ljudskog djelovanja? Da li postoje i neki iracionalni razlozi čovjekovog ponašanja - strast, emocije, psihološki modeli... Da li i njih i na koji način obuhvatiti u objašnjenju ljudskog djelovanja? Za sada, glavne struje u ekonomiji ne obuhvataju uticaj iracionalnosti ili ih u krajnjem svode na rezidual - neobjašnjivi dio stvarnosti na strani upotrebe nekog modela.

U vezi sa racionalnošću, važno je razlikovati njeno posmatranje sa aspekta individualne racionalnosti i sa aspekta društvene racionalnosti. Odnosno, to je oslanjanje politike na principe metodološkog individualizma ili na principe metodološkog kolektivizma.

Metodološki individualizam polazi od toga da sve društvene pojave i njihovo ponašanje polazi od pojedinca. Bez obzira što pokreće pojedinca (sebičnost, razum, instikt, strasti, intuicija...) prema ovom pristupu primarni pokretač nekog djelovanja je pojedinac, ljudsko biće. Ovo ljudsko biće može da djeluje kao izolovani akter (bez razmjene i saradnje sa drugim - Robinson Kruso), ili da se opredijeli za saradnju - interakciju i razmjenu. Ovo drugo je ono što danas preovladava u svijetu. Mnogi pojedinci uzeti zajedno mogu da generišu kolektivno (skupno) djelovanje, odnosno te interakcije među pojedincima mogu da dovedu do onoga što se definiše kao »agregatno ponašanje«.

Iz ovoga proizilazi važan metodološki zaključak da metodološki individualizam ne odbacuje mogući uticaj društvenog okruženja (institucija) na ponašanje pojedinca - okruženje, kontekst, okolina utiče na ponašanje svakog od nas pojedinačno.

Ako je to priznanje tačno, onda suštinu rasprave o racionalnosti, a sa aspekta ekonomije slobodnog tržišta čini pitanje: da li pojedinac stvarno čini ono što bi želio? Ili ga, makar djelimično, na ponašanje primorava okolina - nešto izvan njega? Od odgovora na ovo pitanje zavisi i karakter ponašanja.

Ako pojedinac uvijek čini ono što želi - ne primorava ga na to okolina, onda je cilj politike usmjeren da se pojedinačnom akteru olakša svrsishodno ponašanje i da mu se omogući da stupa lakše u interakcije sa drugima. Ovo je stav austrijske ekonomke škole.

Ako je odgovor obrnut, tj. da okolina utiče na ponašanje pojedinca, onda je cilj politike da interveniše kako bi pojedinca navela ili navodi na za njih racionalno ponašanje, odnosno da mu politika nadoknadi manjak lične racionalnosti. A sve to u cilju da se postigne opšti cilj - ravnoteža.

Ovdje je, po mom mišljenju, važno shvatiti da politika ima za cilj, ne povećanje sreće i bogatstva pojedinca, već postizanje opšteg cilja - ravnoteže. Tako se malo po malo, pojedinac, čovjek izbacuje iz ekonomije i sve više uvodi tehnokratska logika i njoj odgovarajuća tehnička sredstva. Nekritičko prihvatanje pristupa individualne racionalnosti kao opravdanja za prinudu politike nad pojedincem vodi antiliberalizmu, a sve se to vrši »u ime liberalizma«.

Kako prevazići »zamku« individualne racionalnosti koja postaje osnov za legitimitet politike?

Enriko Kolombato princip racionalnosti pokušava zamijeniti (ili dopuniti) principom svijesti, principom samospoznaje.

Polazi se od toga da je čovjek jedino biće koje osjeća da može da postigne drugačije od onoga što jeste. Prema tome, obilježje »svijesni« nasuprot »ne-svjesni, neizvjesni, instinktivni, pokrenuti bihevioralnim mehanizmom, označava razliku između ljudi i životinjskih vrsta: »Ona se zasniva na procesu percepcije i kategorizacije spoljnjeg svijeta; učenju na osnovu iskustva; pamćenju; pokrenula je čovjekovu želju da poboljša sopstvenu materijalnu i emocionalnu dobrobit i konačno je ograničavaju institucionalni ili eksterni moralni principi« (Kolombato, str. 53).

Jasnije rečeno, kada ljudi prave izbore, oni se ne ponašaju kao mašina, kao roboti koji pokreću geni ili hemija. Oni su svjesni onoga što čine i mogu da se odluče da to ne čine. Da se zaključi da se svijest odnosi na šire djelovanje od racionalnosti, na širu evaluaciju (procjenu) konteksta neke akcije od racija!

Konvencionalna ekonomija doduše ne negira ograničenje racionalnosti, ali smatra da je samo racionalnost osnova ekonomije shvaćene kao ozbiljne nauke... Ekonomija se, po njima mora zasnivati na paradigmi racionalnosti... Da li baš mora? Da li bi paradigma svijesti mogla da bude osnova na kojoj se shvata ekonomija? Istina, skok u svijest, kako ističe Kolombato, ali i Džon Ralston Sol,[6] bi bio skoro nemoguće konkretno i tačno matematički izraziti. Isto tako sa iluzije predvidivosti koja danas postoji, bila bi skinuta koprena, otvorio bi se jasan pogled na ekonomiju. Što bi ovaj skok stvarno značio za ekonomiju? Teško je reći! Sigurno bi ekonomija bila manje »ozbiljna« nauka (ako se, kao danas ozbiljnost nauke mjeri »količinom« matematike i statistike kojima se ta nauka služi), ona bi postala jedina kvalitativna nauka, nauka koja objašnjava i što ekonomisti danas najteže podnose - postala bi interdisciplinarna, bila bi potrebna znanja iz istorije, filozodije, psihologije, antropologije... Ekonomija bi morala da napusti svoj feudalni imperijalizam...

Princip svijesti, za razliku od principa racionalnosti, ne bi nudio siguran teren za sadašnju intervencionističku politiku, politiku prinude i ugrožavanja individualne slobode. »Svijest bi predstavljala prilično krhko opravdanje za prinudnu intervenciju.« (Kolombato str. 9-11). Po mom mišljenju, najvažnija posljedica oslanjanja na paradigmu svijesti jeste to što ona pokreće pitanje individualne odgovornosti. Zapravo, što su šire granice legitimiteta ljudskog djelovanja to je i jasniji pojam lične slobode i veće su implikacije za individualnu odgovornost. Ovo dalje znači da svako svjesno ponašanje pojedinca može da bude prihvaćeno od okoline, osim ako ruši slobodu i prava drugih pojedinaca... Da li danas osjećamo jaz između racionalnog djelovanja i ljudskog

6 Džon Ralston Sol u knjizi "Nesvjesna civilizacija" upravo ističe da je ovo civilizacija racionalnih ("robotizovanih") ljudi, civilizacija koja je izgubila svijest i što on naziva velikim skokom unazad. "Ko je više prezira vrijedan od onoga ko prezire spoznaju o sebi (svoju svijest)? Svijet treba shvatiti kao obuzdavanje "divljeg" ličnog interesa, kao način da svoje ponašanje uskladite sa saosjećajem i za druge ljude i njihove interese.

djelovanja šire shvaćenog? »Sve što je ljudsko nije mi strano«! A da li društvena racionalnost - metodološki kolektivizam - može biti osnov legitimiteta politike, odnosno prinude?

Društvena racionalnost znači da kreiranje politike podrazumijeva stremljenje ka kolektivnim (opštim) ciljevima, nezavisno od toga što su interesi pojedinca, bez obzira na interakcije među pojedincima. Ovi uslovi proizilaze iz društvenog ugovora (na bazi kojeg je stvorena država), a polaze od pretpostavke da nema neizvjesnosti. Ovi uslovi se mogu opravdavati sve dok je racionalnost (korisnosti svih) važnija od individualne racionalnosti (korisnost pojedinca), odnosno da je metodološki kolektivizam (odluke većine) nadređen metodološkom individualizmu (sloboda izbora pojedinca, individualna sloboda, individualni izbor). Socijalističko društvo je dobar primjer nadvladavanja opštih nad individualnim ciljevima. Nažalost, i mnogi »liberali« prihvataju dominantost opštih (kolektivnih) ciljeva, poželjnost ishoda u budućnosti, zaboravljajući pri tome da napuštaju osnovni princip liberalizma - načelo individualne slobode.

Kada govorimo o kolektivnim ciljevima i poželjnim ishodima, važno je uključiti i suštinu i karakter društvenih ugovora - ugovora koje su potpisali svi građani da žive u jednoj zajednici. Npr, referendum je oblik tog potpisivanja. Takođe, donošenje Ustava države u Parlamentu je takvo potpisivanje društvenog ugovora od strane građana.

Za validnost nekih društvenih ugovora između ostalog je važna kultura. Pri tome se kultura shvata kao »jedna grupa elemenata koji su zajednički za psihološke modele većine pripadnika jedne zajednice, a ne da se pod njom podrazumijevaju »ukusi i stavovi«, kako iznose pojedini istraživači kulture« (Kolombato, str. 69). Svi ovi modeli društvenog ugovora utiču na način interakcije među pojedincima... To dalje znači da je kultura »omotač« koji spaja »unutrašnjeg čovjekovog postmatrača« (Smit) i »spoljašnjeg posmatrača« - običaji, moral. Sve dok je neki društveni ugovor zasnovan na koheziji spoljašnjeg i unutrašnjeg posmatrača, on je stabilan, vodi ka harmoniji i prosperitetu. U suprotnom, dovodi do tenzija i raspada države. Zašto se raspala SFRJ, Čehoslovačka, danas Ukrajina? Da li je društveni ugovor mogao da izdrži međunacionalne i kulturne razlike i tenzije? Ovdje se postavlja i pitanje da li će kultura u globalizaciji izgubiti svoj značaj? Lično smatram da neće. Ako je ovo tačno, da li onda treba očekivati raspad sadašnjih nacionalnih država i afirmaciju »država-regija« (Kenichi Ohmae). Moje je mišljenje: DA. Jedan od razloga je činjenica da danas u svijetu postoji oko 205 država, a da ima oko 7000 različitih kultura. Da li će svaka kultura u budućnosti tražiti »svoju državu« koja će biti sredstvo njenog ispoljavanja u globalnom svijetu? Svi ovi argumenti mi se čine validnim za razmišljanje da paradigma svijesti daje mnogo više mogućnosti objašnjenju ljudskog djelovanja od paradigme racionalnosti. Da li će to ugroziti sadašnju »ozbiljnost« ekonomije? Po našem mišljenju nauka je ozbiljna u mjeri koliko je bliska stvarnom životu i objašnjava stvarni život. Upravo, to je pravac da ekonomija iz područja sterilnosti ide ka području fertilnosti...

4.3) Institucije i vladavina prava - izazovi (anti)liberalizma

Danas se u horu pjeva i od liberala i od antiliberala o potrebi razvoja institucija i vladavine prava. Prosto, svi se slažu da je to uslov dobre Vlade. Ipak, da li je to uvijek tačno? Da li su baš sve institucije na liniji filozofije slobodnog tržišta? Da li su sva prava na liniji vizije slobodnog tržišta?

I pored pojavne saglasnosti, po našem mišljenju i ovo su pitanja koja traže dublje istraživanje i nove teorijske pristupe. Ovo tim prije što nam iskustvo, posebno u zemljama u tranziciji, a i nakon ekonomske krize pokazuje da se zalaganje za institucije i pravila (regulacija) najčešće zatvaraju i guše ekonomiju slobodnog tržišta.

Ekonomski način razmišljanja zasnovan na ideji ravnoteže i principu kolektivne racionalnosti stvara kontekst za promovisanje prinude nad slobodom pojedinca - a koji se ogleda u stvaranju prinudnih i institucija i pravila.

Upravo u potrebi postizanja ravnoteže (savršenstva), i u cilju otklanjanja neracionalnog ponašanja, nalazi se legitimitet politike shvaćene kao prisile nad pojedincem i usmjeravanju njegovog djelovanja ka planiranim ishodima odnosno društvenim (opštim) ciljevima... Institucije i pravila stoga sve više postaju sredstva politike da se ti ciljevi postignu, a ne da se poveća sloboda i sreća pojedinaca. Da li u ovome većina liberala vidi problem ili opasnost po ideju liberalizma odnosno filozofiju slobodnog tržišta? Da li je moguće zamisliti društvo u kojem ne caruje prinuda (politika)? Da li je zakonita prinuda (koja legitimitet nalazi u opštem društvenom cilju, opštem dobru) kohezivna snaga jednog društva, države, zajednice? Podsjećam na ono što je već rečeno u prethodnom dijelu rada da je postepen zaokret od koncepcije o svijetu kojim upravlja Božija volja do koncepcije koju karakteriše ljudski plan je, kako ističe Kolombato, transformisao ekonomsku analizu od istraživanja u okviru domena filozofije morala - evaluacija određenih kategorija djelovanja i interakcije u odnosu na neke opšte principe - u istraživanja u pogledu svojstava jednog navodno optimalnog, proizvođački idealnog poretka« (Kolombato str. 73).

Odnosno, koncept svijesti (morala) je postepeno zamjenjivan principom racionalnosti, principima koje obuhvata uži domen ljudskog djelovanja od koncepta svijesti. Ovo je dovelo da su emocije, strast, kultura ostale izvan istraživanja u ekonomiji i prepuštene filozofiji, psihologiji, istoriji, antropologiji...

Gradnja modela zasnovanih na racionalnosti (egzaktnosti), matematičko-apstraktni i ekonometrijski modeli, postepeno je izbacivalo ljude i ljudsko djelovanje i afirmisalo tehnokratsko-birokratske varijable. Upravo se dešava da ekonomija postaje statična i da se iz nje istiskuju ljudi i ljudsko djelovanje. Ekonomija postaje mehanicistička nauka.

Na ove probleme nadovezuje se i promjena uticaja okruženja na ponašanje pojedinca. Nesporno je da spoljašnje okruženje (institucije) utiču na ponašanje. Škole stare i nove institucionalne ekonomije dale su veliki doprinos razvoju ekonomije. Ipak, dalja istraživanja u ovoj oblasti će sve više morati da odgovore na pitanje da li se budućnost vidi u opcionim institucijama (dobrovoljnost, ugovori, ...) ili u daljem jačanju prinudnih institucija, odnosno kao uspostavljanje odnosa između formalnih (prinuda) i neformalnih (sloboda izbora) pravila. Kako ističe profesor Stiv Pejović, ukoliko su formalna pravila u koliziji sa neformalnim (običaji, kultura, tradicija, dobrovoljni ugovori,...) onda može doći do raspada društvene, odnosno državne strukture. I svako jačanje prinude institucija je opasno ugrožavanje slobode djelovanja pojedinca, ograničava slobodu njihovih interakcija i vodi ka ugrožavanju dostignuća i motivacije pojedinca. Sve to dovodi do moralne krize koju rijetko koje društvo preživi. Primjer Rimskog carstva je veoma poučan istorijski primjer... Nama se čini da se u sličnoj moralnoj krizi nalazi i današnji Zapad... Ova kriza je samo stvorila pojavnost da je potrebno što više prinude (regulacije), što su diktatori pravila svesrdno prihvatili ne vodeći računa o tome da dolazi do birokratizacije duha i moralne krize u društvu... Upravo ta moralna kriza je bauk koji kruži današnjom Evropom, prije svega. Možemo to reći i jasnije: bauk birokratije (sterilnost duha, nesvjesnost) kruži Evropom. Zaista, pojava nove vizije društva, jednog društva u kome prinudna regulacija postepeno istiskuje većinu opcionih institucija i u kome se institucionalno preduzetništvo (nove i nove regulatorne institucije) sve više stimuliše, koje sve više prinudu pretvara u koristi za odabrane interesne grupe - je danas na sceni. Institucije su prije svega potraga za rentama određenih interesnih grupa, potraga za privilegijama, potraga za moći, potraga za metodama ograničavanja ekonomskih sloboda pojedinca... Institucije postaju sredstvo za postizanje željenih ishoda, prije svega ishoda koji odgovaraju jednom dijelu društva. Institucije sve manje imaju za cilj ograničavanje prinude vlasti, čuvanje slobode pojedinca, podržavanje prirodnih prava pojedinca i njihovog dostojanstva, sve manje stvaraju ambijent koji olakšava interakcije među ljudima, sve manje podstiču na sticanje novih znanja, preduzetništvo, na kreativno razmišljanje... Ako se institucije shvate iz konteksta filozofije slobodnog tržišta onda se postavlja pitanje da li je

budući institucionalni razvoj u pravcu jačanja institucija prinudnog karaktera ili u pravcu jačanja opcionih - dobrovoljnih institucija, zasnovanih na osnovnim principima filozofije slobodnog tržišta, na slobodi pojedinca i individualnoj odgovornosti? Pitanje budućeg razvoja je veoma u vezi sa tim da li imamo duhovne snage i svijesti da napuštamo viziju društva zasnovanog na konstruktivizmu - prilagođavanju institucija posebnim grupama. Nemam dilemu da je afirmacija bazičnih principa i opcionih institucija (ugovori prije svega) put ka zdravijem razvoju društva.

Sa institucijama je povezana i vladavina prava. Svi se zaklinju u vladavinu prava. Danas je vladavina prava postala sinonim za dobru vladu. Vladavina prava se definiše pozitivno kao sistem kredibilnih i stabilnih pravila, ali i negativno kao odsustvo samovoljnog odlučivanja. Ne želimo da ulazimo u dublju suštinu i legitimitet vladavine prava, pogotovu vladavine prava koja je rezultat političkih pogodbi i naredbi.[7] Danas je ova paradigma, pogotovu na praktičnom nivou sumnjiva. Sadašnji koncept vladavine prava (koji je u potpunosti izbacio princip običajnog prava i pravo je udaljeno od sudova, a dato je partijama) malo ističe ili potencira stvarnu sadržinu prava, a više liči na opis nekog poželjnog (planiranog) institucionalnog okruženja. Istovremeno, ovaj koncept vladavine prava (»političkih prava«) malo govori o tome kako da se izbjegnu zloupotrebe većinskog odlučivanja. Isto tako, da li je danas privatna svojina u centru vladavine prava (kao što je nekad bila) ili se u ime opšteg dobra donose zakoni (vladavina prava) koji ugrožavaju ili čak konfiskuju privatnu svojinu? Drugim riječima moralni temelji slobode, privatne svojine i institucionalne konkurencije su postojali prije pravnog sistema i nijesu bili njihova konkretizacija (Kolombato, 278)... Ne treba zaboraviti da je kultura postojala i prije države.

Naše shvatanje je da se moramo vraćati na osnovne principe i da ti principi više zagovaraju ekonomiju slobodnog tržišta od mantre vladavine prava. Upravo osnovni principi identifikuju suštinske izvore legitimiteta u jednom društvu... Kao pravni sistem u kome pojedinac može da odbaci mišljenje većine.

Po našem mišljenju istinski principi slobodnog tržišta prihvataju slobodu od prinude kao jedini izvor legitimiteta za ograničavanje ljudskog djelovanja i akcije, uključujući i kreiranje politike. Sve drugo, koliko god bilo obuhvaćeno retorikom liberalizma, spada u konsekvencijalizam i cjelishodnost, i potrebni su im neki teološki temelji (religiozni, partijski, ideološki...). Zaista, kada se ospori primat pojedinca u društvu stvaraju se uslovi za legitimitet prinude, što je nažalost danas, pogotovu u domenu ekonomskih sloboda, slučaj i iz takve vizije društva velikim dijelom vuku korijene sadašnje (ali i buduće) krize.

4.4) Tranzicija: od socijalizma do slobodnog tržišta i nazad

Kako shvatiti tranziciju u svijetlu ranije iznesenih stavova o ekonomiji i osnovnim stubovima ekonomskog razmišljanja? Odnosno, da li je iskustvo tranzicije produbilo ideju slobodnog tržišta i više je približilo čovjeku i eliti? Ili je upravo tranzicija doprinijela daljoj diskvalifikaciji tržišta i ekonomskih sloboda?

Nesporno je da se krajem 20. vijeka desilo nekoliko događaja koji su pristalice konstruktivizma (planske ekonomije) »bacile na koljena«. Prije svega se misli na pad Berlinskog zida (slom sovjetskog sistema), nemogućnost rješenja problema siromaštva u razvijenim zemljama svijeta putem pomoći, kriza države blagostanja i stalni pad stope rasta u razvijenim zemljama, bez obzira na tehnološki napredak.

Sve je ovo dovelo do interesovanja za ekonomiju slobodnog tržišta i prelazak na ovaj koncept je sugerisan kao put ka rješenju. Umjesto konstruktivizma - spontanost tržišta. I skoro dvije decenije na sceni je ekonomija slobodnog tržišta (često nazivana neoliberalizam). Kriza 2008/09 godine je

7 Zar i Hitlerova socijalna država nije bila zasnovana na zakonima?

bacila veliku sjenku na vjeru u slobodno tržište. Sa pravom ili ne? Kao što smo već istakli u ovom radu postoje dva pristupa, dvije vizije pristalica ekonomije slobodnog tržišta: a) konsekvencijalni pristup koji počiva na postavljenim ciljevima i konačnim ishodima, a u okviru sistema društvene racionalnosti i društvene (kolektivne) odgovornosti; b) moralna vizija koja polazi od pojedinca, njegove slobode i individualne odgovornosti, od donošenja vrijednosnih sudova, od svijesti i samospoznaje pojedinca...

U pravom slučaju, odnosno u konsekvencijalnoj viziji, referentni standard svake politike je postavljeni cilj ili željeni ishod (npr. stopa rasta GDP) i sve mjere koje se preduzimaju od strane politike, pa čak i ako ugrožavaju slobodu pojedinca su opravdane i društveno prihvatljive. U drugom slučaju, u moralnoj viziji taj referentni standard su individualna odgovornost i preduzetništvo. U prethodnim dijelovima rada smo ukazali na osnovne razlike zašto je prvi pristup dobio prevagu u shvatanju i realizaciji ideje slobodnog tržišta. Ideja slobodnog tržišta sa kalemila na nesvnesnom očuvanju kolektivizma, a kroz društvenu odgovornost i društvenu racionalnost. Osnovni stubovi načina razmišljanja ovom krizom nijesu bili ozbiljno uzdrmani. Ovo je dovelo da je »vjera« u slobodno tržište čitavo vrijeme bila krhka, lako lomljiva i čim su se pojavile naznake da se ne postižu očekivani (poželjni) rezultati i da su principi slobodnog tržišta u koliziji sa željenim ciljevima, liberalizam je odbacivan i intervencionizam se ponovo vraća na scenu. I to je sadašnje stanje. Ponovo smo na početku.

Smatramo da je vizija ekonomije slobodnog tržišta jedino moguća ako se vratimo na slobodnog pojedinca, na individualnu odgovornost i preduzetništvo. Moramo više analizirati individualno ponašanje u kontekstu umanjivanja značaja racionalnosti i fokusiranjem na razne elemente koji utiču na preferencije. Ova vizija slobodnog tržišta ne koristi pozitivističku viziju ekonomije, kako bi procijenila poželjnost ljudskog djelovanja, već ova vizija nudi provjeru konzistentnosti i od samog početka svih posmatra svoja filozofska mjerila iznesena na eksplicitan način (»apriorizam«). Donošenje vrijednosnih sudova sa odgovorima u okviru filozofije i upravo se tu definišu standardi, a ne u domenu normativne ili pozitivne ekonomije. Znači, filozofski izbor je standard slobodnog tržišta, što kasnije utiče i na način shvatanja individualnog ponašanja i nameće ograničenje legitimitetu stvorenih prinudnih prava čija prihvaćenost na kraju zavisi od njihovog poštovanja principa lične slobode. Ipak, još smo daleko od ove vizije. Potrebno je da se dese mnogo veći istorijski šokovi da bi sadašnji način razmišljanja, a i shvatanja slobodnog tržišta promijenili. Kada će i zbog čega doći do tog istorijskog preokreta? Kada će ideja socijalizma, iako rado shvaćena kao mogućnost da se željeno upravlja društvom, biti napuštena (»istorijska dubina« strukture društva i razmišljanja pojedinca), teško je reći.

Smatramo da će, ipak, sve veći poreski pritisak na sve manje preduzetničku ekonomiju (izdvajanja za birokratiju) i slom sadašnjeg penzionog sistema (napuštanje sistema kolektivne odgovornosti i prelazak na individualnu odgovornost za svoju starost) biti početak novog početka nove vizije slobodnog tržišta... Bez nekog istorijskog šoka - sadašnje stanje nije moguće promijeniti - ni u praksi, ni u načinu razmišljanja... Ako smo toga svjesni, da li sebe možemo smatrati utopistima? Da, ali uz napomenu da utopije (snovi) uvijek vuku za sobom i realan život.

4.5) Zašto se ignoriše preduzetništvo?

Neosporno je da su u teorijama rasta razmjena (trgovina), tehnološki progres i preduzetništvo ključni faktori ekonomskog rasta. Ipak, pojedine teorije i modeli rasta poklanjaju različito pažnju ovim faktorima.

Neoklasični modeli rasta ignorišu značaj neizvjesnosti. Oni protežiraju tzv. ekstenzivni rast - kako povećati ekonomski rezultat uz što veće korišćenje resursa koji se kombinuju shodno modelskim rješenjima. Produktivnost takvih reprodukcionih faktora određuje funkcija proizvodnje koju definiše tehnologija.

Ipak, austrijska škola ima drugačiji prilaz. Ova škola ističe ulogu neizvjesnosti. Uvažavanjem neizvjesnosti prelazi se na koncept tzv. intenzivnog razvoja koji se, istina, teško može modelski formulisati, jer se neka buduća tehnologija ne može uključiti u današnje modele. Shodno tome, pojedinac je od presudnog značaja i stoga našu pažnju i istraživanju treba usmjeriti ka pravilima igre koja predstavljaju spontane aktivnosti pojedinca u okviru vladavine pravila.

Riječju, sadašnji modeli rasta u svom fokusu imaju preduzetništvo. Istina, afirmacija preduzetništva kao faktora razvoja potiče od Tome Akvinskog, preko Žan Batista Seja, do austrijske škole.

Ako posmatramo Austrijsku školu, bez obzira na njen veliki doprinos afirmaciji preduzetništva, strožijim pogledom na njihovo mišljenje bi otkrili neke konfliktnosti sa ekonomijom slobodnog tržišta.

Slažemo se sa Enrikom Kolombatom koji ističe da u krajnjem stav Austrijanaca prema preduzetništvu daje legitimitet državnoj intervenciji, odnosno konsekvencijalističkom pristupu tj. principu društvene odgovornosti. Zapravo, Austrijanci polazeći od pretpostavke o savršenom svijetu opravdavaju svaku intervenciju koja bi mogla da smanji troškove saradnje, smanji troškove sprovođenja ugovora. Ipak, i sami Austrijanci kažu da takvih savršenih uslova nema - te stoga državna intervencija nije poželjna. To je i razlog da su Austrijanci protiv subvencija za istraživanja jer to slabi mehanizam povratne sprege između preduzetništva i nauke, jer akademija sada manje reaguje na preduzetničke izazove, a više na birokratski pritisak.

Ipak, za nas je ključno pitanje kako izbjeći konsekvencionalizam? Kako izbjeći politiku poželjnih (očekivanih) ishoda? Kako preduzetništvo izbaciti iz te logike? Po našem mišljenju put ka traženju rješenja je fokusiran na unapređenje preduzetničkog duha, a ne na način kako se taj duh primjenjuje.

To znači, ulaganje u ideologiju zasnovanu na preduzetništvu, ulaganje u način razmišljanja koji je baziran na preduzetništvu, je po našem mišljenju shvatanje preduzetništva u kontekstu ekonomije slobodnog tržišta.

Do ovakvog zaključka smo došli životno (iskustveno). Zapravo, danas se stalno ističe da treba stvarati institucionalni ambijent da bi se razvilo preduzetništvo. Da - institucije su potrebne, ali ne i dovoljne. Čak mislimo da nijesu ni prioritet, pogotovu u početku. Ovaj institucionalni pristup polazi od pretpostavke da su preduzetničke sklonosti i sposobnosti podjednako razvijeni i u vremenu, i u prostoru, i među ljudima i samo je potrebno da se izgrade institucije da sve to pretvore u preduzetničku energiju. To je greška, pogotovo zemalja u tranziciji koje zbog toga plaćaju visoku cijenu.

Preduzetništvo nije egzogena varijabla, varijabla van čovjeka, da bi bila potrebna politika koju tu egzogenu varijablu internalizuje. Ono što je važno jeste ideologija - o rastu, o preduzetništvu, odnosno postojanje preduzetničkog duha.

Kako razvijati preduzetnički duh?

Važnu, skoro ključnu ulogu ima obrazovanje. A upravo današnji sistem obrazovanja guši preduzetništvo. Sistem obrazovanja je pod kontrolom države. Previše obrazovanja, posebno u Evropi se doživljava kao opasnost po sistem. Opasnost po privilegije koje jo uvijek ima državno obrazovanje. Rezultat ovoga je za današnje državno obrazovanje priprema ljudi za traženje rente za mnoge profesije - otuda odbijanje sistema vaučera ili sistema studentskih kredita, odnosno pripremanje studenata ne za produktivno preduzetništvo, već za traženje rente kroz državne politike i intervencije (»siguran državni posao«). Upravo je školski sistem, na kome se temelji današnja politika, ključni razlog današnje preduzetničke sterilnosti društva.

Mi ne želimo da u ovom radu dublje objašnjavamo značaj preduzetništva za rast i razvoj. Samo podsjećamo, da tamo gdje je preduzetništvo potisnuto birokratijom, tamo gdje je

birokratija zamijenila preduzetništvo, rast dugoročno stagnira, odnosno opada. Mi smo pristalice Šumpeterovog shvatanja ekonomskog rasta u čijem je središtu preduzetništvo, odnosno društvo koje podstiče preduzetnički duh.

Slabljenje preduzetništva neminovno vodi ka birokratizaciji društva, većem značaju politike i državne prinudne preraspodjele, društvu koje guši slobodu i ubija individualnu odgovornost. Vodi ka društvu koje možemo zvati socijalističkim. A istorija je pokazala da je ovaj sistem mrtvorođenče...

Da li je gušenje preduzetništva, što vodi pogoršanju obrazovnog sistema, zajedno sa smanjenjem uloge porodice i nesposobnošću pojedinca da se suprotstavi načinu razmišljanja naslijeđenom u periodu školavanja, prvi znak da se društvo nalazi na razvojnoj stranputici? Naš odgovor je da! I upravo u tome vidimo primarni uzrok današnje krize, ali i krize koja neminovno dolazi... Naravno, naš obrazovni sistem proizvodi ne samo lošu politiku, već i loše pravosuđe, što znači da u sistemu nema snaga koje mogu da ograniče samovolju vlasti i tragača za rentama.

5. UMJESTO ZAKLJUČKA - ILI KAKO DA SE LIBERALIZAM VRATI VIZIJI SLOBODNOG TRŽIŠTA?

Rad je inspirisan višegodišnjim tvrdnjama da je za krizu i sve ekonomske nedaće kriv (neo) liberalizam. Činjenica je da su mnogi liberali, svjesno ili nesvjesno, prihvatili tu krilaticu i počeli da podržavaju uvećanje intervencija države. To me je navelo na pitanje zašto liberali upadaju u zamku da je »neoliberalizam« (tržište) kriv za sve? Ja sam neoliberalizam (iako je to nejasan pojam, pojam pogodan za političke manipulacije) shvatio kao nedostatak regulacije; kao nedostatak tj. manjak državnih aktivnosti na polju ekonomije... Zašto su liberali podlegli ovoj novoj antiliberalnoj paradigmi?

Istina, praktično iskustvo iz domena ličnog bavljenja pitanjima tranzicije me je takođe navelo na ovo pitanje, odnosno zašto su liberali tako prevrtljivi? Zašto u praksi tako lako odustaju od svojih na riječima »tvrdih« liberalnih stavova? Zašto npr. ulaskom u vlast tako brzo zaboravljaju liberalizam i tržište? Zašto su skloni tako brzim kompromisima: nije vrijeme za tržište? Zašto se »zaljube« u državu i vjeruju u savršenstvo države i prirodne greške tržišta?

O svim ovim pitanjima sam prvo razgovarao sam sa sobom, a u više prilika sa mojim prijateljima i saradnicima, posebno sa Stivom Pejovićem i Enrikom Kolombatom, ali i Ljubom Madžarem, Miroslavom Prokopijevićem i novinarom Mijatom Lakićevićem. Naravno, koristile su mi i konferencije Liberty Fund-a, posebno konferencije Mont Pelerin Society, na kojima sam vrlo brzo počeo da uočavam da se među školskim liberalima kriju praktično antiliberali i kako je nekad idejama bogato društvo postalo idejno sterilno. Njegovo učenje sve više postaje sterilno-religiozno, a manje dinamično i životno.

Za sebe sam katkada mislio da sam upao u neki fundamentalizam, u neko shvatanje liberalizma koje je beživotno, daleko od prakse, daleko od mogućnosti da se na taj način počinju rješavati praktični problemi. Životno iskustvo, od najranije mladosti do danas, me je uvjerilo da je liberalizam jedna od napraktičnijih filozofija života i da on radi. Da zakoni treba da budu više na nivou principa, a manje usmjereni na davanje gotovih rješenja, uvjerilo me je iskustvo primjene npr. Zakona o društvenom kapitalu (1989. godine), koji je imao svega 10 članova i shodno kojem su urađene hiljade privatizacija u bivšoj Jugoslaviji, koje su bile svaka za sebe jedna kreacija učesnika u njima, zasnovane na principima zakona. Naravno, kada su birokrate i političari shvatili da Zakon ne zahtijeva njihovo odlučujuće angažovanje, došlo je do »izmjena« donešenog Zakona u zakon kojim se povećava uloga politike i smanjivanje uloge preduzetnika i kreativnih kljudi. Uvođenje i korišćenje DEM/EURO u Crnoj Gori je takođe pokazalo snagu praktičnog liberalizma... Na tom principu sam stvorio i mnoge institucije od kojih je Univerzitet Donja Gorica još uvijek

dokaz moje teze da liberalizam radi... Pokušaj da se Crna Gora kao država uredi na principima liberalizma - koncept Crne Gore - mikrodržave nije uspio i »istorija« odbijanja tog koncepta je sama za sebe jedna dobra studija slučaja o mehanizmima politike, kao i intervencionizma kako se »ubijaju« liberalne ideje... Posljedica je, po mom mišljenju, istorijski pogrešna ideja da se nezavisnost jedne male države može sačuvati samo ako ona imitira velike države i ako ima sve institucije i ministarstva kao i velike države, i da što je veća državna administracija, država je stabilnija i otpornija na mogućnost da ona postane sredstvo u rukama biznismena. Kada zaslijepljeni pravnici šire viziju - put ka paklu je izvjesan!

Današnja socijal-demokratska ekonomija je, po mom mišljenju, put ka novim krizama. Toliko je ukorijenjena u način razmišljanja, pogotovu intelektualaca i onih zanimanja koja se izdržavaju od države (tuđeg novca), da bilo kakvi skupovi, konferencije, čak i manje političke partije istinski liberalno orjentisane (iako to ne mogu zamisliti) ne mogu da promijene tu putanju koju nam trasira socijaldemokratska ekonomija - a to je putanja ka stalnim krizama i ekonomskom, i što je još bolnije - moralnom padu! Za tu promjenu će biti potreban jedan spontani istorijski šok, koji je po mom mišljenju, neizbježan i koji će dovesti, pogotovu u Zapadnoj Evropi, do vrlo bolne tranzicije, mnogo bolnije od tranzicije kroz koju je prošla i prolazi Istočna Evropa.

Naravno, sa padom jedne civilizacije, jednog načina razmišljanja neće doći do kraja svijeta! Kultura (ukorijenjeno ponašanje, ukorijenjeni, prirodni sistem vrijednosti) je dugoročnija od civilizacije i kao takva predstavlja praktične temelje nekoj novoj misli, nekom novom duhu, nekoj novoj civilizaciji, paradigmi. Isto tako, svi ishodi su mogući i obavijeni su velom neizvjesnosti. Ipak mi se čini da je nužno jedno dublje preispitivanje, i teorije i prakse liberalizma u 20. i 21. vijeku, jedan kritički odnos liberalizma prema samom sebi, a u pravcu koliko smo mi liberali zaista liberali, koliko suštinski ideja liberalizma prožima našu svijest, naš način razmišljanja, naš razum.

U ovom trenutku i na bazi dosadašnjeg i teorijskog i praktičnog znanja i iskustva, smatram da je potrebno da se shvate zamke konsekvencionističkog pristupa ekonomiji, a koji se zasniva na postizanju planiranih ili očekivanih ishoda i da se legitimitet svake akcije, svake politike »vuče« iz tog željenog cilja, odnosno da je opšte dobro izvor legitimiteta svake politike. Smatram da suštinski liberalni pristup, odnosno vizija slobodnog tržišta, ne smije biti fokusirana na ishode, na planiranje npr. stope rasta, stope zadušenosti i sl. To da li ćemo se zalagati za manje države, za snažne institucije, za vladavinu prava, još uvijek ne znači da smo (i pokazuje se da nijesmo) na misaonoj i praktičnoj platformi vizije slobodnog tržišta. Ako se svemu ovome doda i činjenica da se suština ekonomije vezuje za njeno modeliranje i bezrezervne vjere u matematičko-statističke i ekonometrijske modele, u moć ovih modela da predvide buduće ekonomsko ponašanje, mi smo se udaljili od ekonomije kao filozofsko-moralne dicipline, kakva je bila u škotskoj misli, i ušli u domen vjere u konstruktivizam, u vjeru da živimo u svijetu izvjesnosti, odnosno da su modeli u stanju da eliminišu neizvijesnost. Naravno, ne smatram da su modeli kojima sam se i sam bavio beskorisni pogotovu sa stanovišta metodologije razmišljanja i testiranja nekih logičnih posljedica hipoteze na kojoj počiva model. Ali praktična korist je veoma ograničena i model nije svemoćan - kako ga današnja ekonomska misao prikazuje. Ne može se objaviti rad iz oblasti ekonomije ukoliko nije toliko matematički, da ga niko ne može čitati i razumjeti. Stoga je današnja ekonomija vrlo autistična, ne reaguje na život, na realne promjene, na realno ponašanje... Zar u sve manjem interesu studenata da studiraju ekonomiju (teorijsku) ne vidimo da mladi imaju osjećaj uzaludnosti napora da se studira ova disciplina, shodno sadašnjoj paradigmi na kojoj počiva? Umjesto crpljenja legitimiteta ekonomske akcije i ekonomske politike iz obezbjeđivanja opšteg dobra - planiranog ishoda, kakav je slučaj sada, legitimet treba da se zasniva na osnovnim principima na kojima počiva vizija slobodnog tržišta. To je prije svega princip slobode - princip slobode

od prinude, i na bazi toga razvijen princip lične odgovornosti. To je princip da sve polazi od pojedinca, da su sve aktivnosti pojedinca dobrovoljne uključujući i sporazume sa drugim ljudima (društveni dogovor - Ustav) da žive u jednoj zajednici (državi), da ne postoje opšti (društveni) interesi koji su iznad slobode i interesa pojedinca u toj zajednici. Legitimitet svake akcije, svake ekonomske politike treba da se zasniva na slobodi, odnosno viziji slobodnog tržišta, polazi od toga da je sloboda jedini izvor legitimiteta (opravdanosti) za ograničavanje ljudskog djelovanja... Sva druga opravdanja kojima su inače podložni i mnogi liberali spadaju u konsekvencijalizam i cjelishodnost i zato su im potrebni teološki (cilj) temelji.

Ovdje je važno primijetiti da ne govorim o tržištu kao o principu, makar ne kao o bazičnom principu. Ja tržište shvatam kao ambijent, kao procese, u okviru kojih se vrši primjena principa slobode od prinude na ekonomske aktivnosti. Ja vjerujem da je tržište naprikladniji ambijent za najpotpunije ispoljavanje i primjenu bazičnog principa slobode od prinude. Razumije se da je tržište nov mehanizam, da ono nije savršeno, da se u tom životnom procesu prave i greške... Ali, nesporno je da je to mehanizam koji najviše afirmiše sloboda od prinude, individualna odgovornost i moral, shvaćeno kao odstupanje prakse od standarda slobode... Na taj način princip slobode vraća ekonomiju ka filozofsko-moralnoj disiplini, odnosno načinu razmišljanja. Vraća je pojedincu i čovjeku koji se danas skoro izgubio u ekonomiji; vraća ekonomiju interdisciplinarnosti umjesto sadašnje vjere u ekonomski imperijalizam (to da ekonomija vlada svim oblastima ljudskog života), što i jeste suština marksističkog shvatanja ekonomije koje se nesvjesno sve više implicitno prihvata i u zemljama koje čine »srce kapitalizma«.

Povrat čovjeku, njegovom znanju, naglašavanju potrebe da čovjek mora da stalno uči i stiče nova znanja, na što ga, između ostalog, tjera konkurentan ambijent slobodnog tržišta, na scenu vraća preduzetništvo, preduzetnika i preduzetnički duh. Sadašnji modeli rasta u fokus stavljaju upravo preduzetništvo (teorija endogenog rasta), kao što su do sada u fokusu modela prvo bili tehnologija, zatim rad i kapital (tzv. modeli ekstenzivnog rasta). Šumpeter je danas aktuelniji nego u njegovo vrijeme. U potpunosti prihvatam njegovo mišljenje da udaljavanje od preduzetnika, od srca društva i ekonomije, neminovno vodi birokratizaciji društva, vodi tome da birokrata zamjenjuje preduzetnike, te da kaputalizam nužno prelazi u socijalizam, u sistem koji zbog zatvorenosti za preduzetništvo neminovno vodi društvenoj regresiji. Zato je Šumpeter koristio pojam kreativne destrukcije, što znači održavanje kreativnog potencijala preduzetnika, plašeći se od onoga što se zapravo danas dešava - »socijalistička destrukcija«, uzdizanje »pravde« političara i »ljudskih osjećaja« birokrata na tron referentnog moralnog standarda... Hrišćanski religiozni »strašni sud« samo je zamijenjen »strašnim sudom socijalističke pravde«... Izgleda da smo opet na početku. Nažalost, daleko smo od početka, a mnogo bliži kraju! Ali i svaki kraj preduzetnici i sposobni prežive i dožive kao nov početak!

6. IZVORI IDEJA

1. Bomol, Vilijam (2012) »Inovativna mašinerija slobodnog tržišta«, UDG & CID;
2. Bronovski, Jacob (1986) " Osjećaj budućnosti", Globus, Zagreb;
3. Colombatto, Enrico (2011) "Markets, Morals and Policy Making: a New Defence of Free Market Economics", Routledge Foundation of Market Economyč;
4. Heinberg, Richard (2013) "The End of Growth", Postcarbone Institute;
5. Lakićević, Mijat (2014) "Bez neoliberalizma nema kulturnog napretka", www.pescanik.net;
6. Madžar, Ljubomir (2012) "Antiliberalizam u 22 lekcije", Službeni Glasnik, Beograd;
7. Mirković, Mijo (1938) "Razvoj ekonomske misli u 19. vijeku", Geca Kon, Beograd;
8. Nordhaus, John (2001) "Kraj znanosti", Jasenski i Turk, Zagreb;
9. Ohmae, Kenichi (2007) "Nova globalna pozornica", MATE, Zagreb;
10. Pejović, Stiv (2011) "Norma i ekonomska efikasnost", CID, Podgorica;
11. Powel, Benjamin ed. (2013) "Making Poor Nations Rich - *Entrepreneurship and the Process of Economic Development*", Stanford University;
12. Priestly, Daniel (2013) "Entrepreneurial Revolution", Capstone;
13. Rejnert, Erik (2009) "Spontani haos", Čigoja;
14. Saul, John Ralston (1999) "Uncouncious Civilization", Free Press;
15. Šumpeter, Jozef (1982) "Kapitalizam, sloboda i demokratija", Globus, Zagreb;
16. Taleb, Nasim (2010) "Crni Labud", Heliks;
17. Vukotić, Veselin (2011) "Istorija budućnosti", Mediasystem & CID, Podgorica;
18. Vukotić, Veselin (2013) "Antropologija stvaranja", CID, Podgorica

Ljubomir Madžar[1]

APOREME INSTITUCIONALNOG RAZVOJA SRBIJE

– Meandri naših doktrinarnih konfrontacija –

Apstrakt

Zjapeće konceptualne raseline između liberalno orijentisanih naučnika (*L*) i njihovih kolektivističkih, komunitarnih oponenata (*AL*) veoma su dobro poznate, ali se neuporedivo manje znaju i u stvari uveliko se ne shvataju njihovi stavovi prema državi i njenoj ulozi u normativno postavljenoj slici jednog uređenog društva. Široko prihvaćena i generalno održavana zabluda jeste da je *L* potpuno suprotstavljen društveno legitimizovanim funkcijama države, dok jedino doktrinarna orijentacija *AL* prihvata i podržava mesto i ulogu države u društvu. Rad je, pored ostalog, posvećen otklanjanju te zablude. Postavljanje pravila igre, sistematsko i kontinuirano razvijanje institucija i staranje o tome da one budu prikladno primenjivane na obavezno nepristrasan način – jeste, u shvatanju preovlađujućih struja mišljenja na strani *L*, neizbežna i nezamenljiva funkcija države. Druge jednako važne, i kategorički opredeljene kao državne, funkcije jesu obezbeđivanje javnih dobara i vođenje opšte i generalno neutralne ekonomske politike.

L se sistematski suprotstavlja shvatanju da državi valja dodeliti odlučujuću ulogu u alokaciji privrednih resursa i, posebno, preterano uplitanje u procese preraspodele, koji sistematski odvajaju nagrađivanje privrednih aktera od njihovih doprinosa društvenom proizvodu. Nasuprot tome, *AL* insistira na mestu države u upravljanju privrednim resursima i na njenoj ulozi u „ispravljanju" distribucionih ishoda tržišne privrede. Prihvatajući neophodnost vođenja socijalne politike, *L* smatra da je velika opasnost lako uočljiva tendencija da se premaše granice ovakvog delovanja implicirane ekonomskom racionalnošću i poslovnom efikasnošću, što predstavlja destruktivnu sklonost uslovljenu političkim oportunizmom i preteranim zahtevima izbornog tela u domenu preraspodele. S druge strane, dok *AL* uvažava ulogu države u delikatnom zadatku građenja institucija, insistiranje na širokoj lepezi državnih direktno proizvodnih i redistributivnih funkcija svodi se zapravo na opasno degradiranje njene uloge u razvijanju institucija. Naime, državni kapacitet je ozbiljno ograničen i alociranje znatnog dela tog kapaciteta „korigovanju" tržišno generisane raspodele i direktno proizvodnim delatnostima u stvarnosti znači ozbiljno sasecanje sposobnosti države u obavljanju njenog pravog zadatka – razvijanju institucija i njihovoj doslednoj primeni.

Dve sistematski suprotstavljene škole mišljenja prihvataju tržište kao nezaobilazno alokaciono ustrojstvo, ali na različite načine i zbog različitih razloga. *AL* energično insistira na tržišnim otkazima i automatski zaključuje da država treba da intervenše gde god čisto teorijsko propitivanje otkrije dobro poznate i široko razglašavane manjkavosti tržišta. *L*, s druge strane, prepoznaje i defekte državnog delovanja, te zaključuje da državni otkazi mogu lako da premaše standardne tržišne nedostatke, a na mnogim segmentima privrednog života tržište, sa svim svojim defektima, može da se ispostavi kao optimalna institucionalna opcija. Poređenje idealnog, u obliku idejnog projekta prezentiranog netržišnog rešenja sa tržišnim ustrojstvima kako su se oformila u stvarnom životu predstavlja tipičnu grešku u razmišljanju brojnih škola koje naginju konceptu *AL*, grešku koju su poklonici *L* žestoko kritikovali.

Oko trećine rada posvećeno je pogubnim greškama jedne široke lepeze ekonomskih politika u Srbiji. Dobar deo otkrivenih distorzija objektivno je uslovljen i ne može se potpuno pripisati personalnim sastavima vladajućih direktorijuma u raznim potperiodima tokom delovanja demokratskog poretka. Takve deformacije uzrokovane su dubokim strukturnim nedostacima političkog sistema koji, između ostalog, generiše razornu

1 Autor je saradnik Instituta za strategijske studije i razvoj „Petar Karić" Alfa univerziteta u Novom Beogradu. Atmosfera koju pruža ovaj Institut nezamenljiva je; to je pravi *ambijent*, odista inspirativan i podsticajan u najboljem smislu reči. Dugogodišnja saradnja sa g. Milijom Mihailovićem, izvršnim sekretarom Nučnog društva ekonomista Srbije, ostavila je svoj blagotvorni pečat i na ovom tekstu, na njegovom jezičkom oblikovanju i stilskom doterivanju. I kad čita i kad ne čita neki od mojih tekstova, g. Mihailović utiče na njihovo stvaranje i ostavlja na njima prepoznatljivo povoljan trag.

konkurenciju među strankama pri čemu one zloupotrebljavaju raspoloživi kapital u društvenom vlasništvu, nasleđen iz prošlosti, za promociju svojih partikularnih izbornih interesa. Štete izazvane kopetitivnim interakcijama među političkim strankama u Srbiji nepobitan su argument u prilog teze o nužnosti povlačenja države iz direktno proizvodnih delatnosti i, posebno, iz preširoko postavljenih redistributivnih delanja, sa prevelikim subvencijama kao središnjim elementom ovakve naopako postavljene politike. Krajnji zaključak ovog rezonovanja je potreba za *minimalnom državom*, državom koja će biti veoma jaka i vrlo efikasna u užem krugu svojih prikladno definisanih u primereno izvršavanih funkcija. Istaknuta je i pogubna protivrečnost u analizama intelektualaca priklonjenih *AL:* s jedne strane oni razne državne politike kritikuju sa najvećom žestinom, čak i ne uvažavajući njihove objektivne determinante, a s druge oni izlaz iz njihovih pogibeljnih posledica traže stalnim insistiranjem na *dodatnoj* državnoj intervenciji u upravljanju resursima i vođenju privrede.

Ključne reči: *privredne institucije, ekonomska politika, uloga države u privredi, defekti tržišta, otkazi regulatorne države, minimalna država, garantovanje ugovornih obećanja, politika preraspodele, državno generisani „defekti" tržišta, protivrečnosti u kritikovanju države i traženju njene još šire intervencije.*

Abstract

Yawning conceptual gaps between the liberally oriented social scientists (*L*) and their collectivistic, communitarian opponents (*AL*) are all too well known, but incomparably less known and in fact widely misunderstood are their stances towards government and its role in the normative picture of an ordered society. A widely held and generally entertained misconception is that the *L* is utterly opposed to government socially legitimized functions, whereas only the *AL* is the doctrinal orientation accepting and endorsing the place and role of the government in a society. The paper is, among other, devoted to dissipating that misconception. Setting the rules of the game, continuous and systematic developing of institutions and seeing to it that they are properly applied in a necessarily unbiased way is, in the view of the prevailing streams of thought of the *L* unavoidable and irreplaceable function of government. Other equally important and categorically designated as, governmental functions are providing public goods and pursuing general and generally neutral economic policies.

The *L* energetically opposes assigning to the government the decisive role in the allocation of economic resources and, in particular, its heavy involvement in redistributionist practices, separating systematically rewards of economic actors from their contribution to the social product. The *AL*, on the contrary, emphasizes the place of the government in husbanding economic resources and its role in „correcting"distributional outcomes of a market economy. While accepting the necessity of pursuing social policy, the *L* is seriously concerned with the tendency of its overstepping the limits implied by economic rationality and business efficiency, a destructive tendency driven by political opportunism and excessive redistributive demands of the electoral body. While the *AL* acknowledges the role of the government in the delicate task of building institutions, its insistence on a wide range of governmental direct productive and redistributionist functions in real fact goes down to dangerously degrading its role in institution building. Namely, the capacity of any government is severely limited and allocating a substantial part of that capacity to „correcting" the market generated distribution and to the direct productive activities in reality means seriously reducing the ability of the government to perform its proper job – developing institutions and their consistent implementation.

The two systematically opposed schools of thought accept the market as an indispensable allocation device, but in different ways and for different reasons. The *AL* insists heavily on market failures and automatically concludes that government should intervene wherever purely theoretical inquiry discovers the well known and widely publicized deficiencies of the market. The *L*, on the other hand, recognizes the failures of the governmental actions, too, and concludes that governmental deficiencies could easily outgrow the standard market failures and in many segments of economic life market could, with all of its failures taken into account, turn to be the optimal institutional option. Comparing the ideal, in the form of a blueprint presented non-market solutions with the market mechanisms as they are structured in real life is a standard error in the thinking of numerous *AL* schools, an error strongly criticized by the *L*- oriented scholars.

About a third of the paper is devoted to grave errors of a wide array of economic policies in Serbia. A good deal of the identified distortions is objectively conditioned and is not completely ascribable to the personal compositions of the ruling directoriums in various sub periods of the functioning of democratic order. Such deformations are caused by the deep structural failures of the political system which, among other, generates destructive competition among the parties which abuse the available socially owned capital, inherited from the past, for furthering their particularistic electoral interests. The damages caused by

competitive interactions among the parties in Serbia are an irrefutable argument for pulling the government out of directly productive activities and, particularly out of extensive redistributionist practices with huge and ill-conceived subsidies as one of the central pieces of such contraindicated policies. The upshot of the argument is the need for the *minimum government*, the government which will be *very strong and very efficient* in the narrower circle of its suitably defined and properly implemented functions. A grave contradiction in the analyses of the *AL* oriented intellectuals is pinpointed: on the one hand they criticize various governmental policies with utmost acrimony, not even allowing for the objective determinants of these policies, and on the other thy seek the ways out of the disastrous consequences of the policy errors by steadily insisting on *more* of governmental direct intervention in husbanding resources and running the economy.

Key words: *economic institutions, economic policies, the role of government in the economy, market failures, the failures of the regulatory government, minimum government, guarantying of contractual promises, redistributionist policies, market „failures" caused by government, contradictions in criticizing government and advocating its more extensive intervention.*

1. UVODNE OPASKE

Ovdašnja šira javnost, ali i dobar deo one koja bi, pretendujući na profesionalnost, trebalo da je znatno bolje upućena, ogrezla je u nemali broj predrasuda. Među tim pogrešnim predstavama nipošto najbezazlenija nije ona prema kojoj je liberalno stanovište u ekonomiji kategorički postavljeno *protiv države*, dok su oni na suprotnim pozicijama jednako isključivi u svojoj opredeljenosti protiv tržišta. Profesor Marko Sekulović (2012, posebno ss. 165-6) je među retkima koji su sasvim eksplicitno rekli da oba ova suprotstavljena doktrinarna stanovišta prihvataju i podrazumevaju i tržište i državu i da, bar u našoj akademskoj sredini, nema ekstremista koji bi frontalno odbacivali bilo koji od ova dva noseća mehanizma savremene civilizacije, a svakako i prethodećih društveno-ekonomskih sistema.

Iako je Sekulović doktrinarne percepcije tržišta i države pomerio u poželjnom i neophodnom pravcu, njegovo upozorenje je daleko od toga da nesporazume u vezi sa odnosom dveju suprotstavljenih doktrinarnih polazišta u potpunosti i na pravi način razjasni i prevaziđe. Štaviše, time što je ustvrdio da je pravo razumevanje teorijskih i privrednosistemskih međusobica na liniji svojevrsnog kompromisa – što će reći da je liberalno gledište prijemčivo za izvesne državne mehanizme a ono drugo, intervencionističko, za tržišne procese i prateća alokaciona ustrojstva – on je razlike između dvaju gledišta skoro mehanički skratio i time ih učinio manje vidljivim i manje dubokim nego što u stvari jesu.

Tačno je da liberalno gledište (u daljem tekstu L) prihvata i zagovara državu, dok istovremeno antiliberalno (u daljem tekstu AL) stanovište uključuje oslonac na tržišne mehanizme i procese, ali *to nimalo ne smanjuje suštinsku i principijelnu suprotstavljenost* konkurentnih doktrinarnih pozicija. Naprotiv, način na koji svako od ovih antagonizovanih gledišta prihvata i državnu regulativu sa pratećim intervencijama i spontanost tržišta sa samoregulativnim procesima takav je da razlike ostaju duboke i nepremostive, te da u krajnem ishodu mogu da se pokažu i kao krupnije i principijelno *više udaljene* nego što se to obično zamišlja, a posebno dublje od onih koje implicira konstruktivno intonirani i dobrohotno orijentisani Sekulovićev pristup. Bilo bi dobro, ali nije tako, da su razlike samo u stepenu konceptualne udaljenosti – stoga su ovde uslovno i okarakterisane kao mehanički skraćene – jer bi u tom slučaju mogle da dovedu do obostrano zadovoljavajućeg kompromisa i označile kraj oprečnih pristupa ključnim pitanjima u sferi institucionalne izgradnje, pa i magistralnih pravaca u formulisanju i realizaciji ekonomske politike.

Noseća postavka teksta koji sledi biće ne kompromisno približavanje dvaju suprotstavljenih viđenja, što je ekvivalentno znatnom revidiranju konvencionalnih predstava o njihovoj teorijskoj i operativnoj udaljenosti, nego baš potpuno preokretanje stereotipnih tumačenja liberalne orijentacije kao inkompatibilne sa državom i one druge, antiliberalne, kao nespojive sa tržištem. To

potpuno preokretanje treba da dovede do naizgled paradoksalnog zaključka da je L doktrinarno više oslonjen na državu i više uslovljen njenim prikladno specifikovanim performansama, dok je AL državnim ustrojstvom i delovanjem uslovljen na manje presudan i u strukturnom smislu manje karakterističan način. Ukratko, L ispostavlja daleko krupnije i radikalnije zahteve u vezi sa državom, dok je AL u tim zahtevima tradicionalno konvencionalan, te manje radikalan i manje sudbinski predodređen.

2. ODNOS TRŽIŠTA I DRŽAVE U ALTERNATIVNIM KONCEPTIMA DRUŠTVENE ORGANIZACIJE

Temelji na kojima počiva principijelno shvaćen opšti pogled na privredu i društvo, karakterističan za L i njime predodređen model privredne i društvene organizacije, na suštinski i neizbežan način zavise od države i njene delotvornosti i strukturno opredeljenih funkcionalnih svojstava. Pri tome je ta zavisnost takva da je L bez jake države nezamisliv i samo posredstvom države može da osigura ključne pretpostavke svog uspostavljanja i održavanja. U daljoj analizi biće razvijena postavka da je doslovno neophodan preduslov za onaj vid jake države koja će biti sposobna i voljna da štiti liberalne vrednosti takvo njeno postavljanje i dimenzioniranja da bude zasigurno svedena na ograničeno i relativno usko područje funkcija koje joj istinski pripadaju; kad god država iskorači iz sfere funkcija koje se za nju vezuju u strogom liberalnom poimanju, ona postaje slaba, neefikasna i spremna da ogrezne u gotovo nesagledivom moru najrazličitijih zloupotreba. Država uvek ima ograničen kapacitet, pa postaje neefikasna i slaba kad god se svojim delovanjem izlije iz domena funkcija u kojima je i društveno korisna i nezamenljiva.

Jaka, prema tome, može da bude samo ona država koja se drži svog strogo definisanog spleta funkcija – izgradnje i celishodne primene institucija, obezbeđivanja lične i imovniske sigurnosti, garantovanja ugovora i realizacije njima formalizovanih obećanja, zaštite ljudskih i, posebno, ekonomskih sloboda, osiguravanja bespogovorno značajnih javnih dobara...– a onog momenta kad se angažuje izvan tako opredeljenog kruga u kome je nezamenljiva, ona postaje slaba i neefikasna. Slaba postaje zbog toga što svoj ograničeni kapacitet razvija na suviše širokom prostoru, tako da gubi spsobnost da delotvorno deluje i na području koje joj pripada i, još više, na području koje ne spada u krug njenog prikladno specifikovanih funkcija. Što šire područje angažovanja, to slabiji učinci na bilo kom segmentu te preširoke oblasti njenog intervencionizma. Ograničen kapacitet tako tipično ide uz opadajuće prinose, pa je, dakle, uputno i razložno očekivati, da će država biti utoliko manje delotvorna ukoliko više širi domen svog angažovanja, prihvatajući se funkcija za koje nije specijalizovana i koje alternativni mehanizmi automatski i glatko obavljaju svojim spontanim delovanjem.

Drugi razlog neizbežnog pada efikasnosti u slučaju iskoračenja van kruga legitimno opredeljenih državnih funkcija jeste njena notorna neefikasnost u svim delatnostima koje joj po logici stvari ne pripadaju: država je predvidivo loš proizvođač, preduzetnik, inovator, investitor, čak i upravljač ekonomskim procesima izvan domena proizvodnje...Naročito je država neefikasna u oblastima koje joj ne pripadaju ako se njeni učinci posmatraju i vrednuju u komparativnoj perspektivi: za ono što bi država radila kao proizvođač, investitor, preduzetnik...postoji daleko delotvornija alternativa u tržišnim mehanizmima i njihovom potencijalu, dok za izgradnju i razvijanje institucionalnog poretka državi prave alternative nema (za jednu zanimljivu istorijsku epizodu nastanka izvesnih institucija van države, ali i njenog vrlo brzog uključivanja u taj epohalno značajan posao, uz jasnu implikaciju da se on na dugi rok bez države ne može na zadovoljavajući način obaviti, videti Umbeck 1997/1981/). U funkcijama koje joj po logici njenog delovanja neizostavno pripadaju država je bezmerno superiorna u odnosu na sve decentralizovane mehanizme spontanih interakcija, pa je u tim funkcijama i neuporedivo efikasnija od svih alternativa; tržište je,

naravno, daleko efikasnije u direktno produktivnim i analognim aktivnostima, iako se te aktivnosti, makar i manje efikasno, mogu obavljati i kroz vantržišne mehanizme.

Zakjučak je neposredan: u domenu svojih striktno shvaćenih aktivnosti država je daleko efikasnija nego što je u domenu svojih striktno opredeljenih aktivnosti efikasno tržište: na svom području država je nezamenljiva, a tržište je na svom području ipak zamenljivo, makar da je skupina odgovarajućih supstituta izrazito inferiorna i u racionalnom institucionalnom poretku naglašeno nepoželjna. Ako se još uzme u obzir da država na područjima koja joj ne pripadaju, kroz korupciju i širok spektar različitih zloupotreba, produkuje ogromne društvene štete, onda se dodatno pojačava zaključak o velikoj efikasnosti i poželjnoj snazi države u sferi u kojoj je nezamenljiva. Kad se, naime, kao jaka država definiše ona koja efikasno obavlja funkcije koje joj pripadaju i, analogno tome, kao slaba tamo gde, makar i u velikim količinama, produkuje ekonomske gubitka i društvene štete, zaključak o dostupnosti i poželjnosti *jake države* na poseban način se pojačava, a propozicija o liberalnom gledištu kao filozofiji jake države postaje osobito uverljiva.

Poenta ovih preliminarnih razmatranja može se formulisati i u znatno jačim terminima: L je *doktrina obavezno efikasne i naglašeno jake države*, dok je AL, već samim tim što državu usmerava na oblasti u kojima je nepotrebna, neefikasna pa i štetna, *doktrina nedelotvorne i stoga nužno slabe države*; konvencionalna predstava o nespojivosti L sa jakom ili čak bilo kakvom državom, te AL kao jedinoj koncepciji koja podrazumeva i traži jaku državu – bukvalno je preokrenuta. Jaka država je pre svega ustrojstvo koje je komplementarno sa L i njegovom institucionalnom arhitektonikom i koje L doslovno podrazumeva, dok se AL može okarakterisati kao doktrina slabe države, posebno zato što je zaziva na područjima na kojima je evidentno bez ikakvih komparativnih prednosti i, još više, što sa ekstenzivnim agažovanjem države računa i u oblastima u kojima produkuje privredne gubitke i široko rasute društvene štete.

Nalaz koji se javlja kao rezultat dosadašnjih, makar i posve preliminarnih razmatranja unekoliko je paradoksalan: da bi bila jaka, država treba da se angažuje na relativno uskom, njoj primerenom području. To i jeste suština liberalnog koncepta *minimalne države*. S druge strane, ekstenzivno angažovana, u direktno proizvodne aktivnosti uključena država, tj. država koja zbog širine svog delovanja pa i zbog veličine, bolje reći glomaznosti svoje mašinerije deluje zastrašujuće moćno – u stvari je slaba država, tj. država koja ne može valjano da funkcioniše ni u striktno uzetom području koje joj pripada, a još manje u neposredno proizvodnim aktivnostima koje joj ne pripadaju. Doktrinarni raskorak između L i AL može se, prema tome, sažeti na sledeći način. Ova dva suprotstavljena teorijska pristupa ne razlikuju se u odgovoru na pitanje da li je ili nije potrebna država: na obe strane odgovor je jedno decidirano *da*. Razlika, i to principijelna, javlja se u identifikovanju područja na kojima država treba da se angažuje, kao i u tome kakva ta država treba da bude. Te duboke razlike ne bi smele da se bagatelišu: tamo gde AL zaziva državu, L je energično odbacuje, dok se povodom područja na kome L vidi važne funkcije države ne javlja toliki kontrast: AL uviđa potrebu izgradnje pravila i njihovog permanentnog razvijanja, ali je samim insistiranjem da se država angažuje u širokoj oblasti naposrednog intervencionizma oslabljen, možda i nehotice, naglasak koji se stavlja na državu kao graditelja institucija i nezaobilaznog činioca koji afirmiše pravila igre putem oblikovanja i jačanja propisa.

Slična je situacija i u odnosu prema tržištu. Oba tabora uviđaju da bez tržišta ne može da se osigura racionalna alokacija resursa u jednom silno razuđenom i nadasve kompleksnom ekonomskom okruženju. No, ogromne razlike javljaju se prilikom evaluacije tržišta i njegovih performansi. Među ekonomski opismenjenima teško će se naći neko ko ne poznaje i uvažava poznate teorijske argumente o defektima tržišta (klasični, još uvek fascinantan prikaz dometa i defekata tržišta dao je Bator (1967/1960/)). No, AL iz tih teorijskih nalaza smesta izvlači zaključak da su to tačke na kojima treba da se angažuje država. Kao da je identifikovanje tržišnih otkaza dokaz da

bi na istim segmentima država dala zadovoljavajuće ili čak optimalne performanse. Među novijim domaćim piscima ovu zabludu su možda bolje nego bilo ko drugi razotkrili Paunović i Tasić (2013, posebno pp. 177-180).

Kompleksnost savremenih makroekonomskih sistema ima za posledicu nemogućnost njihovog pouzdanog modeliranja, neuklonjivi vremenski pomak između modela i realnog sistema na koji se odnosi, nemogućnost da se pravovremeno izuče promene u svetu ekonoskih datosti i da se koncipiraju odgovarajuće politike i, kao rezultat svega toga i mnogo čega dodatnog, pravo mnoštvo nepredviđenih, a po svoj prilici i nepredvidivih posledica. Tržišne distorzije i kognitivni deficiti nisu prepreke u upravljanju samo za decentralizovane ekonomske aktere, nego se jednako neugodno javljaju i u delovanju regulatornih tela i formulisanju njihovih upravljačkih mera i akcija. Štaviše, postoje ogromni blokovi znanja kojima je ovladala privreda a koji su čak i principijelno nedostupni organima koji sprovode mere i akcije ekonomske politike.

Ako se mnoštvo decentralizovanih subjekata u jednoj privredi okarakteriše kao periferija velikog sistema koji je predmet upravljanja, a regulatorna tela i organi ekonomske politike kao njegov centar, onda se najkraće može postulirati da iz defekata periferije automatski ne sledi superiornost centra i njegova sposobnost da na tim neuralgičnim tačkama delotvorno deluje. Važi, naravno, i obrnuto. Sa ovim je povezana i jedna trajna omaška u komparativnoj analizi države i tržišta: redovno se i gotovo bezizuzetno tržište u svojoj realnoj aplikaciji poredi sa idealno i čisto teorijski koncipiranim mehanizmima državnog upravljačkog delovanja. U pitanju je, dakako, krupna metodološka greška: elementarni imperativ relevantnosti i objektivnosti jeste da se realno poredi sa realnim a idealno sa idealnim.

3. APORETIKA OGRANIČENE ALI JAKE DRŽAVE

Postulat prema kome država treba u isti mah da bude i ograničena i jaka deluje na prvi pogled kontradiktorno. Nije mali broj onih koji su ga doživeli kao analogan onoj staroj pošalici u kojoj se traže spolja tesne a iznutra prostrane cipele. Stoga i zahtev ograničenosti i traženje jake države iziskuju dodatna preciziranja. Potreba za jakom državom u smislu koji je preliminarno preciziran u uvodnom odeljku ima isto ishodište kao i potreba za državom uopšte. Javna dobra sa poznatim atributima neisključivosti i nekonkruentnosti (Stiglic 2004/1999/, ss. 128-133) ne mogu se pouzdano i redovno finansirati bez uvođenja prinude u sistem; prinuda se javlja kao jedan od ključnih elemenata državne organizacije na raznim nivoima društvene hijerarhije, a posebno na nivou društva kao celine. Ovo je kontekst u kome je uputno uvesti pojam međuzavisnosti preferencija, a potom i kategoriju uslovnih preferencija koja iz međuzavisnosti neposredno proističe. Pojedinac je svestan opštih potreba i neophodnosti formiranja sredstava iz kojih će se one finansirati. No, on je voljan da učestvuje u tom finansiranju samo *pod uslovom* da je siguran da će i drugi učestvovati u plaćanju za te elemente potrošnje koja je neizbežno zajednička za sve članove društva. To je bitna sastavnica društvene organizacije na kojoj se u strukturu i privrede i sveukupne socijalne građevine uključuje prinuda kao nezaobilazan sastavni element.

Valja zapaziti da je u krilu liberalno nastrojenih mislilaca došlo do velike diferencijacije u pogledu stava koji zauzimaju u vezi sa mestom prinude u socijalnoj organizaciji, te tako i o mestu države u opštoj strukturi društva. Na jednom kraju su ekstremni libertarijanci koji su privrženici utopije o društvu bez države i socijalnim interakcijama bez ikakvih elemenata prinude; na drugom kraju tog širokog spektra su umereni liberali koji uviđaju da postoje segmenti na kojima je postojanje države i njene potencijalne ali i celishodno aktivirane prinude imperativ koji se u izgradnji racionalno postavljenih sistema ne da izbeći. Epstein (2014) je te razlike precizno naznačio i, dokazujući neizbežnost prinude, uveo više nego rečit pojam *holdout*. U najkrećem, problem koji je označen ovim terminom sastoji se u tome što za svakog pojedinca postaje veoma

isplativo *odstupanje od nekog pravila ili zaobilaženje neke obaveze* uz uslov da ih se ostatak zajednice striktno pridržava. Jedina garancija za neutrelisanje ove kušnje jeste prinuda, kao i svest da će svi članovi zajednice odgovoriti svojim finansijskim obavezama u obezbeđivanju javnih dobara. Preferencije u odnosu na javna dobra *uslovne su* u tom smslu da pojedinac želi da se osiguraju javna dobra i ispoljava spremnost da učestvuje u njihovom finansiranju *pod uslovom* da svoj teret u finansiranju zasigurno snose svi članovi zajednice. Kako među najvažnija – a biće da su i doslovno najznačajnija – javna dobra spada institucionalni poredak i zakonski red, neposredno sledi zaključak da je država neizbežna i ključna kompenenta liberalne slike racionalno uređenog društvenog sistema. M. Lakićević (2014, s. 1) stoga sa dobrim razlogom i punim opravdanjem može da konstatuje da „...slobodnog tržišta nema bez jake države" i da je to „osnovni...postulat svakog liberalizma". Umesno je i Lakićevićevo zapažanje (s.1) da „antiliberali nikako ne mogu da shvate vezu između (slobodnog) tržišta i (jake) države".

Ne može se, dakle, ni liberalima ni antiliberalima zamerati frontalno odbijanje bilo države bilo tržišta, ali u ovoj važnoj dimenziji između njih ostaje velika razlika. Antiliberali prihvataju tržište kao neku vrstu neotklonjivog zla – čije posledice moraju da budu naširoko i dalekosežno korigovane – budući da se ono kao feniks iz pepela uvek iznova rađa i javlja se i u sredinama gde bi ponajmanje moglo da se očekuje; takve sredine su strogo uređeni sistemi centralnog planiranja, gde su se posredstvom tzv. *talkača* uspostavljale ekstenzivne i široko razuđene veze između preduzeća i čak pojedinih vladinih agencija, veze sa kojima se u centralnim planovima nije računalo a koje su daleko prevazilazile planski ustanovljene međuzavisnosti preduzeća kao nabavljača i isporučilaca. Neuništivost tržišta najbolje se pokazuje kroz njegovo javljanje čak i u koncentracionim logorima, sa cigaretama kao valutom i sa inflacijom, ciklusima i drugim pojavama tipičnim za standardne tržišne sisteme. Antiliberali su uvideli tu univerzalnu zastupljenost tržišta i, prisiljeni stvarnošću, prihvatili ga kao nužno zlo.

Za razliku od (upravo opisanog *odbojnog*) stava antiliberala prema tržištu, liberali prema državi imaju naglašeno afirmativan stav jer je vide kao apsolutno nezaobilazan uslov za uspostavljanje i očuvanje svojinskih prava, za sprovođenje ugovora i za druge elemente tržišnog poretka. Iz upravo prezentirane argumentacije sasvim izvesno sledi da onaj koji je opredeljen za tržišta ne može biti protiv države i, štaviše, da liberali nisu za državu ništa manje opredeljeni nego antiliberali. No, sigurno se u ove dve (ipak!) jarko suprotstavljene koncepcijske tvorevine ne radi o istoj državi. Dok se antiliberali na širokom frontu i nepovratno okreću državi, tretirajući tržište kao instrument za ostvarivanje grandioznih vizija kreiranih u državnoj režiji, liberali, naprotiv, u državi vide tek jedan od instrumenata, iako važnih i moćnih, za normalno funkcionisanje tržišnih procesa.

I jedna i druga doktrinarna struja prihvata optimalnu alokaciju resursa kao neporeciv i mnogostrano opredeljujući cilj, ali liberali shvataju da kvalitet alokacije zavisi od mase i karaktera informacija inkorporiranih u alokativne odluke i da tržište generiše neuporedivo veću masu informacija i, jednako važno, da su te informacije nesravnjeno kvalitetnije od onih koje kroz svoje činovničke mreže generišu mehanizmi državne intervencije, uključujući, dakako, i one koji su bili strukturirani u duhu sada već napuštene ideje centralnog planiranja. Svojim opredeljenjem za tržište liberali se okreću živoj ekonomskoj stvarnosti i imperativu zadovoljavanja vrlo konkretnih potreba živih ljudi, potreba koje i jesu predmet tržišnih transakcija, dok se antiliberali drže velikih, grandioznih vizija, izgrađenih na nivou sistema kao celine i u svojoj veličanstvenoj vizuri lociranih negde u apstraktnim visinama, daleko iznad svakodnevice i nesagledivo brojnih decentralizovanih odluka kroz koje ljudi zadovoljavaju svoje jednako brojne, najčešće sitne i dnevne ali životno uslovljene potrebe.

Ta blizina ljudima i transakcijama putem kojih oni organizuju svoj život i zadovoljavaju rezultujuće potrebe daje liberalizmu jedan nedovoljno sagledan i zasigurno ne dokraja proučen vid, jednu dimenziju humanizma koja je antiliberalima tuđa i daleka i u njihov paradigmatski okvir niti može da se uklopi niti je antiliberalima do takvog uklapanja stalo. Koncepcijski antagnonizam između dva paradigmatska pristupa može se pojednostavljeno i u stilu pošalice formulisati tako što će se reći da je na mnogim segmentima na kojima se javlja izvestan supstitucioni odnos između tržišta i države liberalima i „loše" tržište prihvatljivije od „dobre" države, a kod antiliberala je, dakako, posve obrnuto.

Veza između tržišta i države, pa prema tome i značaj države u svekolikom sistemu društvene organizacije, ne predstavlja nikakvu novinu. Najveći liberalni mislioci odavno su i u svim bitnim elementima razjasnili tu vezu. Ako je iko merodavan u vezi sa međuzavisnošću ne samo države i tržišta nego i države sa celokupnim ostatkom liberalno uređenog društvenog organizma, onda je to bez sumnje K. Poper. Iako je eminentni i prema sopstvenim iskazima tvrdi liberal, on prinudi vidi mesto u jednom normativno postavljenom poretku ne samo na nacionalnom nivou nego i na planetarno uzetom nivou međunarodnih odnosa i složenih interakcija između pojedinih država. Svet nema svoju državu i prinuda na nivou međudržavnih odnosa ne može biti institucionalizovana na način koji bi bio analogan onome prema kome je prinuda ugrađena u regulativne mehanizme na nivou nacionalnih država. No, manje vidljivo i u neku ruku zaobilazno ona je prisutna i u međudržavnim odnosima, pored ostalog u vidu pretnje koju velike države mogu da ispolje u odnosu na manje, kao i u vidu ogromnih šteta – te tako i nastojanja da se one izbegnu – koje bi proistekle u sukobima između velikih država ili na razne načine oformljenih multinacionalnih saveza.

Prinuda i njeno potencijalno, a uvek neugodno, aktiviranje razlog su zbog koga se i države ponašaju u skladu sa izvesnim redom, iako bi u konkretnim situacijama, posebno kad se svi drugi članovi međunarodne zajednice tog reda pridržavaju, bilo veoma isplativo od toga reda odstupiti. Poznato je da je međunarodnih prestupa bilo utoliko više ukoliko je bila manja verovatnoća da se prinuda aktivira i na globalnom planu. Izbijanje II svetskog rata unekoliko je podstaknuto i slabošću tada postojećeg Društva naroda, kao i samom lako uočljivom nevoljkošću velikih sila da se, možda i ratom, suprotstave onim državama koje su u svojoj spoljnoj politici pokazivale visoki stepen agresivnosti. Svoj osvrt na važnost prinude i u međunarodnim odnosima Poper (1993/1971/, tom I, s. 380) zaključuje konstatacijom da „opredeljenost za okončavanje svih ratova ukida samu sebe". Mehanizam tog ukidanja sasvim je jasan: principijelna i neopoziva opredeljenost za odnose bez ratova znači odricanje od svih zamislivih mehanizama prinude, a to u svetu uslovnih preferencija pruža ogromne mogućnosti zadovoljavanja pojedinačnih preferencija i partikularnih interesa – dakako, na račun ostatka međunarodne zajednice – sve dok se taj ostatak priklanja pomenutom opredeljenju da se ni po koju cenu ne upušta u ratove.

Poper je savršeno jasan i izrazito eksplicitan u artikulisanju uloge države u liberalno postavljenoj slici modernog društva. Po njemu se funkcije države u krajnjoj liniji svode na brigu o pojedincima. Država je osnovni instrument liberalno uređene zajednice i sredstvo za razvijanje i održavanje nosećih liberalnih vrednosti. Poper (1993/1971/, tom I, s. 155) je tu sasvim izričit: „Nemoguća je bilo koja vrsta slobode ako je ne garantuje država". Pojedinac treba da bude u centru staranja ne samo nacionalnih država, nego i onih zasad rudimentarnih naddržavnih tvorevina koje izranjaju i postepeno se razvijaju na svetskom nivou. Na svim nivoima, od lokalnog do međunarodnog, poželjna je jaka i stabilna država, odnosno delotvorne multinacionalne organizacije, svojevrsni supstituti države na planetarnom nivou. No, sam pridev *jak* mora u ovom kontekstu brižljivo da se precizira.

Kako je podvučeno u prethodnom odeljku, država treba da bude jaka u obavljanju svojih funkcija – a to znači pažljivo odabiranje tih funkcija, prvenstveno onih vezanih za institucionalni poredak i javni red, i istrajno razvijanje mehanizama koji te funkcije treba da obavljaju sve efikasnije i efikasnije – a nipošto jaka u odnosu na ostatak društva, posebno ne u odnosu na građane. Sa izuzetkom infrastrukturnih delatnosti i s njima povezanih javnih dobara, u funkcije države ne spadaju poslovi koji podrazumevaju neposredno upravljanje investicionim sredstvima, upuštanje u projekte koji su namenjeni neposredno proizvodnim i širim poslovnim aktivnostima, prikupljanje sredstava aktiviranjem prinude da bi se subvencionisali odabrani privredni subjekti i svi oblici realokacije i preraspodele koji podrazumevaju prinudno prikupljanje sredstava od jednih ekonomskih aktera da bi se ona prebacila drugima. Drugim rečima, u legitimne funkcije države ne spadaju razne forme neposrednog intervencionizma ili čak grubog dirižizma koji se može odrediti kao atak na poslovnu autonomiju i njeno frontalno sužavanje. Drukčije se ovaj liberalni imperativ može izraziti tako što će se reći da država ne bi trebalo da barata niti materijalnim niti finansijskim resursima osim u meri koja je potrebna za kontinuirano i efikasno obavljanje njenih strogo opredeljenih funkcija – razvijanje institucija, održavanje i jačanje pravnog reda i obezbeđivanje elemenata infrastrukture i drugih javnih dobara.

4. PARADOKSI SLOBODE U SVETLU NESRAZMERNOG JAČANJA DRŽAVNE MOĆI

Distinkcija između legitimnih funkcija države i onih koje to nisu od neprocenjivog je značaja. Državni intervencionizam silno uvećava moć države. Poper podvlači da to važi i za njene odmereno dozirane, strogo ograničene poteze, one koje on definiše kao delovanje korak po korak, a o nekim krupnim, u nekoj meri revolucionarnim zaletima da se i ne govori. Jaka država je ogromna pretnja po društvo budući da njena rastuća intervencija ne može a da ne produkuje veliku akumulaciju njene društvene moći. Odveć jaka država je pretnja zbog toga što nema sigurnosti da ta ogromna moć neće biti zloupotrebljena, ili, kako Poper (1993/1971/, tom I, s. 158) konstatuje, ta ojačala država može se naći u rukama „pogrešnih osoba".

Taj zaključak bi mogao i da se pojača, ako ne uz oslonac na stroge teorijske dokaze a ono sigurno pozivanjem na iskustvo. Pojačanje ovog zaključka neposredno je i skoro očigledno: država koja jača kroz svoja dirižistička delanja i neposredne intervencije toliko ojačava svoju moć da se pokazuje ne kao nekakav hazard, neka pretnja koja trajno ostaje potencijalna, nego kao sila koja se predvidivo nameće društvu, ograničava pa i ukida njegove slobode i, šireći mehanizme prinude, prerasta u maligni eksploatatorski mehanizam. S druge strane, prostor za takvo zloguko jačanje daleko je manji, ako ne i bukvalno nepostojeći, kad se država bavi izvršavanjem svojih legitimnih funkcija i jačanjem mehanizama za njihovo efikasno obavljanje. Rezimirajući najkraće što je moguće: država maligno jača i akumulira ubitačnu, po slobode i prava pogubnu, društvenu moć kad se upušta u (intervencionističke i na dirižizam svodive) aktivnosti koje joj ne pripadaju; ona, međutim, ostaje korisna i društveno produktivna ako se svede na onaj njoj primereni krug funkcija zbog kojih i postoji, te ako i u tom domenu svog legitimnog delovanja ne akumulira (mnogo) veću moć od one koja je za vršenje tih, prinudom ne preterano intenzivnih aktivnosti, apsolutno neophodna.

Kvalifikacija iz prethodne rečenice, da ni u obavljanju svojih regulativnih funkcija država ne akumulira veću moć nego što je neophodno, nipošto nije slučajna. Opasnost od jake države vreba ne samo kad se na širokom frontu upusti u intervencionističke zahvate i dirižističke poteze nego i kad u svojim regulativnim funkcijama premaši celishodnu meru. Kapacitet države i njene javne uprave u svakom trenutku je neizbežno ograničen. Zakon opadajućih prinosa, jedna od retkih univerzalnih pravilnosti u svetu privređivanja ali i šire, predvidivo se ispoljava i u ovom

domenu. Taj zakon je neizbežna logička implikacija ograničenog kapaciteta koji je, valjda, jedna od malobrojnih univerzalnih karakteristika sveta u kome smo se zatekli i kome zasada doista nema alternative.

U formalizovanju pravila i ozvaničavanju odgovarajućih propisa javlja se i ozbiljan problem koordinacije, baš kao što se ispoljavao i pogubno rastakao društveno tkivo i u sistemima centralnog planiranja. Prevelika masa propisa skoro automatski uslovljava pad njihovog kvaliteta, a potom i odsustvo ili nemogućnost njihovog valjanog usaglašavanja. Ne treba posebno obrazlagati da međusobno i u sebi samima protivrečni propisi žestoko krnje ekonomsku efikasnost i privredu spuštaju daleko ispod nivoa njenog resursno i tehnološki definisanog kapaciteta. Povrh toga, ograničen je i sam kapacitet privrede za praćenje i razumevanje velike mase propisa, osobito ako se oni brzo akumuliraju i prečesto menjaju. Sa brojem propisa raste i stepen njihove složenosti: privrednim akterima sve je teže da prate njihovo obnarodovanje, a posebno njihovo pravovremeno i ispravno razumevanje. A o teškoćama prilagođavanja velikom broju sve složenijih propisa da se i ne govori. Najšire shvaćena regulativa privrednih procesa ima svoje fizičke i kognitivne limite: kad svojim obimom pređe određene granice, ulazi u domen negativnih prinosa, gušeći privredu i usporavajući njen rast umesto da ga olakša i ubrza. Država koja neodmereno reguliše privredu nanosi joj nepotrebne štete, a budući da predimenzionirana regulativa podrazumeva i odražava nezdravu akumulaciju društvene moći, štete se nanose i drugim delovima društvenog bića. Kad se insistira da se bezmalo svi ekonomski problemi rešavaju novom i sve ekstenzivnijom regulativom, najčešće se nema u vidu da lek može da bude opasniji od bolesti i da se novim regulativnim posezanjima ionako poremećenoj privredi mogu naneti dodatne štete.

Država ipak mora da ima neku moć da bi regulativno, a po potrebi i na neke dopunske načine, mogla da deluje. Na ovoj tački Poper (1993/1971/, tom II, s. 158-9) ponovo vidi potpunu saglasnost između slobode kao velike društvene vrednosti i potrebe da se izgradi jaka država koja će slobodu štititi. On eksplicitno kaže (s. 155) da je sukob između slobode i državne moći jedna „himera". Moguće je, međutim, ovde zapaziti jedan krajnje delikatan supstitucioni odnos. Odnos je između slobode i bezbednosti. Da bi delotvorno štitila prava i slobode pojedinaca, država mora da poseduje određenu moć. Kad se već pribavi, ta moć redovno pokazuje tendencije povećavanja. Kad pređe neke granice, slobode bivaju ugrožene i bezbednost biva prepuštena brojnim hazardima izazivanim od institucije koja je predodređena da je na trajnoj osnovi pruža. Država treba da je dovoljno jaka da osigurava slobode, ali ne previše jaka da bi mogla da ih ugrozi.

Supstitucioni odnos sastoji se u tome što je u nekim intervalima varijacije potrebno jačanje države da bi se osnažila zaštita sloboda, dok je u drugim zarad slobode neophodno povlačenje, pa i slabljenje države; neobičan i bizaran supsitucioni odnos nastaje ne onim segmentima na kojima se ti intervali preklapaju. Međuzavisnost državnog delovanja i slobode kao temeljne vrednosti ima više dimenzija. Višedimenzionalnost je posledica velikog mnoštva regulativnih uticaja koje država u svoj svojoj kompleksnosti produkuje u jednom društvu. U jednoj dimenziji jačanje države uvećava njenu sposobnost da štiti slobode. U drugoj, međutim, jaka država, već zbog neizbežne koncentracije moći, predstavlja pretnju za celu zajednicu, pa tako pre svega i za slobodu njenih članova. Kad državno delovanje pređe svrsishodnu granicu, sloboda dolazi u pitanje a bezbednost biva ograničavana od ustanove koja ju je, štiteći slobode, morala na trajnoj osnovi da jemči. To je granica na kojoj neotklonjiv supstitucioni odnos prerasta u lošu, izopačenu komplementarnost. Država mora, dakle, da garantuje slobodu pojedinaca, ali ona u tom poslu ipak mora da ima ograničenu moć da ne bi pod znak pitanja došla bezbednost. Možda je uputno istu ideju saopštiti Poperovim (1993/1971/, tom I, s. 155) rečima: „...ne postoji sloboda koju ne garantuje država; i obrnuto, jedino država koju kontrolišu slobodni građani može da ponudi razumnu bezbednost".

Paradoks jačanja države u funkciji zaštite ljudskih prava i sloboda, i to jačanja koje u slučaju da pređe izvesnu meru ugrožava slobodu čijim je čuvanjem i pokrenuto, ima svoj pandan u Poperovom (1993/1971/, tom II, s. 159) tzv. paradoksu planiranja. Planiranje očigledno iziskuje jaku državu, ali kad snaga države pređe neki stepen, neodmereno ojačala država ugrožava i samo planiranje budući da ograničava autonomiju pojedinca i njegovu slobodu. Poper ne artikuliše mehanizam posredstvom koga bi ograničenavanje ili potiranje slobode dovodilo u pitanje i samo planiranje, ali se on može naslutiti na osnovu konfiguracije drugih argumenata. Slobode lišeno građanstvo ne generiše naročitu motivaciju za aktiviranje, a pogotovo ne za intenziviranje planiranja, niti je u stanju da na upravljačku elitu produkuje pritiske koji bi je podstakli da planiranjem podiže blagodet date zajednice. Društvo pritisnuto ogromnom moći koncentrisanom u jednoj jedinoj tački zakonito se pretvara u jednu ekstremno redistributivnu zajednicu u kojoj se ta moć i na njoj zasnovani instrumenti koriste za arbitrarnu eksploataciju slobode lišenog društva. Eksploatacija se ovde definiše kao takva preraspodela resursa koja je zasnovana na goloj prinudi i u principijelnoj je opreci sa kontraktualnim načelom saglasnosti volja.

Dodatni element ove slike mogao bi se ispostaviti kao važniji: u izrazito neslobodnom društvu biće krajnje nedovoljan broj subjekata kojima bi mogla da se dodele ovlašćenja za donošenje potrebnih odluka jer je izvesna tehnička decentralizacija potrebna i tamo gde je sva moć, zajedno sa primarnim prerogativima odlučivanja, u potpunosti koncentrisana. Da bi sistem uopšte mogao da funkcioniše, mora se osigurati izvesni minimalni tehnički kapacitet za produkovanje odluka, a taj kapacitet se ne može stvoriti bez određenog minimuma ovlašćenja pojedinaca koje ne može da ne podrazumeva izvesne oblike slobode.

Standardni prigovor neodmerenom intervencionizmu i moćnoj državi koju on implicira jeste arbitrarnost u odlučivanju i nepredvidivost u ponašanju. Diružistički nastrojena država neposredno upravlja privrednim tokovima i resurse direktno usmerava na raspoložive opcije; manevrišući tako da u svim zahvatima ostvari konkretne rezultate, ona nastoji da što manje bude sputana jasnim pravilima i formalizovanim procedurama. Kako minuciozno dokazuje D. Lakićević (2010, ss. 153-5), „vlast...postupa od slučaja do slučaja, izdajući *ad hoc* administrativna akta", te tako deluje „diskriminatorno i nepravično". Jednako krupan problem je ogromna neizvesnost koja se neminovno javlja uz takvo neobuzdano diskreciono ponašanje vlasti. Ta neizvesnost silno demobiliše sve privredne i društvene subjekte koji su van najuže shvaćenog kruga moćnih nosilaca privrednih odluka, a potom i jednako drastično obara njihovu efikasnost. Koordinacija odluka je ključna pretpostavka efikasnog odlučivanja, a ona je nemoguća uz nesputano i proizvoljno ponašanje vlasti. Koordinacija je nemoguća zato što su zbog nepredvidivosti odluka vlasti nepredvidiva ponašanja svih ostalih subjekata, a kad odluke aktera privređivanja ne mogu u potrebnoj meri da se usklade, one ne mogu dostići ni minimum ekonomske racionalnosti, pa je neefikasnost prirodna posledica takvog aranžmana.

Alternativa ovakvom aranžmanu sugeriše se sama po sebi i svodi se na postavljanje jasnih pravila koja će obavezivati i vlast i privredne subjekte. Pravila pre svega ograničavaju vlast i obuzdavaju njenu moć. Budući da su obavezujuća, ona definišu, makar i šire, okvire u kojima moraju da se nađu odluke i vlasti i ekonomskih aktera. U meri u kojoj pravila ograničavaju i usmeravaju odluke decentralizovanih aktera, one znatnim delom postaju predvidive i svaki akter u stanju je da se u svojim upravljačkim aktivnostima orijentiše s obzirom na ono što se može očekivati od ostalih učesnika ovog kompleksnog procesa. Uloga države prvenstveno se svodi na kreiranje, razvijanje i izvršavanje pravila. U toj ulozi država je neuporedivo manje opasna po slobodu subjekata i autonomiju u njihovom ponašanju. Razlog je u tome što pravila ograničavaju i samu vlast, čineći je predvidivom i manje prinudnom. Dodatni, svakako još i krupniji razlog, lako se nalazi u tome što u ovakvom ustrojstvu država upravlja sa daleko manjim količinama resursa,

ograničavajući se na one neophodne za funkcionisanje sistema, za obezbeđivanje javnih dobara i za legitimne redistribucione zahvate. Ova na prinudi zasnovana posezanja u (pre)raspodelu upravljena su na pružanje socijalne sigurnosti i ujednačavanje šansi za punu valorizaciju produktivnih potencijala svih pojedinaca u datom društvu.

5. HAZARDI INŽENJERINGA:DRUŠTVENE ŠTETE OD PREOBIMNE REGULACIJE

Uobičajilo se da se nedostatak regulacije ili razgradnja prethodnih regualtivnih ustrojstava proglasi za uzročnik svih znatnijih poremećaja u privredi. Takvo poimanje veze između institucionalnih i realnih činjenica mora se okvalifikovati kao bizarno s obzirom na mehanizme i načine generisanja realnih privrednih tokova i s obzirom na forme izrastanja sada već pokadšto monumentalnih regulativnih tvorevina. Kao što im i samo ime kaže, ekonomski tokovi imaju karakter toka i ne sadrže efekte kumulativnog narastanja iz perioda u period. Regulativa, naprotiv, ima karakter fonda, ona je produkt decenijskog, a u nekim elementima i vekovnog, akumuliranja najrazličitijih propisa, pa bi bilo doista čudno kad takav njen kontinuirani rast ne bi doveo do hiperprodukcije. Ovim se već dolazi do prvog značajnog nalaza: kad je reč o *ukupnoj* regulativi, razumno se može očekivati jedino to da ona bude preobimna, glomazna i sve teže podnošljiva za privredu, ali i druge oblasti društvenog života. Time nije rečeno da je svaka pritužba na manjkavosti regulative neosnovana i lišena realnog osnova. Sam zastrašujući obim regulative koji kumulativno narasta poput gorskih lavina dovoljan je da izazove ozbiljne teškoće u koordinaciji, te da, uz svu deprimirajuću poplavu najraznovrsnijih regula neki važni segmenti realnog sistema ostanu neregulisani ili da ono nešto regulative što se zatekne na tim segmentima bude u negativnom smislu kompenzirano ili posve poništeno nabujalom i mahom disfunkcionalnom regulativom na drugim sektorima.

Najviše se zapomaže povodom tobožnje nedovoljne regulative finansijskih tržišta, ali jedan trezveniji osvrt na činjeničko stanje, uz oslonac na podatke i empirijske datosti, pokazuje da je i na tom sektoru ona začuđujuće narasla i pretvorila se u jednu institucionalnu šikaru kroz koju se poslovni svet sve teže probija (Tasić 2012, *passim*, a posebno ss. 146-149). Tasić pokazuje da je tekuća svetska recesija izazvana dalekosežnim regulatornim merama čije se posledice u aktuelnoj intervencionističkoj poplavi nisu ni mogle valjano sagledati, a da je bujica hipotekarnih kredita u SAD, a potom i njeno razorno prelivanje u maltene sve ostale delove sveta, izazvana *regulativom* na odgovarajućem tržištu. Ovaj regulatorni cunami izazvan je najpre zakonski podstaknutim a dobrim delom i iznuđenim pružanjem kredita klijentima koji ne zadovoljavaju ni minimalne kriterije bankarske opreznosti. Razorni uragan preambiciozne regulative dalje je pojačan jednim brojem regulatornih poteza koji su kod poslovnih banaka proizveli silnu motivaciju da te kredite dalje uvećavaju, prepakuju i prestrukturiraju. Sve se to materijalizovalo u novim bankarskim „proizvodima" koji su u ogromnoj masi lansirani u serijama sukcesivnih talasa ne samo na domaćem nego i na međunarodnom tržištu. Konkretne poteze u toj razornoj akceleraciji kumulativno rastućih transakcija povukli su, naravno, tržišni subjekti, prvenstveno banke ali i oni u realnom sektoru, no bitna dijagnostička činjenica odnosi sa na onoga ko je *produkovao motivaciju za takva ponašanja*, a to je svakako država sa svojom preambicioznom ekonomskom politikom i u važnim aspektima destruktivnom regulativom.

Američka domaća regulativa, ali i međunarodna regulativa prvenstveno putem oktroisanja tzv. Bazela III, učinili su veoma profitabilnim određene vrste vrednosnih papira. U SAD podsticaji su stvoreni putem generisanja ogromne tražnje i obezbeđivanja sigurne prodaje kvazidržavnim (ili su možda bile *kvazi*privatne!) firmama Fannie Mae i Freddie Mac (v. Morgenson i Rosner 2011, posebno pp. 254-265), a u EU davanjem najboljeg rejtinga državnim obveznicama i navođenjem

poslovnih banaka da nepojmljivo visoke sume pozajmljuju finansijski rovitim državama. Državni krediti dobili su čisto regulatornim zahvatima status ne samo visoko rentabilnih nego i vanredno pouzdanih ulaganja, a kad se ispostavilo da je jedan broj država nesposoban da ih sevisira, kad su se države našle na samoj ivici bankrota, pa se unekoliko pomerile i preko nje, izbio je poznati finansijski skandal planetarnih razmera čijih posledica, čini se, nije bila pošteđena nijedna privreda sveta. Visoko analitična, empirijski čvrsto zasnovana i retko inspirativna Tasićeva monografija nedvosmisleno je pokazala činjenicu koja i dan-danas ostaje neshvaćena iako ima mnogostruke i dalekosežne implikacije: krizu sa kojom se svet nosi već dobrih pet godina proizvela je država sa svojom regulativom i ekonomskom politikom, a ne tržište čije je funkcionisanje, zajedno sa svim pripisanim „otkazima", bilo teško pogođeno razornim uticajima disfunkcionalne regulatorne mašinerije.

Čak i ako se obim regulative u ograničenom vremenskom intervalu smanjio, ekonomskopolitičke mere koje su silno podstakle ulaganja u hipotekarne poslove i državne zajmove produkovale su ovaj kolosalni poremećaj i dovele do gubitaka kakve je svet u svekolikoj svojoj istoriji veoma retko imao (ne)prilike da iskusi. Povodom svega pomenutog pojavilo se nešto što bi moglo da se proglasi za neponovljivu a istinski grandioznu ironiju ovog veka, a to je pripisivanje krize nekakvoj stihiji tržišta koja je, eto, podivljala u nedostatku valjane regulative! Rezimirajući: krizu je proizvela država, i to kako ona nacionalna tako i ona „međunarodna" sa Bazelom III i pratećom masom propisa, a potom i uz to tržištu su pripisani svi poremećaji koji su iz neodmerenog državnog mešanja u privredne tokove *morali da proisteknu*. Svima koji nisu ubeđeni ovom argumentacijom može se preporučiti više nego korisna i značajna Tasićeva (2012) knjiga; dobri su izgledi da nakon proučavanja te knjige neće biti ono što su bili pre njenog čitanja.

U prethodnim pasusima ovog odeljka pokrenuto je, i to bezmalo eksplicitno, pitanje odgovornosti za aktuelnu krizu. Pitanje odgovornosti nipošto nije akademsko niti se svodi na isterivanje hirova ostrašćenih oponenata u debati o prednostima i nedostacima tržišta, odnosno mehanizama državne regulative. Lociranje uzročnika makroekonmskih poremećaja izuzetno je važno kao orijentacija za ekonomsku politiku u teškim vremenima sa kojima smo suočeni i za predstojeća institucionalna prilagođavanja.Ako je tržište izvor poremećaja, to bi značilo da doista treba još više regulative, sve uz nipošto verodostojnu pretpostavku da bi regulativa zatečeno nepovoljno stanje poboljšala a ne dodatno otežala. Ako se, i kad se, ispostavi da je generator krize država sa svojim destabilizujućim merama i akcijama, poruka bi bila bitno drukčija. Značila bi da temeljno valja revidirati državnu intervenciju, uz gotovo izvesne izglede njenog bitnog redukovanja i uz, na takav način omogućeno, dalekosežno menjanje njene strukture. Kad se počupa korov kontraproduktivne, disfunkcionalne i slabo usklađene regulative, stvoriće se uslovi za nesravnjeno delotvornije građenje novih mehanizama, takvih koji neće biti opredeljeni partikularnim interesima, ali i takvih koji će, zahvaljujući smanjenoj kompleksnosti ukupnog sistema, moći da budu neuporedivo racionalnije koncipirani i delotvornije ostvareni.

U ovom sklopu kompleksnost bi mogla da bude ključna reč. I najuža profesionalna javnost, a o široj javnosti da se i ne govori, nije – bar ne u punoj meri – svesna ključne, odsudno važne činjenice da je, pre svega, kompleksnost regulative rastuća funkcija njenog obima, pri čemu je taj rast posebno brz na visokim vrednostima ukupnog obima te regulative, a potom i činjenice da izrazito obimna regulativa postaje nedelotvorna ili čak kontraproduktivna. Kad je preobimna i kompleksna, regulativa se ne da na pravi način rezumeti ili čak postaje posvema neshvatljiva. Novija literatura je puna primera silno nabujale i stoga nerazumljive regulatorne „uređenosti" pojedinih privrednosistemskih ustrojstava, pri čemu složenost i nesagledivost hipertrofirane regulative dostiže stepen na kome je ne mogu razumeti ni sami njeni kreatori. Neponovljivi Slaviša Tasić (2012, s. 147) navodi više nego znakovitu informaciju o tome šta je Bernanke odgovorio

na pitanje da li je uopštee bilo moguće sagledati posledice novouvedenih finansijskih regulacija namenjenih suzbijanju poremećaja nastalih tokom najnovije svetske krize. Njegov odgovor na to više nego indikativno pitanje, prema Tasiću (s. 147) bio je sledeći: „Ne mogu da se pretvaram da je bilo ko to pokušao da sagleda. Znate, to je previše komplikovano".

Drugi karakterističan primer daje Browning (2008, s. 120). Ponesen oportunizmom, tako tipičnim za političku kombinatoriku, Kongres SAD je 1983. preduzeo niz mera i doneo prateće zakonske i podzakonske propise koji su bili na liniji reformi sistema socijalnog osiguranja, uključujući njihove već poslovične *Medicare* i *Medicaid*. Promene proistekle iz tih novih propisa akumulirale su se u takvoj meri da u potpunosti nisu mogle ni da se razumeju niti da se procene. Zakonodavac je, drugim rečima, onako pritisnut nepovoljnim okolnostima, doneo mere za koje nije znao ni kuda vode ni kakve će rezultate produkovati. Nije preterano, a sigurno nije na liniji nekakvog izneveravanja pravog smisla svega što se desilo, ako se kaže da zakonodavac faktički nije znao ni šta radi. To se možda još bolje vidi iz Browningove opšte ocene američkog sistema socijalnog osiguranja, koju je verovatno najprikladije citirati u originalu: „*No one understands fully how the welfare system operates; it is just too complicated. Knowing how /various programs – Lj.M./ individually work is difficult enough, but when /the – Lj.M./ interactions among the program rules must bi evaluated, the impossibility...is apparent.*" Kad dođe do određenog sticaja okolnosti, državna intervencija, odazivajući se neizbežnim poličkim imperativima, neretko se realizuje na liniji koja podrazumeva nepredvidive posledice i može da dovede do katastrofalnih rezultata. To su (ne)prilike u kojima država društvu nanosi najveće štete.

Kad takve intervencije dovedu do nepodnošljivih napetosti u sistemu, odgovor je obično u preduzimanju novih intervencija, što će reći da već preduzete pogrešne intervencije generišu nove intervencije, doprinoseći tako ionako preteranoj glomaznosti sistema i uvećavajući rizike njegovog sloma. To neodoljivo podseća na jednu Andrićevu opasku iz *Znakova pored puta*: piscu se neretko dešava da napiše rđav tekst, a on, umesto da ga izbaci, pokušava da ga „popravi" dodatnim intervencijama, pa on tako postaje sve veći i sve glomazniji, da bi na kraju bio još lošiji od prvobitno napisanog iako ni ovaj nije bio zadovoljavajući.

Te palijativne ekonomskopolitičke ili regulativne, tj. privrednosistemske intervencije obično odlažu trenutak istine; one umanjuju ili odgađaju neposredne štete i troškove, ali po cenu daleko većih gubitaka u ne tako dalekoj budućnosti. Krajnji ishod ovakvog kumulativnog gomilanja kontraproduktivnih intervencija je, hazardom sloma uslovljena, radikalna i na manje-više zdrave osnove postavljena *prava i sa društvenog stanovišta racionalna* sistemska reforma. Takva reforma je uvek zakasnela, uz ukupne učinke daleko ispod onih koji su u datim objektvinim okolnostima bili dostupni. Kad se najzad podvuče crta, ispostavlja se da je serijom palijativnih zahvata jedne oportunističke politike iz perioda u period akumuliran ogroman gubitak. Ta društvena šteta je pravovremenim i anticipativnim merama mogla da bude izbegnuta a ipak je načinjena uz silno opterećivanje poreskih obveznika i društvene zajednice kao celine.

Nije teško iz ovog rezonovanja izvući opšti i bezmalo sasvim siguran zaključak. Racionalna ekonomska politika i društveno celishodna institucionalna izgradnja ni u kojim okolnostima ne bi smela realni sistem da opterećuje preobimnom, u raznim pravcima hipertrofiranom i društveno necelishodnom zakonskom i pratećom operativnom regulativom. Preobimna regulativa je kontraproduktivna i po društvo mnogostrano štetna. Tasić (2012, ss. 147-8) uverljivo pokazuje da je opšte uverenje da su u današnjim državama ekonomski sistemi *podregulisani* jedna velika zabluda i da je sistematsko širenje regualtivnih mehanizama dovelo do stepena regulisanosti koji je u privrednoj istroriji sveta *bez presedana*. Posebno je imformativna i spoznajno delotvorna Tasićeva napomena da je osobito *ekstenzivno regulisan* finansijski sistem u SAD, na čiju se *podregulisanost* najčešće čuju preozbiljno intonirane pritužbe. Ako se i nađu neki segmenti u realnom

ekonomskom sistemu koji nisu dovoljno regulisani i pored toga što je na njima regulativa i korisna i preko potrebna, onda to nije zbog toga što je *ukupni obim* regulative nedovoljan, nego, naprotiv, zbog toga što je regulativa predimenzionirana i što je zbog svoje nezdrave glomaznosti počela da poništava samu sebe.

S obzirom na maligno narastanje državne mašinerije u savremenom svetu, rizici tzv. podreguliranosti daleko su manji od rizika neodmerene i preterane reguliranosti, posebno s obzirom na činjenicu da se regulatorni zahvati i prateći propisi akumuliraju iz godine u godinu i, posmatrani u masi, čisto fizički postaju sve veći i veći u odnosu na agregatnu veličinu privrednih tokova, kako god da se ta teško izvodiva mera koncipira i operacionalizuje. Regulativni zahvati se iz perioda u period slažu jedni na druge i već zbog toga postaju preveliki u odnosu na intenzitet i obim makroekonomskih tokova kod kojih *taj kumulativni momenat rasta izostaje*. Nezaustavljivo širenje regulacije ozbiljan je hazard po savremene privrede, a taj globalni i pogubni rizik dodatno se povećava kad se nađe u kombinaciji sa uverenjem da regulacije *nema dovoljno* i da je njeno dalje širenje neodložan planetarni imperativ.

Preobimnost regulacije najlakše se dokazuje pozivanjem na spoznajna ograničenja: regulativna ustrojstva koja ne razumeju ni sami njeni kreatori nijednoj privredi ne mogu doneti dobro. To što ne razumeju kreatori regulative sigurno ne razumeju ni oni koji u nju treba da se uklope. Budući da je prilagođavanje regulativi daleko teže od njenog pukog razumevanja, jasno je da se granice društveno racionalnog obima regulacije javljaju mnogo pre ovih kognitivno opredeljenih granica. Drugim rečima, ekonomski podnošljiv opseg regulacije daleko je manji od onog pri kome regulacija postaje nerazumljiva i za njene kreatore, a da se i ne govori o „objektima regulacije" koji taj regulativni teror moraju da podnesu.

6. HAZARDI INŽENJERINGA: TALASI REGLATORNIH UDARA I NJIHOVI UČINCI

U prvih pet pasusa prethodnog odeljka doticano je pitanje odgovornosti za aktuelnu krizu i sve slične recesione makroekonomske uzmake i naglašeno je da ono nije akademsko nego visoko relevantno. I u kriznim i vankriznim vremenima ono poprima vanrednu važnost sa stanovišta prešnih društvenih potreba budući da ima dalekosežne implikacije u pogledu mere i oblika vođenja ekonomske politike i, još više, u pogledu poželjnih pravaca i podnošljivog tempa institucionalnog razvoja. I ovde je moguće predložiti veoma jednostavnu i lako dokazivu propoziciju koja je u suprotnosti sa široko rasprostranjenim predstavama u široj javnosti, ali i sa duboko uvreženim „saznanjima" u jednom delu profesionalne javnosti. Posledice meandara u razvijanju tokova regulative najčešće se pripisuju ustrojstvima kojima najmanje pripadaju, a to su tržišni mehanizmi i spontanost – mnogi su u ovom sklopu skloni terminima *stihija* ili *anarhija* – procesa koji se na njima odvijaju.

Međutim, način funkcionisanja tržišta i njegova učinkovitost znatno su opredeljeni samom regulativom i mogu zbog nje mnogo odstupiti od standarda koji se u teoriji ispravno i pouzdano predviđaju. Iz prethodnog odeljka, naročito iz njegova tri zaključna pasusa, sledi da regulativa, već zbog svoje nesavladive preobimnosti, nanosi goleme štete i silno umanjuje opštu ekonomsku efikasnost. Tipičan scenario kognitivno defektnog sagledavanja međuzavisnosti realnog sektora i njegove regulativne nadgradnje jeste kontinuirano i sve teže podnošljivo obaranje tržišne efikasnosti usled neracionalno – ako ni zbog čega a ono zbog ovde snažno naglašene hipertrofiranosti – strukturirane regulative, a potom jednostrano i prosto naopako pripisivanje tako izazvanih padova efikasnosti nekakvim inherentnim karakteristikama tržišta. Drugim rečima, regulativa deformiše tržište i žestoko ograničava njegove potencijale, a potom se tako proizvedene negativne performanse i prateće štete nekritički i sasvim neutemljeno pripisuju samom tržištu.

Potežući jedan *argumentum ad hominem*, ovakvo rezonovanje sigurno bi podržao mentor i učitelj mnogih od nas – Branko Horvat. On je u toj oceni bio čak i radikalniji, može se reći sasvim ektreman. U svojoj studiji o privrednim ciklusima (1969, ss. 16-24), ali i u mnogim drugim svojim radovima, on izričito kaže da za privredne deformacije i neuspehe privredni subjekti nikada nisu odgovorni; oni samo racionalno reaguju na ovakve ili onakve, najčešće nedovoljno svrsishodne mere ekonomske politike i privrednosistemske izgradnje. Horvatov radikalizam sastoji se u tome što smatra da je nauka već dostigla takav (visok!) nivo da nepogrešivo može da identifikuje društveno racionalne mere i institucionalna prilagođavanja, a da je ceo problem u tome što politika ostaje slepa i gluva na te neupitne naučne nalaze i pristaje na trajektorije koje su daleko od onih za koje je *naučno* ustanovljeno da su društveno optimalne.

Nije neophodno imati tako neograničeno i bezmalo apsolutno poverenje u nauku – ona je sigurno daleko od ideala koji joj je pripisao Horvat – da bi se odgovornost za suboptimalne performanse tržišta pripisala politici. Ekonomska politika često ide na operativna rešenja bez ikakvog obraćanja nauci i bez obaziranja na ono što je ustanovljeno kao koliko-toliko pouzdano; štaviše, ona se tipično okreće politički rentabilinim – u smislu pribiranja političke podrške i maksimiziranja očekivanog broja glasova na predstojećim izborima – alternativama u makroekonomskom upravljanju; ona to čini čak i kad je izvesno da to povlači goleme ekonomske štete. U takvom sklopu opredeljenja i ponašanja nauka se pokazuje kao irelevantna. A i kad se, mimo ustaljenog obrasca, politika okrene nauci, ukoliko se laća prevelikog broja odveć radikalnih intervencija, dometi nauke u davanju pouzdanih preporuka pokazuju se kao nedovoljni i rezultujuće štete opet valja pripisati politici. Odgovornost ostaje na politici uprkos tome što nauka *za tako preambiciozne intervencije* – suprotno Horvatovom uverenju – nije u stanju da ponudi zadovoljavajuća rešenja. Drugim rečima, ekonomska politika u svom delovanju treba da računa i sa ograničenim mogućnostima nauke da ponudi optimalna rešenja, a ukoliko ide preko tih granica, onda je to samo još jedna od njenih nipošto nužnih i svakako izbeživih grešaka.

Opsednutost tržišnim otkazima, pa i šire uzetim otkazima decentralizovanih mehanizama odlučivanja, imala je nekoliko svojih negativnih posledica. Pre svega, kako je naznačeno u prvom pasusu prethodnog odeljka, zbog pogrešnog poređenja realnih tržišnih ustrojstava sa modelski koncipiranim i idealno postavljanim mehanizmima državne intervencije – ove manjkavosti više su fiktivne i imputirane nego stvarne. Kad god se nešto stvarno poredi sa tobožnjom alternativom koja je u fazi teorijskog oblikovanja, jasno je da komparacija mora ispasti nepovoljna po ono što je stvarno i što nosi pečat surove i tek delimično predvidive realnosti. U teorijske konstrukcije nikad se unapred ne ugrađuju defekti, njih sam život obilato ubacuje u odgovarajuća ustrojstva čim ona u realnom svetu budu oživotvorena. U duhu one narodne „U nas kugu ne zovu, ona sama dođe“. Poređenje stvarnog, na jednoj, i idealnog na drugoj strani ništa ne pokazuje i lišeno je bilo kakve saznajne vrednosti.

Druga loša posledica je već pomenuto tretiranje deformacija koje pogrešna ekonomska politika produkuje na tržišnim ustrojstvima kao inherentnih manjkavosti samog tržišta. Iz toga je proistekla i treća slabost: zaokupljenost tim tržišnim defektima, zbog toga što se stvarno poredilo sa idealnim – više nabeđenim nego istinskim, potisla je u drugi plan i uveliko zamaglila jednu elementarnu ali odsudno važnu činjenicu: za sva regulatorna posezanja, ali i za epizode deregulacije odgovorna je samo država budući da jedino ona poseduje odgovarajuća ovlašćenja. Prilično učestala usredsređenost reformatora na tržišta kao takva pogrešna je i na planu očekivanih učinaka bezizgledna.

Fundamentalni zahvati na liniji povećavanja efikasnosti tržišta nisu oni koji se na njega direktno odnose i na njegove pojedine segmente neposredno deluju; da bi reforma bila doista uspešna, valja pre svega reformisati državu da bi se stvorile bilo kakve mogućnosti da ta reformisana država učini nešto delotvorno u vezi sa tržištem. I pritom da ne pretera sa regulativom

koja, kako je pokazano zaključnim pasusima prethodnog odeljka vodi direktno u neuspehe. Za regulatorne „greške“ odgovorno je, dakle, ne tržište kao objekt regulacije nego aktivni subjekt, tj. onaj koji regulaciju sprovodi, a to je, dakako, država. Nešto je manje očigledno da je država odgovorna ne samo za samu regulaciju, za to zabrinjavajuće narastanje mehanizama putem kojih vlast poseže u delovanje tržišnih ustrojstava, nego je odgovorna i za epizode deregulacije koje su u dobrom delu akademske produkcije okrivljivane za rasplamsavanje krize, a tretirane kao da su se javile same od sebe, kao da i njih nije pokretala i izvodila upravo država.

Kako su se kampanje regulacije i deregulacije međusobno smenjivale, pri čemu su one prve bile i vremenski duže i sadržinski radikalnije, sledi da je država svojim nedoslednim i kampanjskim ponašanjem produkovala destruktivne udare na privredu i jako obarala njenu efikasnost remeteći njeno normalno funkcionisanje. Kad se tokom vremena smenjuju intenzivne aktivnosti u pravcu i regulacije i deregulacije, onda je to jasan znak (i dokaz) da se država ponaša nedosledno i da svojim protivrečnim zahvatima remeti privredne tokove i obara ekonomsku efikasnost. Ovaj zaključak bio bi netačan samo pod uslovom da su sva državna zaletanja, kako ona u pravdu regulacije tako i ona koja su išla za deregulacijom, isključivo i tačno predstavljala institucionalna prilagođavanja promenama u realnoj privredi. Budući da je taj uslov daleko od toga da u stvarnosti bude ispunjen, ostaje zaključak da je privreda bezmalo uvek izložena talasima (de)regulatornih udara i da po tom osnovu trpi ogromne a nepotrebne štete.

I same deregulacije znaju da budu dalekosežne i radikalne, iako ne u onoj meri u kojoj su to bivale politički inspirisane i kumulativno ređane regulacije. Amplitude regulatornih ciklusa veoma su velike i zbog neodmerenih regulatornih uzleta i zbog nešto manje dimenzioniranih iako još uvek znatnih deregulacionih posezanja. Pritom se kao posebno značajna nameće činjenica da je amplituda onog dela regulatornog ciklusa koji se sastoji od deregulacije očigledno opredeljena stepenom regulacije: nikakva deregulacija ne bi bila moguća da se nema šta deregulisati, a količina onoga što može da bude deregulisano opredeljena je zatečenim stepenom regulacije. I ovde se lako izvodi zaključak koji je od značaja za delovanje vlasti u ekonomskoj politici i njenim aktivnostima na planu institucionalnih prilagođavanja. Zaključak je ništa manje nego povratak *liberalnom idealu minimalne države*. Liberalna minimalna država reguliše samo ono što je neophodno u najstrožem smislu reči, a to znači relativno mali ukupan obim regulacije. Kad je ukupna masa regulacije relativno mala, automatski su smanjene uzlazna faza i amplituda odgovarajućeg dela regulatornog ciklusa, ali su u isti mah smanjene i odgovarajuće veličine u silaznoj fazi ciklusa: kad nema mnogo toga što bi moglo da se dereguliše, onda i obim i amplituda te silazne faze mogu da budu samo skromni.

Ovo je tačka na kojoj je zgodno, ali i potrebno, razmotriti tezu o tobožnjoj odgovornosti poslovnih krugova, posebno onih koje čine najkrupnije organizacije, za ovladavanje državom i njeno instrumentalizovanje u službi tih partikularnih ekonomskih interesa. Najpre, veliko je empirijsko pitanje da li poslovni krugovi baš diktiraju važnije sastavnice ekonomske politike. Zna se, doduše, za regulatornu zamku (*regulatory capture*), ali to je pojava na nižim razinama institucionalnog sistema i okrenuta velikom broju sitnih regulatornih elemenata koji smisleno mogu da se protumače kao relevantne determinante poslovnih interesa. One ne zadiru u globalne i strateške komponente ekonomske politike. U meri u kojoj poslovni krugovi ipak uspevaju da izbore znatniji uticaj na krupne sastavnice ekonomske politike, to je loša vest ne prvenstveno za poslovne krugove nego za samu ekonomsku politiku. Jer, država kod koje poslovni svet uspeva da ovlada nekim krupnim polugama delovanja na sistem realne privrede – nije efikasna, niti za promociju javnog dobra osposobljena; jednom rečju – nije dobra država. A loša država ne bi trebalo da ima ovlašćenja iznad i preko onih koja su apsolutno neophodna i u kojima državi nema čak ni aproksimativno zadovoljavajućeg supstituta.

U meri u kojoj poslovni svet uspeva da ostvari uticaj na krupne stvari u domenu državnog odlučivanja, reč je o slabostima države a ne o uklonjivim defektima samog poslovnog sveta. I to je argument u prilog minimalne države, nagovešten u prethodnom pasusu: država koja pada pod snažan uticaj partikularnih krugova, pa makar to bili moćni subjekti iz same privrede, ne treba da se pruža tamo gde gubi svoj upravljački suverenitet. Od dva velika područja definisana u uvodnom odeljku – izgradnja i ozakonjenje pravila, kao prvo, i neposredno delovanje na alokaciju resursa i raspodelu odgovarajućih rezultata, kao drugo – ona treba radikalno da se povlači sa drugog i u što većem stepenu da se usredotoči na prvo područje. U razvijanju i primeni pravila ona je mnogo manje podložna partikularističkim devijacijama nego u upravljanju resursima i određivanju pravaca njihovog angažovanja. Ako je zaista velika opasnost da poslovni svet državu stavi u službu svojih partikularnih interesa, onda država i po tom osnovu treba, dakle, da bude minimalna i usredsredi se na razvijanje institucija gde je ovladavanje državom manje verovatno, a i u meri u kojoj do njega dođe – manje štetno po ostatak društva i po privredu u celini.

7. HAZARDI REGULATIVE: NEMOĆ DRŽAVE I POSLEDICE PO EFIKASNOST

Teško je, a u okviru ovako ograničenog teksta i nemoguće, celovito izložiti sve oblike šteta koje država izaziva svojom slabo odmerenom ili posve neodmerenom regulacijom. Te štete su daleko veće od svega što se da naslutiti u provizornim i orijentacionim odmeravanjima, a svakako mnogo veće od onoga što u svom utopijskom zanosu mogu eventualno da priznaju zastupnici državnog dirižizma. Štete su dobrim delom uslovljene oportunističkom orijentacijom u ekonomskoj politici i izgradnji institucija, oportunizmom koji ima svoje korene u miopiji biračkog tela i njegovoj orijentaciji na brze, kratkoročne efekte. Mnogo je političkih manevara koji daju vremenski bliske, skoro trenutne koristi, dok se njihovi troškovi prostiru do u daleku budućnost i u toj produženoj vremenskoj perspektivi prosto se gube te, rasplinjujući se u nevidljivosti dalje perspektive, prosto iščezavaju iz računice građana kad nastupaju u svojstvu birača. Tu strukturno uslovljenu kratkovidost biračkog tela političke organizacije beskrupulozno eksploatišu, utoliko više ukoliko ih na to bezobzirno ponašanje nagoni (politička) konkurencija. Još se valjda u svetu nije dogodilo da biračko telo odbije neki program sa nepovoljnijim odnosom koristi i troškova u prilog programa u kome je taj odnos povoljan ako su u nepovoljnom programu koristi bile naglašeno koncentrisane u bliskoj budućnosti a troškovi bili pomereni u vremenski udaljene intervale.

Politička konkurencija se ovde javlja kao ozbiljno ograničenje u vođenju (delotvorne) ekonomske politike jer bi svi oni koji bi nudili visoko racionalne programe ali sa nepovoljnijim vremenskim rasporedom koristi i troškova jednostavno propadali u („nelojalnoj“) konkurenciji sa onima koji beskrupulozno nude brze dobitke, pa makar to u dužoj perspektivi bilo ubitačno skupo. Visoka diskontna stopa i odveć kratkoročna orijentacija univerzalna je slabost biračkog tela, a istinski nepatriotske (*antipatriotične*) stranke najlakše se prepoznaju po meri u kojoj igraju na tu slabost i bezobzirno je eksploatišu.

Opšta je pravilnost da stranke na vlasti nastoje da se legitimizuju tako što istrajno nude kojekakve programe i kroz neprestane, makar i površne i makar nikad dosledno sprovedene, institucionalne promene pokušavaju da pokažu svoju superiornost u odnosu na političku konkurenciju. Prirodno je i posve očekivano da oportunizam najviše dolazi do izražaja u kriznim vremenima. Već pomenuti nepovoljni sticaji okolnosti prosto primoravaju vlast da *nešto* preduzima pa makar za to i ne bile pripremljene potrebne saznajne pretpostavke i pouzdani naučni preduslovi. U kritičnim situacijama niko ne pita da li ima uslova za utvrđivanje nekakvih razumnih modaliteta delovanja i traži se akcija čak i ako izostaju odgovori na pitanje šta je zapravo pravac i vid razumnog delovanja. Rezultat je predvidiv: delujući odveć često nasumce, država i vlast pričinjavaju

društvu ogormne štete, pa se nameće zaključak da bi prokazani sistem *laissez faire* bio bolji od ovako nesmotrene državne intervencije. Minimalna država se i u ovoj liniji rezonovanja nameće kao normativni zaključak sa čvrstim utemeljenjem. Biće da zaključak o golemom hazardu državne intervencije važi i za situacije koje nisu vanredne i kritične: čak i u normalnim situacijama duh vremena, taj pogubni *ingenium saeculi*, neotklonjivi *spiritus temporis* traži od države daleko više nego što ona može valjano da pruži, više nego što joj dozvoljava raspoloživo znanje i stepen istraženosti široke oblasti u kojoj je prisiljena da deluje.

Ma koliko to zvučalo paradoksalno, među hazarde regulacije, naročito one neodmereno dimenzionirane, spada i redukovanje konkurentnosti privrede u smislu smanjivanja elementa takmičenja među firmama na datom tržištu. To će se dogoditi kad god regulativna ograničenja budu preterano i necelishodno postavljena, tako da tržišnim akterima ograničavaju područje autonomnog delovanja, uklanjajući time prostore na kojima bi njihov takmičarski potencijal mogao doći do normativno poželjnog, neretko blagotvornog izražaja. Kad se, npr., zakonskim zabranama strogo odvoji komercijalno od investicionog bankarstva, pa se komercijalnim bankama zabrani finansiranje ulaganja u fiksne fondove, dobijaju se pozitivni učinci sprečavanja ulaska u neke neracionalno visoke rizike, posebno rizike koji se necelishodno sa subjekata odlučivanja prenose na druge aktere, ali se široka područja bankarskog poslovanja isključuju iz jednog nadasve važnog oblika konkurencije: u jednoj velikoj masi poslova investicione banke ne mogu konkurisati komercijalnim, dok je u drugoj, takođe impresivnoj, masi poslova slučaj obrnut, tj. onemogućena je konkurencija komercijalnih banaka investicionim. Naravno, regulacija masovno stvara konstelacije u kojima je konkurencija ograničena bez opisanog supstitucionog odnosa (*trade-off*), tj. takve u kojima je ograničavanje konkurencije generator znatnih ekonomskih šteta bez kompenzatornih koristi na nekim drugim tačkama u sistemu.

Sa svojom bezmalo neponovljivom preciznošću, jasnoćom i lucidnošću S. Tasić (2012, ss. 147-8) ukazuje – možda je prikladnija i tačnija reč *dokazuje*) – na pojavu da preterana – a možda prvenstveno zbog toga neracionalno postavljena – finansijska regulacija sistematski usmerava banke na rizičnu aktivu, sa posledicama koje su, nakon pet godina krize, prilično dobro poznate. No, od štetnih neposrednih posledica neumerene i pogrešne regulacije možda je još važnija reakcija javnosti, a pre svega organa ekonomske politike na štetne posledice ove regulativne eksplozije: umesto da se ozbiljno modifikuju, ali dobrim delom i uklone, mehanizmi koji produkuju regulatorno uslovljene devijacije, lek se traži u novim regulatornim zahvatima, za izlazom se traga u dodatnom doziranju onoga što je finansijsko i makroekonomsko bespuće u stvari i proizvelo. Implikacija ovakvog ponašanja institucija ovlašćenih za razvijanje regulatornih ustrojstava jeste da se činioci preokreta i konsolidacije traže u širenju onoga što je aktuelnu bujicu problema i izazvalo!

Nusproizvod ovakvog ekonomskopolitičkog delovanja jeste nametanje sličnih, ako ne i identičnih, obrazaca ponašanja ogromnom broju banaka, fondova i drugih finansijskih institucija. Tasić (s. 148) efektno konstatuje da se time bitno smanjuje fleksibilnost finansijskog sistema kao celine u reagovanju na spoljne udare i njihovom amortizovanju. U tom odsudno važnom, za efikasnost pa i opstanak finansijskih organizacija bitnom, aspektu ponašanja tržišno utemeljeni finansijski sistem počinje da liči na sisteme centralnog planiranja: nametanjem uniformnih obrazaca delovanja regulativa je u njega ugradila naglašenu rigidnost koja onemogućava ceo finansijski sektor da se fleksibilno prilagođava promenama i da eventualne greške u odlukama nekih aktera budu kompenzirane suprotno upravljenim odlukama drugih. Uklonjena je prednost koju pruža zakon velikih brojeva i, regulativom nateran na ujednačene obrasce delovanja, sistem osuđen da unisono produkuje krupne promašaje. Time je veštački izazvan rizik ogromnih šteta umesto da ostane mogućnost da sistem kroz mnoštvo dovoljno autonomnih decentralizovano

donošenih odluka produkuje autentična tržišna rešenja. Ta rešenja po prirodi stvari u proseku tvore jedan scenario koji je daleko od katastrofalnih ishoda kakve zna da izazove regulativno poravnavanje najvažnijih mikro reakcija na spoljne udare.

Tasić (2012, s. 148) precizno dijagnosticira još jednu interesantnu, i izuzetno važnu pojavu. U 5. odeljku (v. posebno 6. i 7. pasus) ustanovljeno je da je obim regulacije, daleko od toga da bude nedovoljan, svojom glomaznošću i nepodnošljivom težinom pritisnuo firme i druge privredne organizacije do stepena na kome i samo praćenje regulatornih mera i njihovih stalnih promena postaje za te subjekte ogroman teret. Velike firme mogu sebi da dozvole zapošljavanje specijalizovanih kadrova, pa i stvaranje posebnih odeljenja, čiji je jedini posao praćenje propisa i iznalaženje načina da se organizacija u njih nekako uklopi. To je i za krupne organizacije prilično velik teret koji ne može da se ne odrazi na njihove finansijske peformanse. Za manje organizacije to je u dobrom broju nepodnošljivo. Verovatno je da se taj problem unekoliko ublažava izrastanjem specijalizovnih firmi čiji je posao praćenje propisa i savetovanje preduzeća, banaka i ostalih o načinima uklapanja u taj regulativni rašomon. To ipak ostaje veliki teret koji pritiska sve organizacije, ali male daleko više nego one krupnije.

Regulativa je, drugim rečima, u ekonomski sistem veštački i stoga nepotrebno ugradila *elemente ekonomije obima*, jedan krupan funkcionalni defekt koji se svojim učincima ne razlikuje od standardnih ekonomija obima sa kojima se barata u konvencionalnoj ekonomskoj analizi. Posledice su dobro poznate i njihove nepovoljne implikacije ne treba ovde razrađivati. Neka samo bude istaknuto da ovako izazvane ekonomije obima ne samo što remete tekuće funkcionisanje privrede nego i ometaju njen razvoj. Privreda naime raste kroz umnožavanje broja organizacija ali i kroz rast onih koje već postoje. Budući da mnoge organizacije svoj rast počinju od skromnog obima – da bi eventualno postale velike, moraju prethodno biti male – regulatorni teret, otežavajući pojavu i normalan razvoj malih organizacija, posledično se mora nepovoljno odraziti i na segment krupnih privrednih subjekata. Time što ovaj teret neravnomerno pogađa organizacije različitog obima, ispostavlja se u krajnjoj liniji da regulacija, posebno zato što je preobimna, s jedne strane deformiše privredni razvoj a s druge ga usporava. U svom uticaju na organizacije različite veličine regulacija je naglašeno asimetrična, što znači da se u distribuciju firmi prema obimu ugrađuje jedan strukturni poremećaj koji ne može da ne produkuje pogubne posledice po efikasnost privrede posmatrane kao celovit ekonomski sistem.

Ne bi se trebalo čuditi kad se pokaže da se veoma teško sprovode i u velikoj meri ostaju neprimenjena ta brda propisa kroz koje se regulatorna intervencija koncipira i operativno sprovodi. Napred je istaknuto da je propise teško primeniti već zbog njihove puke brojnosti i kompleksnosti, iz čega sledi da ih na mnogim segmentima sistema nije moguće ni pratiti. Sva je prilika da će u (ne)sprovođenju propisa doći i do sektorske diferencijacije: uniformnost i druga ograničenja koja propisi nameću neće padati svim sektorima jednako teško. Kad jednom dođe do, makar i delimičnog, kršenja propisa – a ono će doći utoliko više do izražaja ukoliko je u relativnom smislu više ograničen administrativni kapacitet za njihovo praćenje – ono će pokazati tendencije kumulativne ekspanzije. Tu će svoj lako predvidivi učinak proizvesti konkurencija. Naime, oni koji nađu načina da propise zaobiđu i izbegnu imaće konkurentske prednosti u odnosu na one koji budu nastojali da se uklope u ta ograničenja. Potreba da se taj konkurentski hendikep kompenzuje, pa i sam imperativ opstanka, nateraće i one koji su inicijalno opredeljeni da slede propise da ih u daljem toku poslovanja počnu zaobilaziti. Konkurentski pritisak je velika smetnja u sprovođenju regulatornih aranžmana i krupan činilac neotklonjivih hazarda u realizaciji sveukupne regulative. To je u krajnjoj liniji i činilac opšteg – na celom frontu dodira regulisanih organizacija sa regulatornim institucijama – smanjivanja moći države u odnosu na privredu i sve ostale regulisane oblasti.

Konkurencija slabi državu, te tako i izglede da bude regulatorno efikasna, na još jedan način koji je u eri globalizacije postao posebno aktuelan. Naime, uveliko je već aktualizovana i konkurencija između samih država. Savremena tehnologija, posebno ona informaciona, donela je, pored ostalog, ogromnu mobilnost kapitala i samih privrednih organizacija, uključujući i selektivno prostorno pomeranje pojedinih njihovih pogona i poslovnih operacija. To znači da na svaku regulatornu kampanju privredni subjekti mogu odgovoriti potpunim preseljenjem ili pomeranjem prikladno odabranih delova u neku drugu zemlju. Konkurencija između zemalja u važnoj aktivnosti privlačenja firmi na svoju teritoriju goni ih da njima nude što povoljnije uslove. U te uslove sigurno ne spada širenje ionako predimenzionirane regulative nego, naprotiv, njeno redukovanje.

Objektivno uslovljeno slabljenje države, mahom putem nezaustavljivih procesa globalizacije, predstavlja sa liberalnog stanovišta povoljnu tendenciju. Prvo, to bi mogao da bude razlog smanjivanja velikih šteta i gubitaka koji nastaju po osnovu preteranog intervencionizma i povremenih odista dirižističkih posezanja – to što država više ne bude mogla da preduzima očigledno neće ni činiti, a time skoro automatski otpada jedna široka kategorija regulatornih šteta koje je u dosadašnjim konstelacijama štedro produkovala. Drugo, njena tako smanjena sposobnost mešanja u privredne procese nateraće je da u svojim aktivnostima bude više selektivna, a to znači da bi mogla da se usredotoči na funkcije i aktivnosti koje su joj primerene, u kojima je njene relativna efikasnost nesporna i za koje je ona nezamenljiv akter valjanog obavljanja. Globalizacija bi mogla bar delimično državu da pomeri u pravcu devetnaestovekovnog ideala kad je bila oko triput jeftinija (učešće javnih rashoda u BDP-u na nivou od oko 10%) a privreda je u svom razvoju grabila krupnim koracima, kao nikad u prošlosti i kao retko kad u periodu koji je sledio.

8. HAZARDI INTERVENCIONIZMA: SLUČAJ SRBIJE

Razmatranja u prethodnim odeljcima bila su opšteg karaktera i oslanjala se na teorijske uvide i zaključke koji su mogli da se iz njih izvedu. Poznato je da je to teren na kome besne kontroverze između paradigmatski suprotstavljenih doktrinarnih sistema i u njih ukopanih grupa ekonomista, svrstanih na način koji ove skupine čini pravim taborima. Antiliberalno nastrojeni analitičari mogli bi, sa manje ili više problematičnim uverenjem i odgovarajućom neizbežno upitnom argumenacijom, da ospore ili prosto odbiju mnoge od ponuđenih zaključaka. Lični je utisak da su oni veoma otporni na argumentaciju, uključujući i onu izvedenu shodno najrigoroznijim logičkim standardima. Za njih i zbog njih pristupa se pisanju ovog zaključnog odeljka. Čak i ako bi se prihvatila fantastična zamisao da ništa od prethodno ponuđene argumentacije nije validno niti prihvatljivo, za one koji zagovaraju bitno smanjenje države u ekonomskopolitičkim i drugim intervencijama ostaje dodatni „ešalon odbrane". To je slučaj Srbije. Čak i da su sve države u svetu, osim jedne, efikasne onako i onoliko kako to antiliberali priželjkuju, Srbija bi mogla da se (u tom hipotetičkom slučaju) izdvoji kao zemlja u kojoj je povlačenje države ipak poželjna generalna linija promena. Ako ni u jednoj zemlji redukcija državnog angažovanja ne bi bila normativno legitimizovana, ona bi samoj i (hipotetički!) jedinstvenoj Srbiji ipak donela veliko smanjivanje gubitaka, izbegavanje šteta, pa tako i silna ukupna poboljšanja. To će biti dokazano tako što će se, mahom taksativno i bez obrazlaganja za koja nedostaje potrebni prostor, nabrojiti neki krupni promašaji u razvojnoj i tekućoj politici.

Prvo što valja primetiti jeste da će iz spiska promašaja pomenutih u prethodnom pasusu i vrlo sažetih pratećih objašnjenja slediti da je ekonomska politika, pa tako i sveukupno delovanje države, bila izrazito *neuspešna*. Prva pomisao u vezi sa takvom konstatacijom jeste pitanje odgovornosti nosilaca vlasti i protagonista te poražavajuće neučinkovite politike koja je zemlju dovela na ivicu finansijskog sloma i u neviđenu stagnaciju, bolje reći involuciju, bez izgleda da bude prevladana u doglednoj budućnosti. Iako pitanje odgovornosti konkretnih ustanova, pa i

pojedinaca, nikada nije neumesno, ova analiza neće se uputiti u tom pravcu. Razlog je u tome što iza toga neuspeha stoji nešto mnogo krupnije, a to je *objektivna uslovljenost ekonomske politike i teška ograničenja pod kojima je realizovana*.

Kad bi se naša razvojna drama mogla u celosti, ili bar pretežno, svesti na pogrešne ličnosti, to bi značilo prihvatiti teoriju zavere o kojoj je Poper (2007/1963/, ss. 197, 484) pisao sa tako mnogo gorke ironije. Još važnija od Poperove ubedljive argumentacije jeste činjenica da su razlozi neuspešne ekonomske politike mnogo ozbiljniji i dublji, pa je i drama u koju je gurnuta privreda Srbije utoliko poraznija i teže rešiva. Razorna i destruktivno usmerena politička konkurencija, sistematski raskorak između onoga što je politički isplativo i ekonomski racionalno (jaz između *političke aritmetike* i *ekonomske računice* – Madžar 2011, s. 431) i pošast teško sklepavanih, tromih, zloupotrebama podložnih i nestabilnih koalicionih vlada (Begović *et al*., 2007, ss.14-16; Madžar 2011, ss. 447-8, 459-60) nametnuli su se kao neprebrodive objektivne smetnje i tvrda ograničenja koja nijedna vlast u doglednom vremenu nije mogla da otkloni. Vanstadardno lucidna i neuobičajeno informativna analiza opštih društvenih i političkih uslova koji su mnogostruko povezani sa neefikasnim i tromim vladama, uključujući i koalicione, data je u poodavno objavljenoj ali zadivljujuće aktuelnoj studiji o korupciji (Begović i Mijatović, red. 2001, ss. 33-4). Aktuelnost obe citirane studije u izdanju CLDS, a posebno one prethodne, naročito proishodi iz okolnosti da su koalicione vlade bile tako tipične za naše političke (ne)prilike i da izgleda da smo na putu da, valjda po zakonu neke makrobihevioralne inercije, dobijemo još jednu vladu toga tipa i pored toga što to više nije imperativ opredeljen elektoralnim ishodom.

Uzroci stanja koje svojim razornim posledicama daleko prevazilazi gubitke i štete od korupcije upravo citiranom studijom identifikuju se u opštoj krizi moralnih vrednosti, u rasapu mehanizama koji su do ulaska u tranziciju tvorili vezivna tkiva društvene integracije i u masovnom prilagođavanju pojedinaca novim društvenim pogodbama ma koliko da su u sukobu sa donedavno vladajućim moralom. Iz svega ovoga sledi jedan zaključak koji se u citiranoj studiji eksplicitno ne izvlači ali se sugeriše sam po sebi: u moralno načetom, etički poljuljanom društvu država se, sa svojim aparatom sile i monopolom na prinudu, javlja kao činilac koji može opasno još samo da intenzivira tandencije moralne degradacije. Na putu toliko neophodnog moralnog ozdravljenja važan je sastojak povlačenje države iz njene moralno problematične redistributivne intervencije, preusmeravanje njenih oskudnih resura na izgradnju pravila i njihovo beskompromisno sprovođenje i ostavljanje širih prostora za decentralizovanu inicijativu. Poznata, neupitno upečatljiva i univerzalno zastupljena karakteristika ove inicijative je čvršće vezivanje posledica ekonomskih odluka za mesta i nadležnosti njihovog donošenje, te tako i vezivanje ubranih dohodovnih efekata za doprinose društvenom proizvodu, tj. vezivanje nagrada za proizvodne doprinose. Ne treba posebno dokazivati da je to uvek pouzdan put ka afirmaciji temeljnih načela na koja bi u moralnom smislu mogla bezbedno da se nasloni svaka zajednica.

Vlade su se smenjivale, bilo je i nipošto zanemarljivih personalnih promena, ali neučinkovita ekonomska politika ostajala je kao neka vrsta konstante ovdašnje ekonomske stvarnosti, uz sitne varijacije koje taj fundamentalni zaključak ne menjaju. Možda je u tom smislu još ubedljivija činjenica da su u bivšim jugoslovenskim republikama personalni sastavi vlada i uprava bili, po prirodi stvari, različiti ali njihove ekonomske politike pokazuju zabrinjavajući stepen sličnosti. Već i to je dovoljno da se zaključi da u tim ekonomskim politikama postoje neke duboke strukturne *determinante* baštinjene iz zajedničke samoupravne prošlosti; one produkuju izvesne tendencije posve nezavisno od posvećenosti i sposobnosti personalnih garnitura koje se u ovom ili onom trenutku nađu u sastavu upravljačkih direktorija. Ne treba posebno naglašavati da je to mnogo ozbiljnija i teža dijagnoza od one koja uzroke ekonomskog potonuća vidi u nedostatku kompetentnosti i/ili moralne ispravnosti vladajućih elita. Da je do elita, problemi bi se dosta brzo

mogli rešiti njihovom zamenom, ali se objektivni činioci nezadovoljavajuće ekonomske politike ne mogu otkloniti ni brzo ni pouzdano. To uz ostalo podrazumeva da se ona ne može brzo – ako uopšte i može – poboljšavati, da sa defektnom politikom mora da se zadugo računa, a da uz daleko suboptimalnu politiku ne može da se očekuje ni primetno poboljšavanje razvojnih učinaka.

Uz preliminarije izložene u prethodna četiri pasusa, pristupiće se više pobrajanju nego obrazlaganju krupnijih neuspeha u ekonomskoj politici Srbije, manjkavosti koje sadašnjoj situaciji daju svoj neizbrisivi pečat. Samo se po sebi razume da je izbor ovih pogrešnih koraka u ekonomskoj politici strogo subjektivan, da odražava jedan individualni pogled na ovaj problemski splet i da bi mogli da se produkuju i drugi i drugačiji analogni spiskovi. No, ovde se pretenduje da je i ovaj spisak – makar bio, kao što i jeste, krnj i nepotpun – dovoljan za dokazivanje osnovne propozicije, a to je da smo svedoci jedne krajnje neadekvatne razvojne i ekonomske politike, pa tako i razvoja, odnosno njegovog izostanka, koji je u drastičnom raskoraku sa individualnim očekivanjima i društvenim potrebama. Ta činjenica nesumnjivo i očigledno podrazumeva da valja dalekosežno smanjiti stepen angažovanja države u upravljanju privrednim tokovima, tj. na području koje i nije sfera njenog legitimnog angažovanja. Prirodno je zaključiti da je poželjno da bude manje onoga što je – kako to proističe iz saglasnosti koja nije daleko od opšte i unisone – ovoj kataklizmi koja nas ubitačno pritiska pojaviše i doprinelo. A to je razobručeni i u službi partikularnih interesa instrumentalizovan državni intervencionizam.

8.1. Nedovoljno brz privredni razvoj.

Početkom završne decenije minulog stoleća, prilikom velikog institucionalnog loma uz iniciranje tranzicije ka sistemu tržišne privrede i višestranačke demokratije, privreda Srbije doživela je jedan od najvećih padova među zemljama u tranziciji (ZUT). Društveni proizvod (a sa njime očigledno i BDP) tada se otprilike prepolovio i, za razliku od drugih ZUT, nije usledio kakav-takav prelaz u novi sistem uz konsolidaciju i oporavak privrede (o daleko većim učincima i uspešnijoj tranziciji drugih ZUT v. Schoenfelder 2012, posebno ss. 487-760), nego je zemlja došla pod udar sankcija koje su je paralisale za bezmalo čitavu deceniju. Period sankcija bio je krunisan poznatim bombardovanjem u režiji NATO-a, ubitačnim napadom koji ne traži niti trpi dopunske komentare.

Rezultat nesrećno započete tranzicije bio je izrazito nizak početni nivo u razvojnoj fazi nastaloj početkom milenijuma, nakon promena za koje se uglavnom smatra da su bile demokratske. Da je taj nivo bio stravično nizak nikome ne treba posebno dokazivati, ali je zgodno podsetiti na jedan izvanredan skorašnji nalaz Milojka Arsića (2013) prema kome je u poslednjoj deceniji minulog stoleća, kada je neviđeno dubok pad BDP bio praćen zabranom otpuštanja radnika, u ekonomskom smislu bio *uništen* veliki broj radnih mesta; nakon izlaska iz režima sankcija bilo je prirodno da dođe i do odgovarajućih otpuštanja, a ova su se i u široj i u profesionalnoj javnosti pogrešno pripisivala loše izvedenoj privatizaciji. Stopa realnog rasta ostvarena u narednih osam godina (2001-8) bila je sasvim nedovoljna, a rast nakon toga bio je još neuspešniji s obzirom na početak krize koja je bila više domaća nego prouzrokovana spolja. Inače nezadovoljavajući rezultat zaključno sa 2008. godinom bio je dakle još i pogoršan faktičkom stagnacijom i povremenim opadanjem koje je usledilo u sledećih pet godina.

Zašto se taj ukupni razvojni učinak mora oceniti kao nedovoljan i neuspešan? *Prvo*, nivo sa koga se krenulo bio je izuzetno nizak a sunovrat koji je do njega doveo odigrao se u vrlo kratkom vremenskom intervalu. Jedna pomalo egzotična ekonomska subdisciplina koja nosi naziv *teroija katastrofa* ima, kao jedan od svojih ključnih uvida, nalaz po kome se privrede nakon katastrofa oporavljaju veoma brzo i nesvakidašnje visoke stope rasta ostvaruju sve dok se manje-više ne normalizuju i približno ne dostignu nivo sa koga su se u katastrofu otisnule. Kod ovdašnje pri-

vrede to nije bio slučaj, ostvarila je stope rasta daleko ispod nivoa koji sugeriše teorija katastrofa, pa je to prvi argument u prilog tvrdnje da je rast bio nezadovoljavajući. Dalji argument tiče se relativnog položaja privrede Srbije u odnosu na privrede ZUT i, posebno, privrede razvijenih tržišnih zemalja koje joj predstavljaju geografsko i ekonomsko okruženje. Mnogo je računica koje pokazuju koliko je Srbiji potrebno da dostigne sadašnji razvojni nivo pojedinih zemalja i sve su duboko deprimirajuće. Zavisno od polaznih pretpostavki, periodi dostizanja kreću se od 30 do 50 godina, a u novije vreme, kad je privreda Srbije pala na tempo rasta manji od stope po kojoj rastu razvijenije privrede, te računice su izgubile svoj smisao. Razvijati se tako sporo s obzirom na potrebe dostizanja razvijenih zemalja, a u novije vreme biti u pogledu tempa rasta čak ispod njih, jasan je i nepobitan dokaz neuspešnosti dosadašnjeg razvoja.

Dalja jednako upadljiva indikacija drastične neuspešnosti ekonomskog razvoja Srbije u poslednjih pernaestak godina jeste više nego niska stopa rasta BDP s obzirom na ogromna dopunska sredstva koja su se po raznim osnovama kontinuirano ulivala u Srbiju. Procene ukupnog iznosa priteklih sredstava prirodno variraju, u zavisnosti od korišćenih podataka, primenjene metodologije, pa i mentalne konstitucije i trenutnog rasploženja analitičara koji procene daju. Najčešće pominjana cifra za period od oko desetak godina, sa početkom od 2001, jeste 70 milijardi evra. Tu su donacije, prihodi po osnovu privatizacije, strane direktne investicije, doznake, dalje zaduživanje u inostranstvu, pa i reprogramiranje starih dugova uz popriličan njihov otpis (koji e kreće na nivou od nekih 4,5 milijarde dolara). Veoma jasan i za interpretaciju pogodan uvid u značaj tih dopunskih sredstava pruža poređenje, iz godine u godinu, investicija u fiksne fondove sa deficitom spoljnotrgovinskog bilansa Srbije; razlika između investicija i ovog deficita predstavlja meru domaće akumulacije i u svim godinama nakon 2000. uzima negativne vrednosti. Za zemlju koja ima *negativnu* domaću štednju može se reći da nema ekonomsku budućnost, s obzirom na činjenicu da u svetskoj privrednoj istoriji nije poznat slučaj zemlje koja se ekonomski razvila bez sopstvene akumulacije, uz potpun oslonac na prilive iz inostranstva.

Da je Srbija imala normalnu a ne negativnu stopu akumulacije – a normalna bi prema međunarodnim standardima bila ona koja iznosi barem 15% – i da je investiciona sredstva koristila sa efikasnošću koja bi takođe bila na nivou nekog međunarodnog proseka, njena stopa rasta BDP-a bila bi otprilike dvostruko veća. To je tehnički bilo izvodljivo budući da je početni nivo sa koga je razvoj krenuo 2000. godine bio veoma nizak i budući da je postojala ogromna potreba za širenjem kapaciteta, uključujući i jednako velike potrebe u infrastrukturi. S obzirom na početnu razinu i na velike praznine i brojna uska grla u konfiguraciji nasleđenih kapaciteta, moglo se očekivati da bi investicije mogle da se i dupliraju bez znatnijeg smanjivanja marginalnog kapitalnog koeficijenta, pa bi se stopa rasta povećala otprilike u srazmeri sa povećanjem stope investicija. Tačno je da ova privreda, kao i vanprivredne oblasti, hronično pati od nedostatka projekata, ali i ta je prepreka mogla da bude otklonjena da je zemlja formirala akumulaciju na nivou kakav odgovara međunarodnim standardima – produkcija projekata je takođe stvar finansijske raspoloživosti i ulaganja u njihovo stvaranje. Sledi zaključak da je stopa privrednog rasta bila mala ne samo s obzirom na zatečeno stanje i dugi predstojeći put eventualnog sustizanja onih razvijenijih, nego i s obzirom na raspoloživost dopunskih sredstava, raspoloživost koja je nažalost u negativnom smislu bila kompenzirana potpunim izostankom, pa i više od toga, domaće akumulacije.

8.2. Aprecijacija dinara, poplava uvoza i teška senka holandske bolesti.

Ovo je tema o kojoj se mnogo pisalo, a najplodniji autor u ovoj važnoj oblasti je nesumnjivo profesor Mlađen Kovačević. On je o pošasti aprecijacije napisao čitavu seriju opsežnih studija, od kojih neka ovde bude pomenuta samo jedna od novijih (Kovačević 2012, posebno ss. 32-3, 38). Sve od 2001. godine nadalje, dinar je, u celini gledano, doista imao vrlo visoku realnu vrednost, a

povrh toga je u najvećem delu ovog perioda još i rastao. To se pogubno odrazilo na izvoz Srbije, čije je učešće u BDP negde na polovini minimalnog nivoa koji bi ovako mala privreda morala da ima da bi (i) po ovom osnovu njen privredni rast uopšte bio održiv. Ogroman višak uvoza nad izvozom predstavljao je jedan od važnijih oblika makroekonomske neuravnoteženosti, sa snopom negativnih dejstava kakva su tipična za tako krupne pomemećaje u opšteprivrednoj ravnoteži. Teško je sve vreme bio pritisnut potencijalno najpropulzivniji izvozni sektor privrede, pa je njegov rast bio dramatično usporen i daleko ispod razvojnih potreba ali i objektivnih mogućnosti zemlje. S druge strane, obilan uvoz uslovio je ubitačnu konkurenciju na segment privrede okrenut zadovoljavanju domaće tražnje, tako da može da se kaže da je aprecijacija izazvala ogromne štete za celu privredu. Neodrživost aktuelne trajektorije rasta znači potrebu njenog drastičnog budućeg preokretanja, uz ogromne troškove i gubitke za koje se ne mogu dati pouzdane i precizne ocene ali za koje je izvesno da će biti veoma visoki i teško podnošljivi.

Ovde je uputno upozoriti na jednu finesu koje šira javnost uopšte nije svesna a koja je zadugo izmicala i percepciji i utemeljenom tumačenju profesionalne javnosti. U celom razdoblju posle 2000, ali i u onom pre ove godine, Srbija je primala – u relativnom pogledu – vrlo velike prilive dopunskih (deviznih!) sredstava iz inostranstva. Čak i ako se zanemare nesumnjive i krupne greške ekonomske politike u upravljanju važnim komponentama tih sredstava, ti prilivi su značili vrlo veliko povećavanje ponude deviza, dizanje ponude koje je moralo delovati u smislu trajnog pojeftinjenja deviza, tj. jačanja dinara (uporediti Salvatore 2009/1988/, s. 458). Privreda sa velikim prilivima nikada ne može imati bilansno uravnotežen i ekonomski podsticajan devizni kurs kakav bi imala, *ceteris paribus*, privreda bez takvih priliva. Sve dok pritiču dodatna devizna sredstva, kurs domaće valute mora da bude jači nego što bi inače bio, a to ne može da se ne odrazi na izvoz, uvoz i – svakako nepovoljno, i to zbog teško podnošljive konkurencije uvoza – na svekoliku domaću privredu.

8.3. Virtuelizacija rasta.

Zbog ogromnog viška uvoza nad izvozom, dobar deo domaćih aktivnosti bio je, bezmalo parazitski, vezan za taj uvoz i njime bio uslovljen. Taj hipertrofirani uvoz trebalo je prevoziti, skladištiti, špediterski opsluživati, osiguravati, pratiti neizbežnim bankarskim uslugama uključujući razne oblike kreditiranja, a potom i trgovinski realizovati provlačenjem kroz brojne slojeve hijerarhijski strukturiranog trgovinskog sistema, od velikoprodaje do prodaje na malo. Dobar deo statistički registrovanog ekonomskog rasta, za koji se deo javnosti dao uveriti da je relativno visok, bio je virtuelan i neodrživ, tj. mogao je da teče samo dok je moguće znatno više uvoziti nego što se izvozi. Kako je višak uvoza zasnovan na obilnim prilivima koji velikim delom nisu trajne prirode i već u doglednoj budućnosti mogu da presahnu, predstoji hazardan i bolan lom uvoza, a sa njim i naglo sasecanje tih nezdravo nadulih uslužnih delatnosti.

Učešće uslužnih sektora u privredi Srbije diglo se sasvim neprimereno na nivo najrazvijenijih zemalja, pa je posve očigledno da ta heterogena skupina uslužnih delatnosti predstavlja svojevrstan mehur koji će u doglednoj budućnosti morati da izduši spuštajući oficijelno mereni BDP na nivo daleko ispod onog koji se zasad još uvek zvanično registruje na tekućoj osnovi. Ukoliko se mimo predviđanja obim deviznih priliva smanji manje nego što se može proceniti iz ove perspektive, pad skupine uslužnih delatnosti mogao bi biti i manji, ali nema nikakve sumnje da po tom osnovu predstoji ozbiljan udar na budući rast. Promašaj ekonomske politike sastoji se u tome što je dozvolila da gotovo ceo priliv iz inostranstva bude usmeren u tekuću potrošnju umesto u ulaganja u infrastrukturu, osetno pojačanje kreditiranja direktno proizvodnih delatnosti u privatnom sektoru i u deponovanje jednog njegovog dela u najbolje svetske finansijske institucije sa visokim rejtingom. Deo pogrešne politike je i očigledno oportunističko programiranje servisi-

ranja stare devizne štednje kojim je za prve godine ovog programa predviđeno vraćanje više nego skromnih rata, a gro otplata pomeren je u strmo rastućoj progresiji na udaljene godine, sa rokom za potpunu otplatu, što je i rok najveće otplatne rate, od dobrih petnaestak godina.

Kako je izostao makar i minimalno smotren i racionalan pristup raspolaganju i alokaciji priliva, došli smo u situaciju da je država pred krizom spoljnog duga (što je eufemizam za bankrot) nakon što je olako dopušteno da značajni resursi koji su mogli kapacitetno da ojačaju privredu a finansijski državu – nerasudno odu u tekuću potrošnju. Došlo se dotle da se tekući javni izdaci finansiraju sve skupljim zaduživanjem na domaćim, ali bogme i na svetskim finansijskim tržištima, a da niko nema jasan odgovor na pitanje kako će, i iz kojih sredstava, taj sad već preveliki javni dug biti servisiran. Kamate na javni dug mogu već u ovoj godini da se dignu na oko milijardu evra, što je više i od najsmelije projiciranog potencijalnog prirasta BDP. Teret kamata bio bi veći od tog prirasta čak i kad bi bila postignuta stopa rasta od 3% koja iz ove perspektive mora da se dojmi kao naučna fantazija. Da li je moguće zamisliti drastičniju grešku u ekonomskoj politici?

8.4. Subvencije u proizvodnji i potrošnji.

Broj različitih subvencija i zabrinjavajuća masa resursa koji se posredstvom njih preraspodeljuju, i to u jednom vanredno kompleksnom kolopletu čije pokretačke impulse i krajnje ishode ni uredujuća vlast ni akademska zajednica nisu uspeli pouzdano da identifikuju niti da razumeju, velika je manjkavost ekonomske politike, a u meri u kojoj je ona bila institucionalno omogućena pa i podsticana, posredi je i krupan defekt sveukupnog ovdašnjeg ekonomskog sistema. Zec (2014) je sa dobrim razlozima ustvrdio da je upravo zbog opterećenosti nezdravo isforsiranom preraspodelom sistem u tolikoj meri izopačen da se veći deo preduzetničke domišljatosti i upravljačke energije usmerava prema raspodeli proizvedenih nego prema proizvodnji novih vrednosti Umesto „radosti setve“ preovladala je „strast žetve“, a „bitka za kutlaču“ potisnula je zdrava nastojanja na liniji preduzetničkih poduhvata i proizvodnih pregnuća.

Prvi problematični element složenog konglomerata široko razuđenih subvencija jesu plaćanja – mahom, ako ne i isključivo, inostanim investitorima – za otvaranje novih radih mesta. Pisac ovoga teksta pokušao je sa specijalistima iz ove oblasti da razjasni tržišne defekte koji bi eventualno opravdali ovaj oblik vantržišnog uplitanja. Odgovori koje je dobio i analitička nadgradnja koja se na njima zasnivala bili su nezadovoljavajući. Ceo taj kompleks utoliko je teže razjasniti što u nekim krupnijim subencionisanim poduhvatima (Fijat...) još čak nisu raspoložive ni neke važnije informacije. Izostanak informacija dovoljan je sam za sebe da se ozbiljno posumnja u ekonomskopolitičku racionalnost ove rabote, pa da se ona po tom jedinom osnovu čak i osudi. Subvencionisanje radnih mesta ne prolazi elementarne testove osnovne ekonomske analize. Ako su ta radna mesta zaista isplativa, preduzetnici bi morali biti zainteresovani za njihovo otvaranje i bez subvencija; subvencionisanje u tom slučaju ne bi ni u jednoj varijanti moglo da bude potrebno. Ako pak ta nova radna mesta ne predstavljaju opciju dugoročno isplativog, profitabilnog ekonomskog angažovanja, onda subencije utoliko pre nisu primerene niti umesne. Pre i više od svega, one nisu racionalan oblik trošenja oskudnih resursa.

Obaveza održavanja tih radnih mesta traje tri godine; nakon isteka tog perioda, poslodavac može da otpusti sve novoprimljene radnike bez ogrešenja o ugovorne obaveze. Veliko je pitanje ima li odgovarajući segment sistema javne uprave dovoljan kapacitet da kontroliše dosledno poštivanje ugovora, tj. da li je u stanju da otkrije neka, makar i posredna, prilagođavana (nadole!) broja zaposlenih i pre isteka tih triju godina. Da li je taj trogodišnji ugovorni horizont dovoljno dug da se na tim radnim mestima ostvare dovoljni učinci za budžet i društvo u celini da bi se te nipošto zanemarljive subvencije isplatile? Sa zvaničnog mesta lansirane su tvrdnje da se iz dohodaka novozaposlenih radnika u obliku poreza i doprinosa naplati dovoljno da se iznosi dati u vidu

subvencija višestruko isplate. Milan Knežević je otkrio greške u toj računici: novozaposleni stiču *dodatna* prava po osnovu zdravstvenog i penzijskog osiguranja koja znače i dodatna opterećenja za budžet, a računica ispada bitno drukčija kad se ta opterećenja oduzmu od mogućih dodatnih priliva. Moguć je i jedan broj dodatnih finesa u koje se, zbog prostornih ograničenja, ovde neće ulaziti.

Tu su zatim redovne subvencije tzv. „preduzećima u restrukturiranju" kojih je trenutno (april 2014) 153 a koja su deo jednog ne baš jasnog paketa subvencija za koji je procenjeno da se diže na čitavih 700 miliona evra godišnje. Te subvencije najlakše je prepoznati kao drastično neracionalne sa čisto ekonomske tačke gledišta. To su firme bez ikakve poslovne budućnosti koje će kad-tad morati da se likvidiraju, a odlaganje tog trenutka istine samo uvećava budžetsko opterećenje i prateće društvene troškove. Ekonomski gledano, to je bacanje novca u bezdane jame. Saša Radulović je u svojim javnim nastupima u vreme pred poslednje vanredne parlamentarne izbore 2014. tu ubitačnu preraspodelu, čiji su subvencije važan deo, okarakterisao kao „veliki i nepodnošljivi parazitski sistem". Postoje u tom spletu problema i pravi dragulji. U „Sartidu" je, npr., zapaljena visoka peć nakon što je US Steel, kompanija koja verovatno o crnoj metalurgiji zna više nego iko u svetu, ovo preduzeće jednostavno napustio. Računice su pokazale da bi za budžet bilo znatno manje opterećenje da su na njega bili prebačeni svi zaposleni sa ukupnim svojim platama. Verovatno je bilo procenjeno da bi bilo nezgodno i neprilično da se stotinama zaposlenih isplaćuju dohoci bez ikakvog rada; no, isterivanje tog u neku ruku estetičkog momenta nametnuće bez prave potrebe poreskim obveznicima popriličan dodatni izdatak.

Među najteže devijacije u sistemu subvencija, pa i u svekolikom fiskalnom sistemu spadaju garancije javnim preduzećima. Izgleda da nadležne vlasti nisu imale jasnu predstavu o tome kakvi su sve rizici sadržani u tim garancijama sve dok one nisu počele sukcesivno da se aktiviraju i prispevaju budžetu na servisiranje. Garancije su veoma liberalno odobravane, valjda u pogrešnom i na defektnoj analizi zasnovanom očekivanju da će odgovarajuće kredite uglavnom moći uredno da vraćaju njihovi korisnici. Danas je to jedno od najvećih budžetskih opterećenja (Fiskalni savet 2012, ss. 67-77), činilac koji je ukupni sistem opasno i možda ponajviše približio krizi javnog duga. To je tek jedna od posledica maligno izraslog problemskog kompleksa u kome je jedna od ključnih činjenica državno nametnuta politika niskih cena, često ispod nabavnih cena a redovno ispod ispravno identifikovanih /oportunitetnih/ troškova proizvodnje. Po tim cenama unapred je ugrađen gubitak u poslovanje javnih preduzeća, tako da je zbrisana i svaka motivacija za efikasno poslovanje: ako je gubitak predodređen i ovako i onako, neko posebno zauzimanje za obaranje troškova gubi poslovni smisao. To je doprinelo i drastičnom, gotovo groteskom gomilanju broja zaposlenih u javnim preduzećima i određivanju njihovih plata daleko iznad ekonomski opravdanog nivoa, posebno daleko iznad uporedivih plata u privatnom sektoru. Rezultat ovog razornog povećavanja broja zaposlenih (dežurna je napomena u ovom kontekstu da je to zapošljavanje stranački inspirisano) kompaktno a efektno može se izraziti sledećim podatkom. Iako je javni sektor kapitalno intenzivniji od privatnog, u njemu je iznos platnog fonda po dinaru dobiti u 2012. godini bio14,8 dinara, dok je isti pokazatelj u istoj godini za privatni sektor bio samo 1.42 (izračunato na osnovu I. Kovačević 2013, s. 70). Teško da bi išta moglo da bude indikativnije za zaprepašćujuću inferiornost javnog sektora u odnosu na stadard koji bi morao da važi i za njega a koji je karakterističan za privatni sektor. No, dve cifre jednako rečito govore i o parazitizmu o kome je sa toliko uverljivosti govorio S. Radulović. Procena o dramatičnoj neefikasnosti javnog sektora ostaje na snazi sve i kad se uvaži okolnost da je dobar njegov deo sastavljen od „neprofitnih" organizacija; status „neprofitnosti" nije razlog da mnoge organizacije u ovom sektoru ne ostvare neku pozitivnu razliku između ukupnog prihoda i ukupnih troškova.

Dodatna manjkavost ovih subvencija, pogotovo onih za otvaranje novih radnih mesta, jeste njihov selektivan i *ad hoc* karakter. One nisu sistemski uređene nego se nizom individualnih, znatno

izdiferenciranih aranžmana određuju različito za pojedinačne slučajeve. Među krupnim manjkavostima ovakvog pristupa subvencijama posebnog pomena su vredne sledeće dve. *Prvo*, individualni pristup pojedinim ugovorima i izdiferenciranost uslova pod kojima se odobravaju u potpunoj su suprotnosti sa načelima optimalne alokacije resursa; raznolikošću uslova direktno se narušavaju poznati granični uslovi čak i one elementarne, statičke optimalne alokacije, nepotrebno se diferenciraju i marginalni troškovi i marginalni prihodi, a posebno je indikativno da se te dve komponente ekonomskih optimuma veštački razdvajaju, pri čemu se proizvoljnim odlukama prekida njihova tanana a presudno važna međusobna veza. *Drugo*, kad političari i ostali nosioci javnih ovlašćenja ulaze u individualno sklapanje pojedinih aranžmana, cela ta aktivnost postaje potpuno neprozirna i doslovno nekontrolabilna: ona prolazi i svodi se na konstelacije koje su predodređene za generisanje koruptivnih „dilova" i svih ostalih vrsta zloupotrebe. Taj individualizovani pristup subvencionisanju novih poduhvata školski je primer kako, sa stanovišta definitivno ustanovljenih propozicija iz teorije korupcije (Begović 2007, ss. 24-48 i 125-133) *ne bi smelo da se postupa*.

Seme korupcije je duboko postavljeno u same osnove privrednog sistema, pa su osuđene na neuspeh sve kampanje hapšenja u sudskog procesuiranja prestupnika i njihovih prekršaja. Protiv korupcije se valja boriti na nivou na kome se javljaju njeni uzročnici, a to su njene fundamentalne sistemske determinante. Individualizovani pristup subvencijama otvara široke prostore za diskreciono odlučivanje, a dobro je poznato da je opseg koruptivnog delovanja rastuća funkcija diskrecije u privrednosistemskoj regulativi. I u ovom, kao i u mnogim drugim slučajevima, borba protiv posledica ne može dati željene rezultate ako na temeljnom sistemskom nivou, na nivou fundamentalnih uzročnika, stvari ostanu nepromenjene.

Ovaj krajnje alarmantan problemski kompleks ima svoj dodatni aspekt koji ga približava samoj granici grotesknog i čak apsurdnog. Gubici jednog broja najvećih i po društvo najznačajnijih javnih preduzeća izazvana su već pomenutim administrativno uvedenim i veštački sniženim cenama. To znači da gubici nisu neizbežni niti objektivno determinisani nego su plod proizvoljnih državnih odluka. Standardno tumačenje ovih ekonomski neopravdanih mera jeste nekakva socijalna zaštita, a pravi motivi su čisto politički i u krajnjem se svode na kupovinu glasova. Politički činioci na vlasti troše pare poreskih obveznika da bi za njihov sopstveni novac kupovali njihove glasove. To je dovoljno izopačeno, ali ne i najapsurdnije u ovom možda objašnjivom ali nipošto opravdanom zamešateljstvu. U tom spletu postoji nešto još problematičnije. Naime, neekonomski fiksirane i neopravdano niske cene predstavljaju skrivene subvencije građanstvu. Za razliku od redovnih izdataka koji prolaze kroz budžet, ove subvencije su skrivene i nevidljive, pružaju se takorećo „ispod žita" i, što je posebno nedopustivo, zaobilaze parlamentarnu kontrolu. Takve subvencije su zasigurno nelegitimne, a moglo bi se ispostaviti da su čak i nelegalne. A od svega je ipak najmanje razumno što te subvencije ne samo da nisu celishodno ciljane nego su usmerene u potpuno naopakom pravcu. Struju, gas i slične subvencionisane proizvode u mnogo većoj meri troše natprosečno imućna domaćinstva nego ona koja su vidno ispod proseka ili čak ona socijalno ugrožena. Održavanje neekonomskih, veštački sniženih cena način je da se finansijski podupiru i ekonomski podržavaju oni koji ni u kojoj varijanti ne bi smeli da budu uživaoci socijalne pomoći. Socijalna politika se u ovom slučaju sasvim izokrenula, obrnula se za 180 stepeni i, tako izopačena, predstavlja jednu od najlošijih sastavnica sveukupne ekonomske politike.

8.5. Odnos centralnog i lokalnog nivoa u fiskalnom sistemu.

Krajem 2011. godine došlo je do politički inspirisanog a krajnje nesrećnog strukturnog poremećaja u fiskalnom sistemu: popriličan deo javnih prihoda prenesen je na lokalni nivo a da nisu preneti odgovarajući poslovi i funkcije. Tako je na lokalnom nivou došlo do viška sredstava u odnosu na funkcije i poslove, a na republičkom do odgovarajućeg manjka. Na centralnom nivou

se stoga pojavio manjak sredstava i pad potencijala za efikasno i pravovremeno obavljanje važnih poslova u vezi sa nadležnostima i odgovornostima na nivou sistema kao celine; taj manjak nije bez uticaja na budžetski deficit zabeležen u naredne dve godine, pa i na planirani visoki deficit u tekućoj 2014. godini. Budući da sa prenetim finansijskim izvorima nije dobio i odgovarajuće poslove, lokalni nivo je munjevito krenuo u zapošljavanje u svojoj javnoj upravi i preduzećima javnog sektora. Opšte je poznato da je i ovoga puta zapošljavanje išlo lijama partijskih veza i lojalnosti, pa je javni sektor dodatno opterećen velikim brojem stručno nekompetentnih, a u svakom slučaju suvišnih kadrova. Radulovićev parazitski sistem, taj maligni izraštaj na telu ovdašnje privrede, ubrzao je svoju metastazu i fiskalna situacija, a sa njom i sveukupno stanje privrede i društva, povećalo je svoj involutivni strmoglav.

8.6. Makroekonomski udari predizbornih dizanja plata i penzija.

O politički motivisanim a privredno štetnim zaokretima u ekonomskoj politici već je bilo reči. Ekonomskoj panorami Srbije svoj neizbrisivi pečat su dali i koalicione nagodbe sa oštrom podelom prostora ukupnog ekonosmkopolitičkog delovanja – bez ikakvog prava drugih stranaka da se mešaju u feud dodeljen bilo kojoj od njih i, posebno, bez ikakve društvene kontrole – a tragovi političkog voluntarizma i stranačkog partikularizma zadugo se neće moći izbrisati i opredeljivaće mnogo toga u tendencijama koje će i u budućnosti ograničavati i upravljačku delotvornost i opštu ekonomsku efikasnost. Politički sistem je bio nesrećno sastavljen i samo je multiplikovao udare nepredvidivih zaokreta i napetosti koje su proisticale iz vanstandardne heterogenosti ovdašnjeg biračkog tela. Pribegavajući ucenama u okviru koalicionih aranžmana, jedna mali stranka triput je rušila vlade generišući pogubne talase političke nestabilnosti i uvećavajući neizvesnost u privredi koja je ionako bila dezorijentisana u mnogim parametrima. Tako je bio izgubljen i onaj mali broj informacionih orijentira koji bi mogli i trebalo da joj pruže nekakvo snalaženje u planovima za dalju, pa i bližu budućnost. U nas je bilo malo svesti, a osobito malo prosvećenog uvida i razumevanja, o važnosti ustavnog inženjeringa (v. Sartori 1997/1994/, posebno pp. 53-79 i 101-119) i potrebi konstrukcije političkog sistema koji treba da je prilagođen društvenim datostima jedne tako složene, naglašeno heterogene i potencijalno konfliktne zajednica kakva je ova u Srbiji.

Neprilagođen politički sistem ali i umnogome destruktivna tekuća politika, vođena unutar njega ali i nezavisno i mimo njega, donela je i privredi i društvu u celini štete od kojih neće moći u dogledno vreme da se sasvim oporavi. Pravi i mnogostrano ilustrativan primer ovakvih šteta nanetih političkom zloupotrebom jeste razorni porast penzija tokom 2008. godine: kad se sabere vanredno povećanje u februaru od 11% sa onim u decembru od 10%, pa se tome dodaju za to vreme karakteristična redovna povećanja u aprilu i decembru (od 7% i 4%), dobija se ukupno povećanje koje u realnom izrazu znatno premašuje jednu petinu (uporediti Fiskalni savet 2012, s. 109). Kad se ima u vidu da je učešće penzija u BDP nekih 14%, a da se nepuna polovina penzija finansira iz budžeta, a tek nešto više od polovine iz Fonda penzijsko-invalidskog osiguranja, dolazi se do alarmantnog zaključka da je politički isforsirano skokovito povećanje penzija izišlo na čitavih 2,8% BDP, a da je ono donelo dodatno budžetsko opterećenje ne manje od 1,4 procentna poena BDP-a.

Taj udar nije mogao lako niti bezbolno, naročito ne bez trajnijih posledica, da se podnese. Njegove posledice osećaju se i sada, dok se aktuelna kriza budžeta ima dobrim delom pripisati tim politički izazvanim a fiskalno pogubnim probojima u bilansu javnih finansija. Politički koreni ove fiskalne destrukcije lako se mogu prepoznati u stavovima svih krupnijih stranaka – penzionerske glasove nijedna od njih nije bez ozbiljnih elektoralnih šteta mogla da ignoriše – ali se ponajbolje mogu dovesti u vezu sa apsurdnom činjenicom, koja bi eventualno mogla da se nazove *socijalnom antičinjenicom*, da smo valjda jedna od malobrojnih zemalja u svetu, ako ne i jedina, koja u svojoj političkoj ponudi ima i stranku penzionera (PUPS). Ne bi trebalo da je teško

argumentisati stav da je osnivanje stranaka poput PUPS-a kontraindikovano iako bi dokazivanje njene nesaglasnosti sa nosećim ustavnim načelima verovatno bio nešto teži poduhvat.

Ovde će – možda laički i amaterski, jer se radi o zadiranju u jedno polje ekspertize jako udaljeno od onoga u koje spada ovaj tekst – biti data samo najopštija konceptualna osnova za izvođenje dokaza o mogućoj neustavnosti stranaka koje su na tako izrazit način postavljene tako da budu u službi jednog upadljivo partikularnog interesa. Da je PUPS partikularistička partija proizlazi iz same ideje da posluži kao organizacija koja štiti interese jedne jasno opredeljene *društvene* grupe – pa makar to bila i jedna tako brojna grupa kao što su penzioneri – ali i iz samog njenog naziva. Uvažavajući potrebu postojanja stranaka koje štite nacionalne manjine, mogao bi se prepoznati, pa i obrazlagati, jedan veliki princip kome je mesto u najtemeljnijim ustavnim opredeljenjima, a to je da stranke u modernim zajednicama ne treba da se zasnivaju na partikularnim interesima pojedinih stratuma u društvu nego samo na razlikama u shvatanjima o tome koji su najdelotvorniji putevi realizacije i unapređenja *opšteg interesa*.

8.7. Zakon o radu i s njim povezani propisi.

Vlasti se ne može zameriti što je, pored ostalih, donela i u više mahova revidirala propise koji regulišu uslove zapošljavanja i mnoštvo pitanja koja se u tom domenu neminovno postavljaju. No, kvalitet tih propisa je sablažnjiv i za mnoge odredbe prosto je nejasno kako su u bilo kom zakonu mogle da se nađu. Na početku „demokratske ere", neposredno posle oktobarskog prevrata, bio je donesen prilično liberalan i za poslodavce dovoljno podsticajan zakon o radu, ali je on kasnije menjan i znatno pogoršan. To je dobar podsetnik da zakonodavna aktivnost ne teče bezizuzetno u smislu usavršavanja propisa – progres ničim nije zagarantovan – nego može da uzme i retrogradne, opasno deformišuće tokove. Najkrupnija, istiniski upečatljiva osobenost aktuelnog radnog zakonodavstva jeste njegova ekstremna rigidnost, zakivanje zatečene situacije uz izrazito ograničene mogućnosti prilagođanja uvek promenljivim tržišnim okolnostima.

Ako se apstrahuju administrativne komplikacije i glomaznost postupka, koji karakterišu ceo naš institucionalni poredak, novo zapošljavanje ide sasvim lako; no, prilikom otpuštanja, čega tržišna privreda ne može da se odrekne, javljaju se teškoće koje su na samoj granici nepodnošljivosti. Koliko god da je nemaran i neefikasan, poslodavac radnika gotovo da ne može da se kurtališe. Mora se i ovde pomenuti famozna odredba po kojoj aktuelni poslodavac, u slučaju da okončava radni odnos, za radnika mora da plati otpremninu koja pokriva ne samo interval tokom koga je kod njega bio zaposlen nego za radnikov celokupni radni staž! Mnogi se još uvek čude kako je ikome moglo da padne na pamet da u zakon uvrsti ovako apsurdnu odredbu. Još je apsurdnije to što zakonodavac, u svojoj zdušnoj opredeljenosti za svet rada, ne uspeva da shvati da takvim restriktivnim odredbama istom tom svetu nanosi ogromnu štetu, pa i nepravdu.

Pre svega, ta nezdravo uvećana zaštita radnog odnosa za one koji su već zaposleni, bezmalo ubija motivaciju za novo zapošljavanje i tako teško pogađa one kojima je najteže, a to je ona dobra četvrtina radne snage koja je bez ikakvog nameštenja. No, pogođeni su takvim odredbama i oni koji su zaposleni. Budući da se uvek steknu okolnosti u kojima i sami zaposleni mogu (ipak!) da izgube posao, njihove šanse da se domognu novog zaposlenja drastično su stesane. Za svet rada sigurno nije dobro kad su izgledi za dobijanje novog zaposlenja bez ikakve potrebe tako drastično redukovani. Drugi efekat je opštije prirode. Ovakvim restrikcijama na okončavanje radnog odnosa silno je smanjena mobilnost radne snage, a samim tim i mogućnosti efikasnog kombinovanja faktora proizvodnje, tj. izgledi da se dođe do optimalne alokacije resursa. Time je jako umanjena delotvornost celokupnog ekonomskog sistema – što će reći da je, uz ostalo, smanjen i njegov razvojni potencijal, uključujući i potrebe i mogućnosti daljeg zapošljavanja – a to sigurno nije sistemsko svojstvo koje ide u prilog svetu rada.

Važan je i treći efekat na koji je sa čvrstom argumentacijom skrenuo pažnju pronicljivi M. Lakićević. Zakonska ograničenja na smanjivanje broja zaposlenih kad to iziskuju promene tržišnih prilika znače jednako oštra ograničavanja mogućnosti tržišnog prilagođavanja posmatranog u celini. Kad su firme krutim propisima ograničene u prilagođavanju promenama u tržišnim (ne) prilikama, to ne može da se ne odrazi na njihovu konkurentnost: one se teže nose sa inostranom konkurencijom i suočavaju se sa većom verovatnoćom bankrota i propadanja. Uvećana smrtnost firmi znači dodatni, objektivno nepotreban gubitak radnih mesta, a šta može biti nepovoljnije za svet rada od institucionalnih „rešenja" koja bez prave potrebe uništavaju radna mesta?

M. Lakićević je skrenuo pažnju na još jedan nepoželjan a potencijalno veoma štetan efekat ovakvih odredbi u propisima kojima su regulisani zapošljavanje i radni odnosi. Svojom sukobljenošću sa ekonomskom, ali i zdravorazumskom logikom, oni poslovni svet teraju u poslovičnu sivu zonu. Kad su regulativom odnosi između rada i poslodavaca tako izopačeno postavljeni, očekivan je i predvidiv impuls da se takvi propisi zaobiđu, tj. da se u prilagođavanju broja zaposlenih tržišnim tendencijama jednostavno sklizne na onu drugu stranu zakona. Kriminalizacija poslovnog sveta nije dobra ni za sam taj svet niti za privredu u celini. Kriminalizovan poslovni svet postaje laka žrtva političkih ucena, a to za privredu niti za celo društvo ne može biti dobra promena. Važnije od toga, takvi propisi utiču na selekciju pojedinaca u redove preduzetnika, povećavajući zastupljenost onih koji imaju veću sklonost ka – ili ga prosto lakše podnose – poslovanju s one strane zakona. Time se poslovni svet deformiše, njegov sastav se pogoršava, moralni kriteriji se degradiraju, a implikacije na nivou celog društva nisu ni naivne ni zanemarljive.

8.8. Nelikvidnost i erozija tržišne discipline.

Tržišna privreda ne može *normalno* funkcionisati – a pitanje je u kojoj bi formi mogla da opstane kad dublje propadanje u ponor neredovnih plaćanja i kršenja ugovornih obaveza postane redovna praksa – bez zaštite ugovora i strogog ispunjavanja kontraktutalnih obaveza, uz striktno respektovanje ostalih elemenata tržišnog reda. Kod nas je nelikvidnost uzela takve razmere da se može govoriti o slomu sistema u poslovnim odnosima između tržišnih aktera. Do trivijalnosti je poznata tvrdnja da je održavanje discipline u međusobnim plaćanjima i razvijanje i dosledno sprovođenje finansijskog reda isključivi zadatak države, a pritom jedan od njenih osnovnih zadataka. Kolosalni otkaz države, njen nečuveno veliki propust na ovom području najbolje se i najkraće može demonstrirati pozivanjem na činjenicu da se ona, taj nazaobilazni čuvar finansijske discipline u garant likvidnosti, očituje kao najveći generator nereda i protagonista u neplaćanju sopstvenih obaveza. Nedavno je dramatičan apel za preduzimanje hitnih mera radi otklanjanja ovog problema uputila i K. Udovički (2013, posebno ss. 49-53); uočljiva indikacija težine problema i njegovih rastućih razmera je prostor koji mu je posvetila i, još više, jaki izrazi kojima je postavila njegovu dijagnozu. Već sam taj teško pojmljivi defekt dovoljan je da se zaključi da se *takva država* u najvećoj mogućoj meri mora povući iz operacija koje impliciraju neposredno raspolaganje resursima i upravljanje znatnijim tokovima novca. Alternativa državi koja svojim uzurpatorskim neplaćanjem robe i usluga, bezobzirno apsorbovanih u velikim količinama, finansijski red narušava pre i više od svih ostalih – ne može biti ništa drugo do *minimalna država* kako je definisana u liberalnom konceptu uređenog društva.

8.9. Buvljak kao paradigma.

Pogrešno bi bilo misliti da se naopake mere preduzimaju i pogrešne politike sprovode samo na centralnom, republičkom nivou. Mnogo toga destruktivnog i za postojeću privrednu nedođiju odgovornog sprovodi se i na lokalnom nivou. Tokom poslednje decenije najpre je unekoliko stidljivo započelo, a potom se sve više zaošijavalo, destruktivno delovanje lokalne vlasti. Već su dobro proučene prave bujice lokalnih nameta koje su doslovno gušile malu privredu i dovele do izumiranja mnogih korisnih, mahom sitnijih, privrednih jedinica (Arsić, Ranđelović i Pejić 2012). Ma koliko da budu ozbiljne – a dosadašnja iskustva nisu u tom pogledu nimalo ohrabrujuća – reforme na centralnom nivou neće moći da budu uspešne ukoliko se ozbiljno ne zauzdaju, i bitno ne promene svoju politiku, lokalne vlasti.

Među drastičnije primere lokalnog voluntarizma spada zabrana novobeogradskog buvljaka, dakako u režiji lokalne vlasti i uz ekstenzivno angažovanje gradske policije. Ovaj autor se upustio u korespondenciju sa novobeogradskom lokalnom vlašću iznoseći jedan niz argumenata protiv ove nerasudne odluke. Nije pomoglo ni to što je istaknuto (1) da je to nekakav izvor prihoda romskoj i drugoj sirotinji kojoj država nije u stanju da pomogne nekom povoljnijom socijalnom politikom, (2) što je to znatno jeftiniji izvor snabdevanja ograničenom paletom proizvoda za jednako osiromašene potencijalne kupce, (3) što je to najjeftinija knjižara u regionu i možda jedna o najjeftinijih u svetu i, najzad, (4) što je to dokazana turistička atrakcija – sve je to ostalo *vox clamanti in deserto*, zaludan vapaj upućen onima koji ništa od toga nisu hteli da čuju. Nije najzad ostalo ništa drugo nego da se o svemu tome progovori i u štampi (Madžar 2014); prvi nagoveštaji govore kao da je došlo do izvesnih promena nabolje, ali ostaje da se vidi kakav će ipak biti konačan ishod ovog istupa Davida protiv Golijata.

8.10. Neizlečivi (?) oportunizam vlasti u institucionalnom prilagođavanju i ekonomskoj politici.

Ovaj autor je ne jednom bio u prilici da ističe da naše ekonomsko potonuće nije rezultat izostale ekspertize i nedostatka znanja. Za ispravljanje tako krupnih i sablažnjivo izazvanih promašaja nije ni potrebna neka osobita ekspertiza; mnoge stvari mogle bi da se otklone a druge poprave na osnovu najobičnijeg zdravog razuma. Problem je u nedostatku političke volje, odnosno spremnosti da se za sistemski celishodne i ekonomski nasušno potrebne promene plati neizbežna politička cena. Problem znanja može eventualno da se pojavi tek u drugostepenoj instanci, prilikom moguće netačne procene, i to u obliku potcenjivanja, društvenih šteta i pogubnih posledica politički inspirisanih i elektoralno profitabilnih stranačkih i koalicionih manevara. To je već pomenuti problem fundamentalnog raskoraka između onoga što je ekonomski racionalno i onoga što je politički isplativo ili bar održivo. Ekonomska računica daje u rezultatu jedan skup normativno obojenih promena, a politička aritmetika potpuno drugi asortiman (Madžar 2011. s. 431).

Pravo je reći da politički oportunizam, zbog koga isostaje istinsko hvatanje u koštac sa najkrupnijim, presudno važnim problemima, nema svoje najdublje korene u vladajućoj eliti. Koreni su mnogo dublji i idu sve do bihevioralnih obrazaca u samom biračkom telu. Onaj ko bi krenuo odistinski duboko da zaore, ko bi se odvažio da povuče poteze koji bi zaista značili ozdravljenje posustale i zanemoćale privrede, time bi potpisao sopstvenu smrtnu političku presudu. Biračko telo ne bi oprostilo onome koji bi krenuo da vuče teške i bolne ali ekonomski nužne poteze. Oportunizam vladajućih garnitura i produkt je i odraz opasnih sklonosti i skoro neizlečivih slabosti biračkog tela. Ako je tačno da bi biračko telo bez predomišljanja otkazalo podršku onome ko bi se latio teških a neophodnih akcija u ekonomskoj politici, onda sledi da javnost i građanstvo na aktuelno ekonomsko urušavanje u krajnjoj liniji dobrim delom osuđuje samo sebe.

Ipak, nimalo zanemarljiv deo odgovornosti ostaje i na vladajućim direktorijima. Duboke i trajno markantne slabosti biračkog tela uvek se mogu dobro politički iskoristiti; relevantni politički činioci *nisu jednaki* u okretanju takvim zloupotrebama, a suštinski antipatriotske stranke, one koje najčešće koriste floskulatorne slogane patriotizma, najlakše se prepoznaju po tome što se bezobzirno i bez ikakvih skrupula oslanjaju na ono što u biračkom telu predstavlja skupinu najpogubnijih slabosti. Ima, dakle, mesta razlikovanju onoga što je upravljački komesarijat u datoj političkoj konstelaciji baš morao da uradi da bi u izbornom karuselu mogao da preživi i onoga što je mogao da izbegne; kao i između onoga što iz istih razloga nije mogao da postigne i onoga što je, uz preuzimanje političkih rizika, ipak mogao da ostvari.

Zbog rizika pogubnog gubljenja podrške kod biračkog tela, ne uradi se mnogo toga što je društveno racionalno i čak neophodno, a bogme se uradi i mnogo toga što je ubitačno i u moralnom pogledu prosto nedozvoljeno. U pododeljku 8.6 detaljnije su opisani neki od tih razornih poteza od kojih se javne finansije a i privreda u celini u dogledno vreme neće oporaviti. I činjenja i nečinjenja posledica su prevlasti političke aritmetike nad ekonomskom računicom. Tipičan scenario sukcesije palijativnih mera začinjenih kontraindikovanim potezima mogao bi da izgleda kako sledi. Suočen sa ozbiljnijim problemom ili skupinom takvih nepogodnosti, direktorijum ima izbor između politički hazardnog radikalnog rešavanja problema i palijativnog „rešavanja“ koje se dobrim delom svodi na njegovo odlaganje uz odgovarajuće znatno i opasno uvećavanje i produbljivanje. Direktorijum se obično priklanja ovoj drugoj alternativi, uz eventualno preduzimanje mera koje mu, za svaki slučaj, uvećavaju političku podršku po cenu dodatnog pogoršanja situacije sa čisto ekonomske tačke gledišta.

Tako to ide iz runde u rundu, pri čemu se na svakom stadijumu vrši *ekonomski neracionalan* izbor: od hipotetičke dve mogućnosti bira se ona koja je „politički prohodna“ ali je sa ekonomske tačke gledišta naglašeno inferiorna. Kratkoročna poboljšanja ili izbegavanje kratkoročnih troškova (u smislu izvesnog žrtvovanja tekućeg dohotka i blagostanja zarad poboljšavanja ekonomske situacije u budućnosti) plaćaju se neuporedivo većim direktnim gubicima ili oportunitetnim troškovima u ne tako dalekoj perspektivi. Drugim rečima, trenutni efekti plaćaju se daleko većim budućim troškovima. Kako je upravo nagoviješteno, budući troškovi su ili u obliku neposrednih opterećenja, u vidu opadanja važnih komponenti i pokazatelja blagostanja, ili u vidu oportunitetnih troškova kao izostajanja poželjnih efekata i pratećeg rasta blagostanja koji su mogli da budu ali nisu postignuti.

Neposredno sledi i sasvim je očigledno da je ovakva trajektorija rasta neodrživa. Ona je rezultanta veoma specifičnog i loše razrešenog spleta okolnosti koji se u krajnjem račva na dve alternative. Jedna je mogla da bude anticipativno i pravovremeno angažovanje na simšljenom otklanjanju, a tamo gde treba ublažavanju, krupnih problema koji u različitim konfiguracijama decenijama pritiskaju našu privredu. Druga alternativa je otprilike ono što se izdešavalo u stvarnosti – palijativno intervenisanje sa odlaganjem tih problema i vremenski ograničenim ublažavanjem nepogoda koje će se u nešto daljoj budućnosti ionako desiti. Ova druga strategija implicira daleko veće društvene gubitke i troškove, a i sama se na neki način dalje račva u dve opcije. Jedna je da se u pet do dvanaest, dakle u poslednjem trenutku, ipak konačno preduzmu radikalne mere i da se izbegne krah sistema kao definitivno najgori ishod. Druga opcija je sam taj krah sa bankrotom države za koji tzv. kriza javnog duga predstavlja široko korišćeni eufemizam.

To je unekoliko kataklizmički scenario za čije opisivanje ovde očito (više) nema prostora. Neka budu tek pomenuti neki elementi. Potpuni gubitak kredibiliteta zemlju bi zadugo isključio iz međunarodnog finansijskog tržišta. Odsečno i frontalno presecanje tokova spoljnog finansiranja značilo bi drastično sasecanje našeg uvoza, a sa njim i jednako drastičan sunovrat naše

uvozno visoko zavisne proizvodnje. Moralo bi doći i do ozbiljnog loma u široko razuđenom spektru vanprivrednih delatnosti, uključujući zdravstvo i školstvo, koje bi usled drastičnog sasecanja finansiranja i same morale bezmalo srazmerno da smanje opseg svog funkcionisanja.

U svemu tome ostaje jedna tanka nada. Kad se sasvim približi kriza javnog duga, ni politički komesarijat neće moći da se ponaša kao ranije. Perspektiva kraha teško će ugroziti njegov politički opstanak, a možda i njegovo preživljavanje u jednom od mogućih drugih smislova. Sama od sebe iščeznuće oportunistička alternativa istinski radikalnom delovanju. Direktorijum će biti prisiljen na odlučno angažovanje objektivnim sticajem (krajnje nepovoljnih) okolnosti; kad se već nije na pravi način delovalo dok je takav pristup postojao kao alternativa, sad će se postupiti shodno imperativima stvarnosti kad već prestane da bude moguć bilo kakav drukčiji pravac akcije.

Kad se sve rečeno sabere, to neće biti propast sveta budući da svet ipak neće propasti za naših života, ali će biti nešto što će izdaleka podsećati na tu propast. To je ishod koji će u konačnoj računici biti daleko skuplji i društveno destruktivniji nego što je morao da bude. A kao nusprodukt ovakvog mogućeg postradanja javila bi se pozitivna verovatnoća profesionalnog i društvenog osvešćenja; ono bi se sastojalo u konačnom uviđanju da od države ne treba tražiti ono što joj u pravom smislu ne pripada, da je redistributivna orijentacija recept za opštu privrednu propast i da uspešna budućnost može da se temelji na uvidima u neke singularno uspešne epizode minulog razvoja. Jedna od takvih epizoda je sjajni XIX vek, kada je učešće države u BDP bilo jedva na trećini ovog današnjeg, a privreda je pokazivala sjajne performanse, kako u tempu razvoja tako i u makroekonomskoj stabilnosti.

*

Neka ovaj nužno (pre)opširan tekst bude zaključen jednom što kraćom poentom. U javnosti je široko rasprostranjena zabluda da je liberalnom stanovištu strana svaka ideja države, a da njemu suprotstavljeno antiliberalno stanovište predstavlja jedini doktrinarni korpus u kome država ima značajno mesto. Jedva da išta može da bude dalje od istine. U nosećim tokovima liberalne misli država zauzima ključno mesto i na izvestan način se može izvesti propozicija po kojoj je mesto države u liberalnom konceptu važnije i čvršće utemeljeno nego konceptu njemu suprotstavljenog antiliberalnog pristupa najšire shvaćenoj društvenoj organizaciji. Sve ono na čemu liberali sada već vekovima insistiraju – ljudske slobode, individualna prava, vlasništvo, garantovanje obećanja inkorporiranih u ugovore...– na suštinski je način uslovljeno efikasnom i racionalno uređenom državom. Liberalizam državi ispostavlja obuhvatnije i svakako relevantnije zahteve od njemu suprotstavljenih doktrinarnih stanovišta. Srećan je sticaj okolnosti to što su zahtevi koje državi ispostavljaju liberali locirani na području na kome država ima prirodne uporedne prednosti. Ako u datom trenutku država i nije u stanju da pruži ono što se od nje očekuje u liberalnom shvatanju racionalne društvene organizacije, prilično je jasno da ona u toj oblasti *može* da postane efikasna i razvije potrebne kapacitete. Antiliberali, naprotiv, traže od države da se ekstenzivno angažuje na sektorima na kojima nikada ne može da bude efikasna i gde, štaviše, zakonito i predvidivo produkuje velike gubitke i neotklonjive društvene štete. Svojom utopijskom koncepcijom države antiliberali od nje očekuju ono što ona ni pod najpovoljnijim okolnostima ne može da pruži.

Veći deo teksta posvećen je opštoj analizi faktičkog delovanja i mogućih dometa države. Na duhove koji nisu zaključani ova analiza trebalo bi da deluje ubedljivo. Utoliko pre što veliki mislioci liberalne orijentacije, ali i nemali broj onih umnih analitičara koji se ne deklarišu kao liberali,

cene da je maligno bujanje države najpogubnija bolest savremene civilizacije. Naglašeni pluralitet i žestoka suprotstavljenost gledišta ipak ostaju kao markantna karakteristika savremene intelektualne pozornice.

Nema sumnje da će se ipak naći i oni do kojih takvo razmatranje neće moći da prodre. Za njih je napisan poprilično opširan 8. odeljak. On je posvećen katastrofalnim rezultatima koje je država isporučila u Srbiji i aktuelnom stanju ovdašnje privrede koje bi se moglo okarakterisati kao kataklizmičko finale jedne destruktivne politike. Čak i kad bi mogla da se obori opšta analiza u prvih sedam odeljaka, posvećena hazardima koji se naizbežno javljaju kad se država intenzivno i ekstenzivno angažuje na područjima koja joj ne pripadaju, ostaje slučaj Srbije. To što neki antiliberalni mislioci veruju da imaju primere država izvanredno uspešnih u dirigovanju privrednim tokovima još uvek ne daje pravo na tvrdnju je takva država i u Srbiji ili da bi takva mogla da postane. Što se ovog autora tiče, on je izrazito skeptičan u pogledu mogućnosti da se na ovim prostorima nađe država koja će, kad se neposredno angažuje, uspešno raspolagati resursima i redovno pronalaziti alternative njihove optimalne upotrebe. Ako bi se među sto država koje su se angažovale u svojstvu institucionalizovanih privrednika, investitora i preduzetnika našla samo jedna koja je u tim aktivnostima neuspešna, on bi imao dobar razlog da veruje da je taj jedini izuzetak upravo Srbija.

Protivnici liberala u Srbiji, iako brojni i prilično glasni, odavno su i uveliko ogrezli u jednu duboku protivrečnost, a u njoj istrajno i ostaju. S jedne strane veliki su i nadasve grlati kritičari države; njihove kritike su daleko kategoričnije i bezuslovnije od takođe oštrih kritika koje dolaze iz liberalnih redova. Razlog je u tome što liberali uzimaju u obzir i ozbiljno uvažavaju institucionalna ograničenja u vođenju politike, i to kao prepreke koje su date i bez izvesnosti da se mogu ukloniti čak i u daljoj budućnosti. Protivrečno je, dakle, oštro kritikovati državu a u isti mah tražiti još više njenog ionako preteranog angažovanja. Naravno, takvom njihovom stanovištu daje duboki pečat uverenje da država može, takoreći obnoć, da se bitno promeni i da od takve kakva je sad postane nekakva idealna organizacija. U taj utopijski san oni su duboko i nepovratno utonuli. Oni očekuju državu kakva ne (može da) postoji. Priželjkuju i nadaju se. No, tog Godoa zasigurno neće dočekati.

Citirani radovi

1. Arsić, Mlojko (2013), „Da li je privatizacija glavni krivac za gubitak radnih mesta u Srbiji“, *Kvartalni monitor* 34, jul-septembar, 71-73.
2. _____, Saša Randelović i Milan Pajić (2012), „Reforma sistema kvazifiskalnih dažbina u funkciji unapređenja uslova poslovanja u Srbiji“, *Kvartalni monitor* 29, april-jun, 60-74.
3. Bator, Francis M. (1967/1960/), *The Question of Government Spending*, New York and London: Collier Books&Collier-Macmillan Ltd.
4. Begović, Boris (2007), *Ekonomska analiza korupcije*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
5. Begović, Boris i Boško Mijatović, red., (2001), *Korupcija u Srbiji*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
6. Begović, Boris *et al*., (2007), *Korupcija u Srbiji pet godina kasnije*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
7. Browning, Edgar K. (2008), *Stealing from Each Other – How the Welfare State Robs Americans of Money and Spirit*, Westport, Conn.&London: Praeger.
8. Epstein, Richard A. (2014), „My Rand Paul Problem“, *Defining Ideas* – A Hoover Institution Journal, February 3, 1-3.

9. Fiskalni savet Republike Srbije (2012), *Predlog mera fiskalne konsolidacije 2012-2016. godine*, Beograd: Fiskalni savet, 30. maj.
10. Horvat, Branko (1969), *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Beograd: Institut ekonomskih nauka.
11. Kovačević, Ile (2013), „Privreda Srbije u periodu krize", *Pregled* LVII, 1-2, 53-70.
12. Kovačević, Mlađen (2012), „Srbija pred privrednim i finansijskim kolapsom", referat na savetovanju *Privreda Srbije u drugom talasu krize – Izgledi za 2012*, održanom 17. decembra 2011. u organizaciji Naučnog društva ekonomista
13. Srbije (NDES) sa Akademijom ekonomskih nauka (AEN) i Ekonomskog fakulteta u Beogradu (EFB), objavljeno u istoimenom zborniku, red. Petar
14. Đukić i Đorđe Đukić, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu, 25-51.
15. Lakićević, Dragan (2010), *Ogled o ustanovama slobode – Politička filozofija Fridriha fon Hajeka*, Beograd: JP Službeni glasnik.
16. Lakićević, Mijat (2014), „Ko još haje za Hajeka", *Peščanik.net.*
17. Madžar, Ljubomir (2011), *Iskušenja ekonomske politike u Srbiji*, Beograd: JP Službeni glasnik.
18. _____(2014), „Buvljak kao paradigma – Privid i zbilja u odnosu vlasti prema
19. tržištu", *Novi magazin* 149, 6. mart, 28-29.
20. Morgenson, Gretchen and Joshua Rosner (2011), *Reckless Endangerment*, New York: Times Books and Henry Holt and Company.
21. Paunović, Marko and Slaviša Tasić (2013), „Economic Regulation in Serbia: A Theory and Practice", A. Jovanović and Lj. Madžar, eds., *Law, Rules and*
22. *Economic Performance*, A collection in honor of Professor Svetozar Pejovich, Belgrade: University of Belgrade Law Faculty, 174-193.
23. Poper, Karl R. (2007/1963/), *Pretpostavke i pobijanja*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
24. _____(1993/1971/), *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
25. Salvatore Dominik (2009/1988/), *Međunarodna ekonomija – deveto izdanje*, Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
26. Sartori, Giovanni (1997/1994/), *Comparative Constitutional Engineering*, New York: New York University Press.
27. Schoenfelder, Bruno (2012), *Vom Spaetsozialismus zur Privatrechtsordnung*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
28. Sekulović, Marko (2012), „O sudbini neoliberalizma", Lj. Madžar i M. Jakšić, red., *Globalna kriza i ekonomska nauka – Neoliberalizam i alternative*, Beograd:
29. Akademija ekonomskih nauka /u sastavu Naučnog društva ekonomista Srbije/ i Ekonomski fakultet u Beogradu – časopis *Ekonomske ideje i praksa*, 157-168.
30. Stiglic, Džozef E. (2004/1999/), *Ekonomija javnog sektora*, Beograd: Ekonomski fakultet.
31. Tasić, Slaviša (2012), *Svetska ekonomska kriza*, Beograd: JP Službeni glasnik.
32. Udovički, Kori (2012), „Ograničenja na strani ponude i neophodnost ekonomskih reformi za ubrzanje privrednog rasta", referat na savetovanju *Ekonomska politika Srbije u 2014: mogućnosti privrednog rasta u uslovima ekonomske reforme i fiskalne konsolidacije*, održanom 14. decembra 2013 u organizaciji
33. NDES sa AEN i EFB, objavljeno u istoimenom zborniku, red. M. Arsić i D. Šoškić, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu, 45-62.

34. Umbeck, John (1997/1981/), „Might Makes Right: A Theory of Formation and Initial Distribution of Property Rights“, S. Pejovich, ed., *The Economic Foundations of Property Rights*, Cheltenham UK*Lyme US, 122-143.
35. Zec, Miodrag (2014), „Izbori su bitka za kutlaču“, intervju sa Petricom Đaković, *NIN* 3295, 20. februar, 32-35.
36. Lasting Enigmas of Institutional Development of Serbia – Twists and Turns of Our Professional Controversies –

Danilo Šuković[1]

NEOLIBERALIZAM NA UDARU NEJEDNAKOSTI I GLOMAZNE DRŽAVE

Apstrakt

U radu se razmatra uticaj neoliberalizma na ekonomske nejednakosti sa fokusom na primeru Sjedinjenih Država, kao zemlje gde je neoliberalizam najviše zastupljen i gde su nejednakosti izuzetno velike. Pored toga u radu se analizira i fenomen dinamičnog rasta države uprkos tome što se neoliberalizam kao vodeći teorijski ekonomski pravac zalaže za minimalnu preraspodelu i minimalnu državu. Na kraju rada se konstatuje da opstanak liberalizma zavisi od njegove sposobnosti da se prilagodi nepredvidljivim promenama koje će se desiti u društvu u decenijama koje dolaze, naravno ukoliko neka druga doktrina, u međuvremenu, ne postane superiorna.

Ključne reči: *neoliberalizam, ekonomske nejednakosti, tržište, država, ekonomska kriza*

NEOLIBERALISM TARGETED BY INEQUALITY AND BULKY STATE

Abstract

This paper discusses the impact of neoliberalism on economic inequality, with a focus on the example of the United States as the country where neoliberalism is most frequent and where inequality is extremely high. In addition, the paper analyzes the phenomenon of dynamic state growth despite the fact that neoliberalism as a leading theoretical economic direction stands for minimal redistribution and minimal state. At the end of the paper it is noted that the survival of liberalism depends on its ability to adapt to unpredictable changes that will take place in society in the decades that come, of course, only if some other doctrine, meanwhile, becomes superior.

Keywords: *neoliberalism, economic inequality, market, state, economic crisis*

1. UVODNA RAZMATRANJA

Svetska ekonomska kriza 2007–2009. i enormni rast nejednakosti, koji joj je prethodio, podstakli su lavinu kritika koja se obrušila na neoliberalizam kao vladajući pravac ekonomske misli. Neoliberalizam, po mišljenju mnogih, nije imao odgovor na uzroke krize i kao vladajuća ekonomska teorija ne obezbeđuje naučno uporište tekućoj ekonomskoj politici.

Neoliberalna doktrina se zasniva na moći slobodnih tržišta i uz to ima veliku skepsu prema državnim intervencijama, pogotovo u obliku preraspodele novčanih sredstava. Njena ključna poruka glasi: "Plima podiže sve brodove" ili, drugačije rečeno, od privrednog rasta imaju koristi svi pa i pripadnici nižih slojeva društva. Preraspodela, pak, prema ovom pravcu ekonomske misli, uništava motivaciju onih na vrhu privredne i društvene piramide, a to onda šteti svima.

Ključni princip neoliberalizma mogao bi se definisati kao ograničeno mešanje države u ekonomiju koliko je to moguće. Argumentacija za ovaj princip je tvrdnja da su se zemlje, koje su na čelu imale levo orijentisane režime, koji su primenjivali kenzijansku politiku rasta uz snažnu socijalnu pomoć i nacionalizovane prirodne monopole, na kraju 70-ih susrele sa rezultatima svojih politika koji su bili pražavajući.

1 Institut društvenih nauka, Beograd

Prema neoliberalnoj paradigmi učenje o raspodeli dohotka nije bitno za razumevanje makroekonomske aktivnosti i procesa ekonomskog rasta. Iz ovakvog stava o raspodeli dohotka, naravno, da je pitanje nejednakosti smatrano kao nevažno i čak nesvojstveno kapitalističkom sistemu. Evo kakve je stavove u vezi sa nejednakostima imao rodonačelnik neoliberalizma Milton Fridman: "Kapitalistički sistem koji podrazumeva plaćanje prema doprinosu proizvodu može da karakteriše znatna nejednakost, što se u praksi i dešava. Ova činjenica se često pogrešno tumači kao da kapitalizam i slobodno preduzetništvo proizvode veću nejednakost nego drugi sistemi i, kao prirodna posledica, da su širenje i razvoj kapitalizma povećali nejednakosti." Pored toga Fridman konstatuje:"U pogledu promena tokom vremena, ekonomski progres postignut u kapitalističkim društvima pratilo je drastično smanjenje nejednakosti".[2]

Velike promene nejednakosti, posebno u SAD o čemu će više biti reči u nastavku ovog rada, kao i globalna ekonomska kriza 2008–2009, na čiju su pojavu po mišljenjima brojnih ekonomista uticale i ekonomske nejednakosti, desile su se nakon što je Fridman izrekao ove stavove. Danas bi, pod uticajem saznanja kako su nejednakosti poslednjih decenija eskalirale u SAD i sam Fridman verovatno korigovao svoj stav, kao što je to uradio kada je video poražavajuće rezultate Vašingtonskog konsenzusa. Tada je rekao da se odriče svog prvobitnog saveta zemljama u tranziciji: "Privatizujte ! Privatizujte ! I privatizujte !", nego da su za tranziciju sistema ipak ključne institucije.

Eskalacija ekonomskih nejednakosti poslednje tri decenije, baš u vreme potpune dominacije neoliberalne doktrine, počele su izazivati sumnju u ovaj pravac ekonomske misli, čak i kod onih institucija koje su bile najveći pobornoci neoliberalizma, kao što je to slučaj sa Međunarodnim monetarnim fondom. U februaru ove godine u MMF se pojavila studija pod naslovom "Redistribucija, nejednakosti i rast". [3]

Zaključak ove studije je da preraspodela ne nanosi nikakvu štetu i ne koči rast, dok prevelike razlike u primanjima mogu ugroziti privredni rast. Zemlje u kojima je razlika u primanjima zahvaljujući fiskalnoj preraspodeli manja, u proseku imaju veći ekonomski rast nego one u kojima je diskrepancija ekstremna.

Motivacija je, naravno, važna da bi se ljudi trudili i radili na inovacijama, navodi se u ovoj studiji, ali istovremeno konstatuje da nejednakosti u prevelikoj meri štete rastu zbog toga što se na taj način brojnim građanima onemogućava pristup zdravstvenom i obrazovnom sistemu. To takođe podriva političku i ekonomsku stabilnost, zbog čega investitori oklevaju s ulaganjima. Nejednakosti, po njihovom mišljenju, isto tako ugrožavaju društveni konsenzus koji je potreban da bi se moglo reagovati na veće potrese.

Autori ove studije takođe ukazuju da su iz statistika koje su im stajale na raspolaganju mogli samo analizirati mere preraspodele kao što su porezi i subvencije. Kada bi se, međutim, uzeli u obzir i drugi izdaci uključeni u preraspodelu, kao na primer državna sredstva za školsko obrazovanje i zdravstvo, pozitivni uticaj na razvoj bi, smatraju, bio još veći.

Naravno da zaključci jedne studije, bez obzira što je nastala pod okriljem MMF-a, ne mogu dovoditi u pitanje neoliberalnu doktrinu u celini, ali za nas je važno da ukazuju na problem nejednakosti čija je međuzavisnost sa neoliberalizmom sve očiglednija. Problem je što je srž neoliberalne doktrine, kao što smo videli, sentenca "Plima podiže sve brodove", to jest da od privrednog rasta koristi imaju svi. Enormni rast nejednakosti koji se desio poslednje tri decenije, zapravo, pokazuje suprotno, jer u uslovima velikih nejednakosti plima pomaže samo najbogatijima, dok su svi ostali, po pravilu, isključeni iz raspodele koju donosi ekonomski rast, a oni sa dna lestvice zapadaju u sve veće siromaštvo.

---

2 Milton Fridman: „Kapitalizam i sloboda", Službeni glasnik, Beograd, 2012. str. 178-179.

3 Jonathan D. Ostry, Andrew Berg and Charalabos G. Tsanganides: „ Redistribution, Inequality and Growth", IMF, februar 2014.

Međuzavisnost neoliberalizma i nejednakosti verovatno se najbolje može sagledati na primeru Sjedinjenih Američkih Država, kao zemlje u kojoj je neoliberalizam najortodoksnije zastupljen, a u kojima su ekonomske nejednakosti veoma visoke.

2. NEJEDNAKOSTI U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Tokom poslednje tri decenije, raspodela dohotka i bogatstva u SAD je postala dramatično nejednaka. SAD su, prema svim prihvatljivim kriterijumima, sa najvećim nejednakostima među razvijenim zemljama.[4] Gini koeficijent za SAD iznosi oko 0,45 i najveći je u poređenju sa ostalim bogatim zemljama, a uporediv je sa Meksikom, Nigerijom i Iranom. Ako se u obračun uzmu u obzir efekti oporezivanja i vladinih transfera na raspodelu dohotka, tada Gini koeficijent za SAD iznosi 0,38 i tada je najveći među bogatim zemljama. Gini koeficijent u drugim razvijenim zemljama kreće se od 0,23 u Danskoj do 0,35 u Portugalu.

Ekonomske nejednakosti, u proseku, su se povećale u razvijenim zemljama tokom poslednje tri decenije. Između 1980. i 2000. Gini koeficijenat se povećao u 17 od 22 OECD zemlje. Prosečni Gini koeficijenat za ove 22 zemlje povećao se sa 0,29 na 0,316. Od 1980. Gini koeficijent u SAD se povećao sa 0,37 na 0,45, što je najveće povećanje od svih zemalja OECD.

U međuvremenu ogromna većina domaćinstava u SAD imala je anemičan ili negativan rast dohotka. Godine 1979. 10% najbogatijih je zarađivalo oko jednu trećinu dohotka u SAD. U 2007, udeo ovih 10% sa vrha lestvice se povećao čak na 50%, i najveći je nego u bilo kom periodu od 1928. godine. No, u okviru ovih 10% postoje velike razlike po raspoloživom dohotku. U 1979. godini 1% najbogatijih sticao je 9% od ukupnog dohotka u SAD, u 2007. oni su strpali u džepove čak 24% dohotka, što je najveći njihov udeo od 1920. Dohotak najbogatijih 0,1% se u periodu 1979. do 2007, učetvorostručio sa 3% na 12% od ukupnog dohotka SAD. Polivina dohotka koju zarađuju 10% najbogatijih pripala je ultra bogatim 0,1%, najbogatijim među bogatima.

Dohodak i udeo u dohotku najbogatijih su povećani u većini razvijenih zemalja, ali ni u jednoj se to nije desilo u tolikim razmerama kao što je u SAD. Super bogati u SAD, (1% i 0,1% sa vrha piramide) imaju najveći dohodak i udeo u dohotku, u poređenju sa svim ostalim bogatim zemljama. Primera radi, udeo u dohotku 0,1% super bogatih u SAD je oko sedam puta veći nego što je to u Holandiji.

S druge strane, oni sa dna piramide su drastično osiromašili. Prosečen dohodak 20% najsiromašnijih je, u periodu 1979-2010, smanjen za 10,7%.

Po pravilu rast produktivnosti prati rast zarada. U SAD, u periodu 1973. do 2008, produktivnost se skoro duplirala, što znači da je američki radnik proizvodio skoro duplo više po jednom radnom času nego 1973. Tokom ovog perioda prosečne zarade po jednom času su povećane za manje od 10%. Radnici su proizvodili mnogo više po jednom satu, ali nisu mnogo više zarađivali.

SAD je jedina od bogatih zemalja koja nema opštu zdravstvenu zaštitu za sve građane. Oko 50 miliona Amerikanaca nema zdravstveno osiguranje.U periodu 1999. do 2010. udeo građana bez zdavstvenog osiguranja je povećan sa 13% na 16,3%. Kada se sve to ima u vidu, tada nije iznenađenje da je produženje očekivanog životnog veka mnogo veće kod populacije iznad 50% na socijalnoj lestvici, nego kod one sa dna. U 1972. godini očekivani životni vek onih čije su zarade 50% i više, bio je za dve godine duži od onih 50% sa donjeg dela lestvice (79,6 prema 77,7 godina). U 2001. ovaj razlika se povećala na više od 6 godina (85,5 prema 78,9).

Nejednakosti bogatstva su po prirodi stvari znatno veće nego nejednakosti dohotka. Pored toga, utvrđivanje razlika u bogatstvu je metodološki znatno složenije, zbog čega retko koja zemlja ima pouzdanu informacionu osnovu za utvrđivanje nejednakosti bogatsva. No, bez obzira

4 Tim Koechlin: „The Rich Get Richer: Neo-liberalism and Soaring Inequality in the United States", PERI, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst, Novembar 2012, working paper series, Nu mber 302.

na ovu metodološku ogradu, SAD su jedna od zemalja čiji su podaci o raspoloživom bogatstvu njenih građana najpouzdaniji. Za razliku od dohotka koji predstavlja tekuće odnose u raspodeli, bogatstvo se vremenom akumulira i mogućnosti za uvećanje razlika su zbog toga veće. Nejednakosti bogatstva u SAD su znatno veće nego nejednakosti dohotka i vremenom se brže povećavaju. Bogatstvo 1% nabogatijih je 1962. godine bilo 125 puta veće od prosečnog bogatstva američkog domaćinstva. U 2010. ovaj odnos se povećao na 288 prema 1. S druge strane, 80% stanovništva sa donjeg dela socijalne lestvice imalo je smanjenje bogatstva za 3,2%.

U 2007. godini 1% najbogatijih raspolagalo je sa 35% ukupnog bogatsva u SAD, a 1971. njihov udeo u bogatstvu bio je 20%. Najsiromašnijih 40% domaćinstava raspolaže sa samo 4,2% ukupnog bogatstva. Dakle, socijalno raslojavanje u SAD, bilo da je mereno nivoom nejednakosti dohotka ili bogatstva, je veliko i sa tendencijom daljeg povećanja.

Pitanje je da li je ovako veliki rast nejednakosti prouzrokovan slabostima tržišta koje je sklono stvaranju monopolskih struktura, ili svesnom intervencijom vladajuće političke elite. Vlada SAD je poslednjih decenija bila vrlo darežljiva prema bogatima, posebno prema ekstremno bogatima. Američki predsednici Regan (1981 - 1989) i Džordž Buš (2001 - 2009) posebno su bili radikalni u kresanju poreskih tereta najbogatijima. Posle 1980. maksimalne poreske stope na ostvareni dohodak su smanjene sa 70% na 35%. Između 1970. i 2005. efekat smanjenja poreskih stopa za 1% najbogatijih je smanjenje poreza na dohodak za približno 50%. U poređenju sa drugim bogatim zemljama super bogati u SAD oporezuju se po najnižim poreskim stopama.

Mnogi poznati ekonomisti ovako ekstreman rast nejednakosti pripisuju vladinim merama. Tako Jozef Štiglic zaključuje: "Nejednakosti su u velikoj meri rezultat vladinih politika"[5]. Tačno je da odluke donose političari, odnosno vlade kojima oni rukovode, ali treba imati u vidu činjenicu da svaki pravac ekonomske misli zapravo predstavlja teorijsku osnovu za preduzimanje konkretnih mera ekonomske politike, pa zbog toga je izvesno da je neoliberalna doktrina u ovom slučaju bila naučna osnova za preduzete mere ekonomske politike.

No, treba se podsetiti da ovakve razmere nejednakosti u SAD nisu bile ni u tako dalekoj prošlosti. Predsednik Kenedi je 1962. godine izrekao famoznu tvrdnju da " Pojava plime podiže sve brodove", što znači da ekonomski rast donosi korist svima. U prve tri decenije posle II svetskog rata američka privreda je imala rapidan ekonomski rast, i sve socijalne grupe, i siromašni i bogati, i beli i crni, i muškarci i žene, imali su korist od ovog ekonomskog progresa. Dohodak prosečnog američkog domaćinstva se u ovom periodu duplirao, kao i najsiromašnijeg sloja od 20% sa dna lestvice. Čak je 20% najsiromašnijih imalo veći rast dohotka nego 20% najbogatijih (117% prema 88%).

Kao što smo videli, u periodu koji je sledio, to jest u poslednje tri decenije ekonomske nejednakosti u SAD su eskalirale, zbog čega je dovedena u pitanje tvrdnja da "Plima podiže sve brodove". Privredni rast je bio od ogromne koristi za samo vrlo uzak broj veoma bogatih, dok su domaćinstva sa prosečnim prihodima, a naročito siromašni sa dna socijalne lestvice, veliki gubitnici. Ovim se dovodi u sumnju već pomenuta, krucijalna teza neoliberalne doktrine. Dovedena je u pitanje i nada u čuveni "američki san". Umesto toga neko autori[6] su došli do ironične fraze: "Ako želite američki san, treba da idete u Dansku".

Dakle, neoliberalizam je oslonac našao u slobodnom tržištu i ograničenoj moći države. Što se tržišta tiče, vidimo da nejednakosti mogu eskalirati do nivoa koji izaziva siromaštvo i koji dovodi u pitanje postulat da "Plima podiže sve brodove". Pored toga, iako neoliberalizam zagovara minimalnu državu, ona je, slično nejednakostima, u stalnoj ekspanziji.

5 Joseph Stiglitz: „The Price og Inequality", 2012. p.82.

6 Richard Wilkerson, co- autor of *The Spirit Level*

3. NEOLIBERALIZAM I DRŽAVA

Mnoga predviđanja o funkcijama i opsegu države su se pokazala pogrešnim. Marks je zagovarao tezu o odumiranju države, a država postaje sve glomaznija, jača, pa čak i neprikosnovena. Neoliberalizam je sebi postavio za cilj da ograniči moć i veličinu države i naročito njenu redistributivnu funkciju, ali ona postaje sve moćnija i troši sve veći deo društvenog priozvoda.

Danas država ima sve veći uticaj na život pojedinaca. U jednoj odličnoj knjizi o državi pod naslovom "Good and Bad Power", Geoff Mulgan[7] ističe da kvalitet države u kojoj živite više utiče na vaše blagostanje nego prirodni resursi, kultura ili religija.

Država je u XX veku doživela krupne promene. Vek je počeo sa liberalnim svetskim poretkom koji je predvodila vodeća liberalna država sveta, Velika Britanija. Delokrug aktivnosti države nije bio naročito veliki u Britaniji, niti u jednoj od vodećih evropskih država, i mahom se odnosio na domen vojske. Nisu postojali porezi na dohodak niti mehanizmi za obezbeđenje minimuma sredstava za izdržavanje, niti odredbe o bezbednosti hrane. Kako je vek prolazio kroz rat, revoluciju, depresiju, i ponovo rat, taj liberalni svetski poredak se raspao[8] i minimalistička liberalna država je širom sveta zamenjena mnogo centralizovanijom aktivnijom državom.

Funkcije i delokrug države, kao i državni sektor, proširili su se i u netotalitarnim državama, uključujući praktično sve demokratije tokom prve tri četvrtine dvadesetog veka. Dok je država početkom veka trošila malo više od 10% društvenog proizvoda u većini zapadnoevropskih zemalja i Sjedinjenim Državama, do kasnih 1980-tih, njena potrošnja se povećala u nekom zemljama i do 50%, a u Švedskoj i do čak 60%, što se može videti iz tabele koji sledi.

Tabela 1. Državna potrošnja u % od GDP

	1870	**1920**	**1937**	**1960**	**1980**	**2000**	**2009**
Austrija	10,5	14,7	20,6	35,7	48,1	52,1	52,3
Belgija	*na*	22,1	21,8	30,3	58,6	49,1	54,0
Britanija	9,4	26,2	30,0	32,2	43,0	36,6	47,2
Kanada	*na*	16,7	25,0	28,6	38,8	40,6	43,8
Francuska	12,8	27,6	29,0	34,6	46,1	51,6	56,0
Nemačka	10,0	25,0	34,1	32,4	47,8	45,1	47,6
Italija	13,7	30,1	31,1	30,1	42,1	46,2	51,9
Japan	8,8	14,8	25,4	17,5	32,0	37,3	39,7
Holandija	9,3	13,5	19,0	33,7	55,8	44,2	50,0
Španija	*na*	8,3	13,2	18,8	32,2	39,1	45,8
Švedska	5,7	10,9	16,5	31,0	60,0	52,7	52,7
Švajcarska	6,5	17,0	24,1	17,2	32,2	33,7	36,7
SAD	7,3	12,1	19,7	27,0	31,4	32,8	42,2
Prosek	**10,4**	**18,4**	**23,8**	**28,4**	**43,8**	**43,2**	**47,7**

Izvor : The Economist, Volume 398 Number 8725, 19. March 2011, A special report on the future of the state, p. 4.

Ovaj ogromni rast državne potrošne je, proizvodeći neefikasnost i nepredviđene posledice, doveo do snažne protivreakcije u obliku "tačerizma" i "reganizma". Politika vođena tokom 1980-tih i 1990-tih bila je obeležena ponovnim usponom liberalnih ideja u većini zemalja razvijenog sveta, zajedno sa pokušajima da se održi status quo, ako ne i da se okrene tok državnog sektora. U tome su najviše uspele Švajcarska i Japan.

7 Vidi: The Economist, March 19th 2011. p.6, A special report on the future of the state.

8 Frensis Fukujama: "Građenje države", Filip Višnjić, Beograd, 2007. str. 13.

U ovom periodu je stavljen jak naglasak na smanjenje državne aktivnosti, što se često pogrešno tumačilo da se smanji kapacitet države na opštem planu. Mada je neoliberalizam imao jasan cilj da uspostavi minimalnu i efikasnu državu, koja neće ugroziti ekonomsku efikasnost, u praksi se, kao što pokazuju prethodni podaci, desilo suprotno. Država postaje sve glomaznija i sve skuplja. Virusom "nadimanja" država je i dalje jako zaražena.

Jedan od mogućih uzroka ovakvog epiloga bi mogao biti u činjenici što je u mnogim državama ekonomska moć nadvladala političku moć, odnosno moć državnih institucija. Danas se ne može tvrditi da tržište, samo od sebe, može da reguliše sve društvene interese. Zbog toga snažni ekonomski interesi dominiraju državama. S ovim u vezi, jedan britanski ekonomista[9] je napisao: "Kako su se nejednakosti u britanskom društvu povećavale, tako su se stvorile i grupe privilegovanih, koji su počeli da misle kako se uobičajena pravila ne odnose na njih. U ovakvoj demokratiji ljudi na vlasti počeće da zloupotrebljavaju vlast. Uobičajeni demokratski lek je institucionalna kontrola. Posao policije i medija je da nadgledaju političare. Posao političara je da nadgledaju policiju i medije. Ali dogodilo se upravo suprotno. Menadžerska politička klasa uspostavila je mnogobrojne veze sa elitama u medijima i ekonomiji. Na taj način uvezani, lako i bezbrižno, radili su na sprovođenju sopstvenih interesa."

Ova sprega je u periodu 1990 – 2007. imala za rezultat političku stabilnost i ekonomski prosperitet. Kada je takav sistem zloupotrebe proizveo svetsku krizu, došlo je do spoznaje da je glavni zadatak savremene političke ekonomije da bolje zaštiti političku moć od kolonizacije koju želi da joj nametne ekonomska moć.

Isto tako, kada je država postala krajnje glomazna, neefikasna i veliko leglo korupcije, ekonomisti su ipak uvideli da neke od najvažnijih varijabli koje utiču na razvoj nisu ekonomskog karaktera, već se tiču institucija i politike. Nedostajala je čitava dimenzija državnosti koja je morala biti istražena – dimenzija građenja države – aspekt razvoja koji je bio ignorisan zbog potpune usredsređenosti na problem sužavanja državnog delokruga[10].

Pitanje izgradnje države, koje je bitno makar koliko i pitanje njenog ograničenja, nije bilo ni približno toliko naglašavano. Rezultat je da ekonomske reforme liberalizacije u mnogim zemljama nisu uspele da ostvare obećano i zapravo su kompromitovale liberalnu ideju.

Pod pritiskon nikad veće države, reformatori u mnogim zemljama su shvatili da će imati izuzetno težak zadatak da bi državu samo zaustavili u njenom sadašnjem opsegu, a o njenoj minimaliziciji, kako su to zamislili neoliberali, za sada nema ni govora.

UMESTO ZAKLJUČKA

Neoliberalizam su uzdrmale ekstremne nejednakosti i glomazna i neefikasna država, ali je globalna ekonomska kriza 2008-2009. ipak bila povod da se neoliberalna doktrina temeljno preispita.

Prvi put posle više decenija ekonomisti su došli u situaciju da preispitaju velika pitanja kojim se ekonomija permanentno bavi, kao što su: Kako da ostvarimo rast? Kako da povećamo zaposlenost? Kako da uvećamo bogatstvo? U najmanju ruku od Regana vladao je konsenzus da treba prepustiti tržištu da reguliše ekonomski život, ne treba mu stajati na put, pa će bogatstvo, zdravlje, sreća i druge lepe stvari na kraju poteći za sve.

Ova kriza je bila povod da Američka asocijacija ekonomista, kao i forum u Davosu, jasno izraze sumnju u preterano oslanjanje na tržište. Tu su prednjačili Paul Krugman, Robert Shiller i Jozeph Stiglitz, koji je bio najradikalniji. Stiglitz tvrdi da je ključna dogma, da je tržište pouzdan

9 Dejvid Ransiman, vidi dodarak Politike Kultura umetnost nauka, Stanko Crnobrnja, Maks Veber i savremena real politika, Politika 3. maj 2014.

10 Više o ovome vidi: Frensis Fukujama „ Građenje države" str. 33.

mehanizam, netačna. Po njegovom mišljenju:"Tržišta nisu uspešna i nisu samokorektivna i zbog toga ogromni troškovi u trilionima dolara su nastali u svakom delu društva"[11]. Napadi na vladajući pravac ekonomske misli idu toliko daleko da se čak predlaže da se učenje na univerzitetima potpuno preispita.

Sada nastaju potpuno novi pravci ekonomske misli koji pretenduju da postanu vodeći i zauzmu, po njihovom mišljenju, upražnjeno mesto, zbog kraha neoliberalne doktrine. Oni, naravno, osporavaju ključne postavke pravca Laisser – faire "Chicago Schoul", oličene u Milton-u Friedman-u i svoja učenja zasnivaju na tvrdnjama da su ljudi iracionalni akteri i da tržište nije uvek uspešno.

No, za sada, ipak, sva pitanja ostaju otvorena. Treba se podsetiti da se svet sa ovakvom vrstom problema prvi put sreo posle Velike Depresije 1933. godine. Pre toga ekonomisti su videli kapitalizam kao perfektan samoregulišući sistem i ideja o rušenju tog poretka bila je ravna opštem slomu ili propasti. Tada je Kejnz artkulisao način kako država može i treba da pomogne privredi da izađe iz krize. Kenzijanska teorija je na kraju izgubila svoje uporište kada su naftni šok i politička nestabilnost doveli do velike inflacije i nezaposlenosti, nečega o čemu ova teorija nije vodila računa.

No, za nas je interesantna okolnost da je New Deal startovao 1933. a Kejnz je svoje kapitalno delo napisao tek 1936. Dakle, bilo je potrebno vreme da se kreira novi preovlađujući pravac ekonomske misli. Verovatno će slična situacija biti i sada. U ovom momentu niko ne može reći koji će ekonomski pravac biti dominantan u vremenu koje dolazi. Zato sada preovlađuju ocene, kao ova Richard-a Thaler-a, inače jednog od autora Obaminog ekonomskog programa za obuzdavanje krize, da „Mi znamo da teorija o efikasnom tržištu nije celovita, u redu, ali nijedna druga nije još kompletna". Kao što je Kejnzu trebalo nekoliko godina da napravi teoriju primerenu onom vremenu, verovatno će i ovo vreme tražiti mnogo napora da se dođe do celovite ekonomske teorije koja će objediniti i naći ekvilibrijum između tržišta i regulacije, uzimajući u obzir humanu komponentu razvoja društva u globalnom dobu.

Na kraju o žilavosti neoliberalizma, i njegovim šansama da ipak dugoročno opstane, naravno uz izvesne modifikacije gde će uloge tržišta i države biti razgraničene i jasno definisane, govori primer Švedske, kao zemlje sa najjačom državom blagostanja, koja je ipak pribegla radikalnim liberalnim reformama i uspela da postigne visoku ekonomsku efikasnost. Kada je izdržavanje države postalo sve teže, Šveđani su doneli odluku o preokretu i brojne neoliberalne reforme sprovedene su upravo u ovoj zemlji.

U ostalom, budućnost neoliberalizma kao vladajuće ekonomske doktrine zavisi od promena koje će se u svetu desiti tokom predstojećeg veka. No, budućnost je ipak krajnje nepredvidiva. Zato se Entoni Gidens pita, ko je, uopšte u stanju da predvidi kako će izgledati ekonomski, politički i kulturni poredak budućnosti? Kao što ni srednjevekovni mislioci nisu mogli da zamisle industrijsko društvo koje se pojavilo nakon feudalizma, tako ni mi, u ovom trenutku, nismo u stanju da predvidimo promene u svetu tokom predstojećeg veka.

LITERATURA

1. Samuel Bowles: "The New Economic of Inequality and Redistribution", Cambridge University Press, 2012;
2. Stejn Claessens, Giovanni Dell Aricca, Deniz Igan and Lue Laeven: " Lessons and Policy

11 Vidi „Economics'identity crisis", Newsweek", February 1. 2010.

implications from the Global Financial Crisis", INF – working paper 10/44, februar 2010;
3. Milton Fridman: „ Kapitalizam i sloboda „ Službeni galsnik, Beograd, 2012;
4. Frensis Fukujama: „ Građenje države" , Vilip Višnjić, Beograd, 2007;
5. Anthony Giddens: „The Third Way and iots Critics", Polity Press, Cambridge, UK; 2000;
6. Kosta Josifidis i Alpar Lošonc: „Neoliberalizam sudbina ili izbor", Graphic, Novi Sad, 2007.
7. Tim Koechlin: „ The rich Get Richer: Neo-liberalism and Soaring Inequality in the United States", Univesity of Massachusetts Amherst, Working paper series Number 302, November 2012;
8. Ljubomir Madžar „Antiliberalizam u 22 slike", Službeni glasnik, Beograd, 2014.
9. Jonathan D. Ostry, Andrew Begrand, Charalabos G. Tsanganides: „ Redistribution Inequality and Growth", IMF, 2014;
10. Joseph E. Stiglitz: „The Price of Inequality", London, England, 2012;
11. OECD: „Redusing income inequality while boosring economic growth: Can it be done? Economic Policy Reforms, Going for growth", 2012;
12. Danilo Šuković: „Nejednakost, nezaposlenost i kriza", Institut društvenih nauka Beograd, 2013.
13. Veselin Vukotić „Istorija budućnosti", Mediasystem, Podgorica, 2011.
14. The Ekonomist – A special report on the future of the state, March 19th 2011;

Miroslav Prokopijević[1]

LIBERALIZAM, LIBERTANIJANIZAM I PRIVREDNI REZULTATI

Apstrakt:

Pod liberalizmom se podrazumeva društvo uređeno prema slici sveta u čijem središtu se nalazi lična sloboda pojedinca. Libertarijanizam je shvatanje o društvu bez države u kome se odvija trgovina vlasničkim pravima. Libertarijansko rešenje je dobro jer nema države, ali problem predstavljaju mogući visoki troškovi zaštitne agencije. Minimalna liberalna država izgleda kao bolje rešenje i za ličnu slobodu i za privredni prosperitet u odnosu na libertarijansko društvo bez države, pod uslovom da ne otkliza ka mnogo obimnijoj državi. Čak i ako se u nekom društvu etabliraju liberalna pravila, nema garancije da će se ona duže zadržati. Birači skloni rentama i životu na tuđi račun preko tzv. socijalnih programa, izabraće vlade koje će promeniti pravila igre u njihovu korist, što će destimulisati rad i preduzetništvo, kao uvod u privredno opadanje. Liberalni poredak je izraz srećnog sticaja okolnosti i po pravilu ne traje dugo.

Ključne reči: *liberalizam, lična sloboda, libertarijanizam, privredni rezultati.*

LIBERALISM, LIBERTARIANISM AND ECONOMIC RESULTS

Abstract:

Liberalism is a worldview based on the individual liberty inside a minimal state. Libertanianism assumes stateless society in which individuals trade their property rights. An advantage of the libertanianism over liberalism consists in the absence of state, while a disadvantage is in high costs of protective agencies. Minimal liberal state is therefore superior to libertarian order for both personal freedom and prosperity, provided it does not slip into larger state. But, even if a liberal order is established, there is no guarantee that it will last. Voters favoring rent seeking and programs of the welfare state will change the rules of the game in their favor, with the help of democratic process. The new order will erode both individual freedom and entrepreneurship what again will lead to an economic decline. Liberal order is matter of exception rather than it is an order that lasts for longer.

Key words: *liberalism, personal freedom, libertarianism, economic prosperity.*

Posle propasti tvrdog socijalizma u Istočnoj Evropi i sa produbljivanjem krize mekog socijalizma ili skupe socijalne države u Zapadnoj Evropi više nije lako braniti socijalizam bilo kog oblika. Malo ko bi razumeo da se kao društveni ideal brani nešto što je u praksi dalo loše rezultate i što se teorijski ne može opravdati. Ali, ako se ne može socijalizam zastupati direktno, može indirektno, time što će se napadati njegovi rivali. A glavni rival socijalizma je liberalizam. To nije slučajno. Liberalizam počiva na ličnoj slobodi, a socijalizam na nekoj kolektivnoj vrednosti. Kolektivizam se ne sporovodi sâm od sebe, već putem ustanova i voljom onih koji vladaju. U današnje vreme skup tih ustanova čini država, tako da u kolektivizmu dolazi do podređivanja lične slobode moći države. Ako je država svemoćna, lična sloboda je himera, a ako lična sloboda cveta, država mora biti mala i striktno ograničena. Liberalizam i socijalizam su antipodi, što izgleda doprinosi intenzitetu emocija u debati.

1 Naučni savetnik IES, Beograd. Profesor ekonomije na Evropskom Univerzitetu, Beograd i UDG, Podgorica.

Liberalizam i socijalizam imaju i druge neraščišćene račune. Liberalizam, tj. sprovođenje liberalnih načela u praksi je više nego bilo koji drugi režim doveo do privrednog procvata i blagostanja. A bio je bez premca i u razmahu ličnih sloboda. Socijalizam je obećavao da će i u pogledu sloboda i u pogledu prosperiteta nadmašiti sve ranije režime, pa i liberalni. Sećamo se profetskih reči vodećih teoretičara socijalizma o tome da će taj poredak završiti u "carstvu slobode" i "životnom obilju". Ali, suprotno najavama izuzetnih rezultata, socijalizam je doveo do opšte propasti na oba polja. Socijalizam je završio u opštem bespravlju i neslobodi s jedne i u materijalnoj bedi i privrednom slomu s druge strane.

Posle brodoloma koji je socijalizam preživeo, njegova popularnost u intelektualnim krugovima je naglo opala, ali njegove pristalice nisu sasvim nestale. Pošto je nemoguće da hvale njihov ideal, oni nastoje da kritikuju rivale socijalizma, pre svega liberalizam. To možemo videti i u svetu i kod nas.[2] Kritike liberalizma od strane komunista i socijalista, međutim, neće oživeti komunizam i socijalizam. Sem toga, ni za autora bilo koje orijentacije nije dobro da svoju poziciju gradi tako što će uglavnom kritikovati rivale, umesto da razvija sopstvenu poziciju.

U kritici liberalizma od strane socijalista ima mnogo pogrešnog i mnogo nesporazuma. Zato će u ovome što sledi najpre biti reči o tome šta liberalizam nije. Sledi određenje liberalizma, povlačenje razlike liberalizma i libertarijanizma i na kraju ukazivanje na razloge za privrednu uspešnost liberalnih režima. Na samom kraju se raspravlja o razlogu zašto liberalni režimi seju seme sopstvenog nestajanja.

I ŠTA LIBERALIZAM NIJE

Neke rasprave bile bi suvišne ako bi se najpre odredilo značenje osnovnih pojmova. Ni sa liberalizmom nije drugačije. Ima mnogo upotreba termina *liberalizam*, *liberalizacija* i *liberalno* koji nemaju neke uže a često ni bilo kakve veze sa pravim značenjem tih reči. Često se za labavljenje nekog krutog režima koristi izraz liberalizacija. Ako država daje dozvole za neku privrednu aktivnost, pa se davanje dozvola delom ukine ili smanji broj potrebnih dokumenata za njihovo izdavanje, kaže se da je došlo do liberalizacije na tom polju. Ili ako država kontroliše skoro sve cene, pa kontrolu nekih ukine a drugih prebaci na režim nadgledanja, kaže se da je došlo do liberalizacije nekih cena. Nova rešenja koja na taj način nastaju mogu biti jedva malo manje kruta od ranijih, te svakako ne mogu da se zovu liberalnim.

Slično važi i za liberale kada se ovaj izraz koristi da bi se njime označili pojedinci sa shvatanjima koja odstupaju od nekog rešenja koje je preovlađujuće u nekom društvu. Ako je usled hrišćanskog tradicionalizma u društvu prevladavala zabrana razvoda i ako se neko zalaže da se on dozvoli, nosioci takvih predloga se nazivaju liberalima. Naravno, za raspravu je da li promena shvatanja samo na jednoj ili nekoliko tačaka opravdava upotrebu nekog termina. Kao i kod primera sa regulacijom i cenama, društvena norma ili standard od kojih se odstupa ne moraju biti liberalni, a po pravilu i nisu, niti odstupanje mora biti veliko, a naročito ne takvo da osetnije povećava ličnu slobodu. Takva upotreba oznake liberal nema mnogo zajedničkog sa uobičajenim značenjem te reči, pa ni sa tim kako se koristi u ovom radu.

U nekim zemljama se pojedinci određenih shvatanja nazivaju liberalima, iako ona zapravo nemaju taj smisao. Na primer, nisu liberali oni koji se zalažu za kontrolu cena stanarina, prava manjina, dozvolu pobačaja, legalizaciju slabih droga, javne radove, strožije ekološke standarde, itd. Od druge polovine XX veka se – uglavnom u SAD, samo izuzetno u Evropi – kao liberali označavaju i pristalice državne regulacije, intervencija države u privredu i društvu i visoke državne potrošnje, koja kroz socijalni inženjering pokušava da sprovede neku viziju uređenja, poput jednakosti rasnih

2 Videti zbirku Madžar, ur. 2012. Videti i Madžar 2012.

grupa, polova ili društvene pravde. Sigurnost, blagostanje, jednakost i pravda su postali najčešći izgovori za potiskivanje lične slobode kao vodeće vrednosti. Kada se lična sloboda ograniči ili zameni nekom drugom vrednošću i idejom to otvara prostor sve širim a potencijalno neograničenim intervencijama države u život pojedinca. Zato u današnjim društvima Evrope i Amerike ima više socijalno-ekonomske sigurnosti, ali manje lične slobode nego što je to bilo u drugoj polovini XIX.

Dodatnu nejasnoću u tekuću jezičku praksu unosi upotreba termina neoliberalizam. Pošto ima dva smisla liberalizma, u SAD je to etatizam i državni intervencionizam, u Evropi uglavnom još uvek neki oblik klasičnog liberalizma, onda ima i najmanje dva značenja neoliberalizma. Jednom bi to bilo shvatanje o koristi državnog intervencionizma radi dostizanja navodno poželjnih društvenih ciljeva, drugi put klasično liberalno shvatanje, fokusirano na ličnu slobodu. Konfuzija se može povećati time što će se praviti neke kombinacije jednog i drugog liberalizma ili jednog i drugog neoliberalizma. Takvim operacijama pribegavaju pojedini autori kada hoće da ponude neku kombinaciju različitih shvatanja (eklekticizam) ili kada se suoče sa intelektualnim teškoćama ili evidencijama koje protivreče njihovim objašnjenjima. U oba slučaja neoliberalizam je nepotreban termin. Nešto je ili liberalno ili nije ili je, pak, to u nekoj meri. Prefiks „neo“ je suvišan.

U nekim zemljama se liberalima nazivaju i razni zastupnici levičarskih ideja i shvatanja. Time se nesporazum upotpunjuje, jer ime liberala dobijaju upravo oni, koji sa klasičnog liberalnog stanovišta ne samo da ne spadaju u liberale, nego dele sasvim drugačija ili čak suprotna shvatanja. Tako se u SAD deo demokrata, koji tamo predstavljaju levi politički centar, označavaju kao liberali. Liberali u tom smislu dolaze tačno na suprotnu političku stranu od one na kojoj se tradicionalno nalaze, a to je desno od centra. Desno od centra mogu biti i zastupnici mnogih drugih shvatanja, kao što su konzervativci, hrišćanske i druge demokrate, nacionalisti ili republikanci, pa time mesto desno od centra nije nikakva preporuka za liberalizam. Time što je rečeno šta liberalizam bar u nekim slučajevima nije, napravljen je samo deo u ukupnom poslu da se on odredi.

II ODREĐENJE LIBERALIZMA

Obično se kaže da su liberali pojedinci koji ličnu slobodu stavljaju iznad svih ostalih stvari. To je u osnovi tačno ali ne i sasvim precizno, pa time možda ni dobro određenje. Pojedinac može svoju slobodu stavljati iznad svega i može je koristiti na načine koji sa liberalnom slikom sveta nemaju nikakve veze. Pojedinac može želeti svoju slobodu da bi se oslobodio obaveza prema drugima ili pravila. Zato su liberali samo oni koji smatraju da bi najbolje bilo da svet bude uređen tako da je lična sloboda u njemu centralna vrednost. Tako bi liberali bili pojedinci koji su za sliku sveta zasnovanu na ličnoj slobodi, kada se ona shvati kao sloboda za svakog pojedinca, dakle u univerzalnom smislu. Lična sloboda se u ovom radu shvata kao “odsustvo prisile”, dakle, onako kako su je određivali Hajek (Hayek) i Berlin, nadovezujući se na klasičnu liberalnu tradiciju.

Skoro svi će reći da im je sloboda draga, ali će ljubitelja liberalizma biti znatno manje. Nije li to paradoks, da svi pojedinci vole ličnu slobodu, ali da malo njih voli liberalizam, iako u liberalnoj slici sveta upravo lična sloboda ima centralno mesto. Sasvim je shvatljivo što skoro svaki pojedinac voli ličnu slobodu. Sloboda im omogućava da sami određuju šta će misliti i raditi, što je za njih svakako bolje nego da im to određuje neko drugi. Zato slobodu vole i hrišćani i hinduisti, i fašisti i nacionalisti. Mnogi od njih bi hteli samo slobodu za sebe, ali ne i za druge. Za ove druge bi najviše voleli da se podrede njihovim željama i ciljevima. Zato je ranije pomenuto da se liberalizam zasniva na slici sveta u kome je lična sloboda univerzalna vrednost.

U liberale ne spadaju oni koji ispred vizije sveta zasnovane na ličnoj slobodi stavljaju vizije zasnovane na drugim vrednostima kao što su korist, efikasnost, pravda, nacionalno ili bilo koje drugo kolektivno dobro, određena raspodela dohotka, dobar život, poslušnost, vrlina, božanstvo, priroda, prosperitet, umerenost, itd. Oni koji su skloni tim vrednostima ili stvarima mogu biti

mnogo toga, ali ne i liberali. Liberalizam bi bio sistematska orijentacija, koncepcija i konačno ideologija u zaokruženoj viziji sveta samo onih koji svet lične slobode kao "odsustva prisile" stavljaju iznad svega drugog.

Ako je shvatljivo da liberalizam ne vole pristalice drugih "izama", jer pripadnost drugim "izmima" ograničava ili isključuje liberalizam, teže je objasniti zašto liberalizam ne vole ljudi koji nisu posebno skloni drugim "izmima", a koji vole ličnu slobodu. Još teže je objasniti zašto je liberalizam neka vrsta "crne ovce" za sve nevolje ovog sveta, bila to pohlepa, otuđenje, socijalne razlike, nepravda, ekološki problemi, ratovi ili neprihvatljiv "svetski poredak". A istovremeno niko za takve stvari ne krivi socijalizam, etatizam ili nacionalizam, koji su stvarni generatori štetnih i destruktivnih shvatanja i koji su – za razliku od liberalizma, koji je širio prostor lične slobode i podsticao prosperitet – često širili mržnju, bespravlje, ratove i masovnu bedu.

Ličnu slobodu cene pripadnici svih ubeđenja zato što im omogućava da rade ono što žele. A odnos prema liberalizmu se ne zasniva na vlastitoj poželjnosti lične slobode, nego na slici sveta kojoj je pojedinac sklon. Kao što na političkim izborima pojedinci biraju one kandidate i stranke čiji su programi najbliži njihovim shvatanjima ili osećanjima, tako od slike sveta koju pojedinac deli zavisi i kakvo mišljenje će imati o liberalizmu. U svetu u kome pretežu neliberalna shvatanja teško je očekivati da liberalizam ima ugled koji realno zaslužuje. Umesto da razmisle o štetnostu i destruktivnosti svojih shvatanja, socijalisti i nacionalisti će probleme radije pripisati rivalima, poput liberalizma. Neke nedavne polemike o liberalizmu u Srbiji[3] su pokazale da su u okrivljavanju liberala za sve i svašta, pored socijalističke indoktrinacije, odgovorni i predrasude, neznanje ili nedostaci u obrazovanju.

Ako se lične slobode oslabe u korist nekih drugih društvenih vrednosti dobija se najpre neka vrsta socijalnog ili nacionalnog liberalizma. Kada se dalje ide tim putem dobijaju se neliberalne koncepcije i poreci. A ako se od liberalizma ide u pravcu radikalizacije ličnih sloboda, dobija se društvo bez države, u kome dominira razmena tj. trgovina privatnim vlasničkim prvima. Danas kada ljudi žive u državama društvo bez države zvuči virtuelno. Ali, ima mnogo epizoda u istoriji kada je ono bilo blisko realnosti. Kolonizacija Amerike, a delom i Australije, tamo gde su pojedinci došli na teritorije pre države[4], primer je da društva bez države mogu da funkcionišu.[5] Drugi oblici vlasništva sem privatnog u takvom društvu ne postoje. Ova koncepcija se često naziva libertarijanizam.[6] Između libertarijanizma i socijalnog liberalizma postoji čitav niz koncepcija, koje idu od ultraminimalne, preko minimalne države i države sa klasičnim funkcijama, tj. konstitucionalno ograničene vlade.

III LIBERALIZAM I LIBERTARIJANIZAM

Liberalizam, posebno njegov klasični oblik, ne isključuje postojanje države. Obim državne aktivnosti, oblik i broj ustanova, visina poreza i državna potrošnja razlikuju se od autora do autora. Autori Virdžinijske[7] i Čikaške škole[8] govore o nešto obimnijoj državi u odnosu na autore Austrijske škole.[9] Ali ni kod starijih „austrijanaca" država nije minimalna ili ultraminimalna. Tako Hajek ne govori samo o potrebi postojanja ustanova koje služe za osiguranje unutrašnjeg poretka

3 Npr. debate o liberalizmu u Naučnom društvu ekonomista Srbije 2011-13. ili na sajtu *Peščanika* 2014.

4 Institucije neophodne za trgovinu i drugo poslovanje su se spontano rađale, o čemu je npr. često pisao Geri Lajbkap (Gary Libecap).

5 Svakako je pitanje da li je Divlji Zapad bio društvo bez države, jer su u njemu postojali elementi poretka, kao što su šerif, potera, sud, suđenje, zatvor, odbrana (od napada razbojnika ili Indijanaca), itd. Iako su oni bili stvar privatne inicijative, vrlo su podsećali na takve ustanove u državno organizovanim delovima SAD.

6 Videti npr. Rothbard 2001.

7 Up. Buchanan & Tullock 1962; Bjukenen 2002; Tullock 1992.

8 Up. Friedman 1996, 1997; Coase 1988. Up. i Prokopijević 2012.

9 Up. Hayek 1931, 1960, 1997, 1998, 2012.

i nacionalne odbrane, nego i o potrebi bar delimičnog ulaganja države za obrazovanje, zdravstvo, školstvo pa čak i u kulturu. Zbog tih koncesija etatizmu Hajeka su često kritikovali.[10] Slično je i sa vrlo liberalnom ili libertarijanskom kritikom drugih škola ili pojedinačnih autora.

Kao što je pomenuto ta kritika dolazi od posebno liberalnih autora, koji obično ne žele ni da se zovu liberali, već bi radije da budu libertarijanci. Kao i liberala, i libertarijanaca ima raznih vrsta. Većina libertarijanaca smatra da država, kao najveća smetnja ličnoj slobodi, ne sme da postoji. Usluge koje inače pruža država pojedinci bi kupovali od privatnih zaštitnih agencija na tržištu. A osnova sve aktivnosti pojedinaca bi se sastojala u trgovini vlasničkim pravima.

Velika pogodnost libertarijanskog nad liberalnim shvatanjem je što nema države. I teorija i praksa svedoče da kada se država zasnuje čak i u ultraminimalnom obliku, ona teži da raste u obimu i ceni, tako da postaje minimalna[11], pa malo više od minimalne, pa klasična i na kraju se sve završi državom blagostanja ili nečim još mnogo gorim. Taj razvoj od ultraminimalne do neke mnogo obimnije države odvija se nalik argumentu „klizave ploče", tako što se postojećim nadležnostima postepeno dodaju nove. Ako se dopusti postojanje državnog obrazovanja, teško je odbaciti državno učešće u zdravstvu, saobraćajnoj infrastrukturi, nauci i drugim oblastima. Putem analogije ili „klizave ploče" ultraminimalna država vrlo brzo metastazira u mnogo obimniju. Klasični liberali su dopuštali njeno širenje u različitoj meri, a mnogi su dobar deo svog opusa posvetili traženju rešenja da se državni monopoli i državna aktivnost nekako učine efikasnijim, ili ako to ne može, onda da se umanje ili sasvim zamene tržišnim rešenjima.[12]

Odsustvo države stvara pogodnost s jedne, ali i rizik s druge strane. Možda će u društvu bez države većina pojedinaca hteti da pošteno radi, razmenjujući vlasnička prava sa drugima. Odsustvo države svakako će podstaći slobodnu inicijativu pojedinaca. Ali odsustvo države će za jedan broj pojedinaca biti prilika ne da žive od svog rada, već od pljačke drugih, tj. onih koji pošteno rade. Libertarijanci obično kažu da je to nemoguće, jer će pojedinci koji rade kupiti zaštitu od neke zaštitne agencije koja postoji na tržištu. Takva zaštita trebalo bi da zaštiti život, slobodu i imovinu pojedinaca koji žele da žive od svog rada. Na nivou modela to je lako zamisliti.

Ali kako budu nastajale zaštitne agencije čiji je cilj zaštita slobode i imovine njihovih klijenata, nastajaće i pljačkaške agencije, kao udruženja onih koji žele da žive ne od svog rada, već od pljačke rezultata rada drugih. Da bi taj cilj mogla da ostvare ta udruženja pljačkaša bi morala biti dovoljno snažna, da bi mogla da se izbore sa zaštitnim agencijama. Naravno, ako udruženja pljačkaša budu postajala brojnija i jača i zaštitne agencije će morati da budu brojnije i jače, da bi se sa njima nekako mogle da izbore. U krajnjoj liniji nema nikakve garancije da će zaštitne agencije uspeti da nadvladaju pljačkaške. Pljačkaši čak imaju jači motiv da pobede. Ako ne nadvladaju standardne zaštitne agencije, oni neće moći da pljačkaju druge, pa neće moći ni da prežive. A zaštitne agencije ne štite *prima facie* sebe, nego druge. Čak i ako neke ili većinu ne uspeju da zaštite, one će ipak nekako preživljavati.

Problemi koji nastaju u društvu bez države su pre svega dva. Jedan je nesigurnost, drugi cena. Pojedinci u državi bez društva ne mogu znati, da li će zaštitne agencije od kojih kupuju zaštitu, zaista uspeti da ih zaštite. Nije to ništa novo, jer ni mnoge države nisu uspevale da zaštite svoje građane, bilo od napada spolja ili iznutra, što je obično vodilo građanskim ratovima. U tako nesigurnim okolnostima poslovanja, kada zaštitne agencije nisu u stanju da zaštite svoje klijente, privreda svakako neće cvetati, jer će među preduzatnicima prevladavati iščekivanje. Čak i ako se u nekim zajednicama inicijalno razvije intenzivno poslovanje, ono bi moglo praktično da zamre posle nekog pljačkaškog pohoda neke od domaćih ili stranih pljačkaških organizacija. Napadima

10 Jedan od dobrih tekstova ovog tipa je Colombatto 2004.

11 Autor jedne od najpoznatijih teorija minimalne države je Robert Nozik (Nozick 1974, 2003).

12 Npr. Fridmenove (Friedman 1997, 1998, 2012) ideje dobrovoljne vojske, vaučera u obrazovanju, itd.

spolja mogu biti izložene pre svega male zajednice, u kojima ni zaštitne agencije ne bi mogle imati brojan personal i odgovarajuću finansijsku snagu. Stanovništvom brojnije zajednice mogu stvoriti snažnije zaštitne agencije, usled čega bi bile teži plen za potencijalne napadače izvana. Ali rizik od napada iznutra će postojati sve vreme za svaku od zajednica.

Ako se želi postići takav nivo zaštite koji bi na minimum sveo mogućnost da pljačkaške agencije nadvladaju zaštitne, onda zaštitne agencije moraju imati veliko ljudstvo i naoružanje. Održavanje tako velikih privatnih zaštitnih vojski moglo bi postati vrlo skupo, pa bi i usluge zaštitnih agencija morale bile vrlo skupe. To rađa probleme koji su podrobno analizirani u teoriji igara i ekonomiji sa jedne, a zida troškove sa druge strane. U takvim okolnostima raste i mogućnosti sukoba među samim zaštitnim agencijama, preotimanja nekih agencija od strane pljačkaških ili nastaju ambicije vlasnika nekih agencija da postanu vladari-diktatori. Pošto zahvaljujući zaštitnoj agenciji imaju monopol (ili oligopol) fizičke sile u društvu, to im olakšava dolazak na vlast, usled čega bi nastajale standardne diktatorske države. Kakva će diktatura biti zavisi od nasleđenih problema i volje diktatora. Takvi slučajevi su već detaljno analizirani u klasičnoj literaturi.

Tako se zapravo u društvu bez države pojavljuju vrlo slični problemi koji nastaju u društvima sa državom. I jedna i druga društva teže da izgrade državu ili zaštitne agencije kao neku vrstu vrlo skupog Levijatana. Libertarijanski autori standardno se koncentrišu na vlasnička prava i slobodu ugovora u društvu bez države, a ignorišu rizike takvog društva. Neki od tih autora toliko su skloni idealizacijama da podsećaju na deo nekadašnjih komunista koji su govorili da će svi ozbiljniji problemi u društvu biti rešeni kada se „izgradi komunizam". Lako je napraviti idealizaciju u kojoj društveni problemi nestaju, obično takve utopije lepo zvuče, ali istovremeno imaju i malo dodira sa stvarnim problemima.

IV LIBERALIZAM I TRŽIŠNA PRIVREDA

Kada se postavi pitanje razloga za ekonomsku uspešnost liberalizma, odgovor će glasiti da ona počiva u osloncu na tržište. Do tržišta se ne dolazi direktno. Pojedinci, prema liberalima, imaju ličnu (i privrednu) slobodu. Koristeći slobodu kako bi realizovali svoje interese, pojedinci ulaze u razmenu i time je podstiču, čime zapravo stvaraju tržišne sile, tj. tržište. Tržište nije savršeni mehanizam alokacije resursa, ali je najmanje loš. Drugi mehanizmi su komande, plan, tradicija ili slučaj. Svi oni su mnogo puta iskušani ali nikada nisu dali tako dobre rezultate kao tržište. Zbog uverenja da daje dobre privredne rezultate neki liberalizam smatraju najboljom privrednom politikom. Da li u tom slučaju liberalizam postaje sastavni deo društvenog inženjeringa koji je usvojen da bi se maksimizirali privredni rezultati? Odgovor je verovatno potvrdan. U toj verziji liberalizam liči na utilitarizam ili na društvo koje maksimizuje blagostanje. A pojedinci bi morali da rade ono što sledi iz projekcije funkcije društvenog blagostanja. Ali, gde je onda lična sloboda kao ugaoni kamen liberalne slike sveta? Sloboda se svakako ne može poistovetiti sa nalozima za delovanje pojedinaca koji proizlaze iz funkcije društvenog blagostanja.

Ako bi se usvojilo navedeno gledište bilo bi i drugih pretpostavki koje bi se morale usvojiti. Merna jedinica koristi i društvenog blagostanja morala bi biti ili za sve ista ili bar interpersonalno uporediva. Pojedinci bi morali da zajednički prihvate i pravac i magnitudu skale koristi. To je, opet, teško spojivo sa shvatanjem da dolar ili evro imaju različitu vrednost kada se nađu u džepovima različitih pojedinaca, što će malo ko osporavati. Iako današnja merenja dohotka i drugih makroekonomskih parametara pretpostavljaju kardinalnu[13] uporedivost, ona se teško može bra-

13 Teorijske radove za takva merenja nacionalnog dohotka obavio je Sajmon Kuznjec (Simon Kuznets). I ako se ostavi po strani osnovna teškoća, da jedinica novca u džepovima različitih pojedinaca vredi različito, merenja nacionalnih dohodaka su vrlo sporna, čega mnogi korisnici makroekonomskih podataka nisu svesni. U nacionalne račune ne ulaze siva ekonomija, rad u kući i domaćinstvu, a rođenje nekog pojedinca umanjuje nacionalni dohodak umesto da ga povećava, itd. Pored Kuznjeca, među poznatim ekonomistima najveći pobornik kardinalne teorije koristi je Džon Haršanji (John Harsanyi).

niti. Vrednost je subjektivna i teško uporediva kada su u pitanju različiti pojedinci. Liberal će biti voljan da solidno plati knjigu u kojoj je Smitovo (Smith) *Bogatstvo naroda*, ali neće mnogo mariti za knjigu u kojoj je odštampan Marksov (Marx) *Kapital*. Komunista će, sasvim obrnuto, visoko vrednovati Marksovu knjigu, dok će Smitovu smatrati skoro bezvrednom. Lične preferencije profilišu lične skale koje su neuporedive u smislu kardinalne koristi.

Ni sa ordinalnom[14] uporedivošću tipa "bolje od" ili "lošije od" stvari ne stoje mnogo bolje. Zašto bi dva pojedinca morala da se slože o pravcu razlika, ako ne mogu da se slože o njihovoj magnitudi ili stepenu, kako očekuju kardinalni utilitaristi. Naravno da ne samo da mogu da se ne slože, nego je to često i slučaj. A ako ne mogu odbraniti ni kardinalna ni ordinalna teorija koristi, onda je teško govoriti o društvenoj funkciji blagostanja. Ona pretpostavlja da bar jedna od dve teorije važi. Rečju, pokušaj da se liberalizam integriše u socijalni inženjering ne izgleda srećno, jer time liberalizam gubi svoju ključnu stvar (sloboda), a ne vidi se šta za to dobija.

Liberalna logika je sasvim drugačija od bilo koje verzije socijalnog inženjeringa, jer i počinje od lične slobode i ostaje joj verna. To bi, pre svega, značilo da sam pojedinac donosi odluke vezane za ekonomska i druga pitanja njegovog sopstvenog života, a ne da to čini neko drugi. U socijalizmu su partijske planske komisije donosile sve ključne ekonomske odluke, u građanskoj državi to čini vlada. Što je vlada sklonija ekonomskom intervencionizmu, to će više odluka o životu pojedinca donositi ona, a manje pojedinac koji je u pitanju. Čak je partija tokom socijalizma posredstvom države odlučivala da li će neko ići u školu, u koju školu i do kog nivoa obrazovanja. Posle školovanja pojedincu su opet po nekom planu raspoređivani na određena radna mesta. U državi blagostanja država ne donosi toliko odluka u ime pojedinca, ali se o njemu ipak stara "od kolevke pa do groba". To je poznati paternalizam države, koji nije spojiv sa slikom slobodnog društva.

Pojedinac o zarađivanju za život treba da se stara s m. U tome se oslanja na ono čime raspolaže. On ima neka znanja, ma kako ona mogla biti ograničena. Ima i neke resurse, ako ništa drugo sopstvenu radnu snagu. Ima i informacije o raznim aktivnostima, možda i sagledava neke opcije za aktivnosti. Pošto su korist i vrednost subjektivni, pogrešno je pokušavati centralizovano prikupljati informacije i planski ih dalje prosleđivati pojedincima, kao uputstva ili bar podsticaje za akciju. Takve informacije za pojedince su bezvredne, jer ne reflektuju njegove preferencije. Pojedinac naravno može kupovati informacije koje su mu potrebne od specijalizovanih agencija koje rade na nekom tržištu, što mu može pomoći da umanji svoja ograničenja (neznanje). Ali prikupljanje, prerada i korišćenje informacija se moraju prelomiti kroz njegovu subjektivnu prizmu i način razmišljanja.

Ako se eliminišu kardinalna i ordinalna teorija koristi – da li uopšte još nešto preostaje što može da nam pomogne na ovoj tački. A jedino što je preostalo su subjektivne skale koristi, koje imaju svi pojedinci. Čak i ako su merne skale svakog pojedinca različite, svaki za sebe, u terminima njegove skale može razlikovati "manje" od "više". Od dva društva u kome svi naprave jednako dobara kao i u nekom ranijem periodu sa kojim se obavlja poređenje, a samo jedan napravi više, to je prosperitetnije društvo od onoga u kome i svi drugi i taj pojedinac naprave isto. Za ovo shvatanje nije potrebno da važi ni kardinalna teorija koristi. Ono dopušta poređenja dva stanja čak i ako svi pojedinci u društvu imaju sasvim različite skale. Međutim, ovo stanovište je upotrebljivo samo ako se suočimo sa nekim vrlo jednostavnim situacijama tipa one koja je navedena, gde svi naprave isti nivo dohotka kao i u prethodnom periodu, a samo jedan napravi veći dohodak nego ranije. Čak je i taj slučaj problematičan, jer se skale preferencija pojedinaca mogu menjati od godine do godine, što onda takođe onemogućava intertemporalna poređenja čak i za iste pojedince.

14 Od poznatih ekonomista možda je po zastupanju ordinalne teorije koristi najpoznatiji Amartja Sen (Amartya Sen).

Ali i da se teškoće intertemporalne prirode nekako reše, postoje i drugi problemi. Teško je uporediti dva stanja ako u prvom pojedinac X smatra da stvara stvara više, a svi ostali smatraju da prave jednako kao i ranije, dok u drugom pojedinacY stvara više, a svi ostali jednako. Ima i komplikovanijih situacija, recimo, kada 20% pojedinaca napravi manje nego ranije, a po 40% napravi jednako i više. Da li je nacionalni dohodak tada porastao ili ne zavisi od toga koliko više ili manje su napravili pojedinci iz te dve grupe, a to se zbog subjektivnosti preferencija ne može izmeriti.

Kako je onda moguće izmeriti učinak pojedinaca u nekoj privredi, ako ni jedna od tri pomenute teorije koristi ne može da nam pomogne. Pokušaj merenja je očito osuđen na neuspeh. Jedino što se u takvoj situaciji može uraditi je okretanje nekim pomoćnim sredstvima.

Interes pojedinca je da pri bilo kojoj aktivnosti koju odabere napravi više, a ne manje. Podsticanjem pojedinca da više radi i ulaže postići će se bolji učinci. Naravno, biće kontroverzi o tome koja pravila igre više podstiču pojedinca na rad i preduzetništvo. Komunisti su verovali da je najveći podsticaj sila i represija, ali je taj pokušaj propao. Smatra se da će pojedinac više hteti da radi što mu ostaje više dohotka koji je rezultat njegovog rada i preduzetništva. A više će mu ostati što je država jeftinija. Ona je jeftinija što je "manja", tj. što je minimalnija. Gledano sa druge strane, argument se svodi na to da će pojedinac biti motivisan da više radi i stiče, što je slobodniji. Pod tim se podrazumevaju lična građanska i politička sloboda sa jedne i ekonomska sloboda sa druge strane.

U slobodnom društvu prosperitet nije programiran, kao što se programiraju događanja u okviru teorija zasnovanih na društvenom inženjeringu. Prosperitet nije programirana već kolateralna posledica slobodnog društva. Kada su pojedinci slobodni u stvaranju i prisvajanju dobara, oni su motivisani da naprave više a ne manje, jer će time i sami stajati bolje, tj. biti bogatiji. Ta težnja stvara i kumulira njihovo bogatstvo.

Ova okolnost ne znači da su pojedinci u njihovim poslovnim poduhvatima nepogrešivi. Naprotiv, pošto je svaki od njih ograničen i pošto su svi izloženi konkurenciji, neki su uspešni, drugi nisu. Statistike iz tržišnih privreda kažu, da svake godine propadne neki broj preduzetnika i firmi. Obično je to u normalnim okolnostima neki niži jednocifren procenat. U krizama broj propalih poslova naravno raste.

Možda bi neke greške koje preduzetnici prave mogle da se izbegnu, ako bi nad njima bdila neka agencija koja bi ih vodila, upozoravala na greške i dirigovala njihove poteze. Možda bi jedan broj preduzetnika tako i izbegao bar neke greške ili propast svog posla. Ali bi takva agencija razorila vezu koja hrani uspeh, a to je subjektivna vizija koristi i težnja pojedinca da što bolje upotrebi resurse kojima raspolaže, tj. da uspe. Problem dobrog anđela ili benevolentnog diktatora je što oni nemaju ni preferencije ni motiv koje imaju pojedinci.

V RIZIK DEMOKRATIJE

Ima mnogo evidencija koje potvrđuju da liberalni režimi pospešuju prosperitet, više nego bilo koji drugi. Naravno, društva treba nekako da nađu put do dobrih pravila igre. Mnoga to nikako ne uspevaju i zato se siromaštvo održava u velikom broju zemalja sveta. O tome postoji ogromna literatura, pa će to pitanje ovde ostati po strani. Zanimljivije je da ni društva koja dođu do dobrih pravila igre ne moraju dugo, a posebno ne trajno, da zadrže takva pravila. Čim neko društvo zahvati privredni prosperitet, u njemu se aktivira težnja da se živi na tuđi račun.[15] Vremenom ona dobija sve više pristalica i nastaje klima masovnog parazitizma. Kao i u društvu bez države, gde nastaju pljačkaške agencije oko kojih se okupljaju oni koji ne žele da rade, nego žele da žive od pljačke drugih, tako i u današnjim društvima postoje mnogi, koji žele da žive od rezultata tuđeg a ne svog rada.

15 Više o tome u: Prokopijević 2002.

U demokratijama nije potrebno stvarati "pljačkaške agencije", kao u društvu bez države, da bi se nasilno prisvojili rezultati rada drugih. Dovoljno je da neki značajniji broj birača želi da živi od tuđeg rada i u tom cilju podržava visoke poreze, preraspodele, rente i socijalne programe. Čim takvi birači postanu nešto brojniji, naći će se i političari koji će ponuditi takve politike, samo da bi bili izabrani. Ulaskom u vlast ili samostalnim dolaskom na vlast takvi političari će se zalagati za nova pravila igre, koja će koristiti njihovim glasačima, ali će biti vrlo štetna za ulaganja, preduzetništvo i rad. Promena, tj. kvarenje pravila igre dovešće do privredne stagnacije ili opadanja. Privredna stagnacija ili čak propadanje koji su zahvatili jedan broj zemalja u Evropi upravo su ovog tipa. Promene pravila igre koja štete poslovanju, a koriste onima koji žele da žive na tuđi račun nisu nastala preko noći. Nastajala su decenijama, savršeno zakonito i uz pomoć demokratskog procesa društvenog odlučivanja. To nisu samo preraspodele od bogatih siromašnima: mreža preraspodela je mnogo složenija.[16] Tako demokratiji ne trebaju "pljačkaške agencije", kao u društvu bez države, jer vladavina većine savršeno mirno i zakonito može da obavi njihov posao. U ovakve probleme je mnogo lakše ući, nego što je iz njih izaći. Klasična liberalna reforma u takvim društvima može doneti privremeno poboljšanje, kao što smo videli u jednom broju zemalja 1980-ih (Australija, Britanija, Finska, Irska, Island, Novi Zeland, SAD...), ali poboljšanje ne mora biti trajnije, jer se bolja pravila mogu opozvati. Za trajnije poboljšanje bila bi potrebna značajnija promena arhitekture nekih osnovnih ustanova, kao što je snažnije ograničavanje demokratije vladavinom prava i vrlo restriktivnim fiskalnim ustavom. Fiskalni ustav bi definisao najviši iznos državne potrošnje u odnosu na BDP, zabranio javni dug i budžetski deficit, te time ograničio ključne mehanizme preraspodele i izvor života na račun druhih. Ali to je tema za neki drugi rad.

LITERATURA

1. Buchanan, J. M. & Tullock, G. (1962) *The calculus of consent*, koautor: Gordon Tullock, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
2. Bjukenen, Dž. (2002) *Granice slobode*, Beograd: Dereta.
3. Coase, R. H. (1988) *The firm, the market, and the law*, Chicago: The University of Chicago Press.
4. Colombatto, E. (2004) *Hayek economic policy (The Austrian road to the third way)*, Torino: ICER, WP 18/2004.
5. Friedman, M. (1996) *Sloboda izbora*, Novi Sad: Global book.
6. Friedman, M. (1997) *Kapitalizam i sloboda*, Novi Sad: Global book.
7. Friedman, M. (2012) *Kapitalizam i sloboda*, Beograd: Službeni glasnik.
8. Harsanyi, J. (1982) *Papers in game theory*, Dordrecht: Reidel.
9. Hayek, F. A. (1931) *Preise und Produktion*, Wien: M. Malzer.
10. Hayek, F. A. (1960) *The constitution of liberty*, Chicago: The University of Chicago Press & London: Routledge and Kegan Paul.
11. Hayek, F. A. (1997) *Put u ropstvo*, Novi Sad: Global book.
12. Hayek, F. A. (1998) *Poredak slobode*, Novi Sad: Global book.
13. Hajek, F. A. (2012) *Put u ropstvo*, Beograd: Službeni glasnik.
14. Madžar, Lj. (2012) *Antiliberalizam u 22 slike*, Beograd: Službeni glasnik.
15. Madžar, Lj. (Ur.)(2012) *Globalna kriza i ekonomska nauka. Neoliberalizam i alternative*, Beograd: Akademija ekonomskih nauka & Ekonomski fakultet.

16 Up. npr. Piketty & Saez 2012.

16. Nozick, R. (1974) *Anarchy, state, and utopia*, New York: Basic books.
17. Nozick, R. (2003) *Anarhija, država i utopija*, Zagreb: Jesenski & Turk.
18. Piketty, T. & Saez, E. (2012) *The incomes and the great recession*, Washington, DC: IMF, s. 1-35.
19. Prokopijević, M. (2002) *Does growth further improve economic freedom*, Torino: ICER. **www.icer.it** rad broj 16/02.
20. Prokopijević, M. (2010) *Sloboda izbora*, Beograd: Zavod za udžbenike.
21. Prokopijević, M. (2012) Milton Fridman i Čikaška škola, u: Fridman 2012, s. 215-229.
22. Rothbard, M. N. (2001) *Man, economy, and state. A treatise on economic principles*, (1962), Auburn: Mises Institute.
23. Sen, A. (1982) *Choice, welfare and measurement*, Oxford: Basil Blackwell.
24. Tullock, G. (1992) *Organizacija moderne federalne države*, Beograd: Institut ekonomskih nauka.

O INDIVIDUALIZMU, OBRAZOVANJU I RAZVOJU

Apstrakt

Veza između obrazovanja i razvoja postaje očigledna ukoliko se razumije da obrazovanje utiče na oblikovanje vrijednosti koje dominiraju duštvom, pa samim tim utiču i na kombinovanje ekonomskih resursa. Ipak obrazovni sistem treba doživjeti šire od formalnog u tom smislu. Javna sfera takođe igra ulogu od velikog značaja. Ukoliko sputava razvoj vrijednosti individualizma i filozofiju preduzetništva, dolazi do nedovoljnog razvoja. Dodatno, potrebno je razumjeti kako mladi razmišljaju. Iz tog razloga proces promjene se odvija sporo, ali je neophodno da bude konzistentan. Crnu Goru karakteriše i dalje paternalistički osjećaj kada je država u pitanju. Stoga je potrebno nastaviti sa konzistentnim reformama u svim etapama obrazovanja. Uključujući nastavnike. U suprotnom, potencijal društva neće biti iskorišten.

Ključne riječi: *individualizam, obrazovanje, razvoj, javna sfera, paternalizam, preduzetništvo*

ON INDIVIDUALISM, EDUCATION AND DEVELOPMENT

Abstract

The connection between education and development becomes obvious if one understands that education affects the way values that dominate in a society are forged. So they affect the use of economic resources. System of education, though, has to be understood in wider terms than the role formal education has. The public sphere also plays an important role. If it inhibits the values of individualism and the philosophy of entrepreneurship, than it leads to underdelopement. Additionaly it takes to understand the youth way of thinking. Thus inteneded changes take shape slowly. Therefore it is crucial to attain consistency. Montenegro has been characterized by paternalistic sentiment when it comes to the role state should play in the society. Therefore one has to continue with the consistent reforms in all the stages of the educational system. Including teachers. Otherways, the potential of the society will remain untapped.

Key words: *individualism, education, development, public sphere, paternalism, entrepreneurship*

UVOD – ŠIRE SHVATANJE ULOGE OBRAZOVANJA

Kompleksnost obrazovnog sistema i njegov značaj nadilaze razmatranje tog pitanja samo iz ugla strukturnih reformi. Naravno, reforme obrazovnog sistema su nužne, jer se jedino tako utiče na unaprjeđenje konkurentnosti jednog ekonomskog sistema, odnosno društva u cjelini. I to na dugi rok. U krakom roku ne treba očekivati dramatične iskorake, jer tako postavljena teza u startu vodi u pogrešnom smjeru. Međutim, potrebno je razumjeti da je kvalitet obrazovanja civilizacijska tekovina, koja je usljed stalnog dinamizma ljudskog društva uvijek u fokusu. Razviti obrazovni sistem je nužan, ali ne i dovoljan uslov za konkurentnost i dinamizam jednog društva. Neophodno je razumjeti da obrazovanje utiče na oblikovanje sistema vrijednosti, i iz tog razloga suštinski će neuspješno biti preslikavnje bilo kog modela po tehničkoj matrici, pa i onog koji se najbolje primjenjuje. Kako Hajek primjećuje, svaka generacija ima dužnost da proširi granice znanja, i doprinese postepenom razvoju moralnih i estetskih vjerovanja, ali se ne smije dozvoliti

da neko nadređen nametne skup pogleda šta je ispravno[1]. Sistem obrazovanja lako može upasti u zamku sputavanja vrijednosti individualizma i filozofije preduzetništva. Tada nesumnjivo dolazi do usporavanja razvoja.

Pažnju zaslužuje sistem obrazovanja, na svim nivoima, imajući dugoročni značaj u vidu i odnos prema vrijednosnom sistemu jedne zajednice. To posebno kada se zna izloženost svake zemlje procesu globalizacije, i kada se zna uticaj tehnološkog napretka. Stoga, reforme u oblasti obrazovanja, pod pretpostavkom da su konzistentno zamišljene, zahtijevaju značajno vrijeme da bi se efektuirale. Takođe, potrebno je razumjeti da proces formalnog obrazoanja u ponuđenom obrazovnom sistemu čini jedan tok oblikovanja pojedinca. Drugi tok čini "genetika" društva koja se generacijski razvija, kroz moral i druga pravila ponašanja koja takođe formiraju vrijednosti iz kojih proizlazi poimanje jedinke o raznim društvenim, odnosno ekonomskim kategorijama.

Kolombato u prvim ili fundamentalnim principima[2] nalazi objašnjenje legitimiteta insitucija koje se razvijaju vremenom. Ti prvi principi ukoliko su suprotni sa vrijednostima koje promovišu sistem ekonomskih slobodi, dodode do konflikta pravila i neobičnih teškoća kada se sprovodi politika ekonomskih reformi. Sasvim je logično da je korelacija između ekonomskih sloboda i uspješnih performansi jednog društva visoka i neupitna. Ali, ukoliko nemamo odgovor kako pomoći legitimitet takvih insitucija onda dolazimo do tautologije. Uspješna borba protiv siromaštva, odnosno promjena pravila ekonomskih odnosa, znači zapravo razmatranje razvoja sudskog sistema i obrazovanja. Samo postepenom evolucijom, odnosno promjenom fundamntalnih principa može da se utiče na sistem vrijednosti pojedinca, jer uticaj obrazovanja u širem smislu podrazumijeva često generacijski proces, odnosno utiče na nastanak kritične mase koja društvo usmjerava drugačije[3]. Zato je obrazovanje je jedan od ključnih vektora.

Ovome treba dodati i djelovanje ili faktor tehnološkog progresa. Djelovanje tehnologije može imati uticaja na "genetiku" društva ili prve principe brže mijenjati, pri čemu je veliko pitanje u kom pravcu imajući u vidu proces globalizacije i narastajuću transparentnost javne sfere. Dinamika javne sfere, dostupnost intereneta, djelovanje društvenih mreža, online studiranje i druge forme utiču na duboku izmjenu karakteristika pojedinih generacija. Zato je od ključnog značaja razumjeti razmišljanje mladih u današnjem svijetu.

Promjene su zaista dramatične kada su generacijske razlike u pitanju. Današnji mladi ljudi imaju drugačije rezone, nego što ih je imala na primjer poslijeratna babyboom generacija[4]. Dok su bejbi bumeri težili samoispunjenju, traganju, promjeni svijeta, demonstracijama, duhovnosti, životnoj filozofiji, nova generacija teži zabavi, slijeđenju svojih snov, komunicira internetom interesuje se za praktične stvari. Odnosno, moguće je u trideset posljednjih godina pratiti izmjene koje po svojoj dubini nadilaze sve što se dešavalo, moglo bi se reći u periodu posljednjih najmanje 200 godina, odnosno perioda nakon industrijske revolucije. Da se ne osvrćemo na više stotina ili hiljada godina ranije imajući u vidu prethodnu više vjekovnu manje-više ekonomsku stagnaciju globalne ekonomije.

Da bi razumjeli današnje mlade ljude, Tvendž ukazuje da je tokom perioda sedamdesetih godina 20. vijeka došlo do isticanja pokret samopoštovanja, koji utiče da mnogi mladi ljudi imaju kasnije problem sa stvarnošću. Posljedica je samim tim i trend rasta depresivinih mladih ljudi koji dobija na intenzitetu. Zato naglašava da kod mladih ljudi treba podsticati traganje za rješenjem, podsticati kreativnost, ispravljanje grešaka i nastavak zalaganja, što čini koncept samokontrole[5].

1 Hajek, Poredak slobode, Global Book, Novi Sad, str 331

2 Colombatto, Markets, Morals and Policy making, Routledge, London and New York, 2011 str 179

3 Ibid, 191-193

4 Tvendž, Generacija ja, CID, Podgorica, 2013 str 62

5 Ibid. Str 79

Dakle, upravo vrijednosti koje podstiču primjenu u praksi filozofije preduzetništva. U tom pravcu bi, stoga, trebalo da vode reforme formalnog obrazovnog sistema.

S druge strane, nesumnjivo je da javna sfera takođe utiče na proces obrazovanja jedinki. Ukoliko bi radi temeljnog zaključka odustali od teze ekskluzivnne dominacije bilo mikro, bilo makro aspekta, onda se dolazi do međusobne interakcije i djelovanja kroz koje se mijenjaju i uvjerenja jedinki, ali i struktura društva tokom vremena. To djelovanje implicira uticaj obrazovanja u širem smislu na oblikovanje dominantnih vriednosti jednog društva. Takva vrsta interakcije, odnosno djelovaje takozvane dualne strkture, tokom koje pojedinci koji su nosioci aktivnosti i inicijative, ali su s druge strane pod uticajem struktura društva očitava svoje postepene rezultate[6].

Na drugoj strain, George Steiner u Ideji Evrope[7] podsjeća na ulogu kafea u razvoju društvene misli u Evropi. Ta svojevrsna javna sfera uz narastajući, s tim u vezi, uticaj medija utiče itekako na oblikovanje modernih vrijednosti. S kraja 17. pa do polovine 18. vijeka dolazi do rasta uticaja medija, raznih loža, kafea koji čine da nastaje javna sfera (Habermas je zove *Offentlichkeit*)[8], usljed čega se ubrzava tranzicija od feudalnog oblika predstavljanja, ka pluralističkom kapitalističkom dobu. Istovremeno, dobijanje na značaju habermasovske predstave kafea[9], koji su posebnu ulogu igrali u Evropi, u formi internet kafea, pored toga što predstavlja budućnost medijskog djelovanja (odnosno jedne od komponeneti obrazovnog sistema u širem smislu), bi mogao postati svojevrsni globalni melting pot mehanizam harmnonizacije vrijednosti nove generacije. Naravno, fundamentalno-ekstremne strukture postoje i postojaće, koje će se tome opirati, ali sposobnost ljudskog društva da se evolutivno razvija predstavlja svojevrsni odbrambeni sistem.

PROBLEM SISTEMA VRIJEDNOSTI U CRNOJ GORI

Da bi bilo moguće odgovoriti na pitanje da li je sistem obrazovaja takakv da podstiče suočavanje sa stereotipima, odnosno sa "genetikom" društva, i samim tim da li podstiče razvoj seta vrijednosti koji će uticati na povećanje konkurentnosti crnogorskog društva i ekonomije potrebno je uočiti nekoliko važnih rezultata istraživanja koja su u različitim vremenskim intervalima rađena.

Naravno, u dosadašnjim naporima da se podstakne reforma obrazovanja sa tako definisanim dugoročnim ciljem postignuti su određeni rezultati. Prepoznajući važnost vještina, znanja i ljudskog kapitala i presudni uticaj na produktivnost i povezivanje crnogorskog sa svjetskim tržištem, Svjetska banka ističe da je danas u Crnoj Gori ulaganje u ljudski kapital usmjereno pogrešno usljed zastarjelih koncepcija tražnje za radnom snagom i privredne strukture. Tome doprinosi i dominacija društvenih studija i implicitna pretpostavka ksnijeg zaposljenja u širem javnom sektoru.[10] Istovremeno, ne prenepregava se da je unaprjeđenje obrazovanja imalo uticaja na ekonomski rast. Došlo je do povećanja premije na zaradu usljed većeg uticaja obrazovanja. Nakon pada u periodu 1965-1985 i odnosa 2,75:1, na odnos od samo 1,99:1 1985. godine usljed uticaja egalitarizma, premija je povećana na 3,05:1 tokom protekle decenije, kao i uticaj obrazovanja na rast BDP koji dostiže 29,2%. Ovo je dobrim dijelom usljed povećanih ulaganja u visokoškolsko obrazovanje, imajući u vidu da se obrazovanje doživljava kao najsigurniji put za izlazak iz siromaštva.[11]

Ovo međutim ne znači i da su vrijednosti poput egalitarizma ustupile mjesto vrijednostima preduzetništva i samoodgovornosti. Istraživanje koje je prije desetak godina rađeno donijelo je

6 Moglo bi se reći da se na taj način odvija interakcija koju Giddens definiše u svojoj teoriji strukturizacije. Giddens, The Constitution of Society, Polity Press, 1984 str 1-37

7 Steiner, Ideja Evrope, antibarbarus, Zagreb, 2009

8 Habermas, The Structural Transformation of the Public Sphere, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1989

9 Back to the Coffee House, the Economist, July 9th 2011

10 Studija Svjetske banke: Crna Gora, priprema za prosperitet, 2012

11 Ibid str 10

sljedeće rezultate.[12] Na pitanje da ocijene neophodnost velikih razlika u prihodima da bi se ubrzao razvoj ekonomije 24% ispitanih se slaže u potpunosti ili se slaže, dok se 63% ne slaže ili se ne slaže u potpunosti. Da su razlike u prihodima prevelike 84,5% se slaže ili se slaže u potpunosti, a da je država odgovorna da smanji razlike u visini prihoda 87% ispitanih se slaže ili se slaže u potpunosti. Posebno je zanimljivo da je prema istraživanju 88% ispitanih sigurno da vlada treba da osigura posao za sve koji ga žele, dok je skoro 95% sigurno da vlada treba da obezbijedi minimalni životni standard. Iako se 64,7% ispitanih slaže, ili se slaže u potpunosti, da država treba da zaštiti privatne preduzetnike, kapitalne investicije i spriječi štrajkove, čak 93,1% se slaže, ili se slaže u potpunosti da država treba da interveniše u ekonomiji da bi se smanjile nejednakosti i zaštitili siromašni i slabi. Takvi rezultati istraživanja više su nego dobar pokazatelj da crnogorsko društvo nije oslobođeno kolektivističkih vrijednosti. Naprotiv! Egalitarizam i etatizam su realnost našeg društveno-ekonomskog sistema.

Ukoliko uporedimo sa ovim nalazima, ključne rezultate nedavnog istraživanja koje je sproveo UNDP[13] o preferencijama mladih, razumjećemo koliko je uloga obrazovanja u širem smislu važna.

Prema istraživanju, aspiracije mladih su uobičajene – završetak procesa školovanja, posao, osnivanje porodice. Generalno, građani Crne Gore i mladi se zalažu za društveni aktivizam i vjeruju da bi to moglo da doprinese razvoju društva, smatraju da samo aktivno traženje posla može da dovede do željenog rezultata, vjeruju da među ljudima postoji solidarnost i spremnost da se pomogne drugima. Ipak, nalazi su i da postoji sumnja u bolju budućnost, defetizam u pogledu doprinosa razvoja društvu i mogućnosti da se pronađe posao, utisak da su promjene u društvu van njihove kontrole i bilo kakvog uticaja. Društveni aktivizam, s druge strane, je ipak nedovoljno razvijen, pa i kod mladih. On se mahom svodi na online aktivnosti i socijalne mreže. Zanimljivo je da 70% građana ne zna da navede niti jednu instituciju ili organizaciju u Crnoj Gori koja se sistematski bavi mladima, a najčešće spominjane su nevladine organizacije (sa tek 10%). U skladu sa očekivanjem kako se izboriti sa siromaštvom, 4 od 5 srednjoškolaca u Crnoj Gori planira da upiše fakultet nakon završetka srednje škole, dok 70% opšte populacije i 80% mladih vjeruju da škola i fakultet uspješno spremaju mlade za tržište rada i osposobljavaju ih za obavljanje budućeg posla. Iako polovina mladih preferira da radi posao u struci i u skladu sa nivoom obrazovanja, ili barem u skladu sa nivoom obrazovanja, postoje određeni uslovi, prije svega finansijski (dobra plata, mogućnost napredovanja, uspješna kompanija), koji bi opredjelili mlade da rade i poslove koji su ispod njihovog nivoa obrazovanja. Istraživanje pokazuje i da skoro 70% populacije (a i mladih) radije prihvata da radi posao van struke za veću platu, nego posao u struci za manju platu. Zanimljivo je da se uočava na nivou oko 80%, da postoji ozbiljan nesklad između broja školovanih kadrova i realne potrebe za tim na tržištu.

Utisak javnosti je i da nezaposleni nemaju adekvatnu podršku od državnih institucija i organizacija (oko 60%), što ukazuje da postoji raširen paternalistički stav kada je ekonomska uloga države u pitanju. Mladi, barem deklarativno, tvrde da bi prije radili za sebe nego za poslodavca – preko 60% njih. Međutim, svega 20% populacije tvrdi da planira započinjanje sopstvenog biznisa što govori o suštinskoj udaljenosti i strahu od preduzetništva, samim tim od vrijednosti samoodgovornosti. Posebno je zabrinjavajuće da, ukoliko već moraju da rade za poslodavca, više od polovine mladih ima želju da radi u državnom sektoru pre nego u privatnom, a glavni razlog je sigurnost posla. Svega nešto manje od 10% mladih tvrdi da preferira rad u privatnom sektoru i to prije svega zbog plate.

12 Lukšić, Tranzicija – proces ostvarivanja političkih i ekonomskih sloboda, doktorski rad; Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica izvor cedem

13 UNDP: KAP istraživanje – istraživanje o znanju, ponašanju i stavovima građana Crne Gore u vezi sa zapošljavanjem i participacijom mladih, jul 2013, IPSOS

REFORME

Kako bi se podstakao proces reformi nužno je obezbijediti kontinuitet konzistentnih mjera na svim obrazovnim nivoima. Iz tog razloga, osmišljene su politike koje bi u narednom periodu trebalo da vode sistemu obrazovanja koji će uticati na veću dinamiku društva, ali zapravo, uticati na dugoročni proces oblikovanja vrijednosti koje dominiraju jednim društvom. Mjere definisane u oblasti prosvjete usmjerene su na osigruanje jednako kvalitetnog obrazovanja za sve građane Crne Gore, bez obzira na njihovo mjesto stanovanja, ali i bez obzira na starosnu dob u kojoj se nalaze. Cilj je da se podstakne cjeloživotno učenje kako bi se osigurao uspješan lični i profesionalni razvoj pojedinca. Naravno, svaka od mjera ukoliko se samo tehnički sprovodi, uz izostanak razumijevanja da služi realizaciji određene vizije, neće imati do kraja zadovoljavajuće rezultate. Da bi se iskoristio potencijal produktivnosti, Svjetska banka naglašava upravo potrebu da se naglasi razvoj u ranom djetinjstvu, pored osavremenjavanja visokog obrazovanja i cjeloživotnog učenja u privatnom sektoru. To znači i podsticanje ulaganja u istraživanje i razvoj podsticanjem inovacija i boljim vezama univerziteta i privrede[14]. Takođe, objektivno je potrebno prihvatiti limitirajući faktor naslijeđene "genetike" društva, koja sama po sebi obeshrabruje proces, prijeteći u svakom trenutku devastirajućim zaokretom. Integracioni put Crne Gore, kao svojevrsna magnetna sila, može u tom smislu igrati korektivnu ulogu, bez obzira na manjakovista i sopstvene izazove na istom planu sa kojima se zemlje EU i Unija u cjelini suočavaju. U ovoj oblasti mogu se uočiti promjene u pogledu sljedećih konkretnijih aktivnosti[15]:

- *Dubinska revizija nastavnih planova*
- *Podsticanje privatne inicijative*
- *Promjene načina finansiranja*
- *Adekvatni razvoja ljudskih resusra*
- *Uvođenje sistema obezbjedivanja kvaliteta*
- *Razmatranje mogućnosti za ostvarenjem dodatnih ušteda ili sticanja prihoda*
- *Bolje povezivanja sistema obrazovanja sa potrebama na tržištu rada*
- *Poboljšanje uslova rada*

Dubinska revizija nastavnih planova je neophodna u cilju promjene načina izvođenja nastave, kako bi se izbjegla puka reprodukcija u korist primjene znanja na svakodnevno rješavanje problema, čime se podstiče i preduzetnički instinkt kod djece. Analiza koja je nedavno rađena nastoji da definiše smjernice daljih napora u tom pravcu[16]. Kada je u pitanju nastavni program, tada se finski model ističe kao najbolji na svijetu, na osnovu Programa međunarodnog procjenjivanja znanja i vještina učenika PISA (OECD-a) koji se sprovodi od 2000. godine, prema kojem ova zemlja držisami vrh. Posebno je zanimljivo to da Finska[17] nije oduvijek bila na vodećoj poziciji, pogotovo 80-tih godina.Važna osobina uspješnog obrazovnog sistema je odnos rezultata/dostignuća i utrošenih finansijskih i ljudskih resursa prema kojem kriterijumu je ekonomski najisplativiji: novac poreznih obveznika se mudro troši. Istivrmeno, njegov poseban kvalitet jested a se djeci na adekvatan način prezentira veza između akumulacije znanja i njegove primjene na rješavanje problema u životu.

14 Studija Svjetske banke: Crna Gora, priprema za prosperitet, 2012, str 24 i 42

15 Lukšić, O strukturnim reformama, IDN, Beograd, 2012

16 Uporedna analiza nastavnog plana osnovnog obrazovanja i vaspitanja u Crnoj Gori, zemljama Regiona i zemljama Evropske unije, Savjet za unaprjeđenje poslovnog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, www.srr.gov.me

17 Bez obzira na lošije pozicioniranje u posljednjem PISA istraživanju za 2013. godinu, primjer Finske je više nego upečatljiv

Zato bi revizija nastavnog plana trebalo da razmotri mogućnost rasterećenja ciljeva i sadržaja obaveznih nastavnih predmeta u cilju povećanja fonda časova izbornih predmeta koji podstiču kreativnost učenika odnosno, ukoliko su u pitanju obavezni nastavni predmeti, povećanja broja časova čije je pohađanje opcionog karaktera, u kvoti časova izbornih predmeta. U suštini, radi se o potrebi da se poveća fond časova izučavanja nastave iz muzičkog, likovnog pa i fizičkog vaspitanja. Atomizacija (introvertna individualizacija) društva i zastupljenost socijalnih mreža putem putem informacionih tehnologija smanjuju motive djece za ispoljavanjem talenata. Istovremeno, to može uskratiti društvo za preduzetnički potencijal bez kojega nema dinamizma. Potom bi reforma trebalo da omogući da se u svim osnovnim školama u Crnoj Gori od prvog razreda izučava prvi strani jezik, kao i da se razmotri mogućnost izučavanja prvog stranog jezika kao obaveznog predmeta od prvog razreda osnovne škole, a potom i drugog od šestog razreda. U cilju podsticanja preduzetničkih vrijednosti predlaže se i uvođenje „Preduzetništva" kao obaveznog nastavnog predmeta u starijim razredima osnovne škole i to na način da se fond časova za izborne predmete ne umanji, već da se fond, odnosno program obaveznih predmeta revidira i rastereti na način da uvođenje novog nastavnog predmeta dodatno ne optereti učenike.

Naravno, pretvoriti preduzetništvo u predmet klasičnog karaktera ne bi posebno doprinijelo ekonomskom razvoju. Suština je u ohrabrivanju djece da iskažu kreativni potencijal i inicijativnost. Jedino tako revizija nastavnog programa ima smisla.

Podsticaj privatnoj inicijativi zapravo znači kroz uvođenje JPP, licenciranje privatnih ustanova, otvaranje mogućnosti za finansiranje privatnih visokoobrazovnih ustanova i slično. To ima za cilj da učini obrazovni sistem dostupnijim, kao i da podstakne neophodnu konkurenciju na raznim nivoima.

Promjena načina finansiranja podrazumijeva njegovu decentralizaciju i uvođenje modela finansiranja po učeniku,

Adekvatni razvoja ljudskih resusra kroz kontinuirano relicenciranje nastavnika i uvođenje unaprijeđenih zvanja, znači prepoznavanje problema koji postoji s druge strane katedre. Nije realno da će obrazovna reforma u cilju podsticanja razvoja sistema vrijednosti dati rezultate ukoliko nastavnici nisu motivisani, ili ukoliko nisu podstaknuti da i sami preuzimaju odgovornost za rezultate svoga rada. Materijalna motivacija nije ad hoc intervencija, jer svi segmenti javnog sektora u suštini dijele sudbinu ekonomskog rasta.

Uvođenje sistema obezbjeđivanja kvaliteta se ostvaruje kombinovanjem eksterne i interne procjene po istim standardim i mjerenjem postignuća učenika putem eksternih maturskih i stručnih ispita, i na taj način bi trebalo da se podstakne takmičenje, odnosno konkurencija u cilju postizanja boljih rezultata.

Razmatranja mogućnosti za ostvarenjem dodatnih ušteda ili sticanja prihoda kroz optimizaciju postojeće školske mreže i valorizaciju raspoloživog prostora u vaspitno-obrazovnim ustanovama, uz unapređenje kvaliteta procesa nastave i bez ometanja procesa rada, je od velikog značaja kako bi se realizovala formula boljih rezultata sa relativno manje utrošenih sredstava koja mogu da se iskoriste za kapitalne rashode kojima se poboljšavaju uslovi školovanja.

Bolje povezivanja sistema obrazovanja sa potrebama na tržištu rada, se ogleda u oblikovanju adekvatne upisne politike, unapređenju kvaliteta praktične nastave, modularizaciji obrazovnih programa, uspostavljanju nacionalnog okvira kvalifikacija). S tim u vezi je implementiran novi model pripravničkog staža kao nastavak obrazovanja, čija primjena ukazuje i potrebe za reformama visokog obrazovanja. Analiza primjene tokom prve godine trajanja programa ukazuje na

moguće pravce djelovanja u narednom periodu kako bi se postojeći debalans otklonio[18]. Zapravo, kako u srednjoj školi, tako i na univerzitetima je potrebno obezbijediti bolje savjetovanje u pogledu buduće karijere.[19]

Analizom se dolazi do preporuka da se, na primjer, prilikom donošenja Odluke o broju studenata za upis na prvu godinu studija na studijske programe: menadžmenta, primijenjenog računarstva, turističkog i hotelijerskog menadžmenta, diplomatije i međunarodnih odnosa i srodnih studijskih programa razmotri smanjenje broja dostupnih mjesta za upis, kako za studente koji se finansiraju iz javnih sredstava, tako i za samofinansirajuće studente, kako bi se u narednom periodu uspostavila ravnoteža u odnosu ponude i tražnje; s druge strane bi za studijske programe u oblasti elektrotehnike, telekomunikacija i računara; građevine; energetike i automatike; primijenjene poljoprivrede; matematike i fizike, trebalo razmotriti mogućnost uvođenja podsticajnih mjera (stipendiranja) za studente koji se odluče da upišu ove studijske programe, kako bi se zadovoljile potrebe na tržištu rada; trebalo bi razmotriti potrebe egzistencije 33 studijska programa za koje niko od poslodavaca uključenih u realizaciju Programa nije iskazao; a preoručuju se razmatranje sistemskih pitanja, čije rješavanje bi u značajnoj mjeri olakšalo sprovođenje Programa u narednom periodu, kao što su: način na koji visokoobrazovne ustanove vode podatke o licima koja su stekla visoko obrazovanje; pojavu da se lica sa stečenim visokim obrazovanjem ne prijavljuju na evidenciju Zavoda za zapošljavanje, nakon završenog fakulteta; nepostojanje elektronskog vođenja podataka o licima koja su nostrifikovala obrazovne isprave; potreba osnaživanja statistike o nezaposlenima i karijernog usmjeravanja; potreba izmjena Zakona o visokom obrazovanju, kako bi se definisala obavezna praksa tokom studija; značajan broj nostrifikovanih obrazovnih isprava iz zemalja u okru enju koje su stečene na studijskim programima koji su dostupni u Crnoj Gori; nedostatak programa za razvoj preduzetništva i slično.

Poboljšanja uslova rada (kroz kompjuterizacju i opremanje vaspitno-obrazovnih ustanova odgovarajućom nastavnom opremom). Na taj način će se djeci omogućiti upotreba tablet računra ili e-reader uređaja i smanjiti potreba štampanja udžbenika[20]. Što je važnije međunarodno iskustvo pokazuje da razvijene i manje razvijene zemlje intezivno razmišljaju i rade na zamjeni udžbenika IT uređajima, kako bi djeci bilo što zanimljivije i privlačnije da prate redovnu nastavu, a istovremeno da se od ranih dana informatički opismenjavaju što je jedan od preduslova za kasnije uspješno uključivanje na tržište rada. Zaključuje se da od razvijenih zemalja prednjače Sjedinjene Američke Države i Kanada koje imaju u velikom broju škola barem započete pilot projekte na ovu temu. S druge strane, manje razvijene zemlje kroz obezbjeđivanje donatorske podrške, kroz učešće u projektima međunarodnih institucija (npr. UNICEF ili Svjetska banka), kao i zahvaljujući donacijama velikih korporacija koje su prisutne u IT sektoru (Samsung, Amazon...) organizuju pilot projekte sa istim ciljem. Uvođenje IT uređaja u osnovno obrazovanje je proces koji se sprovodi uvelikom broju zemalja bez obzira na nivo razvijenosti i ekonomske stabilnosti. Inicijativa EU „1:1" govori u prilog ideji da i Crna Gora u što skorije vrijeme treba da otpočne sa programom, koji bi predstavio crnogorskom društvu prednosti informatičke pismenosti djece što manjeg uzrasta. Djeca bi time stekla mogućnost da se što kvalitetnije i interaktivnije obrazuju.

18 Analiza odnosa ponude i tražnje na tržištu rada koja je rezultat implementacije programa stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, kao osnov za kreiranje upisne politike na ustanovama visokog obrazovanja, Savjet za unaprjeđenje poslovnog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, www.srr.gov.me

19 Tvendž, Generacija ja, CID, Podgorica, 2013 str 243

20 Analiza mogućnosti uvođenja it tehnologija (hardvera i odgovarajućeg didaktičkog softvera) u nastavni plan i program na nivou osnovnog obrazovanja, Savjet za unaprjeđenje poslovnog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, www.srr.gov.me

Planirane mjere u oblasti prosvjete usmjerene na privatnu incijativu imaju dvostruki cilj: 1) da obezbijede što bolji kvalitet obrazovanja zahvaljujući zdravoj konkurenciji, 2) da osiguraju uštede unutar sistema, pružajući (čak) efikasnije metode rada (što je slučaj sa *outsorcing*-om određenih servisa). U krajnjem, mjere su usmjerene na lični razvoj pojedinca, ali su dugoročno posmatrano u fokusu pažnje aktivnosti, koje mogu doprinijeti boljem usklađivanju ponude i tražnje na tržištu rada. Od ranog razvoja (koji je podržan odlukom da se poveća stepen pokrivenosti predškolskim vaspitanjem), preko optimizovane mreže škola u kojoj radi kadar koji se kontinuirano stručno usavršava i ostvaruje rezultate prepoznate u procesu relicenciranja i dodjele unaprijeđenih zvanja, učenik na svim nivoima treba da stiče znanja u skladu sa svojim potrebama i interesovanjima, ali da u krajnjem stečene iskoristi za potrebe zapošljavanja i efikasnog obavljanja posla.

ULOGA NAUKE

Poseban značaj definisanih mjera ogleda se (pored odluke o pružanju fokusirane podrške naučno-istraživačkoj zajednici i osiguranje preduslova za približavanje crnogorskih naučnika i istraživača evropskim kolegama) u odluci da se nauka u Crnoj Gori, u narednom period, razvija kroz do sada nepoznate i u Crnoj Gori nepostojeće forme:

- centre uspješnosti,
- naučno-tehnološke parkove.

Uspostavljanje centara uspješnosti u narednom periodu će za cilj imati fokusiranje crnogorskog inovacionog sistema u visokoprioritetne oblasti, kroz kombinaciju ojačavanja sposobnosti odabrane grupe istraživača i razvoj jedne ili više istraživačkih jedinica na nivou iznad nacionalnog prosjeka. Kada je riječ o uspostavljanju naučno-tehnoloških parkova, osnovna namjera je da ovakva organizacija rada (koja će objedinjavati osnovne karkteristike inkubatora, tehnološkog parka i poslovnog parka) osigura snaženje veza između akademske zajednice i industrije, u područjima od posebnog značaja za Crnu Goru.

ZAKLJUČAK

Obrazovanje nesumnjivo igra kompleksnu, na dugi rok, reklo bi se najvažniju ulogu u razvoju jednog društva. Tim prije, jer pored formalnog, usljed djelovanja tehnologije i dalje evolucije javne sfere, širi aspekt presudno utiče na oblikovanje vrijednosti pojedinca, odnosno jednog društva. S druge strane, veza između vrijednosti jednog društva i ekonomskih rezultata dobija na značaju, ukoliko se razumije da ekonomskog razvoja nema ukoliko se ne podtiče nastanak vrijednosti koje afirmišu preduzetništvo, koncept odgovornosti i ekonomske slobode. Zato reforme sistema formalnog obrazovanja znače sagledavanje svih etapa u cilju podsticanja kreativnosti djece i spremnosti na preduzimanje sopstvene inicijative. U Crnoj Gori je nužno na tom planu još puno raditi. Aktivnosti podrazumijevaju i isticanje veze između teorijske nastave i upotrebe znanja u svrhu rješavanja problema, podsticanje ulaganja u istraživane i razvoj, ali i edukaciju edukatora. Zato obrazovanje kao krucijalni factor razvoja društva, svoj uticaj iskazuje samo u relativno dugom roku. Ipak uticaj tehnologije nije zanemarljiv, ali se postavlja pitanje smjera kojim se utiče na oblikovanje vrijednosti koje dominiraju društvom. Na žalost, podsticanje rent seeking kulture nesumnjivo vodi nižem nivou iskorišćenosti potencijala.

LITERATURA:

1. Epstein, Principles for a Free Society, Perseus Books, Reading, Massachusetts, 1998
2. Hajek, Poredak slobode, Global Book, Novi Sad
3. Giddens, The Constitution of Society, Polity Press, 1984
4. Colombatto, Markets, Morals and Policy making, Routledge, London and New York, 2011
5. Steiner, Ideja Evrope, Antibarbarus, Zagreb, 2009
6. Habermas, The Structural Transformation of the Public Sphere, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1989
7. Tvendž, Generacija ja, CID, Podgorica, 2013
8. Back to the Coffee House, the Economist, July 9th 2011
9. Lukšić, O strukturnim reformama, IDN, Beograd, 2012
10. Lukšić, Tranzicija – proces ostvarivanja političkih i ekonomskih sloboda, doktorski rad; Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica
11. Studija Svjetske banke: Crna Gora, priprema za prosperitet, 2012
12. UNDP: KAP istraživanje – istraživanje o znanju, ponašanju i stavovima građana Crne Gore u vezi sa zapošljavanjem i participacijom mladih, jul 2013, IPSOS
13. Uporedna analiza nastavnog plana osnovnog obrazovanja i vaspitanja u Crnoj Gori, zemljama Regiona i zemljama Evropske unije, Savjet za unaprjeđenje poslovnog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, www.srr.gov.me
14. Analiza odnosa ponude i tražnje na tržištu rada koja je rezultat implementacije programa stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, kao osnov za kreiranje upisne politike na ustanovama visokog obrazovanja, Savjet za unaprjeđenje poslovnog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, www.srr.gov.me
15. Analiza mogućnosti uvođenja it tehnologija (hardvera i odgovarajućeg didaktičkog softvera) u nastavni plan i program na nivou osnovnog obrazovanja, Savjet za unaprjeđenje poslovnog ambijenta, regulatorne i strukturne reforme, www.srr.gov.me

Kosta Josifidis
Alpar Lošonc

ANTILIBERALNE POSLEDICE NEOLIBERALIZMA

Apstrakt

Autori opisuju liberalizam koji se zasniva na neinstrumentalnom pojmu slobode i na pojmu privatnog vlasništva kao ekskluzivističkog prisvajanja stvari. Istovremeno oni tematizuju paradoksalne aspekte liberalizma, naročito s obzirom na odnos između slobode i straha, i relaciju slobode i bezbednosti. Posle toga se dokazuje tvrdnja da mada postoje određene veze logičke veze između kapitalizma i liberalizma, ovi pojmovi se ne podudaraju, štaviše mogu da budu u koliziji. Najzad, autori tretiraju nastanak neoliberalizma u XX veku. Naglašavaju da neoliberalizma nastaje kao izraz nazdovoljstva zbog slabosti klasičnog liberalizma u pogledu zaustavljanja ne-liberalnih orijentacija. Za razliku od liberalizma koji se poziva na prirodnu realnost kao transcendentalnu referencu, neoliberalizam je konstruktivistički. Pokazuje se da je neoliberalizam proizišao iz straha, ali da on vlada posredstvom straha, što stvara antiliberalne konsekvence.

Ključne reči: *Liberalizam, neoliberalizam, vlasništvo, strah, bezbednost*

Abstract

The authors describe liberalism which is based on non-instrumental concept of freedom and the concept of private property as an exclusivist appropriation of the things. They articulate the paradoxical aspects of liberalism, particularly with regard to the relationship between freedom and fear, and the relation between freedom and security. After that they tun to the explication of the relation between capitalism and liberalism: although there are certain connections logical connection between capitalism and liberalism, these terms do not match, moreover, may be in conflict. Finally, the authors treat the emergence of neo-liberalism in the twentieth century. They emphasize that neoliberalism is formed as an expression of fear due to the weakness of classical liberalism in terms of stopping the non-liberal orientations. Unlike liberalism, which refers to the natural reality as transcendental reference, neoliberalism is constructive. It turns out that neoliberalism has stemmed from fear, but that he rules through fear, which creates anti-liberal consequences.

Key words: *Liberalism, neoliberalism, property, fear, security.*

UVOD

Za liberalizam se vezuje neinstrumentalna vrednost slobode, to jest, sloboda kao samocilj. Osim toga, sloboda se pojavljuje kao argumentacijski sklop u različitim refleksijama, posredstvom nje se mogu kvalifikovati heterogeni procesi i akti. Po tome sloboda sa kojom liberalizam barata ima normativnu oštricu, s njom se može odvagati validnost ljudskih situacija.

Ekonomski teoretičari koji se naklonjeni liberalnim načelima često tvrde da je moderni razmah slobode (koji podrazumeva različite forme ekonomskih sloboda, kao sloboda udruživanja, preduzetništva, itd.) iskonski vezan za oposebljenje ekonomije, i za emancipaciju dinamike ekonomije od vanekonomskih stega. Barem od fiziokrata ekonomska teorija ne može da uzme daha bez ekonomske refleksije o slobodi. Indikativno je npr. da su ekonomisti pridavali toliku pažnju „slobodnoj" konkurenciji; čak je i Džon Stjuart Mil koji je imao senzitivnost ka socijalnim momentima sve socijalne reforme opravdavao u smislu toga da se time mogu realizovati bolji uslovi za slobodno takmičenje. Niko nije bio toliko fasciniran sa idejom slobode no ekonomska

teorija[1]: shodno tome ekonomisti s punim pravom se mogu pozivati na horizont slobode kao na njihovo vrhovno načelo. Mada se razdvajaju politički i ekonomski liberalizam,[2] moderna ekonomija se organski nadovezuje na slobodu.

Mi ćemo slediti put *političko-ekonomske* refleksije koja je umnogome izbledela mada je ona nekada bila spojena sa teorijskim ostvarenjima „klasičnog liberalizma". Ulog liberalizma se ne može razumeti sa „tehnologijom ekonomike". Političko-ekonomski pristup situira liberalizam u okvirima međudejstva političkih i ekonomskih domena i pokazuje da je liberalizam izvesna vrsta političko-ekonomske problematizacije sveta i rešavanja ekonomskog momenta, što podrazumeva i određene oblike *upravljanja ljudima*. Politički elementi su imanentni u odnosu na ekonomsku sferu, i to ni liberalizam ne može ignorisati. Nećemo se previše obazirati na različite forme: mada nam je jasno da liberalizam nije monolitan, da postoje razlike između liberalizma sa utilitarnim sadržajima koji drži na umu tržište kao obrazac društvenih odnosa i liberalizma koji referiše na ugovorni odnos kao na horizont društvene kohezije - na osnovu se čega se izvode umni principi regulisanja društva. Tvrdimo da je normativna oštrica liberalizma oslabila, i da neoliberalizam koji je stupio u život izvesnim mutacijama liberalizma, ima anti-liberalne posledice, uprkos tome što neoliberalizam evocira liberalizam. Najzad, naznačujemo konstitutivni momenat straha u liberalizmu koji isto tako mutira u neoliberalizmu koji upravlja pomoću straha.

LIBERALIZAM: FUNDAMENTI

Liberalizam je proniknuo kao kritika državnih uplitanja u oslobođene ekonomske procese. Društveni odnosi su relacije između pojedinaca koje se prelamaju preko države. Pomenuta kritika se može uobličiti u najmanju ruku u trojakom smislu: a) moralno, b) epistemološki, c) potiranje individualnih inicijativa u smislu „*crowding-out*". Moralna kritika smatra da državna intervencija npr. u ekonomske domene podriva samoizvojevanu slobodu od strane pojedinca koji se ionako tretira kao kranji izvor svih vrednosti. Shodno tome, budnost liberalizma podrazumeva večitu skepsu prema, barem virtuelnao, preteranom mešanju države i državnih organa u domene individua. Jer, država uvek prelazi prag, ona uvek nastupa sa viškom interventnosti. Epistemološka kritika (čiji elementi će se pronaći i kod Hajeka) tvrdi da reprezentanti države kao hipotetički predstavnici kolektivne racionalnosti nisu u mogućnosti da sagledavaju spontane (ekonomske) tokove, niti su u mogućnosti da reprezentuju celinu. Postoji večita epistemološka granica u pogledu zahvata celine. Treći prigovor lansira tezu da državna aktivnost uvek, sa štetnim posledicama, zamenjuje kreativni zamah pojedinaca. Država time sprečava pristup sveobuhvatnoj stvarnosti koja pripada svima, dakle, svim subjektima koji su jednaki i slobodni.

Transcendentalna referenca u liberalizmu je kvazi-naturalni horizont, upućenost na prirodnu realnost. Epitet „naturalno" pojavljuje se u različitim vidovima, tako kao „prirodna sloboda", „prirodni poredak", „naturalni razmenski procesi", „naturalna harmonija interesa". Dakle, naturalna sloboda ima snažno evokativno dejstvo. Ako ovo suzimo na polje ekonomije onda se može reći, da liberalizam kao kritički argumentacijski okvir stremi ka tome da zaštiti naturalnu realnost ekonomisanja, i da promoviše naturalnu sazdanost svih ekonomskih subjekata. Ekonomija se sagledava kao ostvarenje prirode ljudskih subjekata sa odgovarajućim setom želja i potreba. Tek liberalna refleksija koja uvažava naturalne determinacije može otvoriti vrata prema ekonomskim slobodama.

Ovo ne znači da liberalizam odbacuje nužnost centralne ne-ekonomske instance u regulaciji. Najzad i vlasništvo u kojem će odmah biti reči se mora regulisati posredstvom državnih aktivnosti. Bitno je da se povuku demarkacione linije između javnog i privatnog koji se tretira kao

1 O ovoj fascinaciji ekonomske teorije, Myrdal 1953. 106. Frenk Najt je ekonomistu smatrao propagandistom slobode.

2 Barry 1986.

ne-državna sfera sa ukrštavanjima i posredovanjima koji stvaraju građansko društvo. U svakom slučaju skala na kojoj se rasprostiraju različita mišljenja o stepenu državnog uticaja je duga. Podosta neodređeno, ali možemo reći da se razmišljanje u ulozi države odvija u okviru „*market-plus-framework*“,[3] u smislu toga da uvek postoji fundament, naime, tržište, a na to se nadograđuju različiti oblici državne intervencije.

Liberalizam se prikazuje kao legitimacija tržišnog poretka i privatnog vlasništva. Tržišni poredak ne može da zaživi bez stabilne strukture vlasništva. Liberalni teoretičari su ubeđeni da se vlasništvom mogu obezbediti neotuđena prava pojedinaca[4]: država se može opravdati ako obezbeđuje ova prava. Tako je i nastao poznati pojam „posedničkog individualizma“[5] koji jasno daje do znanja da individualno prisvajanje koje se učvršćuje u obliku svojine predstavlja vrhunski momenat liberalizma.[6] Svojina je garant slobode, ona deluje ekskluzivistički, dakle, osim vlasnika isključuje druge subjekte iz upotrebe relevantnih resursa, ali istovremeno omogućava kooperaciju i mirnu koegzistenciju između vlasnika. Liberalna zajednica je komunalitet individualnih vlasnika, Bentam je čak govorio da je svojina cilj za sebe. Osim toga vlasništvom se potvrđuje granična linija između politike i ekonomije: jer privatna svojina predstavlja limit i za državni nastup i za politizaciju privatno omeđenih procesa kao što je proizvodnja u cilju profita. Pitanje je koliko se to može koherentno realizovati?

Ekonomska teorija je uložila dosta truda da promoviše svojinu kao nosioca spoja slobode i ekonomske efikasnosti. Tako je nova institucionalna škola[7] locirala nastanak liberalne filozofije u odnosu na vlasništvo u „Slavnoj revoluciji“ u Engleskoj u XVII veku, i iznela je argument da je time uveden element zaštite za svojinu i otvorena je perspektiva za kumulativno poboljšavanje ekonomskih učinaka. I kao što znamo: ovo mišljenje se na različite načine proteže i danas, te se zagovara teza da je nesigurnost svojinskih prava jedna od najznačajnijih prepreka u pogledu ekonomske dinamike. Različite orijentacije oslanjajući se na spoj između prava i ekonomije profitiraju na osnovu sagledavanja ideološke pozicije svojine.

Tek da se primeti: kritici je podložna misao nove institucionalne škole koja u pomenutom periodu prepoznaje dospevanje do transparentnih vlasničkih struktura koja je osnova nezaustavljive ekonomske dinamike. Jer, to jeste period različitih nasilnih akata u pogledu prisvajanja ne-privatnih oblika vlasništva, i može se izneti ozbiljna sumnja u odnosu na tezu o transparentnosti.[8] I teza o sigurnosti svojinskih prava kao zalogu ekonomskog rasta je barem izložena sumnji.[9] Nama je ipak najbitnije da se povodom svojine susrećemo sa problematikom koja je neizbežna želi se progovoriti o liberalizmu: radi se o *bezbednosti*. Zašto se liberalizam mora sučeljavati sa bezbednošću? I zašto se liberalizam mora konfrontirati sa paradoksom između slobode i bezbednosti?

Liberalizam intenzivno računa sa strujanjem/cirkulacijom straha, takoreći strah predstavlja *konstitutivni* momenat liberalizma. Pri tome, ne treba pomisliti samo na opšte poznato hipotetičko predruštveno stanje Hobsa u kojem na zastrašujući način caruje strah. Mada se poentirajući na njegovoj konstrukciji može pokazati da ni ugovorom zapečaćeno liberalno društvo se ne oslobađa od straha, podrazumevajući društvo koje na osnovu prava na svojinu obezbeđuje

3 Samuels 1992. 9. Bidet, 2008, 254.

4 Ali, postoji problem kako se to razumeva, jer figura neotuđenih prava može označavati kritičku instancu koja podvrgava kritici radno-pravne ugorovore, videti razornu kritiku u pogledu liberalizma u pogledu toga (mada i Marksa koji ide stopama liberalizma), Ellerman, 2010.

5 Macpherson 1962. Kritika u odnosu na njega, naročito u odnosu na Loka koji favorizuje individualno prisvajanje sa upućivanjem na rad, Tully, 1982.

6 Libecap, 2003, 269.

7 North and B. R. Weingast 1989. Videti još, Acemoglu and J. A. Robinson, 2006, 673. Hafer, 2006.

8 Hoppit 2011.

9 Hann 2007..

delajuću naturalnu realnost. Mi možemo sebi projicirati čuveni prelaz iz prirodnog stanja u društvenu konstelaciju kao civilizacijski progres, ali se ne možemo osloboditi pritiska straha, makar u promenjenom obliku. Strah može proizići iz dinamike prirode koja se nikad ne može u dovoljnoj meri pobediti, uvek ostaje neki reziduum koji se nameće protiv čoveka-vlasnika. Ali, najbitniji oblik straha se ipak vezuje za *dinamiku svojine*, to jest, za eventualni gubitak svojine: različiti oblici strepnje i straha koji se pominju u različitim oblicima su uglavnom vezani za projekciju destrukcije svojine. Strah se napaja iz negativnog očekivanja u odnosu na gubitke u budućnosti. Tako će Adam Smit naći za shodno da eksplicitno navodi strah kao moćnog gospodara,[10] štaviše on tvrdi da je to momenat koji prestaje jedino usled fakta smrti, na jednom mestu čak govori o „sreći mrtvih" koji su najzad stekli sigurnost a koja se ne može oslabiti. Ne može se jasnije izreći da je strah duboko utkan u liberalni poredak. Bentam govori o nužnosti postojanja države da nas obezbeđuje protiv „budućih gubitaka". Naravno, shodno izvođenju o ideološkoj vrednosti svojine lako je zaključati da bezbednost mora da bude povezana sa svojinom: dakle, valja govoriti o bezbednoj svojini kao o fundamentalnoj instituciji u liberalizmu. Samo u kontekstu bezbednosti može da cveta liberalizam i ekonomske performanse povodom toga. Videli smo da po liberalizmu tržišne norme se nameću iz same naturalne realnosti, sada vidimo da se javlja nova perspektiva povodom bezbednosti. Liberalni ekonomisti koji se upuštaju u razmatranje „boli"[11] zbog mogućeg oslabljenja svojine, projektuju mogućnost ravnoteže između bezbednosti i slobode, sa naznakom da norme bezbednosti, organizacija sile neće podrediti sebi samovrednost slobode.[12] Problem je u tome da istorija pokazuje da strahom podgrejavana i poduprta bezbednost veoma brzo nadilazi slobodu za koju se liberalizam vezuje: liberalizam veoma teško izlazi na kraj sa bezbednošću koja ima svoje sopstvene kriterijume i generira određene mehanizme koji se teško mogu artikulisati iz liberalne perspektive. To je ponukalo određene teoretičare da kažu: u neuspesima kontrole samosvojne bezbednosti očituje se činjenica da liberalizam zavisi pre od bezbednosti nego od slobode, da je u njemu bezbednost prioritetna u odnosu na slobodu.[13]

To znači duboko ukorenjenu protivrečnost u samom srcu liberalizma. Sloboda kao da ipak nije dovoljna, kao da sloboda koja se glorifikuje u značenju toga da ona generira rast bogatstva naroda nalazi svoj konstitutivni dodatak u bezebdnosti koja se virtuelno uvek može hipertrofirati. Šta znači insistiranje Adama Smita da treba odustati od „perfektne slobode"?[14] Kakva je to *ne*perfektna sloboda? A u korenu svega toga ipak leži strah i nužnost bezbednosti koja treba da kompenzira strah. Osim toga, ovde smo prinuđeni da progovorimo o odnosu između kapitalizma i liberalizma.

KAPITALIZAM I LIBERALIZAM: HOMOLOGIJA?

Strukturalna konfiguracija kapitalizma (inače tema Maksa Vebera i Šumpetera) podrazumeva neizvesnost i rizik, samim tim i mogućnost gubitka svojine što je jezgro liberalnih strahova. U svakom slučaju sintagma „liberalni kapitalizam" nije samorazumljiva, može se pretpostaviti i protivrečnost između jednog i drugog. Sledimo za neko vreme argumentaciju Antonija de Jasaija, toliko hvaljenog od strane Džejmsa Bjukenena - inače po samorazumevanju „klasičnog liberala".[15] Jasai[16] nalaže tvrdo razlikovanje između kapitalizma i liberalizma koga očigledno smatra

10 Smith 1759,1982, 12, 13.

11 Neocleous 2008, 30.

12 Neocleous 2007.

13 Dean, 1991,1999,117.

14 Ovo detaljno objašnjava, Hutchison, 1978, 30.

15 Buchanan 2007, 3.

16 De Jasay 2002.

nedovoljno jakim da se odupre pošasti egalitarisičke demokratije. Kapitalizam se zasniva isto tako na svojini, ali je bitno da se svojina *ne može normativno propitivati*: ona pripada onome koji ju je našao. Iznalaženje stvari kao svojine je apsolutni fakat. Država u kapitalizmu ne sme imati nikakve normativne zahteve spram ugovaranja, jer je vlasništvo ne-normativni, čisto pozitivistički momenat u ekonomisanju. Sloboda ugovaranja kao izraz slobodnog izbora pojedinaca koji slede svoje interese je bezuslovna, ukoliko neko želi prodati sebe kao roba i to treba dozvoliti, mada ne valja podsticati. Svojina je pitanje onog Jeste a ne onog Treba. Svojina isključuje bilo kakvo propitivanje, te se ne može reći da neko *de facto* raspolaže sa nekim dobrom, ali je to neovlašćeno. Jasai drži liberalizam polovičnim, jer on ne ide do kraja, npr. u situaciji kada se poziva na opšte dobro u odnosu na privatno dobro. Tačnije liberalizam nije dovoljno hrabar da promoviše slobodu kao imunitet, jer se boji od toga da će se na taj način podrivati opšte dobro. Zato će Jasai da izloži kritici i Karla Popera koji strahujući za slobodu predlaže u nekim situacijama plansko uplitanje države. Ni govora o tome da Poper ima pravo kada nagoveštava da postoji analogija između toga da jaki tlače slabe na osnovu pretnje sa nasiljem, i toga da bogati eksploatišu siromašne. Naravno, kritička lamentacija u odnosu na demokratiju nije neobična, to se može lako pokazati i kod jednog Hajeka. Ovde pomenuti Bjukenen nije u pravu kada u njegovim refleksijama o konstitucionalnoj ekonomiji pretpostavlja da su opšte pravo na glasanje i tržišna ekonomija zapravo istorijski blizanci.[17] Zaboravlja da istorija to uopšte ne potvrđuje, da je sloboda dugo predstavljala ništa drugo do *privilegiju*, tržište je već postojalo no ne i demokratsko pravo na glasanje. Ipak, Jasi je posebno robustan u ataku na demokratiju: njemu je sumnjiva i nekohentna liberalna zamisao da bi civilno društvo moglo da kontroliše državu. Liberalizam je naivan u tome da veruje da demokratija može da nameće granice državi: *ne*, demokratija će uvek pojesti kapitalističke norme.

Dovoljno smo rekli da to komentarišemo. Inače, nije na ovaj način iscprljena svaka napetost između kapitalizma i liberalizma, moguće je listu proširiti.[18] Da postojanje svojine, raspolaganja u smislu ekskluzivizma nije predmet legitimacije, to odista pripada figuri kapitalizma. Ono što proizilazi iz svega toga da je kapitalizam ne-normativan, nikada se ne postavlja pitanje da li je „to" „autentični kapitalizam" ili nije, jer iznalažena svojina je samoreferentna u pogledu validnosti. Za razlika od toga je liberalizam normativan, u njemu je ucrtano pitanje koje se odnosi na Treba. Kapitalizam itekako upija u sebe čak i brutalnu samoafirmaciju svojine, liberalizam je za njega slab kada postavlja normativna pitanja. Kapitalizam stiče praktičnu silu preko samoafirmisane svojine; „pronalaženja" svojine, identifikacije određenih stvarim odnosa stvari kao svojine, ma šta bi to moglo podrazumevati, znači i njeno pozitiviranje. No, ako je tako onda možemo slutiti i razloge straha liberalno nastrojenog čoveka: ako je sadržina svojine ono što je nađeno oslobođeno od tereta opravdavanja tada se u svojini unapred ugrađuje mogućnost gubitka. Ne objašnjava li Jasaijeva slika kapitalizma upravo liberalne strahove, to jest, strah koji pritiska liberalizam? Nije li strukturalna konfiguracija kapitalizma sa različitim „kreativnim destrukcijama" razlog za liberalne strahove? Da li je liberalizam razapet između normativnog poštovanja civilnog društva i demokratije, to jest, shodnog egalitarizma i kapitalizma sa faktičkim priznavanjem svojine?

Liberalizam ne izlazi na kraj sa napomenom da sloboda podrazumeva i slobodu samoprodaje i samopostvarenja. Pogledamo li istoriju liberalizma, u njoj će se naći tragovi-ožiljci različitih prinudnih i nasilnih nastupa: bilo je liberala koji su opravdavali razmenu robova u slučaju ne-belih rasa,[19] bilo je liberalnog imperijalizma i kolonijalizma[20] potpomognutog sa kodovima rasne suprematije; bilo je iskorišćavanja doktrine slobodnog tržišta, legitimacije ratova, gde-gde

17 Buchanan, Tullock 1962, 306. O tome, i o odnosu ekonomista prema izbornom pravu, Hutchison, 1981, 24,

18 Charolles 2006.

19 Losurdo 2011, 297-323.

20 Liberalizam je odigrao krupnu ulogu u uobličavanju imperijalizma, Kettel, Sutton, 2013. 243-258.

i genocidnih radnji, bilo je legitimacija eksluzivizma prema ne-evropskim narodima (Rikardo se npr. oduševljavao sa pristupom Mila prema hinduističkoj civilizaciji koja se smatrala najnižim stepenom civilizacije). I svojina je kao fundamentalna institucija to često omogućavala. Ali je još uvek pitanje da li se može koherentno i iole konsekventno zagovarati hipotetički liberalni stav da je opravdano dobrovoljno ropstvo u ekonomskim razmenama. Nastup liberalizma se daleko bolje može zamisliti u smislu *autoritarno-paternalističkog-prosvetiteljskog stava:* „ja bolje znam od tebe, šta je tvoj vlastiti interes". Gde god je liberalizam nastupao, čak i sa aspektima nasilja, imao je na umu ovaj stav *boljeg znanja/argumenta* a koji će onemogućiti samoprodaju u značenju ropstva. S tim da zbog iskonske normativnosti uvek se možemo pitati da li je dati liberalizam ujedno i autentičan. No ovde smo neminovno došli do pitanja relacije između autoritarnosti i liberalizma koji ćemo osvetliti na primeru Adama Smita.

AUTORITARNOST I LIBERALIZAM: NEMOGUĆI SPOJ? (ADAM SMIT)

U prvi tren moramo pomisliti na neprevazilazivu napetost. Jer, autoririzam prevazilazi limite koje postavlja liberalizam, videli smo da liberalizam operira sa momentima koje tretira kao unutrašnje („civilno društvo") i sa momentima koji se tumače kao spoljni („država"). Ali, ne može se izbeći sledeće pitanje: kako liberalizam afirmiše sebe u *ne-liberalnom* okruženju? Kako liberalizam nastupa ukoliko je nužno *prinudom* aplikovati (tržišnu) slobodu? Ovo pitanje (koje i neoliberalizam iskušava u sadašnjoj epohi) se neminovno postavlja u smislu toga da se mora *upravljati* modusima slobode, podrazumevajući i ekonomske slobode koje smo pominjali ranije. Sloboda se ipak ne sastoji samo od ugovaranja u smislu sklapanja sporazuma, ali to involvira nužnost konkretnog definisanja slobode, njenih aspekata i dimenzija. Nije, dakle, problem u tome što Džejms Bjukenen tretira kao perfektnost ili neperfektnost pojedinaca u perspektivi liberalizma, nego u neizbežnosti *prinudnog nametanja liberalizma* što povlači za sobom stavljanje na vagu odnosa između svrhe i sredstava.[21] Adam Smit je odista imao repliku u odnosu na epitet „perfektni", tako je odbacivao i mogućnost „perfektne kompeticije", ali demonstrirajući ne-perfektibilnost koja je ugrađena u „klasičnom liberalizmu" još ne dotičemo sam problem koji je u korenu liberalizma.

Liberalizam se naravno može pozivati na kvazi-prirodnu realnost koja igra ulogu transcendentalne reference, ali takva realnost ne mora nužno imati empirijske ekvivalente. Liberalizam, mora primenjivati autoritarne mere, „prinuđivanja" (L. Robins) i prema građanima date države, ali i prema strancima. Pri tome, liberali se nadaju tome da se autoritarizam/paternalizam može primeniti (čak ga nije moguće izbeći!), ali bez prinude i nasilja,[22] to jest, bez povrede slobode izbora pojedinaca. Pitanje je koliko je to moguće realizovati.

Uzimajući u obzir navedeno konkludiramo da se liberalizam artikuliše posredstvom političkog autoriteta. U svakom slučaju na ovaj način dolazimo političko-ekonomske sazdanosti liberalizma, i tvrdimo da se ekonomija ne može otcepiti od politike. Nije dovoljno da upućujemo na „*market-plus framework*" u stilu Robinsa itd. Nije dovoljno da se u stilu nove institucionalne škole pledira za odgovarajuću institucionalnu infrastrukturu. Nego je potrebno jasno naznačiti nužnost *autoritarnog potencijala države* kao konstitutivnog za liberalni poredak. Ne možemo se zadovoljiti sa standardnim naznakama da je funkcija države da omogućava i pospešuje tržišne slobode; upravo govorimo o tome da realizacija liberalizma zahteva mnogo više. To ćemo videti u slučaju Adama Smita držeći na umu njegove poznate naznake o naturalnoj harmoniji interesa i mada retko korišćene, ali upečatljive metafore o nevidljivoj ruci. Liberalna ekonomija Smita je upravljanje slobodom i ne-slobodom. Zapravo svaki liberalizam se susreće sa ovim problemom

21 Što on odbacuje: to nije osnova „klasičnog liberalizma" za šta se on zalaže, Buchanan 2005, 11-22.

22 C. Sunstein, R Thaler, 2003, 175-179.

koji podrazumeva *prinuđivanje* na slobodu čak i ako to adresati to ne žele. Ocena da Smit nije izneo nikakvu ekonomsku teoriju se čini preteranom,[23] ali je tačno da tek politička-ekonomska refleksija omogućava da mu se približimo: mora se shvatiti *konstitutivni* politički momenat da dobijemo pristup tržišnoj slobodi. Tačnije je, dakle, reći da i Smit mora uvoditi političke dimenzije bez kojih nema tržišnog poretka nad kojim se upravlja, no tržišne slobode stalno traže autoritativni nastup. Nemački ordoliberali su u svakom slučaju pogrešili kada su projektovali u Smita sadržaje *laissez-fair*-a. Ordoliberali između dva svetska rata (pa i posle rata) su pledirali za snažnu državu, ali ne znajući da idu Smitovim stopama. Oni su imali robusnu retoriku u pogledu državnog nastupa (država treba da *utisne* u ljude određene moralne percepcije bez kojih nema razmaha slobodnog tržišta), ali su u tom pogledu bili samo u senci škotskog ekonomiste. U pogledu *laissez-fair*-a i Smita još uvek važi stari i trezveni članak Jakoba Vinera.[24] (Ionako postoje značajne razlike između Smita i Rikarda u ovom pogledu[25])

Kako se onda ophodimo prema Smitovim poznatim naznakama koje povezuju ritam investicije i akumulacije kapitala za ekvilibrijum koji sam sebe generira? Kako se odnositi prema „naturalnoj harmoniji interesa", dobrovoljnoj komercijalnoj interakciji koja promiče blagostanje i u okviru koje su svi razmenjivači podrazumevajući i radnike? Kako ćemo ocenjivati večito glorifikovanu depolitizovanu spontanost kao pokretačku snagu za Smitov sistem? Samopokretanje tržišnog poretka je moguće samo uz određene političke preduslove. *Nevidjiva ruka nije nešto što se realizuje bez upravljanja*, pogrešno je razumevati Smita u stilu nekog pasivno-kvijetističkog teoretičara koji čeka da predestirana nevidljiva ruka zagospodari ekonomijom. Kvazi-naturalni poredak se prikazuje kao upravljački *konstrukt*, i u tome se očituje paradoks „klasičnog liberalizma". Naime, prirodna realnost je artificijelni proizvod, ne može se doći do njega bez socijalno-konstruktivističke delatnosti. Paradoks je u tome da liberalizam tretira slobodu i *ex-ante* i *ex post*: *ex ante* kada se poziva na prethodno postojeću naturalnu realnost, *ex post* kada upravljanjem slobodom i neslobodom definiše konkretne sadržaje prihvaćene slobode. Smit je recimo ubeđen da se ropstvo može daleko lakše ukinuti u despotskoj državi nego u „slobodnoj" državi[26], no to je samo primer koji dočarava ambivalentnost kada će se sa despotskom organizacijom sile želi izboriti sloboda.

Pogledamo li celinu Smitovog razmišljanja ukazuje nam se slika koja će prezentovati ono na što smo upućivali. Mada recepcija škotskog ekonomiste često navodi da je reč o „dvostrukom Smitu", da postoji „Smit 1" i „Smit 2", čini se da nije reč o tome, nego se njegovo delo mora čitati u kontinuitetu, uprkos ne malim oscilacijama.[27] Mi Smitov opus u svakom trenutku čitamo kao da predstavlja celinu, kao da nema rascepa u njegovom delu. Jer, on neprestano razmišlja o istom problemu, mada na različite načine. Smit uopšte nije ubeđen da ono što se slavi kao njegovo dostignuće, naime, samoperpetuirajuća ekonomska mašina (podela rada, spontanost u vidu ekonomske slobode, itd) dovoljna za stabilni poredak. Nije sasvim slučajno da je Smit osluškivao francuskog ne-liberala Rusoa koji je imao sasvim drugačija razmišljanja o ekonomiji[28] njega je interesovala mogućnost društvene kohezije u novonastalim okolnostima. Smitova moralna teorija je tome posvećena, njegove misli o simpatiji se samo tako mogu razumeti. No nećemo

23 Bonefeld 2013, 233–250.

24 J. Viner 1927, 198-232.

25 Rikardo se mnogo više može čitati iz perspektive laissez-faire, Hutchison, ibid, 51.

26 Smith, 1982, 452-3,1 82. Losurdo,ibid.6. Smit je bio u pravu: Linkolna su nazivali jakobincem itd. kada je prinudom ukidao ropstvo. Oslobađanje od ropstva je konfiskacija imovine vredna od 3 biliona dolara, Friedman, 2001.

27 Videti npr. njegove promenljive stavove o policiji, i o policijskom odnosu prema tržištu, i to sa upućivanjem na ekonomiju, Neocleous, 1998, 43-58. Montes 2008. Baumol tvrdi da je Smit stao na korist radnika, a protiv business-a, no to se teško može prihvatiti, Baumol, 1976, mada je tačno da Smit nije imao dobre reči za kapitalistu koji rizikuje, nego za zanatlije i trgovce.

28 Dupuy, 2008, Force,2003.

zaboraviti ni njegove refleksije o pravednosti koje isto tako idu u tom pravcu. Naznake o tome da je Smit demonstrirao makroekonomsko fundiranje mikroekonomskih relacija, ali na osnovu socio-ekonomski određenog čoveka[29] su tačne, ali u smislu kako smo to utvrdili: tržišni poredak iziskuje autoritarne političke kapacitete. Primetno je zapravo da Smitov cilj nije toliko bogatstvo, dinamika nacionalnog dohotka, kako to mnogi tumače vole da naglašavaju, nego *benevolentno upravljanje ljudima, liberalno poboljšavanje*[30], odnosno, *pravljenje ljudi*. Tu moramo biti precizni: njegove ekonomske refleksije je moguće razumeti tek ukoliko držimo na umu ovaj krajnji horizont. A moramo dodati tome da nije moguće praviti ljude, makar benevolentno u cilju svetleće budućnosti, bez autoritarnosti i prinude.

Indikativno je kako je škotski mislilac napadao „moralnu ekonomiju" koja je evocirala doktrinu pravedne cene kod ruralnih subjekata koji su u tranziciji, a potencijalno može da utiče i na urbane radnike. Pomenuti tradicionalni moral je Smit uvek doživljavao kao prepreku u pogledu pravljenja novih ljudi. Nije iskliznuće kada Smit napada „izobilje" i luksuz sa naznakom da je reč o „ženstvenoj" kategoriji,[31] i kada negoduje da komercijalno opuštanje slabi militarnu disciplinu: on eksplicitno govori o tome da je odbrana zamlje bitnija od izobilja. Ovde je opet ekonomisanje stavljeno u van-ekonomski kontekst. To se ne bi moglo razumeti ako ne bismo imali na umu Smitovu želju za transformacijom ljudi u cilju realizacije njegove socio-ekonomske projekcije. Smit je znao da opravdava zakone i „državu" (*governement*) koji štite od „furije" siromašnih, od prljave i nepromišljene mase: njih je izrazito negativno opisivao, i projektovao u njih eskalaciju zavisti s obzirom na njihove iskrivljene poglede na bogate. Ovde zapravo vidimo pravo očitovanje liberalnog straha od manifestacije i furije „siromašnih" koji se mogu pobuniti zbog „neizdrživih uslova življenja". Bez uvažavanja straha ne možemo stići do analize Smitovih naznaka; dakako, to je strah koji se održava u životu usled liberalnog pogleda na svojinu. (A u pogledu zavisti Smit je prethodnik Hajeka koji će mnogo kasnije tretirati zavist kao skoro demonsku strast koja želi da se njene želje opravdavaju kao društveno-korisna pravednost: ni ovde nije drugačije; valja autoritarno držati afekte pod kontrolom). Istovremeno, on je znao da piše i o tome da luksuz bogatih u „civilizovanim zemljama" biva omogućivan i održavan posredstvom „vremea i rada" siromašnih, bez njih „bogati" ne bi mogli uživati blagodeti luksuza.[32] Civilizacija, koja se suprotstavlja varvarima, gde inače „urođenici" uživaju puni plod svog rada (i uprkos tome su mnogo siromašniji), mora da reguliše zamršeni splet slobode i ne-slobode: odatle nužnost autoritarnog upravljanja. Benevolentna kreacija, za razliku od kapitalizma, uvek priziva interes koji se natpisuje: siromašnima (koji su isto tako adresati i vojne discipline) se nameću zakoni, mere, *ali zarad njih samih*. Ostaje da se promisli kakve kolizije proizilaze iz takvog promišljanja.

Benevolentno pravljenje ljudi traži autoritarnu instancu koja zna svoju misiju i koja će krčiti put upravljajući elementima pravednosti u tržišnom poretku, ali shvaćenog u procesualnom smislu. A to znači da dobronamerno upravljanje će nametnuti disciplinu. Zato moramo pridavati punu pažnju naznaci da je politička ekonomija organski deo nauke koja se bavi sa *zakonodavstvom i državnikom*. Smitov adresat je ovaj državnik/legislator koji će sprovoditi političko-ekonomsku racionalnost; primetimo da uloga državnika se javlja u kontekstu gde Smit govori o nužnosti da se povećava *državno bogatstvo*. On će naterati društvo da se povinuje igri između slobode i neslobode. Kumulacija ekonomskih akata u ime slobode nije moguće bez „legislatora" i državnika sa strateškim kapacitetima. No on ne može uspešno da upravlja bez istrajnosti u liberalnom autoritarizmu.

29 Vaggi,2005, 26-39.

30 To će reći Stiegler, 1949. 1–11. Videti, Perelman, 2010.

31 Smith, 1789. citira, Perelman, ibid., 490.

32 Ibid. 483.

NEOLIBERALIZAM KAO ISHOD SAMOTRANSFORMACIJE LIBERALIZMA?

Neoliberalizam nije opšte prihvaćeni termin, i ne može se samorazumljivo koristiti. No, mi smo u našim radovima pokušali da definišemo pojam, da sagledamo fenomenologiju, i posledice, naročito s obzirom na očitovanu krizu koja još uvek traje, te shodno tome, ovde nije nužno da se počinje od početaka.[33] (Još manje smo ovde usmereni ka tome da napravimo red u različitim liberalnim i libertarijanskim stremljenjima[34]) Luk neoliberalizma se rasprostire od tridesetih godina i traje do današnjih dana, neki komentatori govore o post-neoliberalizmu, a koriste se i neki drugi termini.[35] Od kolektivno-intelektualnog nastupa koji podrazumeva konferencijski konsenzus u orijentaciji u sedamdesetim godinama XX veka elementi neoliberalizma postaju hegemonske matrice i postaju neprevazilazivi horizont za moduse ekonomske politike. Značajnu ulogu su u svemu tome odigrali predstavnici austrijske škole koja je pronikla u relativno posebnim austrijskim okolnostima. Samo, uprkos tome, što se dotična škola obično vezuje za kritiku intervencionizma,[36] ni ovde se ne možemo nadati tome da je situacija transparentna. (Najzad, ne treba zaboraviti da austrijska ekonomija ima u najmanju ruku dve grane, a jedna grana koja potiče od Bem-Baverka je negovala dobar odnos sa fabijanskim socijalistima). Hajek, koji, barem, u medijskom ambijentu, važi kao najbitniji predstavnik ove struje, biva optuživan da je „umereni" socijal-demokrat, te nije pravi, autentični „klasični liberal", i da tek Mizes zavređuje oreol intranzingentnog klasičnog liberala.[37] Prema tome, čak i bez udubljivanja u ovu tematiku, jasno se nazire da se ni austrijska ekonomija kao promotor neoliberalizma ne može smatrati homogenom. Ali, da li je slučajno da se pomaljaju ovakve rasprave?

Nama je najbitnije da se neoliberalizam uobličava kao izvesna reakcija na slabosti „klasičnog liberalizma" da ponudi odgovore na izazove koji se javljaju makar od početka XX veka (ordoliberali su koristili naziv „paleo-liberali", i Hajek je kritikovao liberale XIX veka[38]). Naročito su dva svetska rata izbacila na površinu seriju takvih pitanja koja su uzdrmala liberalno poimanje sveta, precizno možemo pratiti reaktivni nastup neoliberalizma s obzirom na ove događaje. *Simptomatično je da je opet standardna forma liberalnog straha u osnovi*: zabrinutost postoji zato što klasični liberalizam više nije adekvatan da se odupre „furiji" nezadovoljnih. Neoliberalizam se rađa u okvirima krize liberalizma, pitanje je da li on može da rehabilituje klasični liberalizam ili ga mora prevazići. Džejms Bjukenen, recimo, veruje za sebe da je istinski klasični liberal, ali ovde pomenuti Jasai na prosto odbacuje ovaj termin kao potpuno nekoristan i nemerodavan; videli smo uostalom da je on prikovan za termin „kapitalizam".

Za nas je višestruko merodavno da neoliberalizam odustaje od kvazi-naturalističke ontologije liberalizma, naturalnost više nije instanca koja se može evocirati. Pogledajmo to na sledećem izdvojenom primeru. Mizes na isti način hvali svojinu kao „klasični" liberali: on tvrdi da bez „apsolutne svojine" nema tržišta, a bez tržišta nema kooperacije što održava pacifikovanu ljudsku zajednicu. Ali, ovde nećemo naići na naznaku da se svojina može izvesti iz naturalne realnosti, štaviše Mizes eksplicitno i kategorično odbacuje takvu mogućnost, jer ne izvodi se svojina iz „pretpostavljenog prirodnog prava".[39] Mizes nagoveštava nešto drugo: nužnost da se *upravlja*

33 Josifidis, Lošonc, Supić, 2010. Josifidis, Lošonc, 2006. Josifidis, A. Lošonc, Beker 2010.

34 Nek se pogleda sledeće mesto koje nabraja na sistematičan način različite klasifikacije liberalizma, s posebnim osvrtom na ekonomiju, http://socialdemocracy21stcentury.blogspot.com/search?q=liberalism, otvoreno,15.4.2014.

35 Jackson,2010. Bockman,2012. Peck, J. 2010. Peck, J. and N. Theodore 2012.

36 L. Mises, 1977. Friedman,1951.

37 H. G. Hoppe, 2011. Isti, 1994. Poper je inače ubeđivao Hajek da je moguća sinteza između liberalizma i socijalizma, i njihova pisma barem omogućuju pretpostavku da to ni Hajek nije sasvim odbacivao, Poper, 2008, 100.

38 Hayek, 2007, 71, 118.

39 Mises, 1963, 285. Videti, Montag 2009, 126-138.

procesima ljudske kooperacije. Mi bismo opet rekli: nužnost da se upravlja spletom slobode i ne-slobode. No, sada više nije moguće ukazivanje na prirodu u koju se ekonomski akti mogu ukorenjivati: *neoliberalizam mora da bude potpuno konstruktivistički*. Naime, pokazali smo paradoks koji se krije u liberalnom upravljanju, to neoliberalizam nasleđuje, ali se konstelacija pojavljuje ipak u drugom, izmenjenom kontekstu. Zapravo, ovo je krupna razlika koja se ne može ignorisati, time neoliberalizma već ide van klasičnih okvira. To je put koji vodi od liberalizma do neoliberalizma.

Neoliberalizam se često opisuje zbog hipertrofiranja tržišnih odnosa, sa dodatnim naznakama da on pledira za tržišno društvo i da želi i javnu sferu supsumirati u odnosu na tržišne norme. Na to se odgovara da kritičari neoliberalizma potcenjuju racionalizacijske potencijale tržišta koje se neumitno i kumulativno ukorenjuje u moderne ekonomske odnose. Međutim, razmišlja li se na ovaj način dolazi se na pogrešni teren gde se ponavljaju besplodne i beskrajne dihotomije u smislu *pro* ili *contra* tržište. Problematika neoliberalizma je međutim kombinacija između snažne, neupitne države[40] (upravljanja) i tržišnog poretka: i poznati atak na državu blagostanja i na adiktivnost od državnih beneficija se mora zamisliti u tom okviru. „Manufaktura rizika i neizvesnosti" se isto tako mora misliti u ovoj konstelaciji. A pohvale u odnosu na autoritarne učinke (mada se uvek kaže: limitirane) države su brojne i izrečene su na različite načine. Karl Fridrih, koji je jedan od retkih koji je u samorazumevanju eksplicitno govorio o „neoliberalizmu", nagoveštavao je konstitucionalnu diktaturu i benevolentnog diktatora, Hajek je govorio o „diktaturi koja ograničava sebe"[41]. Ordoliberalizam (koji bi zasluživao posebnu pažnju, ali se mora svrstavati ovde[42]) je obilato koristio termine diktature. Benevolentno upravljanje posredstvom (kvazi)diktature, upravljanje *ex auctoritate*, je bilo favorizovano itekako *konkretno*, pogledajmo Mizesa kao savetnika kancelara Dolfusa,[43] i kao autora diskutabilne rečenice koja slavi fašizam kao (makar privremenog) spasioca civilizacije protiv „katastrofe" komunizma,[44] ili Hajeka i njegovo mentorisanje generala Pinošea u sedamdesetim godinama XX veka kao protagoniste (navodno privremene) diktature.[45]

Benevolentna diktatura, makar sa epitetom privremenosti, upletena je nužno u strah. *Ona je potaknuta strahom,*[46] *ali i ona mora vladati pomoću straha u cilju nametanja rigoroznih i do kraja dovedenih tržišnih normi*. To je upravljanje pomoću straha, splet intervencija u cilju promene sveta. Tako je i nastao termin „kultura straha"[47] koji se čas podstiče intencionalno, čas neintencionalno. Dakako, teorija racionalnog odlučivanja u meloj meri može da dotakne ovaj problem. Neoliberalizam može da vlada uz generiranje sistematičnog straha. Npr. (ne)zaposlenost koju je još M. Kalecki (1943) okarakterisao kao politički problem u smislu značenja disciplininiranja se javlja upravo u tom smislu: negativna očekivanja u smislu nezaposlenosti su vrhovno disciplinirajuće sredstvo. Tržište je igra homogenizacije i diferencijacije: strah, percepcija različitih pretnji kao oblika straha se mora umetnuti u ovaj kontekst. Zato neoliberalizam ne može da izbegne dobronamerno „konstruisanje" ljudi, *utiskivanje*, *inkorporiranje* tržišnih normi kao „totalnog životnog stila" (Miler-Armak). Drugačije rečeno; ne može izbegnuti praktikovanje prinude koja proizilazi iz toga. Ako se liberalizam promišlja u okviru dihotomije dobrovoljno prihvatanje *versus* prinuda,

40 Država je ponovo u igri, Wooldridge, 2012. No ona je uvek bila u igri.

41 Cristi, 1998. 168. Scheuerman, 1997, 172-188. Steal, 2012.

42 Ptak 2009, 98-139. Glossner 2010. Wörsdörfel, 2010. Isti, 2011. Fleck 1979.

43 Hülsman, 2007, 684.

44 Mises, 1927, 45. 2005, 30. (Bilo je liberala koji su u fašizmu videli povratak liberalizma, Einaudi, npr.) Videti apologetske knjige o njemu, Raico 2012, Butler, 2010.

45 Farrant, Mcphall, and Berger 2012, 513-538. Gamble, 1996.

46 Lošonc,2013.

47 Furedi,2002.

onda se mora biti spreman na *anti-liberalne* posledice neoliberalizma. Jer, neoliberalizam neprestano transcendira nekadašnje načelo „konsenzus *versus* prinuda". I pitanje je koliko se neoliberalizam može pouzdati u mogućnost da ovo *utiskivanje* ostaje tek privremena situacija.

LITERATURA

1. Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2006) Paths of Economic and Political Development', in B. R. Weingast and D. A. Wittman (eds.), *The Oxford Handbook of Political Economy*, Oxford.
2. Barry, N. (1986) *Classical Liberalism and Libertarianism*, MacMillan Press.
3. Baumol, W. (1976). Smith versus Marx on business morality and the social interest. *American Economist* 20, no. 2 (fall):1–6.
4. Bidet, J. (2008) *Opća teorija moderne*, Disput, Zagreb.
5. Bockman, J. (2012). The Long Road to 1989, Neoclassical Economics, Alternative Socialisms, and the Advent of Neoliberalism, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20, 3 310–317.
6. Bonefeld, W. A. (2013) Smith and Ordoliberalism: On the Political Form of Market Liberty, *Review of International Studies*, 39, 233–250.
7. Buchanan, J. (2005) *Why I, Too, Am Not a Conservative, The Normative Vision of Classical Liberalism*, Edvard Elgar.
8. Buchanan, J. G, Tullock (1962) *The Calculus of Consent*, Indianapolis.
9. Buchanan, J. (2007) Introducing Tony de Jasay, in *Ordered Anarchy*, ed. by H. Bouillon, H. Kliemt, Ashgate.
10. Butler, E. (2010) *Ludwig von Mises: A Primer*, London: Institute of Economic Affairs.
11. Charolles. V. (2006), *Le libéralisme contre le capitalisme*, Librairie Arthème Fayard.
12. Cristi, R. (1998). *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism*.University of Wales Press: Cardiff.
13. De Jasay, A. (2002) *The State*, Indianapolis, Liberty Fund.
14. Dean, M. (1997) *The Constitution of Poverty: Toward a Theory of Liberal Governance*, London, Routledge.
15. ——. (1999) *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, London, Sage.
16. Dupuy, J.-P. (2008), Invidious Sympathy in the Theory of Moral Sentiments, *Revue du MAUSS*, 31: 81–112.
17. Ellermann, D. (2010) Marxism as capitalist tool, *Journal of Socio-Economics*, 6, 696-700.
18. Farrant, A. E. Mcphall, and S. Berger (2012), Preventing the "Abuses" of Democracy: Hayek, the "Military Usurper" and Transitional Dictatorship in Chile?, *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 71, No. 3, 513-538.
19. Fleck, L. (1979) *The Genesis and Development of a Fact*. Chicago, University of Chicago Press.
20. Force, P. (2003), *Self-Interest before Adam Smith*, Cambridge, Cambridge University Press.
21. Gamble, A. (1996) *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, London: Polity Press.
22. Glossner, C. L. (2010) *The making of the German post-war economy Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy, after World War II*, London, New York.
23. Friedman, M. (1951), Neo-liberalism and Its Prospects, *Farmand*, 17 (February), 89–93.

24. Friedman, G. (2001) The Sanctity of Property Rights in American History, http://ideas.repec.org/p/uma/periwp/wp14.html, otvoreno, 16.4.2014.
25. Furedi, F. (2002) *Culture of Fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectation*, revised edn. London, Continuum.
26. Hayek, F. A. (2007) *The road to serfdom*, ed. B. Caldwell, Chicago, IL.
27. Hafer, C. (2006). On the Origins of Property Rights: Conflict and Production in the State of Nature, *Review of Economic Studies*, 73., 119-143.
28. Hann, C. (2007) The State of Art, A new double movement?, Anthropological perspectives on property, in the age of neoliberalism, *Socio-Economic Review*, 5, 287–318.
29. Hoppe, H. G. (1994) F.A. Hayek on Government and Social Evolution: A Critique, *Review of Austrian Economics*, Vol. 7. 1, 67-93.
30. ——. (2011) http://mises.org/daily/5747/Why-Mises-and-not-Hayek, otvoreno, 15.4.2014.
31. Hoppit, J. (2011) Compulsion, Compensation, and Property Rights in Britain, *Past and Present*, no. 210, 93-128.
32. http://socialdemocracy21stcentury.blogspot.com/search?q=liberalism, otvoreno,15.4.2014.
33. Hutchison, T. W. (1978) The Smithian Revolution, *in On Revolutions and Progress of Economic Knowledge*, Cambridge University Press.
34. —— (1981) The Market Economy and The Franchise or 1867 and All That, in *The Politics and the Philosophy of Economics*, Basil Blackwell.
35. Hülsmann, J. G. (2007). *Mises: The Last Knight of Liberalism*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Ala.
36. Jackson, B (2010) At the origins of neo-liberalism: the free economy and the strong state, 1930-1947, *The Historical Journal*, 53, 1, 129–151.
37. Josifidis, K., A. Lošonc, (2006) *Neoliberalizam, sudbina ili izbor*, Novi Sad.
38. Josifidis, K., A. Lošonc, A., Supić, N. (2010). Neoliberalism: Befall or Respite?, *Panoeconomicus*, 57, 1, 101-117.
39. Josifidis, K., A. Lošonc, E. Beker (2010) Razvoj s one strane neoliberalizma, in *Kriza i razvoj*, Centar za ekonomska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 130-143.
40. Kettel, S, A. Sutton (2013). New Imperialism: Toward a Holistic Approach, *International Studies Review*, 15, 243-258.
41. Libecap, G. D. (2003) Property Rights, in J.Mokyr (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, 5 vols., Oxford.
42. Losurdo, D. (2011) *Liberalism, A Counter-History*, London, New York..
43. Lošonc, A. (2013) Neoliberalizam: diskurs i/ili ideologija, in: *Politika: nauka i profesija*, Ur., M. Podunavac, Ž. Paunović, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 87-11.
44. ——(2013) Fear, Transition and Democracy in the Balkans, *Southeastern Europe*, 37, 157–178.
45. Macpherson, C. (1962) *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford, Clarendon Press.
46. Mises, L (1927) *Liberalismus*, G. Fischer, Jena. *Liberalism* (2005), Indianapolis: Liberty Fund.
47. ——(1977) *A Critique of Interventionism*, Arlington House, New Rochelle, N.Y.
48. ——. (1963) *Human Action: A Treatise on Economics*. San Francisco, Fox and Wilkes.

49. Montag, W. (2009) War and Market, The Place of the Global South in the Origins of Neo-liberalism, *The Global South*, Vol. 3, 1, 126-138.
50. Montes, L., (2008). Adam Smith and the Militia Debate in context. History of Economics Society Annual Meeting, Toronto (29 June). http://historyofeconomics.org/Conference08/papers/montes.pdf., otvoreno, 15. 4. 2014.
51. Myrdal, G., (1953). *The Political Element in the Development of Economic Theory*, London: Routledge & Kegan Paul, 106.
52. Neocleous, M. (1998) Policing the System of Needs: Hegel, Political Economy, and the Police of the Market, *History of European Ideas*, Vol. 24, No, 1, 43-58.
53. ——. (2007) Security, Liberty and Myth of Balance: Towards a Critique of Security Politics, *Contemporary Political Theory*, 6, 131–149.
54. ——. (2008) *Critique of Security*, Edinburgh Press.
55. North, D. C. and B. R. Weingast (1989), Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England', *Journal of Econ. History*, Vol. 49, 04, 803-832.
56. Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford: Oxford University Press.
57. Peck, J. and N. Theodore (2012). Reanimating neoliberalism: process geographies of neoliberalism, So*cial Anthropology*, 20(2), 177–185.
58. Perelman, M. (2010). Adam Smith: Class, labor, and the industrial revolution, *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, 76, 481-496.
59. Popper, K. (2008) *After the open society: selected social and political writings*, ed. J. Shearmur and P. Norris Turner, London.
60. Ptak, R. (2009) Neoliberalism in Germany: Revisiting the Ordoliberal Foundations of the Social Market Economy, in D. Plehwe, Mirowski, P., *The Road from Mont Pèlerin, The Making of the Neoliberal Thought Collective*, London, 98-139.
61. Raico, R. (2012) *Classical Liberalism and the Austrian School*, Mises Institute.
62. Samuels, W. J. (1992). *Essays on the Economic Role of Government, vol. 1, Fundamentals*, New York: New York University Press, 9.
63. Scheuerman, W. E. (1997) The unholy alliance of Carl Schmitt and Friedrich A. Hayek, *Constellation*, 2, 172-188.
64. Smith, A. (1759) *The Theory of Moral Sentiments* (1759), ed. D. D. Raphael and A. L. Mackie, Indianapolis: Liberty Fund, 1982)..
65. Smith, A. (1982) *Lectures on Jurisprudence*, Indianapolis,Liberty Classics.
66. Smith, A., (1789) in Campbell, R. H., Skinner, A.S. (Eds.), An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, vol. 2. Oxford University Press, New York, 1976.
67. Stiegler, G. J. (1949). The economists and equality, in *Five Lectures on Economic Problems*, Longmans, Green and Co., London, 1–11.
68. Steal, D. (2012) *Masters of the Universe, Hayek, Friedman and the Birth of the Neoliberal Politics*, Princeton University Press.
69. Sunstein, C., R Thaler (2003), Behavioral Economics, Public Policy, and Paternalism, Libertarian Paternalism, The *American Economic Review*, Vol. 93, No. 2, May, 175-179.
70. Tully, J. (1982) *A Discourse on Property*, Cambridge University Press.
71. Vaggi, G. (2005) Adam Smith's Socio-Economic Man-and the Macro-foundations of Microeconomics, in *History and Political Economy*, Ed. By T. Aspromourgos, J. Lodewijks, Routledge, New York, London, 26-39.
72. Viner, J. (1927) Adam Smith and Laissez-Faire, *Journal of Political Economy*, 35(2), 198-232.

73. Wooldridge, A. (2012), *The Economist: State Capitalism; The Visible Hand*, The Economist, Kindle.
74. Wörsdörfer, Manuel (2010): Ordoliberalism and the Evolution of Norms; Normative Orders Working Paper 07/2010, http://publikationen.ub.unifrankfurt.de/volltexte/2010/8701/pdf/Ordoliberalism_and_the_Evolution_of_Norms.pdf., otvoreno, 16.4.2014.
75. Wörsdörfer, M. (2011): *Die normativen und wirtschaftsethischen Grundlagen des Ordoliberalismus*; Frankfurt.

Mirjana Rašević[1]

(ANTI) LIBERALIZAM I POPULACIONA POLITIKA
Restriktivnost vs. Inovativnost

Apstrakt:

Restriktivna zakonska rešenja vezana za namerni prekid trudnoće i dostupnost moderne kontracepcije nisu dovoljno efikasna da ublaže problem nedovoljnog rađanja iz najmanje dva razloga. Prvi razlog je da zabrane u jednoj sredini koje se tiču kontrole rađanja ne moraju da ostvare cilj u liberalnom okruženju, okruženju u kome se poštuju seksualna i reproduktivna prava parova. Drugi razlog je da, mada saznanje o dostupnosti kontrole rađanja učestvuje kao jedan od elemenata pri stvaranju reproduktivnih motiva, stavova i normi, kontrola rađanja ne predstavlja bitan faktor determinističke osnove nedovoljog rađanja. Njena uloga je prvenstveno instrumentalne prirode.

U analizama uzroka rađanja jednog ili dva deteta na sadašnjem nivou razvoja civilizacije podvlači se tesno povezana skupina varijabli, ekonomske, socijalne i psihološke prirode, koje zahtevaju iznalaženje kompleksa mera u cilju ublažavanja fenomena nedovoljnog rađanja. U tom smislu pitanje političkog odgovora na nizak natalitet je veoma složeno sa neizvesnim rezultatima. Danas postoji značajan stepen uniformnosti u pogledu ciljeva, pravaca mera i čak njihovog definitivnog izraza u razvijenim zemaljama.

Pri pokušaju formulisanja univerzalne tipologije mera moguće je izdvojiti: finansijska davanja kojima se teži pokriti deo ekonomskog tereta podizanja dece, čemu se, uslovno, može pripojiti i sistem poreskih olakšica; regulisanje radnog statusa roditelja i odsustvovanja tokom trudnoće, porodjaja, podizanja male dece i negovanja bolesnog deteta, kao i mogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva fleksibilnim sistemom radnog vremena; programe čuvanja dece zaposlenih roditelja; planiranje porodice. Najveći broj procena ukazuje da je maksimalni efekat primenjivanih mera porast završnog fertiliteta do 10%, što je, u uslovima izuzetno niskog nataliteta, nedovoljno.

Mnogi veliki sociolozi, uključujući Karla Marksa, Maksa Vebera i Emila Dirkema, su se zalagali za inovacije u socijalnoj sferi. Pre 100 godina i Josef Šumpeter je u svojoj knjizi o teoriji ekonomskog razvoja isticao neophodnost uvođenja socijalne inovacije u ekonomiju, politiku, kulturu, način života. Posle Šumpetera, inovacije su se odnosile pre svega na različite inovacije tehničke prirode. Danas, pak, društvene nauke i sa njima socijalne inovacije shvaćene u najširem smislu sve više dobijaju na značaju. U populacionoj politici postoji više primera socijalne inovacije. Oni su pre svega vezani za rešenja koja se tiču sve dužeg prosečng životnog veka i sve veći broja starih osoba u razvijenim populacijama. No ima i pronatalitetnih akcija inovativne prirode.

Ključne reči: *restriktivnost, inovativnost, populaciona politika.*

Abstract:

(Anti) Liberalism and Population Policy
Restrictiveness vs. Innovativeness

Restrictive legal solutions regarding induced abortions and accessibility to modern contraception are not efficient enough to mitigate the problem of low fertility for at least two reasons. The first reason being that prohibitions concerning birth control in a certain social environment do not necessarily have to fulfill their goal in a liberal environment, an environment in which sexual and reproductive rights of couples are respected. The second reason is that birth control does not represent a significant factor of the determin-

1 Institut društvenih nauka

istic basis of below-replacement fertility in contemporary society, even though availability of birth control participates as an element when creating reproductive motives, standpoints and norms. Its role is primarily of instrumental nature.

A tightly connected group of economic, social and psychological variables, which demand finding complex measures with the goal of mitigating the phenomena of insufficient births, are emphasized in the analyses on the causes of giving birth to one or two children at the present level of civilization development. In that sense, the political response to low fertility is very complex with uncertain results. Today, in developed countries there is a considerable degree of uniformity in view of the goals, directions and measures and even their definite expressions.

In an attempt to formulate a universal typology of measures, the following ones could be distinguished: financial aid which would partially cover a part of the economic cost of raising children and which could conditionally be united with the tax relief system as well; regulation of the work status of parents with pregnancy leave, parental leave, raising young children and caring of a sick child, as well as the possibility of adjusting work and parenting through a flexible system of working hours; child care programs; family planning. The greatest number of estimations indicate that the maximum effect of applied measures is an increase of fertility end by up to 10%, which is insufficient in conditions of exceptionally low fertility.

Many great sociologists, including Karl Marx, Max Weber and Émile Durkheim called for innovations in the social sphere. Even Joseph Schumpeter, one hundred years ago, in his book on the theory of economic development, stressed the necessity of introducing social innovations in the economy, politics, culture and way of life. After Schumpeter, innovations primarily referred to different innovations of technical nature. Today though, social studies together with innovations are comprehended in the widest sense and are gaining continual significance. There are many examples of social innovations in the population policy. They are mainly connected to solutions which deal with the ever increasing average lifespan and the greater number of older people in developed populations. Nevertheless there are innovative pronatality actions as well.

Key words: *restrictiveness, innovativeness, population policy*

U razmišljanjima o načinu da se ublaži problem niskog nivoa nataliteta relativno često se podvlači opredeljenje za restriktivnija zakonska rešenja vezana za kontrolu rađanja. Takva mera ne samo da je moralno neprihvatljiva, da ima svoju visoku zdravstvenu i psihološku cenu, već nije ni dovoljno demografski efikasna. To su pokazala iskustva više zemalja. Naime, u nastojanju da podignu stopu nataliteta, Rumunija, u periodu od 23 godine, Bugarska, Čehoslovačka i u više navrata Mađarska su se odlučile na manje ili više restriktivnu politiku prema namernom prekidu trudnoće. Ne samo pronatalitetni, već i drugi motivi, motivi religioznog karaktera, rukovodili su Vladu Poljske da se u devedesetim godinama prošlog veka opredeli za ukidanje liberalnog zakona kojim se prekid trudnoće dopuštao na zahtev trudne žene. Kratkotrajni efekat povećanja nataliteta stanovništva je zabeležen u svim ovim sredinama. Niz primera to ilustruje. Tako jedini *baby boom* ikada registrovan u Mađarskoj se vezuje za prohibiciju abortusa u periodu 1953-1956. godina (Kamaras, 1989).

Međutim, očekivani dugotrajni efekti u smislu povećanja nivoa rađanja nisu ostvareni. Rumunski primer je svakako najupečatljiviji. Kada je 1965. godine registrovana opšta stopa nataliteta od 15,6 promila rumunska vlada je 1. oktobra 1966. godine, zabranivši uvoz kontraceptivnih sredstava, onemogućila pristup modernoj i efikasnoj kontracepciji, a dozvolila je namerni prekid trudnoće samo u slučaju da je žena starija od 45 godina ili da ima najmanje četvoro dece ili da joj trudnoća ugrožava život. Striktno su propisane dijagnoze koje se prihvataju kao medicinska indikacija za namerni prekid trudnoće. Uvedena je kazna kako za osobu koja obavlja ilegalni prekid tridnoće, tako i za ženu koja izabere ovu opciju. Istovremeno je bila predviđena istraga svakog spontanog abortusa.

Kao rezultat novih zakonskih rešenja, stopa nataliteta je naglo porasla na 27,4 promila u 1967. godini, usled značajnog povećanja rađanja dece drugog i trećeg reda. Međutim, ona je ubrzo počela da opada i u 1983. godini iznosila je 14,3 promila. Posle novih napora u borbi protiv ilegalnih abortusa stopa nataliteta se blago povećavala na 15,5 u 1984. i 15,8 u 1985. godini. U decembru 1985, uvode se još restriktivnija zakonska rešenja vezana za abortus. Naime, namerni prekid trudnoće se dozvoljava samo ženi koja ima petoro žive dece mlađe od 18 godina. Tokom promocije ovog zakona Čaušesku je proklamovao da je „celokupno društvo vlasništvo fetusa". Uprkos tako ekstremnih nastojanja da se sloboda pristupa kontroli rađanja ograniči, stopa nataliteta je blago porasla na 16,0 promila 1989. godine (Baban, David, 1994).

Istovremeno je došlo do porasta materinskog i morbiditeta i mortaliteta. Koeficijent registrovanog materinskog mortaliteta (smrtnosti koja je posledica trudnoće), izražen na 100.000 živorođenih, porastao je sa 86, koliko je iznosila u 1965. godini kada je abortus bio dozvoljen na zahtev trudne žene, na 150 u 1984, odnosno 170 u 1989. godini, u vreme restriktivne regulative vezane za kontrolu rađanja (Safe Motherhood, 1990). Procenjuje se da je preko 80% registrovane materinske smrtnosti posledica ilegalnih prekida trudnoće (Baban, David, 1994), odnosno obavljanja abortusa u nesterilnim uslovima od strane nestručnih lica. Ili, drugim rečima, u periodu od 23 godine sprovođenja populacione politike, putem restriktivnog zakona o kontracepciji i namernom prekidu trudnoće, prosečno 341 žena godišnje je umrla od pribegavanja ilegalnom abortusu. Takođe, procenjuje se da je oko jedan milion Rumunki postalo infertilno kao posledica namernog prekida trudnoće obavljenog u neoptimalnim uslovima (UNFPA, 1990). Isto tako, porasla je i smrtnost odojčadi. Najviša vrednost stope mortaliteta odojčadi je registrovana 1987. godine kada se beleži čak nivo od 28,9 promila.

Odsustvo mogućnosti da se na legalan način prekine trudnoća u jednoj sredini, pored velike zdravstvene cene ima i jasne psihološke posledice, kako za ženu, tako i za dete rođeno iz neželjene trudnoće. Rezultati istraživanja u Švedskoj, Škotskoj i Čehoslovačkoj su pokazali da neželjeno materinstvo dovodi do različitih neurotičnih reakcija prema detetu, neurotičnih seksualnih reakcija i smanjenja radnog kapaciteta (Spinelli, Figa-Talamanca, 1990). Istraživanja, pak, koja su se bavila psihičkim i socijalnim posledicama za dete rođeno iz trudnoće koju je majka želela da prekine, ali joj nije odobreno, potvrdila su početnu hipotezu da se neželjena deca potencijalno podižu u manje optimalnim psihološkim i socijalnim uslovima od željene. Tako su nalazi longitudinalne studije sprovedene u Pragu otkrili da rođeno neželjeno dete može patiti do zrelosti. Ovaj zaključak je usvojen na osnovu istraživanja koja su pratila razvoj 110 devojčica i 110 dečaka čijim majkama je dva puta odbijen abortus. U devetoj godini života ova deca su bila bolesnija i češće hospitalizovana od dece u kontrolnoj grupi. Imala su slabiji uspeh u školi i pokazivala su preteranu osetljivost i agresivnost, kao i manji stepen integracije u socijalnoj sredini. Manji broj ove dece od 14 do 16 godina je pohađao srednju školu u odnosu na kontrolnu grupu, a više ih je imalo potrebu da se zbog poremećaja ponašanja konsultuje sa psihijatrom. U adolescenciji emocionalni razlaz između dece rođene iz neželjene trudnoće i njihovih majki je kulminirao. U odnosu na kontrolnu grupu, neželjena deca u većoj meri su izražavala i konzervativne stavove po mnogim pitanjima. Bili su i manje informisani o seksualnosti i pitanjima vezanim za nju (David, Dytrych, Matejcek, Schuller, 1988; David, Matejcek, 2004).

Restriktivna zakonska rešenja vezana za namerni prekid trudnoće i dostupnost moderne kontracepcije nisu dovoljno efikasna da ublaže problem nedovoljnog rađanja iz najmanje dva razloga. Prvi razlog je da zabrane u jednoj sredini koje se tiču kontrole rađanja ne moraju da ostvare cilj u liberalnom okruženju, okruženju u kome se poštuju seksualna i reproduktivna prava parova. Primer u tom smislu su brodovi-abortusne klinike locirani u ničijim vodama gde siromašne Poljakinje u lošim uslovima prekidaju trudnoću, za razliku od imućnijih sugrađanki

koje pribegavaju ovoj intervenciji u nekoj od evropskih bolnica, najčešće u Engleskoj, Holandiji i Češkoj, zbog restriktivnog abortusnog zakona u Poljskoj.[2]

Drugi razlog je da, iako saznanje o dostupnosti kontrole rađanja učestvuje kao jedan od elemenata pri stvaranju reproduktivnih motiva, stavova i normi, kontrola rađanja ne predstavlja bitan faktor determinističke osnove nedovoljog rađanja. Njena uloga je prvenstveno instrumentalne prirode. U osnovi savremenog reproduktivnog ponašanja dominiraju varijable koje se odnose na reproduktivne norme, učešće stanovništva u reprodukciji i tzv. strukturne prepreke, koje sprečavaju ostvarenje i reproduktivnih normi i učešće stanovništva u reprodukciji.

Niske reproduktivne norme su duboko uslovljene i kao takve pripadaju kategoriji dugoročnih fenomena. Upravo duboka uslovljenost i dugoročnost su osobine koje malo, ako uopšte, ostavljaju prostora za spontane promene aktuelnih tendencija nivoa rađanja u doglednoj budućnosti. Naime, neki od bitnih faktora niskih normi u sferi rađanja su imanentni našoj civilizaciji, bilo da predstavljaju njena pozitivna dostignuća ili njene slabosti (Rašević, 1995). Tako su, između ostalog, na jednoj strani emancipacija i individualizam, nuklearna porodica i izmenjen položaj žene i dece u njoj, insistiranje na kvalitetu sopstvenog života i kvalitetu života deteta, liberalan zakon o abortusu i dostupnost efikasne kontracepcije, a na drugoj materijalistička svest sa potrošačkim mentalitetom i lični život, razuđeniji nego ikada ranije. Ovi i drugi uzroci podstiču aspiracije, bilo intelektualne i profesionalne ili one u privatnoj sferi, uključujući sticanje i hedonizam.

U novom sistemu vrednosti roditeljstvo je zadržalo visoko mesto, s tim što su se ovom cilju pridružili novi sadržaji koji su, takođe, visoko vrednovani. Promene koje su Lesthaeghe i Van den Kaa (1994) sa razlogom nazvali ideologijom „individualne autonomije" uticale su da niske reproduktivne norme, koje je prouzrokovao moderan razvoj, postanu još niže i nedovoljne za prosto obnavljanje stanovništva. U savremenim uslovima, kada su deca izgubila važne socijalne i ekonomske funkcije, karakteristične za tradicionalna društva, žene i muškarci se racionalno opredeljuju za jedno ili dva deteta, zadovoljavajući prvenstveno emocionalne i psihološke roditeljske potrebe uz istovremeno izbegavanje rizika. To se čini u atmosferi u kojoj je sloboda pojedinca daleko iznad odgovornosti i solidarnosti. Reč je o sopstvenoj mikro sferi u kojoj nisu prisutne društvene populacione potrebe. O demografskim potrebama budućih generacija pojedinac ne razmišlja i /ili ih ne uvažava, niti ih društvo promoviše.

Osobine faktora koji opredeljuju učešće stanovništva u reprodukciji su, takođe, produkt moderne kulture, savremenog načina života i socijalnih i ekonomskih uslova. Među njima sve važnije mesto imaju civilizacijski faktori koji „vrše pritisak na institucije braka i porodice, preko ideja o slobodi ličnosti, erozije kolektivne svesti, širenja potrošačkog mentaliteta i hedonizma, sve do alternativnih stilova života" (Macura, 1994). Savremeni model suživota udvoje podrazumeva da je brak manje univerzalan, stupanje u brak kasnije, razvodi češći, ponovo zasnivanje bračne zajednice ređe i kraćeg trajanja, a alternativne forme zajedništva muškarca i žene sve brojnije.

Pored oportunih prepreka rađanju, osećaja nedovoljne sigurnosti i u porodici i u široj zajednici i troškova (cene) vezanih za usklađivanje roditeljstva i profesionalne aktivnosti, kao i roditeljstva i zadovoljenja različitih interesovanja, i strukturne prepreke, nezaposlenost, nerešeno stambeno pitanje, problemi čuvanja dece, nezadovoljavajući ekonomski standard i druge pojave iz ovog kruga, su kako varijabla niskih reproduktivnih normi, tako i bitna barijera za realizaciju stavova o idealnom broju dece i učešće stanovništva u reprodukciji. Mada strukturne prepreke ne može da izbegne nijedno razvijeno društvo, njihova važnost je bila velika u socijalističkim zemljama, uključujući i Srbiju. Značaj nabrojanih strukturnih prepreka je i danas posebno izražen u ovim zemljama koje su ušle u proces tranzicije socioekonomskog sistema, a njima su pridodati

2 Više primera i podataka o prekidu trudnoće Poljakinja je izneto na European Populaton Conference odžanoj u Stoholmu od 13. do 16. juna 2012. tokom diskusije u okviru sesije posvećene reproduktivnom zdravlju.

i novi elementi moguće individualne pasivizacije kao što su, na primer, osećaj nesigurnosti, socijalni maladaptacioni sindrom na izmenjene vrednosti i norme ili društvena anomija.

Otuda mnogi savremeni autori u analizama uzroka rađanja jednog ili dva deteta na sadašnjem nivou razvoja civilizacije podvlače tesno povezanu skupinu varijabli, ekonomske, socijalne i psihološke prirode, koje zahtevaju iznalaženje kompleksa mera u cilju ublažavanja fenomena nedovoljnog rađanja. U tom smislu pitanje političkog odgovora na nizak natalitet je veoma složeno sa neizvesnim rezultatima.

Iskustva razvijenih zemalja ukazuju na otpore pronatalitetnim merama odnosno direktnom uplitanju politike u sferu reproduktivnog ponašanja individua. Zato je u daleko većoj meri prisutan indirektan pristup kojim se, preko politike prema porodici odnosno niza relevantnih politika (obrazovne, socijalne zaštite, stanovanja, zapošljavanja, planiranja porodice, i dr.), eksplicitno ili implicitno teži stvaranju uslova koji bi mogli stimulativno uticati na rađanje (Rašević, Petrović, 1996).

Granica između eksplicitno i implicitno definisane politike podrške porodici nije čvrsta. Bez obzira na razlike u ekonomskim, socjalnim i vrednosnim diskursima, kao i institucionalnoj osnovi populacione politike, postoji značajan stepen uniformnosti u pogledu ciljeva, pravaca mera i njihovog definitivnog izraza.

Naime, politika podrške porodici može imati dva cilja, koji zapravo koegzistiraju. Smanjivanje troškova roditeljstva i ublažavanje nejednakosti u životnom standardu između porodica sa i bez dece, prevashodno je socijalni cilj, no, njegovi efekti mogu biti stimulativni po rađanje čak i u slučaju da se oni ne očekuju. Ovako definisan cilj mogao bi se označiti kao demografski neutralan. Uobičajeno se kao ciljna grupa definiše porodica, no u skorašnje vreme sa porastom kampanje o pravu deteta, cilj se usmerava na dobrobit dece. Pluralizam formi porodične organizacije, kao i uvećanje broja porodica sa jednim roditeljem, proširuje opseg značenja socijalnog cilja jednakih šansi za sve. Pronatalitetni cilj, stimulisanje većeg broja dece u porodici kako bi se dostigao željeni nivo rađanja, ređe je zastupljen na opštem nivou. Znatan broj zemalja, međutim, u konceptualizaciji pojedinih mera odstupa od demograsfki neutralnog pristupa.

Pri pokušaju formulisanja univerzalne tipologije mera moguće je izdvojiti: finansijska davanja kojima se teži pokriti deo ekonomskog tereta podizanja dece, čemu se, uslovno, može pripojiti i sistem poreskih olakšica; regulisanje radnog statusa roditelja i odsustvovanja tokom trudnoće, porođaja, podizanja male dece i negovanja bolesnog deteta, kao i mogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva fleksibilnim sistemom radnog vremena; programe čuvanja dece zaposlenih roditelja; planiranje porodice.

U naučnim i političkim krugovima postoji dilema da li u pronatalitetnom pristupu treba davati stimulanse samo deci viših redova rođenja ili su stimulacije potrebne i za rođenje prvog deteta. Retke su zemlje koje operacionalizuju prvo gledište.

Iznos novčanih davanja najrelevantnije je pitanje svrsishodnosti mera finansijske prirode. Najveća izdvajanja imaju nordijske zemlje, a najmanje zemlje Južne Evrope. Da bi se održala realna vrednost ovih mera gotovo sve zemlje primenjuju određeni sistem indeksacije iznosa, koja se vezuje za porast cena ili dohodaka. Sve veći broj porodica sa jednim roditeljem uslovio je reformisanje sistema, kako bi se zaštitio njihov ekonomski položaj u odnosu na porodice sa oba roditelja, te su davanja usmerena na decu u ovim porodicama, po pravilu, povećanog iznosa.

U operacionalizaciji mera usklađivanja rada i roditeljstva, postoje razlike u dužini porodiljskog odsustva, mogućnosti odsustvovanja sa posla do određene starosti deteta, pravu oba roditelja na korišćenje ovih mera, dobijanju određene kvote penzijskog staža vezane za red rođenja, opciji *part-time* zaposlenja kao i korišćenju fleksibilnog radnog vremena i definisanju odgovornosti javnog i privatnog sektora u zbrinjavanju dece zaposlenih roditelja.

Liberalni zakon o abortusu, dostupnost ustanova koje vrše prekid trudnoće i savetovališta za kontracepciju, informisanost stanovništva o osobinama oba metoda kontole rađanja i snabdevenost tržišta svim kontraceptivnim sredstvima univerzalno su prepoznati kao važne pretpostavke prava na slobodno odlučivanje o roditeljstvu. Razlike se ogledaju u donošenju specifičnih zakonskih rešenja s ciljem da se utiče na individualni izbor kontrole rađanja.

Pronatalitetni efekat primenjenih mera, i pored velikog interesovanja i mnogobrojnih rasprava, razmatranja i, čak, istraživanja, nije potpuno utvrđen. Teškoće, pre svega, proizilaze usled nedostatka precizne metodologije. Stopa ukupnog fertiliteta je osetljiva na promene u vremenskom modelu rađanja, ali ne pokazuje istovremeno i učinak mere na ukupan broj dece. Stopa kumulativnog fertiliteta, mada realniji indikator, odražava uslove za rađanje uključujući i akcije države tokom čitavog reproduktivnog perioda jedne generacije. Zatim, promene mera u kvantitativnom ili kvalitativnom smislu u okviru politike jedne zemlje su česte, što onemogućava poređenje u vremenu. Takođe, poređenje između politika podrške porodici različitih zemalja je ograničeno, jer iskustvo koje se stiče u tom pogledu nužno odražava socijalne, ekonomske i psihološke uslove u kojima se primenjuje jedna mera ili čitav kompleks mera. Pored toga, različiti su kriterijumi za ostvarivanje materijalnih stimulansa ove politike u pojedinim zemljama. Dalje, teško je napraviti razliku između pronatalitetnih efekata različitih mera, a posebno između mera ekonomske i neekonomske prirode, jer se one ne primenjuju izdvojeno. Psiholozi naročito skreću pažnju kako na brzo adaptiranje na pojedine mere, tako i na velike suprotne efekte pri ukidanju ili smanjenju vrednosti mere koja je jednom prihvaćena što još više ograničava zaključivanje. Čak, jedna mera može imati istovremeno i pronatalitetni i antinatalitetni efekat. Na primer, bolje mogućnosti za čuvanje dece ne moraju imati obavezno pozitivni efekat u demografskom smislu. Ova mera može delovati i na smanjenje rađanja, to jest bolje usklađenje rada i materinstva može rezultirati većim samoostvarivanjem kroz rad i odustajanje od daljeg rađanja dece.

Uprkos ovim ograničenjima, analiza rezultata istraživanja pokazuje da politika podrške porodici ima, najmanje privremeni pronatalitetni efekat. To je utvrđeno za zemlje Centralne i Istočne Evrope, u periodu autoritarnog karaktera socijalističkog uređenja koje je optiralo sprovođenje mera s eksplicitno pronatalitetnim ciljem, kao i danas za nordijske zemlje, posebno Švedsku, i neke zemlje Zapadne Evrope.

Nema sumnje da su mere ekonomske prirode, smanjenje troškova podizanja dece u socijalističkim zemljama imale uticaja prvenstveno na dinamiku rađanja drugog i trećeg deteta. Međutim, ocenjuje se da je postignut i dugotrajan efekat. On se kreće između neopadanja završenog fertiliteta u tadašnjoj Čehoslovačkoj do povećanja prosečnog broja dece u porodici za 10% u Mađarskoj i oko 7% u bivšoj Demokratskoj Republici Nemačkoj. Komparacija između zemalja pokazuje da je dečiji dodatak imao pronatalitetni efekat u više njih. Takođe, beneficije koje su rasle sa povećanjem broja dece u porodici su imale neuporedivo veći efekat od onih koje su bile konstantne. To pokazuje iskustvo socijalističke Mađarske i Čehoslovačke (Klinger, 1991).

Više istraživanja koja su se odnosila na pitanje efikasnosti mera politike podrške porodici koje se sprovode u nordijskim i zapadnim evropskim zemljama pokazuju da, pored privremenog, one imaju i dugotrajne efekte. Ekartova studija iz 1986. bazirana na iskustvima osam zemalja je pokazala da visoke materijalne beneficije mogu povećati stopu ukupnog fertiliteta u visini od 0,2 deteta po ženi. Ovaj rezultat je potvrđen i u studiji iz 1988. istog autora zasnovanoj na rezultatima jedanaest zemalja. Lindgren je, takođe, procenio da efikasna politika podrške porodici može da poveća prosečan broj živorođene dece u vrednosti od 0,2 deteta po ženi. I studija fertiliteta u Velikoj Britaniji je pokazala da visoke materijalne beneficije utiču na povećanje završenog fertiliteta putem povećanja rađanja dece trećeg i četvrtog reda i ohrabrivanja ranog materinstva (Macura, Eggers, Frejka, 1995; UNECE, UNFPA, 2005). Francuski demografi veruju da bi fertilitet ove zemlje sa najdužom

tradicijom u sprovođenju mera koje stimulišu rađanje mogao biti niži za 10% ili 0,2 deteta po ženi da je prepušten spontanim tokovima (Festy, 1986).

Dakle, najveći broj procena ukazuje da je maksimalni efekat primenjivanih mera porast završnog fertiliteta do 10%, što je, u uslovima izuzetno niskog fertiliteta u razvijenim zemljama, nedovoljno. Razlozi izostajanja željenih efekata su svakako mnogobrojni i nedovoljno poznati. S jedne strane, moguće ih je tražiti u neadekvatnoj operacionalizaciji mera. Njen uzrok može biti ekonomske prirode, neadekvatan nivo ekonomskog razvoja ili odsustvo spremnosti izdvajanja adekvatnih sredstava, kao i političke prirode, podređenost mera populacione politike drugim oblastima socijalne politike, sa kojima se prepliće ili u čijim okvirima se sprovodi, a koji se, sa stanovišta kratkoročnih kriterija funkcionisanja društvenog sistema, ukazuju prioritetnim (pre svega politika radne snage). Obezbeđenje adekvatnih finansijskih sredstava za programe namenjene porodici, roditeljima i deci otežano je i povećanim potrebama socijalne brige o starima.

Istraživanja stavova pojedinaca o uzrocima niskog rađanja i njihovih očekivanja od države da svojom aktivnošću otkloni prepreke realizaciji većeg broja dece, ukazuju na saglasnost sa postojećim sistemom mera (Palomba, 1995). To upućuje da on, potencijalno, može imati veći pronatalitetni stimulans ukoliko bi mogućnost i spremnost države da adekvatno odgovori na individualne zahteve bila veća. Pri tome se misli na realizaciju željenog broja dece, koji je po pravilu viši no realizovani, ali i niži no što je potrebno za prostu reprodukciju. Prema procenama analitičara kumulativni fertilitet tada bi mogao biti viši za još 10%. Naravno, time bi problem nedovoljnog rađanja bio ublažen, ali ne i rešen, jer ostaje otvoreno pitanje adekvatnosti promenjenih mera s obzirom na kompleksnu determinističku osnovu reproduktivnog ponašanja u savremenom društvu.

Zbog nedovoljne efikasnosti pronatalitetnih mera, potrebno je forsiranje socijalne inovacije kao odgovora na demografsku krizu. Mnogi veliki sociolozi, uključujući Karla Marksa, Maksa Vebera i Emila Dirkema, su se zalagali za inovacije u socijalnoj sferi. Pre 100 godina i Josef Šumpeter je u svojoj knjizi o teoriji ekonomskog razvoja „Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung" isticao neophodnost uvođenja socijalne inovacije u ekonomiju, politiku, kulturu, način života (Howaldt, Schwarz, 2010). Posle Šumpetera, inovacije su se odnosile pre svega na različite inovacije tehničke prirode. Danas, pak, društvene nauke i sa njima socijalne inovacije shvaćene u najširem smislu sve više dobijaju na značaju.

Šta se podrazumeva pod socijalnim inovacijama danas? Jedinstveno prihvaćena definicija ne postoji. Listajući različita razmatranja koja imaju za cilj da odrede ovaj pojam navedena u članku Hovalta i Švarca „Social Innovation: Concepts, Research Fields and International Trends", objavljena u časopisu *Social Innovation* u broju iz 2010, najčešće nailazimo na sledeće izraze: novo, socijalne promene, netehnološke mere, ključni faktor, odgovor na probleme, susretanje nezadovoljenih potreba, reforme, akcije, strategije, koncepti, programi, država, socijalna arena.

Mulert i saradnici (2005) su zaključili da su „sve definicije koje se tiču socijalne inovacije i analitički i normativne i da sadrže tri međusobno povezane dimenzije. To su:

- zadovoljavanje socijalnih potreba koje još nisu zadovoljene, jer ih još država ili tržište nisu prepoznali kao značajne;
- promene socijalnih odnosa koji su bitni za zadovoljenje gore navedenih potreba, ali i povećanje nivoa participacije svih, posebno marginalizovanih grupa, u društvu;
- povećanje socio-političkih sposobnosti i resursa potrebnih za ostvarivanje prava na zadovoljavanje socijalnih potreba i socijalnu inkluziju svih".

U populacionoj politici postoji više primera socijalne inovacije. Oni su, pre svega, vezani za rešenja koja se tiču sve dužeg prosečnog životnog veka i sve većeg broja starih osoba u razvijenim populacijama (Rašević, 2012). No, ima i pronatalitetnih akcija inovativne prirode. Tako je Finska primer zemlje koja je za vreme sadašnje ekonomske krize uspela da održi nivo fertiliteta

uvođenjem dečijeg dodatka za roditelja koji odluči da ostane kod kuće sa detetom mlađim od tri godine, pružajući na taj način atraktivnu alternativu nezaposlenim ženama (Sobotka, Skirbekk, Philipov, 2011). Verujući da postoji pozitivna korelacija između subjektivnog osećaja zadovoljstva i broja dece, u Engleskoj je nekim osnovnim školama uveden opcioni predmet pod nazivom sreća. U istom smislu u Francuskoj je preporučeno da deca ne idu u školu sredom da bi se družila sa jednim zaposlenim roditeljem, a po pravilu je to majka, kojoj bi poslodavac trebalo da prihvati taj dan kao radni dan.[3]

LITERATURA

1. BABAN, A., H. DAVID, (1994). *Voices of Romanian Women: Perceptions of Sexuality, Reproductive Behavior, and Partner Relations During the Ceausescu Era*. Bethesda: Transnational Family Research Institute.
2. DAVID, H., Z. DYTRYCH, Z. MATEJCEK, V. SCHULLER, (1988). *Born Unwanted: Developmental Effects of Denied Abortion*. New York, Prague: Springer Publishing Company, Avicenum Medical Press.
3. DAVID, H., Z. MATEJCEK, (2004). "Born Unwanted: The 35 Year Prague Study", *Reproductive Health Issues in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Bucharest, 17-20 October, IUSSP, WHO, UNFPA.
4. FESTY, P. (1986). "Fecondite et politiques demographiques en Europe de l'Est", *Politiques de Population*, No 213.
5. HOWALDT, J., M. SCHWARZ (2010). "Social Innovation: Concepts, Research Fields and International Trends", *Social Innovation*, Vol. 5.
6. KAMARAS, F. (1989). "Attitudes on Fertility Control Related Values and Policy on Basis of the Hungarian Studies", *Demographic Trends and Population Policy*, Dubrovnik, 5-11 June.
7. KLINGER, A. (1991). "Integration of population policies and socio-economic policies: Eastern Europe", *Research Review*, No. 4.
8. LESTHAEGHE, R., D. Van den Kaa, (1994). *Twee demografishe transities?*, navedeno prema R. Cliquet „Below-Replacement Fertility: A Case of Individual Societal Antagonism, Sociobiologically Explaned", *Prilozi demografskim i ekonomskim naukama*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
9. MACURA, M. M., M., EGGERS, T. FREJKA, (1995). „Demographic Change and Public Policy in Europe", in Moors, H., R. Palomba (eds.) *Population, Family and Welfare: A Comparative Survey of European Attitudes*, Oxford University Press.
10. MOULARET, F. et al. (2005). "Towards Alternative Model(s) of Local Innovation", *Urban Studies*, No. 11.
11. MACURA, M. (1994). "Demografske implikacije secesije i ekonomske blokade", *Sankcije – legitimitet, legalitet i posledice*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje društvenih nauka, knj. 15.
12. PALOMBA, R. (1995). »Attitudes on Population in Europe: Value Preferences and Attitudes on Population«, in Moors, H., R. Palomba (eds.) *Population, Family and Welfare: A comparative Survey of European attitudes*, Oxford University Press.
13. RAŠEVIĆ, M. (2012). "O promociji intelektualnog potencijala starijih", *Gerontologija*, br. 1.

3 Primeri izneti na konferenciji Ekonomske komisije za Evropu Ujedinjenih nacija How Generation and Gender Shape Demographic Change održanoj od 14. do 16. maja 2008. u Ženevi.

14. RAŠEVIĆ, M. (1995). *Razvitak stanovništva Srbije 1950-1991.* Beograd: Institut društvenih nauka.
15. RAŠEVIĆ, M., M. PETROVIĆ (1996). *Iskustva populacione politike u svetu*, Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.
16. Safe Motherhood (1990). "Romania: on the road to success", *Safe Motherhood*, July-October.
17. SOBOTKA, T., V. SKIRBEKK, D. PHILLIPOV (2011). "Economic Recession and Fertility in the Developed World", *Population and Development Review*, Vol. 37, No. 2
18. SPINELLI, A., I. FIGA-TALAMANCA (1990). "Psychosocial Effects of Early and Late Abortion", WHO, UNFPA, IPPF Conference *from Abortion to Contraception*, Tbilisi, 10-13 October.
19. UN (2005). *The New Demographic Regime – Population Challenges and Policy Responses*, United Nations Economic Commision for Europe, United Nations Population Fund, New York, Geneva.
20. UN (1990). *Report on Mission to Romania 5-15 March 1990*, United Nations Population Fund, unpublished document.
21. VAN DE KAA, D. J. (1987). «Europe's Second Demographic Transition», *Population Bulletin*, Vol. 42, No. 1.

Milica Vukotić[1*]
Ivana Stešević[2**]

OTVORENOST EKONOMIJE, OBRAZOVANJE I EKONOMSKI RAZVOJ

Apstrakt:

U savremenom, globalizovanom svijetu, obrazovanje predstavlja jedan od ključnih faktora ekonomskog razvoja. Većina modela ukazuje na pozitivan uticaj obrazovanja na ekonomski rast i razvoj. Odnosno, ukazuje da obrazovanje stanovništva dugoročno opredjeljuje stope raste određene ekonomije. Ali, koji faktori utiču na broj obrazovanih pojedinaca u određenom društvu? Da li otvorenost ekonomije ima uticaja na nivo obrazovanja? Da li liberalizovano tržište visokog obrazovanja ima uticaja na obrazovanje? Da li broj visokoobrazovnih institucija utiče na nivo obrazovanja nacije? Navedena pitanja analizirana su uz pomoć regresione analize na podacima za Crnu Goru.

Ključne riječi: Obrazovanje, otvorenost, broj studenata, ekonomski razvoj

Abstract:

Relationship between education and economic development was analyzed by many scientists. Majority of the models shows that education has positive effect on economic growth and economic development. In other words, it shows that education of the population has long term influence on the growth rates. But, what are the factors that influence number of educated persons in one country? Is openness of the country factor that has influence on the level of educated people? Has the liberalization of the higher education market had effect on the education? Has number of higher institutions influenced level of the education in the country? Those questions will by analyzed by the regression analysis of the data for Montenegro.

Key words: Education, openness, number of students, economic development

1. UVOD

Veza između obrazovanja i ekonomskog razvoja predmet je analize velikog broja naučnika. Cilj rada je da analiza i predstavi rezultate relevntne literature koja obrađuje pitanje uticaja obrazovanja na ekonomski razvoj. Poseban dio rada odnosi se na analizu faktora koji utiču na nivo obrazovanja, posebno uticaj otvorenosti ekonomije na obrazovanje.

Rad je podijeljen u tri dijela. Prvi dio rada obuhvata pregled literature koja analizira odnos obrazovanja i ekonomskog razvoja. U drugom dijelu rada predstavljene su osnovne teorije koje se odnose na vezu obrazovanja i ekonomskog razvoja, kao i osnovne studije koje ukazuju na značaj i vezu obrazovanja i ekonomskog razvoja. Treći dio rada sadrži regresionu analizu broj studenata koji uspuju fakultete u Crnoj Gori, odnsono faktora koji utiču na broj studenata. Analiza je urađena u IBM SPSS softverskom paketu.

Osnovna hipoteza rada je obrazovanje stanovništva, posmatrano kroz broj pojedinaca koji upisuju studije, zavisi od otvorenosti ekonomije..

1 * Univerzitet Donja Gorica, Fakultet za informacione sisteme i tehnologije, milica.vukotic@udg.edu.me

2 ** Univerzitet Donja Gorica, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, ivana.stesevic@udg.edu.me

2. OBRAZOVANJE I EKONOMSKI RAZVOJ

Uloga i funkcija obrazovanja se kroz istoriju mijenjala. U Antičkoj Grčkoj i Rimu, osnovna uloga obrazovanja je bila da stvori dobrog čovjeka i govornika, hrabrog ratnika i mudrog i obrazovanog vladara. Još je tada Aristotel zaključio da: "svi ljudi po prirodi teže za znanjem". Tokom srednjeg vijeka, osnovni zadatak obrazovanja je bio da se stvori učen i poslušan pojedinac, koji je usmjeren na rad i molitvu. "Obrazovanje je kontrolisala crkva, koja je održavala srednjovekovni nastavni program s fokusom na gramatici, retorici i skolastičkim raspravama."[3] U XIX i XX vijeku osnovni zadatak obrazovnog sistema bio je da stvori učenog pojedinca, koji se postiče da razvija svoje pojedinosti i kritički razmišlja. Industrijska revulucija je donijela velike promjene, i u ekonomiji, ali i obrazovanju. Počev od industrijske revolucije, obrazovanje se sve više okreće potrebi da se oblikuje čovjek koji će najbolje odgovoriti potrebama industrijskog društva. Bazična i široka znanja postaju manje cijenjena, a praktična i konkretna imaju veću vrijednost na tržištu. Ona i vremenom dobijaju na značaju u formalnim obrazovnim programima koje su kreirale države (državne politike obrazovanja). Industrijska revolucija donijala je ubrzanje ekonomskog razvoja, a obrazovanje je postalo sastavni dio državnih politika kojima se: propisuju nastavni i studijski programi; propisuje obaveznost obrazovanja; obrazovanje promoviše, ali i nerijetko sputava i ograničava privatna inicijativa i sloboda "drugačijeg" obrazovanja.

Danas živimo u bitno izmijenjenim okolnostima. Industrijsku revoluciju i merkantilizam je zamijenilo informatičko društvo i slobodna trgovina. Život i procesi su se ubrzali. Pitanje je da li novo dinamičnije društvo i drugačije ekonomske strukture, koje se brzo i nepredvidivo (pre) oblikuju, prate promjene u formalnim obrazovnim programima koje propisuje država?

Posljednjih godina ovo pitanje dobija na značaju. Sticanje znanja i vještina je sve više izmaknuto iz formalnih državnih programa i institucija. Samostalno obrazovanje, obrazovanje u kompanijama u kojima se radi i obrazovanje na internetu sve više dobijaju na značaju. Formalni obrazovni programi se preispituju i reformišu. Pitanje je da li formalni obrazovni programi mogu ispratiti dinamične promjene? Da li se mogu prilagoditi u brzom roku odnosno biti ispred vremena ili će uvijek kaskati i pokušati da zadovolje već narasle potrebe?

Ukoliko se obrazovanje posmatra isključivo kroz količinu znanja onda se povećanjem količine znanja povećava obrazovanje. Ali, da li obrazovanje podrazumjeva isključivo znanje? Ili fokus obrazovanja treba da bude na "znanju koje se može transformisati (konvertovati) u sposobnosti pojedinaca, u mogućnost pojedinca da rješava probleme, da kreira novo, da pojedinac bude gejzer ideja, a ne sunđer koji pasivno upija formule, definicije, faktore i modele što sve jeste znanje"?[4] Upravo globalizacija i brze promjene naglašavaju važnost sposobnosti i vještina. Stoga, i ne čudi da prof. Vukotić naglašava da: "studije treba da daju eksperta za neizvjesnost (ne za rizik, koji predstavlja mjerljivu kategoriju)".

John Dewey u svom djelu *Demokratija i obrazovanje* naglašava da je "kriterijum vrijednosti školskog obrazovanja definisan time koliku žeju škola stvara pojedincu za kontinuirani rast i sa koliko sposobnosti snabdijeva pojedinca da tu svoju želju realizuje".[5] Konrad Paul Liessmann pak obrazovanje definiše kao: "zahtjev za primjerenim razumijevanjem".[6] U ovom radu, obrazovanje se posmatra kao proces sticanja znanja, vještina i sposobnosti.

Veza obrazovanja i ekonomskog razvoja bila je predmet analize velikog broja autora. Otac ekonomije, Adam Smit (1776) u svom djelu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* nagla-

3 Lendis, Dejvid (2004) *Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Stubovi kulture, Beograd, str. 152

4 Vukotić, Veselin (2013) $S=z^*i^2$, u Institut društvenih nauka, *Obrazovanje i razvoj*, Institut društveni nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, str. 9-22, str. 16

5 Dewey John (1997) *Democracy and education, an introduction to the philosophy of education*, Free Press, USA, str. 53

6 Liessmann, Konrad Paul (2009) *Teorija neobrazovanosti, zablude znanja društva*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 15

šavao da je obrazovanje korisno za pojedinca, ali i za društvo.[7] "...država od obrazovanja nižih slojeva naroda stiče korist koja nije mala. Što su ti niži slojevi obrazovaniji, manje su izloženi prevarama oduševljenja i predrasuda, koje kod neobrazovanih naroda često uzrokuju najstrašnije nerede. Osim toga, obrazovani i inteligentni ljudi uvek su pristojniji i sređeniji nego neznalice i glupani."[8]

3. UTICAJ OBRAZOVANJA NA EKONOMSKI RAZVOJ

Ekonomska nauka bogata je teorijama i modelima koji se odnose na uticaj obrazovanja na ekonomski rast. Svi oni imaju za cilj da utvrde direktne, ali i indirektne efekte koje ima obrazovanje pojedinca na njegova primanja, a potom i na ekonomski razvoj zemlje. Osnovni direktni efekat obrazovanja je povećanje primanja pojedinca. Povećanje primanja je posljedica pretpostavke da obrazovanje rezultira u učenju koje dovodi do povećanja produktivnosti radnika.[9] Ukoliko su pojedinci plaćeni shodno vrijednosti njihovog graničnog (marginalnog) proizvoda, onda bi bolje obrazovani pojedinci trebalo da imaju veće plate.

Modeli koji se odnose na vezu obrazovanja i ekonomskog razvoja mogu biti podjeljeni na mikro i makro modele.

Mikroekonomska analiza pokušava da utvrdi uticaj obrazovanja pojedinca na njegovo primanje. Pojedinci investiraju u svoje obrazovanje sve dokle je granični trošak obrazovanja manji od granične korisnosti obrazovanja.[10]

Makroekonomska analiza uticaja obrazovanja na ekonomski rast i razvoj najčešće posmatra uticaj obrazovanja na promjenu stope rasta GDP, odnosno GDP per capita. Upravo korišćenjem agregatnih podataka za analiziranje veze između obrazovanja i ekonomskog razvoja, može se uočiti uticaj eksternalija obrazovanja i ljudskog kapitala na rast.

Da je obrazovanje ključno za razvoj današnjeg društva znanja i ekonomski rast prepoznato je u Evropskoj uniji (EU) kroz politike obrazovanja. Evropska unija je to prepoznala donošenjem niza strategija kojima pokušava izgraditi konkurentniju ekonomiju, koja već vidljivo posustaje u trci sa SAD-a i brzorastućim azijskim zemljama. Strategije Evropske unije 2020 o izgradnji najkonkurentnije i najdinamičnije ekonomije kao osnovnu polugu razvoja naglašavaju znanje.

Posljednja dva vijeka kvalitetnije obrazovanje vodilo je ekonomskom razvoju i poboljšanju životnog standarda, i obrnuto. Postoji više mehanizama preko kojih obrazovanje, odnosno ljudski kapital utiču na ekonomski razvoj. Prvenstveno povećanjem produktivnosti rada, a potom uvećanjem inovativnosti i sposobnosti pojedinaca da prihvate i generišu nove tehnologije, dolazi do ekonomskog razvoja. Istraživanja su pokazala da su prinosi na ulaganje u obrazovanje veći nego prnosi na ostale oblike kapitala. Stoga obrazovanje može biti posmatrano kao investiciona odluka koju pojedinac donosi, a koja potom utiče na njegov životni standard ali i na ekonomski razvoj zemlje.

Osim kvantiteta, kvalitet obrazovanja je veoma značajan. Kvalitet obrazovanja ima pozitivne implikacije na primanja, raspodjelu dohotka i ekonomski rast. Sve navedeno dodatno zahtijeva da se obrazovanju i njegovom kvalitetu posveti posebna pažnja kako sa individualnog nivoa, tako i sa nacionalnog. Da li će i koliko pojedinac, odnosno država, prepoznati značaj obrazovanja i znati istu iskoristiti, pojedinačna je odluka. Kao što i Liessmann zaključuje: "neobrazovnost danas nije stoga nikakav intelektualni dificit, nije nedostatak infomirsanosti, nije defekt kognitivne

7 Adam Smit je u svom djelu *Istraživanje o prirodi i uzrocima bogatstva naroda* posebno poglavlje posvetio temi koje se odnosi na troškove institucija koji obrazuju mlade. Smit se zalagao za reformu obrazovanja u Engelskoj, a sa ciljem smanjenja "glupih i neznalica" koji mogu predstavljati opasnost po društvo.

8 Smit, Adam (1776) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Global book, Novi Sad, str. 627

9 "Nije dovoljno samo sticati znanje, već ga treba i upotrebljavati."- Ciceron

10 "Svaki čovjek po prirodi teži znanju"- Aristotel

kompetencije (premda će sve to i nadalje postojati), nego je odricanje od htijenja da se nešto uopće razumije."[11]

Teorijske elaboracije važnosti obrazovanja za ekonomski razvoj potvrđuju i empirijski nalazi.

Grafik br. 1. Procenat stanovništva upisanog u školu (1900. godina) i logaritam GDP per capita u 2000. godini

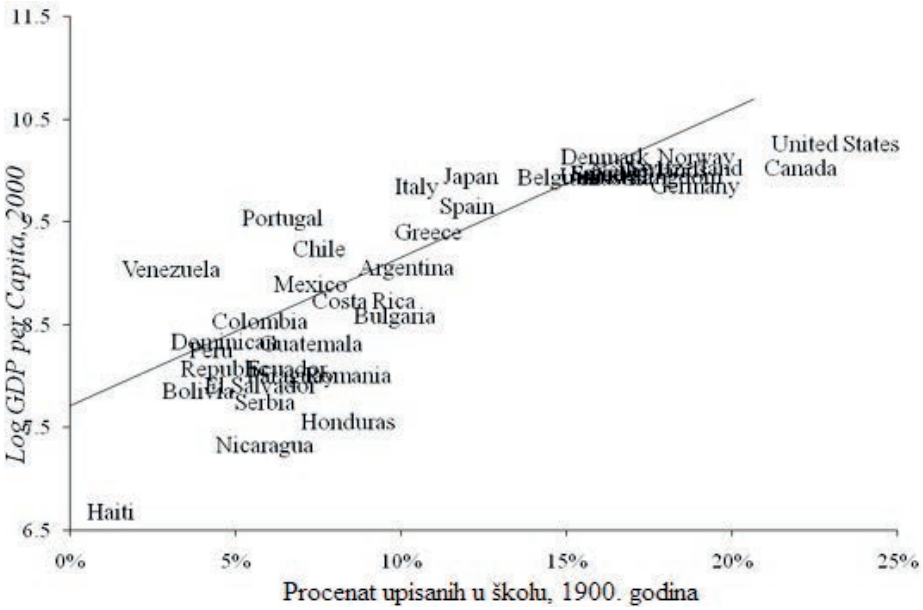

Izvor: Glaeser, Edward (2009) *Education Last Century and Economic Growth Today*, Harvard, http://economix.blogs.nytimes.com/2009/10/20/education-last-century-and-economic-growth-today/

Na grafiku br. 1. predstavljen je nivo obrazovnja u 1900. godini (izražen procentom stanovništva upisanog u školu) i logaritmovana stopa GDP per capita u 2000. godini, kojim se ukazuje na vezu obrazovanja i ekonomskog rasta. Naime, više obrazovani pojedinci imaju više obrazovanu djecu, što stvara "lanac obrazovanja" koji ima dugoročne pozitivne efekte na rast.

4. REGRESIONA ANALIZA OBRAZOVANJA U CRNOJ GORI

Većina modela ukazuje na pozitivan uticaj obrazovanja na ekonomski rast i razvoj. Odnosno, ukazuje da obrazovanje stanovništva dugoročno opredjeljuje stope raste određene ekonomije. Ali koji su to faktori koji utiču na broj obrazovanih pojedinaca u jednoj državi? Da li otvorenost ekonomije ima uticaja na nivo obrazovanja? Da li liberalizovano tržište visokog obrazovanja ima uticaja na obrazovanje? Da li broj visokoobrazovnih institucija utiče na nivo obrazovanja nacije? Navedena pitanja biće analizirana uz pomoć regresione analize podataka za Crnu Goru. Svakako, kvantitativni metodi i modeli predstavljaju "uprošćenu sliku stvarnosti" i mogućnosti primjene modela su veoma ograničene.[12] Većina modela podrazumijeva visok nivo apstrakcije, što praktič-

11 Liessmann, Konrad Paul (2009) *Teorija neobrazovanosti, zablude znanja društva*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 61

12 Vukotić, Veselin (2001) *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica, str. 83

no znači da je preduslov funkcionisanja modela ispunjenost mnoštva nekada veoma kompleksnih pretpostavki koje je teško postići u realnom svijetu.

Regresiona analiza započinje definisanjem zavisne varijable, što je u ovom slučaju obrazovanje. Datu varijablu je veoma teško definisati. Obrazovanje pojedinaca između ostalog obuhvata godine provedene u školovanju, kvalitet obrazovanja, prirodu nastavnih planova, kao i napore učenika i studenata. Kreiranje kvantitativnog indikatora koji kombinuje sve navedene dimenzije obrazovanja i koji bi se mogao koristiti u kvantifikovanju uticaja obrazovanja na ekonomski rast i razvoj je stoga veoma komplikovano. Od svih navedenih komponenti jedino je "vidljiva i mjerljiva" ona koja se odnosi na broj godina provedenih u školovanju.[13] Stoga i ne čudi da se u većini mikroekonomskih analiza (o varijacijama plata zavisno od obrazovanja), ali i makroekonomskih, upravo ta komponenta obrazovanja koristi kao zavisna varijabla. Osim godina školovanja, često se koristi i varijabla koja se odnosi na najviši stepen obrazovanja koji pojedinac posjeduje. Nije mali broj autora koju predlažu da se prilikom mjerenja varijable obrazovanja uzmu rezultati testova iz matematike i prirodnih nauka.[14] U ovom radu varijabla obrazovanje biće analizirana korišćenjem podatka o broju studenata koji upisuju osnovne studije na visokoobrazovnim instituijama u Crnoj Gor.

Dakle, zavisna varijabla je broj studenata koji upisuju studije u Crnoj Gori. Korišćeni su podaci na kvartalnom nivou za period prvi kvartal 2004. godine do četvrti kvartal 2014. godine. Kvalitativnom analizom broja upisanih studenata u Crnoj Gori i uvažavanjem ekonomske teorije, kao i specifičnosti crnogorske ekonomije, izabrane su sljedeće objašnjavajuće (nezavisne) varijable: broj visokoobrazovnih institucija (fakulteta), broj nezaposlenih pojedinaca u 1000 i podaci o otvorenosti ekonomije mjereni varijablom izvoz (stopa rasta, kvartal na kvartal).[15]

Procjena parametara urađena je primjenom metoda najmanjih kvadrata odstupanja[16]. Ocijenjena jednačina broja upisanih studenata može se prikazati na sljedeći način:

Tabela br. 1: Procijenjena jednačina broja upisanih studenata u Crnoj Gori (2004-2012)

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	302.333	1077.956		.280	.781		
	Broj fakulteta	497.305	16.177	1.091	30.741	.000	.175	5.725
	Broj nezaposlenih u 1000	29.401	9.540	.109	3.082	.005	.175	5.704
	Izvoz kvartal na kvartal	460.628	156.433	.044	2.945	.006	.982	1.018

a. Dependent Variable: Broj studenata

13 Novije teorije predlažu da se kao kvantitativa mjera varijable obrazovanja uzima i brzina tj. broj dana do zaposlenja kao i prosječna plata svršenog studenta u određenom vremenskom periodu nakon završetka studija.

14 Hanušček i Kimko (2000) su dokazali da su zemlje u kojima su pojedinci najbolje uradili testove iz matematike i prirodnih nauka, imale najviše stope rasta u posmatranom periodu. Preuzeto iz Hanushec, Eric A, Kimko Dennis (2000), Labor Force Quality and the Growth of Nations. *American Economic Review*, str. 1184 i dr.

15 Izvor podataka: za varijablu izvoz: Centralna banka CG, www.cb-cg.org; Za sve ostale podatke: MONSTAT, www.monstat.org

16 Ocjena modela urađena je pomoću softverskog paketa IBM SPSS.

Jednačina se može zapisati i u obliku:

Broj upisanih studenata = 302,33 + 497,30 * broj fakulteta + 29,40 * broj nezaposlenih + 460,62 * izvoz (stopa rasta, kvartal na kvartal)

Ocijenjeni regresioni model broja upisanih je zadovoljio ključne statističke i ekonometrijske kriterijume.[17] Međutim, suštinski je mnogo bitnije da dobijene relacije budu u skladu sa postulatima ekonomske teorije.[18]

Ocijenjena jednačina sugeriše da povećanje broja visokoobrazovnih institucija (fakulteta) dovodi do rasta broja upisanih studenata. Pozitivan predznak je očekivan i u skladu sa ekonomskom teorijom i očekivanjima. Veći broj vioskoobrazovnih institucija utiče na rast ponude, što pozitivno utiče na rast broja studenata.

Povećanje broja nezaposlenih takođe dovodi do rasta broja upisanih studenata. Pozitivan predznak i ovog regresionog koeficijenta je očekivan i u skladu sa ekonomskom teorijom i praksom jer kada u ekonomiji postoji velika nezaposlenost, mladi teško dolaze do posla, pa se nakon srednje škole odlučuju da nastave sa edukacijom. Dodatno, i starije osobe koje nemaju zaposlenje, odlučuju se da se dodatno edukuju, kako bi poboljšali svoju poziciju na tržištu rada.

Povećanje izvoza posmatrano stopom rasta izvoza (mjereno kvartal tekuće u odnosu na kvartal prethodne godine) dovodi do rasta broja upisanih studenata shodno predstavljenoj jednačini. Pozitivan predznak regresionog koeficijenta je očekivan i u skladu sa ekonomskom teorijom i praksom, uzimajući u obzir činjenicu da povećanje izvoza povećava nacionalni dohodak, što povećava agregatnu tražnju (investicije, ličnu potrošnju i sl) i utiče na povećanje broja studenata koji upisuju fakultete.

Ipak, na primjeru predstavljenog modela potvrđeno je još jedanput da primjena statističkih i ekonometrijskih metoda u analizi ekonomskih pojava ima ograničenu moć. Naime, prilikom uvođenja matematičkih relacija u opisivanje ekonomskih pojava ne treba izgubiti iz vida činjenicu da su svi ekonomski fenomeni rezultat društvenih odnosa i aktivnosti, te da se ljudsko ponašanje ne može opisati determinističkim jednačinama.

5. ZAKLJUČAK

Širom svijeta, a posebno u Evropi, univerziteti su bili ili su još uvijek suočeni sa potrebom da se prilagode velikom broju suštinskih promjena. Promjene koje zahtijevaju reformu obrazovnog sistema mogu se grupisati u nekoliko kategorija. Prvenstveno došlo je do rasta tražnje za obrazovanjem, neophodnim radi razvoja društva zasnovanog na znanju. Dodatno, došlo je do internacionalizacije obrazovanja. Osim toga nove informacione i komunikacione tehnologije ubrzale su i olakšale proces internacionalizacije. U sistemu obrazovanja javila se potreba za razvojem efikasnije i bliže saradnje univerziteta i biznisa, sa ciljem transfera znanja sa univerziteta u biznis sektor i društvo. Uočava se da je većina definisanih promjena posljedica liberalizma, odnosno otvorenosti i konkurencije kako među univerzitetima, tako i državama.

17 Zajedničkim testiranjem više parametara, kojim se pokušava odgovoriti da li izabrane objašnjavajuće promjenljive ostvaruju istovremeno statistički značajan uticaj na kretanje promjenljive, vrši se pomoću statistike koja ima *F* raspodjelu sa *k-1* i *n* stepena slobode. U predstavljenoj jednačini izračunata vrijednost F statistika iznosi 1506, i p vrijednost je manja od 0.05, pa se može zaključiti da eksplanatorne varijable imaju značajan uticaj na varijacije zavisne promjenljive. Korišćenjem VIF i Torelance indikatora zaključuje se u modelu ne postoji problem multikolinearnosti. Dodatno, ispunjene su sve pretpostavke linearne regresije koje se odnose na grešku (normalnost, odsustvo autokorelacije, homoskedastičnost).

18 Nekada rezultati regresione analize potvrđuju teorijski utemeljen smjer odnosa i relacija između ekonomskih fenomena (znaci ispred koeficijenata su u skladu sa ekonomskom teorijom i praksom), ali intenzitet uticaja mjeren veličinom koeficijenata u modelu ne odgovara praksi.

LITERATURA:

1. Colander David (2009) *The Making of a European Economist*, Edward Elgar, Cheltenham, UK;
2. Dewey John (1997) *Democracy and education, an introduction to the philosophy of education*, Free Press, USA;
3. ENQA (2007) *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*, ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, Helsinki;
4. European Commission (2010) *Focus on the higher education in Europe 2010, The impact of the Bologna Process*, Europan Commission;
5. Hanushec, Eric A, Kimko Dennis (2000), Labor Force Quality and the Growth of Nations. *American Economic Review*;
6. Horgan, John (2001) *Kraj znanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb;
7. Kishan N. Ramnath (2011), *Economics of education*, APH Publishing Corporation, Nju Delhi;
8. Lendis, Dejvid (2004) *Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Stubovi kulture, Beograd;
9. Liessmann, Konrad Paul (2009) *Teorija neobrazovanosti, zablude znanja društva*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb;
10. Sadlak, Jan; Cai, Liu Nian (2009) *The World-Class University as Part of a New Higher Education Paradigm: From Institutional Qualities to Systemic Excellence*, UNESCO European Centre for Higher Education, Shanghai Jiao Tong University, Cluj University Press;
11. Smit, Adam (1776) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Global book, Novi Sad;
12. Sahlberg, Pasi (2012) *Lekcije iz Finske, što svijet može naučiti iz obrazovne promjene u Finskoj*, Školska knjiga, Zagreb;
13. Vukotić, Veselin (2001) *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica;
14. Vukotić, Veselin (2011) *Istorija budućnosti*, Mediasystem i CID, Podgorica;
15. Vukotić, Veselin (2012) *Antropologija stvaranja*, UDG, Podgorica;
16. Vukotić, Veselin (2013) $S=z^{*}i^{2}$, u Institut društvenih nauka, *Obrazovanje i razvoj*, Institut društveni nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, str. 9-22;
17. Vukotić, Veselin (2013) *Almanah nastave na UDG*, UDG, Podgorica;
18. Westerheijden, Don F (2008), *The Bologna Process Independent Assessment: The first decade of working on the European Higher Education Area, Volume 1- Detailed assessment report*, Center for Higher Education Policy Studies;
19. www.cb-cg.org;
20. www.monstat.org

Dr Petar Đukić[1]

EKONOMSKI LIBERALIZAM U KONTEKSTU AKTUELNE GLOBALNE KRIZE: PRO ET CONTRA[2*]

Apstrakt

Verovatno je više nego pogrešno društvenu praksu objašnjavati i razumevati kao plod bilo koje "čiste" teorije. Svaka teorija, pa i ona društvena rezultat je analize i stalnog presupitivanja prakse. Ekonomisti, kao i svi ostali analitičari drutvene stvarnosti, prate sopstveni predmet analize – u ovom slučaju ekonomski razvoj. Razume se da nema korektne analize niti jednog aspekta društva bez razumevanja poltike, kao usaglašavanja opšte volje, primenom mera na oblikovanje stvarnosti, što sve utiče na društvene vrednosti.

Teorija ekonomskog razvoja pokazuje da se, po definiciji, razlikuju faktori stabilnosti i dinamike koji deluju pozitivno na tehnološke promene na kratak i dugi rok. Teorija i praksa relativno slobodnog institucionalno uređenog i stabilnog tržišnog sistema ni jednom prilikom nije dovedena u pitanje. Samo su pod znakom pitanja sami tržišni regulatori, institucije i ljudi. Ravnoteže se uspostavljaju i narušavaju s vremena na vreme zakonito. Iz tih poremećaja proističu strukturne promene bez kojih nema razvoja, ali se to dešava na višem ili nižm nivou ekonomskih indikatora. Jednostavnije rečeno, u uslovima krize ili u toku konkukture.

Spoljna, unutrašnja, finansijska, monetarna, proizvodno-potrošna i ostale ravnoteže garancija su trajnog rasta i razvoja. Kriza se prostire i deluje utoliko koliko se današnji svet snalazi sa relativno novim globalnim fenomenima koji ograničavaju investicije i razvoj odsustvom poverenje i pozitivnih očekivanja. Jednom kriza sistema državne intervencije može da poremeti trajno veru u ikakve mogućnosti administracije. Sa druge strane, kriza koja je proizašla iz slobodnog tržišnog delovanja donosi manjak poverenja u sistem tržišta. Takav sled događanja verovatan je i za period koji dolazi. Niti liberalizam kao pogled na politiku i društvo, niti državna intervencija ne mogu dati konačni odgovor kako u razvoj brz kriza.

Ključne reči: *liberalizam, inetervencija, ravnoteža, prilagođavanje, regulatori, institucije, poverenje, slobode, strukturne promene*

ECONOMIC LIBERALISM WITHIN THE CONTEXT OF THE CURRENT GLOBAL CRISIS: PRO ET CONTRA

Abstract

Explaining and understanding social practice as fruit of any "clean" theory is probably beyond wrong. Every theory, including the social one, is a result of analysis and constant re-examination of practice. Economists, as well as all the other social reality analysts, follow the subject of their own analysis – in this case, economic development. It is understandable that there is no correct analysis of any aspect of society without understanding of politics, as skill of harmonisation of general will, by application of measures to shaping of reality, which affects social values.

By definition, the theory of economic growth shows that stability and dynamic factors that have a long and short-term positive influence on technological changes differ between themselves. The theory and practice of relatively free institutionally arranged and stabile market system have not been questioned on any occasion. Only the market regulators themselves, institutions and people are questionable. The balances get established and disturbed legally, from time to time. These disturbances generate the structural changes that

1 Red. prof. Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu

2 * Ovaj rad rađen je u okviru projekta "Modeliranje razvoja i integracije Srbije u svetske tokove u svetlu ekonomskih, društvenih i političkih gibanja", evidencioni broj 179038, koji finansira Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

are essential for development, but this happens at higher or lower level of economic indicators, or, to put it simpler, with the effects of the crisis or during conjuncture.

External, internal, financial, monetary, production-consumption and other balances are assurance of permanent growth and development. The crisis spreads and shows its effect insofar as the today's world copes with relatively new global phenomena that limit investments and development by absence of trust and positive expectations. The crisis of the state intervention system can permanently disturb faith in any capabilities of public sector and administration; at least where "market error" is in question. Alternatively, the crisis attributed from the free market action brings the lack of faith in market system. Such line of events is also probable for the period to come. Neither liberalism as a view on politics and society nor state intervention can give the ultimate answer how to start a fast development from the crisis.

Key words: *liberalism, intervention, balance, adaptation, regulators, institutions, trust, liberties, structural changes*

1. MOŽE LI EKONOMSKA TEORIJA DA BUDE „KRIVAC" ZA KRIZU?

Kada je došlo do zastoja na američkom hipotekarnom tržištu nekretnina, još krajem 2007. godine, nije bilo mnogo „zloslutnih proroka" koji su verovali da će se kriza investicija i rasta, baziranih na na hipotekarnim kreditima pretvoriti u globalnu recesiju i strukturnu krizu, koju će gotovo celi svet porediti sa čuvenom kirizom tridesetih godina, ili čak sa depresijom izazvanom drugim svetskim ratom. Ekonomske teškoće prelile su se veoma brzo i više nego očigledno sa zapadne na istočnu poluloptu i zahvatile celu planetu, ali je globalna recesija trajala relativno kratko.

Kina, Indija, Brazil, Indonezije, Južna Afrika, donekle Rusija, i pored zastoja, ostale su da funkcionišu kao „brzorastuće ekonomije" koje su koliko-toliko vukle svetsku privredu iz mrtvila. Evo već šestu godinu zaredom možemo posmatrati kao kritičnu za veliki deo Evrope, kao i za faktički sve zemlje Jugoistoka ovog kontinenta, kome pripadamo. Srbija nije izašla iz depresije u koju se, gotovo nenadano, uvalila počev od 2009. godine. Naime, sva kasnija događanja, više nego skromni rast u 2010. i 2011. onda opet pad od gotovo 2% u 2012, konačno rast od 1,7% u 2013. i sadašnja neizvesnost, kao i više nego skromne projekcije rasta od 1% u tekućoj i slabi izgledi u sledećim godinama, povezuju se sa sve bitnijim strukturnim problemima koji su proistekli iz propusta višedecenijskog nasleđa.

To nasleđe u kolopletu potonjhih događanja nije za podcenjivanje. Veliki deo problema stagnacije i krize u regionu Jugoistočne Evrope pripisuje se lošem upravljanju ključnim ekonomskim i društvenim promenama pri uspostavljanju tržišne ekonomije, koje su u nedostatku boljeg termina nazvane tranzicijom.

Ako se postavi pitanje da li iz tog lošeg nasleđa dominira princip slobode ili njenih ograničenja, odgovor je više nego jednostavan: nasleđe nam je ostavilo daleko više ograničenja i kontrole, nego sloboda koje bi bile garant održivog rasta i razvoja.

2. EKONOMIJA - POLITIKA I TEORIJA KRIZE

Ekonomska i druga društvena teorija tranzicije sve više se povezuje sa teorijom ekonomskog razvoja uopšte, u kojoj se nekako izdiferencirala podela na teoriju liberalnog pristupa i slobodnog tržišta; i onu drugu, teoriju neophodnosti državne intervencije. Ta dva pristupa, ako se razumeju kao inspiracije aktuelne ekonomske politike bilo gde na Planeti, mogle bi tek delom da budu „odgovorne" za krize. Naime, krize nisu proizvod samo ekonomske politike. To je valjda jasno otkad je sveta i veka. Mogu doći na osnovu prirodnih uzroka, političkih problema, tehnoloških promena i strukturnih preobražaja, koje na osnovu njih slede...

Iz toga proističe zaključak da za ekonomske krize ne može biti odgovorna ova ili ona teorijska orijentacija.

Da li *je liberalizam doneo krizu* – to je samo početak čitave grupe pitanja koja slede na osnovu eventualne potvrdne varijante odgovora. Pođimo redom: da li *liberalistički pristup može da omogući izlazak iz krize*; i da li je liberalizam pravac razmišljanja koji bi mogao da bude garant održivog ekonomskog razvoja?

Ako je odgovor na prvo pitanje potvrdan (liberalizam je doneo krizu) onda je svakako odričan odgovor na pitanja koja slede. Upravo takav diskurs prati mnoge analize i teorijske nalaze koji se vrte po svetu ekonomsko-socijlanih teorija globalnog razvoja današnjice.

Međutim, iz takve orijentacije bi moglao da sledi još i sledeći zaključak: libaralizam je štetan, vodi u krize ili nas približava ka njima, pa kao takav predstavlja opasnu orijentaciju, tendenciju suprotstavljenu interesima društva, privrede u celini i ekonomije na globalnom planu.

Baš takvi nalazi u većem delu rasprava potiču od ideoloških razlika – tačnije rečeno vuku poreklo iz nekih prethodnih društvenih vrednosnih kategorija kao što su „socijalizam", „kapitalizam", „socijalna pravda", „društvena intervencija", „ublažavanja nejednakosti", „smanjivanje socijalnih razlika". (Nesvetailova, 2005)

Gerard Dumenil i Dominique Levy tvrde da je kriza neoliberalizma treća strukturalna kriza u kapitalizmu od kraja XIX veka. Po njima krize uslovljavaju velike potrese, a na svaki od tih „potresa" „establišment" odgovara novim socijalnim zahtevom i drugačijim „dubljim" alternativama međunarodnih odnosa. Pri tom, aktuelna kriza obeležava početak sličnih procesa transformacije svuda u svetu i to je razlog da se neoliberalizam napusti kao „nepodoban" koncept ekonomskog razvoja. Prema ovim autorima drugi bitan i hitan razlog veće uloge države je globalno zagrevanje koje zahteva snažniju intervenciju, međunarodnu saradnju i akciju, koja je situirana „iznad divlje dinamike liberalnog kapitalizma" (Gerard Dumenil, Levy Dominique, 2011; str. 2).

I sama po sebi dovoljno sugestivna, sintagma „divlja dinamika kapitalizma", asocira na moguću varijantu nesrećne propasti koja sledi ako se kapitalizam ne „pripitomi", odnosno ne „kultiviše", pre svega bitnim korekcijama previše slobodnog tržišta. Da li to podrazumeva nešto drugo, kao što je „tržišna greška" ili delovanje na planu internalizacije eksternalija (Đukić 2011, str. 75-95) a ne isključivo državnu intervenciju – tim pitanjem valjalo bi se posebno pozabaviti.[3] U ovakvom logiciranju može se lako uočiti negativistički odnos prema samim slobodama, pa prema tome i prema slobodnom tržištu, odnosno liberalizmu bio on klasični ili „neo"(Harvey David, 2005).

Međutim, u analizi „uloge liberalizma" u kontektu aktuelne krize, valja se pozabaviti i nečim što se u delu literature naziva tek „pokušajem reanimacije neoliberalizma" (Dušanić, 2011). A drugi se opet pitaju da li se „u borbi protiv liberalizma klizi ka socijalističkom pristupu ekonomiji" (Vukotić 2014).

Međutim, valja imati u vidu nijansirana značenja ovog termina u različitim kulturama. Tako naprimer, evropski izvorni liberalizam potiče od filozofije i društvene teorije Džeremi Bentama, Džona Loka, Džona Stjuarta Mila, koji su se odreda zalagali za ideju slobode kao pokretača društvenog razvoja. Širina slobode, po njima, može biti ograničena samo slobodom drugog čoveka, a ustavnost i zakonitost kao garancija sloboda omogućuju ljudima slobodu ličnog izbora, bilo u ekonomskom ili političkom delovanju. Na taj način sloboda pojedinca je neprikosnovena pretpostavka slobode i prosperiteta društva.

Međutim, nešto kasnija evolucija pojma „liberalizam" i „liberal" u anglosaksonskom smislu dobija nešto drugačije značenje. „Liberalizam" naročito u Severnoj Americi postaje pojam koji označava teorijski pristup centralne i delimično leve, dakle delom intervencionističke teorije i

3 Tako naprimer Elinor Ostrom, baveći se pitanjima ekonomije zahedničkih dobara, na osnovu iskustva uspešnog funkcionisanja potrošačkih kooperativa, u uslovima odgovarajuće kulture i tradiciije, smatra da niti tržište, niti država, kao spoljni faktori ne mogu da budu dovoljno efikasni u njihovom upravljanju kao što to može unutrašnji međusobni sporazum korisnika (Elinor Ostrom, Upravljanje zajedničkim dobrima, Evolucija institucija za kolektivno delovanje, Naklade Jesenski i Rurk, Zagreb 2006.)

ekonomske politike. A tradicionalne vrednosti, kao što su puna sloboda tržišta, u ovom drugom značenju pripisuju se tzv. „konzarvativnoj struji“. Ideje države blagostanja, socijalnog staranja, poreskih preraspodela, u ovom poimanju deo su „liberalističkog“ rezonovanja. Savremeni američki „liberali“ ustvari su teoretičari koji sakmo delom prihvataju delom socijalnu intervnciju države i ekonomiju blagostanja, kejnzijanskog tipa. U ovom drugom smislu Galbrajt je bio tipičan predstavnik američke liberalne ekonomske škole, razume se ne samo zbog idelja unutrašnje organzacije ekonomije i oporeivanja, već i zbog toga što je pisao o načelima „dobrog društva“. Dobro društvo je, po njemu, i ono koje „stalno postiže rezultate u unutrašnjoj i spoljnoj politici tako da uspeva da smanjuje izdatke za nacionalnu odbranu, bezbednost i vojne intervencije, a povećava za humanitarne, ekološki i socijalno opravdane ciljeve (Galbrajt, 1996). Suprotno tome, konzervativna misao je ona koja podvlači ekonomsku politiku neintervencije, niskih poreza, gotovo potpuno neekonomske uloge države, u cilju podsticaja slobodnog preduzetništva i tržišne inicijative, čiji je reprezentativni uzor Milton Fridman.

3. SMENJIVANJE “KONZERVATIVNIH“ I “LIBERALNIH” CIKLUSA

Postoje legitimna stanovišta da je tzv. “novi konzervativni ciklus” bio provociran procesima objedinjavanja privredne stagnacije i permenentne puzajuće i sve više inflacije tokom sedamdesetih godina prošlog veka (Skidelski, 2008). Dežurni krivac za takvo stanje smatra autor, bila je tzv. kejnzijanska politika. Milton Fridman, kao neprikosnoveni ekonomski „guru” tog vremena, tvrdio je da bi pokušaj da se obezbede radna mesta svima neminovno dovesti do višeg nivoa inflacije. Direktna konsekvenca ove teorije bila je poruka da bi vlade trebalo da se se usredsrede na „stabilnost” novca a da privredu prepuste da se brine sama o sebi.

Neoklasična ekonomska misao po tradiciji je učila da u slučajevima kada se država ne upliće u privredni život, ekonomija će prirodno težiti ka stanju pune zaposlenosti, ali uz što veći nivo tehnoloških inovacija i uz više stope rasta. Savremena kriza “konzervativnog ciklusa”, smatra pomenutri autor, predstavlja izraz “masovnog gomilanja negativnog duga”. Naime, to je postalo izvesno tek kroz pojavu hipotekarne krize, koja je počela još u junu 2007, najpre u SAD i suštinski deluje još uvek. Rezultat je bio slom Laman bradersa. Investicioni bankar Čarls Moris je poredi sa “obrnutom piramidom” u kojoj se na vrhu gomilaju zahtevi, a ona “postaje sve turbulentnija”. U trenutku kada poverenje počije da se ruši, „država, odnosno poreski obveznici moraju da se umešaju i refinansiraju bankarski sektor, da bi ponovo oživeli hipotekarna tržišta i sprečili ekonomski kolaps”.

A ako se država umeša na tom nivou, onda se ona obično zadržava u igri daleko duže nego što se pretpostavlja. Problem je u jednoj od najstarijih nerešenih dilema ekonomije: da li su tržišne privrede po prirodi stabilne, ili im je potrebna stabilizaciona politika. Kejnz je naglašavao da su nerealna očekivanja koja se temelje na stabilnosti na decentralizovanom tržištu. To upućuje na zaključak da je budućnost neizvesna, a da je tokovi investicija bez podsticaja slabe (Đukić, 2009)

4. DA LI LIBERALIZAM NUŽNO VODI U KRIZE KAPITALIZMA?

Jedan pravac razmišljanja vodi u sledeće zaključivanje. Kriza neoliberalizma je četvrta strukturna kriza kapitalizma od kraja XIX veka. Svaki od potresa suočio se sa novim socijalnim zahtevima i duboko utemeljenim međunarodnim odnosima: savremena kriza obeležava početak tranzicije, koja je neminovna u novoj konstelaciji socijlanih i međunarodnih faktora (Dumenil Gerard, Levy Dominique, 2011). Reč je o potrebi da se globalni tržišni sistem ponovo preoblikuje nakon sličnih izazova koji su nastupila u vreme monopolskog kapitalizma, velike depresije tridesetih godina XX veka, tzv. ekspanzije države blagostanja trajala je do sedamdesetih godina

XX veka. Današnje turbulencije su, prema ovim autoriuma, neminivnost dve činjenice: potreba da se intrerneviše na planu prevencije daljeg produbljavanja ekonomske krize i potrebe da se na globalnom planu regulišu pitanja zaštite životne sredine i upravljanja neobnovljivim resursima.

Ima naravno i ideja da je globali ekonomski sistem dospeo u kritičnu fazu usled filozofije Svetske banke i njoj sestrinse organizacije kao što je MMF. Evo navoda koji govori o takvom ponašanju Svetske banke: „Kao što je Stiglic kritikovao kao simplicističku prirodu originalnog Vašingtonskog konsensusa, po tom modelu je i Svetska banka uspostavila novi okvir delovanja, koji predstavlja dvostruki pristup: kombinaciju zvučne ekonomske politike i institucionalnih reformi, tako da je, navodno samo takvim radnjama moguće uspostaviti održivi razvoj i redukovati siromaštvo, delujući tako na „neobuzdane tržišne sile" (Dumenil Gerard, Levy Dominique, 2011, str. 13).

Iz ovog stava proističe to da su i same tržišne sile „neobuzdane", „divlje", odnosno haotične, a veliki deo ove terminologije faktički se provlači, sve od vremena marksističke kritike političke ekonomije. E sada, ako je strategija obuzdavanja tržišta legitimna, to bi moglo da znači i posebnu ekonomsku ulogu plana i regulacije, poput nečega što zamenjuje „tržišni haos". Ako se izuzme specifično pitanje „tržišne greške", problem je što se obuzdavanjem haosa bitno ograničavaju ekonomske slobode, čiji je učinak nenadoknadiv, kako u ekonomskom, tako i još više u smislu tehnološkog napretka i kulture.

5. KONTROVERZE I KREDIBILITET EKONOMSKIH TEORIJA

Ima ozbiljnih nalaza da u današnje vreme pokazuju kardinalne nedostatke osnovnih paradigmi koje vladaju savremenom ekonomskom teorijom. Tako se naprimer dokazuje da najnovija kriza, kao i ciklusi uopšte, pokazuju da se „ekonomska nauka ne može smatrati naukom". Robert Skidelski, član britanskog Doma lordova, počasni profesor na Univerzitetu Vorvik i član upravnog odbora Moskovskog univerziteta za političke nauke, jedan je od onih koji dovode u pitanje, na samo nepristratnost ekonomska analize, već i opštu teorijsku objektivnost pozicije ekonomista. Njegova sumnja u ispravnost ekonomskih nalaza proističe iz međuodnosa političara i vladajućih ekonomista, ovi drugi, u određenom smislu „postaju sluge" prvih. Naime, ekonomisti po njemu „prilagođavaju svoja stanovišta trenutnom stanju stvari, kojem potom daju auru večne istine. Oni su intelektualni batleri koji služe one na vlasti, a ne budni posmatrači stvarnosti koja se menja" (Skidelski, 2008).

Dalje sledi nalaz da je „stara istina" to da su vladajuće teorijske paradigme vazane ili za načelo intervencije ili za sistem „nevidljive ruke". Tako se i u praksi mogu uočiti „talasi reglacija i deregulacija", kojima se „ekonomisti povinuju usled volje i opredeljenja vladajućih političara da idu u te dve krajnosti".

Prema istom autoru „drugi talas intervencionizma nastao je tokom tridesetih godina XX veka i trajao je do sedme decenije istog veka" pod metaforički rečeno, modelom države blagostanja, ali u okviru kejnzijanske paradigme. Međutim, Kejnzova ideja državne intervencije ticala se samo kriznog perioda i sprečavanja prevelikih fluktuacija, odnosno pada proizvodnje i nezaposlenosti. Naime, Kejnz je pretpostavio da će državnu politiku i strateguju antikriznih mera „sprovoditi vlada nepodmitljivih odanih i stručnih eksprata tako da je odbijao prigovore o opasnosti rastuće inflacije i prezaduženosti države", odnosno diskriminacije pojedinih sektora, a preferiencije drugih, što je izraz korupcije na najvišem nivou.

Desilo se naime da je država blagostanja i politika pune zaposlenosti vodila ka prevelikoj javnoj potrošnji, i sve nižoj efikasnosti i inflaciji, koja je samo kulminirala u fazi stagflacije.

Tzv. fridmanovska era koja je nastupila i manje-više uspešno trajala tokom osamdesetih i devedesetih godina XX veka, pokazala je moć globalnog tržišta i deregulacije da poveća efikasnost i dugoročni rast i da smanji stopu nezaposlenosti, ali ne svuda podjednako. Ako se izuzmu Kina i Indija, može se reći da je ovaj period doneo brojne nove protivrečnosti, veliku diferencijaciju i zaostajanje zamalja u razvoju.

Preporuke koje su iz tog konceprta proistekle za ekonomije u tranziciji poput scenarija Vašingtonskog kosensusa donele su takođe porotivrečne rezultate. Jednima natprosečni rast, napredak tehnologije i priključivanje listi razvijenijih zemalja Evrope, ali je broj tih zemlja nažalost danas sve manji na šta upozororavaju efekti duboke krize nakon 2008. Sa izuzetkom Češčke, Slovačke, Poljske, veoma je mali broj zemalja u reformi koje su imale održiv i stabilan finansijski i makroekonomski model reformi koji generiše trajni rast i smanjuje nezaposlenost.

5.1. Ciklusi intervencionizma i konzervativizma?

Još pre odluka britanske i američke vlade da se umešaju u ekonomsko-finansijske tokove njihovih privreda Roberst Skidelski je govoreći o ciklusima, dokazivao kako se zapravo ekonomija i ne može smatrati naukom. U strogom anglosaksonskom smislu reči to i nije nauka (*science*) jer kaže on, „nema takve prirodne nauke u kojoj osnovna načela variraju između dva suprotna pola. Ono što ekonomija daje oreal nauke jeste činjenica da se njena rešenja mogu izraziti matematički“ (Skidelski 2008).

Međutim, iz toga sledi i druga ocena ovog britanskog autora da se ekonomija razvija u „ciklusima sopstvene mode“. Ti ciklusi stari su koliko i poslovni ciklusi i posledica su nešto dubljih poslovnih potresa. „Liberalni ciklusi“ pri tome prethode konzervativnim ciklusima, koje smenjuju novi liberalni ciklusi itd. Prema pomenutoj teoriji drugi liberalni ciklus trajao je od tridesetih do sadamdesetih godina XX veka, a nakon njega je usledio konzervativni ciklus ekonomske deregulacije, za koji se stiče utisak da se u najnovijoj krizi približava kraju. Naime, nacionalizacijom pojedinih kreditnih banaka, države su počele ponovo da intervenišu u cilju „sprečavanja stagnacije tržišta“, čime su okončani „grozničavi dani konzervativne ekonomije“. Ovo je veoma bitna konstatacija, jer se gotovo poklapa sa Kejnzovim razumevanjem intervencije. Psihološki sindrom krize ostao je i u današnjoj analizi nepobitan.

Spoj, inertnosti, sigurnosti i bezbednosti, pred krizu odjednom se ruši , pisao je Kejnz. Nova strahovanja i nade će, bez upozorenja, postaju gospodari ljudskog ponašanja. A tzv._ponašanje horde”_je nešto što je Džordž Soroš uočio kao dominantnu osobinu finansijskih tržišta. Zadatak države je da stabilizuje očekivanja. Da li se to i u kojoj meri uopšte može?

Tržišni optimizam vodio je ka deregulaciju finansijskih tržišta tokom osamdesetih i devedesetih godina proteklog veka, a potonji procvat finansijskih inovacija koji je učinio “bezbednim “ pozajmljivanja sve većih i većih suma novca za kupovinu roba čija cena je rasla. Kreditni balon izazvli su prema ovom shvatanju takozvani “specijalni krediti”, i sve veće obaveze prilikom zaduživanja, kao i “trostruki A rejtinzi”, koji su se temeljili se na iluzijama matemačkog modelovanja”.

5.2. Teze o novoj socijalnoj potrebi i paradigmi

Paralelno sa tavkim stavovima može se doći do ideja o novoj socijalnoj potrebi – odnosno do teze da „multipolarni svet ne mora da bude vezan za liberalizam“. Međutim, pogrešno je liberalizam i monopolarni svet vezivtati za američki sistem i model kapitalizma. To što je udeo američkog BDP najveći u današnjoj strukturi globalne ekonomske aktivnosti znači mnogo, ali ne i sve. Tehnološke promene koje su uglavnom inicirane u zemljama OECD dominantan su faktor oblikovanja globalnog ekonomskog sistema a ne bilo kakav politički faktor. Svetska ekonomska

struktura danas gotovo podjednako se zasniva na ulozi Kine, Indije, Brazila, Rusije i drugih zemalja u razvoju sa jedne strane, kao i industrijksi razvijenih zemalja Amerike, Zapadne Evrope i Japana.

Globalizacija, ekspanzija svetskog tržišta, transfer tehnologije i nova „međunarodna podela rada" su vladajuće paradigme svetske ekonomije Svet je u manjoj ili većoj meri oduvek bio liberalan, ne samo u smislu slobode tržišne inicijative i međunarodne trgovine, već i u vrednosnom, kulturnom i moralnom, pa i verskom smislu. Sloboda veroispovesti, zajedno sa ekonomskim slobodama, doprinela je razvoju tehnologije, globalnog i unutrašnjeg tržišta. Tu činjenicu i potrebu za slobodama danas gotovo niko ne osporava. A ipak se osporavaju ekonomske slobode. Naravno da taj princip ne treba mešati sa zloupotrebama ekonomskih institucija, države i vlasti svih vrsta.

Jedna od pogrešnih teza je da je liberalizovani svet baš i samo po volji Sjedinjenih Američkih Država, a da ostatak sveta trpi loše posledice. Istina je da velike nacije imaju na raspolaganju daleko više instrumenata zaštite njihovih ciljeva i sredstava za postizanje ciljeva. Naprimer: ekonomske sankcije velikih i ekonomski superiornih zemalja (ne samo SAD) poznate su još iz vremena Opijumskog rata Velike Britanije i Kine u XIX veku. Male države zapravo nemaju nikakvu snagu da bi primenjivale ekonomski pritisak, pa prema tome jedino što im preostaje je da se bore za dosledne ekonomske slobode i pravazilaženje svih sankcija u međunarodnoj zajednici, ili bar onih koje se tiču ekonomske i tehnološke saradnje.

5.3. Argumentacije teorija tržišnih imperfekcija

Argumentacija za ograničavanje sloboda najčešće se zasniva na idejama uspostavljajnja novih pravila igre, pri čemu su sve su poznatiji razlozi zahteva za državnom intervencijom u ekonomskom sistemu. Pomenimo one najčešće:

1. Socijalna sfera. Intervencije radi ublažavanja socijalnih razlika, podsticanja zaposlenosti, smanjnivanja siromaštva, regionalnih razlika... U tom pogledu, obično preostaje neki prostor za delovanje države, pre svega institucionalno, politički a ne ekonomski motiviano. Često je socijanla intervencija veoma upitna sa stanovišta efikasnosti, pa i poimanja same „pravde". Naime ona ne mora biti i dugoročno „rešenje" jer po pravilu donosi pad efikasnosti i sindrom „kulture siromaštva" (Samuelson, Northaus,2009, str. 385-387),

2. Klimatske promene kao argument. Mnoge pretpostavke pokazuju da je državna kooperacija u tzv. akciji za klimu na klimavim nogama, s obzirom na velike protivrečnosti interesa razvijenih i zemalja u razvoju, kao i pojedinih kontinentalnih ekonomija u pogledu ohraničavanja emisije CO_2 (Đukić 2011a). Pokazalo se da su sloboda, transparentnost i višestrano partnerstvo koje uključuje nevladin sektor, pretpostavka akcije za klimu (Gidens 2010). Obrnuto, ništa ne znači moć države za uspehu akcije za klimu, bez podrške građana, kulture, participacije poslovnog i nevladinog sektora.

3. Kriza kao argumant i odgovor intervencionista. Ovo je uobičajena teza: ako stvari ne idu kako treba, potrebno je preusmeravanje. U podtekstu to znači: rekonstrukcija liberalizma išla je sa finasijskom krizom, a finansijska kriza došla je ruku pod ruku sa makroekonomskim performansama. Da li je to baš tako?

Kljična protivrečnost je ta što se i jedan i drugi stav vezuju za model SAD kao uzročnik svega što je loše (Taylor, Marcus, 2006). Antiamerikanizam postaje simbol vremena, posebno u vremenu krize, iako se liberalna teorija i praksa ekonomije ne može identifikovati ni sa jednim konkretnim sistemom vrednosti, politikom ni modelom ekonomske politike. Nosioci pomenutog rezonovanja zaboravljaju da SAD danas predstavljaju tek samo 19% globalnog BDP i da će Kina i Indija zajednodo 2025. predstavljati vodeći udeo ukupne svetske privrede, nego što ga sada ima SAD.

6. EKONOMSKA TEORIJA I POLITIKA – OD PODELA KA FUNKCIONALNOJ KOMPLEMENTARNOSTI

Da bi se ušlo u svet ekonomske teorije i politike u današnje Srbije, nije neophodno baš široko ekonomsko, socijalno, ili filozofski obrazovanje. Dovoljno je da pojedinac bavi ovom ili onom oblašću partijske (resorne) politike, da bi stvari izgledale sve izvesnije. Međutim, politika je još, od Platona i Aristotela na ovamo, smatrana posebnom društveno senzibilnom i kvalitetnom oblašću delovanja odabranih ljudi. U starog Grčkoj i prethodnim civilizacijama ni među obrazovanim, pa i najpametnijim slobodnim građanima, nije svako mogao da postane dorastao političkom mišljenju i delovanju.

A danas, ideja slobode, izborne demokratije, ljudskih prava, ili participacije, dovela je do opšte politizacije najvećeg dela društva. Ta politizacija izgleda da je veća u tranucima težih i većih sistemnskih iskušenja, kao što su društvene i ekonomske krize, konfliktna stanja, pretnja prirodnim ili drugim katastrofama. Ljudi se politikom bave da bi unapredili i bolje organizovali zajednički život, a za tu delatnost neki su, po definiciji uspešniji od ostalih, pa nema razloga da se bavljenje društvenim pitanjima ne ostvari na korist, kako za pojedinca tako i za mnoge društvene grupe. U tome ne može biti ništa loše po sebi.

Ekonomska teorija u uslovima ekonomije i politike u tranziciji i sama je usmerena na temeljne promene u analitici i metodu. Privredni život skopčan sa nizom varijabli od kojih su neke do skora bile nepoznate ekonomskoj nauci, koja ni sama nema baš bogato teorijsko nasleđe i iskustvo poput astronomije, matematike, fizike ili folozofije. Najviše od onoga što je napisano u ekonomskim spisima prošlosti, pre klasične političke ekonomije odiše iskustvima jedne nacije i njenih ekonomskih računa, dohotka, nacionalnog bogatstva, produktivnosti, prirodnih izvoza. Najveći deo novih ekonomskih iskustava pa i analiza nastao je nakon prvih tehnološkoh i naučnih revolucija, odnosno za vreme tehnološke ere, ili tačnije rečeno tek u poslednja dva i po veka.

Pošto su se ekonomskom analizom bavili uglavnom autori koji su ekonomske promene doživljavali na osnovu signala iz neposrednog okruženja, to su i njihove analize bile rezultat iskustava sa tržištem i državom, odnosno vantržišnim faktorima na koje su sami nailazili.

Zemlje poput onih u Aziji, pre sto ili dvesta godina nisu mogle mnogo da doprinesu sagledavanju ekonomskih i neekonomskih faktora, s obzirom na njihovu marginalizaciju u globalnim okvirima. Tak krajem XX i početkom XXI veka, u privi plan su izbile velike ekonomske promene i rezultati „azijskih tigrova", a kasnije Kine, i Indije. Velike ekonomije sveta danas nisu iste one koje su za takve važile doskora. Grčka, Italija, Španija i mnoge druge evropske zemlje više su nego opasno destabilizovane i finansijski devastirane usled prezaduženosti, previsokih javnih rashoda, lošeg ekonomske politike... Za današnji ekonomsko-politički protivrečan i raznolik svet ekonomskih sistema i politika, intervencija u izvesnim, makar i transnacionalnim i regionalnim okvirima, je neophodna, ali je takođe nesporno da princip slobode ne može da se nadomesti ni jednim drugim načelom, koje bi na dugi rok, omogućavalo trajan rast i razvoj.

LITERATURA

1. Chris Arthur (2012), *Financial Literacy Education; Neoliberalism, the Consumer and the Citizen*, By Sense Publishers, Netherlands
2. Dumenil Gerard, Levy Dominique, (2011), *The Crisis of Neo liberalism*, Harward University Press, Cambridge, Masacusets, London,
3. Dušanić, B. Jovan (2011) „Pokušaj reanimacije neoliberalizma", materijal napisan za Savetovanje o neoliberalzmu, Akademinja ekonomskih nauka, NDES, Ekonomski fakultet, 17. jun.

4. Đukić, M. Petar (2013), "Tržište, država i kriza - pre i posle velikih turbulencija", časopis *Ekonomske ideje i praksa*, tematski broj, dvobroj 9/10, za 2013, Savetovanje Akademije ekonomskih nauka i Naučnog društva ekonomista Srbije "Izgledi i alternative izlaska iz recesije", Beograd. str 107- 129
5. Đukić, Petar (2011) *Održivi razvoj – Utopija ili šansa za Srbiju*", Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu
6. Galbrajt DŽ. Kenet (1998) *Dobro društvo – humani redosled*, Grmeč – Privredni pregled, Beograd
7. Gidens, Entoni (2010), *Klimatske promene i politika*, CLIO, Beograd
8. Harvey David (2005) „Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development", Hettner-Lectures Series editors: Hans Gebhardt and Peter Meusburger, Managing editor: Michael Hoyler Volume 8, Hettner Lecture 2004. Franz Steiner Verlag
9. *Marcus Taylor* , (2006), „American Imperialism And New Forms Of Disciplining The "Non-Integrating Gap" , (u Soederbarg, Zarembka, ed. by, *Neoliberalism in Crisis*, Accumulation, and Rosa Luxemburg's Legacy, 2004, Emerald Group Publishing Limited
10. *Nesvetailova Anastasia* (2005) The Logic of Neoliberal Finance And Global Financial Fragility: Towards Another Great depression? (str.61- 91) *Neoliberalism in Crisis*, Accumulation
11. Ostrom, Elinor (2006), *Upravljanje zajedničkim dobrima*, *Evolucija institucija za kolektivno delovanje*, prevod, Naklade Jesenski i Rurk, Zagreb
12. Patroni, Viviana (2006) „Disciplining Labour, Producing Poverty: Neoliberal Structural eforms and the Political Conflict In Argentina", In Soederberg, Zarembka, str. (91-121)
13. Samuelson A. P., Northaus W., (2009), *Ekonomija*, XVIII izdanje, MATE, Zagreb,
14. Skidelski, Robert, (2008), „Oproštaj od neoklasične revolucije", *Danas*, 19.09.2008. http://www.danas.rs/dodaci/vikend/oprostaj_od_neoklasicne_revolucije_.26.html?news_id=139754#sthash.EAQo64SU.dpuf
15. Soederberg Susanne, Zarembka ed by, (2006), The Logic of Neoliberal Finance and Global Crisis, *Neoliberalism in Crisis*, Accumulation
16. Taylor, Marcus, (2006) „Responding to Neoliberalism in Crisis: Discipline and Empowerment in the World Bank's new Development Agenda", in Soederberg Susanne, Zarembka ed by...
17. Vukotić Veselin, (2014), (Anti) Liberalizam i ekonomija, uvodni tekst za savetovanje „(Anti) liberalizam i kriza" IDN.
18. Yıldız Atasoy (ed.by) (2009) Hegemonic Transitions, the State and Crisis in Neoliberal Capitalism, Routledge Studies in Governance and Change in the Global Era, Taylor & Francis Routledge

Petar Ivanović[1]
Dragana Radević[2]

EKONOMSKE SLOBODE I RAZVOJ - UTICAJ JAVNIH POLITIKA

Abstract

Otkad se mjeri, nivo ekonomskih sloboda u svijetu raste. I pored različitih viđenja, nesporno je da viši nivo ekonomskih sloboda doprinosi kvalitetnijem životnom standardu građana i privrednom rastu. Ako su u pitanju nesporne činjenice i opšte prihvaćene ideje, zašto onda politički lideri nedovoljno sprovode reformske procese koji dovode do većih ekonomskih sloboda? Da li je u pitanju dobročinstvo kreatora javnih politika ili njihova želja da duže ostanu na vlasti, i na koji način uticati da budu istrajniji u sprovođenju ovih reformi, osnovne su teme ovog rada.

Ključne riječi: *Ekonomske slobode, indeks ekonomskih sloboda, javne politike*

ECONOMIC FREEDOM AND DEVELOPMENT – IMPACT OF PUBLIC POLICIES

Abstract

Since it is measured, level of economic freedom in the world records increasing trend. Despite diverse argumentation, it is undoubted that higher economic freedom contributes to the better quality of life of citizens and economy growth. If those are clear facts and widely accepted ideas, why then political leaders do not implement relevant reforms which bring to higher economic freedom? Is this reflection of benevolence of public policy creators or their desire to stay in the office as long as possible, and how to impact that they become more persistant in reforms' implementation, is the key topic of this paper.

Key words: *Economic freedom, Index of economic freedom, public policies*

UVOD

Značaj ekonomskih sloboda za razvoj privrednih sistema i prosperitet društva, uslovio je veliko interesovanje istraživača za ovu oblast. Postoje različite definicije termina "ekonomske slobode". Međutim, sve one na određeni način tangiraju odnos pojedinca, sa jedne, i države, sa druge strane. Jednu od najsveobuhvatnijih definicija dali su stručnjaci Heritage Foundation, u kojoj se navodi da se sloboda sastoji u "odsustvu vladine prisile ili ograničenja pri proizvodnji, raspodjeli ili potrošnji dobara i usluga, preko granice koja je neophodna da bi građani zaštitili i održali samu slobodu"[3]. U svom godišnjem izvještaju "Index of Economic Freedom", Heritage Foundati-

1 Univerzitet Donja Gorica – UDG, Institut za strateške studije i projekcije (ISSP), Podgorica

2 Univerzitet Donja Gorica – UDG, Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj (IPER), Podgorica

3 Marc, A. M., Kim, R.H.,O'Grady,M.A., (2006), "2006 Index of Economic Freedom", The Heritage Foundation and Dow Jones & Company Inc., Washington D.C., izvor: www.heritage.org/index

on rangira zemlje prema stepenu ekonomske slobode na osnovu deset komponenti, uključujući: trgovinsku politiku, poresku politiku, državna preduzeća i vlasništvo, monetarnu politiku, kapitalne tokove i strane investicije, bankarstvo i finansije, zarade i cijene, vlasnička prava, regulaciju i sivu ekonomiju[4].

Druga značajna institucija koja se bavi objavljivanjem indeksa ekonomskih sloboda je kanadski Fraiser Institute čiji analitičari i istraživači polaze od pretpostavke da "pojedinci imaju ekonomsku slobodu ako je vlasništvo, stečeno bez korišćenja sile, prevare ili krađe, zaštićeno od fizičkih povreda koje mogu učiniti drugi pojedinci, i ako takvo vlasništvo može da se koristi slobodno, razmjenjuje i daje drugima sve dok aktivnosti vlasnika ne povrjeđuju identična prava drugih pojedinaca." Za izračunavanje indeksa ekonomskih sloboda, Fraser Institute koristi trideset osam komponenti i podkomponenti u pet oblasti, i to: veličina Vlade, pravna struktura i zaštita vlasničkih prava, pristup zdravom novcu, međunarodna razmjena i regulacija[5].

Jednako interesantna i prihvatljiva je definicija Prokopijevića koji, objašnjavajući opravdanost uloge države, svodi njenu ulogu na "klasične funkcije minimalne države" gdje je "legitimno samo ono zahvatanje države koje služi zaštiti lične slobode"[6].

UTICAJ EKONOMSKIH SLOBODA NA RAZVOJ

Dugo vremena se vodila debata o efektima ekonomskih sloboda na ekonomski rast i razvoj[7]. Većina istraživača slaže se činjenicom da su ekonomski slobodnija društva (ona sa većom vrijednosti indeksa ekonomskih sloboda) bogatija od drugih društava. Ipak, analitičari nijesu u potpunosti saglasni kada treba ocijeniti uticaj ekonomskih sloboda na stope rasta. U svojoj ekonometrijskoj analizi[8], Erich Weede studira metodologiju i zaključke drugih istraživača, i uz djelimičnu promjenu pristupa podacima, zaključuje da inicijalni nivo ekonomskog razvoja i uvažavanje ljudskog kapitala, doprinose promociji ekonomskog rasta u većoj mjeri od ekonomskih sloboda ili kapitalizma. U proširenoj interpretaciji rezultata do kojih je došao, Weede navodi da bez duge istorije ograničene vlade i ekonomskih sloboda na Zapadu, ne bi postojale prednosti koje sa sobom donosi ekonomska zaostalost zemalja poput Kine, Vijetnama i Indije, na kojima zasnivaju svoj trenutni napredak. Weede smatra da su očuvanjem i proširenjem ekonomskih sloboda u svojim zemljama, promovisanjem njihovih ekonomija, zemlje Zapada istovremeno doprinijele promovisanju šansi još uvijek siromašnih privreda da prevaziđu svoje siromaštvo. Najefikasniji način da se pomogne siromašnim privredama je upravo promocija ekonomskih sloboda i kapitalizma na globalnom nivou. Stoga ekonomske slobode donose koristi ne samo onima koji ih upražnjavaju i uživaju u njima već i onima koji teže tome da ih ostvare[9].

Dalje analize ukazuju na direktnu vezu između potrošnje Vlade i stopa rasta, kako to prikazuje grafik 1.

4 Za više detalja vidjeti www.heritage.org

5 Za vise detalja vidjeti www.freetheworld.com i www.fraserinstitute.org

6 Miroslav Prokopijević: "O ekonomskoj slobodi", izvor: www.fmc.org

7 Za više detalja vidjeti: Beach and Davis, 1999; de Haan and Siermann, 1998, de Haan and Sturm 2000; Edwards, 1998, Goldsmith 1997; Gwartney, Lawson and Block, 1996; Knack and Keefer, 1995.

8 Weede, E. (2006) "Economic Freedom and Development: New Calculations and Interpretations", Cato Journal Vol. 26, No. 3, Cato Institute

9 Ibid.

Grafik 1: Veća potrošnja Vlade vodi nižim stopama ekonomskog rasta[10]

Y-osa: Promjena bruto domaćeg proizvoda (BDP), 2008-2011

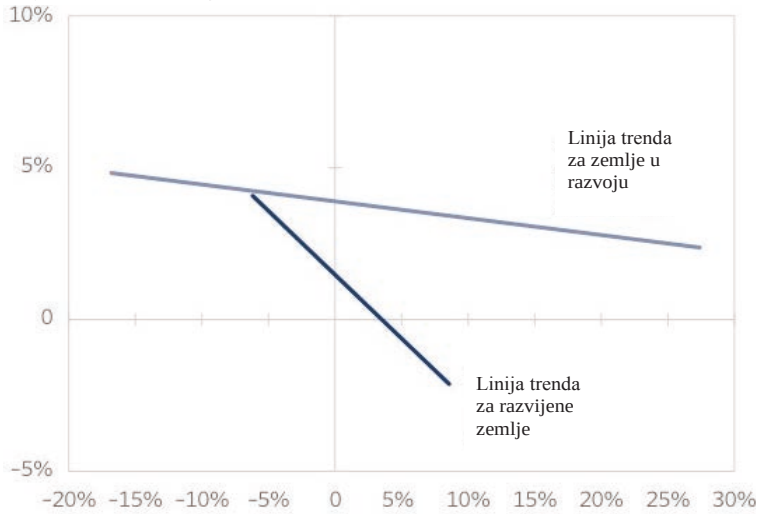

X-osa: Promjena državne potrošnje u procentima BDP, 2008-2011

Takođe, poređenje BDP per capita (izraženo u paritetu kupovne moći) prema kategorijama od slobodnih do zemalja koje trepe represiju, ukazuje na pozitivnu korelaciju između većeg stepena ekonomskih sloboda i višeg nivoa životnog standarda (mjereno sa BDP per capita), kako to prikazuje grafik 2. Posljednji podaci pokazuju da zemlje koje su u kategoriji ekonomski slobodnih u prosjeku imaju 8 puta veći nivo BDP per kapita, u odnosu na one za koje smatramo da su represivne (nema ekonomskih sloboda).

Grafik 2: Veći nivo ekonomskih sloboda, viši životni standard[11]

Y-osa: BDP per capita (paritet kupovine moći)

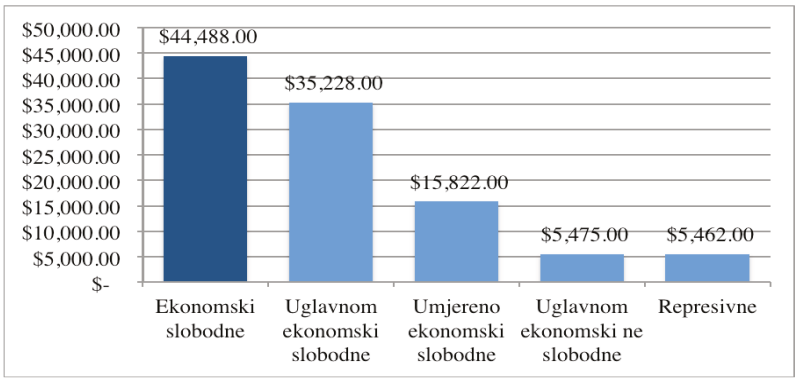

X-osa: Kategorija zastupljenosti ekonomskih sloboda, prema 2013 Indeksu ekonomskih sloboda Heritage Foundation

10 Izvor: Terry Miller, Kim R. Holmes, and Edwin J. Feulner, 2013 Index of Economic Freedom (Washington, D.C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2013) / preuzeto iz 2013 Index of Economic Freedom, Heritage Foundation

11 Ibid.

AKO SU EKONOMSKE SLOBODE VAŽNE ZA RAZVOJ I PROSPERITET DRUŠTVA, ZAŠTO SE POLITIČARI VIŠE NE ZALAŽU ZA NJIH?

Bez obzira na prethodno navedena istraživanja, analize i podatke, Hernando de Soto je u svojoj knjizi "Misterija kapitala: zašto kapitalizam uspijeva samo na Zapadu, a propada bilo gdje drugo?" konstatovao da je kapitalizam uglavnom bio uspješan samo u zemljama Zapada. Kao posljedicu toga, u svijetu imamo visok nivo neravnomjernog razvoja i dispariteta. Na trenutke se čini da ideja ekonomskih sloboda nije sporna i da nailazi na podršku. Međutim, pravi potezi izostaju na polju javnih politika. Čak i u razvijenim zemljama koje svoj uspjeh i prosperitet duguju upravo slobodnom tržištu i ekonomskim slobodama, ovaj koncept je veoma često na udaru političara. Postavlja se sljedeće pitanja: šta motiviše političke lidere da usvajaju dobre ekonomske politike? Da bi odgovorili na ovo pitanje, moramo prvo razjasniti šta je to što motiviše političare generalno.

Za upravljanje zemljom, političari i njihove vlade moraju imati legitimitet. U demokratskim zemljama, taj legimitet se testira na izborima. Da bi se održali na vlasti, politički lideri moraju osluškivati potrebe svojih građana. Ukoliko ne uspijevaju u tome, kazna ih stiže na prvim narednim izborima. U autoritarnim sistemima, čak i vrlo loše ekonomske politike ne moraju se odraziti na promjenu političke elite (makar ne u kratkom i srednjem roku, primjer Sjeverne Koreje). U principu, političari bi ipak trebali da vode računa o potrebama i stremljenjima svojih građana. A ona su usmjerena na bolji životni standard i napredak za njih i njihovu djecu. Možemo zaključiti da ponašanje političara i to da li će brinuti o ekonomskim slobodama zavisi prije svega od toga da li oni razumiju povezanost između ekonomskih sloboda na jednoj, i napretka odnosno boljeg životnog standarda na drugoj strani.

EKONOMSKE I POLITIČKE SLOBODE

Svojom knjigom "Kapitalizam i sloboda", Milton Fridman razbio je mit o nepovezanosti ekonomskih i političkih sloboda tvrdeći čak da društva koja odlikuje socijalizam ne mogu biti demokratska, na način da garantuju slobodu izbora pojedinca. Tvrdio je da su ekonomske slobode preduslov političke slobode, kao i da će postojanje ekonomskih sloboda vremenom voditi ka postizanju i političkih sloboda, dok obratno ne važi, odnosno, političke slobode nijesu dovoljne da bi se ostvarile i ekonomske slobode. Primjer čileanskih reformi u vrijeme autoritarne vladavine Pinočea, ili primjer skorašnjeg razvoja Kine pokazuju da se ekonomske slobode mogu ostvarivati brže od političkih sloboda.

Jasno je da se ekonomske slobode ne mogu direktno mjeriti, međutim, postoje institucionalne determinante koje su presudno važne za postizanje ekonomskih sloboda koje su mjerljive. Tu spadaju institucije koje garantuju lični izbor, dobrovoljnu razmjenu, slobodu konkurencije, zaštita lica i imovine. Čini se da je među navedenim najvažnije postojanje privatne svojine, pa pojedini autori (poput Ronalda Coasa, de Sota, Richarda Pipesa i dr), tvrde da privatna svojina i njena zaštita, predstavljaju osnovu ekonomskih i političkih sloboda. Suštinu privatne svoje čini ekskluzivno pravo upravljanja, korišćenja i prenosa ovih prava. Zahvaljujući upražnjavanju svojinskih prava, pojedinac je u mogućnosti da bira svoje akcije, da učestvuje u dobrovoljnoj razmjeni, te da na taj način doprinosi pokretanju i stvaranju konkurencije. Logično, što je bolja zaštita svojinskih prava, to će u većoj mjeri ekonomske odluke pojedinaca voditi lični izbori. U krajnjem to će doprinijeti najefektnijem korišćenju dobara u jednoj privredi i maksimizaciji stvaranja bogatstva. Drugim riječima, obezbijediće se efikasna upotreba raspoloživih resursa.

O značaju svojinskih prava dovoljno govori struktura indeksa ekonomskih sloboda Heritage Foundation i Fraser Institute, koja potvrđuje da se najveći broj faktora ili varijabli koje su predmet mjerenja odnose upravo na aspekte svojinskih prava. Ovo potvrđuje i struktura indikatora

koje računa Svjetska banka u okviru svog projekta Doing Business koji obuhvata aspekte: otvaranja biznisa, dobijanje građevinskih dozvola, zapošljavanje radnika, registrovanje imovine, dobijanje kredita, zaštita investitora, plaćanje poreza, trgovina izvan granica, sprovođenje ugovora i zatvaranje biznisa.

NAPREDAK OSTVAREN U EKONOMSKIM SLOBODAMA U SVIJETU

Ekonomske slobode mjere se od 1970. godine (Fraser Institute) odnosno od 1995 (Heritage Foundation). Iako su u pitanju dvije različite metodologije, rezultati su indikativni i potvrđuju konvergenciju zaključaka oba istraživanja. Otkad se ekonomske slobode mjere, zabilježen je konstantan porast indeksa ekonomskih sloboda na globalnom nivou, uprkos povremenim veliki krizama koje se dešavaju (poput značajne devalvacije neke valute, finansijskih kriza i sl).

Ukoliko analiziramo rangirane zemlje, među prvo rangiranim možemo primijetiti određene obrasce koji se mogu učiniti važnim za dalje razumijevanje koncepta ekonomskih sloboda i njihovog odnosa prema razvoju. Ako pogledamo listu Heritage Foundation iz 2004. godine, izdvajaju se dvije grupe zemalja koje donekle imaju zajedničku istoriju. Prvu grupu čine Velika Britanija i njene bivše kolonije. Na listi 2004. godine, Velika Britanija i njenih pet bivših kolonija zauzimale se prvih šest pozicija (Hong Kong, Singapure, Novi Zeland, Irska, i Sjedinjene Američke Države). Važno je napomenuti i da je Australija tada zauzimala 11. mjesto. Zaključujemo da zemlje koje su imale zaštićena svojinska prava kao i one koje su bile usmjerene ka moru i trgovini, imaju zastupljen visok nivo ekonomskih sloboda.

Drugu grupu čine tzv. nordijske zemlje među kojima su: Estonija, Danska, Švedska i Island[12]. Holandija se takođe uklapa u ovu grupu koju inače karakteriše snažna zaštita svojinskih prava i otvorenost za trgovinu.

Interesantan je odnos pojedinih vlada članica Evropske unije, koje Brisel koriste kao izgovor za nesprovođenje reformi koje bi vodile većem nivou ekonomskih sloboda. Ipak, zemlje poput Islanda, Luksemburga, Velike Britanije, Danske i Švedske, zadržavaju svoju "političku suverenost" primjenom politika nižih poreskih stopa, finansijskih povoljnosti, zadržavanjem sopstvene valute i sl.

Ukoliko analiziramo listu rangiranih zemalja (opet prema Heritage Foundation) u 2013. godini, vidimo određene promjene koje pokazuju da zemlje, odnosno njihove vlade, mogu "učiti" na koji način i kojim politikama da obezbijede veći nivo ekonomskih sloboda. Tako danas među prvih dvadeset rangiranih zemalja imamo i Švajcarsku, Čile, Mauricijus, Bahrein... Primjeri zemalja poput Estonije, koja se nakon 50 godina sovjetske okupacije odlučila za promjenu kursa, pokazuju da su promjene itekako moguće, te da se promjene institucionalnih aranžmana odražavaju snažno na životni standard građana te zemlje. Kako to navodi Mart Laar[13], premijer Estonije u vrijeme sprovođenja najvažnijih reformi, "tržišna ekonomija i demokratija su nemoguće bez vladavine prava, zaštite svojine i funkcionalnog pravosudnog sistema". Tzv. "šok terapijom", u Estoniji su u relativno kratkom roku ukinute sve tarife, što je domaće proizvođače natjeralo da se bore sa svjetskom konkurencijom i prije nego kasnije, postanu konkurentni (oni koji su preživjeli ovaj proces!). Uvedena je jedinstvena poreska stopa na lična primanja, ukinut je porez na reinvestiranu dobit, i sl.

O tome koliko objavljeni indeksi utiču na političku elitu najbolje potvrđuju primjeri Hong Konga i Singapura koji izrazito vode računa da sačuvaju svoje vodeće pozicije, jer znaju da je to važna poruka potencijalnim investitorima.

---

12 Gerald P. O'Driscoll Jr tvrdi da iako se ubraja u skandinavske zemlje, Estonija temperamentom svog naroda, istorijom, kulturom i jezikom, takođe pripada nordijskim zemljama.

13 Govor Marta Laara na konferenciji "Crna Gora mikro država" održanoj 2003. godine u organizaciji Instituta za strateške studije i prognoze, Podgorica.

Koncept Fraser Instituta koji u svakoj od rangiranih zemalja sarađuje sa makar jednim think tankom dodatno doprinosi promovisanju koncepta ekonomskih sloboda i stvara pritisak na političare da sprovode reforme. Tako je npr. u Crnoj Gori, i prije nego je ona zvanično uključena u listu zemalja koje se rangiraju (s obzirom da je tada još uvijek bila u zajednici sa Srbijom), ekonomski think tank Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED[14]) koristeći metodologiju Fraser Instituta izračunao indeks ekonomskih sloboda u ovoj zemlji i osigurao da isti bude objavljen u godišnjoj publikaciji, iako ne na zvaničnoj listi.

Od tada, evidenciju i napredak na listi ekonomskih sloboda vodi i Vlada Crne Gore koja nerijetko reaguje na izvještaj i tumači promjene koje se dešavaju. Kao rezultat napora da se poboljša poslovni ambijent i rang zemlje na ključnim listama (Heritage Foundation, Fraser Institute, Doing Business Svjetske banke), Vlada je otišla korak dalje i formirala Savjet za unapređenje poslovnog ambijenta, regulatornih i strukturnih reformi, kojim predsjedava sam premijer. Tako, u posljednjem izvještaju o radu Savjeta[15], kao kritične tačke na koje treba usmjeriti buduće reformske aktivnosti, prepoznati su segmenti: izvršenja ugovora (gdje je Crna Gora rangirana tek 136.), izdavanje građevinskih dozvola (106), registrovanje nepokretnosti (98.) i plaćanje poreza (86.). Planirane aktivnosti Savjeta za 2014. godinu upravo se odnose na direktan uticaj poboljšanja rang mjesta Crne Gore u narednom periodu, što najbolje potvrđuje na koji način politički lideri prihvataju ove ocjene.

U Izvještaju Doing Business Svjetske banke za 2014. godinu rang Crne Gore popravljen je i zemlja je rangirana kao 44. Ovogodišnji napredak rezultat je reformi iz prethodnih godina posebno u određenim oblastima. Međutim, konkurentnije mjesto na globalnoj rang listi posebno je značajno imajući u vidi kontinuirani napredak Crne Gore sa 92. mjesta na osnovu Izvještaja iz 2008. godine.

ZAKLJUČAK

Prethodna analiza polazi od pretpostavke da ekonomske slobode utiču na poboljšanje životnog standarda građana svake zemlje. U uslovima demokratije, politički lideri i njihova budućnost usko je vezana za zadovoljstvo građana kvalitetom života koji vodi. Prije nego njihovo dobročinstvo, želja da ostanu na vlasti motiviše političare da prihvataju promjene, reformišu sisteme i na taj način stvaraju uslove za bolji kvalitet života. Pored izražene želje političara da istraju u svojim mandatima, od presudnog značaja da koncept ekonomskih sloboda nađe svoje mjesto u reformih procesima su angažovanje ekonomskih think tankova, civilnog društva i medija. Svojim angažovanjem, koristiće nezavisne i objektivne međunarodne rang liste, oni dodatno vrše pritisak na političare da rade svoj posao kako treba.

14 Današnji IPER – Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj.

15 Na osnovu intervjua sa nadležnim pomoćnikom ministra finansija, koja je angažovana kao sekretar Savjeta. Intervju održan u martu 2014. godine.

LITERATURA

1. Beach, W. W., and Davis, G. G. (1999) "The Institutional Setting of Eco- nomic Growth." In B. T. Johnson, K. R. Holmes, and M. Kirkpatrick (eds.) 1999 Index of Economic Freedom, 1–20. Washington: Heritage Foundation
2. de Haan, J., and Siermann, C. L. J. (1998) "Further Evidence on the Rela- tionship between Economic Freedom and Growth." Public Choice 95: 363–80.
3. de Haan, J., and Sturm, J.-E. (2000) "On the Relationship between Eco- nomic Freedom and Economic Growth." European Journal of Political Economy 16 (2): 215–41
4. Edwards, S. (1998) "Openness, Productivity and Growth: What Do We Know?" Economic Journal 108: 383–98
5. Goldsmith, A. S. (1997) "Economic Rights and Government in Developing Countries: Cross-National Evidence on Growth and Development." Stud- ies in Comparative International Development 32 (2): 29–44
6. Gwartney, J. D., and Lawson, R. A. (2004) "Economic Freedom, Investment, and Growth." In J. D. Gwartney and R. A. Lawson: Economic Freedom of the World: Annual Report 2004, 28–44. Vancouver, B.C.: Fraser Institute
7. Ivanović, P, Radević, D, Interaction Thesis and EU Enlargement, "Law, Rules and Economic Performance: A Conference in Honor of Professor Svetozar Pejovich", Belgrade, 2012, University of Belgrade, Faculty of Law
8. Knack, S., and Keefer, P. (1995) "Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures." Economics and Politics 7: 207–27
9. Marc, A. M., Kim, R.H.,O'Grady,M.A., (2006), "2006 Index of Economic Freedom", The Heritage Foundation and Dow Jones & Company Inc., Washington D.C
10. O'Driscoll Jr, G. (2005.) "Economic Freedom: The Path to Development"
11. Prokopijević, M.: "O ekonomskoj slobodi", izvor: www.fmc.org
12. Radević, D. "Barijere u Crnoj Gori: efekat ledenog brijega", Naučni skup *„Ekonomske slobode i ekonomski razvoj"*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2009, str.121-131, ISBN 978-86-7215-223-4
13. Terry Miller, Kim R. Holmes, and Edwin J. Feulner, 2013 Index of Economic Freedom (Washington, D.C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2013)
14. Weede, E. (2006) "Economic Freedom and Development: New Calculations and Interpretations", Cato Journal Vol. 26, No. 3, Cato Institute

Zorica Mršević[1]

NASILJE DOMINACIJE I BOGAĆENJA: NEOLIBERALNA ILI SOLIDARNA EVROPA[2]

Apstrakt

Surove imovinske nejednakosti su najveći izazov za današnji svet koje mogu dovesti do ozbiljnih poremećaja u odnosima kako među državama, tako i unutar njih, uz mogući porast nasilja i nepredvidivih scenarija. Globalizam je iznuren, a Evropa je dostigla kritičnu tačku razvoja. Pred Evropom je ili moguća dezintegracija ili prilika da ostvari mnogo dublju unutrašnju integraciju. Kao i uvek kada je bila u recesiji ili krizi, tako i sada, Evropa mora da se okrene razvoju, mora da podstiče one sektore koji su zalog za sigurnu budućnost, obrazovanje, nauku, socijalno odgovorne države. Ona ne sme isključivo da se usmeri na sasecanje deficita i na mere štednje i mora da ulaže u inovacije u infrastrukturu, u rast i razvoj. Istovremeno mora da održi i razvija evropski ekonomski i socijalni model kome teže milioni ljudi u svetu. Treba da povede više računa o svojim troškovima, da se prilagodi vremenu, ali nikako ne sme da izgubi ono što je njena suština, ravnopravnost, pravda, socijalnu sigurnost, solidarnost. U radu se upozorava na strukturalnu postojanost nasilja, kristaliziranog u ekonomskim i političkim odnosima, manifestovanog u pojavnim oblicima pretećeg nasilje neoliberalizma. Kao vizija Evrope evropskih građana u radu se predstavljaju dve suprotstavljene opcije i zaključuje se argumentima u prilog neophodnosti solidarnosti.

Ključne reči: *Strukturalno nasilje, nezaposlenost, korupcija, dužička kriza, Sjedinjene države Erope, antievropsko raspoloženje, relativna konačnost evropskog projekta, regionalni separatizmi*

VIOLENCE OF DOMINATION AND ACQUISITION OF WEALTH: NEO LIBERAL EUROPE OR EUROPEAN SOLIDARITY

Abstract

Cruel material inequalities are the most challenging issue for the current world. They could lead to serious disturbances in relations among states, but also could lead to increasing violence within state borders and various other violent screenplays. Globalism is exhausted, and Europe reaches the critical peak of its development. therefore, Europe faces possible disintegration from one hand side, but from the other hand side, it faces also possible deeper internal integration. As always during recession and crisis times, Europe should turn to development which carries hopes in better, secure future, education, sciences, and more socially responsible states. Europe should not aim exclusively to cutting deficit and its aim should not be only saving measures, because it should invest in innovation, infrastructure, in growth and development. In the same time, it should be maintained and developed so called European social model, admired by the millions through all over the world. It should take proper care on its expenditures, to adjust it to the times, but should never lose what is the real European gist: equality, justice, social security, solidarity. In this article there are warning to structural violence, crystallized in very political and economic relationships, manifested in appearances of threatening neo liberal violence. Europe in vision of European citizens is presented by confrontation of the two options, disintegration and more integration. The conclusion mainly indicated solidarity as a key value for further development.

Keywords: *structural violence, unemployment, corruption, debt crisis, United States of Europe, anti European attitudes, relative limits of EU projects, regional separatisms*

1 Naučna savetnica Instituta društvenih nauka Beograd

2 Ovaj tekst je nastao kao deo projekta na kome je autorka angažovana: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj u periodu 2011-4, br. III 47010.

UVOD

U javnom diskursu, pogotovo medijskim političkim, društvenim i ekonomskim analizama, pod pojmom nasilje označava se samo fizičko, individualno, personalno nasilje, pri čemu se uglavnom previđa postojanje stukturalnog nasilja[3]. Potrebno je dakle da se uoči da osim direktnog nasilje, gde postoji nasilnik, počinilac, kao akter nasilja, postoji strukuralno nasilje bez pojedinca kao neposrednog, individualnog aktera koji ga čini, gde se kao uzročnici nalaze institucije ili ekonomski odnosi i sistemi, koji nisu uvek vidljivi kao uzročnici nasilja. Zbog tog početnog previda, previđaju se dalje posledice, npr. da strukturalno, ekonomsko nasilje itekako proizvodi žrtve, koje uzrokuje specifične organizacione ili društvene strukture ili jednostavno rečeno, uslovi života.

Previđanje strukturalnog nasilja potiče najviše iz činjenice da su ti odnosi obično ne samo ustaljeni, već i zakonski i moralno legitimni. Ali u današnjem transparentnom svetu bogati više nisu siromašnima nepoznanica i izgubili su povlasticu da sve poriču[4], pa se legitimitet neoliberalnih kapitalističkih društvenih odnosa sve više i sve češće dovodi u pitanje, i sve više je jasno identifkovan kao domen dugotrajno prisutnog nasilja, koje se može označiti pojmom Etijena Balibara, „kristalizirano, stabilizovano društveno nasilje“[5]. Nasilje u svim formama, rat, agresija, rasizam, represija, dominacija, ugrožavanje sigurnosti, u formi brutalnog razbuktavanja ili tinjajuće pretnje, nasilje ili nasilja su danas samo direktna posledica toga stabilnog prisustva nasilja9.

Strukturalno nasilje se osniva na sistematskim načinima na koji postojeće društvene strukture i instiicije nanose štetu ljudima sprečavajući ih da zadovolje svoje osnovne egzistencijalne potrebe. Po Johanu Galtungu[6] koji je proučavao diferencirane oblike nasilja, pod manifestnim formama strukturalnog nasilja se podrazumeva naročito institucionalizovani rasizam, seksizam, etnocentrizam, adultizam, nacionalizam, heteroseksizam, elitizam, a tu su i ekstremne manifestacije liberalnog kapitalizma (da li samo njega?) kao što su institucionalna korupcija, masovna nezaposlenost, dugotrajna recesija, dužnička kriza, predatorsko, beskrupulozno bogaćenje, koji se svi u uzročnom smislu zasnivaju zapravo na nepravednoj podeli društvenog bogatstva.

Treba takođe identifikovati i tzv. kulturalno nasilje pod kojim pojmom se podrzumevaju ideologije, uverenja, tradicije i razrađeni sistemi kojim se opravda postojanje strukturalnog nasilja kao neizbežnog, koji omogućuju i opravdavaju kako personalno tako i strukturalno nasilje[7]. Interesantno, još je i Marks ukazivao da se nasilje može ukoreniti i u društvenim strukturama i odnosima, da putem državnog i društvenog poretka prodire u političke i socijalne odnose. Ta povezanost je po njemu, nastala iz prvobitne akumulacije i procesa eksproprijacije proizvođača, ili iz kako bi rekla Roza Luksemburg, iz „blata i krvi“, i nastavila se tokom čitave političke istorije kapitala i njegove vladavine nad društvenim odnosima, podjednako u vidu „despotizma fabrike“ ili u vidu „rezervne armije“ (masovne nezaposlenosti).što su dva pola proleterskog stanja[8].

Strukturalno/kulturalno i direktno nasilje su u visokom stepenu međuzavisnosti jer strukturalno nasilje neizbežno proizvodi konflikte i vrlo često direktno nasilje, uključujući porodično i rasno nasilje, ulične nemire, vandalizam i huliganizm, zločine mržnje, terorizam, genocid,

3 Personalno nasilje postoji kada se žrtve i počinitelji mogu sasvim jasno definisati. To je nasilje tipa “jedan na jedan”, sa identifikabilnim stranama počinioca nasilja i žrtava.

4 Mojsi D., 2012, Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta, Clio, Beograd, str 27.

5 Balibar E., 2011, Nasilje i civilnost, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb, str 13.

6 Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22

7 Galtung J., A Theory of Conflict http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20

8 Balibar, op. ci. 17.

građanske i međudržavne ratove.Ignorisanje ili ravnodušnost prema strukturnom nasilju savremenih ekonomskih odnosa ravno je odsustvu empatije, što je pak, sa svoje strane, po istaknutom teoretičaru nasilja Sajmon Baron Koenu, jedno od glavnih motivacionih uzroka nasilja svih vrsta[9].

PRETEĆE NASILJE NEOLIBERALIZMA

Surove imovinske nejednakosti predstavljaju najveći izazov za današnji svet i Evropsku Uniju takođe, jer mogu dovesti do ozbiljnih poremećaja u odnosima kako među državama, tako i unutar njih, uz mogući porast nasilja unutar i među državama, kao i raznih nepredvidivih scenarija[10]. Tome doprinosi i korupcija koja razara poverenje u demokratiju i da isušuje resurse legalne ekonomije. Obim korupcije u Evropi „zaustavlja dah" i ekonomiju EU košta najmanje 120 milijardi evra godišnje, saopštila je Evropska komisija. Najveću odgovornost za borbu protiv korupcije unutar EU imaju nacionalne vlade a ne institucije[11]. U najrazvijenijem delu kontinenta vlada ekonomska kriza, nezaposlenost, nedostatak perspektive za mlade i smanjenje socijalnih davanja.[12].

Dužnička kriza. Započela u Grčkoj u martu 2010, testirala je granice mogućnosti mehanizma koordinacije ekonomske politike EU. Kriza je, takođe, naterala na opsežnije preispitivanje celokupne organizacije evrozone[13]. Dužnička kriza u evrozoni najveća je pojedinačna pretnja ionako skromnom oporavku globalne privrede. Povećava se rizik od začaranog kruga sve veće zaduženosti država, slabih bankarskih sistema, preterane fiskalne konsolidacije i usporavanja privrednog rasta. Takođe. povećava se rizik od začaranog kruga sve veće zaduženosti država, slabih bankarskih sistema, preterane fiskalne konsolidacije i usporavanja privrednog rasta.

Nezaposlenost. Agresivni neoliberalizam otpuštanja je prisutan praktično svuda u evrozoni, ali možda najviše u Grčkoj i Španiji. Formiranje lista za otpuštanje 12.500 državnih službenika u 2013, odnosno 15.000 do kraja 2014. godine u Grčkoj[14]. A u Španiji, prvi put od ukidanja diktature generala Franka 1975, je bez posla više od šest miliona ljudi. Gotovo trećina nezaposlenih Španaca bez posla je više od dve godine. Među 17,4 miliona domaćinstava u Španiji, dva miliona porodica nema nijednog radno sposobnog člana koji privređuje. Šokantan je raskoraka između pada životnog standarda stanovništva i osetnog oporavka finansijskog sektora, potpomognutog masivnim ulivanjem sredstava iz inostranstva kao pomoći oporavku banaka[15].

Kritike i porast antievropskog raspoloženja. Jačaju kritike neoliberalne diktature kapitala, i sa njim neraskidivo povezanog nacionalizama i religijskog ekstremizama širom sveta, u Evropi takođe. Ističe se da su od neoliberalnog koncepta ekonomije „oslobođene stega" profitirali samo tajkuni, političari i multinacionalne kompanije. Nije važno da li ti profiteri neoliberalizma ideološki pripadaju levom centru ili desnom centru, jer rade na potpuno isti način. Evropskim državama upravlja nekadašnja oligarhija koja brani kapital pa se postavlja pitanje koliko je u toj diktaturi neoliberalnog kapitala ostalo mesta za demokratiju. Mnogi mladi ljudi su razočarani i ne žele više da glasaju i time daju legitimitet onima koji imaju mnogo novca a malo skrupula, bogatašima, korumpiranim političarima i bankarima[16]. Kritike dolaze i iz Nemačke u kojoj jača

9 Baron Koen S., Psihologija zla, 2012, Beograd, Clio. Opominjući na opasnost od eskalacije nasilja kome se niko ne suprotstavlja, autor smatra da to običnim ljudima oduzima sve što je ljudsko, lako ih uvodeći u zločin, čime se po njemu otvaraju vrata masovno počinjenom nasilju i uništenju velikog broja ljudskih života. Ili kako on kaže, „Put do Aušvica bio je popločan ravnodušnošću".

10 Pavlović-Stamenić J., Merkelova: Grčku nije trebalo pustiti u evrozonu, Politika, 29.08.2013

11 Korupcija EU košta 120 milijardi evra godišnje, Politika, 03.02.2014.

12 Anojčić I., Građani više žele EU nego što veruju u nju, Politika 26 avgust 2013, 7

13 Ren O., Kriza je ojačala Evropsku uniju, Blic, 27. 06. 2012.

14 Pavlović-Stamenić J., Neizvestan dogovor Grka sa „trojkom", Politika, 06.07.2013

15 Vujić T., Bez posla 6,2 miliona Španaca, Politika, 26.04.2013.

16 Radičević N., Razgovor nedelje: Tarik Ali, pisac. Evropa je mrtav kontinent, Politika, 10.11.2013.

strah Nemaca od prelivanja ekonomske krize iz drugih zemalja evrozone u Nemačku, na koju mogućnost ukazuje galopirajući rast energenata i prehrambenih namirnica kao indicije da inflacija kuca i na nemačka vrata[17].

U toj ekonomskoj i političkoj situaciji, i levica i desnica kritikuju EU, ali to su različite kritike. Levica kritikuje kapitalizam, desnica multikulturalizam. Levica nije protiv zajedničkih ekonomskih strategija, nego protiv neoliberalne Evrope. Nije protiv nacije, nego protiv autoritarnog nacionalizma[18]. Ali kritika levice teško da ima jači uticaj jer je lažni sukobi oko identiteta raspirivani sa desnice, više od 20 godina marginalizuju levicu, čineći tako kapitalizam neupitnim. U toj situaciji protest protiv socijalne bede se uspešno preusmerava u protest protiv navodne nacionalne neslobode, a zahtev za pravednijom preraspodelom bogatstva, ne retko se transformiše u politički i nacionalistički separatizam. Naročito su glasne kritike strategije „stezanja kaiša" jer drakonsko sasecanje budžeta, ne doprinosi smirivanju tržišta niti podstiče na investicije[19]. Kresanja budžeta i deficita bez obzira na trenutnu ekonomsku situaciju[20] nije donelo rezultate: pokazalo se da su u pravu bili ekonomisti, među kojima je najviše citiran nobelovac Pol Krugman da stroga budžetska štednja u depresiranoj ekonomiji samo pogoršava situaciju. Nemački slogan po kome „ne postoji alternativa štednji" zamenjen je zato sa sloganom „nema garancija bez odgovornosti", čime se jasno aludira na uspostavljanje nezavisne kontrole banaka[21].

Ekonomska situacija koja nemilosrdno pogađa milione evropskih građana glavna je linija sučeljavanja pristalica politike opšte državne štednje, po cenu besposlice i recesije koju zastupaju lideri evropske grupacije Bilderberg grupe sa jedne, i ideologa stranaka evropske građanske levice, sa druge strane[22].

MOĆ IZ SENKE (MOŽDA) U FUNKCIJI REVITALIZACIJE EVROPE

Bilderberg grupa je neformalni klub moćnika koje često nazivaju vladarima sveta u senci i koja čini „kolevku Evropske zajednice" (1992. preimenovana u Evropsku uniju)[23]. Ta grupa je zapravo postala neka vrsta svetske vlade u senci, okuplja monarhe, aktuelne premijere i ministre najmoćnijih država, profesore i bivše lidere u svetu, ali i za širu javnost sasvim anonimne ljude. Sastanci članova Bilderberga, na kojima se navodno dogovaraju pravci u kojima će se kretati svetska politika i ekonomija, svake godine izazivaju pažnju medija, ali procureli podaci su po običaju strogo kontrolisani, jer je rad te grupe obavijen velom tajne. U okviru grupe se u stvari i ne glasa, niti donose bilo kakve odluke, ne postoje zapisnici, niti deklaracije. Učesnici sebe smatraju intelektualnim klubom koji insistira na privatnosti. Zapravo, Bilderberg grupa bila je donedavno dobro čuvana tajna. „Bilo bi nemoguće da razvijemo plan za svet da smo bili izloženi publicitetu", rekao je jednom prilikom Dejvid Rokfeler, jedan od uticajnijih članova[24]. Predstavnici zemalja Zapadnog Sveta su, tokom perioda hladnog rata, izgradili usku saradnju da bi se zaštitili od komunističke opasnosti. Ova saradnja se fokusirala na ključni cilj: osigurati da SAD, Kanada i Zapadna Evropa zadrže globalnu kontrolu nad preostalim delom sveta.

17 Kazimirović M, Nemci se plaše krize, Politika, 14.08.2013.

18 Kuljić T, Levi i desni evroskepticizam, Politika, 07.02.2013.

19 Šuvaković Z, Francusko proleće u evropskoj politici, Politika, 08.05.2012

20 Mišić M., Evropske izborne lekcije Americi, Politika, 09.05.2012.

21 Stojković J., Kako je popustila Angela Merkel, Blic, 02. 07. 2012

22 Kazimirović M., Nemačka odustaje od politike štednje, Poitika, 11.05.2012.

23 Bilderberg je nazvan po hotelu u holandskom selu Osterbek blizu Arnhema. Princ Bernhard bio je na čelu grupe od 1954. do 1975. Njegovu funkciju je od 1990. do 1998. obavljao britanski lord Piter Karington, koji je u to vreme bio angažovan i u rešavanje sukoba na području bivše Jugoslavije.

24 Lj. Ivanović, Klub moćnika večao o Balkanu, Vesti Online, 14. 06. 2011.

Frankfurtska grupa (*Groupe de Francfort*) deluje kao nova, bez demokratskih procedura sastavljena centralna vlada evrozone i čigledno nije nikome odgovorna. Osnovni motiv za njihovo formiranje i delovanje je navodna nesposobnost političkih tela EU da pravovremeno dejstvuju, što po njima, predstavlja veću pretnju Evropi nego njena prezaduženost. Ova sinhronizovana grupa je u roku od nekoliko meseci na mesta demokratski izabranih premijera Grčke i Italije dovela "bankarske tehničare" koji nisu prošli kroz proceduru demokratskih izbora. Od sastanka G20 u Kanu 2011. novoformirana Frankfurtska grupa se javno identifikuje tim svojim elitnim imenom. Funkcioniše sprovodeći ono što želi, sa pozivom na (svoje interpretacije) tržišta kao osnovnog regulatornog mehanizam neoliberalnog kaptalizma, ignorišući pritom, ono što žele birači evrozone i evrozajednica kao celina. Nazivaju ih još i „Evropski politbiro", samoizabrano su telo spremno da sruši svaku vladu koja se opire njihovim neoliberalnim ekonomskim strategijama. Sreću se prilikom susreta G20 i čine ga npr. nemački kancelar i francuski predsednik, direktor(ka) Međunarodnog montranog fonda, predsednik Evropske centralne banke, predsednik Evropske komisije, predsednik Evropskog saveta, evropski komesar za ekonomiju i monetarna pitanja, predsedavajući evropskih finansijskih ministara[25], ali i osobe koje su nekada zauzimale te pozicije.

Finansijsko-politički stručnjaci, ali i mediji poput italijanske „Stampe", nemačkog „Cajta" i britanskog „Gardijana", ističu da je prekomerni, strogo gledano nedozvoljeni uticaj finansijskih lobija na politiku evropskih država – glavna tema rasprava o ekonomskoj budućnosti kontinenta. Naime, vodeći ekonomisti Starog kontinenta, mahom, prošli kroz „školu" Goldmana Saksa. „Puleni" te američke investicione banke Goldman Saks zapravo „kroje" finansijsku politiku npr. najuticajnije zemlje EUa Nemačke, umesto da to čine nemačka vlada i nadležna ministarstva[26].

VIZIJA EVROPE EVROPSKIH GRAĐANA

Svi nacionalni izbori u EUu održani u poslednje dve ili tri godine, bili su manje ili više očiglednog referendumskog karakera. Nepostavljeno ali vrlo podrazumevano „referendumsko" pitanje o dosadašnjoj ekonomskoj strategiji EU, dali su rezultate koji su ogledali atmosferu pobune protiv nasilja fiskalne strogosti i jasno su pokazali da su Evropljani protiv nje. Naime, partije koje predvode populisti i stranke koje promovišu proteste birača (koji su zahtevali fer društvo, smanjivanje ekonomskih nejednakosti, veće oporezivanje bogataša...[27]), slave izborne pobede širom kontinenta. Francuski predsednik Sarkozi je jedanaesti lider evrozone koji nije izdržao demokratsku proveru otkako je kriza počela da trese Stari kontinent a početak izlaska iz krize još uvek nije na vidiku. Njegov naslednik, Fransoa Oland otvoreno nastupa kao levičar, ne krijući da ne voli „nepristojno bogate ljude". Često je ponavljao da mu najveći neprijatelj nije niko drugi do diktat finansijskih ustanova[28]. Intenzitet odbacivanja ekonomskih mera i strategija otišao je do otvaranja pitanja mogućeg istupanja nekih država iz Unije, pa čak i do pitanja njenog raspada. Možda ipak, pravo pitanje nije da li se raspada Evropska Unija, već je pravo pitanje da li se raspada brak između kapitalizma i demokratije. Mnogi naime, smatraju da je u Evropi odigrao klasični puč, kapitalizam sa ljudskim licem je potisnut, a razvod kapitalizma neoliberalnog lika i sve

25 The Telegraph, Eurozone crisis: who is pulling the strings in Europe? Sunday 23 March 2014.

26 Kazimirović M., Sumnja da Goldman Saks diktira nemačku politiku, Politika, 28.02.2013.

27 Mišić M., Evropske izborne lekcije Americi, Politika, 09.05.2012.
Poraz Nikole Sarkozija u Francuskoj, grčko „ne" vodećim partijama, odbacivanje konzervativno-liberalne koalicije na britanskim lokalnim izborima, pa i regionalni gubitak partije Angele Merkel. Ishod evropskih izbora se tumi i kao „pobuna protiv fiskalne strogosti" koju je nametnuo dvojac „Merkozi", tandem nemačke kancelarke i dosadašnjeg francuskog predsednika.

28 Šuvaković Z., Francusko proleće u evropskoj politici, Politika, 08.05.2012.

nemoćnije demokratije je postao stvarnost. Rituali parlamenta i demokratije mogu da nastave da postoje, ali stvarnu moć donošenja odluka ima tzv. Frankfurtska grupa, mali krug koji upravljaju evropskom krizom od oktobra.2011. Radi se o grupi koja obara i postavlja vlade u zemljama koje posrću pod politikom koju im je sama EU nametnula. Tako je na primer, pod pritiskom Franfurtske grupe koja usmerava evropsku sudbinu, španski premijer je napravio dostojanstveni salto mortale i usvojio neoliberalizam. Skupština je izglasala najstrože mere štednje, relativizovala zakon o radnim odnosima i izglasala izmene ustava po ugledu na nemački ustav, koji predviđa uravnoteženi budžet[29].

Zato politikolozi ukazuju da je rešenje ekonomske krize samo povod, a kriza političkog sistema razlog aktuelnih uspeha populista i ekstremista. „Demokratija je danas postala isuviše složena, za laika i prosečnog birača neprozirna, nedokučiva. Njen spori hod izaziva frustracije u biračkom telu. Vreme je da se razmisli o novim, jasnijim vidovima demokratskog odlučivanja koje bi, pre svega, dalo mogućnost biračima da neposredno (sa)učestvuju u vitalnim odlukama njihovih vlada.“ „Oni rade šta hoće, a ne šta narod želi” i „Volja naroda se uvažava samo u (pred) izbornim obećanjima“.[30]

1. Sjedinjene evropske države: rešenje krize ili neodrživi centralistički fanatizam

Iako su zemlje Evropske unije još daleko udaljene od “Sjedinjenih država Evrope”, sa raznih strana se čuju glasovi da je dalji rad na produbljivanju integracija[31] jedan od neminovnih pravaca razvijanja i sazrevanja Evropske Unije. Potrebno je da se izgrade Sjedinjene evropske države sa Evropskom komisijom kao vladom i sa dva doma, Evropskim parlamentom i Senatom zemalja članica u Briselu. Po mnogima raznih političkih strana i boja, to je jedini izbor, nikakve reforme - već samo Sjedinjene evropske države. Tu se međutim, kao prepreka javlja i nemačka doktrina o tzv. relativnoj konačnosti evropskog projekta, po kojoj neka buduća (evropska) federacija neće i ne sme nikada smeti da bude uzeta kao povod za degradaciju nacionalnih država u evropske pokrajine“[32]. U tom svetlu, jasno je da će i nacionalni izbori i izbori za evropske institucije moraju da donesu odluku da li su za ili protiv - “Sjedinjenih evropskih država”.

Osim pomenute doktrine o konačnosti evropskog projekta, rasprostranjeno je i uverenje da će Britanci reći “ne” onome što percipiraju kao “centralistički fanatizam”, u situaciji postojanja sve većeg jaza između Evrope, posvećene sve kompaktnijoj uniji, i Velike Britanije, koja teži smanjenju ovlašćenja Brisela.[33]

2. Ekstremizmi nacionalističkog i separatističkog tipa, britanski brixit[34], Belgija, Škotska, Katalonija, Venecija, Južni Tirol, Ukrajina

Nasuprot evrocentrističkim tendencijama, stoje sve jači separatizmi i Evropa bi mogla da se suoči sa novim talasom ekstremizma i nacionalizma ukoliko se ne reše aktuelni ekonomski problemi, pre svega u evrozoni. Evropska unija mogla bi znatno da promeni svoje granice i smanji broj stanovnika za oko 13 i po miliona, i to već krajem ove, 2014. godine ukoliko se od svojih

29 Kuloglu S., Pitaj Merkel kada će izbori, 13.12.2011.

30 Kazimirović M., „Ustanak” birača u Evropi, Politika, 23.05.2012.

31 Tanjug, Fišer: EU daleko od "Ujedinjenih država Evrope", Blic, 11. 06. 2012

32 Kazimirović M., Oproštaj od evropskog jedinstva, Politika, 25.06.2013.

33 Srna, EU prerasta u "Sjedinjene evropske države", Blic, 09. 01. 2014.

34 Izlazak Britanije iz EU već popularno nazvan brixit.

matičnih država otcepe Škotska[35] i Katalonija[36]. Brisel ne želi da se meša u unutrašnje stvari Španije, dok Berlin i London ćute na poziv da podrže referendum o nezavisnoj Kataloniji kojoj je Brisel stavio do znanja da nova država ne može automatski biti članica EU[37].

Priprema Katalonije za otcepljenje nema veze sa legalnim španskim sistemom, ali možda ni sa političkom voljom Katalonaca, već možda najviše sa političkom voljom jednog dela tamošnjih stranaka[38]. Pedeset i dva procenta stanovnika Katalonije je za nezavisnu državu, sedam od deset smatra da mora da im se pruži pravo da se o tome izjasne, dok bi se samo 24 odsto izjasnilo protiv[39]. Ipak, narodna volja se jasno i javno videla u masovnim akcijama kojima se podržava katalonski separatizam, kao što je bio ljudski lanac od oko 400.000 aktivista koji su, držeći se za ruke, formirali 400 kilometara dugu povorku od Pirineja na severu do Valensije na jugu, kroz 86 gradova i mesta u severoistočnoj španskoj provinciji. Tu akciju je katalonska vlast osmislila po ugledu na slični protestni igrokaz Estonije, Letonije i Litvanije, koje su 1989. zahtevale otcepljenje i nezavisnost od SSSR-a. Ali po Ustavu Španije, izjašnjavanje o pitanjima koja se tiču cele države može da se organizuje samo na teritoriji cele zemlje, nikako u pojedinim regionima.

Venecija: Nezavisnostili smrt. Veliki deo venetskog stanovništva i italijanskog severa već je dugo nezadovoljan odnosom centralne vlasti prema bogatom severu. Oko 3,8 miliona stanovnika sa pravom glasa u regiji Veneto – koja obuhvata sedam provincija: Belunu, Padovu, Rovigo, Trevizo, Veneciju, Veronu i Vičencu – pozvano je da počev od 16. marta 2014. na četvorodnevnom referendumu odluči da li će se na kartama Evrope ponovo pojaviti ime Republike Venecije, a na jarbolima zastava mletačkog lava. Paralelno, birači odlučuju i o budućem članstvu novoproklamovane države u EU i u NATO-u. Nije bilo mesta sumnji u ishod glasanja koje se sprovelo s motom „Nezavisnost ili smrt". Dve trećine Venecijanaca sa pravom glasa – oko 65 odsto od 3,8 miliona birača – glasalo je za otcepljenje od Rima, napuštanje EU i NATO-a. Venecijanska pokrajinska vlada i pristalice otcepljenja kažu da dve trećine članica EU broji manje od deset miliona stanovnika, a među komšijama su suverena Austrija sa osam miliona stanovnika, odnosno nezavisna Slovenija sa jedva dva[40].

Južni Tirol. Tirolci odavno priželjkuju da se Južni Tirol otcepi od Italije i vrati u sastav „celovitog Tirola". Ističu da je Južni Tirol nasilno pripojen Italiji po svršetku Prvog svetskog rata[41].

Ukrajina. Borba za Ukrajinu – to je u najvećem stepenu borba za to kako će izgledati ta nemačko-ruska Evropa. U Rusiji su odavno shvatili da je Nemačka glavni pregovarač u EU. Druge članice Evropske unije u tom pogledu našle su se u senci[42]

Belgija se sve više konfederalizuje da se ne bi potpuno raspala. Ona je sredinom oktobra 2011. godine preživela još jednu ustavnu reformu na osnovu koje ova država sve više liči na Švajcarsku konfederaciju. Od 1970. godine, šestom po redu reformom državnog ustrojstva, Belgija je izvršila dodatni transfer moći sa saveznog nivoa na nivo Flandrije, Valonije i Brisela[43]

Brixit. Britanci stariji od 60 godina su najvećim delom evroskeptični, dok su mladi od 18 do 24 godine proevropski orijentisani. Britanski odgovor na evrocentrističke tendencije je

35 Britanija dobro funkcioniše? Zašto je razbijati?", rekao je Kameron. Šta čeka Škotsku – ako izglasa nezavisnost, 12.02.2013.

36 Šuvaković Z., Madrid razočarao Škote, London preti Kataloniji, Politika, 30.11.2013.

37 Šuvaković Z., Katalonija bez međunarodne podrške za otcepljenje, Politika, 10.01.2014.

38 Šuvaković Z., Katalonska priprema za otcepljenje, Politika, 14.04.2013

39 Šuvaković Z., Pregrejana kampanja za katalonsku nezavisnost, Politika, 12.09.2013.

40 Kazimirović M., Venecija pred izborom: „nezavisnost ili smrt", Politika, 18.03.2014.

41 Kazimirović M., Venecija pred izborom: „nezavisnost ili smrt", Politika, 18.03.2014.

42 Samardžija S., Istočna strana - Centar Evrope klizi na – istok, Politika, 17.03.2014.

43 N. R., Belgija sve više liči na Švajcarsku konfederaciju, Politika, 14.04.2013

odbacivanje te ideje kao nefer uvođenja novih pravila igre koje nisu postojale na početku. "Hajde da zamislimo Evropu kao fudbalski klub. Pridruži smo se da igramo fudbal se, i sada nam ne možete reći – hajde da igramo ragbi."[44]

Žilava dinamičnost EUa. Evropa je dostigla kritičnu tačku razvoja. Pred Evropom je ili moguća dezintegracija ili prilika da ostvari mnogo dublju unutrašnju integraciju. Ako prevagnu oni političari koji hoće malu Evropu, odnosno zbir nacionalnih egoizama, škrtu i nesolidarnu Evropu, ona će izgubiti svoj prestiž i postaće samo zanimljiv muzej za turiste iz sveta. Evropa će uspeti da ispliva iz košmara, sa očuvanim evrom, čak i ako jedna ili dve zemlje budu napustile evrozonu[45], ili se jedna ili dve provincije odvoje od svojih državnih matica, ali za to je izgleda neophodan transfer suvereniteta. Naime, ako Evropa želi čvrstu fiskalnu zajednicu sa desetogodišnjim razvojnim planom, dalji transfer suvereniteta je neizbežan.[46] To podrazumeva nadzor nad bankama, tj. stavljanje banaka pod direktni nadzor Brisela nezaobilazna mera, ali i osnivanje fonda za sanaciju dugova. hitno uvođenje novih poreza i poreskih izmena[47]. Pominje se i dogovor o osnivanju investicionog fonda za oživljavanje privrede sa budžetom od 130 milijardi evra, kao i o novim finansijskim strukturama Unije. Otvoreno je pitanje kakvu će Evropu hteti moćnici iz senke, npr. Bilderberg klub i/ili Frankfurtska grupa, imajući u vidu da je Bilderberg klub svetskih moćnika, neformalna organizacija političara, predstavnika vojnoindustrijskog sektora, bankara, poslovnih ljudi, dok Frankfurtska grupa ima faktičku, aktuelnu moć da preuzme kontrolu nad masivnim nadnacionalnim aparatom koji raspolaže stotinama i hljadama milijardi evra i da tako zavlada celim kontinentom "država nacija" u ime evropskog jedinstva.

Srbija. Istovremeno dok dve trećine građana Evropske unije ne veruje u njen opstanak, polovina Srba glasala bi za EU, 24 odsto bilo bi protiv, 19 ne bi glasalo i osam odsto ne zna kako bi glasalo. Istraživanje je uradila Kancelarija za evropske integracije početkom jula, i iz njega se vidi da je za 42 odsto građana članstvo u EU dobro, za 25 odsto je loše, a za 32 odsto ni dobro ni loše. Postoji čvrsto jezgro pristalica EU i njih je više od 40 odsto. Ako bi bio održan referendum, velika većina bi bila za EU. To je trenutno raspoloženje[48].

LITERATURA

1. Balibar Etienne, 2011, Nasilje i civilnost, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb, str 13.
2. Baron Koen Sajmon, 2012, Pihologija zla, Clio, Beograd.
3. Galtung Johan, A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22
4. Galtung Johan, A Theory of Conflict http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20
5. Magnani Lorenzo, 2011, UnderstandingViolence, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg.

44 Živić P., Kocka je bačena, Vreme 1152, Januar 2013
Ukoliko Konzervativna stranka pobedi na sledećim izborima 2015. godine, britanski premijer Dejvid Kameron najavio je da će građanima ponuditi referendum o izlasku Velike Britanije iz Evropske unije. Premijer je u govoru u Londonu priznao da je razočaranje javnosti u EU „najveće do sada" i ukazao da treba preispitati uslove članstva Velike Britanije u EU, o čemu stav treba da kažu i građani. Cvejić B., Glasanje o izlasku Britanije iz EU 2015. Danas,

45 Vujić T., Davos: Rastuća nejednakost ugrožava svet, Politika, 23.01.2013.

46 Što se tiče ulaska Srbije u to'bogato"i dobro organizirano društvo stavovi su podeljeni

47 Kazimirović M., Fiskalni meč Montija i Merkelove, Politika, 27.06.2012

48 Anojčić I., Građani više žele EU nego što veruju u nju, Politika 26 avgust 2013, 7

6. Mojsi Dominik, 2012, Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta, Clio, Beograd, str 27.

Medijski izvori

1. Anojčić Ivana, Građani više žele EU nego što veruju u nju, Politika 26 avgust 2013, str 7 http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Gradjani-vise-zele-EU-nego-sto-veruju-u-nju.lt.html
2. Cvejić B., Glasanje o izlasku Britanije iz EU 2015. http://www.danas.rs/danasrs/svet/globus/glasanje_o_izlasku_britanije_iz_eu_2015.12.html?news_id=254743
3. Ivanović, Klub moćnika većao o Balkanu, Vesti Online, 14. 06. 2011. http://www.vesti-online.com/Vesti/Svet/143856/Klub-mocnika-vecao-o-Balkanu-
4. Kazimirović Miloš, Švajcarci izglasali ograničenje imigracije, 10.02.2014. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Svajcarci-izglasali-ogranicenje-imigracije.sr.html
5. Kazimirović Miloš, Nemačka odustaje od politike štednje, 11.05.2012. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Nemacka-odustaje-od-politike-stednje.sr.html
6. Kazimirović Miloš, Pariz postavlja nove uslove, 01.05.2012. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217032.sr.html
7. Kazimirović Miloš, „Ustanak" birača u Evropi, objavljeno: 23.05.2012. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Ustanak-biraca-u-Evropi.sr.html
8. Kazimirović Miloš, Sumnja da Goldman Saks diktira nemačku politiku, Politika, 28.02.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Sumnja-da-Goldman-Saks-diktira-nemacku-politiku.sr.html
9. Kazimirović Miloš, Venecija pred izborom: „nezavisnost ili smrt", 18.03.2014. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Venecija-pred-izborom-nezavisnost-ili-smrt.sr.html
10. Kazimirović Miloš, Ultimatum EU Švajcarskoj, 23.01.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Ultimatum-EU-Svajcarskoj.sr.html
11. Kazimirović Miloš, Švajcarska i EU zatvaraju vrata strancima, 26.04.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Svajcarska-i-EU-zatvaraju-vrata-strancima.sr.html
12. Kazimirović Miloš, Oproštaj od evropskog jedinstva, 25.06.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Oprostaj-od-evropskog-jedinstva.lt.html
13. Kazimirović Miloš, Nemci se plaše krize, 14.08.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Nemci-se-plase-krize.sr.html
14. Kazimirović Miloš, Fiskalni meč Montija i Merkelove, objavljeno: 27.06.2012 http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Fiskalni-mec-Montija-i-Merkelove.sr.html
15. Kuloglu Stelios, Pitaj Merkel kada će izbori, 13.12.2011. http://pescanik.net/2011/12/pitaj-merkel-kada-ce-izbori/
16. Kuljić Todor, Levi i desni evroskepticizam, 07.02.2013. http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/248282.sr.html
17. Korupcija EU košta 120 milijardi evra godišnje, 03.02.2014. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Korupcija-EU-kosta-120-milijardi-evra-godisnje.sr.html

18. Mišić Milan, Evropske izborne lekcije Americi, 09.05.2012.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217976.sr.html
19. N. R., Belgija sve više liči na Švajcarsku konfederaciju, 14.04.2013
http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Izazovi-regionalizacije--Srbija-i-Evropa/254791.sr.html
20. Pajin Dušan, Stogodišnjica ideje o Evropskoj uniji – 1914–2014. 07.03.2014.
http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Stogodisnjica-ideje-o-Evropskoj-uniji-19142014.sr.html
21. Pavlović-Stamenić Jasmina, Merkelova: Grčku nije trebalo pustiti u evrozonu, 29.08.2013
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Merkelova-Grcku-nije-trebalo-pustiti-u-evrozonu.sr.html
22. Pavlović-Stamenić Jasmina, Neizvestan dogovor Grka sa „trojkom", 06.07.2013
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Neizvestan-dogovor-Grka-sa-trojkom.lt.html
23. Radičević Nenad, RAZGOVOR NEDELJE: TARIK ALI, pisac
Evropa je mrtav kontinent, 10.11.2013.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Evropa-je-mrtav-kontinent.sr.html
24. Ren Oli, Kriza je ojačala Evropsku uniju, Blic, 27. 06. 2012.
http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/330310/Oli-Ren-Kriza-je-ojacala-Evropsku-uniju
25. Samardžija Slobodan, ISTOČNA STRANA - Centar Evrope klizi na – istok, 17.03.2014.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Centar-Evrope-klizi-na-istok.sr.html
26. Srna 22. 01. 2013 Holanđanin Dejselblum na čelu Evrogrupe
http://www.blic.rs/Vesti/Svet/363821/Holandjanin-Dejselblum-na-celu-Evrogrupe
27. Srna, EU prerasta u „Sjedinjene evropske države", 09. 01. 2014.
http://www.blic.rs/Vesti/Svet/433223/EU-prerasta-u-Sjedinjene-evropske-drzave
28. Stojković Jasna, Kako je popustila Angela Merkel, 02. 07. 2012
http://www.blic.rs/Vesti/Svet/331100/Kako-je-popustila-Angela-Merkel
29. Šta čeka Škotsku – ako izglasa nezavisnost, 12.02.2013.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Sta-ceka-Skotsku-ako-izglasa-nezavisnost.sr.html
30. Sto se tice ulaska Srbije u to'bogato"i dobro organizirano drustvo stavovi su podeljeni
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217667.sr.html
31. Šuvaković Zorana, Francusko proleće u evropskoj politici, 08.05.2012
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/217865.sr.html
32. Šuvaković Zorana, Samo solidarna Evropa ima budućnost 24/02/2013
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Samo-solidarna-Evropa-ima-buducnost.sr.html
33. Šuvaković Zorana, Madrid razočarao Škote, London preti Kataloniji, 30.11.2013.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Madrid-razocarao-Skote-London-preti-Kataloniji.sr.html
34. Šuvaković Zorana, Katalonija bez međunarodne podrške za otcepljenje, 10.01.2014.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Katalonija-bez-medjunarodne-podrske-za-otcepljenje.sr.html
35. Šuvaković Zorana, Katalonska priprema za otcepljenje, 14.04.2013
http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Izazovi-regionalizacije--Srbija-i-Evropa/254789.sr.html
36. Šuvaković Zorana, Pregrejana kampanja za katalonsku nezavisnost, 12.09.2013.
http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Pregrejana-kampanja-za-katalonsku-nezavisnost.sr.html

37. Tanjug, EU usvojila reforme sektora telekomunikacija i ukida roming, 12/09/2013 http://www.politika.rs/rubrike/Svet/EU-usvojila-reforme-sektora-telekomunikacija-i-ukida-roming.sr.html
38. Tanjug, Fišer: EU daleko od „Ujedinjenih država Evrope", 11. 06. 2012 http://www.blic.rs/Vesti/Svet/327877/Fiser-EU-daleko-od-Ujedinjenih-drzava-Evrope
39. The Telegraph, Eurozone crisis: who is pulling the strings in Europe? Sunday 23 March 2014 http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/8880766/Eurozone-crisis-who-is-pulling-the-strings-in-Europe.html
40. Vujić Tanja, U kakvom je stanju Evropska unija, 07.04.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/U-kakvom-je-stanju-Evropska-unija/Optimisti-bez-recepta-za-ekonomski-oporavak.sr.html
41. Vujić Tanja, Novi recept MMF-a za krizu u EU, 28.11.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Novi-recept-MMF-a-za-krizu-u-EU.sr.html
42. Vujić Tanja, EU tek na pola puta izlaska iz krize, 16.08.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/EU-tek-na-pola-puta-izlaska-iz-krize.sr.html
43. Vujić Tanja, Bez posla 6,2 miliona Španaca, 26.04.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Bez-posla-62-miliona-Spanaca.sr.html
44. Vujić Tanja, Davos: Rastuća nejednakost ugrožava svet, 23.01.2013. http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Davos-Rastuca-nejednakost-ugrozava-svet.sr.html
45. Živić Petar, Kocka je bačena, Vreme 1152, Januar 2013 http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1095625

Neven Cvetićanin[1]

DRŽAVA BLAGOSTANJA KAO SINTEZA IZMEĐU LIBERALNIH I ANTILIBERALNIH EKONOMSKO-DRUŠTVENIH TENDENCIJA[2]

Apstrakt

Rad razmatra model klasične države blagostanja (*Welfare State*) kao produktivne sinteze između liberalnih i antiliberalnih ekonomsko-društvenih tendencija. Država blagostanja se analizira kao specifičan političko-ekonomski poredak koji je uspeo da pomiri protivrečne, liberalne i antiliberalne, tendencije moderne epohe u sintetišućoj ideologiji socijalnog liberalizma (socijal-liberalizam) i socijalne demokratije (socijal-demokratije) kroz koju su konvergirali liberalizam i socijalizam kao velike klasične ideologije. Političko-ekonomski sistem države blagostanja se situira unutar političkoga polja na levi centar i opisuje se kako su u vreme države blagostanja politiku levoga centra sprovodile i eksplicitne socijaldemokratske vlade, ali jednako tako i konzervativne vlade, budući da su oko projekta države blagostanja sve političke grupacije sa demokratskim predznakom bile ujedinjene u takozvanom konsenzusu blagostanja. U radu se izlažu osnovne postavke klasičnog modela države blagostanja, da bi se potom preduzelo završno razmatranje o upotrebljivosti nekih segmenata klasične države blagostanja u današnjem vremenu na početku 21. veka, kada opet imamo potrebu za novom sintezom liberalnih i antiliberalnih ekonomsko-društvenih tendencija na globalnom nivou

Ključne reči: *liberalizam, antiliberalizam, sinteza, država blagostanja, socijal-liberalizam, socijaldemokratija, konzenzus blagostanja, globalna država blagostanja, globalna koordinacija, globalna kooperacija*

THE WELFARE STATE AS A SYNTHESIS BETWEEN LIBERAL AND ANTI-LIBERAL ECONOMIC AND SOCIAL TRENDS

Abstract

This paper discusses the classical model of the Welfare State as a productive synthesis between liberal and anti-liberal economic and social trends. The Welfare State is analyzed as a specific political-economic system that was able to reconcile the conflicting liberal and anti-liberal tendencies of the modern era in synthetic ideology of social liberalism and social democracy through which converged liberalism and socialism as the great classical ideologies. Political-economic system of the Welfare State is situated within the political field on Center-Left position and this paper describes how in the time of classical Welfare State center-left policies were implemented by explicit social democratic governments but as well equally by conservative governments, because all political groups with democratic sign were united around project of the Welfare State in the so-called welfare consensus. This paper presents the basic segments of the classical model of the welfare state and then is given the final review of the usability of some segments of the classic welfare state in our time at the beginning of the 21st century, when at global level again exists a need for a new synthesis between liberal and anti-liberal economic and social trends

Key words: *liberalism, anti-liberalism, synthesis, welfare state, social liberalism, social democracy, welfare consensus, global welfare state, global coordination, global cooperation*

1 Institut društvenih nauka, naučni saradnik

2 Rad je deo istraživanja na projektu: III 47010 *„Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup“* koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

UVOD

Naučni rad koji ovde nudimo na uvid stručnoj javnosti polazi od generalne sociološke i filozofske hipoteze da društveni život, kao i vaskoliki život uopšte nezavisno od toga da li se radi o sistemu prirode ili nekom društvenom sistemu - budući da i u jednom i u drugom sistemu možemo uočiti iste zakonitosti - spontano teži ekvilibrijumu, odnosno izmirenju protivrečnih sila koje u tim sistemima deluju. Ova hipoteza nije nova i do sada je često korištena bez obzira da li se radi o klasičnim misliocima poput Hegela[3] i Emersona[4] ili o empirijskim naučnicima koji istražuju u oblasti biologije, fizike, hemije i ostalih prirodnih nauka, gde se princip ekvilibrijuma često koristi za objašnjenje najšireg spektra pojava. Konačno, i u ekonomiji, a posebno u onom delu ekonomske teorije koji je poznat kao „teorija igara", princip ekvilibrijuma je jedan od bazičnih[5], svedočeći tako svoju eksplinatornu snagu u najširem spektru naučnih disciplina. Uzimajući princip ekvilibrijuma kao bazičan pokušali smo da u nekim našim prethodnim radovima zasnujemo jednu novu sociološko-politikološku teoriju, naprosto jednu novu teoriju politike, koja počiva na hipotezi da u svakom vremenu unutar društva, kako na globalnom, tako i na lokalnim nivoima, deluju oprečne i protivrečne društvene sile i društvene snage koje neminovno na kraju, nakon perioda borbe i konfrontacije, teže sintezi, odnosno ekvilibrijumu.[6] Na primer, kada god se u jednom istorijskom trenutku istovremeno jave emancipatorske, liberalne tendencije i konzervativne, antiliberalne tendencije, kao neka vrsta *antiteze* (liberalne tendencije koje teže promeni postojećeg stanja) i *teze* (konzervativne tendencije koje brane *status quo*), nakon nekog vremena nastupa njihova *sinteza* kroz neku vrstu društvenog poretka koji u sebi ima izmešane osobine obeju strana koje su se prethodno borile, a koje su sada izmešane u ovom novom poretku. U vremenu kada se klasični liberalizam javio kao ideologija u 17. veku, on je bio progresivan boreći se kao istorijska *antiteza* sa okoštalim starim aristokratskim hijerarhijskim poretkom (*Anicen Régime*) koji je tada predstavljao konzervativnu istorijsku *tezu*. Čitav 18. i 19. vek, i dobar deo 20. veka, su se liberalne i antiliberalne snage borile kao teza i antiteza kroz niz istorijskih epizoda kao što su Američka i Francuska revolucija, sveevropska revolucija iz 1848. godine, Drajfusova afera u Francuskoj i, konačno, dva svetska rata iz 20. veka koja su u nekim svojim segmentima bili poprište sukoba progresivnih i konzervativnih tendencija epohe. Evropa i svet su gotovo tri veka od pojave emancipatorskih modernističkih i liberalnih težnji bili u previranjima, revolucijama i ratovima, jer je svaka akcija prirodno izazivala reakciju i jer je, na kraju krajeva, sama modernost, sa svim njenim emancipatorskim i liberalnim potencijalima, neodvojiva od nasilja.[7]

---

3 Hegel tezu o sveprisutnoj dijalektici koja naposletku teži sintezi, odnosno ekvilibrijumu iznosi u svojim klasičnim delima *Fenomenologija duha* i *Nauk Logike*. G.V.Hegel, *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1974., G.V.Hegel, *Nauka Logike*, BIGZ, Beograd, 1976.

4 Klasični američki filozof Ralf Valdo Emerson tezu o zakonu "ravnoteže-poravnanja-kompenzacije" koji kao neumitni evkvilibrijum podjednako deluje i u društvu i u prirodi iznosi u svom delu *Duhovni zakoni*. R.V.Emerson, *Duhovni zakoni*, Partenon, Beograd, 2012.

5 O tzv. teorijama igara i bazičnim elementima ovih teorija veoma temeljno u studiji B.Stojanović, *Teorije igara: elementi i primena*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

6 Konture ove nove sociološko-politikološke teorije, uz pomoć koje se efikasno mogu objasniti mnogi društveni i politički fenomeni, smo dali u tekstu N.Cvetićanin, *Politička mehanika i njena dijalektika – u susret jednoj novoj teoriji politike*, Theoria, 1/2014. str. 63-86.

7 Ovo je u svojoj sjajnoj studiji *Subjektivnost i nasilje* pokazao Zoran Đinđić, argumentujući na nasleđu frankfurtske kritičke škole mišljenja da postoji izvesna dijalektika prosvetiteljstva i prosvetiteljskih tendencija koja rezultira nasiljem usled toga što se gubi objektivni društveni kontekst i usled čega opet različite „subjektivne" društvene snage stupaju jedne sa drugima u konflikt oko toga na čijoj je strani „objektivnost", koja je pak bespovratno izgubljena. Dobar primer ovakvih tendencija je današnja Ukrajina u kojoj se sve strane pozivaju da je na njihovoj strani „legitimitet" tj. „objektivnost", dok zapravo imamo destrukciju bilo kakve objektivnosti na mesto koje stupa sukob subjektivnih društvenih snaga usled čega će se zemlja verovatno pocepati i usled čega će nestati „objektivnost" starog ukrajinskog poretka kakvog smo ga poznavali do sad, namesto čega ćemo imati nove dve „subjektivne" Ukrajine, istočnu i zapadnu. Z.Đinđić, *Subjektivnost i nasilje*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982.

Evropa i svet će svoj mir, ravnotežu i balans naći tek nakon Drugog svetskog rata, nakon kojeg se stabilizuje društveno tlo koje je bilo pokrenuto modernističkim liberalnim tendencijama. Međutim, do stabilizacije neće doći usled toga što je jedna strana (liberalna, modernistička) pobedila, a druga (konzervativna, antiliberalna) izgubila, već usled toga što su se obrisi jedne i druge strane u zajedničkoj borbi pomešali, pa je stabilnost pronađena u poretku koji predstavlja *sintezu* jedne i druge strane, sintezu liberalnih i antiliberalnih tendencija.[8] Ta velika sinteza epohe će biti klasična *država blagostanja* čiji političko-ekonomski koncept donosi, nakon vekova previranja, Evropi mir, dok na globalnom nivou taj koncept pomaže uspostavljanju hladnoratovske ravnoteže.

Stoga tekst pred nama razmatra paradigmu, odnosno koncept, klasične *države blagostanja*[9] kao one velike sinteze epohe koja će unutar sebe izmiriti liberalne i antiliberalne tendencije epohe, obezbeđujući time samoj epohi mir, ravnotežu i balans. Postoji mnoštvo studija o državi blagostanja, o njenom ekonomskom i političkom modelu, i ono po čemu će se ova naša studija razlikovati od jednog broja dosadašnjih studija o ovoj temi je pristup u kome ćemo državu blagostanja posmatrati prvenstveno kao sintetički i složen političko-ekonomski oblik, a ne kao neki unificiran oblik sa fatalnim posledicama po društveni dinamizam i ekonomske slobode. Država blagostanja je za nas, kao što će se videti iz nastavka rada, naprosto, sinteza između liberalnih i antiliberalnih komponenata i tendencija, a ne, kao što jedan broj autora ističe, antiliberalna tvorevina bliska komunizmu ili nekom drugom totalitarnom obliku.[10] Upravo nasuprot tome, smatramo da država blagostanja svoj uspeh u balansiranju društvenog tla može zahvaliti upravo svojoj sintetičnosti, složenosti i bogatstvu oblika utkanih u nju, budući da ta paradigma nije samo veoma složena, već ponekad i veoma heteronomna pojava koja se ne može izraziti jednostavnom formulom i koja ostavlja mogućnost različitih primena u različitim miljeima i na različitim nivoima.[11] Stoga je baš ova sintetičnost, složenost i raznovrsnost fenomena države blagostanja, kao i činjenica što u njenom konsenzusu učestvuju prilično heterogene sociološko-političke grupacije[12], temelj uspeha ove paradigme u izmirenju protivrečnih, liberalnih i antiliberalnih, tendencija i u postizanju u društvenom životu retko prisutne pojave političke, ekonomske i uopšte društvene ravnoteže.

U redovima koji slede u nastavku ćemo se baviti razmatranjem oblika klasične države blagostanja onakve kakva se realizovala u evropskoj politici nakon Drugog svetskog rata, bivajući velikom sintezom vremena i čvorišnom tačkom nove evropske i svetske ravnoteže. Potom ćemo se u zaključnim napomenama rada baviti poukama ovog socijalno-ekonomskog oblika, ne bi li Evropa i svet uz njegovu pomoć, u današnjem vremenu, ponovo pronašli izgubljenu ravnotežu koja je očigledno narušena globalnom finansijskom krizom koja se manifestovala pri kraju prve decenije našeg novog milenijuma i koja je do današnjih dana ostavila mnoge ekonomske i političke

---

8 Ovde smo radi ekonomičnosti prostora u radu tek u jednom pasusu rastumačili celi tok evropske Moderne, dok smo obiman, studiozan i temeljan opis ovoga toka dali u našoj opširnoj knjizi N.Cvetićanin, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni Glasnik-Institut društvenih nauka, 2008.

9 Termin *država blagostanja* (*Welfare State*) ima svoje približne sinonime u terminima *socijalna država* (*Social State*) i *planska država* (*Planned State*). Tako razni teoretičari, različitim terminima opisuju istu stvar. Najznačajniji radovi o državi blagostanja su – od novijih radova u formi čitanke sa različitim pristupima C.Pierson, F.G.Castles (ed.) *The Welfare State Reader*, Polity Press in association with Blackwell Publishing, Cambridge, 2000. kao i veoma koncizna i informativna studija David Gladstone, *The Twentieth-Century Welfare State*, MacMillan Press, London, 1999. Od starijih i klasičnih radova koji korespondiraju sa samim vremenom države blagostanja D.C. Marsh, *The Welfare State*, Longman, Harlow, 1970. Značajna i savremena studija napisana na nekom od južnoslovenskih jezika o ovoj temi je Slobodanka Nedović, *Država blagostanja; ideje i politika*, CESID-CUPS, Beograd, 2005

10 Ovakvu kritičku poziciju iznosi npr. Pol Pirson u svojoj studiji o državi blagostanja. P. Pierson, *Dismantling the Welfare State: Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

11 O različitim modelima države blagostanja koji su ponikli na različitim podnebljima i koji su proizašli iz različitih društveno-istorijskih tradicija u knjizi Gösta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Princeton University Press, 1990.

12 O državi blagostanja kao prilično heterogenoj pojavi i konsenzusu heterogenih društvenih grupacija u članku Claus Offe, "Some Contradictions of the Modern Welfare State" u *The Welfare State Reader*, Polity Press, Cambridge, 2009.

posledice. Jedna od njih je ponovni porast antiliberalnih tendencija koji je posebno vidljiv u jačanju ekstremne desnice[13], koja u kriznom vremenu biva od značajnog broja građana širom Evrope prepoznata kao konceptualno rešenje za mnoge probleme sadašnjice. U tom kontekstu, vredi ispitati mogućnost da li država blagostanja može da bude ponovo, kao nekad, onaj recept koji će zaustaviti ekstremizaciju političkog i društvenog prostora time što će na mudar i optimalan način sintetisati neke liberalne i neke antiliberalne komponente, čemu će biti posvećeni završni delovi ove naše studije o državi blagostanja.

DRŽAVA BLAGOSTANJA KAO VELIKA SINTEZA EPOHE

Klasična evropska država blagostanja će svoje „zvezdane trenutke" imati od kraja Drugog svetskog rata do sredine sedamdesetih godina 20. veka, kada će izgubiti svoj *ratio essendi*, budući da će njen primarni zadatak biti obavljen, a da će sama postati zapreka produktivnom dinamizmu evropskog razvoja.[14] No, u vremenu nakon Velikog rata ona se činila kao pravi medijum, odnosno izbalansirana sinteza kroz koju je bilo moguće pomiriti različite zahteve post-ratnog društva, kao i različite sociološke grupacije koje su i pored svih svojih različitosti ipak bile ratni saveznici i koje su sada htele svoj neformalni „ratni" konsenzus, formalizovati i stabilizovati i u vremenu mira.

Tako institucionalni okvir države blagostanja konstituišu umerena levica i umerena desnica, te će se to njihovo institucionalno parterstvo održati sve do današnjih dana Evropske unije, čak i pošto se razgrade principi na kojima je počivala sama država blagostanja.[15] Naime, država blagostanja uspeva da uvuče jedan deo levice u demokratsko-liberalnu igru i da time, slabeći poziciju revolucionarne levice, prednost da onoj reformističkoj i socijaldemokratskoj.[16] Takođe, država blagostanja uspeva, sve do svog postepenog odumiranja kasnih sedamdesetih godina, da umerenu desnicu učini socijalno odgovornom[17], što takođe slabi poziciju revolucionarne levice i njenih teza o nužnosti klasne borbe, čime se posredno slabi i pozicija revolucionarne ekstremne (neo)fašističke desnice, koja bi tražila obračun sa avetima komunizma i socijalizma. Iako u državi blagostanja nije uspostavljen socijalizam, jer je njen istitucionalni okvir u svojoj osnovi liberalno -demokratski, mnoge socijalističke ideje će biti u nju apsorbovane i prihvaćene od svih političkih grupacija – od socijaldemokrata do konzervativaca. Država blagostanja je zapravo rezultat više vekovne konvergencije liberalizma i socijalizma kao klasičnih političkih ideologija.[18] Tako država

13 Jačanje ekstremne desnice opet posledično za sobom povlači jačanje ekstremne levice i ekstremizovanje čitavog političkog i društvenog prostora

14 O krizi i odumiranju države blagostanja od sredine 70-ih godina 20. veka u knjizi R Mishra, *The Welfare State in crisis: social thought and social change*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1984.

15 O državi blagostanja obzirom na socijalne grupe koje je formiraju i na partnerstvo između umerene levice i umerene desnice u knjizi N.Johnson, *The Welfare State in transition: the theory and practice of Welfare Pluralism*, Wheatsheaf, Brighton, 1987

16 O podeli unutar levice na reformističku tj. umerenu i socijaldemokratsku koja je učestvovala u stvaranju države blagostanja i ortodoksnu tj. revolucionarnu koja je bila žestoki kritičar države blagostanja kao truloga „klasnoga kompromisa" u knjigama David Gladstone, *The Twentieth-Century Welfare State*, MacMillan Press, London, 1999, str. 20-21, 37-40, 47-48, 55, 59. i Anthony Giddens, *Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge, 1998, str. 60.-64, 70-73, 150.

17 O demohrišćanskoj desnici kao obliku umerene i socijalno odgovorne desnice koji je zaživeo nakon Drugog svetskog rata u kontinentalnom delu Evrope u knjizi Kees van Kersbergen, *Social Capitalism*, Routledge, London, 1995. O socijalno odgovornom konzervativizmu koji je nakon Drugog svetskog rata bio prisutan na Britanskom ostrvu u knjizi Timohty Raison, *Tories and the Welfare state*, The Macmillan Press, London, 1990.

18 O procesu konvergencije liberalizma i socijalizma koji se upravo u državi blagostanja ukrštaju u jednu jedinstvenu ideološku tačku sa socijal-liberalizmom i socijaldemokratijom kao nosećim stubovima u knjizi N.Cvetićanin, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni Glasnik-Institut društvenih nauka, 2008. , str. 162-178., 403-410., 483-492.

blagostanja kao (post)građanska[19] država uspeva da npr. sklopi pakt sa sindikatima koji time postaju deo (post)građanskog društva, čime istovremeno bivaju otrgnuti od revolucionarne levice koja je još uvek propovedala o radikalnoj i revolucionarnoj transformaciji postojećeg sistema. Politika države blagostanja će zapravo biti na levome centru, sa ideologijama socijalnog liberalizma (socijal-liberalizma) i socijalne demokratije (socijaldemokratije) kao svojim ideološkim potkama, koje će se upravo unutar koncepta države blagostanja stopiti u jednu jedinstvenu ideološku tačku na poziciji političkoga levoga centra. Politiku levoga centra koja stoji u osnovi države blagostanja će sprovoditi i eksplicitne socijaldemokratske vlade, poput npr. one Atlijeve, ali i konzervativne vlade, poput npr. one Makmilanove, jer će i jedni i drugi, i socijaldemokrate i konzervativci, prihvatiti socijalno-ekonomski okvir države blagostanja na levome (socijal-liberalnome/socijaldemokratskome) centru.

Država blagostanja afirmiše *konsenzus* i *kompromis* kao metode rešavanja političkih problema[20] i time predstavlja idealan okvir u kome će različite ideologije konvergirati ka kompromisnoj ideologiji socijal-liberalizma i socijaldemokratije. Zasluga za to svakako pripada stresu kroz koji je prošla Evropa u dva velika ratna sukoba, te je posve bilo prirodno da se posle tolikih napora, konflikata i neizvesnosti, stari kontinent okrene viziji stabilnosti i blagostanja, za šta je sintetišuća ideologija socijal-liberalizma/socijaldemokratije, koja stoji u osnovi države blagostanja, bila gotovo idealna. Zaista, država blagostanja biće ratno čedo[21] i na njenom primeru će se potvrditi dijalektičko pravilo po kome svaki sukob doveden do svog ekstrema prelazi u stabilni mir, jednako kao što će i svaki mir doveden do svog ekstrema uzrokovati nove sukobe. Dijalektički posmatrano, Drugi svetski rat moći će se shvatiti kao neka vrsta bolne katarze klasičnog evropskog građanskog društva, koje je, opterećeno antagonizmima divljeg kapitalizma, odnosno nepromišljenog liberalizma, kroz ratnu destrukciju ušlo u svoju post-građansku fazu, u kojoj su napuštene mnoge protivrečnosti prethodnog perioda i u kojoj je namesto klasičnog *laissez faire* liberalizma na snazi bio novi, socijal-liberalizam[22] koji se ukršta sa klasičnom socijaldemokratijom u jednu jedinstvenu ideološku tačku.[23] Drugi svetski rat je sam sobom redefinisao ulogu države u politici i ekonomiji[24] jer je, bez obzira da li se radi o staljinističkoj, fašističkoj ili nacističkoj diktaturi, ili pak o britanskom konceptu ratne vlade, uveo planiranu ekonomiju u kojoj učestvuje država, što se posredno odrazilo i na političke, kao i opštedruštvene odnose. Drugim rečima, prva

19 Termin (post)građanski koristimo kao oznaku činjenice da se period klasičnog evropskog građanskog društva koji je počeo sa Francuskom revolucijom završio sa Velikom depresijom, pojavom nacizma, fašizma i konačno Drugim svetskim ratom, nakon koga ćemo imati (post)građansko društvo u kome će stari principi građanskoga društva biti stavljeni u novi, postmoderni kontekst. O ovome u knjizi N.Cvetićanin, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni glasnik-Institut društvenih nauka, 2008, str. 415-463.

20 O konsezusu i kompromisu kao društveno-političkoj metodologiji države blagostanja u knjigama R.Lowe, *The Second World War, consensus, and the foundation of the welfare state* u *20th century British history*, Vol.1, no.2, London,1990. C. Alcock, *The welfare state years: consensus and conflict* u *Introducing social policy* (ed. David C. Marsh) Routledge and Kegan Paul, London, 1979. str. 25.-40.

21 O tome kako je država blagostanja strukturno povezana sa ratom koji joj je prethodio i kako je zapravo iznikla iz tog rata u knjigama David Gladstone, *The Twentieth-Century Welfare State* MacMillan Press, London, 1999. str. 21, 34-36. Harlod L. Smith (ed.), *War and Social Change: British Society in the Second World War*, Manchester University Press, Manchester, 1986. str. 1.
A.Giddens, *Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge, 1998, str. 136-138.

22 O ovome "novom liberalizmu", odnosno o ideologiji socijal-liberalizma u knjizi oksfordskog profesora Majkla Fridena, Michael Freeden, *The New Liberalism: An Ideology of Social Reform*, Oxford, 1978. Potpisnik ovih redova je imao čast i zadovoljstvo da provede tokom svojih postdoktroskih studija jedno kraće vreme na Univerzitetu u Oksfordu, na Mensfild koledžu upravo kod Majkla Fridena u Centru za političke ideologije (*Centre for Political Ideologies*) koji je osnovao ovaj profesor i koji je jedan od najuglednijih svetskih centara za proučavanje političkih ideologija, i da se iz prve ruke upozna sa oksfordskom tradicijom socijal-liberalizma

23 Vidi fus-notu 17. i tekst koji sledi nakon nje

24 Džon M. Roberts, *Evropa 1880 – 1945*., Clio, Beograd, 2002., str. 615, Volter Laker, *Istorija Evrope 1945.-1992*., Clio, Beograd, 1999., str. 54.

žrtva Drugog svetskog rata bio je klasični liberalni koncept države kao «noćnog čuvara» privatnog vlasništva, koji će na neko vreme odumreti, ustupajući najpre mesto ratnoj državi, da bi u miru ona bila odmenjena, u jednom delu Evrope, konceptom države blagostanja, koja ima širu zonu odgovornosti od one klasične liberalne. Zapravo, država blagostanja neće biti manje liberalna, već će ona zadržavajući liberalni institucionalni okvir izvršiti njegovu socijalnu nadogradnju[25], pa će u suštini predstavljati socijalno-liberalnu državu. Ova transformacija je bila moguća jer je i sama klasična liberalna država u sebi implicirala nužnost stabilnog i čvrstog poretka, koji u tom slučaju pak nije imao bilo kakave ekonomske kompetencije, što se sada u državi blagostanja menja. Budući da je i sama liberalna država bila jaka, a ne slaba u institucionalnom smislu, to joj je i omogućilo transformaciju u državu blagostanja, u čijoj osnovi i dalje stoje neke «hobsovske» konstante. Stoga Slobodanka Nedović opravdano smatra da je država blagostanja nova etapa razvoja klasične liberalne pravne države, etapa koja se može označiti imenom socijalno-pravne (socijalno-liberalne) države.[26]

Ukoliko je savremena evropska država blagostanja, koja je stupila na istorijsku scenu tek posle Drugog svetskog rata, bila upravo čedo tog rata - makar u svojoj konkretnoj realizaciji - idejne osnove za njenu egzistenciju bile su postavljene još ranije. Njena direktna idejna inspiracija biće delo Ota fon Bizmarka, odnosno njegov sistem socijalnih reformi u Nemačkoj poznat kao «pruski socijalizam»[27], a koji su mnogi teoretičari, različitih teorijskih orijentacija – od tzv. welfare-liberala, preko marksista, sve do socijaldemokrata, prepoznali kao daleku anticipaciju same države blagostanja.[28] Na Bizmarka će se upravo nadovezati čovek kome se pripisuje konkretno političko autorstvo nad državom blagostanja – lord Beveridž (William Henry Beveridge), koji, kako nam prenosi Gidens[29], odlazi 1907. g. u Nemačku kako bi proučio sistem socijalnog osiguranja, koji je tamo postavio Bizmark. Bizmarkov socijalni sistem će veoma uticati na ideje iznesene u Beveridžovom čuvenom izveštaju[30] koji je nastao tokom Drugog svetskog rata na podsticaj britanske koalicione vlade, koja je tragala za osnovama socijalne politike, koju je mislila da sprovede nakon rata, a koju je mislila da tokom rata ponudi Britancima kako bi u ratnoj borbi ustrajali i pobedili. Takozvani «Beveridžov izveštaj» biće prvi zvanični politički dokument koji anticipira buduću posleratnu državu blagostanja, a u ekonomskom planu tog izveštaja koji se oslanjao na ideje Džona Majnarda Kejnza (John Maynard Keynes), biće vidljiva «ratna solidarnost» sve tri vodeće stranke - i laburista, i konzervativaca, i liberala - koje su posleratnu Britaniju videle kao socijalno odgovornu državu.

Samog Kejnza Gidens naziva «ekonomskim nadahnućem posleratnog konsenzusa blagostanja» i ističe da on «nije bio socijalist», ali da je «neka stajališta ipak delio sa Marksom i socijalizmom».[31] Sa druge strane, po mišljenju nekih autora, Kejnz je bio «u osnovi individualist», a mešovitu privredu i tzv. »srednji put« u ekonomiji koji je, pored svega, smatrao liberalističkim,

25 O procesu „zidanja“ zdanja države blagostanja i „nadgradnje“ klasične liberalne države temeljno u čitanci Robert E. Goodin and Deborah Mitchell (ed.) *The foundations of the Welfare State*, Edward Elgar, Cheltenham, 2000. 1. tom "*Expansion*"

26 Slobodanka Nedović, *Država blagostanja; ideje i politika*, CESID-CUPS, Beograd, 2005., str. 14.

27 O «bizmarkovskom» sistemu, o njegovom nastanku i o socijalnim reformama unutar njega u Neven Cvetićanin, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni glasnik-Institut društvenih nauka, 2008, str. 259.-267.

28 Wolfgang J. Mommsen, Wolfgang Mock, *The emergence of the Welfare State in Britain and Germany*, German Historical Institute, London, 1983. str. 133-149. S. Zavadski, *Država blagostanja*, Radnička štampa, Beograd, 1975, str. 16.-20, A.Giddens, *Treći put – obnova socijaldemokracije*, Politička kultura, Zagreb, 1999, str. 110.

29 Ibid., str. 110.

30 W.H.Beveridge, *Full Employment in a Free Society: A Summary*, Allen und Unwin, London, 1944, prevod navedenog dela *Puna zaposlenost u slobodnom društvu – pregled od ser Vilijama Beveridža*, (b.m.), New Statesman and Nation, 1944.

31 A.Giddens, *Treći put – obnova socijaldemokracije*, Politička kultura, Zagreb, 1999, str. 17/19.

prihvatao je kao nužnost harmonizovanja samog liberalno-individualističkog poretka[32], iz čega zapravo možemo zaključiti da je on bio socijal-liberal, odnosno zastupnik ovog novog, socijalnog liberalizma. Kejnzijanci tako nisu klasična levica, no, to ne znači opat da su oni desnica u njenom klasičnom značenju (kao što za njih misle rigidni komunistički i marksistički teoretičari), već su nosioci širokog građanskog socijalno-liberalnog centra kojeg možemo prepoznati kao tačku posleratnog konsenzusa blagostanja. Stoga možemo reći da Kejnz zavešta državi blagostanja svoju socijalno-liberalnu ekonomsku teoriju uviđajući da je to neizbežno ako se žele u isti mah očuvati i socijalna harmonija i liberalno-demokratski poredak. Kao što je poznato, suština Kejnzove ekonomske teorije[33] je u tome da je zadatak državne vlasti da upravlja tražnjom u tržišnoj ekonomiji, a ne da pusti tržište potpunoj spontanosti kao u klasičnom liberalizmu, ili pak da ga ukida totalnim planom kao u komunizmu[34] i u ovom »srednjem ekonomskom putu« će biti suština socijal-liberalizima oko čije ideje se, dodatno pojačan i osiguran socijaldemokratijom, formulisao koncept države blagostanja.

Pored Beveridža i Kejnza, kao »očeva osnivača« načela na kojima će počivati država blagostanja i ideoloških socijal-liberala[35], kao koautora ideje države blagostanja u Britaniji treba pomenuti i Harolda Makmilana (Harold Macmillan), socijalno-liberalnog konzervativca[36], koji je sa grupom intelektualaca, u isti mah i konzervativnih i socijalno osetljivih, krajem tridesetih godina (1938. g.) osmislio program socijalnih reformi koji je naslovljen kao *Srednji put* (*The Midde Way*). To će biti upravo onaj put kojim će stupati Britanija pod Makmilanovom premijerskom palicom nakon Drugog svetskog rata, a oko koga će konzervativci imati konsenzus sa laburistima. Poreklo tog konsenzusa je u govoru Vinstona Čerčila pred parlamentom 29. XI 1944. dok je još trajao Drugi svetski rat, a u kome je Čerčil najavio buduće posleratne ekonomsko-socijalne zakone i obavestio Donji dom da su ih prihvatile sve tri stranke - konzervativna, laburistička i liberalna. Dakle, ratna solidanost izazvana otporima revolucionarnoj desnici oličenoj u Hitleru, biće temelj novog posleratnog bazičnog konsenzusa umerene desnice sa umerenom levicom, koji će biti pronađen u širokom (post)građanskom socijalno-liberalnom političkom centru. Taj centar će biti, da se poslužimo Makmilanovom sintagmom, *srednji put* između «liberalnog individualizma» i «komunističkog i fašističkog kolektivizma» te će to biti onaj put koji će trajno odrediti Evropu i njenu politiku – između ultraliberalne Amerike i kolektivističkog SSSR-a, a baza ovog novog puta će biti ideologija socijal-liberalizma, koja će se srećno, u istoj ideološkoj tačci na levome

32 Paul Davidson, *John Maynard Keynes*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009. str. 30., Slobodanka Nedović, *Država blagostanja; ideje i politika*, CESID-CUPS, Beograd, 2005., str. 18, fus-note 6. i 7.

33 Dž.M. Kejnz, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd, 1956.

34 O konkretnoj ekonomiji države blagostanja koja se profilisala na kejnzijanskim premisama u knjizi Nicholas Barr, *The economics of the Welfare State*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

35 Beveridž je bio član Liberalne stranke koja je do tog vremena skoro u potpunosti izgubila konkretan politički uticaj, te joj je ostala samo uloga moralnog arbitra koju je ova stranka negovala još od Gledstonovog vremena.

36 Naime, britanski konzervativci počinju strukturalnu promenu krajem 20-ih godina 20. veka kada partija mutira od liberalne desnice ka jednom socijalno osetljivom centru. Idejni tvorac ovih promena je Harold Makmilan koji promoviše svoj program koji je smerao da promeni strukturu klasičnog tržišnog građanskog društva ka socijalno odgovornom (post) građanskom društvu, ne menjajući ipak predznak političkih i ekonomskih institucija. Makmilanov socijalno-ekonomski konzervativizam, koji će prihvatiti i Čerčil, bio je prelazni stepen ka budućoj britanskoj «državi blagostanja» svedočeći kako britanski političari i njihov politički sistem ni jednu svoju tekovinu nisu odbacivali samo zato što je inicirana sa levice ili desnice, već imamo pozitivan primer kako se politička desnica, u nacionalnom interesu, nadovezuje na političku levicu i obrnuto. Ovako nastaje politika tzv. «srednjeg puta», koju su promovisali konzervativci poput Makmilana, a koju u skorašnje vreme pod etiketom «trećeg puta» promovišu laburisti poput Gidensa i Brauna, koji su gotovo potpuno napustili socijalističke planove. Tako ćemo imati slučaj da je veoma slična politika promovisana jednom sa »desnice«, drugi put sa »levice«, i to uopšte neće biti protivprirodno, jer će i jedni i drugi nastupati pod širim okriljem političkog socijalno-liberalnog centra kao one tačke ravnotežnog konsenzusa uspostavljenog posle Drugog svetskog rata. Konačno, zanimljivo je Makmilanovo zapažanje, koje iznosi u svom čuvenom elaboratu, da bi ekstremni kapitalizam, rukovođen samo privatnim interesom, bez bilo kakvog uplitanja države i socijalne odgovornosti, već odavno rezultirao građanskom ratom. H.Macmillan, *The Middle Way: A study of the Problem of Ecconomic and Social Progress in a Free and Democratic Society* u *English Conservatism since the Restoration*, Unwin Hyman, 1990., str. 192.-194.

centru, ukrstiti sa klasičnom socijaldemokratijom. No, ovaj centar će rascepiti samu evropsku levicu, jer su sa jedne strane bili oni, poput ortodoksnih marksista i komunista, koji su se protivili kompromisu sa «buržoaskim snagama», dok je sa druge strane bila liberalna i socijaldemokratska levica, koja je zajedno sa umerenom (socijalno-liberalnom) desnicom upravo konstituisala institucionalni prostor širokog post-građanskog socijalno-liberalnog centra. Koliko su te dve levice međusobno udaljene, svedoči činjenica što će najradikalniji marksisti svoje leve kolege koje će paktirati sa (post)građanskom državom nazivati «socijaldemokratskom desnicom», odričući im uopšte pravo da koriste levi predznak. Tako sa marksističkih pozicija nastupa Silvester Zavadski (Sylwester Zawadzki) koji kritički piše o ekonomsko-političkom kompromisu koji je postigla država blagostanja, dok će neki drugi autori «blagosloviti» državu blagostanja sa pozicija one druge, nemarksističke i autentično socijaldemokratske levice, poput britanskog sociologa Entonija Gidensa i beogradske autorke Slobodanke Nedović.

Sama država blagostanja počiva, po Nedovićevoj, na dva stuba, odnosno nju nose dve različite političke grupacije koje su napravile kompromis i ušle u politički konsenzus. Prva od njih je grupacija umerenih kolektivista, odnosno socijalnih liberala i socijal-liberalnih konzervativaca, gde spadaju pomenuti Beveridž, Kejnz, Makmilan i donekle Vinston Čerčil, kojima možemo pridružiti još i Gilmura (Ian Gilmour).[37] Drugu grupaciju, odnosno drugi stub države blagostanja čine posleratni laburisti u Britaniji, odnosno savremene posleratne socijaldemokratske partije na Kontinentu. Ove dve grupacije levog i desnog centra iz različitih razloga prihvataju okvir države blagostanja[38], da bi konstituisale jedinstven institucionalni prostor. Taj institucionalni prostor će i pored različitih namera i motiva onih koji su ga konstituisali biti homogen i neće podlegati bilo kakvim velikim unutrašnjim trzavicama i protivrečnostima, te čak prilikom izdisaja nekih komponenti države blagostanja kasnih sedamdesetih godina, neće biti vidljivi bilo kakvi drastični socijalni potresi. Institucionalni okvir koji uspostavlja država blagostanja biće prvi sistem[39] koji će zaživeti na području značajnog dela Evrope, a u kome zajednički i partnerski učestvuju (umerena) liberalna levica i (umerena) socijalno-liberalna desnica - ne računajući ranije specifično britansko iskustvo parlamentarnog konsenzusa ili negativno iskustvo nemačke Vajmarske republike gde se bazični konsenzus umerene levice i desnice pokazao kao krhak i neodrživ.[40] Za razliku od Vajmarske republike, koja između dva rata krahira i nestaje u nacionalsocijalističkom totalitarizmu koji uniformiše politički život, posleratna država blagostanja uspeva da primeni

37 Ovi britanski umereni kolektivisti analogni odgovor dobijaju u partijama građanske desnice na Kontinentu – od demohrišćanskih partija sve do socijalno-demokratskih partija umerenog tradicionalizma, ali vidne socijalne odgovornosti. Kao što smo pomeuli o o ovome u knjigama Van Kersbergen-a i Raison-a.

38 Umereni kolektivisti državu blagostanja prihvataju kao «nužno zlo» kojim se mogu predupredi socijalne i političke krize ne menjajući temeljno ustrojstvo liberalno-demokratskog poretka, ali je prihvataju i kao zasluženu nagradu građanima koji su u ratu odbranili taj liberalno-demokratski poredak, te stoga zaslužuju njegovu socijalnu nadogradnju. Dok sa druge strane socijaldemokrate prihvataju državu blagostanja nadajući se da je ona početak mirnog i evoluitivnog preobražaja ka socijalizmu, te će svojim odbacivanjem ideje revolucije i samim svojim pristupom omogućiti da opozit socijalizam-kapitalizam izbledi i da se relativizuje, pa će tako i oni vremenom postati iskreni zastupnici »trećeg« socijalno-liberalnog ekonomskog i političkog puta

39 Nedovićeva ističe da država blagostanja nije samo naprosto oblik liberalno-demokratske države, već je ona *sistem* u punom značenju te reči koji počiva na «tri karakteristična obeležja» - mešovitoj privredi zasnovanoj na kejnzijanskoj politici, pluralističkoj (masovnoj) demokratiji i veoma razvijenom sistemu socijalne sigurnosti«, Ibid. str. 13.

40 Prvu vladu posle kraja Prvog svetskog rata u Nemačkoj zajednički čine socijaldemokrate, katolički Centrum i demokrate koji su zajednički i inicirali donošenje Vajmarskog ustava, te će tako ove grupacije umerene levice i desnice biti nosioci sistema Vajmarske republike koji se pokazao kao nestabilan i neodrživ. Džon M. Roberts, *Evropa 1880 – 1945*., Clio, Beograd, 2002, str. 505.

«vajmarski» model[41] u kome će politički partneri na nivou samog liberalno-demokratskog poretka biti i umereni socijalisti, tj. socijaldemokrate kao levi centar i umereni konzervativci u vidu desnog centra, a sve njihove političke razmirice se neće ticati osnovnih institucionalnih pravila igre, već samo tekuće dnevne politike. Biće to novi poredak post-građanskog socijalno-liberalnog konsenzusa[42] koji će se okupiti oko vrednosti širokog političkog centra, koji će imati svoju konzervativnu, kao i svoju reformističku, socijaldemokratsku, varijantu.

Nasuprot rigidnim ideološkim diskursima, poput fašističkog ili komunističkog, koji uvek računaju sa bitnim pojednostavljivanjem stvarnosti, pa i sa čistim nasiljem nad činjenicama, država blagostanja je pokazala da je moguće uvažiti realne društvene antagonizme i na zadatku njihovog prevazilaženja angažovati različite socijalne grupacije u posredujućoj i veoma kompleksnoj ideologiji socijal-liberalizma ukrštenog sa socijaldemokratijom. Tako nam paradigma države blagostanja može biti poučna upravo danas kada su socijalni antagonizmi unutar savremenih društava[43] ponovo toliki da iz sebe reprodukuju globalnu krizu, koja se, od kraja prve decenije novog milenijuma, ispoljava isključivo kao finansijska, ali koja bi, ukoliko se ne reši na zadovoljavajući način mogla da iz sebe proizvede i niz političkih kriza, poput one trenutno aktuelne u Ukrajini. Stoga nam u drugom delu našega rada valja razmotriti koje su moguće pouke koje nam paradigma države blagostanja može emitovati danas u situaciji u kojoj smo suočeni sa globalnim finansijskim problemima i svim pratećim društveno-političkim posledicama tih globalnih problema po svetski mir i svetsku ravnotežu.

POUKE SINTETIČKE PARADIGME DRŽAVE BLAGOSTANJA U NAŠEM VREMENU

Pri razmatranju eventualnih pouka koje nam može pružiti model države blagostanja i razmatranju njene eventualne reaktuelizacije u našem vremenu u svetlu permanentnih ekonomskih nestabilnosti u kojima na globalnom nivou obitavamo od vremena velike finansijske krize iz 2007/2008. godine, pre svega treba reći da bi apsurdno bilo očekivati da država blagostanja može biti obnovljena u njenom klasičnom obliku[44], budući da je reverzibilnost istorije nemoguća i jer bi tek takav pristup i sam predstavljao pad u zamku jednostavnih rešenja, koje ovaj

41 Formiranje prvih posleratnih vlada u nekim evropskim državama svedoči o, ovaj put uspešnoj, primeni nemačkog vajmarskog modela. Tako će prvu posleratnu vladu u Italiji formirati De Gasperi, šef Katoličke partije, ali vlada će biti koaliciona, te će u njoj biti i komunisti i socijalisti. U Francuskoj je razumevanje umerene desnice i levice bilo uspostavljeno još u vreme kada su u Pokretu otpora sarađivali degolisti i komunisti, pa prvu zvaničnu posleratnu vladu formira De Gol te će ona takođe biti koaliciona, pošto su u njoj i pripadnici degolističkog pokreta, socijalisti i komunisti. Slično će biti i u Austriji, Belgiji i Holandiji. Komunisti učestvuju u ovome konsenzusu samo na početku, neposredno nakon Drugog svetskog rata, kada su još bili pod uticajem ratnog savezništva sa umerenom desnicom, da bi uskoro, zbog novih hladnoratovskih odnosa i direktive iz Moskve, iz njega istupili ostavljajući socijalistima i socijaldemokratama kao umerenoj levici da u njemu participiraju. Džon M. Roberts, *Evropa 1880 – 1945.*, Clio, Beograd, 2002., str. 626, 628/629, Volter Laker, *Istorija Evrope 1945.-1992.*, Clio, Beograd, 1999., str. 475, 476, 481.

42 Ovaj post-građanski konsenzus se desio samo tamo gde su to dozvolile okolnosti međunarodne politike, odnosno posleratne međunarodne nagodbe. Tako su neke države imale sreću da konstituišu ovakav post-građanski konsenzus, dok su druge prešle direktno iz nacionalsocijalističke okupacije u staljinistički totalitarizam. Tako su neke države zadržane unutar totalitarnog shvatanja politike, ne svojom krivicom, (jer su neke od njih imale potencijal normalnog netotalitarnog razvoja), već spletom međunarodnih faktora.

43 Savremena društva su po nekim teorijama podeljena po tzv. principu „ekonomskih klubova". Po teoriji „ekonomskih lubova" u globalizovanoj ekonomiji u kojoj su subjekti pokretljivi dolazi do stvaranja ekonomskih klubova tako što bogati teže da se odvoje od siromašnih i da se pomere od njih i da se približe bogatima, te je tako svet u kome živimo podeljen na oaze bogatih i uspešnih koje su uglavnom u centrima ili elitnim delovima svetskih metopolisa i na pustinju siromašnih koji su u zabačenim predgrađima i periferiji tog poretka. J.M.Buchanan,"An Economic Theory of Clubs", *Economica*, 32 (1965.) , str. 1.-14.

44 Svi relevantni radovi koji se bave idejom reaktuelizacije države blagostanja izražavaju stav da ona ne može biti obnovljena u njenom klasičnom obliku te da nam preostaje potraga za *novim modelom* države blagostanja koji će biti primeren vremenu u kojem živimo i okolnostima globalizovanih svetskih privreda. Gösta Esping-Andersen, ***Why we need a New Welfare State,*** Oxford University Press, Oxford, 2002. P.Pierson, ***The new politics of the Welfare State,*** Oxford University, Oxford, 2001. Ramesh Mishra, ***Globalization and the Welfare State,*** Cheltenham, Edward Elgar, 1999.

rad pokušava da izbegne. Pored svega, čak i za vreme postojanja klasičnog modela države blagostanja, on nije bio potpuno isti u Britaniji, u odnosu na onaj u Nemačkoj ili u skandinavnskim zemljama[45], pa bi ishitreno bilo govoriti o jednom jedinstvenom socijalno-ekonomskom modelu, koji bi samo valjalo prizvati iz prošlosti i primeniti u savremenim kriznim okolnostima. Stoga bi ideju eventualne reaktuelizacije države blagostanja u postojećim okolnostima globalnih ekonomskih nestabilnosti trebalo shvatiti, na početku njenog osmišljavanja, kao prostu konstataciju da postojeći model (neo)liberalnog kapitalizma, koji ne sadrži unutar sebe siguronosne socijalne mehanizme, očigledno zbog realne situacije u svetskoj ekonomiji mora da se menja i da se udalji od svoje (neo)liberalne »čiste« verzije ka jednoj kombinovanoj socijalno-tržišnoj varijanti, koja bi svoj uzor mogla imati upravo u ideologiji/ideji socijalnog-liberalizma i socijaldemokratije koja je stajala u korenu klasične države blagostanja. Naprosto, ukoliko je klasična evropska država blagostanja, na vrhuncima svoje moći, predstavljala, da parafraziramo Makmilana[46], *srednji put* između kapitalizma i socijalizma, odnosno između individualizma i kolektivizma, onda nam je takav socijalno-liberalni i socijaldemokratski *srednji put* ponovo potreban danas kada su globalno i evropsko društvo suočeni sa značajnim socijalnim antagonizmima, koji iz sebe produkuju aktuelne ekonomske nestabilnosti.[47] Dakle, reaktuelizacija ideje države blagostanja u postojećim globalnim ekonomskim nestabilnostima značila bi, za početak, reaktuelizaciju ideologije *socijalnog-liberalizma i socijaldemokratije*, odnosno reaktuelizaciju ideje levoga centra, kao produktivne *sinteze tržišnih i regulatornih mehanizama*, odnosno liberalnih i antiliberalnih komponenti, uz ideju *pluralizma* i *konsenzusa* među različitim političkim i društvenim grupacijama, bez bilo kakve uniformnosti i totalitarnih prizvuka. Ova socijalno-liberalna i socijaldemokratska ideja levoga centra, koja je već bila realizovana u klasičnoj evropskoj državi blagostanja, sada bi se realizovala na višem, *globalnom nivou*, jer je usled globalizacije privrede nemoguće ostati na nivou nacionalnih država, na kojem je realizovana klasična država blagostanja.

Naime, klasična država blagostanja i njena privreda je, kao što smo videli iz prvoga dela našega rada, dosada uspešno bila konstituisana u nizu pojedinačnih nacionalnih država poput Velike Britanije, Nemačke ili skandinavskih zemalja, gde je na mahove, zavisno od toga koja je politička grupacija opsluživala izvršnu vlast, uspešno funkcionisala. Sada je usled globalizovane svetske privrede 21. veka u kojoj su svi glavni ekonomski subjekti međusobno isprepleteni i povezani, ideju klasične države blagostanja, u svetlu postojećih globalnih ekonomskih nestabilnosti, moguće preneti sa nacionalnih nivoa na onaj globalni, odnosno obnoviti ideju države blagostanja na novom, višem, globalnom nivou.[48] Ukoliko bi se ideja klasične države blagostanja prosto reprodukovala i obnovila isključivo na nacionalnim nivoima, moglo bi se desiti da nacionalne države sa neokejnzijanskom ekonomskom politikom uđu u začarani krug međusobnih optužbi za protekcionizam i za odbranu isključivo svoje nacionalne privrede čime bi globalna stabilnost i ravnoteža bili dodatno narušeni. Jednako tako bi i najuticajnije članice globalne zajednice mogle da upadnu u značajne međusobne protivrečnosti ukoliko se svaka od njih koncentriše da u okolnostima globalnih ekonomskih potresa razmišlja isključivo o sopstvenim ekonomskim projekcijama, izvan konteksta globalnih ekonomskih međuzavisnosti, jer se time ne bi dobio niz stabilizovanih nacionalnih »država blagostanja« u njihovom novom ruhu, već niz međusobno antagonizovanih država i privreda, koje bi bile pred velikim potencijalnim sporovima i sukobi bi, pre ili kasnije,

45 Gösta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Princeton University Press, 1990.

46 H.Macmillan, *The Middle Way: A study of the Problem of Ecconomic and Social Progress in a Free and Democratic Society* u *English Conservatism since the Restoration*, Unwin Hyman, 1990

47 O velikom socijalnom antagonizmu na globalnom nivou između tzv. "globalnog centra" i "antiglobalističkih margina" u N.Cvetićanin, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni glasnik-Institut društvenih nauka, 2008, str. 521-587.

48 O državi blagostanja u novom globalizovanom političkom i ekonomskom kontekstu u Ramesh Mishra, *Globalization and the Welfare State*, Cheltenham, Edward Elgar, 1999.

iz ekonomske prešli u političku sferu. Stoga, kao što je nekada proces konstituisanja klasičnih nacionalnih država blagostanja bio praćen procesom širih evropskih i globalnih ekonomsko-političkih integracija, kako se ne bi upalo u stare protivrečnosti koje su i dovele do svetskih ratova, tako bi i danas proces odstupanja od neoliberalnog političkog modela i inaugurisanja novog socijalno-liberalnog (socijalno-tržišnog, socijaldemokratskog) modela[49] mogao biti praćen koordinacijom na globalnom nivou između najuticajnijih članica međunarodne zajednice, upravo u cilju očuvanja sve krhkijeg svetskog mira. Jedan od neospornih efekata neoliberalnog modela je što je on internacionalizovao politiku i spontano mirio protivrečnosti između nacionalnih „država blagostanja", koje su se pokoravale internacionalnim tržišnim tokovima, ne arbitrirajući suviše često u tržišnoj utakmici, pa se tako spontano održavala „globalna zajednica interesa" i internacionalni domen zajedničke politike.[50] Taj internacionalni domen zajedničke politike je svrsishodno održati i prilikom napuštanja neoliberalnog ekonomskog modela u ime novog socijalno-liberalnog/socijal-demokratskog modela, kako se ne bi otišlo u revolucionarnu i avanturističku dekonstrukciju same globalne ekonomije, i kako se ne bi upalo u još veće ekonomske protivrečnosti od onih koje i danas produkuju globalnu krizu. Stoga se umesto o obnavljanju klasične nacionalne države blagostanja, može govoriti o koordinisanju onoga što metaforično možemo nazvati „globalnom državom blagostanja", kao alternative globalnoj ekonomskoj anarhiji iz koje bi pre ili kasnije morali da proizađu ozbiljni politički, a moguće i oružani sukobi manjeg ili većeg intenziteta.

Da bi takav alternativni i regulatorni ekonomski model za 21. vek na globalnom nivou zaista zaživeo, i da ne bi bio totalitaran i uniforman, već da bi predstavljao jednu produktivnu sintezu liberalnih i antiliberalnih komponenti, poput one u klasičnoj državi blagostanja, celishodno je da se naporedo sa traženjem novih ekonomskih praksi na globalnom nivou, stvori i široka politička baza koja bi podržala jedan takav model, te je u tom smislu potrebno obnoviti *konsenzus blagostanja* između različitih političkih grupacija; socijaldemokrata, liberala i konzervativaca, samo ne više na nacionalnim, već na globalnom nivou, koji bi svi zajedno stali uz politiku levoga centra, baš kao što su to učinili u klasičnoj državi blagostanja. Baš se u tom smislu može govoriti o reaktuelizaciji ideje države blagostanja, upravo u smislu zazivanja novog *globalnog konsenzusa blagostanja* između različitih političkih grupacija u sintetišućoj ideologiji socijal-liberalizma/socijaldemokratije, baš poput onog konsenzusa koji je nekada postojao u klasičnoj državi blagostanja na nacionalnim nivoima, a koji bi sada bio prenesen na globalni nivo. Taj globalni konsenzus blagostanja je donekle anticipiran u telima koja su i okupljena sa prvenstvenim zadatkom regulisanja i harmonizovanja globalne ekonomije poput Grupe 20 (G20) koju sačinjavaju lideri, ministri finansija i guverneri centralnih banaka najuticajnijih država globalne zajednice, a koji, s onu stranu svih ideologija i svih razlika društveno-političkih sistema iz kojih dolaze, zajednički traže održiva rešenja na globalnom nivou.[51] Organizacije, odnosno bolje rečeno, *ad hoc* politička tela poput G20, možemo pretpostaviti, predstavljaju prethodnicu institucionalizacije svojevrsne globalne koordinacije među najuticajnijim centrima globalne politike i ekonomije kao što su Kina, SAD, Rusija, Evropska unija, Indija, Brazil itd. Ova globalna koordinacija je alternativa globalnim sukobima koji polako započinju sa prvim ozbiljnijim krizama od vremena hladnoga rata poput one trenutne ukrajinske, iz čega se jasno vidi koliko današnji svet potrebuje model koji bi mu mogao obezbediti mir i ravnotežu, kao što mu je nekad to upravo obezbedio model države

49 O postulatima same socijalno-tržišne privrede u Rolf H. Hase, Herman Šnajder, Klaus Vajgelt, *Leksikon socijalne tržišne privrede – ekonomska politika od A do Š*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2005.

50 O transformaciji nacionalnih "država blagostanja" u sistem globalizovane (neo)liberlane ekonomije u knjizi Gösta Esping-Andersen, *Welfare states in transition: national adaptations in global economies*, Sage, London, 1996.

51 O osnovnim idejama i programima koji se razvijaju unutar Grupe 20 u pogledu harmonizovanja svetske ekonomije moguće se informisati iz više verzija tzv. *G-20 Work Programme*, sa različitih skupova ove organizacije, *http://www.g20.org/pub work prog.aspx*

blagostanja, koji bi sad bio apliciran na globalnom nivou. Naravno, sa tom razlikom što se u slučaju klasične države blagostanja radilo o jedinstvenoj političkoj strukturi i klasičnoj državi, dok bi se u slučaju tzv. „globalne države blagostanja" radilo samo o *globalnoj kooperaciji i koordinaciji* koja ne bi raspolagala jedinstvenim i striktnim institucionalnim aparatom i koja bi se razvijala u *ad hoc* političkim i ekonomskim telima kao nekoj vrsti *ad hoc* svetske političko-ekonomske vlade sastavljene od najuticajnijih sila sveta, koje bi ovim putem usaglašavale svoje interese i predupređivale svoje sukobe.

Spuštajući se sa opšteg nivoa analize globalnih tendencija u pogledu tzv. „konsenzusa blagostanja" na nivo evropske politike, koji je bliži svakodnevnim empirijskim realnostima, možemo reći da je Evropa bila i ostala čuvar samog *konsenzualnog* ekonomskog i političkog modela, te nije slučajno što je klasična država blagostanja upravo na starome kontinentu živela svoje naslavnije doba. Samu strukturu značajnog broja evropskih država nakon Drugog svetskog rata, kao što smo videli u prvom delu našega rada, formirao je upravo konsenzus blagostanja između različitih političkih grupacija, koji je uskoro postao održivi društveno-ekonomski sistem države blagostanja, što je evropskom kontinentu obezbedilo mir i ravnotežu. U vremenu u kojem živimo uticaj Evrope kao političko-ekonomskog entiteta (Evropske unije) je opao u odnosu na druge svetske sile poput SAD-a, Rusije, Kine i to ne mora biti nužno loše, jer poziciju Evrope pomera sa pozicije moći ka poziciji moralnog autoriteta koji može biti objektivan i konstruktivan prema potencijalnim globalnim sukobima poput onog trenutnog ukrajinskog. U tom smislu Evropa može odigrati ulogu moralnog sudije i tampon-zone između realno većih sila kao što su SAD i Rusija, jer će upravo Evropa biti najveći ekonomski i politički gubitnik rasplamsavanja sukoba poput, na primer, ovog ukrajinskog. Stoga nekadašnji evropski model države blagostanja može biti egzemplaran ne samo u ekonomskom smislu sintetisanja liberalnih i antiliberalnih ekonomskih komponenti, već i u diplomatskom smislu držanja balansa između različitih globalnih sila sa različitim, liberalnim i antiliberalnim, poretcima. Ukoliko smo najnovijom ukrajinskom krizom uvedeni u prekomponovanje svetskog poretka koji se vraća u staru dvadesetovekovnu hladnoratovsku ravnotežu gde na jednoj strani imamo jednu globalnu silu sa liberalnim poretkom, a na drugoj jednu globalnu silu sa antiliberalnim poretkom, onda Evropa unutar te nove ravnoteže može zauzeti mesto koje je i imala u 20. veku, upravo u vreme klasične države blagostanja, kada je predstavljala „treći" socijalno-liberalni i socijaldemokratski put između liberalne Amerike i komunističkog SSSR-a. Time bi Evropa pojačala svoju globalnu prisutnost i važnost i postala neka vrsta posrednika u sukobu između „liberalnog carstva" kao što su Sjedinjene države i „antiliberalnog carstva" kao što je današnja Rusija.[52] Evropa to može postati upravo sintetišući neke liberalne i neke antiliberalne komponente na tragu velike sinteze vremena koju je sredinom 20. veka pružila ideja države blagostanja, kada je upravo evropski poredak države blagostanja sa svojom ideologijom socijalnog liberalizma i socijaldemokratije predstavljao srednji put između liberalne Amerike i komunističkog SSSR-a. Danas, kada liberalne i antiliberalne globalne snage stoje na korak od situacije da uđu u nove političko-ekonomske sukobe potpuno je očigledno da vreme traži novu sintezu, a uzor za tu sintezu može biti upravo klasična evropska država blagostanja sa njenim mešovitim ekonomsko-političkim poretkom i pomirljivom tj. posredujućom diplomatijom.

Ukoliko je globalna finansijska kriza iz 2007/2008. g. inicirala jedan novi ekonomski razvoj u miljeu svetske ekonomije i politike, koji je krenuo u suprotnom smeru od ranijeg (neo)liberalnog pravca koji je bio na snazi od propasti klasične evropske države blagostanja, onda aktuelna politička kriza u Ukrajini još više udaljava svet od neoliberalne idile koja je bila na snazi od propasti

52 Nije stoga čudno što se pregovori o toku ukrajinske krize održavaju upravo u samom srcu neutralne Evrope u Ženevi u Švajcarskoj, svedočeći tako da je Evropa i u simboličkom smislu oaza nepristrasnosti u okeanu novih-starih sukoba liberalnog Zapada i antiliberalnog Istoka

Berlinskog zida do globalne finansijske krize. Svet se pred našim očima ubrzano menja i trenutno ulazi u jednu novu fazu u kojoj će, umesto supremacije jednog pola, biti dominatna ravnoteža moći oprečnih polova oličenih u liberalnim i antiliberalnim snagama današnjice. Kao što je nekada komunizam terao zapadni liberalni poredak „ulevo" čineći ga odgovornim i opreznim, usled čega je uopšte i nastao poredak države blagostanja koji je izgubio svrhu kada više nije bilo (komunističkog) kontrabalansa i kada su liberalne snage iz „oprezne" prešle u „trijumfalističku" fazu, tako će danas putinovska antiliberalna Rusija, kao kontrabalans, terati zapadni liberalni poredak ka jednoj novoj opreznosti i balansiranosti. Konačno, usled svega toga možemo očekivati jednu novu sintezu vremena, sintezu liberalnih i antiliberalnih komponenti, jer policentričan svet pravi uslove za novi ekvilibrijum, a na početku našeg rada smo izneli generalnu hipotezu da, shodno našem teorijskom stanovištu, princip ekvilibrijuma stalno deluje u društvenom životu, nezavisno od toga da li se radi o globalnom ili lokalnom nivou. Ta nova sinteza, kao temelj novog ekvilibrijuma, bi svoj uzor mogla pronaći u staroj sintezi države blagostanja kao neke vrste srednjeg puta između liberalnih i antiliberalnih tendencija, te bi upravo Evropa mogla postati središtem te nove ravnotežne tačke. U tom smislu bi Evropa (Evropska unija) mogla prihvatiti ulogu koordinatora među najuticajnijim članovima globalne zajednice koji su upali međusobne protivrečnosti i Evropska unija to svakako ne bi radila sa pozicija moći, već sa pozicije moralnog orijentira koji bi imao značajnu ulogu u globalnim političkim i ekonomskim telima poput *G 20*, *UN*, *STO*, itd., i koji bi koordinisao ono što smo metaforično nazvali „globalnom državom blagostanja" kao oprekom globalnoj anarhiji i sukobima, kao jednoj od negativnijih alternativa za naš 21. vek. Nasuprot ovoj negativnoj alternativi za 21. vek, ono što smo metaforično nazvali „globalnom državom blagostanja" kao nekom vrstom globalne kooperacije i koordinacije između različitih globalnih centara moći, bi predstavljalo pozitivnu alternativu za vek u kojem živimo, na isti način na koji je klasična država blagostanja predstavljala najpozitivniju ekonomsko-političku varijantu 20. veka u odnosu na sve druge alternative koje su se nudile poput fašizma, komunizma ili ekstremnog liberalnog kapitalizma. U veku u kojem živimo, koji postaje sve dinamičniji i koji nudi obilje neizvesnosti, a malo uravnoteženih rešenja, mogućnost smirivanja tenzija je u pronalaženju nove sinteze između liberalnih i antiliberalnih sila koje u našem svetu deluju i ova sinteza bi trebala da osigura najveći stepen slobode za najveći broj ljudi, uz socijalne osigurače kako niko ne bi svoju slobodu nad drugim zloupotrebio. Upravo zato klasičan model države blagostanja može biti inspiracija za ovu novu sintezu, više kao ideološki okvir sa obnovljenom idejom socijal-liberalizma, socijaldemokratije i uopšte levoga centra[53], nego kao neki anahroni institucionalni poredak koji bi trebalo pošto-poto obnoviti. Sada je vreme da se na starim idejama, jer dobre ideje ostaju neprolazne, zidaju nova zdanja.

LITERATURA:

1. Alcock, Cliff, *The welfare state years: consensus and conflict* u *Introducing social policy* (ed. David C. Marsh), Routledge and Kegan Paul, London, 1979.
2. Barr, Nicholas, *The economics of the welfare state*, Oxford University Press, Oxford, 1998.
3. Beveridge, William Henry, *Full Employment in a Free Society: A Summary*, Allen und Unwin, London, 1944.
4. Buchanan, James M., "An Economic Theory of Clubs", *Economica*, 32., 1965.

53 O obnovi ideologije socijal-liberalizma i socijaldemokratije i uopšte o obnovi ideje levoga centra u najjačoj varijanti tog koncepta u radu N.Cvetićanin, „Politika levog radikalnog centra i stvaranje socijaldemokratskog sistema – uloga sindikata", u Mihajlović Srećko (ed.), *Sindikati i politika*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

5. Cvetićanin, Neven, *Epoha s one strane levice i desnice*, Službeni glasnik-Institut društvenih nauka, Beograd, 2008.
6. Cvetićanin, Neven, „Politička mehanika i njena dijalektika – u susret jednoj novoj teoriji politike“, *Theoria*, 2/2014.
7. Cvetićanin, Neven, „Politika levog radikalnog centra i stvaranje socijaldemokratskog sistema – uloga sindikata“, u Mihajlović Srećko (ed.), *Sindikati i politika*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
8. Đinđić, Zoran, *Subjektivnost i nasilje*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982.
9. Eisenstadt, Shmuel Noah i Ahimeir, Ora (ed.), *The Welfare state and its aftermath*,
10. Croom Helm in association with the Jerusalem Institute for Israel Studies, London, 1985.
11. Emerson, Ralf Valdo, *Duhovni zakoni*, Partenon, Beograd, 2012.
12. Esping-Andersen, Gösta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Princeton University Press, 1990.
13. Esping-Andersen, Gösta, *Why we need a new welfare state*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
14. Esping-Andersen, Gösta *Welfare states in transition: national adaptations in global economies*, Sage, London, 1996.
15. Davidson, Paul, *John Maynard Keynes*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009.
16. Giddens, Anthony, *Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge, 1998.
17. Giddens, Anthony, *Treći put – obnova socijaldemokratije*, Politička kultura, Zagreb, 1999.
18. Gladstone, David, *The Twentieth-Century Welfare State* MacMillan Press, London, 1999.
19. *G-20 Work Programme*, http://www.g20.org/pub_work_prog.aspx
20. Goodin, Robert E. i Mitchell, Deborah (ed.) *The foundations of the welfare state*, Edward Elgar, Cheltenham, 2000.
21. Hase, Rolf H., Šnajder, Herman, Vajgelt, Klaus, *Leksikon socijalne tržišne privrede-ekonomska politika od A do Š*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2005.
22. Hegel, Gotfrid Vilhelm, *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1974.,
23. Hegel, Gotfid Vilhelm, *Nauka Logike*, BIGZ, Beograd, 1976.
24. Hobsbawm, Eric, *Age of extremes : the short twentieth century 1914-1991*, Michael Joseph, London, 1994.
25. Johnson, Norman *The welfare state in transition: the theory and practice of welfare pluralism*, Wheatsheaf, Brighton, 1987.
26. Kejnz, Džon Majnard, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd, 1956.
27. Kersbergen, Kees Van, *Social Capitalism*, Routledge, London, 1995.
28. Kondratjew, Nikolai D., *Die langen Wellen der Konjunktur*, u *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 56, 1926.
29. Laker, Volter, *Istorija Evrope 1945. – 1992.*, Clio, Beograd, 1999.
30. Lowe, Rodney, *The Second World War, consensus, and the foundation of the welfare state* u *20th century British history*, Vol.1, no.2, London,1990.
31. McAllister, Richard, *European union: a historical and political survey*, Taylor and Francis, London, 2007.
32. Macmillan, Harold, *The Middle Way: A study of the Problem of Ecconomic and Social Progress in a Free and Democratic Society* u *English Conservatism since the Restoration*, Unwin Hyman, 1990.
33. Marsh, David Charles, *The welfare state*, Longman, Harlow, 1970.

34. Mishra, Ramesh, *The welfare state in crisis: social thought and social change*, Wheatsheaf Books, Brighton, 1984.
35. Mishra, Ramesh, *Globalization and the welfare state*, Cheltenham, Edward Elgar, 1999.
36. Mommsen, Wolfgang J. i Mock, Wolfgang, *The emergence of the welfare state in Britain and Germany*, German Historical Institute, London, 1983
37. Nedović, Slobodanka, *Država blagostanja; ideje i politika*, CESID-CUPS, Beograd, 2005.
38. Offe, Claus, "Some Contradictions of the Modern Welfare State" u *The Welfare State Reader*, Polity Press, Cambridge, 2009.
39. Pierson, Christopher i Castles, Francis G. (ed.) *The welfare state reader*, Polity Press in association with Blackwell Publishing, Cambridge, 2000.
40. Pierson, Paul, *Dismantling the Welfare State: Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
41. Pierson, Paul, *The new politics of the welfare state*, Oxford University, Oxford, 2001.
42. Raison, Timohty, *Tories and the Welfare state*, The Macmillan Press, London, 1990.
43. Roberts, Džon M., *Evropa 1880 – 1945.*, Clio, Beograd, 2002.
44. Schumpeter, Joseph A., *Konjunkturzyklen. Eine theoretische, historische und statistische Analyse des kapitalistischen Prozesses.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1961.
45. Stojanović, Božo, *Teorije igara: elementi i primena*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
46. Šumpeter, Jozef A., *Kapitalizam, socijalizam, demokratija*, Plato, Beograd, 1998.
47. Smith, Harlod L., *War and Social Change: British Society in the Second World War*, Manchester University Press, Manchester, 1986.
48. Zavadski, Silvester, *Država blagostanja*, Radnička štampa, Beograd, 1975.

Aleksandra Jovanović[1]

VLADAVINA TRŽIŠTA, VLADAVINA PRAVA I (ANTI) LIBERALIZAM

Apstrakt

Istraživanje vladavine prava nužno je inkorporisano u problem istraživanja institucionalnog i pravnog okvira konzistentnog sa slobodnim tržištem. Rad se bavi ekonomskim - antiliberalnim, kao i protržišnim konceptima vladavine prava i njihovim implikacijama za uređenje zdrave ekonomije. Ekonomska funkcija vladavine prava jeste da razdvoji politiku i ekonomiju. Između ekonomskih škola u konceptualiziranju odnosa vladavine prava i tržišta postoje razlike koje impliciraju obim i intezitet ekonomskog intervencionizma Ekonomski antiliberalizam, osporavanjem važnih funkcija tržišta, instrumentalizuje i narušava vladavinu prava. Nasuprot ekonomskom antiliberalizmu stoji kamp tržišno orjentisanih škola koje povezuje ideja o superiornosti slobodnog tržišta, ali koje su nejedinstvene u konceptualizaciji vladavine prava kao što su, uostalom, različite i u konceptualizaciji tržišnih procesa. Njihova nejedinstvenost stavlja u pitanje da li njihovi centralni koncepti mogu biti normativna osnova institucionalnih promena. Posebno se analizira efikasnost kao mogući normativni koncept i kao argument u odbrani slobodnog tržišta.

Ključne reči: *vladavina prava, vladavina tržišta, antiliberalizam, protržišne ekonomske škole, Srbija.*

Abstract

The rule of law analysis is inevitably incorporated in the research of the institutional and legal framework consistent with free market economy. The article discusses economic – anti-liberal, as well as, pro -market concepts of the rule of law and their implications for the establishment of the sound economy. Economic function of the rule of law is to dissociate politics from economy. There are differences between various economic schools in conceptualization of the relationship between market and the rule of law which have implications on the extent and intensity of the economic intervention. Economic anti-liberalism, by contesting important market functions, understands the rule of law as an instrument for achieving different socially desirable goals. As a consequence, the rule of law is undermined. Contrary to the economic anti-liberalism stands the campus of the market oriented schools united on the idea of superiority of free market. These schools, according to differences in their understanding of the market process, have differences in conceptualization of the rule of law. Their differences make the issue whether their central economic concepts may serve as normative basis for institutional change. Particularly, the concept of efficiency is analyzed as possible normative concept and as an argument in the defense of free market.

Key words: *the rule of law, the rule of market, antiliberalism, promarket economic schools, Serbia.*

UVOD

Antiliberalno objašnjenje uzroka slabog tranzicionog/institucionalnog prilagođavanja Srbije je dobilo novi zamah sa finansijskom i ekonomskom krizom 2007 – 2010. Ova shvatanja koja opravdavaju institucionalne i ekonomsko-političke zahvate koji idu u pravcu jačanja državne intervencije u privredi. Suprotno antiliberalnom objašnjenju problema institucionalnog restrukturiranja u Srbiji, naše stanovište je da je opsežna državna intervencija omogućila opstajanje neefikasnih institucija i sa njima udruženu slabu vladavinu prava. Rad se bavi antiliberalnim, kao i protržišnim konceptima vladavine prava i njihovim implikacijama za uređenje zdrave ekonomije. Ekonomska funkcija vladavine prava jeste da razdvoji politiku i ekonomiju i otuda proizilazi opšte

1 Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

i načelno zalaganje za zdravu privredu i vladavinu prava. Ipak, kada se u Srbiji postavi dilema u praktičnom izboru između protržišnih ili prointervencionističkih ekonomskih rešenja, država i njen intervencionizam pobeđuju tržište i narušavaju vladavinu prava. Antiliberalizam proglašava da su tržišna rešenja nepravedna i pogubna za ekonomski rast, a antiliberalno konceptualno shvatanje vladavine prava praktično dopušta predatorstvo države instrumentima državne intervencije.[2] Drugom, liberalnom ekonomskom kampu se u Srbiji, s jedne strane suprotstavljaju snažne interesne grupe zaštićenih poslovnih ljudi, a s druge strane kolektivizam koji propagira neupitnost u pogledu nužnosti snažne državne intervencije i regulacije tržišne privrede.[3]

I VLADAVINA PRAVA I ANTILIBERALNA KRITIKA TRANZICIJE U SRBIJI

Antiliberalizam okrivljuje neoliberalne politike slobodnog tržišta za loše rezultate tranzicije u Srbiji, zaboravljajući, slučajno ili namerno, da u tranziciji Srbije nikada, pa ni od njenog početka, nije bilo konzistentnog opredeljenja za tržišno rešenje. Političari znaju da tržišno rešenje ne dobija izbore, pa je karakter institucionalnih promena - političkih, pravnih i ekonomskih - u Srbiji bio određen političkim konsideracijama, kao i pritiskom EU integracionih procesa.[4] Tranziciju u Srbiji su obeležila institucionalna rešenja i politike koje se ogledaju u pokušaju da se država povuče iz privrede, odnosno uvede određeni stepen ekonomskih sloboda s jedne strane, i s druge strane u paradoksu jačanja intervencionizma/regulacije. Tranzicija je, naime, sa privatizacijom, liberalizacijom i deregulacijom započela udaljavanje od grubog državnog intervencionizma, a sa druge strane se odvijala u paradoksu paralelnog jačanja novog intervencionizma i regulatorne države. Oba procesa su se odvijala/odvijaju pod okriljem EU integracja Srbije. Istovremeno, oba procesa obeležavaju savremeni globalizovani i tranzicioni ekonomski svet i povezana su sa ostvarivanjem ili slabošću vladavine prava.

Za uspešnu privredu odgovorna je celokupna institucionalna struktura, uključujući vladavinu prava, a varijacije i nijanse koje međusobno razlikuju tržišta se ogledaju, pre svega u pravnim karakteristikama koje podstiču institucionalno preduzetništvo.[5] Vladavina prava igra kritičnu ulogu u izgradnji institucija koje podržavaju tržiste, i obrnuto, razvoj institucija koje podržavaju tržiste razvija vladavinu prava. Vladavina prava omogućava da investitori vrednuju institucionalne, pravne, regulatorne, ekonomske i političke karakteristike jedne države i da formiraju svoja očekivanja o perspektivi prisvajanja profita. Ona garantuje stabilnost i predvidljivost pravila u pogledu rizika eksproprijacije svojinskih prava, odnosno određuje stepen i kvalitet zakona i regulacije u različitim zemljama, poslovni ambijent i preduzetnilku klimu u najširem smislu. Vladavina prava je, dakle, važan faktor konkurentnosti koji utiče na nivo produktivnosti i stopu prinosa u jednoj ekonomiji.[6] Vladavina prava odražava integritet pravnog sistema, ali i integritet tržišnog procesa iz kojeg proizilazi međusobno poverenje njegovih učesnika.[7]

---

2 Za argumentaciju koju nude antiliberalni ekonomisti i naučno osporavanje njihovih argumenta vid. Lj. Madžar, *Antiliberalizam u 22 slike*, Službeni glasnik, Beograd 2012.

3 S. Pejovich, "From Socialism to Socialism: Property Rights Analysis of the Transition in Europe", *Paper prepared for APEE Conference*, Guatemala City April 5-7, 2009.

4 Vid. A. Jovanović, "Democracy, the Rule of Law, and the Institutional Trap of the Serbian Economy" *Crisis and Quality of Democracy in Eastern Europe* (eds. M. Jovanović, Dj. Pavićević), Eleven International Publishing, The Hague, The Netherlands 2012, 154-155.

5 J.P. Boettke, J.C. Coyne, T.P. Leeson, "The Many Faces of the Market", Journal des Economistes et des Etudes Humaines, 2/2004, 1.

6 Global Competitiveness Report 2013-2014. World Economic Forum, *http:/www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014* .

7 Vid. Economic Freedom of the World 2013. Fraser Institute, *http://www.fraserinstitute.org/research-news/display.aspx?id=20395*. Vid. 2014Index of Economic Freedom . Heritage Foundation and Wall Street Journal, *www.heritage.org/index/default*.

II EKONOMSKA FUNKCIJA VLADAVINE PRAVA

Ekonomska paradigma vladavine prava u svojim mnogostrukim dimenzijama ima kao svoju najznačajniju ekonomsku funkciju da odvoji ekonomiju od politike, da štiti tržište, odnosno da štiti svojinska prava i ugovore u međusobnim odnosima privrednih subjekata, kao i u njihovim odnosima sa državom i da istovremeno ostvaruje funkciju predvidljivosti i stabilnosti pravnog poretka i ekonomskog ambijenta. Ovo su važne ekonomske funkcije koje dugoročno podstiču preduzetništvo i investicije, a dalje i zaposlenost, ekonomski rast. U suštini, ustrojavanje karaktera ekonomskog sistema je neodvojivo povezano sa načinom na koji se definiše i gradi vladavina prava, uključujući i pitanje optimalnog nivoa realizacije vladavine prava kao javnog dobra, optimalne strukture pojedinih komponenti vladavine prava, kao i troškove ostvarivanja vladavine prava.

Ekonomska paradigma vladavine prava ima posledica na celokupni privredni ambijent, dakle i na ekonomski rast. Ipak, pravna sigurnost koja proizilazi iz vladavine prava nije garancija uspešnog ekonomskog ishoda preduzetih odluka privrednih subjekata. Ona je formalna garancija da će pravne procedure biti poštovane i da će pravo biti primenjeno jednako na sve, kao i garancija da su buduće promene prava predvidljive ekonomskim subjektima.[8] Istraživanja potvrđuju da je poštovanje vladavine prava korelirano sa ekonomskim rastom iako sam mehanizam ostvarivanja veze vladavine prava i ekonomskog rasta nije precizno objašnjen.[9] U suštini, problem vladavine prava se svodi na problem dominacije politike nad ekonomijom. Ova dominacija vodi podrivanju vladavine prava i pravne sigurnosti i stvara nepoverenje u tržište. Ona usmerava ekonomske subjekte da traže državnu zaštitu od delovanja tržišta, a usmerava ponašanje države da, pod izgovorom očuvanja i ostvarivanja viših socijalnih ciljeva, nudi zaštitu interesnim grupama i zaštitu pojedinim privrednim subjektima. Suprotno dominaciji politike nad ekonomijom, vladavina prava preko podsticaja i transakcionih troškova podržava tržišnu ekonmiju, odnosno preduzetništvo, investicije, inovaciju i specijalizaciju. Kako je osnovna ekonomska funkcija vladavine prava da razdvoji politiku i ekonomiju, proizilazi da je odnos vladavine prava i tržišta određen obuhvatom i intezitetom ekonomskih funkcija koje pre(d)uzima država. Cena (ne)razdvojenosti ekonomije od politike, odnosno snage ekonomske intervencije, se ogleda u gubitku efikasnosti, u visokoj javnoj potrošnji, visokom javnom deficitu i javnom dugu i drugim lošim makroekonomskim pokazateljima. Još uvek nedovoljno objašnjeni mehanizam koji opisuje vezu između vladavine prava i ekonomskog rasta se uspostavlja preko zaštite svojinskih prava i ugovora, i to pre svega zaštite od predatorstva države. Narušavanje vladavine prava šalje ekonomskim subjektima signale da će njihova svojinska prava biti umanjena lošim zakonima i regulacijom, kao i neprimenjivanjem prava.[10] U ovim slučajevima pravni sistem dozvoljava eksproprijaciju investicionih prinosa pod različitim opravdanjima, a najčešće pod izgovorom „javnog“ interesa.[11] Država koja prisvaja investicione prinose privrednih subjekata, remeti tržišne procese i povećava troškove jer

8 O Hajekovom shvatanju vladavine prava koje je povezano sa funkcijom predvidljivosti vid. F.A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, University of Chicago Press, Chicago 1973, 115-117. Teme koje pokreće ekonomija vladavine prava su brojne, kao na primer, optimalni nivo pravne sigurnosti, teza o efikasnosti pravnog porekla, interakciona teza i drugo.

9 Neka istraživanja nalaze da odnos vladavine prava i ekonomskog rasta nije jednoznačnno određen i da je vladavina prava je potreban, ali ne i dovoljan uslov za održiv ekonomski rast. Vid. K.W. Dam, *The Law-Growth Nexus*, Brookings Institution Press, Washington D.C. 2006.

10 Vid. B. Begović, *Institucionalni aspekti privrednog rasta*, Službeni glasnik i CLDS, Beograd 2012, 178. Begović definiše vladavinu prava formalnopravno kao zaštitu od eksproprijacije investicionog prinosa.

11 Kvalifikacija predatorskog ponašanja zavisi od toga da li država nudi vlaadavinu prava i druga javna dobra koja svojim efektima kompenzuju oduzeti prinos.

se prilagođavanje privrednih subjekata odvija promenom njihovih podsticaja i „subverzivnim" ponašanjem kojim se „zaobilaze" propisi.[12] Subverzivno ponašanje kojim se zaobilaze propisi postaje racionalno.

III EKONOMSKE DEFINICIJE VLADAVINE PRAVA

Vladavina prava nije jednoznačno određeni teorijski koncept već podrazumeva različite sadržaje - političke i pravne, a zbog značajnih ekonomskih implikacija, predstavlja i važan ekonomski koncept. Iz kompleksnosti i višdimenzionalnosti vladavine prava, njenih različitih tumačenja i značenja, izvodimo dva osnovna ekonomska koncepta vladavine prava koji pokazuju kakve teorijske i praktične implikacije imaju različita objašnjenja vladavine prava.

U širem smislu, vladavina prava se definiše sadržajno kao ustavna zaštita individualnih prava i sloboda, uključujući demokratska, građanska i politička prava. U užem smislu, vladavina prava se definiše kao formalno-proceduralni koncept koji podrazumeva ustavnost i zakonitost, predvidljivost i stabilnost prava. Vladavina prava u užem smislu stavlja naglasak na zaštitu svojinskih prava, pravo privatne svojine, slobodu ugovaranja, efikasno pravosuđe, stabilnost i predvidljivost pravnog poretka.[13]

Navedene teorijsko-metodološke koncepcije vladavine prava praktično impliciraju kreiranje i primenu prava, način ekonomske organizacije jednog društva, a time odnos državnog intervencionizma i tržišta, ekonomsku efikasnost, ekonomski rast. U suštini, preovlađujući savremeni ekonomski koncepti vladavine prava se temelje na ekonomskoj efikasnosti i političkim konsideracijama. Ovakav zaključak potiče iz toga što mnogi ekonomisti koriste ekonomsku efikasnost kao normativni kriterijum kojim brane postojeći institucionalni izbor i izbor politika, odnosno brane pravni ambijent koji podstiče efikasnost i ekonomski rast.

U ekonomskom kontekstu, najjednostavnije shvatanje vladavine prava, uključujući i političke izbore na kojima se biraju donosioci političkih odluka, podrazumeva kredibilnost i stabilnost pravila i predvidljivost prava neophodnu za individualno donošenje odluka i koordinaciju/konkurenciju sa drugim privrednim subjektima.[14] Ovakvo određenje naglašava formalno-proceduralnu stranu vladavine prava, a time podrazumeva da su državna intervencija i regulacija, koje narušavaju i eksproprišu svojinska prava, dozvoljene sve dok su pravila „stabilna i kredibilna i jednostavna za primenu i primenjiva na sve koji su uključeni u date aktivnosti"[15] Definicije vladavine prava se, generalno, kreću od shvatanja o vladavini prava kao skupu pravila koja štite individuu od države na osnovu legitimnog socijalnog ugovora, preko shvatanja koje polazi od ideje vladavine prava kao optimalnog institucionalnog aranžmana za regulisanje tržišta kojim se redukuju transakcioni troškovi i obezbeđuje efikasnost u slučajevima „otkaza" tržišta, zatim shvatanja koja u vladavini prava vide poredak ekonomske slobode koji postoji uz ograničenu državu i uz državu koja malo troši, do koncepta vladavine prava koja se shvata kao instrument, odnosno kao pravila državne intervencije i regulacije i njihova kredibilna primena za postizanje društveno poželjnog cilja.

Preovlađujući ekonomski koncept vladavine prava prihvaćen u protržišnom ekonomskom kampu je neoklasični – onaj koji se bazira na efikasnosti. Antiliberalni koncept vladavine prava se, s druge strane, fokusira na postizanje društveno poželjnog cilja. Ovakvo shvatanje daje osnova

12 Videti A. Jovanović, „Deregulacija, regulacija, regulatorna država i Srbija", *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU* (ur. R. Vasić. I. Krstić), Beograd 2013, 388-395.

13 Zastupnici slobodnog tržišta smatraju da su individualna prava izvor ustavnog i zakonskog ograničenje arbitrarne vlasti.

14 Vid. E. Colombatto, *Markets, Morals and Policy Making - A new defence of free-market economics*, Routledge, New York 2011, 72.

15 Vid. *Ibid*., 229 fn. 5.

za predatorsku državnu intervenciju, pri čemu se zaboravlja da i država „zakazuje“. Predatorstvo države se, u suštini, ogleda u redukovanju svojinskih prava ekonomskih subjekata putem usvajanja prava i regulacije kojim se vrši prinudna redistribucija Dakle, preovlađujuća protržišna shvatanja vladavine prava, pa čak i ona koja ističu efikasnost kao princip institucionalnog i pravnog izbora, otvaraju problem mogućeg udaljavanja vladavine prava od ekonomske slobode jer se kreću u okvirima formalno-proceduralnog shvatanja i konstruktivističkog pristupa koji opravdavaju ulogu politike u ekonomskim procesima.[16] Implikacija ovakvog shvatanja jeste opravdanje različitih oblika državne intervencije kojima se kojima se zadovoljavaju populistički interesi birača i/ili interesi zaštićenih privrednika i kojima se podržava redistributivno i rentonosno ponašanje na štetu pravne sigurnosti i vladavine prava. Svaki normativni koncept, pa i normativni koncept protržišnih škola ekonomske misli koji je zasnovan na efikasnosti, stvara opasnost da se političkim odlučivanjem formulišu ciljevi i instrumenti ostvarivanje efikasnosti koji narušavaju individualne slobode, a proširuju mogućnosti za jačanje državnog intervencionizma, pa time narušavaju i deklarativni princip na kome je zasnovana reforma - princip efikasnosti kao kriterijum promena. Po svim ekonomskim indikatorima u Srbiji je politika i dalje dominantna nad ekonomijom, odnosno praktično nije ekonomska efikasnost prihvaćena kao cilj reformi već su postavljeni drugi politički i socijalni prioriteti. Desilo se ono što su zastupnici slobodnog tržišta predvideli: prekomerna regulacija, državna pomoć i visoka javna potrošnja su narušile ekonomske slobode, izazvale distorzije u ekonomskom ponašanju, udaljile ekonomiju od principa ekonomske efikasnosti i istovremeno oslabile vladavinu prava.

IV EKONOMSKE ŠKOLE I VLADAVINA PRAVA

1. Antiliberalizam i vladavina prava

Razlike između ekonomskih škola u konceptualiziranju odnosa vladavine prava i tržišta, pokazuju da, osporavajući tržište, ekonomski antiliberalizam relativizuje i vladavinu prava. Antiliberalnim ekonomistima, čini se, nije jasno da se napuštanjem tržišnog rešenja favorizuju različite interesne grupe koje država štiti od tržišta. Oni ne uočavaju da antitržišna rešenja, pa i eklektična rešenja imaju kao svoju implikaciju narušavanje ili relativiziranje principa vladavine prava. Dakle, što se tiče antiliberalnih ekonomskih škola, za njih odnos države (obima i inteziteta intervencije i regulacije) i tržišta nije relevantan već je to pitanje razlika u načinima povezivanja prava i ekonomije.

2. Tržišne škole ekonomske misli i vladavina prava

Nasuprot antiliberalizmu stoji kamp tržišno orjentisanih škola ekonomske misli koje su značajne idejno, metodološki, po svojim nalazima i po svom uticaju koji imaju na javne politike. Između ovih škola postoji bliskost zajedničkih ideja i komplementarnost, a ipak nisu jedinstvene u konceptualizaciji vladavine prava kao što se, uostalom, razlikuju i u konceptualizaciji tržišnih procesa.

Pominjemo najznačajnije škole koje povezuje ideja o superiornosti slobodnog tržišta – čikaška škola, austrijska škola, teorija javnog izbora, neoinstitucionalna ekonomija. Uprkos bliskosti njihovih ideja, međusobne kritike unutar tržišnog kampa ekonomskih škola, ukazuju na implikacije koje njihovi centralni ekonomski koncepti imaju na shvatanje vladavine prava. Njihove razlike u pogledu shvatanja vladavine prava određuju da li njihovi centralni koncepti uopšte mogu

16 E. Colombatto, *Markets, Morals and Policy Making - A new defence of free-market economics*, Routledge, New York 2011, 137.

biti normativna osnova institucionalnih promena, odnosno u kojoj meri otvaraju vrata državnoj intervenciji. Čikaška škola, polazeći od efikasnosti kao centralnog koncepta, prihvata minimalnu državnu intervenciju u ekonomiji, ne iz ideoloških razloga, već zbog pogodnosti koje mogu nastupiti kao njena konsekvenca. Otuda konsekvencijalističko shvatanje da slobodno tržište izrasta kroz ograničeno delovanje države (usmereno na tržišne otkaze) i vladavinu prava. Neoinstitucionalna ekonomija bazira svoj analitički okvir na konceptima svojinskih prava, transakcionih troškova, interakcionoj tezi o ukorenjenosti vladavine prava u šire institucionalne snage običaja, tradicije i kulture, kao i konceptu zavisnosti institucionalnih karakteristika od prethodnih izbora. U nekim stanovištima neoinstitucionalista se može uočiti ideja „ubrzanja nevidljive ruke tržišta" putem smanjenja transakcionih troškova.[17] Teorija javnog izbora polazi od koncepta rentonosnog ponašanja i stavlja naglasak na problem kreiranja prava za „kreiranje prava", odnosno na konstitucionalizam. I na kraju, austrijska ekonomska škola kao kamp najdoslednije tržišne orjentacije, najdoslednije zatvara vrata državnoj intervenciji, a to je zasnovano na osobenim konceptima - tržištu kao kompetitivnom procesu otkrivanja informacija, preduzetništvu i neizvesnosti.[18]

Odbrana slobodnog tržišta koja je zasnovana na konceptu efikasnosti, po nekim autorima, nije pouzdana i vodi ka tome da mnogi zastupnici slobodnog tržišta otvaraju vrata državnoj intervenciji. Politika, zakonodavstvo i regulacija zasnovani na normativnom načelu efikasnosti, podrazumevaju različite pojmove socijalne efikasnosti koji nisu nužno konzistentni sa individualnim izborom i slobodom izbora. To znači da efikasnost prihvaćena kao normativno načelo ne sprečava situacije u kojima se društvene vrednosti izvode na osnovu prioriteta donosilaca političkih odluka, a ne izvode se kao rezultat individualnih interakcija. Zato ekonomska efikasnost za zastupnike ovakvog shvatanja, ne može biti ključni argument u odbrani slobodnog tržišta. „Najsnažniji i najkonzistentniji slučaj za *free-market* ekonomiste, prema tome, počiva na moralnoj filozofiji, ne na nekoj verziji teoretiziranja o statičkoj efikasnosti." „Drugim rečima, zastupnici slobodnog tržišta veruju da državna intervencija i drugi oblici centralnog definisanja javnog dobra se mogu napadati zato što narušavaju princip pravde, a ne zato što narušavaju kriterijum maksimizacije društvenog blagostanja."[19] Zanimljivo je da moguća opravdanja ekonomskog intervencionizma dolaze iz kampa protržišnih škola ekonomske misli. Takođe, svedoci smo lakog otklona praktične politike od tržišnog rešenja u korist izvršne vlasti koja preuzima alternativnu zaštititu svojinskih prava putem intervencionizma, regulacije, subvencija, državne pomoći, a vladavina prava dobija instrumentalni karakter u postizanju ciljeva ekonomske intervencije.

Iako antiliberalni ekonomisti u Srbiji ne istražuju implikacije netržišnih rešenja na vladavinu prava, ipak se njihova konceptualizacija vladavine prava može izvesti iz njihovog shvatanja odnosa tržišta i države, odnosno iz njihovog zalaganja za intervencionizam države. To zaključujemo na osnovu antiliberalne kritike privatizacije i zalaganja za jačanje regulacije. U krajnjoj konsekvenci, za njih je vladavina prava instrument, a svako pravo i ekonomskopolitička odluka je opravdana ako služi ostvarenju "višeg" interesa, dakle i ona koja određuje ekonomske ishode, njihove dobitnike i gubitnike. Implikacija ovakvog shvatanja je zalaganje za arbitrarno predatorstvo države.

17 E.G. Furubotn, R.Richter, *Institutions and Economic Theory – The Contribution of the New Institutional Economics*, The University of Michigan Press, Ann Arbour 2003, 103. Transakcioni troškovi se mogu smanjiti ili spontanom izgradnjom ili konstrukcijom institucija.

18 Vid. J.H. de Soto, *The Theory of Dynamics Efficiency*, Routledge, London 2009. Analiza tržišnog procesa i vladavine prava zahteva metodološki okvir dinamičke efikasnosti.

19 Vid. E. Colombatto, E., *Markets, Morals and Policy-Making - A New Defence of Free Market Economics*, Routledge, London, 2011, 3.

V GDE JE NEOLIBERALIZAM U SRBIJI?

Analize koje se bave tranzicionim političkim, institucionalnim, pravnim i ekonomskim napretkom Srbije, kao i njenim napretkom u EU integracijama, ne uveravaju da se u Srbiji primenjuju neoliberalne politike.[20]

Tranzicija u Srbiji nije bila vođena na osnovama neoliberalnih ideja, niti je efikasnost uz pretpostavljenu minimalnu ekonomsku ulogu države bila kriterijum za institucionalno restrukturiranje ekonomije. Podsećamo, ipak, na mogućnost da efikasnost kao normativni kriterijum otvori vrata za relativiziranje principa vladavine prava i ekonomski intervencionizam,. Analize potvrđuju da je obimna promena pravne regulative u cilju izgradnje tržišnih institucija u Srbiji u velikoj meri, ipak, ostala oslonjena na opsežno državno mešanje i regulaciju (NIP, subvencije i drugi oblici državne pomoći, kontrola cena, dualni karakter regulative, javna potrošnja, javni dug, budžetski deficit) što povećava korupciju i troškove privrednih subjekata, dakle i troškove reformi. A reforme oslonjene na državni intervecionizam direktno relativiziraju vladavinu prava. Ipak, praćenje reformi u Srbiji daje osnova da zaključimo da je bilo začetaka neoliberalnih politika sa početkom tranzicije u Srbiji - makroekonomska stabilizacija, liberalizacija cena, spoljne trgovine, tržišta kapitala i privatizacija. Začeci tržišnih reformi su narušavane raznim politikama kojima se čuvala vlast, pa su i retke neoliberalne karakteristike tranzicionog modela u Srbiji bile napuštene.[21] Problem u izgradnji tržišnih institucija je nastupio jer je zadržana obimna intervencija koja podržava ekonomske subjekte da se oslanjaju na državu. Takođe, Srbija je usled pritiska EU integracija uvažavala model institucionalnih reformi koji je zasnovan na standardima EU. Procesi evropskih integracija su doprineli institucionalnom uređivanju Srbije i uvođenju standarda i prava/ekonomskih pravila igre koji su bili zasnovani na institucijama više tržišno orjentisanim nego što su bile ekonomske institucije u Srbiji. Ipak sve više postaje uočljivo da EU obeležavaju institucionalne karakteristike snažno regulisanog sistema sa snažnim redistributivnim efektima koje narušavaju ekonomsku efikasnost.[22] A kreiranje institucionalne strukture zasnovane na snažnoj ekonomskoj intervenciji i regulaciji može otvoriti prostor za narušavanje vladavine prava.

Slabost vladavine prava je opšta konstatacija u svim analizama i izveštajima o reformama u Srbiji.[23] Slaba vladavina prava se odražava u nedovoljno zaštićenim svojinskim pravima, nedovoljnoj zaštiti ugovora i u nereformisanim pravosudnim institucijama. Uočen je problem nereformisanog javnog sektora i nereformisane državne administracije, nezavršene privatizacije, visoke stope nezaposlenosti, inflacije, problemi u privlačenju investicija, sporom rastu novog privatnog sektora, netržišnim elementima radnog zakonodavstva, vioske subvencije, spoljnotrgovinski deficit, visoki javni dug i budžetski deficit, visoka korupcija, dakle, relativno visoki troškovi dosadašnjih reformi. Katalog nabrojanih problema upravo ukazuje na netržišni, odnosno antiliberalni pristup vlasti institucionalnim reformama u Srbiji.

Reformatori su u mnogim aspektima reformi odstupali od nepopularnih protržišnih zakona, a antiliberali su tranziciju u Srbiji okarakterisali kao neoliberalnu, bezdušnu i nehumanu. Oni su, naprotiv, zaboravili da netržišne reforme nekome donose kratkoročne koristi dok celokupnom društvu donose dugoročne gubitke. Na ovom mestu bismo podsetili na Bastijatovu opservaciju

---

20 Vid. 2014 Index of Economic Freedom, Heritage Foundation and Wall Streett Journal, *www.heritage.org/index/default*. Vid. Transition Report Archive, EBRD, *http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships/transition/ archive.shtml*. Vid, *www.worldbank.org*.

21 Privatizacija je, na primer, sprovođena uz uvažavanje socijalnih kriterijuma što je ne može svrstati u neoliberalnu koncepciju. Vid. LJ. Madžar, „Varljivi horizonti evropske himere – hazardna potera za pokretnom metom", *Balkan i EU* (ur. Vukotić, V. et al.), Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 2011, 31.

22 Vid. *Ibid*, 25.

23 Vid. A. Jovanović, "Ekonomija vladavine prava i Srbija - neka otvorena pitanja", *Pravo i privreda*, 2011/ 4 – 6.

o dobrim i lošim ekonomistima: „U oblasti ekonomije, svaki postupak, navika, institucija, ili zakon ne izazivaju jednu, već niz posledica. Samo je prva od svih tih posledica trenutna; ona se manifestuje istovremeno kada i uzrok i – vidi se. Do ostalih se dolazi postepeno i one se ne vide, a bilo bi korisno da se predvide. U tome i jeste razlika između loših i dobrih ekonomista – prvi uzimaju u obzir vidljive posledice, a drugi ne samo njih već i one koje je neophodno predvidjeti. Ta razlika je ogromna stoga što za direktnim posledicama, ukoliko su povoljne, kasnije obavezno slijede štetne – i obratno. Iz ovoga slijedi da loš ekonomista teži za malom trenutnom korišću za kojom će uslijediti veliko zlo, dok pravi ekonomista teži za velikom korišću – po cijenu izvesnih privremenih nelagodnosti.“[24]

VI VLADAVINA TRŽIŠTA I VLADAVINA PRAVA

U podržavanju državnog intervencionizma u ekonomiji, antiliberalizam uvodi normativni kriterijum kreiranja prava – socijalne i ekonomske ciljeve koji odražavaju “viši/javni” interes i na taj način uvode arbitrarnost državne prinude u ekonomiji. Vladavina prava u takvom konceptualnom okviru ne ograničava nosioce ekonomsko-političkog odlučivanja u institucionalnom restrukturisanju niti u izboru ciljeva i instrumenta ekonomske politike za postizanje izabranih ciljeva. Naime, politika i zakonodavstvo zasnovano na normativnom načelu javnog interesa, podrazumeva različite pojmove javnog interesa koji ne moraju biti konzistentni sa tržišnim principima zdrave ekonomije.

Iako, tržišna ekonomska filozofija nije bila određujuća za karakter institucionalnog restrukturiranja u Srbiji, antiliberalni ekonomisti su osporili efikasnost tržišta očekujući od tržišta ono što ono ne može da ispuni: savršeni prenos informacija i savršenu alokaciju troškova i koristi.[25] Istovremeno su kritikovali kao neoliberalne i one institucije i ekonomske politike koje se po svojoj prirodi i suštini ne mogu upisati u neoliberalni katalog. Subvencije i drugi oblici državne pomoći, zaštita dužnika, izbavljenje od stečaja, uvođenje trgovinskih i drugih barijera, privilegovanje državnog sektora u odnosu na privatni sektor su primeri narušavanja vladavine tržišta, a istovremeno su i narušavanje vladavine prava jer podrazumeva uvođenje pravila igre kojima zakonodavac, regulator i donosilac ekonomsko-političkih mera biraju dobitnike i gubitnike promenjenih institucionalnih i/ili ekonomsko-političkih karakteristika sistema.

Sputavanje tržišta otvara širok prostor za diskreciono odlučivanje, za različite političke procene, za urušavanje individualnih ekonomskih sloboda, za urušavanje jednakosti pred zakonom što sve zajedno znači relativizaciju i/ili urušavanje vladavine prava. U tom kontekstu se postavlja i pitanje koji je to metodološki okvir za objašnjenje veze vladavine prava i ekonomskog rasta. To je teorijski okvir u kojem se vladavina prava sadržinski preklapa sa ekonomskim slobodama.[26] Ovaj koncept podrazumeva da se institucionalna pravila usvajaju ako proizilaze iz slobodne utakmice privrednih subjekata kojima se štite svojina i ugovori, daju podsticaji za preduzetništvo i inovaciju, investicije, i istovremeno redukuju transakcioni troškovi i povećava efikasnost. Efikasnost je, dakle prema ovoj metodološkoj osnovi, prateći ishod, a ne cilj institucionalnih promena.

Antiliberalna ekonomska filozofija, vidi i pripisuje neoliberalni karakter postojećim tranzicionim promenama u Srbiji, i time pokazuje da ne vidi snažne tendencije državnog intervencionizma koje su neposredni uzrok slabog institucionalnog restrukturisanja i slabog tranzicionog napretka u Srbiji. Antiliberalna ekonomska filozofija širi nepoverenje u tržište, u njegovu sposobnost da

24 F. Bastiat, *Ono što se vidi i ono što se ne vidi*, (Esej napisan 1850. godine), Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica 2001, str. 15.

25 P.J. Boettke, “What Happened to “Efficient Markets”, *The Independent Review*, 2010/3.

26 Kapas, J. Czegledi, P., “Econmic Freedom and Government: A Conceptual Framework”, *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, 1/2010.

obavi posao usklađivanja i koordinacije mnoštva individualnih ponašanja. Time istovremeno relativizuje/urušava vladavinu prava, i iskazuje nepoverenje u podršku koju vladavina prava daje tržištu. Netačna je teza ekonomskog antiliberalizma o razornim efektim tržišnog delovanja jer je upravo tržište, a ne država, signaliziralo „da je nešto trulo i da je svež početak neophodan. Tržište nije nikoga obmanulo; pre da je, vlada obmanula javno mnjenje proglašavajući da je bankarski sistem zdrav i pouzdan, jer se on podređivao regulaciji iz predostrožnosti nametnutoj od strane same vlade ili međunarodnih agencija zajednički stvorenih od strane više vlada."[27]

LITERATURA

1. Bastiat, F. *Ono što se vidi i ono što se ne vidi*, Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica 2001.
2. Begović, B. *Institucionalni aspekti privrednog rasta*, Službeni glasnik i CLDS, Beograd 2012.
3. Boettke, J.P. J.C. Coyne, J.C. Leeson, T.P. "The Many Faces of the Market", *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, 2/2004.
4. Boettke, P.J. "What Happened to "Efficient Markets", *The Independent Review*, 3/ 2010.
5. Caldwell, B., "Review of Robust Political Economy: Classical Liberalism and Future of Public Policy", *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, 1/2011.
6. Colombatto, E. *Markets, Morals and Policy-Making - A New Defence of Free Market Economics*, Routledge, London 2011, 3.
7. Colombatto, E. "The Rule of Law Will be the Rule of Judges", *Revue economique*, 6/2007.
8. Dam, KW. *The Law-Growth Nexus*, Brookings Institution Press, Washington D.C. 2006.
9. Furubotn, E.G. Richter, R., *Institutions and Economic Theory – The Contribution of the New Institutional Economics*, The University of Michigan Press, Ann Arbour 2003.
10. Hayek, F.A. *Law, Legislation and Liberty*, University of Chicago Press, Chicago 1973.
11. Kapas, J. Czegledi, P., "Econmic Freedom and Government: A Conceptual Framework", *Journal des Economistes et des Etudes Humaines*, 1/2010.
12. De Soto, J.H. *The Theory of Dynamics Efficiency*, Routledge, London 2009.
13. Warren, S.J. "The Market: Social Construction and Operation", Journal des Economistes et des Etudes Humaines, 2/2004.
14. Jovanović, A. "Ekonomija vladavine prava i Srbija - neka otvorena pitanja", *Pravo i privreda*, 2011/ 4 – 6.
15. Jovanović, A. „EU, kriza, neoliberalizam i institucionalno prilagođavanje Srbije", *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU* (ur. S. Taboroši), Beograd 2012, 340-345.
16. Jovanović, A."Democracy, the Rule of Law, and the Institutional Trap of the Serbian Economy" *Crisis and Quality of Democracy in Eastern Europe* (eds. M. Jovanović, Dj. Pavićević), Eleven International Publishing, The Hague, The Netherlands 2012, 154-155.
17. Jovanović, A. „Deregulacija, regulacija, regulatorna država i Srbija", *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU* (ur. R. Vasić. I. Krstić), Beograd 2013.

27 E. Colombatto, *Markets, Morals and Policy-Making - A New Defence of Free Market Economics*, Routledge, London 2011, 1.

18. Madžar, Lj. „Varljivi horizonti evropske himere – hazardna potera za pokretnom metom", *Balkan i EU*, (ur V. Vukotić. et al.), Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd 2011.
19. Madžar, Lj. *Antiliberalizam u 22 slike*, Službeni glasnik, Beograd 2012.

Internet izvori

1. Economic Freedom of the World 2013. Fraser Institute, *http://www.fraserinstitute.org/research-news/display.aspx?id=20395*.
2. Global Competitiveness Report 2013-2014. World Economic Forum, *http:/www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014* .
3. 2014 Index of Economic Freedom. Heritage Foundation and Wall Street Journal, *www.heritage.org/index/default*.
4. Transition Report Archive, EBRD, *http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships/transition/archive.shtml*.
5. *www.worldbank.org*.

MajaDrakić-Grgur [1]
Vojin Golubović[2]

DRŽAVA BLAGOSTANJA I PENZIJSKI SISTEM

Apstrakt

Nepovoljni demografski trendovi tokom prethodnih decenija su nametnuli raspravu o adekvatnosti penzijskih sistema koji počivaju na međugeneracijskoj solidarnosti – PAYG sistema i sudbini države blagostanja koja stoji iza takvih sistema. Stoga, ovaj rad ima za cilj da analizira koncept i ulogu takvih penzijskih sistema i ispita probleme sa kojima se oni suočavaju, kao i posljedice takvih problema. Rad ukazuje na vezu između krize ovih sistema i intervencionističke, antiliberalne politike države. Takođe, analiziran je penzijski sistem u Crnoj Gori, kao i problemi sa kojima se suočava.

Ključne riječi: *PAYG, država blagostanja, intervencionizam, antiliberalizam, kriza*

Abstract

Unfavourable demographic trends over the past decade have imposed a discussion about the adequacy of pension systems, which are based on intergenerational solidarity - PAYG system and the fate of the welfare state that stands behind such systems. Therefore, this paper aims to analyze the concept and role of these pension systems and examine the problems that they face, as well as the consequences of such problems. The paper points to the connection between crisis of these systems and interventionist, anti-liberal politics. In addition, it is analyzed the pension system in Montenegro, as well as, the problems it faces.

Key words: *PAYG, welfare state interventionism, anti-liberalism, crisis*

UVOD

Produženje ljudskog vijeka i starenje stanovništva su u savremenom globalnom svijetu postali vrlo značajna odrednica ne samo ekonomskog razvoja. Starenje stanovništva širi tržište proizvoda namijenjenih za stare i povećavaju se izdaci za staro stanovništvo. To dovodi u pitanje održivost penzionog sistema međugeneracijske solidarnosti - tzv. pay-as-you-go (PAYG) penzionog sistema koji je danas dominantan u svijetu. Problem održivosti penzionog sistema je još intenzivniji u sredinama sa nedovoljno razvijenim finansijskim tržištem i nefleksibilnim tržištem rada. (Ne)održivost penzionih sistema postala je predmet pažnje gotovo svih nacionalnih vlada, ali i međunarodnih institucija.

KONCEPT I ULOGA PAYG PENZIJSKOG SISTEMA

PAYG ili "sistem iz ruke u usta"[3] kao sistem u kojem sadašnja generacija zaposlenih, kroz doprinose i poreze obezbjeđuje iznos novca potreban za sadašnje penzionere nastao je u Njemačkoj prije oko 130 godina. Tvorac ovog sistema čija se ideja vrlo brzo proširila svijetom je Oto Bizmark koji u vrijeme kreiranja sistema obaveznog socijalnog i penzionog osiguranja nije krio svoju namjeru da takvim mehanizmom poveća stepen zavisnosti njemačkih radnika od države. Bizmark je upravo u državi vidio način da kroz socijalno jedinstvo, obezbijeđeno kroz sistem penzionog i

1 Fakultet za međunarodnu ekonomiju finansije i biznis -Univerzitet Donja Gorica Institut za strateške studije i projekcije

2 Institut za strateške studije i projekcije Fakultet za međunarodnu ekonomiju i finansije, Univerzitet Donja Gorica

3 Vukotić, V. (2004) "Penzijske reforme kao novi potencijal ekonomskog rasta", Konferencija o penzijskim reformama, Cavtat

socijalnog osiguranja ojača nacionalno jedinstvo tada tek ujedinjene Njemačke.[4] (Mueller, 2003). Cilj je bio jačanje geopolitičke pozicije tadašnje Njemačke koja se spremala za ratne pohode koji će uslijediti.

Ova ideja se kasnije proširila Evropom, zatim Amerikom i ostalim državama svijeta. U Sjedinjenim Američkim državama penzijski sistem zasnovan na njemačkom modelu je formiran 30-tih godina prošlog vijeka. PAYGO sistem prekida vezu između individualnog doprinosa pojedinačnog penzijskog osiguranika i njegove individualne koristi (između uloga i nagrade), a država se pojavljuje kao kolektivni entitet koji upravlja sredstvima svih penzijskih osiguranika. Drugim riječima, penzioni sistem međugeneracijske solidarnosti predstavlja kolektivističku penzijsku šemu, gdje kolektiv u liku države upravlja novcem penzionera koji su ga uplatitili kao svoj ulog u ekonomski sigurnu starost. To, poput ostalih kolektivističkih ekonomskih mehanizama, onemogućava djelovanje principa odgovornosti rušeći sistem jasnih ekonomskih podsticaja i vodi u ekonomsku neefikasnost.

Na osnovama ovako uspostavljenog penzionog sistema, vremenom se sistem socijalne zaštite transformisao, postepeno se usmjeravajući ka povećanju aktivnosti države u svim sferama ekonomskog života. Prvobitna ideja i okolnosti u kojima je nastao ovaj sistem, kao i cilj koji se njime želio postići su postepeno zaboravljeni[5], a zametnuta je klica nastanka buduće države blagostanja, koja opstaje i danas, doduše uz ne baš svijetlu budućnost. Iako se postojanje penzionog sistema zasnovanog na međugeneracijskoj solidarnosti od strane pristalica državnog intervencionizma "opravdava" i argumentuje znatno drugačije u odnosu na Bizmarkove motive i namjere, činjenica je da je Bizmarkova ideja penzionog sistema postala okosnica države blagostanja.

Današnji zastupnici protekcionizma u ekonomskoj politici državno penziono osiguranje i PAYG sistem smatraju neminovnim, jer je to uz obrazovanje, zdravstvo, bezbjednost, itd. oblast u kojoj država mora djelovati u cilju otklanjanja "tržišnih grešaka". Shodno njima, državni penzioni sistem je još jedno altruistička aktivnost "države dadilje" kojima ona građane štiti od rizika izlaganja privatnim penzionim fondovima i neizvjesnim tržišnim trendovima.

Penzioni sistem međugeneracijske solidarnosti, kako je već istaknuto, razdvajanjem doprinosa (onoga što pojedinac ulaže u fond) od nadoknade (benefita koje isti pojedinac uživa nakon što ode u penziju), onemogućava djelovanje mehanizma individualne odgovornosti. Pojedinac ulaže novac u zajednički fond, a nakon penzionisanja dobija odgovarajuće iznose iz tog fonda shodno regulativi u oblasti penzionog osiguranja. Regulativom se definišu kriterijumi na osnovu kojih se vrše uplate u zajednički fond i isplate iz tog fonda. Regulativa se određuje u političkom procesu i pojedinac nema mogućnost da prihvati ili odbije njenu primjenu. Na praktičnom nivou, to znači da nema mogućnost da bira, odnosno da je u okviru PAYG sistema ugrožena individualna sloboda svakog pojedinca. Pri tom, jedini način da neko promijeni svoj položaj "jeste da štrajkuje, primenjuje nasilje i vrši pritisak na vladu, recimo za "beneficiranje" radnog staža (privilegovane uslove penzionisanja). Sve to nema veze sa individualnim izborom, već sa političkim pritiskom za promenu zakonskih odredbi."[6]

U duhu ideološke pretpostavke države blagostanja da država bolje zna šta je korisno za pojedinca od njega samoga, PAYGO sistem onemogućava tog pojedinca da u svoje ruke uzme odgovornost za sopstvene postupke, odnosno da kontroliše svoj život. Umjesto da pojedinac dobija penziju u skladu sa sopstvenim izborom i mjerljivim doprinosom, država definiše kriterijume na osnovu kojih se određuje ko, kada, kako i u kom iznosu će dobiti penziju iz zajedničkog "kazana".

4 Mueller, A.P. (2003), Bye, Bye, Bismark, www.mises.org.

5 Hayekove "nenamjeravane posljedice namjeravanih akcija"

6 Jankovic, I. "Privatni penzioni sistem - najkraći put do kapitalizma", www.katalaksija.com

KRIZA PAYG SISTEMA – KRIZA DRŽAVE BLAGOSTANJA

Iskustvo pokazuje da je penzioni sistem zasnovan na međugeneracijskoj solidarnosti neodrživ, i kao glavni razlozi tome se navode nepovoljni demografski trendovi. Demografska tranzicija je izražena tokom posljednjih decenija naročito u razvijenim zemljama Evropske unije, ali i nekim manje razvijenim zemljama poput zemalja Balkana. Ta tranzicija se tokom posljednjih decenija ogleda u smanjenju stopa fertiliteta, produženju očekivanog trajanja života, što zajedno vodi starenju stanovništva, odnosno većem učešću starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu. Stanovništvo gotovo svih evropskih zemalja postaje sve starije,što će za posljedicu imati da svaki peti stanovnik Evropske unije do 2020. godine pripadati grupi starog stanovništva (Evropska Komisija 2011). Sa povećanim očekivanim trajanjem života, populacija 80+ (koja je sklonija bolestima i više je zavisna) takođe rapidno povećava svoje učešće u ukupnom stanovništvu.[7]

Takva demografska tranzicija vodi smanjenju broja onih koji uplaćuju doprinose za različite vidove socijalne zaštite u državi blagostanja i povećanju onih koji se oslanjaju na takve doprinose i primanja. Kao posljedica negativnih demografskih trendova, uz nepromijenjene ostale uslove (uslovi na tržištu rada i sl.) racio zavisnosti[8] se povećava. Procjenjuje se da će ovaj racio porasti u nekim razvijenijim zemljama tokom narednih decenija za čak 40 procenata[9]. Ta situacija, na dugi rok, neminovno vodi finansijskoj neodrživosti države blagostanja koja postaje skupa za finansiranje.

Istraživanja pokazuju da su zemlje sa izraženom antiliberalnom politikom one zemlje u kojima dominira starije i manje obrazovano stanovništvo. [10] U tim zemljama je prisutna snažna intervencionistička uloga države koja se suočava sa sve većim socijalnim pritiscima. Kao logično rješenje se nameće liberalizacija migratornih politika i potpuna otvorenost zemlje, kako za mladu radnu snagu iz zemalja sa manje izraženim demografskim pritiscima, tako i za obrazovane eksperte različitih obrazovnih profila.

Brojni ekspertski radovi i analize koje se odnose na utvrđivanje odnosa između postojećih ekonomskih i demografskih trendova i održivosti države blagostanja uglavnom su dolazili do istog empirijskog zaključka da je država blagostanja u dugom roku, finansijski neodrživa bez dramatičnih i značajnih rezova i smanjenja u socijalnim davanjima.[11] Trenutni demografski i ekonomski trendovi, kao logičnu, nameću potrebu za većim individualnim slobodama i individualnom odgovornošću, što podrazumijeva privatizaciju socijalnih usluga, smanjenje nivoa „kolektivne odgovornosti“ za pojedinca, odnosno smanjenje državnog intervencionizma i antiliberalizma.

Ipak, dosadašnje iskustvo je pokazalo da država blagostanja kratkoročnim i neefikasnim intervencijama pokušava vještački održati svoju poziciju i ulogu. Dakle, razloge neodrživosti sistema treba tražiti i u činjenici da PAYGO sistem sadrži “neotklonjive unutrašnje defekte”. Kako gospodin Ivan Janković u svojoj studiji “Privatni penzioni sistem - put ka kapitalizmu” kaže: “Problem je zapravo u sistemu koji oduzima slobodu pojedincu i daje je državnoj birokratiji, koja sve više buja postajući svrha sama sebi; na kraju državni penzioni program opstaje samo zato da bi birokratija koja je u međuvremenu metastazirala imala šta da administrira. Strahoviti otpori interesnih grupa privatizaciji penzionog sistema u većini država blagostanja samo potvrđuju

7 Izvještaj Evropske komisije iz 2011. godine ukazuje na to da će do 2020. godine 20 miliona ljudi na teritoriji Evropske unije biti starije od 80 godina, što predstavlja porast od oko 300% u odnosu na broj stanovnika ove starosne kategorije iz 1960. godine.

8 Dependency ratio

9 Population Division, DESA, United Nations (2002):World Population Ageing 1950-2050, , izvještaj pripremljen za Svjetsko zasijedanje o starenju, str. 18

10 Istraživanja brojnih autora ukazuju na ovaj podatak. Vidjeti: Lipsman, R. (2007):„Liberal Hearts And Conservative Brains: The Correlation between Age and Political Philosophy”, iUniverse, Paperback, September 2007.

11 Izvještaj eksperata u biltenu Evropske centralne banke iz 2004. godine je ukazivao na neodrživost postojećeg sistema socijalne zaštite i na potrebu za reformom sistema zdravstva i penzijskog sistema.

nalaze teorije javnog izbora; državni "programi" nisu benevolentne reakcije demokratske vlasti na greške tržišta, a u "javnom interesu", već izraz predatorskog ponašanja birokratije i interesnih lobi-grupa koje tlače nemoćnu i neorganizovanu većinu poreskih obveznika."[12]

NEEFIKASNOST PAYG PENZIJSKOG SISTEMA U CRNOJ GORI

Penzioni sistem u Crnoj Gori se godinama unazad koristio za rješavanje mnogobrojnih društvenih problema, od problema nazaposlenosti do penzionisanja pod povoljnijim uslovima. .Starosna granica za odlazak u penziju se dugo nije mijenjala uprkos produženju očekivanog trajanja života. Rano penzionisanje i manje strogi uslovi za sticanje invalidske penzije su bila sredstva koja su korišćena za rješavanje trenutnih problema nezaposlenosti. Jedna od slabosti postojećeg penzijskog sistema je što pravi velike transfere između različitih populacionih grupa – od onih koji proizvode ka penzionerima.

Tokom svake godine je lošiji indikator koji mjeri zavisnost broja penzionera od broja onih koji uplaćuju doprinose u državni penzijski fond. Iako je reforma PAYG sistema inicirana sa ciljem smanjenja budžetskog opterećenja, penzije još uvijek predstavljaju jedan od osnovnih izdataka državnog budžeta.

Od početka perioda tranzicije, PAYG sistem u Crnoj Gori se kontinuirano suočava sa sa problemom finansiranja usljed velikih stopa nezaposlenosti i neregistrovanog rada, opadajuće stope fertiliteta, starenja stanovništva, kao i sporog ukupnog privrednog rasta. Negativni demografski trendovi i generalno loše stanje na tržištu rada predstavljaju samo neke od razloga koji su podstakli razmišljanje o reformi penzijskog sistema i njenoj implementaciji. Ipak, reformske mjere su u većini zemalja ograničene na reformu prvog stuba penzijskog osiguranja (tzv. PAYG sistem), što je bez potpune reforme i uvođenja principa slobode izbora u načinu sticanja sredstava u starosti, doprinijelo još većoj intervenciji države i samo prividnom rješenju problema, i to na kratak rok.

Sve je nepovoljniji odnos broja zaposlenih koji uplaćuju doprinose i penzionera, čiji se prihodi iz tih doprinosa finansiraju. Analizirajući kretanje ovog odnosa uočava se da se broj penzionera i zaposlenih približava. Reformske mjere od strane države koje su imale za cilj smanjenje broja penzionera (produžavanje starosne granice za odlazak u penziju, striktniji uslovi sticanja invalidske penzije , i sl.) nijesu dale očekivani rezultat, jer je broj penzionera bilježio rast tokom godina u kojima su mjere i uvedene, dok je ukupan broj stanovnika, kao i onih koji uplaćuju doprinose stagnirao.

Grafik 1: Broj penzionera u Grnoj Gori u periodu 2009-2013

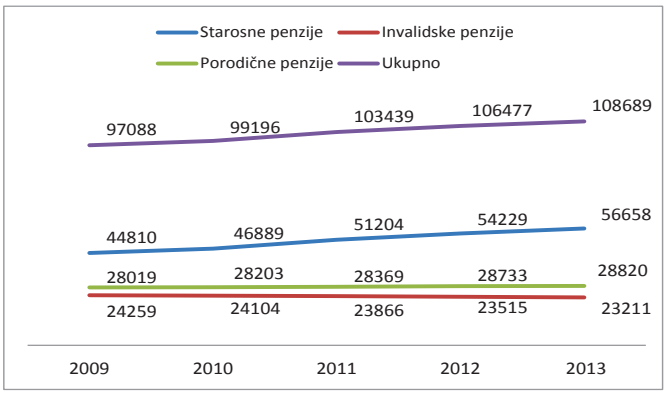

Izvor: Fond PIO

12 Jankovic, I. "Privatni penzioni sistem - najkraći put do kapitalizma", www.katalaksija.com

Paralelno sa rastom broja penzionera, rasli su i troškovi, a samim tim i deficit penzijskog sistema zasnovanog na međugeneracijskoj solidarnosti. Finansijska dokumenta Fonda PIO pokazuju nesrazmjerno brži rast korisnika prava na penzijsko i invalidsko osiguranje i isplata po tom osnovu od uplaćenih doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje. To je uticalo na značajno povećanje deficita ovog Fonda sa 102,46 mil.€ u 2010. godini na 156,71 mil..€ u 2012. godini.

Grafik 2: Rashodi i deficit penzijskog sistema u periodu 2010-2012 (u milionima .€

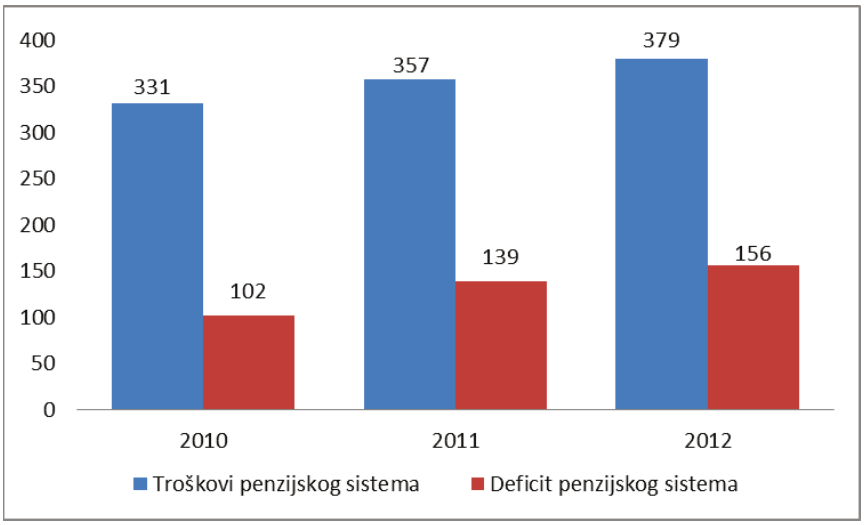

Izvor: Fond PIO, lične kalkulacije

Nespremnost na reformu koja bi nakon iniciranja bila bolna usljed viskokih tranzicionih troškova, ali bi na dugi rok značila i manje opterećenje države, uslovila je da rashodi penzijskog sistema u Crnoj Gori u odnosu na BDP budu i dalje veoma visoki. Pokrivenost penzija doprinosima je manja od 100%, tj. jedan EUR penzije se pokriva sa oko 0,6 EUR-a doprinosa. Pokrivenost ukupnih troškova prihodima od doprinosa je u posmatranom periodu značajno smanjena, sa 70% tokom 2010. godine na svega 58% u 2012. godini. Ukupni rashodi Fonda PIO su u posmatranom periodu takođe porasli i čine oko 12% BDP-a, dok je deficit u posmatranom periodu porastao sa 4,3% BDP-a na 5% BDP-a.

Deficit PAYG penzijskih sistema širom svijeta je problem koji je prisutan usljed neadekvatnog odnosa onih koji uplaćuju sredstva za penzije i onih kojima se ta sredstva isplaćuju. Dodatni problem je činjenica da se država uglavnom pokazala kao loš investitor, naročito u bivšim socijalističkim ekonomijama kao što je crnogorska. Ako se ima vidu da će taj deficit postojati i u budućnosti (i to možda u većem iznosu kao % BDP-a), kao i da će se država suočiti sa brojnim drugim obavezama kao što je podmirivanje spoljnog duga i sl, onda je jasno da će transferi za penzije predstavljati ogromno opterećenje za državni budžet.

ZAKLJUČAK

PAYG je penzijski sistem koji dominira u Evropi. To je sistem u kojem sadašnja generacija zaposlenih,kroz doprinose i poreze, obezbjeđuje iznos novca potreban za sadašnje penzionere. Penzijski sistemi međugeneracijske solidarnosti su u dubokoj krizi širom svijeta usljed negativnih demografskih trendova, ali i same prirode sistema. Slična situacija je i u Crnoj Gori gdje je evidentna sve manja finansijska održivost.

Imajući uvidu negativne demografske trendove, uz sve veću nemoć države da adekvatno odgovori predstojećim izazovima, rješenja treba tražiti u liberalnijim politikama, koja se nameću kao jedan od scenarija za borbu sa rastućim socijalnim troškovima koji nijesu samo posljedica negativnih demografskih trendova, već i antiliberalne i protekcionističke politike u sferi socijalne zaštite koju je nametnula država blagostanja. PAYG sistem kao kolektivistička šema na kojoj počiva država blagostanja uskraćuje individualnu slobodu u organizovanju života pojedinca i planiranje njegove budućnosti.

Funkcionisanje PAYG uz negativne demografske trendove i antiliberalnu politiku od strane država u kojima je takav penzijski sistem dominantan, će nesumnjivo dalje voditi produbljivanju krize, daljoj nepravičnoj redistribuciji, sve većem učešću rashoda za PAYG u BDP-u, dodatnim fiskalnim opterećenjima privrede, i sl. Visoki transferi državnog budžeta u penzijski sistem se negativno odražavaju na razvoj cjelokupne privrede i koče sveukupni razvoj, ali i zadaju udarac samoj državi blagostanja koja je na izdisaju.

LITERATURA:

1. Barr, N. (2000). Reforming pensions: myths, truths, and policy choices, IMF working paper 00/130
2. Bejaković, P.(2000). Iskustva i pouke iz reformi mirovinskih sustava u tranzicijskim zemljama“, Finansijska teorija i praksa, članak 3
3. Blake, D. (2000). Does it matter what type of pension scheme you have?, The Economic Journal, 110, 46-81.
4. Cerda, R. (2004). On social security financial crisis, Journal of Population Economics, Volume 18(3), 509-517
5. D'Addio, A.C., Seisdedos J.,& Whitehouse E.R. (2008). Investment risk and pensions: measuring uncertainty in returns, OECD Social, Employment and Migration, working paper 70.
6. Đikanović, Z. (2006): Privatizacija penzionog sistema, Biznis i država, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, str. 220-225
7. European Central Bank, Monthly bulletin, September 2004
8. European Commission (2011): Demography Report 2010-Older, more numerous and diverse Europeans, Commission staff working document, 2011
9. Feldstein, M. (1996). Social security and saving: new time series evidence, National Tax Journal, 49(2), 151-164
10. Feldstein, M. (2000). Transition to a fully funded pension system – five economic issues. NBER working paper, 6149
11. Franco, D. (2001). The Search for a Sustainable PAYG Pension System, Center for Intergenerational Studies, Institute of Economic Research, discussion paper 10
12. Holzmann, R. and Hinz R. (2005). Old Age Income Support in the 21st Century, World Bank, Waschington DC, 2005.
13. Jankovic, I. “Privatni penzioni sistem - najkraći put do kapitalizma”, www.katalaksija.com
14. Katnić, M. i Lukšić, I. (2006) Penzijske reforme – manje države, više biznisa, Biznis i država, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, str. 209-219.
15. Kornai, J. (1997) Reforming the Welfare State in Postsocialist Societies, in: *World Development*, Vol. 25 No. 8, str. 1183–1186.
16. Lipsman, R. (2007): Liberal Hearts And Conservative Brains: The Correlation between Age and Political Philosophy, iUniverse, Paperback, September 2007

17. Miles, D. i Iben, A. (2000), The Reform of Pension Systems: Winners and Losers Across Generations in the United Kingdon and Germany, Economica, Volume 67, str. 203-228
18. Mueller, A.P. (2003), Bye, Bye, Bismark, www.mises.org.
19. Population Division, DESA, United Nations (2002):World Population Ageing 1950-2050, , izvještaj pripremljen za Svjetsko zasijedanje o starenju
20. Schmidt-Hebbel, K.; (1999). Does pension reform really spur productivity, saving and growth?, Central Bank of Chile working paper 33.
21. Vukotić, V. (2001), Makroekonomski računi i modeli, CID, Podgorica
22. Vukotić, V. (2002), Penzijske reforme i tržište kapitala u Crnoj Gori, ISSP, Podgorica, 2002.
23. Vukotić, Veselin (2004) "Penzijske reforme kao novi potencijal ekonomskog rasta", Konferencija o penzijskim reformama, Cavtat

Живко Сурчулија[1]
Сретен Јелић[2]

ЛИБЕРАЛИЗАМ, УЛОГА ДРЖАВЕ И ЕКОНОМСКА КРИЗА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ

Apstrakt

У првом делу рада указује се на либерализам и улогу државе. Либерализам никада није конституисан као потпуно кохерентна социјална доктрина или оперативна политичка идеологија. Али неке од основних идеја и вредности либерализма у судару са конкурентским пројектима тоталитаризма, популизма и ауторитарног реал-социјализма су преживеле, постајући основом обнове и актуелизације либералног пројекта реформи крајем двадесетог и почетком 21. века. При том је посебно интересантан круг пост-социјалистичких земаља које су у транзицији.

У другом делу рада указује се на економску кризу и сиромаштво. Светска економска криза није заобишла ни земље региона па ни Србију. Већина земаља региона бележи пад производње, с једне стране, и пораст фискалних проблема, с друге стране. Економска криза повећава стање сиромаштва, као једног од значајних друштвених проблема. У раду је указано на сиромаштво са освртом на Србију. Посебан осврт дат је на сиромаштво у руралним подручјима са којим се суочава рурално становништво. Економска криза у свету полако јењава, али њене последице ће се осећати како у земљама региона тако и шире. Од тога умногоме зависи и решавање проблема сиромаштва.

Кључне речи: *либерализам, држава, економска криза, сиромаштво, рурална подручја, Србија.*

LIBERALISM, THE ROLE OF THE STATE AND THE ECONOMIC CRISIS, WITH PARTICULAR REFERENCE TO SERBIA

Abstract

The first part of the paper covers the topic of liberalism and the role of the state. Liberalism has never been constituted as a fully coherent social doctrine or an operative political ideology. However, some of the basic ideas and merits of liberalism have survived the collision with competitive projects of totalitarianism, populism and authoritative real-socialism, thus becoming the foundation for the revival and actualization of liberal reforms in the late 20th and early 21st century. A group of post-socialistic countries in transition is particularly interesting.

The second part of the paper covers the topic of the economic crisis and poverty. The global economic crisis has not bypassed the countries in the region, or Serbia. Most countries in the region have recorded a decline in production on the one hand and a rise in fiscal problems on the other. The economic crisis increases poverty, which is one of important social problems. The paper covers the problem of poverty, with reference to Serbia. A particular focus is put on poverty in rural areas, which rural population has been facing. The economic crisis in the world is getting better, but its consequences will be felt in the countries in the region and beyond. This greatly affects the addressing of the problem of poverty.

Key words: *liberalism, state, economic crisis, poverty, rural areas, Serbia.*

1 Проф. др Живко Сурчулија, Универзитет у Београду, Технолошко-металуршки факултет, Београд

2 Проф. др Сретен Јелић, Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Београд-Земун

УВОД

Основне идеје либерализма и данас живе, а неке од њих нису доживеле значајне промене. Те промене су највидљивије последњих неколико деценија у компромису либералних идеја и утилитарних идеја, које у први план стављају уверења о благостању и идеју и праксу повећања улоге државе у регулисању привредног и друштвеног живота. Али исто тако светска економска криза, која је отпочела пре неколико година у САД и шири се целом планетом, и још увек траје, озбиљно је уздрмала основне принципе неолиберализма, као и реафирмисала питање улоге државе (пре свега у регулисању економије и финансијског живота).

Због међусобне повезаности и зависности криза је захватила велики број земаља у свету. Она се ширила и није заобишла ни земље региона, па ни Србију, и запретила да угрози достигнућа постигнута у области стабилности и економског напретка постигнутог првих година овог века. Услед економске кризе дошло је до повећања сиромаштва као једног од значајних феномена а посебно у руралним подручјима. Да би се последице кризе ублажиле предузете су одређене мере од стране влада и надлежних институција. Економска криза у свету скоро да се превазилази, као и у земљама региона и у Србији. У зависности како се буде опорављала привреда развијених земаља, а и наше, умногоме ће зависити и смањење сиромаштва.

1. Либерализам и улога државе

Либерализам је, као и две друге поменуте идеологије, имао своју дугу историју. Настао је у Енглеској током 17. века и нешто касније у Француској и другим европским земљама. Имао је своје развојне фазе: од раног и класичног преко утилитарног и конзервативног, до неолиберализма. Теорија о природним правима, реформација, рационализам и просветитељство су основни мисаони, теоријски и филозофски извори либерализма. Филозофски темељи класичног либерализма су, пре свега, у делима Хобса, Лока, Хјума, Бентама, Волтера, Монтескјеа, Токвила, Конта, Мила и многих других, насталих од 16. до 18. века. Либерална традиција је врло богата и различити аутори стављају акценат на различите аспекте либералне доктрине. Али, чини се, уз сву опасност уопштавања, да у сржи либерализма стоји идеја слободе. Реч је о идеји индивидуалне слободе и идеји о човеку појединцу као носиоцу природног права да буде слободан и аутономан према другом човеку, држави и власти. У тим својим природним правима човек је равноправан с другим људима, а уплитање држава у живот појединца и економију мора бити минимално, сводећи се на „ноћног чувара“ - она штити права и слободе појединаца и оно што су они слободно и добровољно договорили и уговорили. Поред идеја о слободном усаглашавању слободних појединаца, либерализам у први план истиче идеју једнакости грађана пред законом, изборној вољи грађана, подели власти, заштити приватне својине, улози слободног тржишта у регулисању економских односа, раздвајању јавне и приватне сфере живота, одвајању цркве од државе (секуларизација), вишепартијском систему државне демократске политичке власти.

Наравно, кад кажемо да су основне идеје либерализма и данас живе као победничке идеје и политички пројекат, не мислимо да либералне идеје немају своју унутрашњу противречност, те да неке од њих нису доживеле значајне промене. Те промене су највидљивије последњих неколико деценија у компромису либералних идеја и утилитарних идеја, које у први план стављају уверења о благостању и идеју и праксу повећања улоге државе у регулисању привредног и друштвеног живота. Наш је утисак да, иако је либерализам типична идеологија грађанске класе и грађане друштва, он има битан општезначајан историјски учинак у правцу социјалне модернизације, увећавања људског знања и моћи, социјалног прогреса

(економског, културног и технолошког), и афирмацији личне аутономије и слободе, људских права и заштите мањина у земљама либералне демократије. Према земљама неразвијене светске периферије и полупериферије, водеће земље протагонисти либерализма (САД) се често понашају хегемонистички из позиције велике силе која не мора да хаје за принципе међународног права. Али исто тако светска економска криза, која је отпочела пре неколико година у САД и шири се целом планетом, и још увек траје, озбиљно је уздрмала основне принципе неолиберализма, као и реафирмисала питање улоге државе (пре свега у регулисању економије и финансијског живота).

У последњих педесет година након II светског рата, либерална начела су посебно у односу на начела социјалне правде, социјалне улоге државе и благостања, знатно измењена. Либерализам је показао значајну моћ модификације, комбиновања и мешања пре свега са идеалима из корпуса који називамо социјалистички или социјалдемократски. Не мали број земаља класичног либерализма 70-их година прошлог века прибегава идејама, „социјалног либерализма", „државе благостања" и „социјалне државе". Међутим велика социјална давања и економска криза 80-их година прошлог века доводе до напуштања социјалистичких начела и повратка важним либералним вредностима, пре свега у САД (реганизам) и Великој Британији (тачеризам), кроз напуштање концепта богатог друштва које решава проблеме појединца, и враћања рационалном креативном појединцу као локомотиви привредног развоја. Било је то време неолиберализма. Криза и урушавање социјалистичких система крајем 80-их ојачале су позиције либерализма у овој неолибералној фази. Бивше тзв.комунистичке земље крећу у процес транзиције из реал-социјализма, који није издржао пре свега економску утакмицу са развијеним либералним земљама Запада. Либерализам тријумфује и то изгледа не толико што је непротивречан и апсолутно бољи, већ зато што је противнички тзв. реал-социјализам, испао лошији. Пред снажним диктатима САД, ЕУ, ММФ-а, или Светске банке, неке од пост-комунистичких земаља су стриктније у коришћењу либералних начела у свом развоју од неких земаља старог либерализма. Фактичка употреба неких либералних начела у конкретним условима довела је неке од земаља транзиције, после много падова и успона, у чланство ЕУ, уније либерално заснованих земаља. Друге међу њима употребом и злоупотребом начела либерализма доспеле су у стање првобитног, пљачкашког, па чак, и мафијашког капитализма. На међународном плану успостава новог међународног поретка, заснованог на свеопштој глобализацији идеја либералног друштва, довела је до нових врста хегемоније најразвијенијих земаља (једине суперсиле пре свега) над неразвијеним земљама светске периферије и повећању јаза између развијених и неразвијених

Само по себи поставља се питање: Шта је доживело крах - основна начела и вредности социјализма попут социјалне правде, друштвене једнакости и задовољења људских потреба као циља производње - или пак конкретно - историјски пројекат „реалног" и „самоуправног" социјализма. Веома смо близу одговора, о коме се може расправљати, да поменуте основне вредности и начела нису нестала са историјске сцене. Та иста начела неке од развијених демократских земаља успешно практично утискују у ткиво својих друштава, а док је човека и човечанства борба за више социјалне правде и једнакости биће жива. Али са историјске сцене је нестао један конкретно историјски пројекат социјализма. Зашто? - Чини се пре свега зато што социјалистичке политичке елите нису искрено желеле либералне тржишне реформе, јер би реализацијом тих реформи изгубиле главни стуб своје социјалне моћи - политичку контролу над привредом и економијом, а посебно инвестицијама.

У даљој анализи поставља се и питање - како идеје и вредности либерализма, социјализма и национализма кореспондирају са српским друштвом у транзицији. Чини се да одговор на ово питање тражи увид у стање, карактеристике и успешност српске транзиције, Реч је о

специфичној транзицији која је истовремено закаснела, парцијално (не)успешна и тренутно и делимично блокирана. Закаснела, јер је деведесетих година прошлог века транзиција била формална, сведена на увођење фасадног вишепартизма и врло делимичне приватизације. На делу је по оцени већине истраживача био један дубоко ауторитаран систем власти који је почивао на комбинацији идеја и вредности ауторитарног социјализма, ауторитарног национализма и неке врсте фингираног потпуно минималног либерализма.

Српска транзиција је парцијално (не)успешна јер је у неким елементима била релативно успешна, а у неким делимично, или потпуно, неуспешна. Неке од важних идеја и начела на којима почивају либерално-демократска друштва почела су се лагано остваривати имајући мноштво грешака у виду. Успешно је остварено спољно-политичко отварање према свету (УН), Европи (пријем у Савет Европе) и међународним финансијским организацијама (Светској банци и ММФ-у;) делимично је регулисано доспеће великих дугова; обновљена је сарадња с важним западним либералним државама и суседним земљама; остварена је неопходна макро-економска стабилност (релативно чврст динар, релативно мала инфлација и велике девизне резерве); отпочела је и још увек траје у много чему неуспешна и по развој штетна врста приватизације; тада су створени и услови за избегавање већег буџетског дефицита.

Који су то укратко, основни недостаци, проблеми и неуспеси српске транзиције? На основу делимичног увида у истраживања и литературу, чини се да су то пре свега:

- Недостатак јасне концепцијске глобалне стратегије кретања ка развијеном модерном либерално-демократском друштву. Петооктобарске промене више су биле ослоњене на стратегију против - Милошевићевог режима - него ли на разрађену концепцију и стратегију за одређену врсту промена. Делотворне стратегије још увек нема, тек се ствара. Постоје само парцијалне мере. Грађанима још није јасно речено да реформе воде путем транзиције у капитализам, и што је једнако важно - који капитализам бирамо - онај заснован на неограниченом либерализму и неолиберализму, или онај скандинавског, немачког или француског типа који релативно успешно комбинује капитал и тржишну привреду с идејама социјалне сигурности.
- Спора демонтажа бившег и формирање новог социјалног система. Постојећи друштвени систем носи у себи знатне дозе социјалистичке и патријархалне ауторитарности и немодерног. Дисконтинуитет с бившим режимом је спорији него што се очекивало. У том бившем режиму створени су темељи богаћења ратних профитера, људи блиских политичкој структури, темељи првобитног, мафијашког капитализма. Створен је својеврстан континуитет нове демократске власти с тим темељима бившег режима. У самом врху нове власти ничу нове и нове корупционашке афере. Рука правде још увек споро или никако не дотиче успостављену мрежу међусобно повезаних ново компонованих бизнисмена, мафијаша, лажних патриота и дела политичког и државног апарата, односно нове политичке елите. Број међусобних оптужби за корупцију без судског епилога вртоглаво је растао.
- Приватизација с пуно проблема и снажно присуство државе у привредним и економским односима у друштву;
- Недостатак чврстих, стабилних потпуно функционалних демократских институција и владавине права. Није успостављена чврста подела виасти на парламентарну, извршну и судску, има елемената доминације извршне власти.
- Изостанак још озбиљнијих страних инвестиција и свежег инвестиционог капитала;
- Велики број сиромашних, недовољна социјална заштита и сигурност сиромашних, незапослених и других социјално угрожених грађана „губитника“ у транзицији.

- Дуга политичка нестабилност;
- Споро обнављање средњих слојева друштва и самим тим споро прихватање либералних вредности, уз знатно присуство традиционалних и комунистичких вредности, и превладавање патријархалне и ауторитарне над демократском политичком културом;
- У све набројане пред српским друштвом стоји још и проблем Косова и Метохије.

Може се закључити да превладавају минуси над плусевима у српској транзицији. Много је већи број слабо решених проблема и питања и недовољно успешних подручја реформи него ли оних успешних. Зато је изгледа транзиција и делимично блокирана.

При оваквом стању ствари тешко је прогнозирати могуће трендове кретања српске транзиције у наредним годинама. Оно што је до сада ваљано урађено говори у прилог томе да је тешко очекивати слом транзиције и повратак на предтранзиционо време у годинама које предстоје. Али обзиром на тежину проблема са којом се транзиција суочила, тешко је очекивати брз темпо транзиционих промена у наредних неколико година. Склони смо веровању да ће се наставити реформе, али корак по корак, до коначног приближавања и/или ,уласка у Европску Унију.

2. Економска криза и сиромаштво

Економска криза почела је средином 2007.године. Финансијска криза је настала 2008. године да би прерасла у економску кризу у 2009.години. Настао је слом тржишта капитала, највеће банке су банкротирале и друге финансијске институције, јавила се криза у неким највећим компанијама у свету и др.

Дубина економске кризе се већ може проценити, али колико ће трајати и које ће све земље обухватити за сада се не може предвидети. Криза у 2009.години је настављена и она је дубља 2 до 10 пута у поређењу са кризама из претходног периода (World Economic Outlok, 2009:14). Криза настала као последица гомилања низа проблема у дужем временском периоду почела као криза некретнина у САД а затим се пренела на финансијска тржишта преко САД у Европу и свет. У САД прва већа хипотекарна установа банкротирала је априла 2007.године. Настаје пад цена некретнина и у Европи. Прва велика инвестициона банка у САД Bear Stearns крахирала је марта 2008.године. После неколико месеци САД су национализовале две највеће хипотекарне установе Freddy Mack i Fannie Mae.

Влада САД је септембра 2008.године одобрила зајам на две године највећем светском осигуравајућем друштву AIG како би га спасила од банкротства. До октобра 2008. године у низу финансијских установа дошло је до стечаја а затим уз осцилације настаје смиривање. У првом тромесечју 2009.године у САД неке финансијске институције су остваривле и значајан профит. Интервенција државе дала је резултате што се одразило на рад берзи у свету.

У периоду 2001-2008. године економски раст привреде Србије годишње се кретао око 4,8% годишње и поред тога што је био динамичан он је био неодржив јер се заснивао на превеликој финансијској потрошњи. Након избијања светске економске кризе, привредни раст у периоду од 2009-2012. је износио -0,75% годишње /Радоњић,2013:199/

Када је реч о Србији последице економске кризе се осећају, оне не јењавају већ у неким сегментима су и веће. Ефекти кризе су посебно утицали на феномен сиромаштва. Сиромаштво је проблем са којим се суочава велики број земаља у свету. И Србија се суочава са проблемом сиромаштва, а посебно становништво у руралним подручјима.Пад производње у току неколико година претходног века и на почетку овог века погодио је у животни стандард највећег дела становништва. Смањење сиромаштва и укључивање у токове друштвеног живота тражи решавање и промовисање одрживих прихода за живот

и основне животне потребе становништва. Уз динамичан привредни раст, отварање нових радних места, спречавање даљег раста сиромаштва и увођење нових мера социјалне заштите су на неки начин основне смернице за друштво које се суочава са сиромаштвом да би се број сиромашних смањио и последице економске кризе ублажиле.

Економска криза и последице које су настале довеле су до раслојавања друштва где је сиромаштво захватило значајан део становништва. Сиромаштво је често праћено са незапосленошћу, великим бројем запослених који остају без посла, неписмености, неисхрањености, немогућности набавке основних животних намирница и сл. Са сиромаштвом се суочавамо и у градским а нарочито у руралним подручјима. Сиромашни људи у свакодневном животу не могу да задовоље основне потребе за живот да набаве храну нити имају могућности да се образују, лече... Сиромаштво у Србији је појава са којом се суочава део становништва, одређене групе и заједнице. Према томе, оно је сложен феномен и представља један од облика економске искључености. Економска искљученост се може разумети као искљученост појединаца, домаћинста и читавих друштвених група из развојних сектора економије, или чак из тржишних сектора економије, као и процеса дистрибуције економских ресурса, услед чега они бивају спречени да задовоље своје потребе, остваре своја права, развију свој људски капитал и на тај начин побољшају животни стандард и квалитет живота (Цвејић.,и др., 2010:37).

Сиромаштво је израженије у руралним подручјима у појединим регионима и областима. Последице привредног развоја земље утицале су на пад стандарда становништва посебно одређених група и заједница и на сиромаштво. Сиромаштво посебно је концентрисано у традиционално неразвијеним подручјима Југа и Југоистока земље. У руралним подручјима наведених региона сиромашни су пре свега пољопривредници у брдско-планинским подручјима и маргиналним, стари којих је значајно учешће у односу на укупно рурално становништво, популација жена, запослено рурално становништво, домаћинства са 6 и више чланова и др.

Неминовна последица привредног развоја земље је и промена структуре домаћинстава, демографске и социо-економске структуре руралног становништва а као резултат тога јавља се смањење броја укупног и активног пољопривредног становништва, што доводи до смањења радне снаге на породичним пољопривредним газдинствима.

Услед економске кризе и пада производње дошло је до пада и бруто домаћег производа што је директно утицало на стандард грађана, незапосленост и сиромаштво. Последице негативних привредних кретања је монетарна нестабилност јер се у позадини високе и упорне инфлације и прецењеног номиналног девизног курса налази неконкурентна производња са великом финалном потрошњом (Радоњић,2013:209).

У периоду између две анкете о животном стандарду 2002-2007. године разлике у сиромаштву између града и села су повећане где је рурално сиромаштво повећано у односу на град са 1,6% на 2,3% (РЗС,2008:177). Највеће учешће сиромашних чине домаћинства без мале деце тим пре што она обухватају око 2/3 сиромашних.

На основу Анкете о животном стандарду у 2007. години феномен сиромаштва у Србији је израженији у руралним подручјима. Тако је у руралним срединама у односу на урбане у 2007 години 9,8 % сеоских домаћинстава сиромашно а градских 4,3%. У 2007. години око 2/3 сиромашних је живело у руралним срединама.

У 2007 години изнад просечног индекса сиромаштва су групе деце од 6 до 14 година и деца до 5 година. Сиромаштво популације деце до 14 година најмање је смањено у односу на 2002. годину.

Анализирајући домаћинства са носиоцем који је без школе или има незавршену основну школу подаци указују да је 18,7% сиромашних. Учешће сиромашних опада са растом нивоа образовања носиоца домаћинства. Образовање руралног становништва је неповољније у односу на градско становништво. Тако да у руралним подручјима значајно је учешће популације која нема никакву школу или су са осмогодишњим образовањем. Ова појава је изражена у пољопривредним домаћинствима.

На основу истраживања и методологије која је примењена, те спроведене анкете на узорку од 1621 домаћинство финансијско сиромаштво у руралној Србији крајем 2009. године оцењено је на 38,6% код домаћинстава и 38,6% код појединаца. Овако висока стопа сиромаштва забележена је и у руралним областима у неким земљама чланицама ЕУ / Португалија, Румунија, Литванија.../ Сиромаштво на селу мерено оваквом методологијом је детерминисано низом фактора/положај на тржишту рада, приходи, број чланова домаћинства. (Цвејић.,и др., 2010:38).

Услед последица економске кризе и пада привредних активности у одређеним гранама привреде наше земље настављене су негативне тенденције у уделу сиромашних. Број сиромашних се почео посебно повећавати у руралним подручјима а пре свега у регионима и областима Југа и Југоистока земље. Наведена кретања о стању сиромаштва уопште а и у руралним подручјима указују на неминовност предузимања низа мера у различитим институцијама и локалним заједницама како би се његове последице ублажиле и удео сиромашних смањио.

ЗАКЉУЧАК

Либерализам је, имао своју дугу историју. Основне идеје либерализма и данас живе неке од њих нису доживеле значајне промене. Те промене су највидљивије последњих неколико деценија у компромису либералних идеја и утилитарних идеја, које у први план стављају уверења о благостању и идеју и праксу повећања улоге државе у регулисању привредног и друштвеног живота.

Светска економска криза, која је отпочела пре неколико година у САД и шири се целом планетом, и још увек траје, озбиљно је уздрмала основне принципе неолиберализма, као и реафирмисала питање улоге државе (пре свега у регулисању економије и финансијског живота). Она није заобишла ни регион, а ни Србију. Последице економске кризе су посебно утицале на сиромаштво као значајан феномен и појаву са којом се суочава део становништва и обухвата одређене друштвене групе и заједнице. Један део становништва суочава се са сиромаштвом јер не може да задовољи основне егзистенцијалне потребе. Сиромаштво је израженије у сеоским подручјима и концентрисано је посебно у подручјима на Југу и Југоистоку земље.

Привредна кретања у нашој земљи нису у стању да обезбеде одржив раст и растући стандард живота грађана. Због тога проблем се огледа у високом одрживом и растућем дефициту текућег рачуна и ниском пер капита БДП-у. Услови размене примарних производа и полуфабриката у односу на технолошки захтевне производе на светском тржишту су неповољни.

Да би се превазилазила привредна кретања у Србији неопходан је развој грана производње у којима је развој могућ и повећање продуктивности чиме би се утицало на повећање стандарда становништва и смањење сиромаштва.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гелнер Е. (Gelner, E.).(1983) Nations and Nationalism, Bleckwell, London.
2. Ђорђевић, Ј. (1975) Одредница социјализам у Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд.
3. Матић, М. (2002) Либерализам, популизам, демократија, Службени лист СРЈ, Институт за полттичке студије, Београд.
4. Мил, Ц. С. (1988) О слободи, Филип Вишњић, Београд.
5. Тамир, Ј. (1996) Либерални национализам, Филип Вишњић, Београд.
6. Радоњић.,О. (2013) Још једна декада беспућа српске привреде:узроци и перспективе у Лазић., М., Цвејић., С, Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације: ИСИ ФФ, Београд.
7. Смит А. (Smith, A.). (1983) Theories of Nationalism, Duckworth, London.
8. Статистички годишњак Србије. (2008,2011) Републички завод за статистику Београда.
9. Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, (2003), Влада РепубликеСрбије, Београд (преузето са сајта: http://www. prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp)
10. Сурчулија, Ж. (1976) Друштвена анатомија национализма, Младост, Београд.
11. Сурчулија, Ж. (2003) Политика и слободе у српском друштву у транзицији у Зборнику Политика и слобода, ИДН. Центар за економска истраживања, Београд.
12. Цвејић., С., и др. (2010) Социјална искљученост у руралним областима Србије, УНДП Србија, Сектор за инклузивни развој, Београд.
13. Зборници радова.(2001и2002) Глобализација и транзиција и Транзиција и институције (ИДН, Центар за економска истраживања и Фридрих Еберт Штифтунг (Friedrich Ebert Stiftung), Београд.
14. Зборник радова. (1996) Циљеви и путеви друштава у транзицији, Институт друштвених наука и Руска академија наука, Београд.
15. Зборник радова. (2002), Биланс промена, Свеска II, приредио Јовица Тркуља, Кикинда.
16. Зборник радова. (2001) Револуција и поредак, О динамици промена у Србији, приредили Ивана Спасић и Милан Суботић, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.

Darko Marinković[1]

LIBERALIZAM IZMEDJU VIZIJE SLOBODE I IDEOLOŠKE MANIPULACIJE

„Da li će sloboda umeti da peva
onako kao što su sužnji pevali o njoj "
Branko Miljković

Apstrakt

O pitanjima liberalizma, njegove definicije, ključnih odrednica, perspektivama vodjene su i vode se rasprave na političkom, teorijskom i ideološkom planu. U tom kontekstu suočavali su se liberalizam i antiliberalizam, a upravo taj sukob nosi najveća ideološka i političko interesna opterećenja. Medjutim, najradikalniji sukobi o pitanjama liberalizma i natiliberalizma vodjeni su na terenu društvene prakse, pa se u analizi toka i sadržaja ovih sukoba sasvim prikladno može primeniti narodna poslovica „Ne pada sneg da pokrije breg, već da zveri pokažu trag". I u ovom slučaju se potvrdilo da se teorijski i ideološki sukobi uvek koncentrišu oko ekonomskih pitanja, odnos ekonomskih interesa pojedinih društvenih grupa. To potvrdjuje i činjenica da različiite koncepcije liberalizma, odnosno antiliberalizma odražavaju različitu društvenu moć pojedinih društvanih klasa i slojeva. Ako se udje u analozu ovih sukoba može se lako uočiti jedan zajednički imenitelj – sukobi su u velikoj meri koncentrisani na ulogu i objektivne domete tržišta i tržišne utakmice sa jedne strane i intervencije države u ekonomski život društva sa druge strane. Taj sukob je trajno prisutan u društvenoj teoriji i različitim koncepcijama ekonomskog uredjenja društva, a ispoljio je i svoje radikalne, otvorene oblike u aktulenoj globalnoj krizi. Dužina trajanja, intenzitet i posledice globalne krize potvrdjuju i upozoravaju da ni jedan od ponudjenih koncepata, uključujući liberalne i antiliberalne, ne daje odgovarajuće dugoročne odgovore o putevima izlaska iz krize.

I pored toga što je veoma rizično praviti takve periodizacije tok društvenih zbivanja pokazuje tendenciju da liberalne ideje, ili tačnije rečeno najkontroverzniji stav o tome da ekonomski život treba prepustiti isključivo zakonima tržišta dobijaju snagu u vreme ekonomskih kriza, dok stavovi o ograničavanju tržišta i ekonomskoj i socijalnoj intervenciji države jačaju u vreme ekonomskog i socijalnog prosperiteta. Tvrdokorni liberalni ekonomisti i u tome vide uticaj tržišta, odnosno pokazatelj veće ponude, a smanjene tražnje za radnom snagom, što obara njenu cenu, ali činjenice govore da je problem daleko složeniji.

Ključne reči: *liberalizam, država, ekonomija, tržište, društveno odgovorno poslovanje, konflikti, kriza kapitalizma*

UVODNE NAPOMENE

Ako bi se tražio zajednički imenitelj svih naučnih konferencija koje je u protekle skoro dve i po decenije organizovao Institut društvenih nauka, onda bi se taj zajednički imenitelj svakako mogao pronaći u temi ovogodišnjeg Skupa „(Anti)liberalizam i ekonomija". Zapravo, može se reći da je odnos liberalizma i ekonomije zajednički imenitelj većine naučnih i političkih skupova koji su se održavali, ne samo u Srbiji, već i u regionu i Evropi. Sva pitanja o kojima su vodjene javne rasprave, sukobljavali se stavovi i argumenti naučnika i stručnjaka različitih orijentacija, različite političke i ideološke vizije uredjenja društva, vodjene različite ekonomske i socijalne

1 „Megatrend" Univerzitet, Beograd

politike, odigravali se industrijski i socijalni konflikti, uključujući i najradikalnije vidove ovih konflikata, mogu se, a znatan broj njih se mora posmatrati kroz prizmu odnosa (anti)liberalizma i ekonomije. [2]

U tom pogledu, društvene okolnosti u savremenom svetu, kao i u Srbiji, upozoravaju na potrebu primene jednog pedagoškog načela, koje se rečnikom pedagogije definiše kao „utvrdjivanje predjenog gradiva". Naravno, ta pedagoška mera se u ovom slučaju ne odnosi samo na djake i studente, već i na društvene procese u celini. Pri tome je neophodno imati u vidu da je socijalna, politička, ekonomska i moralna cena daleko veća, onda kada se proces „utvrdjivanja predjenog gradiva" odvija na nivou društva. Reč je o tome, da je srpsko društvo već dve i po decenije u dubojoj krizi iz koje ne nalazi trajni i stabilan izlaz, koji bi vodio u pravcu moralnog ozdravljenja, ekomskog i tehnološkog napretka i na tome zasnovanog unapredjivanja standarda i kvaliteta života, slobode i dostojanstva svakog pojedinca, kao krajnje mere i kriterijuma smisla i uspešnosti politike i strategije društvenog razvoja. Isto tako, Evropa se već više od pola decenije nalazi u ekonomskoj i društvenoj krizi, a trajan i stabilan izlaz iz krize je još uvek dalek i neizvestan. Pri tome je već na pojavnoj ravni prepoznatljivo da se konflikti koje kriza neizbežno donosi vode istovremeno u sferi realnog ekonomskog života, u sferi politike, ali i na ideološkom i naučnom planu, upravo kao sukob liberalizma i antiliberalizma, uključujući i one najradikalnije vidove tog sukoba, odnosno političke i ideološke isključivosti koja apriori optužuje zagovornike drugačijeg shvatanja, „dokazujući" da je liberalizam, odnosno antiliberalizam, ne glavni, već jedini i isključivi krivac za krizu koja predstavlja stvarnost svih nas. Možda bi besmislenost tog sukoba najplastičnije da prikaže sledeća igra reči, koja glasi „slobodni antiliberalizam" i „neslobodni liberalizam". Sve to nas, još jednom, po ko zna koji put vraća na osnovno polazište izrečeno u antologijskoj poruci Voltera svojim neistomišljenicima, koja glasi... Gospodine, ne slažem se sa vama, ali ću se uvek borii za vaše pravo da slobodno i bez ikakvih posledica govorite ono što mislite". Sukob „liberalizma" i „antiliberalizma" koji nije nov, samo se danas u kontekstu aktuelne globalne krize javlja u novim pojavnim oblicima, samo nas snagom očiglednog primera upozorava na posledice ideološke i političke isključivosti, koju je neophodno zameniti objektivnim, integrativnim, interdisciplinarnim pristupom, koji, pored ekonomskih, mora uzeti u obzir i istorijske, filozofske, etičke aspekte ovog pitanja. Time se samo potvrdjuje, ono što je davno poznato u društvenoj teoriji da se ekonomski procesi ne mogu posmatrati izolovano, već isključivo u širem društvenom kontekstu. Samo taj širi društveni kontekst daje argumentaciju da je shvatanjima, namerno neću reći „liberala" i „neoliberala " prema kojima tržište treba da bude jedini i isključivi regulator ekonomskih odnosa i procesa u društvu i da je ekonomija moralno neutralna mesto muzejima i da takav koncept pripada isključivo istoriji, a nikako sadašnjosti i budućnosti. Tome u prilog govori sledeća činjenica. Od velike ekonomske krize 1929 godine država definitivno ulazi u ekonomski život društva. Ona merama ekonomske, poreske i socijalne politike, zakonodavstvom u velikoj meri uredjuje ekonomski prostor, odnosno društveno okruženje za ekonomski, tehnološki i socijalni razvoj. Isto tako, primetna je tendencija porasta uloge i uticaja države na ekonomski život društva. Danas nije sporno dali država treba da učestvuje u ekonomskom životu društva.[3] Pitanje glasi kako da to učini na najcelishodniji način. Jer, iskustvo mnogih zemalja, a pre svega, zemalja tranzicije, u koje spada i Srbija je potvrdilo i upozorava da država može da utiče na ekonomski život društva na negativan, štetan način.[4] U tom smislu, može se reći da postoje dve vrste država. Jedne koje svoju ulogu u ekonomskom životu društva ostvaruju tako što podstiču razvoj novih tehnologija, optimalno i odgovorno korišćenje prirodnih resursa, uspostavljanje

2 Lubarda B:"Radno pravo", Pravni fakultet, Beograd 2012

3 Gidens A. : „The Third Way –The Revival of Social Democracy" Oxford, Blackwell, 1998

4 Stajić D. "Zablude o socijalnoj državi", Institut za političke studije, Beograd 2010

koncepta i prakse društveno odgovornog poslovanja, odnosno definisanja i ostvrivanja strategije i politike ekonomskog i društvenog razvoja na korist svih gradjana. U drugu grupu spadaju one države koje ekonomski život društva uredjuju isključivo na korist privilegovane društvene grupe enormno bogatih i pripadnika političke vlasti, koji u suštini čine jedan tim, što za posledicu ima siromaštvo, rastuću nezaposlenost, diskriminaciju, a naravno socijalno i političko nezadovoljstvo, industrijske i socijalne konflikte, socijalnu i političku nestabilnost.

LIBERALIZAM IZMEDJU IDEOLOGIJE I VIZIJE

Kada bi se grupi pojedinaca različith socio demografskih obeležja (pol, starost, socijalno poreklo, obrazovanje, zanimanje i tsl.) postavilo pitanje šta je to „liberalizam" ili još jednostavnije šta je to „sloboda", dobili bi se veoma različiti odgovori. U tome i jeste smisao i poketačka,razvojna snaga slobode, što ona ima neograničeni broj varijeteta, što svaka individua ima svoju viziju slobode, koja ga pokreće na definisanje individualnih, ali i na učešće u definisanju i ostvarivanju zajedničkih društvenih ciljeva. Istorija, kao učiteljica života nas uči da je sloboda razvojna kategorija, pa se u tom svetlu za liberalizam može reći da je učenje o slobodi. Svaka generacija, svaka epoha u istoriji ljuskog društva, kao i svaki pojednica imali su sopstvenu viziju slobode. Sloboda, medjutim, nije isključivo naučna, objektivna kategorija. Ona je izraz filofofskog, etičkog pristupa svetu i samom sebi, ona je smisao i cilj života, uslov razvoja pojedinca i društva, sloboda je subjektivni osećaj, koji predstavlja jedan od ključnih parametara naše individualnosti.[5] Za nekoga je sloboda da ne nosi lance na nogama i rukama, za nekoga je sloboda da bez obaveza luta po svetu, za nekoga je sloboda komad hleba i dostupnost izvora pitke vode, za nekoga je vrhunac slobode mogućnost da slobodno ispoveda svoju religiju, ili da slobodno govori ono što misli, za nekoga je sloboda da živi sam, a za nekoga skladan porodični život. Lepršavom, različitom, razvojnom, dinamičkom, shvatanju slobode kao temeljne odrednice ljudske individualnosti, možda najbolje odgovara aforizam našeg poznatog pesnika Duška Radovića, koji kaže: „Mnogi ljudi su nesrećni, jer nisu ostvarili svoje želje, a problem j u tome što njihove želje nisu bile realne"[6] Taj aforizam govori o slobodi kao dinamičnoj igri realnosti, želja, nada i vizije, individualne i zajedničke.

U tom smislu treba posmatrati poruku, odnosno pitanje pesnika Branka Miljkovića „Da li će sloboda umeti da peva onako kako su sužnji pevali o njoj". Istorija je, nažalost, pokazala da pesma o slobodi izgleda mnogo lepše i zanosnije, nego što izgleda sloboda kao društvena realnost. Taj raskorak izmedju želja i društvene realnosti u velikoj meri proističe iz činjenice da su oni koji su se borili za slobodu veoma često nastojali da slobodu zadrže samo za sebe, što u suštini znači da je uskrate drugima, odnosno smatrali su slobodu isključivo svojom privilegijom i tekovinom. Naravno, to nije bilo moguće, ili je bilo moguće, najpre kao kratkotrajna stvarnost zanosa pobednika, a zatim kao optička varka, jer su takva nastojanja suprotna suštini slobode kao univerzalne kategorije, pri čemu je ta univerzalnost slobode samo jedna od strana univerzalnosti ljudskog bića.

Medjutim, nastojanje pobednika da slobodu delimično ili potpuno zadrže za sebe, nije moglo da zaustavi jedan pozitivni proces. Taj pozitivni proces ogledao se u činjenici da se stalno podizala lestvica kriterijuma o slobodi, ne samo o njenoj teorijskoj i filozofskoj definiciji, već i o praktičnim manifestacijama. Poredeći društvo u savremenom dobu i u prethodnim istorijskim epohama, lako se može uočiti da se shvatanja o slobodi bitno razlikuju, pre svega u tom smislu što se pojam slobode stalno bogatio novim sadržajima i proširivao na sve veći krug ljudi. Tome u prilog govori na pojavnoj ravni uočljiva činjenica da mnoge pojave i odnosi koji su postojali pre samo jednog veka, a predstavljaju grube vidove kršenja slobode i dostojanstva ličnosti danas

5 Habermas J. "Autonomy and Solidarity", London, Verso 1986

6 Radović D. „Dobro jutro Beograde"; Studio B, Beograd 1972

pripadaju muzejima i istoriji, a njihova eventualna manifestacija se tretira kao krivično delo. Taj proces može se definisati kao proces sve otvorenije manifestacije univerzalnosti ljudske slobode. Takodje je nesporna činjenica da se to podizanje lestvice kriterijuma o slobodi, kao i sve otvorenije manifestovanje univerzalnog karaktera slobode, izuzetno podsticajno ispoljilo na razvoj stvaralačke moći ljudskog uma i ruku, što je pokrenulo izuzetno dinamičan ekonomski i tehnološki razvoj na korist celog čovečanstva.[7]

Tok razvoja ljudskog društva se u tom smislu može posmatrati kao kretanje ka slobodi, odnosno kao stalna borba za osvajanje slobode. Taj put, naravno nije prava linija, već kretanje puno uspona i padova, zavaravanja, slepih koloseka, epoha u istoriji pojedinih društava i sveta u celini, koje, sa stanovišta kretanja ka slobodi beleže minusni saldo. Ako istoriju ljudskog društva posmatramo kao osvajanje slobode, onda se može reći da on podrazumeva čitev spektar sadržaja slobode koji se sve više širio. Taj spektar obuhvata otkrivanje prirodnih i društvenih zakona, otkrivanje novih kontinenata, otkrivanje vasione, spoznaju suštine ljuskog bića i sve druge aspekte ljudskog života. Sloboda je, drugim rečima, integrativni pokzatelj velikog broja različitih aspekata ljudskog života. I pored raznolikosti sadržaja i oblika kretanja ljudskog društva i svakog pojedinca ka slobodi ovaj proces odvijao se u suštini na dva osnovna plana: na planu praktičnog, svakodnevnog života i na duhovnom, odnosno ideološkom planu. Ova dva pravca kretanja ka slobodi nisu uvek bila saglasna. Naprotiv, realni društveni procesi bili su često u dubokom raskoraku sa duhovnim i ideološkim procesima i upravo taj sukob bio je rodno mesto društvenih konflikata i podela. S druge strane, visok stepen poklapanje relnog društvenog života i u duhovnih i ideoloških predstava bio i danas je karakteristika, demokratskih, otvorenih, ekonomski i tehnološki razvijenih zemalja. U svakom slučaju, društvena praksa je potvrdila da se rodno mesto slobode nalazi u glavi, odnosno u načinu života, odnosno u pristupu definisanju osnovnih individualnih i društvenih vrednosti i smisla sopstvenog života. Ta činjenica uslovila je da se i borba, odnosno sukobi u procesu uspostavljanja slobode vode paralelno na terenu realnog života i terenu duhovnog života pojedinca i društva u celini. Veoma često u tom procesu bilo je važnije dobiti bitku na duhovnom planu, a to znači ubediti ljude da upravo onaj koncept koji nudi i predlaže odredjjena društvena grupa u najvećoj meri sadrži viziju iključne praktične vrednosti i odrednice slobode.

LIBERALIZAM KAO FILOZOFIJA, IDEOLOGIJA, KAO POLITIČKA I EKONOMSKA DOKTRINA

Podnaslov sam po sebi govori o višeznačnosti pojma liberalizam. Kao što je sloboda višeznačna, obuhvata čitav niz različitih sadržaja i aspekata, tako je i liberalizam, kao pojam složen i višeznačan. Liberalizam jeste politička filozofija, idelogija, formalni ili faktički ideološki okvir pojedinih političkih i društvenih teorija, liberalizam je politička doktrina, kao i doktrina ekonomskog uredjenja društva, liberalizam se javlja i kao društvena praksa. Kroz istoriju mnogi nuučnici, političari, privrednici proglašavali su liberalizam kao osnovu svog filozofskog sistema, društvenog učenja, ili ekonomske i političke prakse. Naravno, da je tako širok spektar značenja liberalizma predstavljao i pogodno tle za političku i ideološku manipulaciju. Medjutim i sama širina ovog pojma je istovremeno izraz i posledica pomenute manipulacije. Očigledno je kroz istoriju, kao i u savremnom dobu postojao interes različitih društvenih aktera da liberalizmu daju ono značenje koje njima najviše odgovara. U takvoj, protivurečnoj, višeznačnoj situaciji najpouzdaniji put za traženje relevantnog, objektivnog odgovora na ovo pitanje nalazi se u etimološkom odredjivanju pojma liberalizam.

7 Golubović Z. "Pouke i dileme prošlog veka", „Filip Višnjić", Beograd 2006

Reč liberalizam, izvorno potiče iz latinskog jezika od reči libero (francuski : liberte), engleski (ilberty), što znači sloboda. To znači da se liberalizam u najširem smislu te reči može tumačiti kao shvatanje, kao učenje, kao vizija slobode. Liberalizam zaista jeste sve to – filozofija, politička teorija, sociološko učenje, sistem moralnih vrednosti, doktrina političkog i ekonomskog uredjenja društva. Istorija filozofije i istorija društvenih teorija, raznolika, bogata, sveobuhvatna, u učenju o slobodi ima očigledni zajednički imenitelj, liniju razdelnicu na osnovu koje se vrši osnovna klasifikacija filozofskih učenja i društvenih teorija. Istorija, u tom smislu, ima jednu na pojavnoj ravni prepoznatljivu poruku - nema filozofa, društvenog mislioca, naučnika u oblasti prirodnih ili društvenih nauka, političara, književnika, pesnika, koji nije pisao i govorio o slobodi. U tom pogledu treba istaći takodje istorijsku činjenicu da je podela na prirodne i društvene nauke koju danas imamo, koja neretko uspostavlja veštačke granice izmedju pojedinih oblasti nauke i realnog života, rezultat i slika promena koje su se dogodile u procesu nastajanja i razvoja gradjanskog društva. Vekovima pre toga, bez obzira na oblast kojom su se pretežno bavili, oni su bili i zvali su se filozofima, potvrdjujući na taj način univerzalni pristup društvu i prirodi, kao temelju ljudske slobode,kao i univerzalnost ljudskog bića.[8]

Ono što je takodje karakteristično jeste činjenica da je svaki od njih imao sopstvenu viziju slobode i liberalizma, kao skupa društvenih i moralnih vrednosti, ili kao koncepta političkog, ekonomskog i socijalnog uredjenja društva, u čijem će temelju biti sloboda. Medjutim, to nije karakteristično samo za naučnike i filozofe, koji su svojim promišljanjem odredjivali osnovne koordinate shvatanja liberalizma u svom dobu, ali i u istoriji ljudskog drušsva u celini. Naime, činjenica je, ne samo danas, nego kroz celokupnu istoriju da je svaki čovek, svaka individua imao sopstveno shvatanje slobode, sopstvene parametre na osnovu kojih procenjuje da li je on sam slobodan, odnosno da li je društvo u kome živi slobodno, kao i sopstvenu viziju puteva koji vode ka slobodi. Te individualne vizije su ne retko bile dijametralno suprotne tako da je ono što je za neke značilo slobodu, za druge značilo antipod slobode, odnosno ropstvo. Iako zvuči kontradiktorno, upravo ta činjenica da svaka individua ima sopstvenu viziju slobode potvrdjuje univerzalnost slobode. Naravno da je ta činjenica u svakom društvu predstavljala izazov za definisanje i prepoznavanje onih zajedničkih imenitelja slobode, koji se manje ili više udaljavaju od ideala slobode, ali omogućuju dostupnost slobode sve širem krugu ljudi. Upravo je traganje za ovim zajedničkim imeniteljima slobode predstavljalo predmet teorijskih, filofofskih i etičkih rasprava, ali i konkretnih društvenih sukoba. Taj odnos individualnog i društvenog u definisanju slobode predstavlja objektivno najveći i najsloženiji izazov, što se ispoljilo kroz brojne zablude, ali i svesne ideološke manipulacije čiji je cilj bio stvaranje ideološkog privida o slobodi. Tako se dolazi i do saznanja o tome da je uslov za stvaranje slobode kao univerzalne vrednosti, sloboda rasprave o slobodi. Time se, naravno, preuzima i rizik odlaska na stranputice slobode, što se inače dogadjalo i sa lieberalizmom, kao skupom različitih ideja. [9]

Ideja i vizija liberalizma doživljava svoj „Kantov kopernikanski obrt“ i značenje u kome se upotrebljava danas sa nastankom i razvojem gradjanskog kapitalističkog društva. Može se slobodno reći da novovekovna filozofija i društvena teorija, oličena u plejadi novovekovnih filozofa i autora savremenih društvenih teorija, praktično uspostavlja suštinski novi pristup slobodi, nove kriterijume za shvatanje slobode, iz čega se kasnije javljaju praktični parametri na osnovu kojih se procenjuje stanje slobode pojedinca i društva. Da bi se to dogodilo bilo je neophodno da se ispune dva uslova. Prvi se odnosi na oslobadjanje od stege isključivosti hrišćanskog pogleda na svet. Više od deset vekova, tačnije od od Milanskog edikta 313 godine, pa sve do humanizma i

8 Marinković D.: „Svet rada stari izazovi u novom dobu“, VSSP, Beograd 2012

9 Amartja S. “razvoj kao sloboda“, „Filip Višnjić“ Beograd 2002

renesanse hrišćanstvo je u Evropi, ne dominantni, već jedini dozvoljeni pogled na svet. Hrišćansko učenje je istovremeno i filozofija i istorija i društvena teorija, moralni sistem i svaki drugačiji način mišljenja bio je izložen osudi i progonu. Tek kada je ta stega, suprotna univerzalnom karakteru ljudskog uma i slobode, koja je zarobljavljavala ljudski um ukinuta, čovečanstvo je ubrzanim koracima krenulo u pravcu progresa. Pri tome treba naglasiti da je Evropa i danas hrišćanska, da je hrišćanstvo jedan od temelja evropske savremene civilizacije, ali da to isključuje postojanje i drugačijih pogleda i sistema ličnih i društvenih vrednosti.

Drugi uslov je oslobadjanje od stega feudalnog sistema, u kome ogromna većina stanovništva –kmetova nema status slobodnih ljudskih bića. Novo, gradjansko, kapitalističko društvo, umesto kolektivnih entiteta, u centar ekonomskog, političkog i društvenog života stavlja slobodnog gradjanina sa kompleksom ljudskih sloboda i prava. Uspostavlja se nova, dinamična, razvojna i složena društvena struktura, društveni život postaje sve slojevitiji i složeniji, što uslovljava da i život slobodnog gradjanina postaje sve složeniji. Slobodni gradjanin, ostvaruje svoju individualnost i svoje slobode i prava u brojnim aspektima i sadržajima društvenog života, obavljajući različite, ali medjusobno povezane društvene uloge. On je radnik u nekom preduzeću, ili preduzetnik, on je učesnik u političkom životu društva, tako što ima pravo glasa, kao i tako što obavlja neku javnu političku funkciju, on je član i aktivista neke nevladine organizacije, stanovnik odredjenog naselja, koji se brine o uredjenju tog naselja i tsl. Slobodni gradjani, jednaki u svojim pravima, slobodni su da uredjuju sopstveni i život društvene zajednice čiji su članovi u skladu sa svojim interesima, svojim političkim i društvenim ubedjenjima i interesima, svojim moralnim načelima, savešću i da se u tom cilju slobodno udružuju u razlišite oblike udruživanja sa drugim gradjanima. Taj kompleks gradjanskih i ljudskih prava je neotudjiv, a tok razvoja savremenih gradjanskih društava je potvrdio da je ta sloboda individue oslobodila ogomnu stvaralaku snagu ljudskog uma i ruku, koja se materijalizovala u dinamičmon ekonomskom i tehnološkom napretku i promenama koje su po obimu i efektima nadmašile promene koje su se pre toga odigravala u mnogo dužim vremenskim periodima.

Individualna sloboda kao temeljna vrednost novog društvenog poretka otvara prostor za uvodjenje nove pokretačke snage ekonomskog i tehnološkog razvoja – slobodne i ravopravne utakmice ljudskih sposbnosti i znanja. Ova utakmica ima svoje ekonomske, ali ne samo ekonomske, već i moralne i individualno psihološke razloge, samopotvrdjivanja i sticanja društvenog ugleda, zasnovanog na potvrdjivanju stvaralačke snagem znanja i kompetentnosti pojedinca. U ekonomskom životu ova utakmica ljudskih sposobnosti i znanja manifestuje se kao tržišna utakmica. Medjutim, društvena praksa savremenih, demokratskih, kapitalističkih društava je potvrdila da nije moguće utakmicu uspostaviti isključivo u ekonomskom životu društva. Takav društveni sistem zasnovan na utakmici ljudskih sposobnosti i znanja je moguć samo ako se utakmica uspostavi u svim sferama društvenog života – ekonomiji, politici, nauci, kulturi, obrazovanju. Ta činjenica potvrdjuje univerzalni karakter slobode, a time istovremeno predstavlja suštinsku odrednicu liberalizma kao slobode stvaranja.[10]

Liberalizam kao društvena praksa

O pitanjima liberalizma, njegove definicije, ključnih odrednica, perspektivama vodjene su i vode se rasprave na političkom, teorijskom i ideološkom planu. U tom kontekstu suočavali su se liberalizam i antiliberalizam, a upravo taj sukob nosi najveća ideološka i političko interesna opterećenja. Medjutim, najradikalniji sukobi o pitanjama liberalizma i natiliberalizma vodjeni su na terenu društvene prakse, pa se u analizi toka i sadržaja ovih sukoba sasvim prikladno može

10 Čomski N. : "Profit iznad ljudi –Neoliberalizam i globalni poredak" Svetovi" , Novi Sad, 1999

primeniti narodna poslovica „Ne pada sneg da pokrije breg, već da zveri pokažu trag“. I u ovom slučaju se potvrdilo da se teorijski i ideološki sukobi uvek koncentrišu oko ekonomskih pitanja, odnos ekonomskih interesa pojedinih društvenih grupa. To potvrdjuje i činjenica da različiite koncepcije liberalizma, odnosno antiliberalizma odražavaju različitu društvenu moć pojedinih društvanih klasa i slojeva. Ako se udje u analozu ovih sukoba može se lako uočiti jedan zajednički imenitelj – sukobi su u velikoj meri koncentrisani na ulogu i objektivne domete tržišta i tržišne utakmice sa jedne strane i intervencije države u ekonomski život društva sa druge strane. Taj sukob je trajno prisutan u društvenoj teoriji i različitim koncepcijama ekonomskog uredjenja društva, a ispoljio je i svoje radikalne, otvorene oblike u aktulenoj globalnoj krizi. Dužina trajanja, intenzitet i posledice globalne krize potvrdjuju i upozoravaju da ni jedan od ponudjenih koncepata, uključujući liberalne i antiliberalne, ne daje odgovarajuće dugoročne odgovore o putevima izlaska iz krize.

I pored toga što je veoma rizično praviti takve periodizacije tok društvenih zbivanja pokazuje tendenciju da liberalne ideje, ili tačnije rečeno najkontroverzniji stav o tome da ekonomski život treba prepustiti isključivo zakonima tržišta dobijaju snagu u vreme ekonomskih kriza, dok stavovi o ograničavanju tržišta i ekonomskoj i socijalnoj intervenciji države jačaju u vreme ekonomskog i socijalnog prosperiteta. Tvrdokorni liberalni ekonomisti i u tome vide uticaj tržišta, odnosno pokazatelj veće ponude, a smanjene tražnje za radnom snagom, što obara njenu cenu, ali činjenice govore da je problem daleko složeniji. [11]

Naime, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih doživljava procvat humanistička filozofija Karla Korša, Djerdja Lukača, Jirgena Habermasa, Ernesta Bloha. Tome su znacajan doprinos dali filozofi, antrpolozi, humanisti sa Filozofskog fakulteta Beogradu, okupljeni oko Korčulanske letnje škole i sa Filozofkosg zakulteta u Zagrebu, okupljeni oko časopisa „Praksis“. Oni pišu o konvergenciji dva sistema (kapitalističkog i socijalističkog) o humanizmu, socijalnoj pravdi, solidarnosti, kao principima na kojima treba da se temelji novi društveni poredak. Drugim rečima, oni grade filozofsko humanističku viziju, odnosno filozofsko etičke temelje novog, humanog, demokratskog, socijalno pravednog društva. Medjutim, sa razvojem ove vizije dogodilo se ono što se najbolje može opisati poznatim stihom Branka Radičevića : „Čun se ljuljnu, on se trže, ode sanak pusti“. [12] Došlo je do rata na Bliskom Istoku, do prve i druge naftne krize i prevlast je u narednim decenijama dobio koncept, zasnovan na stavu da sve treba prepustiti tržištu. Dominacija takvog pristupa posebno je otvoreno i do kraja bila izražena u procesu tranzicije. Jedan od nespornih komponenti procesa tranzicije bila je potpuna liberalizacija tržišta. Znatan broj zagovornika ovakvog koncepta, medju kojima je jedan od najglasnijih bio Džefri Saks, dve decenije kasnije su promenili svoj stav, govoreći da je potpuna i brza liberalizacija tržišta bila pogrešna. To je, takodje potvrdio i najobjektvniji sudija – društvane praksa. Zemlje tranzicije koje su nekritički prihvatile ovaj koncept, platile su i još plaćaju visoku političku, socijalnu i ekonomku cenu. Konačno i globalna ekonomska kriza koja potresa svet više od pola decenije u velikoj meri je posledica dominacije neopliberalnog koncepta da ekonomske tokove i odnose treba prepustiti isključivo tržištu.

U medjuvremenu svet se suštinski menjao. Mnogi parametri političkog, ekonomskog, socijalnog uredjenja društva, koji su bili na snazi do pre nekoliko decenija, danas pripadaju prošlosti, muzejima i istorijskim čitankama. Nastali su novi parametri, čiji je zajednilki imentelj podizanje lestvice, odnosno širenje vizije i definisanje novih standarda i sadržaja ljudske slobode i dostojanstva. Pored ostalog, monogi ciljevi levice postali su opšte prihvaćene civilizacijske tekovine,

11 Birnbahher D. :”Ethic abd Social Science: Which Kind of Cooperation“ Ethical Theory and Moral Practice, 1999

12 Radičević Branko : „Pesme“, „Kultura“ Beograd 1971

pto je izraženo u medjunaordnim političko- pravnim standardima i nacionalnim zakonodavstvima, odnosno postalo deo pravnog poretka i društvene prakse. To je uticalo da se smanje političke i ideološke razlike izmedju levice i desnice. Ili, da se stvori privid da se se ove razlike smanjile. Medjutim, industrijski i socijalni konflikti koji se tokom trajanja krize dogadjaju širom Evrope, poprimajući često najradikalnije oblike, snagom činjenica otvaraju to potvrdjuju i otvaraju pitanje da li u društvenu teoriju i praktične svakodnevne odnse treba vratiti stare, zapostavljene pojmove, kao što su radnička klasa, klasna borba i tsl. Staro pitanje- da li je rad roba ili nije ponovo se otvara, samo u promenjenim društvenim okolnostima i neophodna je sposobnost i moralna snaga društvene teorije da prepozna i redefiniše ovo i druga pitanja koja se javljaju tokom celokupnog trajanja kapitalizma. Jedan orijentir je u svemu tome prepoznatljiv na pojavnoj ravni. Problem nije u proizvodnji, ili kako se danas sve češće moderno naziva u „realnom sektoru", jer se tu odvija pozitivni proces stvaranja materijalnih dobara, uvodjenja i primene novih tehnologija, razvoja primenjenih nauka, ili zbirno rečeno u stalnom unapredjivanju stavralačke moći ljudskih ruku i uma da stvara sve veće količine materijalnih i duhovnih dobara. To znači da se problem nalazi u domenu distribucije, odnosno u društvenom poretku koji opredeljuje i odgovarajući način raspodele društvenih dobara. [13]

U tom smislu treba analizirati i proces uspostavljanja i razvoja Evropske unije. Jedan od njenih nespornih, opšte prihvaćenih, strateških ciljeva jeste stvaranje socijalne Evrope. O tome su napisani tomovi knjiga. Ne može se osporiti da su na tom planu ostvareni značajni rezultati. Medjutim, aktuelna kriza potvrdjuje da su ključni socijalni,a onda znači i politički i ekonomski okviri preuski da bi vizija socijalne Evrope postala stvarnost za sve njene gradjane. Prateći sa tog stanovišta istorijski tok razvoja EU uočava se da je jedan od osnovnih akcenata u definisanju i realizaciji njene razvojne strategije stavljen na ljudska, a u tom okviru radna, ekonomska i socijalna prava radnika, na širenje socijalnih funkcija države, odnosno celinu ekonomskih, socijalnih i razvojnih mera definisanih kao društveno odgovorno poslovanje i korporativna društvena odgovornost. U tom kontekstu kao ključno potanje i kao predmet sukobljavanja različittih stanovišta jeste pitanje uloge države, odnosno dubine i karaktera njenog učešća u ekonomskom životu društva. Pri tome je na pojavnoj ravni vidljivo da danas nema države u svetu koja ne drži ključeve ekonomskog i tehnološkog razvoja društva.

Šta je onda karika koja nedostaje ? Pre svega, to je suočavanje sa činjenicom da ni jedna ni druga, liberalna i antilibralna shvatanja ili teorije nisu dale adekvatan odgovor, odnosno putokaz za trajno otklanjanje uzroka kriza kapitalističkog načina proizvodnje. Drugim rečima, kriza se ne može trajno u istorijsko razvojnom smislu reševati u okvirima postojećeg političkog, pravnog, ekonomskog i socijalnog uredjenja kapitalističkog uredjenja, ne sporeći brojne pozitivne promene u tom sistemu. Pozivajajući u pomoć istoriju, kao učiteljicu života, uočava se da je svaka društvene epoha imala svoje filozofsko učenje, filozofsko etički sistem koji je govorio o suštini ljudskog bića o smislu ljudskog života o suštinskim odrednicama čoveka kao svesnog, društvenog, stvaralačkog bića. Posmatrano na takav način, sukobljavanje liberalne i antiliberalne teorije predstavlja kretanje u začaranom krugu, ograničenog prečnika. Izlaz iz tog začaranog kruga, odnosno traganje za odgovorom o novoj viziji društva podrazumeva definisanje nove filozofije, ali pre svaga reafirmaciju filozofije kao temelja etičkog i humanog utemeljenja budućih društvenih kretanja.

13 Marks K. "Kapital", „Kultura" Beograd 1964

LITERATURA

1. Amartja, S. : *Razvoj kao sloboda*, „Filip Višnjić“ ,Beograd, 2002.
2. Lubarda, B. : *Radno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2012.
3. Birnbahher, D. : *Ethic abd Social Science: Which Kind of Cooperation*, Ethical Theory and Moral Practice, 1999.
4. Gidens, A. : *The Third Way –The Revival of Social Democracy*, Oxford, Blackwell, 1998.
5. Golubović, Z. : *Pouke i dileme prošlog veka*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2006.
6. Habermas, J. : *Autonomy and Solidarity*, London, Verso, 1986.
7. Marks, K. : *Kapital*, „Kultura“ Beograd, 1964.
8. Marinković, D. : *Svet rada stari izazovi u novom dobu*, VSSP, Beograd, 2012.
9. Radović, D. : *Dobro jutro Beograde*, Studio B, Beograd, 1972.
10. Radičević, B. : *Pesme*, „Kultura“, Beograd, 1971.
11. Stajić, D. : *Zablude o socijalnoj državi, Institut za političke studije*, Beograd, 2010.
12. Čomski, N. : *Profit iznad ljudi –Neoliberalizam i globalni poredak*, Svetovi, Novi Sad, 1999.

Maja Baćović[1]

FISKALNA POLITIKA U USLOVIMA DEMOGRAFSKOG STARENJA STANOVNIŠTVA

Abstract

Economic policy, particularly fiscal policy, is facing significant challenges in coming years in most European countries. Government expenses are already high, fiscal burden is pressuring, and public debt is going higher, not the opposite. Slower investment and growing unemployment rates make situation more difficult.

But what is going to make policy making process more difficult is coming not from economic, bur demographic sphere: overall population ageing. Demographic changes in Europe are going toward increase of share of population aged 65 and more. At the same time, share of population in working age (15-64) will drop from 67.8% in 2000 to 57.3% in 2050 and further to 49.7% in 2300. This will influence worsening of working groups/pensioners ratio.

Population ageing will impose a significant burden on European fiscal balances, in particular through pay-as-you-go (PAYGO) pension systems. In the EU, public pay-as-you-go pension systems represent the most important income source for the elderly, covering some 90% of retirement income provision. This will make reducing fiscal burden for investment and entrepreneurial activities much harder.

High government consumption, ageing society, growing deficit of pension funds and slow economic growth are all challenges Montenegro is facing with.

Key words: *Fiscal policy, Demographic changes, Population aging*

1. FISKALNA POLITIKA U ZEMLJAMA U RAZVOJU

Fiskalna politika u zemljama u razvoju suočava se sa krupnim izazovima u XXI vijeku: u najvećem broju zemalja u tranziciji prisutni su visoki državni rashodi i nekonkurentne poreske stope, koji sa jedne strane ograničavaju investicionu i preduzetničku aktivnost, ali sa druge strane, pritisci ka većim državnim rashodima dolaze iz socijalne i ekonomske sfere, u dijelu transfera stanovništvu i subvencioniranja kompanija.

Iz socijalne perspektive, očekivanja da se finansiraju rashodi za penziono osiguranje, zdravstveno osiguranje i socijalna davanja su veoma visoki (u slučaju penzionog sistema su obavezujući za državu u sistemima u kojima je na snazi "pay as you go" system), dok iz ekonomske perspektive, finansijska kriza krajem prethodne decenije povećala je zahtjeve za državnim subvencijama privredi.

U većini evropskih zemalja, državna potrošnja je rasla tokom prethodne decade (tabela 1.), ali i deficit državnih finansija (tabela 2.).

1 Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet, Podgorica, e-mail: majab@t-com.me

Tabela 1: Državna potrošnja, stopa realnog rasta u %

	2000	2005	2007	2008	2009	2010
Bugarska	9.4	0.3	0.2	-1.0	-6.5	-1.0
Češka republika	0.0	1.7	0.4	1.2	3.8	0.5
Estonija	-2.2	3.3	6.6	5.0	-1.6	-1.1
Mađarska	0.7	2.4	-7.1	1.0	-0.6	-2.2
Latvija	-4.0	2.6	4.9	1.6	-9.5	-9.6
Litvanija	6.8	3.4	1.5	0.3	-1.4	-3.3
Poljska	2.1	5.2	3.7	7.4	2.0	4.4
Rumunija	-1.4	3.8	-0.1	7.3	3.1	-5.8
Slovačka	4.6	3.9	0.1	6.1	5.6	0.1
Slovenija	3.1	3.5	0.7	6.1	2.8	1.5
Albanijaa	-4.7	2.6	5.1	6.0		
Bosna i Hercegovina		-0.2	2.2	3.3	0.7	1.7
Hrvatska	-1.6	2.5	5.0	0.5	0.2	-0.8
Makedonija	-2.6	0.7	-0.3	10.6	0.5	-0.4
Crna Gora				0.3	0.7	-0.3
Rusija	2.0	1.4	2.7	3.4	0.2	1.4
Ukrajina	1.0	2.7	2.5	1.1	-2.4	2.7
Austrija	0.0	1.7	2.1	4.4	0.2	-0.2
Njemačka	1.4	0.3	1.4	3.1	3.3	1.7
Grčka		1.1	7.6	-2.1	4.8	-7.2
Irska	9.9	4.6	7.0	1.2	-3.7	-3.1
Portugalija	4.2	3.3	0.5	0.4	3.7	1.3
Španija	5.3	5.5	5.5	5.8	3.2	-0.7

Izvor:WIIW Handbook of Statistics, 2011.

U pojedinim državama potrošnja države je rasla mnogo brže u odnosu na ostale, kao u Poljskoj, Ukrajini, Slovačkoj i Njemačkoj. U nekim, nakon godina rasta, državna potrošnja je počela da opada. Ali, prosječno, državna potrošnja ima tendenciju rasta. Krupniji problem ipak jeste rast budžetskog deficita, koji će potencijalno negativno uticati na ekonomski rast u budućnosti.

Tabela 2. Budžetski deficit, % učešće u BDP

	2000	2005	2007	2008	2009	2010
Bugarska	-0.5	1.0	1.2	1.7	-4.3	-3.1
Češka republika	-3.6	-3.2	-0.7	-2.2	-5.8	-4.8
Estonija	-0.2	1.5	2.4	-2.9	-2.0	0.3
Mađarska	-3.1	-7.9	-5.1	-3.7	-4.5	-4.3
Latvija	-2.8	-0.4	-0.4	-4.2	-9.6	-8.2
Litvanija	-3.2	-0.5	-1	-3.3	-9.5	-7.1
Poljska	-3.0	-4.1	-1.9	-3.7	-7.3	-7.8
Rumunija	-4.7	-1.2	-2.9	-5.7	-9.0	-6.9
Slovačka	-12.3	-2.8	-1.8	-2.1	-8.0	-7.7
Slovenija	-3.7	-1.5	0.0	-1.9	-6.1	-5.8
Albanija	-9.6	-3.5	-3.5	-5.5	-7.0	-3.1
BiH	-6.0	2.4	1.2	-2.2	-4.5	-2.5
Hrvatska	-6.4	-2.7	-1.2	-0.9	-3.2	-4.3
Makedonija	2.3	0.2	0.6	-0.9	-2.7	-2.5
Crna Gora		-2.6	8.2	1.7	-3.5	-3.0
Rusija	1.9	8.1	6.0	4.9	-6.3	-3.6
Srbija		1.0	-2.0	-2.6	-4.5	-4.4
Ukrajina	0.6	-1.8	-1.1	-1.5	-4.1	-5.9
Austrija	-1.8	-1.8	-1.0	-1.0	-4.1	-4.4
Njemačka	1.1	-3.3	0.2	-0.1	-3.2	-4.3
Grčka	-3.7	-5.6	-6.8	-9.9	-15.8	-10.8
Irska	4.7	1.7	0.1	-7.3	-14.2	-31.3
Portugalija	-2.9	-5.9	-3.2	-3.7	-10.2	-9.8
Španija	-1.0	1.3	1.9	-4.5	-11.2	-9.3

Izvor: WIIW Handbook of Statistics, 2011.

Različiti faktori uticaće na kreiranje fiskalne politike u budućnosti: neki od njih će limitirati vođenje fiskalne politike na način da podstiče investicije i rast. Jedan od faktora, koji je prisutan u većini evropskih zemalja, je starenje stanovništva, sa negativnim uticajem na rashode penzionog sistema, sistema zdravstvene zaštite i nivo nacionalne štednje. Prva dva faktora će nedvosmileno snažiti, dok će nivo nacionalne štednje biti uslovljen indexom ekonomske zavisnosti, rastom dohotka i rastom produktivnosti.

2. STARENJE STANOVNIŠTVA

Starenje stanovništva posledica je pada fertiliteta i rastućeg očekivanog trajanja života, i očekuje se da će se nastaviti intenzivnije u budućnosti.

Nekoliko indikatora pružaju sliku o demografskim trendovima, od kojih su za proces starenja reprezentativne starosne strukture i procentualna promjena učešća odgovarajućih starosnih grupa.

U Evropi, broj stanovnika starosne dobi 65 godina i više, i 80 godina i više, rapidno će rasti u budućnosti, dok će se učešće stanovništva u ostalim starosnim grupama[2] smanjivati (tabela 3.).

Tabela 3: Stanovništvo u širim starosnim grupama i procentualna promjena u periodu od 2000-2300. godine

		Procentualna promjena		
Područje	Milion, 2000	2000-2050	2050-2100	2100-2300
Evropa				
0-14	127	-26.7	-2.2	-0.2
15-64	493	-26.6	-16.5	0.5
65 i starije	107	64.7	-18.0	49.5
80 i starije	21	182.8	2.1	106.4

Izvor: United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division: *World Population to 2300, pp 68*

Broj stanovnika starosne dobi 65 godina i više uvećaće se u Evropi za 64.7% u period od 2000-2050. Istovremeno, broj stanovnika starosne dobi 80 godina i više uvećaće se za 182.8%. Sličan trend nastaviće se u budućnosti i rezultiraće rastom procentualnog učešća stanovništva starijeg od 65 godina u ukupnoj populaciji u Evropi sa 14.7% (2000) na 35.4% u 2300. (Tabela 4.).

Tabela 4: Procentualno učešće starosnih grupa u ukupnom stanovništvu u period od 2000-2300

Područje	1950	2000	2050	2100	2150	2200	2250	2300
Evropa								
0-14	26.2	17.5	14.8	17.0	16.5	15.9	15.4	14.9
15-64	65.6	67.8	57.3	56.1	55.0	52.8	51.1	49.7
65 i starije	8.2	14.7	27.9	26.9	28.5	31.3	33.5	35.4

Izvor: United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division: *World Population to 2300, pp 70*

2 0-14 i 15-64

2.1. STANOVNIŠTVO CRNE GORE (1991-2091)3

Na bazi kohortnog metoda, kretanje stanovništva u Crnoj Gori projektovano je do 2091 godine.

Na početku XXI vijeka, Crna Gora ulazi u post-tranzicionu fazu demografske tranzicije, koju karakterišu gotovo izjednačene stope nataliteta i mortaliteta, i obje su nešto više od 10 promila. Post-tranziciona faza biće okončana u trećoj deceniji XXI vijeka, kada će crnogorsko stanovništvo ući u fazu daljeg starenja, koje se prepoznaje po konstantno opadajućim stopama rasta stanovništva, niskim stopama fertiliteta i ukupnim starenjem.

Grafik 1.: Demografska tranzicija u Crnoj Gori: 1921-2091

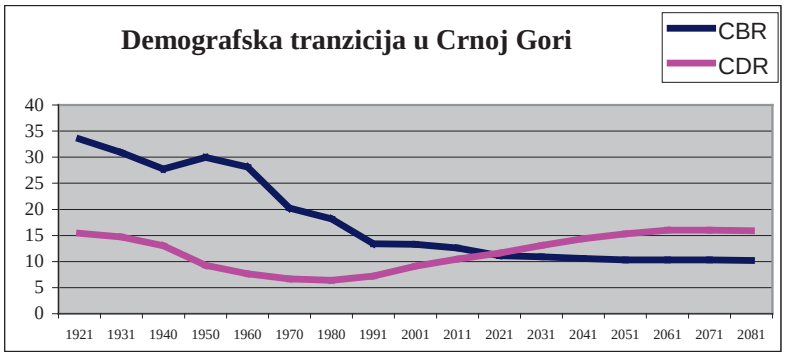

Dok se starosna struktura u Crnoj Gori u 1991 (2001) karakteriše kao "zrela", starosna struktura u 2051 godini svrstava stanovništvo u kategoriju "starog" stanovništva. Zrelo stanovništvo je ono u kojem je tranzicija sa dominacije mlađih starosnih grupa ka starijim starosnim grupama otpočela, ali je procenat djece još uvijek visok. Na drugoj strani, staro stanovništvo se opisuje kao "rektangularni starosni profil sa sličnim brojem ili procentualnim učešćem svih starosnih grupa do nivoa dok mortalitet određene starosne grupe ne postane visok. Ova struktura ukazuje na niske stope nataliteta i niske stope fertiliteta u društvu." (D. Rowland, 2003)

Kada stanovništvo tranzitira sa zrele strukture ka staroj strukturi, dešava se proces starenja stanovništva. Starenje stanovništva je posledica niskih stopa fertiliteta, praćenih niskim stopama mortaliteta starijeg stanovništva.

Grafik 2.: Starosna struktura u Crnoj Gori: 1991-2091

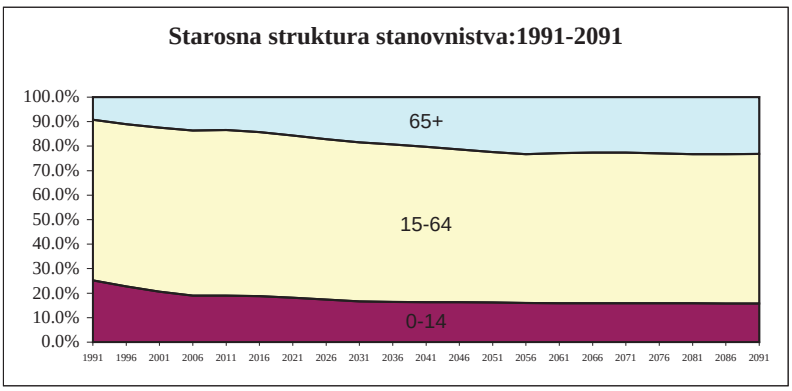

3 Preuzeto iz: Maja Baćović: **Demografske promjene i ekonomski rast-analiza investicija u humani kapital**, ISSP, Podgorica, 2006.

Index zavisnosti omogućava analizu starosne strukture stanovništva, sa posebnim akcentom na relativni odnos »zavisnih-neproduktivnih« grupa i »produktivnih« grupa. Pokazatelj se bazira na podjeli stanovništva u tri starosne kategorije: djeca (0-14), stanovništvo radnog uzrasta (15-64) i staro stanovništvo (65+). (D. Rowland, 2003)

Index zavisnosti djece predstavlja broj djece na hiljadu stanovnika radnog uzrasta. Index zavisnosti starih označava broj starih stanovnika na hiljadu stanovnika radnog uzrasta. **Index ukupne zavisnosti** označava broj zavisnika (suma broja djece i starih ljudi) na hiljadu stanovnika radnog uzrasta.

Index ukupne zavisnosti će se povećati sa 51.7 (1991) na 57.7 (2041) i dalje na 64.0 (2091). Rast indexa ukupne zavisnosti je dominantno pod uticajem porasta indexa zavisnosti starih osoba, koji će porasti sa 14.2 (1991) na 38.1 (2091). Index zavisnosti djece će opasti sa nivoa od 38.6 (1991) na 25.9 (2091), zbog niske stope fertiliteta i smanjenja broja rođenih tokom vremena.

Grafik 3.: Indexi zavisnosti u Crnoj Gori: 1991-2091

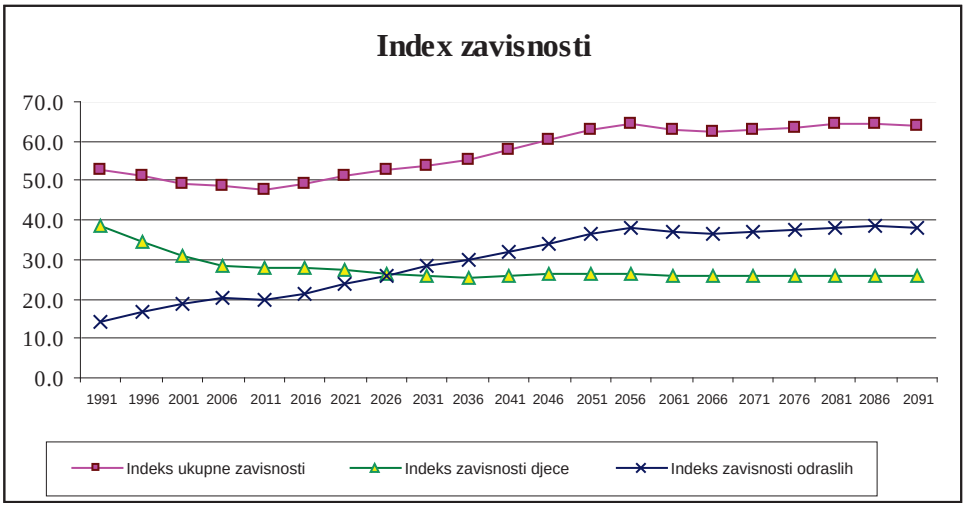

Index ukupne zavisnosti u razvijenim zemljama u 2050. je projektovan na nivo od 71 (u 1990. iznosio je 50), dok se u manje razvijenim zemljama očekuje smanjenje na nivo od 54 (u 1990 - 67).

Demografski trendovi u Crnoj Gori se mogu porediti sa trendovima koji su prisutni u razvijenim zemljama, usled činjenice da se nalaze u istoj fazi demografske tranzicije.

3. RASHODI PENZIONOG OSIGURANJA, DRŽAVNI RASHODI I POREZI

Kao što možemo vidjeti iz prethodnog dijela, broj starijih građana će se konstantno povećavati, vodeći rastućem broju penzionera. Kakve su posledice na fiskalnu politiku?

Koristićemo primjer penzionog sistema baziranog na "pay as you go" sistemu, odnosno sistemu generacijske solidarnosti, gdje postojeći zaposleni, uplaćivanjem doprinosa u penzioni fond, omogućavaju isplatu penzija tekućim penzionerima. Isplata penzija je zakonska obaveza države.

Bez obzira na tekuće prihode penzionog fonda, fond je u obavezi da isplati sve penzije na koje nosioci osiguranja imaju pravo. S obirom da u najvećem broju sistema rast zarada znači i usklađivanje visine penzija, odnos broja zaposlenih i penzionera je ključni indikator stanja u budžetu penzionog fonda.

Prihodi penzionog fonda jednaki su:

$$\boldsymbol{R}_t = f(L_t, p_t, W_{avg,t}) = L_t \cdot p_t \cdot W_{avg,t}$$

Gdje su prihodi PR_t penzionog fonda u period t, L_t-broj zaposlenih koji plaćaju doprinose u periodu t, p_t-stopa doprinosa za penziono osiguranje, i $W_{avg,t}$ prosječna zarada u period t, čija promjena jeste istovremeno osnova za obračun kretanja penzija.

Na drugoj strani, rashodi penzionog fonda jednaki su:

$$PE_t = f(R_t, P_{avg,t}) = R_t \cdot P_{avg,t}$$

Gdje su PE_t rashodi penzionog fonda u periodu t, R_t-broj penzionera koji imaju pravo na mjesečnu naknadu i $P_{avg,t}$ -prosječna penzija u periodu t.

Ako pretpostavimo da prihodi i rashodi moraju biti ujednačeni:

$$PR_t = PE_t$$

I ako znamo da su $W_{avg,t}$ i $P_{avg,t}$ visoko pozitivno korelisani, možemo zaključiti da će bilo koja promjena p biti određena promjenom odnosa R_t i L_t.

$$\Delta p_t = \Delta \frac{R_t}{L_t}$$

Rast broja penzionera, dok je L_t konstantno, izazvaće rast p_t ili ako ne, subvencije iz državnog budžeta penzionom fondu moraju rasti, dok će rast L_t ukoliko je R_t konstantno, omogućiti smanjenje stope doprinosa za penzijsko osiguranje.

S obzirom da su poreske stope i stope doprinosa za penzijsko osiguranje već visoke, biće teško dodatno ih povećati ukoliko je fond penzionog osiguranja u deficitu[4]. To dalje znači da će rasti pritisak za subvencijama iz državnog budžeta.

U slučaju Crne Gore, subvencije iz budžeta penzionom fondu konstantno rastu. Od 2011. godine, učešće subvencija u ukupnim prihodima penzionog fonda ima rastući trend, sa tendencijom daljeg rasta u budućnosti.

Tabela 5. Subvencije Fondu penzionog osiguranja Crne Gore

Milion €	2011	2012	2013
Ukupni rashodi penzionog fonda	343.0	378.0	400.9
Izvorni prihodi penzionog fonda	218.3	225.8	226.8
Subvencije iz Centralnog budžeta	124.7	152.2	174.1
Ukupni javni rashodi	1335.7	1378.5	1375.8
% subvencija u ukupnim javnim rashodima	9.34%	11.04%	12.65%

Izvor: Zakon o budžetu, 2011-2013.

U slučaju da država odluči da smanji fiskalne rashode, takva odluka će biti ograničena finansijskom situacijom ne samo u sistemu penzionog osiguranja, već i u sistemu zdravstvene zaštite.

4 Porezi u Evropi i doprinosi za penzijsko osiguranje su već visoki. U periodu od 1960 do 2000, ukupni rashodi za penzije porasli su sa 6% na 12% BDP-a. Istovremeno, stopa doprinosa je porasla sa 11% na 19% tokom 90-ih. Npr. u Italiji, stopa doprinosa na zarade sa 33% treba da se uveća na 48% da bi penzioni system bio u ravnoteži.

ZAKLJUČAK

Starenje stanovništva ima negativan uticaj na tržište rada, nacionalnu štednju i fiskalni system. Negativan uticaj može biti djelimično amortizovan rastom produktivnosti.

Izazovi kreatorima fiskalne politike koji su uslovljeni starenjem stanovništva su brojni, ali se postavlja pitanje koje se mjere mogu promijeniti da bi se ublažio njihov uticaj.

Ako produktivnost u ekonomiji raste brže od rasta zarada i penzija, onda je pritisak na državne finansije manji. Ali rast produktivnosti uslovljen je rastom investicija, a za rast investicija neophodno je smanjiti poreze i podržati preduetničku i investicionu aktivnost.

Ukoliko želimo investiciono orjentisanu fiskalnu politiku, neophodne su ozbiljne reforme u sistemima penzionog i zdravstvenog osiguranja.

LITERATURA:

1. Bacovic, M.: *Demographic Changes in transition countries: Opportunity or Obstacle for Economic Growth: case of Montenegro*, European Research Studies, Vol X, issue 3-4, 2007, ISSN: 1108-2976, pages 31-44
2. Becker, Gary; Murphy, Kevin; Tamura, Robert, *Human Capital, Fertility, and Economic Growth*", The Journal of Political Economy, Vol. 98, No 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems (Oct. 1990), S12-S37
3. Birdsall, Nancy: *Analytical Approaches to the Relationship of Population Growth and Development*, Population and Development Review, Vol. 3, No. 1/2 (Mar-Jun 1977), pp. 63-102
4. Cutler, David; Poterba, James; Sheiner, Louise; Summers, Lawrence; Akerlof George: *An Aging Society: Opportunity or Challenge*, Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 1990, No 1 (1990), pp. 1-73
5. Chilean AFP Association, *Development of the AFP System*, January 2006
6. Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP). *Montenegro Economic trends*, (all volumes), Podgorica, Montenegro (issp@cg.yu)
7. Jose Piera, *Will the Pension Time Bomb Sink the Euro?*, Cato Journal, Vol. 24, Nos. 1–2 (Spring/Summer 2004)
8. Jose Piera, *A Way Out of Europe's Pension Crisis*, The Wall Street Journal Europe, June 25,1998
9. Robert Palacios and Montserrat-Miralles, *International Patterns of Pension Provision*, World Bank, April 2002
10. Rowland, Donald: *Demographic Methods and Concepts*, Oxford University Press, USA (2003)
11. Rother P. C., Catenaro M. and Schwab G., *Ageing and Pensions in the Euro Area - Survey and Projection Results*, Social Protection Unit, Human Development Network, The World Bank, March 2003
12. Vukotic, V.; Bacovic, M.: *Macroeconomic trends and Economic Reforms in Montenegro*, unpublished paper
13. United Nations Department of Economic and Social Affairs / Population Division: *World Population to 2300*
14. UBS Asset Management, *International Pension Fund Indicators 2001*, 2002

Slobodan Vukićević[1]
Predrag Živković[2]
Obrad Samardžić[3]

AGONIJA LIBERALIZMA
(kratak prolog istoriji neoliberalizma)

Apstrakt

Autori kao primarni cilj rada postavljaju preispitivanje osnovnih načela liberalne doktrine, da bi na osnovu meritorno procjenjujućeg ishoda, trasirali epistemski trag ka istoriji neoliberalizma. Sa tog stanovišta, današnji trijumf (neo)liberalizma i demokratije, kao zvaničnih ideologija Zapada,(koje su podbacile u istorijskoj prilici da uspostave vladavinu humanog boniteta), testiraju na poprištu sukoba ideja i političkih doktrina mislilaca liberalne i demokratske provinijencije i finalnog izobličavanja slabih tačaka koje se nahode u samim teorijskim koncepcijama ovih teoretičara.Težnja je ka demaskiranju svjetsko-ideološkog obrazca, koji derogira prirodu čovjeka i njegove zajednice, i da se identifikuju korijeni, snaga i oblici postmodernog totalitarizma. Glavne konstruktivne ose teorijskog promišljanja, koje oblikuju ovu epohalnu datost (postmodernu), zadiru u ideološko ustrojstvo (neo)liberalizma. U radu se markiraju oni ideološki segmenti, koji oduzimaju dignitet današnjem čovjeku, a što je prepoznato u formama imperijalne demokratije, tehnološkog izuma i neoliberalnog kapitalizma.Ovako uspostavljena koncepcija je gradivni doprinos ka stvaranju i uobličavanju autentične ljudske prirode i stvranju nove doktrine, koja će u svemu biti specifičnija i odmjerenija pod humano-vriejdnosnim okriljem.

Ključne riječi: *liberalizam, neoliberalizam, liberalna demokratija, postmoderna, totalitarizam*

AGONY OF LIBERALISM
(Short prologue to the history of neo-liberalism)

Abstract

As the primary goal of this work the authors have set reviewing the basic principles of the liberal doctrine, so that based on the expected beneficial outcomes, they could trace out epistemic clues leading to the history of neoliberalism. From this perspective, today's triumphs of (neo) liberalism and democracy, as the official ideologies of the West (which failed in their historical opportunity to establish the rule of human solvency) test the scene of the conflict of ideas and political doctrines of liberal and democratic thinkers as well as the final distortion of vulnerabilities which are found in the very theoretical concepts of these theorists. The tendency is to unmask the world-ideological form, which derogates the nature of the man and his community, and to identify the origins, power and forms of postmodern totalitarianism. The main structural axes of the theoretical considerations which shape this epochal status (postmodern) touch on the ideological device of (neo) liberalism. In this paper we are targeting those ideological segments that remove the dignity of today's man, and which are recognized in forms of imperial democracy, technological inventions and neoliberal capitalism. This kind of a conception is a building block to the creation and shaping of an authentic human nature and the creation of a new doctrine which will generally gain more specific and more balanced features under the auspices of human values.

Keywords: *liberalism, neo-liberalism, liberal democracy, postmodernism, totalitarianism*

1 Filozofski fakultet – Nikšić
2 Filozofski fakultet – Nikšić
3 Filozofski fakultet – Nikšić

U kontekstu naše analize tumačenja epohalne datosti postmodernizma, verifikujemo one manifeste koji se izdaju za njegove ingerentne predstavnike, a koji se pokazuju kao dovoljno utemeljeni da ponesu dublji sloj odgovora na pitanje: kako je ideološko ustrojstvo svijeta i ljudskog duha? Jasno je, da se domet kritičkih apelacija odnosi na postmoderne parametre (neo)liberalizam i liberalnu demokratiju. Notirana percepcija postmoderne epohe, svoju pojmovnu artikulaciju traži u preispitivanju tradicionalne strukture, koja po postulatima postmodernizma, nije više „kadra" da referiše evoluciji tehnološke sfere. Komunikaciono „vezivo" postmoderniteta, podrazumijeva lišavanje sopstvenog (čovjekovog) autoriteta kao subjektivnog osvjedočenja i upitanosti identitetskog pripadanja. Postmoderna je svojim dejstvom, nametnula uvjerenost u dignitet gorepomenutih modulâ i odupiranja u sva ostala alternativna gratifikaciona rješenja koja prevazilaze takvu ideološku pripadnost. Razumjeti i misliti liebarlizam i demokratiju, očigledno znači, prije svega, preduslovno stvoriti takav ideološki humus i diskurs, u kojima bi se konstantno stvarao iluzorni aksiom političkog djelovanja. Skrivena metodologija njihovih teorijskih promišljanja, zasniva se na rekonstruisanju slijeda epohalnih promjena, a sve u cilju obogaćivanja iluzije čovjekove slobode, po utvrđenom ideološkom kalupu. Da bi obezbjedili gnoseološku proceduralnost, a samim tim dali i direktan odgovor na ideološko-sankcionišući model neoliberalnog kapitalizma, teorijski pristup bi morao poći od stava prepoznavanja „kartografije" u ekonomskom i političkom razmjeru. Fortifikacija je jasna. Riječ je o dvijema ideologijama,liberalizmu i demokratiji, koje su svoju konzistentnost obezbjedile atmosferom hegemonije konkretno formulisane istine (slobode). Da bismo provjerili održivost ovog zaključka, predočićemo i snažni opozitni pokret teoretičara uvjerenih u princip mitologizacije naznačenih ideoloških diskursa. Zoran Vidojević piše: „Mitologizacija ideje demokratije, sužavanje njene sadržine i izvrtanje smisla, čine da ona gubi neophodnu životnu snagu. Malaksava u svetskim razmerama, mada tako ne izgleda. I ne samo to. Ideja demokratije u svom liberalnom obliku postaje sve više *imperijalna ideja*. Njeni emancipatorski naboji sve više se tanje pod pritiskom militarizacije ekonomije i politike, usled porasta nasilja u procesu globalizacije. Veza profita i nasilja ulazi u srž ekspanzije megakorporativnog kapitala. Demokratija u svetskim okvirima najviše *služi* toj ekpanziji. U tom svojstvu ona je danas dominantna politička roba. Ta dominacija ide skupa sa njenim *zastarevanjem*. Ideološka funkcija te sistemski sužavane demokratije sastoji se, pored ostalog, u neprekidnoj marginalizaciji ideje socijalne pravde koja je bila vodilja svih velikih revolucija modernog doba...Diskurs bezideologičnosti samo je maska za dominaciju jedne ideologije, danas ideologije 'vesternocentrizma' i unutar njega demokratije koja sebe kvalifikuje kao liberalnu, a u suštini ima veoma malo veze s izvornim liberalizmom kao filozofijom slobode" (Vidojević, 2010:17). Luk ove ideologizacije se zasniva na tačno utvrđenom mehanizmu funkcionisanja postmoderniteta, koji u prvi plan istura anahrono glorifikujuće modele (demokratiju i liberalizam), kao doživljajne integralitete jedne zajednice. Ispod svih pojavnih manifesta demokratije i liberalizma, ne smije se prenebregnuti pulsiranje njihove totalitarne nadzornosti. Kontrolišući sliku ubrzane tehnizacije života i groznicu promjena, totalitarna svijest parališe ontološko potraživanje identiteta subjekta, nudeći mu za uzvrat, ideološku „protezu" i sve sterilniji životni cilj koji u sebi ima sve manje potencijala za izvornu upitanost egzistencijalnog usuda. Prema tome: „Demokratija mora imati jaku *vlastitu kontratežu da ne bi postala fosil*. Da li je ta kontrateža u nekoj vrsti zajednice s kojom bi se demokratski poredak tendencijski sjedinjavao i sebe uzdizao na viši nivo, ili je u nečem drugom, nije važno. Jedino je važno da ona bude na nivou istorijskih izazova, da je nenasilna, posebno neubilačka, da obezbjeđuje slobodu, i uopšte bolji život za sve, i da je istorijski inovativna" (Ibid.,22). Pa ipak, nadovezujući se na prethodni citat, upravo je danas tako bliska mogućnost zloupotrebe one epohalne kategorije prosvjetiteljstva - slobode. Ta „kolonizovana" svijest je postala silogizam liberalnog misionarstva. Usmjerenje društva na liberalne vrijednost, ne dovodi do buđenja nečeg

kvalitativno novog i nije dovršeno stanje, već kontinuirani proces. Bilo bi veoma zanimljivo upitati, koliko je na istorijskoj ravni prepoznata kompatibilna kohezija liberalne i demokratske platforme inkorporiranih u neko društveno uređenje? Tako sagledano, čini se, da se odgovor nameće kod Norberta Bobija, koji lucidno zapaža da: „Činjenica da u današnje vreme postoje režimi koji se označavaju kao liberalno-demokratski, odnosno demokratsko-liberalni, navodi na pomisao da su liberalizam i demokratija međuzavisni. U stvarnosti je, međutim, odnos između njih veoma složen i to ni na koji način nije odnos kontinuitetta i identiteta. U najčešćoj upotrebi ova dva termina 'liberalizam' označava osobenu koncepciju države po kojoj je ova nešto što ima ograničenu moć i funkcije i utoliko se razlikuje od apsolutističke države i od one koja se danas naziva socijalnom; demokratijom se označava jedan od mogućih oblika vladavine, onaj u kome vlast ne pripada pojedincu ili nekolicini, već svakome ili pre većini...Liberalna država nije nužno demokratska: naime, postoje u istoriji primjeri liberalnih država u društvima u kojima je učešće u upravljanju strogo ograničeno na klase bogatih. Demokratski način vladavine ne proističe nužno iz liberalne države: klasična liberalna država se sada nalazi u krizi,što je rezultata progresivne demokratizacije koja je usledila kao posledica postepenog širenja prava glasa do tačke u kojoj ono postaje opšte“ (Bobio, 1995:19). U smislu konačnog ishoda razmatranja o žarišnim tačkama doktrinâ liberalizma i demokratije, potrebno je iznijeti „ranjive“ postulate liberalizma i teško ostvarive transpozicije ideje slobode. Liberalna vjera u napredak svoje otjelotvorenje doživjeće u liku Tomasa Hobsa. XVII vijek i opšti vrijednosi metež koji je vladao Engleskom i „devalvacija“ humaniteta koja je prouzrokovana atmosferom nasilja, podstaknuće Hobsa da u svojim filozofskim načelima traži mehanize zaštite od politike koju pokreću principi i porivi koji su suprotstavljeni antičkim idejama. Ovakva koncepcija govori o Hobsovoj osjetljivosti na problem okruženosti političke samovolje, a jedini garant održivosti ravnoteže je bila država. Ukoliko se na kratko, udaljimo od istančanosti analize, uviđamo da je zadatak države po Hobsovom tumačenju, obezjeđenje sigurnosti i zaštite pojedinca, to jest stvaranje slobodnog čovjeka iliti u duhu liberalno prihvatljivog zaključka – slobodnog građanina. „Ovime su, pratimo zapažanje Željka Simića, udareni temelji liberalizma: građanska prava a ne dužnosti (kao u antici, gde su i dužnosti zapravo 'interesni' ishod težnje za usavršavanjem vrlina koje se jedino u polisu mogu do kraja ostvariti) jesu pokosnica državnog ustrojstva, sloboda je zaštita od pretenzija drugih, štaviše, ova osobena sloboda (pravo na zaštićenost) zauzima mesto antičkih vrlinâ kao krucijalna vrednost; tu je zatim istaknuta tenzija između lične slobode i državne vlasti, takvo uređenje države s obzirom na nalaženje najbolje ravnoteže između ova dva suprotstavljena pola, odnosno takvo uređenje koje će odrediti najveću mjeru slobode za najveći broj ljudi, i utrti put blagostanja kao zaštitu od apsolutizma i samovolje vlasti, pri čemu se zakon i pravo međusobno razlikuju kao što se razlikuju obaveza i sloboda, zbog koje se, kako kaže Hobs, najveća sloboda podanika zasniva na ćutanju zakona. Sve docnije varijacije liberalističke misli nisu odstupile od ovih glavnih smernica“ (Simić, 2006:346). Dubinu programskog opredjeljenja za liberalnu doktrinu, zapadna misao će dobiti u političkim idejama Džona Loka i njegovim prononsiranjem želje za svojinom. Inauguracijom privatne svojine, Lok će osloboditi taj anahron od svih državnih opsjeda. Isticanjem i ispunjenjem opsega svojinskih prava, Lok će zajemčiti narednim generacijama, takvu animalnu vjeru, čime će ljudska priroda svoje uporište tražiti u somoosvjedočenju egoističkih poriva. „Upravo stoga smatramo da se idejni koreni modernog materijalnog vulgarizma (novac sve kupuje) zaparvo nalaze u Lokovom nasleđu“ (Ibid.,347). U problemu koji smo upravo osjenčili, smatramo da dolazi do konačnog detronizovanja idejnog učenja o ljudskim pravima na isticanje ogoljenog materijalizma. Ukratko, magistralnu nit, nastavljamo osvrtom na djelo Ž.Ž. Rusoa, gdje se u njegovom filozofskom dometu, anticipira manjkavost demokratije. Prateći logiku VXIII vijeka, Ruso će na stranicama *Društvenog ugovora*, kao opšte mjesto i diskursnu kategoriju, predstaviti konstituitivni

fokus *prirode*. Davajući prirodi transcendentalne analogije s božanskim Dekalogom, Rusoovo sublimiranje prirodnih zakonitosti i pravila, obezbjeđivalo je i upozoravalo na nered koji strasti neminovno unose u život. Iako će Rusoova ideja opštosti zakona i sa njom povezane narodne suverenosti postati temelj liberalno-demokratske teorije, on će ipak, inspirisan brigom o preobražaju demokratije, uputiti korekcije o odlučivanju velikog broja ljudi u vidu „delegiranog" tumačenja zajedničke volje. Tako Ruso razlikuje opštu volju (volonte générale) i volju svih (volonte de tous). Fokus pažnje usmjerićemo na opštu volju, koja kao transcendirano iskustvo zajednice predstavlja kolektivnu volju u kojoj se potiru društvene protivrječnosti koji nastaju iz sukobljavanja sebičnih intersa (Ruso, 2011).[4] „'Opšta volja', kao 'zajedničko Ja', onaj je nepogrešivi autoritet koji izmiče iskušenju pojedinačnih volja, izmiče njihovim porocima i ukida međusobnu zavisnost usamljenih pojedinaca. Ona je poredak koja vlada neumoljivom prinudom. Jer onoga koji joj se ne povinuje, političko telo će prinuditi na poslušnost" (Ibid.,16). U tom kolektivnom Ja, predstavnici liberalističke misli, vidjeće odjeke totalitarističkih intonacija. Ruso je uviđao nužnost postojanja demokratije, ali je u odnosima građanskog društva ona neomoguća. „U teoriji jednog uverenog republikanca, zapisaće Lj. Tadić u predgovoru *Društvenog ugovora*, kakav je Ruso bio, nije bilo mesta za bilo kakav kult apsolutne, diktatorske vlasti i njenu tiransku taštinu" (Ibid.,21). Tako bi, *opšta volja* bila protivteža svakom porivu pojedinca, a ujedno i konzistentni socijalni okvir i utisak nekorodiranosti društva. A sumnjičavost u *vladavinu većine*, koja svoju ispraznost dobija artikulisanom indicijom *tiranije većine*,pokazalo se plodotvornim u djelu Aleksisa de Tokvila *Demokratije u Americi*. U kontekstu naše analize zpažanja ovog autora, pokazuje se veoma kompatibilno sa kompozicijom rada, iz razloga što je Tokvil tragajući za idejom *slobode* i njenom održivošću u demokratskim društvima, dao gratifikacioni udio i osnovni supstrat ovoj epistoli. Kao protivnik istorijskog determinizma, Tokvil se protivio svim vidovima paralisanja ljudskog udjela u kreiranju političke zajednice, samim tim i uspostavljanju demokratije. Ovdje treba skrenuti pažnju na cjelovitost i značenje pojma *tiranije većine*. „Prevedeno na rečnik današnje društvene nauke Tokvilov pojam tiranije većine obuhvata pojave masovnog društva, izdvojenost pojedinca i propadanje zajednice, preovlađivanje konformizma i osrednjosti, sveopštu racionalizaciju i birokratizaciju društvenog života i svemoć države. Tokvil je smatrao da je demokratija nezaustavljiva, ali ne i neukrotiva...Razvoj jednakosti, po njegovom mišljenju, ne znači neopozivo i ukidanje mogućnosti tiranije" (Koštunica, 2002:13-14). Kako zapaža Vojislav Koštunica u političkoj filozofiji Aleksisa de Tokvila pojam *tiranije većine* dobio je svoju punoću i višeznačnost u odnosu na prethodna ramišljanja o ovom pojmu, koja su se profilisala u teorijskom domenu. Referentni oslonac za *tiraniju većine*, Tokvil je pronašao u javnom mnjenju i svemoći državne vlasti.

Da bi se neutralizovala ideja društva, i otrgnulo od korijena bivstvo, meritum svih senzibilnosti i vremenitosti postalo je tržište, iliti poslednje utočište korespondentnih individuuâ čiji je tematski medijum – potrošnja. Tržište postaje paradigma usmjerenog i kontrolisanog mišljenja, a njegov idealni tip je autentični potrošač, čiji se ogoljeni identitet ogleda u uzdizanju do statično nedostižnog ideala – mobiliranog potrošača. Ovakav razvoj, samo je oblik rastrojstva Subjekta. Umjesto njega, formira se vještački agregat, čija je ultimativna svrha opstanka nadjačati Drugoga u potrošnji i konzumiranju. Iza te inscenacije stoje načela liberalne doktrine, koja inkorporira sve elemente represije i dostojan je takmac totalitarne svijesti. Naš izbor u angažovanju vjerodostojnog izvora, pao je na detaljan prikaz Alana Turena (Touraine), koji kaže: „Taj ekstremni liberalizam bio je nekada avangarda modernizma, ali je sišao s pozornice i sada gradi tip ekonomskog društva u kojem se razvija postmodernistička kultura...Kako društvo počinje sve više nalikovati na tržište gdje više nema ideoloških pa čak ni političkih problema, sve što preostaje je borba za

4 Vidjeti predgovor Lj. Tadića u knjizi, Žan – Žak Ruso,(2011), *Društveni ugovor*, Beograd: Filip Višnjić.

novac ili potraga za identitetom. Društvene probleme zamijenili su nedruštveni problemi, a individualne probleme globalni problemi, koji daleko nadilaze društveno i političko područje i tako uništavaju veći dio njegova sadržaja. To je društvo koje odbacuje analizu, koje ne vjeruje velikim idejama i svečanim govorima koji uznemiruju njegov pragmatizam ili njegove snove. Najveća snaga te liberalne vizije je da se čini da ona pruža najbolju zaštitu protiv svih pokušaja preuzimanja vlasti od strane upravljačkih elita, a osobito onih koje tvrde da govore u ime čovječanstva i društva. Novac se doima kao najmanje osoban pa stoga i najmanje okrutan od svih gospodara, dok ljudi s uvjerenjima koja uključuju grandiozne projekte uvijek pokušavaju nametnuti svoju vjeru i svoju vlast nad drugima " (Touraine, 2007:148).Potpuno negirajući prospekte humanosti, savremena civilizacija stvara egzistencijalno dezorijentisanog pojedinca, čiji je meritum valorizacije zarobljen u opsegu instant zadovoljstva i instant življenju. Postmoderna je povinovanje logici neoliberalnog kapitalizma, čiji je oksimoron sadržan u hipnotičkoj poluzi profita i potrošnje koja se reflektuje kao radni proces. Najdramatičnija promjena kako ističe Rade Kalanj, dogodila se osamdesetih godina prošlog vijeka, kada su Margaret Tačer i Ronald Regan nastupili s oštrim zagovorom slobodnotržišne ideologije u svojim zemljama. „MMF i Svjetska banka postali su 'novim misionarskim institucijama' preko kojih su se te ideje nametale nesklonim siromašnim državama vitalno zainteresovanima za njihove pozajmice i potpore. Ministri financija siromašnih zemalja, uz privolu svojih vlada, ali i skepticizam dobrog dijela stanovništva, pokzali su da je za nužnu popunu fondova dopuštena 'svaka konverzija' . U Međunarodnoj banci vremenom preovladao stav da su vlade glavni problemi koji treba 'pacifirati i disciplinirati' kako bi se poopćio slobodnotržišni model. Na kraju je kanonizirano uvjerenje da u slobodnom tržištu valja tražiti rješenje razvojnih problema nerazvijenih. Time je jedan razvojni model nametnut za cijeli svijet, globalizacija se odvija u njegovu znaku " (Kalanj, 2004:89). Ogroman doprinos dokazivanju u tumačenju iznesene problematike, pronalazimo u onome što Bogdana Koljević govori o Fukoovom objašnjenju biopolitike, pojma koji se pojavljuje u gotovo svim njegovim studijama. Genealogiju pisanja ove autorke čini Fukoova „konsterniranost" da u trag prati i analizira fenomen biopolitike, koji prožima različita pitanja kao što su: ekonomija, tržište, tehniku upravljanja, ludilo, seksualnost, pravo, suverenitet, život i smrt. S namjerom konačnog razjašnjavanja, pratimo autorkino objašnjenje šta je suština biopolitike i koji su moduli njenog ispoljavanja, a što je i putokaz našeg propitivanja postmodernog diskursa. „Najorginalnije i najubedljivije u Fukoovim spisima je, pre svega, njegova analiza određenog 'režima istine', liberalizma kao mogućnosti Moderne i njegovog načina realizacije odnosa znanje / moć, kritika biopolitike kao kontrapolitike koja otvara novu mogućnost promišljanja političkog. *Biopolitika se za Fukoa javlja upravo kao niz istorijskih praksi i tehnika upravljanja proizašlih iz diskursa liberalizma*" (naš kurziv, Koljević, 2009:32). Eksplicitni doživljaj biopolitike, mogao bi se kako zapaža Bogdana Koljević, veoma vjerno dočarati kao dominatni oblik instrumentalizacije uma, čiji je režim istine liberalizam. „Tako se postavlja kako liberalizam, kao biopolitika, postaje pitanje razaranja suvereniteta. Možda nije slučajno to što se neoliberalizam u savremenim oblicima biopolitike manifestuje upravo i čak još više kroz specifičan oblik razaranja političkog suvereniteta" (Ibid., 35). Ovdje se, nameće još jedno ontološko pokriće, ne samo u izboru i očuvanju suvereniteta, već i identitetskog ustrojstva. Fundamentalna pouka Bogdane Koljević, jeste input prema zaključku da je Fuko biopolitiku smatrao novim diskursom Zapada, koji, „donosi sobom specifičan istorijski oblik moći i politike, koji se javljaju kao par edžcelence pitanje ropstva naspram slobode, i upravo postaje presedan u genealoškoj analizi različitih istorijskih oblika realizacije moći" (Ibid., 39). Ova asimetrija, posledica je uspjeha liberalne ideologije. „Faustovsku pogodbu" i panegeričko oduševljenje s postmodernom i modernom naukom koja čovjeka koristi kao pukog opslužitelja, pronalazimo kod glasnogovornika liberane doktrine Frensisa Fukujame. Revidirajući epohalne stranice filozofskih zapisa Hegela i Koževa, u

stvaranju jedne Univerzalne Istorije i Istine oličene u liberalnoj doktrini, Fukujama će u svom paradigmatično prenosivom naslovu, esencijalno ideološki diktiranom i oslobođenom od gnoseološke normiranosti, a u pokušaju glorifikovanja liberalne demokratije, na kraju sasvim nesvjesno, anticipirati upravo kraj čovjeka, kako se u temastkom deminutivu i može shvatiti njegovo djelo *Kraj istorije i poslednji čovek*. Upravo zbog toga što je apriori uslov društvenog progresa predistiniran liberalnim slobodama, Fukujama je nepromišljeno anticipirao skripturu zapadnog čovjeka, koji je taktički potencijal globalne proizvodnje. Ovakav sistemski manevar je slika bivstva čovjeka Zapada pod dejstvom tehnološkog imaginarijuma ili svojevrsnog brainwashing-a. Još preostaje pogledati ono u čemu je Fukujama neprocjenjivo značajan, naravno u kontekstu postmoderne katalogizacije čovjeka. „Prvi način na koji su moderne prirodne nauke proizvele promenu koja je usmerena i univerzalna, tiče se vojne konkurencije. Univerzalnost nauke obezbjeđuje osnovu za globalnu unifikaciju čovečanstva, pre svega zbog toga što u međunarodnom sistemu preovlađuju ratovi i sukobi. Moderne prirodne nauke prenose odlučujuću vojnu prednost na ona društva koja mogu najefikasnije da razviju i proizvedu tehnologiju, dok relativna predsnot koju pruža tehnologija raste ukoliko je stopa tehnološke promene brža“ (Fukujama,1997:97). Fukujamin isključivi glas – obezbjeđen ideološkim statusom tehnološkog merituma, koji votira progres, stvara i traži novu identitetsku sferu koja će podržati takvu istinu kao predašnje lansirani okvir postmoderniteta. U toj zanesenosti slika, Fukujamin manifest se ne može predstaviti za vjerodostojnu „paradigmu vremena“, iz razloga najstrože preciziranih pronicanja koje smo naveli.

Ostavimo li po strani doktrinirane ograde, teško je ne složiti se s Čomskim kada pozivajući se na Čarlsa Bergkistona eksperta za Latinsku Ameriku, kaže da je „dosledna i često brutalna politika borbe SAD protiv reformi duboko nepravednih i nedemokratskih društava ‘istorijski onemogućilo demokratiju, i kod kuće i šire’ služeći ‘bezbednosnim interesima privilegovanih elita na zapadnoj hemisferi, koje su mnogo profitirale iz socijalnog statusa quo’. Ozbiljni naučnici glavne struje dugo već shvataju da ‘praznoslovno bodreći predstavnike demokratije u Latinskoj Americi, SAD imaju snažne interese upravo na suprotnoj strani’, mimo ‘proceduralne demokratije, posebno održavanja izbora – koji su se takođe pokazali jedino kao farsa’. Funkcionlana demokratija mogla bi odgovarati narodnim težnjama, dok ‘SAD teže ojačavanju najpovoljnijih uslova za svoje privatne prekomorske investicije’. Shodno tome, ne postavlja se ‘ozbiljno pitanje o američkoj intervenciji u slučajevima mnogih desničarskih vojnih udara’ – osim, moglo bi se dodati, intervencije da se oni pokrenu ili podrže – ali stvari su drugačije ‘kad njihovom konceptu demokratije, blisko poistovećenom sa privatnim, kapitalističkim preduzetništvom, zapreti komunizam’, opšti pojam za pretnju od nezavisnog razvoja. Dosijei nisu suštinski različiti ni izvan Latinske Amerike, kako bi neko očekivao zbog prirode institucija koje postavljaju osnovni okvir za izbor politike. Niti iznenađuje što se ta politika nastavlja danas, održavajući istu ‘šizofreniju’ “ (Čomski, 2010:176-177). Promocija demokratije i neoliberalne ideologije nije novo područje koje pomažu hegemoniju Sjedinjenih Država. Ovakav razvoj političkih događaja, tačnije izazivanje kriza, predstavlja kontinuitet u praksi funkcionisanja zapadnih država, posebno Sjedinjenih Država, koje preuzimaju supremativnu ulogu i realizuju ono što se nekada smatralo političkim „lutanjem“ a zapravo je gravitiralo kao ideološka realizacija totalitarne svijesti. Svaka nova etapa zapadnog „prevaspitavanja“, akumulirala je iskustva i domete prethodnih, jačajući na taj način američki totalitarni imperijalizam. Dovoljno je pozvati se na djelo Todora Kuljića *Fašizam* u kome autor argumentovano diskvalifikuje istorijske lekcije fašističke ideologije koje su se temeljile samo na rasizmu, otkrivajući pozadinu korporativnog kapitalizma i vidjeti svojevrsnu podudarnost i reminiscenciju sa američkom ideološkom inverzijom. Revizija fašističke ideologije izgleda ovako: „Teorijska i funkcionalna osnova fašističke ideologije je rasna teorija. Naime, jedna od bitnih funkcija nacionalizma od njegovog nastanka do danas je da prikrije i ukloni iz društvene svijesti

klasne suprotnosti i klasnu borbu i da ih zamjeni borbom protiv nekog unutrašnjeg ili spoljašnjeg 'opšteg neprijatelja naroda'. Stvarni mehanizam ove strategije je buđenje u širokim narodnim slojevima primitivnih nagona unutar grupnog i vangrupnog ponašanja, tj. mobilisanje ovog borbenog entuzijazma koji ljudske grupe pokazuje kada svoju grupu treba braniti od biološke ugroženosti radi samoodržanja. I, najzad, pripadnost čistoj rasi je biološko-aristokratskog principa izbora....*U rasističkoj teoriji istorijsko-ekonomske i društvene protivrečnosti kapitalizma zamenjene su prividnim biološkim suprotnostima, klasne razlike raznim razlikama, emancipacija rasnom higijenom. Umesto principa društvenog razvitka ona postulira vraćanje prirodi, umesto konkurencije na kapitalističkom tržištu socijaldarvinistički princip borbe za život. Međutim, uprkos odbojnosti i uzajamnom isključivanju, i liberalizam i fašizam izrastaju na istom društvenom tlu. Nacistička agresivnost je, kako je pokazao Markuze, samo brutalna konsekvenca liberalizmu imanentnog principa konkurencije, a harizmatsko-autoritarna misao o vođi bila je već pripremljena u liberalističkom slavljenju 'prirodnog vođe' i 'rođenog šefa'* (naš kurziv)" (Kuljić, 1987:163-164). A antisemitizam je sjenčio njihov kapitalistički indignitet i to tako da je: „Identifikacija sa vođom i 'višom' rasom u isto vreme je na groteskan način pokušala da prevaziđe kompleks niže vrednosti bespomoćnih sitnoburžoaskih masa: svest da pripada višoj rasi dopuštala je siromašnom antisemitskom malograđaninu da sebe smatra bogatijim i inteligentnijim od jevrejskog bankara i intelektualca. Stoga je Sartr antisemitizam nazvao 'snobizam siromašnih' "(Ibid., 172). Upravo na (neo)liberalno izgrađenom tlu i raste globalni korporativni totalitarizam kapitala. Ideološka matrica na kojoj se zasniva globalizacija nije plod apriornog antizapadnjaštva, nego uvid u stvrane pretenzije Sjedinjenih Država i njenih satelita. A na čemu se zasniva prosperitet Sjedinjenih Država, deskriptivno ukazuje Valerštajnova apokaliptička predviđanja. Naime, u studiji *Posle liberalizma*, Imanuel Valerštajn razmatra i konfrontira ideologije koje su se pojavile na istorijskoj sceni. Porijeklo američke hegemonije, kako uviđa Valerštajn zasnivalo se na njihovom prosperitetu. Upravo ovo nebranjeno „uplitanje" kapitalističkih zona, znači racionalno-interesno strukturiranih uticaja na afektivno definisanu bazu svijesti iz koje se i rađala podrška američkom imperijalizmu. Sadržaj koji posreduje u ovoj studiji i koji dominira u istorijskoj areni i potvrđuje potencijal homogenosti koji se odnosi na ideologije koje su obezbijedile hegemoniju Sjedinjenih Država jeste poglavlje posvećeno agoniji liberalizma. Operativna konsekvenca Valerštajnove kritike liberalizma jeste njegova antidemokratičnost. Valerštajn upozorava da je liberalizam bio fundamentalno antidemokratski. „Liberalizam je uvek bio antidemokratsko učenje; on je propovedao 'vladavinu najboljih'. Sigurno, liberali 'najbolje' nisu primarno određivali po statusu rođenja; oni su ih pre određivali po obrazovnom dotignuću. Prema tome, najbolji nisu bili nasledno plemstvo, nego oni koji su imali koristi od meritokratije. Ali najbolji su uvek sačinjavali grupu koja je manja od celine. Liberali su težili vladavini najboljih – aristokratiji – tačno zbog toga da ne bi postojala vladavina celine – demokratija. Demokratija je bila cilj radikala, ne liberala; ili je, bar, bila cilj onih koji su bili istinski radikalni, istinski antisemitski. Da bi se sprečilo da ta grupa preovlada, liberalizam je istaknut kao ideologija. Kada su se obraćali onima koji posjeduju konzervativne sklonosti i koji su pružili otpor predloženim reformama, liberali su uvek tvrdili da će jedino racionalni reformizam biti prepereka demokratiji, argument koji se može čuti od svih inteligentnih konzervativaca" (Valerštajn, 2005:217).

Privrženost daljem toku obrazlaganja neoliberalne ideologije, a samim tim i liniju neslaganja sa duhom vremena, pronalazimo u nadahnutoj studiji Dejvida Harvija *Kratka istorija neoliberalizma*. Harvi nas uvjerava da je za neoliberalnu ideologiju stvoren stereotipiziran oblik mišljenja u javnom mnjenju. „Dakle, kako je onda stvorena saglasnost naroda dovoljna da legalizuje neoliberalni zaokret? Kanali pomoću kojih je to izvedeno bili su različiti. Moćni ideološki uticaji kružili su korporacijama, medijima i brojnim institucijama koje čine građansko društvo – kao što

su univerziteti, škole, crkve i profesionalna udruženja. 'Drugi marš' neoliberalnih ideja kroz ove institucije, koji je Hajek predvideo još 1947. godine, organizovanje trustova mozgova (uz podršku i finansiranje od strane velikih korporacija), osvajanje određenih segmenata medija i preobraćanje mnogih intelektualaca na neoliberalni način mišljenja, stvorili su misaonu klimu koja je podržavala neoliberalizam kao ekskluzivni garant slobode. Svi ti pokreti su kasnije konsolidovani kroz zauzimanje političkih partija, te, konačno, i samog državnog vrha...Pored toga, kada je državni aparat konačno načinio neoliberalni zaokret mogao je da koristi svoje sposobnosti ubeđivanja, kooptiranja, podmićivanja i pretnji u nameri da održi klimu saglasnosti, što je bilo nužno da se obezbedi održanje njegove vlasti" (Harvi, 2012 :60-61). Studija Dejvida Harvija neozabilazno je djelo kritike neoliberalne misli, a za nas prijemčljiva ne samo po njenom sadržaju, već i po njenom odjeku u relevantnoj politikološkoj literaturi. Ono što ekstrahuje Harvi, jeste „emigrirana" sloboda iz okvira neoliberalnih vrijednosti. Današnji neoliberalizam kao manifest postmoderne platforme, doveo je do stanja moralne zagađenosti, atomizacije pojedinca, otuđenja, potrošačkog pastiša, prepoznavanja identiteta u orbiti tehnološkog imaginarijuma i devastacije životne sredine.

LITERATURA

1. Bobio, N. (1995), *Liberalizam i demokratija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Čomski, N. (2010), *Neuspele države*, Novi Sad : Rubikon / Beograd : Beoknjiga.
3. Fukujama, F. (1997), *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica: CID.
4. Harvi, D. (2012), *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediteran.
5. Kalanj, R. (2004), *Globalizacija i postmodernost*, Zagreb : Politička kultura.
6. Koljević, B. (2010), *Biopolitika i politički subjektivitet*, Beograd: Službeni glasnik.
7. Koštunica, V. (2002), *Ugrožena sloboda / Političke i pravne rasprave*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju / Filip Višnjić.
8. Kuljić, T. (1987), *Fašizam*, Beograd: Nolit.
9. Ruso, Ž. Ž. (2011), *Društveni ugovor*, Beograd: Filip Višnjić.
10. Simić, Ž. (2006), *Preobražaji totalitarne svesti / Prologomena za sociologiju saznanja*, Beograd: Kulturno – prosvetna zajednica Beograda.
11. Touraine. A. (2007), *Kritika modernosti*, Zagreb: Politička kultura.
12. Valerštajn, I. (2005), *Posle liberalizma*, Beograd: Službeni glasnik.
13. Vidojević, Z. (2010), *Demokratija na zalasku*, Beograd: Službeni glasnik / Institut društvenih nauka.

Ivan Vujačić[1]
Jelica Petrović Vujačić[2]

NEOLIBERALIZAM – POJAM IZGUBLJEN U PREVODU

Apstrakt

U radu se razmatraju koreni i promena značenja pojma neoliberalizma, kao i različiti načini njegove upotrebe. Predložena je definicija neoliberalizma koju čine ključni elementi: ideologija; način vladavine; i skup društveno-ekonomskih reformi. Upotreba pojma neoliberalizma u opisu naše ekonomske i društvene stvarnosti je deplasirana, jer reforme i ekonomske politike koje bi se mogle povezati sa neoliberalizmom postoje samo u naznakama. Jedino privatizacija, kao nužan deo tranzicije, može se svrstati u reforme neoliberalng tipa. U Srbiji se, u suštini, iza kritika neoliberalizma prikriva kritika privatizacije.

Ključne reči: *neoliberalizam, liberalizam, ekonomske reforme, Srbija.*

NEOLIBERALISM - A CONCEPT LOST IN TRANSLATION

Abstract

The paper discusses the historical roots and change of meaning of the concept of neoliberalism, as well as different modes of its usage. The proposed definition of neoliberalism consists of the elements of ideology, modes of governance and a set of socioeconomic reforms and policies. The use of the concept of neoliberalism to describe our socioeconomic reality is out of place, as reforms and economic policies that can be associated with neoliberalism exist only in traces. Privatization , a necessary part of the transition, is the only reform that can be classified as a neoliberal reform. In essence, the critique of neoliberalism in Serbia hides and obscures the critique of privatization.

Key words: *neoliberalism, liberalism, Serbia, economic reforms.*

1. UVOD

Neoliberalizam je često korišćen pojam u našoj sredinui kako u naučnoj javnosti, tako u štampi i drugim sredstvima javnog informisanja. Čini se da nije sporno konstatovati da se u ogromnoj većini slučajeva njemu pridaje izuzetno negativna konotacija. To ne bi trebalo da čudi, imajući u vidu da je posle izbijanja krize u svetu 2008. godine došlo do poplave kritičkih napisa o neoliberalizmu. Ono što, međutim, iznanađuje je činjenica da se naši ekonomski problemi pripisuju primeni neoliberalnog koncepta i neoliberalnih mera ekonomske politike u Srbiji u periodu od oktobarskih promena 2000. godine do današnjih dana.

Po našem mišljenju, postoji nekoliko osnovnih razloga usled kojih je ova netačna tvrdnja toliko raširena. Na prvom mestu, definisanje samog koncepta neoliberalizma je u našoj sredini, neodređeno što dovodi do njegove neadekvatne upotrebe i mešanja sa drugim pojmovima kao

1 Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

2 Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet
Ovaj rad je deo projekata 179065, 36006, 36022 finansiranih od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

što je na primer, globalizacija. Drugi razlog je namerno izjednačavanje pojma neoliberalizma sa samo jednim od njegovih sadržaja, to jest sa privatizacijom ili liberalizacijom spoljne trgovine. Treći razlog je prikriveno ideološki i demagoški. Naime, osuda neoliberalizma ima za cilj stvaranje ideološke matrice koja bi perpetuirala ogroman upliv države u ekonomski život zemlje, dajući političkim elitama moć upravljanja privrednim resursima.

Obrazlažući ove naše tvrdnje, neophodno je,pre svega, definisati pojam neoliberalizma kako bi se mogla vršiti jasna poređenja sa načinom upotrebe ovog pojma u nas, te kako bi se vršila poređenja sa našom stvarnošću, odnosno ekonomksih politika koje su vođene u periodu posle oktobarskih promena 2000. godine. Pored toga, ova definicija bi trebalo i da pruži okvir za ocenu eventualnih daljih sistemskih promena koje su najavljene i u kojoj meri one korespondiraju sa neoliberalnim konceptom. Imajući u vidu da su debate o neoliberalizmu već vodile među našim ekonomistima, ovaj rad ima za cilj da bliže definiše neoliberalizam (prvenstveno, ali ne samo u ekonomskoj sferi) jer smatramo da je njegovo definisanje izostalo.[3]

Kao što je već rečeno, nužnost definisanja nekog pojma proističe, između ostalog, iz potrebe za njegovom operativnom upotrebom u analizi realnih ideologija ili politika. Precizno definisanje je bitno i zbog toga što se centralnim pojmovima definiše i viđenje stvarnosti. Tako na primer, ukoliko je centralni pojam za analizu društva – individualizam i ljudska prava, onda uspešnost nekog društva možemo meriti pod uslovom da dodatno definišemo šta podrazumevamo pod ljudskim pravima, a da zatim nekim od empirijskih metoda sagledamo koliko društva apsolutno odstupaju od idealnog. Alternativno, možemo da sagledamo koliko se konkretna društva međusobno razlikuju, to jest kolika je relativna distanca između najbolje ocenjenog društva prema nekom skupu izabranih indikatora i ostalih koje uzimamo u razmatranje.

2. LIBERALIZAM

Definisanje neoliberalizma nije moguće bez rudimentarnog osvrta na liberalizam koji je u njegovoj osnovi. Izvorni liberalizam je nastao iz dela Džona Loka, Dejvida Hjuma, Adama Smita i Džon Stjuarta Mila kao dominantnih , ali ne i jedinih autora koji su utemeljili izvesnu simbiozu filozofije i ekonomije kao pogleda na svet. U izvornom liberalizmu sloboda i pojedinac su centralne kategorije ljudskog društva. U najkraćim crtama, prirodno pravo, privatna svojina i sloboda ljudskog delanja predstavljaju temelj dobrog društva i pružaju potencijal za njegov razvoj. Podela rada i slobodno tržište trebalo bi da doprinesu najefikasnijem ekonomskom ishodu, a time i najvećem mogućem prosperitetu zajednice u celini. Spoljna trgovina na bazi aposlutnih (Smit) i komparativnih prednosti (Rikardo) omogućava proširenje delovanja tržišta i time doprinosi prosperitetu. Čuveni su pasusi koji se često citiraju kao ilustracija Smitovog pogleda na funkcionisanje privrede. Onaj o fabrici čioda koji ilustruje značaj podele rada i onaj o nevidljivoj ruci tržišta koja doprinosi blagostanju tako što transformiše egoistične motive pojedinaca u najveće moguće opšte dobro kroz maksimalni prosperit zajednice, služe za lapidarno i pojednostavljeno prikazivanje Smitovog dela. Podela rada koja stvara diferencijaciju u društvu, s jedne strane, i atomizirani egoistični interesi, s druge (prema Smitu), vode posredstvom slobodnog tržišta ka društvenoj integraciji i prosperitetu. Za vreme kada je nastalo njegovo delo, *Bogatstvo naroda* (1776)[4], to je bila izuzetno originalna misao. Ona će uz sve kasnije modifikacije ostati u srži liberalizma i neoliberalizma.

Ne sme se, međutim, zanemarit da se toliko puta navođen pojam "nevidljive ruke" tržišta, javlja samo na jednom mestu u *Bogatstvu naroda*. To ne umanjuje značaj misli o nevidljivom

3 Lj.Madžar, M. Jakšić (redaktori), *Globalna kriza i ekonomska nauka – Neoliberalizam i alternative*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2012.Vidi ,takođe, Ljubomir Madžar, *Antiliberalizam u 22 slike*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

4 Adam Smith, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd, 1952.

koordinišućem mehanizmu tržišta, ali bi trebalo da upozori da redukcija celokupnog dela Adama Smita na ovaj pasus, predstavlja vulgarizaciju. Bilo bi potrebno napisati poseban rad o njegovim kritičkim zapažanjima u *Bogatstvu naroda* - o egoizmu i rasipništvu viših klasa, o lošim aspektima bankarstva, o štetnosti imperijalnog delovanja Istočnoindijske kompanije čiji je bio oštri protivnik, itd. Uostalom, Smit je napisao i posebnu knjigu iz etike pod naslovom *Teorija moralnih osećanja*,[5] u kojoj funkcionisanje društva i tržišta povezuje sa potrebom za etičkim delovanjem zasnovanim na samo-ograničavanju i umerenosti. Takođe, Smit i teoretičari liberalizma isticali su potrebu za prisustvom države u cilju obezbeđenja elementarnih bezbednosnih i pravnih uslova za slobodno delovanje tržišta.

Teoretičari liberalizma su se trudili da utiču na ograničavanje moći vladara, države i ukorenjenih interesa određenih društvenih grupa (na primer, monopolista u trgovini). Osnivači liberalizma su u poltičkoj sferi težili ograničenju moći vladara kroz garantovanje ličnih sloboda, razvoj predstavničke vlade i parlamentarne institucije. Slobodno tržište je trebalo da dodatno ograniči samovolju države. Kao zastupnici blagotvornog uticaja širenja tržišta kroz spoljnu trgovinu teoretičari liberalizma su dosledno kritikovali vladajuću doktrinu merkantilizma koja je moć države identifikovala sa rastućom količinom tezaurisanog zlata.

Jačanje ideja liberalizma prekinuto je Prvim svetskim ratom, sa nastankom komunističkog sistema, te definitivno za duži period izbijanjem Velike ekonomske krize. Pojava kejnzijanizma, kontrolisane kapitalističke privrede u evropskim zemljama posle Drugog svetskog rata, te jačanja socijalnih funkcija države u istom periodu, potisnulo je ideju klasičnog liberalizma na relativnu marginu.

3. NEOLIBERALIZAM U ORIGINALU

Originalno značenje neoliberalizma je na svetskom nivou pretrpelo duboke modifikacije i to u tolikoj meri, da ga njegovi tvorci verovatno ne bi prepoznali. Neoliberalizam je prvi put upotrebljen kao pojam od strane Frajburške škole između dva svetska rata da bi označio modifikovani liberalizam. Drugi naziv za ovu školu je Ordoliberalizam, što bi trebalo da označi uređeni liberalizam (od latinske reči ordo–red, poredak) sa jakom državnom intervencijom i socijalnom politikom. Valter Ajken kao jedan od vodećih neoliberala smatrao je da su socijalna sigurnost i socijalna pravda izuzetno važne za modernu civilizaciju. Ludvig Erhard, koji je predvodio "nemačko privredno čudo" kao ministra privrede tokom 1950-tih bio je blizak neoliberalima, ali je više voleo pojam socijalno-tržišne privrede. Neoliberali su u svom originalnom značenju bili protivnici kejnzijanskog upravljanja tražnjom. Bili za jaku socijalnu politiku, uređeno tržište i jaku regulaciju monopola jer monopoli uništavaju konkurenciju. Ukratko, u originalnom značenju neoliberalizma koji je proklamovala Frajburška škola, nema ničega što liči na tržišni fundamentalizam koji se danas najčešće pripisuje neoliberalizmu. Naprotiv, prvobitni neoliberalizam bio je zamišljen kao pokušaj omekšavanja originalnog liberalizma i bio je udaljen od radikalnih stavova i politika.

Put promene ovog pojma istorijski je išao preko ekonomista iz Latinske Amerike kojima je Frajburška škola bila uzor. Ponavljanje "nemačkog čuda" je bio cilj tadašnjih neoliberala Latinske Amerike tokom 60-tih godina prošlog veka. Suštinska promena značenja pojma neoliberalizma dolazi tek posle Pinočeovog puča u Čileu 1973. Do tada neoliberalizam nije bio asociran sa radiklanim tržišnim reformama, već sa umerenošću Frajburške škole. Sa radikalnim tržišnim

5 Adam Smit, *Teorija moralnih osećanja*, CID, Podgorica, 2008

reformama koje su predstavnici Čikaške škole počeli da sprovode u Čileu, menja se ne samo izvorno značenje neoliberalizma, već se poništavaju i njegovi intelektualni koreni. Zastupnici novog neoliberalizma kao svoje intelektualne uzore navode Fridmana i Hajeka.

Podsetimo se da je u periodu posle Drugog svetskog rata, očuvanje i obnova liberalnih ideja pripala ne samo Frajburškoj školi nego i novoformiranom Mont Pelerin društvu koje je osnovano 1947. godine. Od učesnika osnivačkog skupa, Fridrih Hajek i Milton Fridman će postati najprepoznatljiviji i najznačajniji zastupnici obnove liberalne ideologijea. Pored ovoga, direktno angažovanje Čikaške škole i Fridmana lično u formulisanju ekonomskih reformi u Čileu pod Pinočeom, doprinelo je da se Fridman i Hajek smatraju glavnim osnivačima i ideolozima neoliberalnog pravca.

Ono što čini ove i njima bliske autore značajnim za neoliberalni pravac je svakako njihov napor da obnove, osveže i analiziraju liberalne ideje kako bi pomoću njih analizirali društvene i ekonomske probleme svog vremena, kao i njihovi predlozi određenih strateških rešenja na nivou ekonomskih sistema i ekonomskih politika. Treba istaći bitno drugačije vreme i uslove pod kojima se javlja obnova liberalnih ideja. Naime, dok je u doba teoretičara liberalizma osnovni cilj njihovog delanja bio u ograničavanja samovolje vladara, u novije vreme obnova liberalnih ideja se odvija u uslovima narasle institucionalne državne regulacije u svim sferama društvenog života i privrede. Ne sme se zaboraviti da su ideje Hajeka i Fridmana i njihovih sledbenika bile na margini glavnih tokova ekonomskih i društvenih ideja, bar dve decenije od osnivanja Mont Pelerin društva. Dominacija kejnzijanizma, postojanje socijalističkog centralnog planiranja, popularnost teorije konvergencije privrednih sistema (socijalizma i kapitalizma) obeležja su vremena u kome su ideje Hajeka, Fridmana i njihovih sledbenika smatrane prevaziđenim.

Centralne preokupacije neoliberalnih teoretičara su se sastojale u očuvanju i propagiranju osnovnih liberalnih vrednosti i prednosti tržišta, u teorijskoj i praktičnoj kritici kejnzijanizma i ekonomski i društveno štetne birokratske prakse razvijenih zapadnih država blagostanja. Njihove preporuke su bile usmerene ka demontiranju prekomerne državne regulative u ekonomji, pa delimično i u demontiranju izvesnih državnih institucija. Usled zalaganja za korenite i sveobuhvatne ekonomske reforme koje vode suštinskoj reorganizaciji društva, neoliberlizmu se od strane njegovih kritičara pripisuje radikalan revolucionarni karakter.

Negativnoj konotaciji neoliberalizma svakako je doprineo diktatorski, a može se reći i zločinački, karakter čileanske vojne hunte na čelu sa Pinočeom i potpuna bezobzirnost u sprovođenju dubokih reformi. Istorijski kontekst ideološkog iskorenjivanja socijalističkih ideja u Latinskoj Americi u doba svetske ideološke konfrontacije suprotstavljenih supersila, trebalo je da se otelotvori u ekonomskoj uspešnosti reformi u Čileu. Posledica promene konotacije i značenja pojma neoliberalizma će se preko kritičara ekonomskih mera vojne hunte u Čileu, proširiti na anglo-saksonsku naučnu literaturu koja se bavila političkom ekonomijom Latinske Amerike, a odatle na svetski plan. Ovim širenjem nije izvršena samo široka difuzija ovog pojma, već je i sam pojam postao difuzan što je omogućilo da mu se pripisuju različiti sadržaji.

Uspon neoliberalizma može se vezati za 1970-te. Ne samo da su u to vreme Fridmanu i Hajeku dodeljene Nobelove nagrade za ekonomiju, već je došlo do opšteg razočaranja u kejnzijansko upravljanje privredama i sloma bretonvudskog sistema fiksnih deviznih kurseva. Neoliberalizam se prevashodno identifikuje sa tržišnim reformama koje su sprovodili Margaret Tačer i Ronald Regan, sa takozvanim Vašingtonskim konsenzusom, sa tranzicijom u bivšim socijalističkim zemljama, sa čitavim nizom ekonomskih politika u zemljama u razvoju i sa dubokim transformacijama u Kini. Pa ipak, ne bi trebalo zaboraviti da se prvo pomeranje originalnog značenja neoliberalizma vezuje za Pinočeov režim. Ukratko, pojam neoliberalizma je već jednom bio "izgubljen u prevodu" kada je na svetskom planu njegovo značenje bilo pomereno od izvornog

značenja Frajburške škole, koja je pokušala da oživi izvorni liberalizam stavljajući akcenat na uređenost tržišta, do savremenog značenja u okviru koga ga njegovi kritičari identifikuju sa tržišnim fundamentalizmom.[6]

4. SAVREMENA UPOTREBA POJMA NEOLIBERALIZMA

Šta je, onda, značenje pojma neoliberalizma danas? Pre nego što pokušamo da ga definišemo, kako bi ga učinili relativno operativnim pojmom, pogledajmo nekoliko opštih načina njegove upotrebe. Različite upotrebe pojma neoliberalizma se u svetskoj literaturi često prepliću.

Na prvom mestu, neoliberalizam možemo identifikovati sa određenom *ideologijom* koja stavlja vrednosti individualizma, ljudskih prava i sloboda u centar svog normativnog pogleda na svet. Neoliberali slobodno tržište vide kao najefikasniji mehanizam alokacije resursa koji je u skladu sa njihovim osnovnim vrednostima. Ujedno, temelj slobodnog tržišta se uspostavlja na neprikosnovenosti svojinskih prava.

Druga upotreba pojma neoliberalizma je kao određenje *ekonomske akademske paradigme*. Treba napomenuli da se pod ovim najčešće podrazumeva prihvatanje osnovnih postulata neoklasičnog pravca u ekonomskoj teoriji. To znači da oslonac čine osnovne postavke o racionalnosti potrošača sa ciljem maksimiziranja sopstvene korisnosti, maksimizaciji profita od strane preduzeća kao osnovnoj ciljnoj funkciji te reagovanje pojedinaca i preduzeća na tržišne podsticaje. Premda je ovaj način određenja neoliberalizma veoma raširen, on nije dovoljno precizan. Tako, Ljubomir Madžar, s pravom, ukazuje da neki neoliberali spadaju među žešće kritičare neoklasične škole.[7] Koristeći druge pretpostavke i alate kao što to čine neki od teoretičara svojinskih prava ili neoinstitucionalisti, može se doći do zaključaka koji su u skladu sa neoliberalnim stanovištima.

Treće, pojam neoliberalizma se vezuje za *skup ekonomskih reformi*. U tom smislu, mere kao što su uvođenje većeg stepena tržišnosti, smanjenje kontrole cena, uravnoteženje budžeta, ukidanje državnih subvencija, privatizacija državnih preduzeća, makroekonomska stabilizacija i slično, smatraju se merama neoliberalnih politika.

Nešto kompleksniji način korišćenja ovog pojma javlja se u vidu označavanja *neoliberalizma kao razvojnog modela*. Pod ovim se podrazumeva kompleksniji model nego što je skup ekonomskih reformi jer u sebi sadrži povezanost različitih aspekata društvenih promena. Drugim rečima, ovde se radi o restrukturiranju društva sa jasno promenjenim odnosom države, poslodavaca i sindikata u odnosu na ranije, veoma prisutne, modele državno vođenih strategija razvoja. Upotreba neoliberalizma u kontekstu razvojnog modela može se vezati i za proces tranzicije i analizu njene uspešnosti ili neuspešnosti.

5. KA DEFINICIJI SAVREMENOG NEOLIBERALIZMA

Pokušaćemo da ponudimo jednu moguću definiciju neoliberalizma koja bi bila dovoljno sveobuhvatna da u sebe uklopi ključne elemente koji su razmatrani u dosadašnjem izlaganju. Pod neoliberalizmom podrazumevamo međusobnu povezanost: (i) ideologije, (ii) modela vladavine i (iii) paketa ekonomskih reformi i ekonomskih politika.

Svaka ideologija je zasnovana na nekoliko jasnih "centralnih istina" koje povezane u celinu čine intelektualno jezgro koje omogućava tumačenje stvarnosti. Ideologija neoliberalizma se u velikoj meri oslanja na osnovne vrednosti i postulate liberalizma. Te vrednosti su, sloboda pojedinca,

6 Reprezentativno i značajno delo koje je izuzetno kritički nastrojeno prema neoliberalizmu (sa marksističkih pozicija) i koje pretenduje da ga svestrano opiše - Dejvid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012. Pogovor za ovo izdanje napisala je Zagorke Golubović.

7 Ljubomir Madžar, *Antiliberalizam* ,op.cit. str 85.

ljudska i svojinska prava kao nastavak ličnosti i delanja. Garantovanje ovih prava iziskuje ograničenu ulogu države u društvenom i privrednom životu što se najbolje postiže podelom vlasti, jakim institucijama, te predstavničkom vladavinom. U sferi ekonomije, neoliberalizam od liberalizma preuzime ideju slobodnog tržišta kao najboljeg mehanizma za alokaciju retkih resursa koje istovremeno stavlja pojedinca, to jest potrošača u središte formiranja tražnje, a samim tim preferencije pojedinaca određuju obim i vrste roba i usluga koji će biti proizvedeni na nivou privrede. No, neoliberalizam je znatno proširio poželjnost državne intervencije u privredi što je u vezi sa fenomenima koji nisu bili toliko prisutni (monopoli) ili za koje se nije znalo (zagađenje, eksternalije) u vreme klasičnog liberalizma. U tom smislu, sam Fridman koga mnogi, uz Hajeka, smatraju centralnom figurom u utemeljivanju neoliberalizma navodi čitave oblasti u kojima postoji potreba za državnom intervencijom, uključujući i pomoć siromašnima.[8] Ono što je, takođe, relativno novo u neoliberalizmu je naglašavanje međuzavisnosti globalnih tržišta kao generatora pozitivnih procesa u smislu blagostanja potrošača i razvoja manje razvijenih zemalja. Na taj način, izvesno povezivanje ideologije neoliberalizma i globalizacije ima svoje utemeljenje.

Novi sadržaj pojma neoliberalizma se odnosi na drugačije shvatanje poželjnih modela vladavine i preporuke koje iz tog proističu u cilju reformisanja državnog sektora. U suštini, neoliberalizam pokušava da državnim ustanovama različitog nivoa konceptualno nametne približno tržišni model ponašanja, kojeg po definiciji smatra efikasnijim. Drugim rečima, vrši se svestan pokušaj da se birokratska kultura i mentalitet zamene preduzetništvom i orijentacijom na klijente. U reforme državnog aparata na neoliberalnim principima spada široka decentralizacija vlasti; spuštanje što više nadležnosti na najniži mogući nivo i davanja više moći lokalnim zajednicama; stavljanje akcenta na evaluaciju i finansiranje rezultata, a ne na pokrivanje troškova. Isto tako, u reforme spada transformisanje uprave kao organizaciji koja je rukovođena misijom, a ne pravilama, i koja je orijentisana prema korisnicima njenih usluga, a ne ka drugoj birokratiji. Privatizovanje dela javnih službi i njihovim angažovanjem putem ugovora za obavljanje delatnosti javnog sektora je, takođe, jedna od mera koja se primenjuje u cilju dizanja efikasnosti državnog sektora. Još jedan elemenat promene državnih institucija je reformisanje sistema socijalne zaštite kako bi se siromašni makar delimično uveli u rad i obuku za druga zanimanja.

Treći aspekt neoliberalizma se odnosi na reformu ekonomskog sistema i određene mere u sferi ekonomskih politika. U sistemske reforme spadaju što šira deregulacija privrede i što šira privatizacija državnih preduzeća. U sferi ekonomskih politika osnovne neoliberalne mere bi se sastojale u liberalizaciji trgovine i privrednih sektora, te uvođenje pravila umesto diskrecione monetarne politike.

Dobro poznati Vašingtonski konsenzus se često identifikuje sa neolibarilzmom i tržišnim fundamentalizmom premda je nastao kao opis iskustava ekonomskih politika i ekonomskih reformi u državama Latinske Amerike krajem 80-tih godina. Kako je došlo to toga da se Vašingtonski konsenzus izjednači sa neoliberalizmom i tržišnim fundamentalizmom, nije jasno ni samom autoru Vilijamsonu.[9] Ove preporuke na osnovu opisanih iskustava nekih zemalja Latinske Amerike, možemo klasifikovati u dve grupe: one koje su stabilizacionog karaktera i one koje

8 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago University Press , Chicago, 1982 (prvo izdanje 1962)

9 John Williamson, "A Short History of the Washington Consensus" u Narcis Serra, Joseph Stigliz (ed) , *The Washington Consensus Reconsidered*, Oxford Univesrity Press, New York, 2008. Kao što je poznato, Vašingtonski konsenzus sačinjava deset ekonomskih preporuka, a one su : 1. Uvođenje budžetske discipline i smanjivanje budžetskih deficita 2. Smanjenje javnih neproduktivnih rashoda na vojsku i administraciju i usmeravanje javne potrošnje ka zdravstvu i obrazovanju, 3. Poreska reforma u smislu smanjenja poreskih stopa i širenja osnovica za oporezivanje 4. Fianansijiska liberalizacija u smislu tržišnog određivanja kamatnih stopa 5. Konkurentni devizni kurs u cilju potpomaganja rasta baziranog na izvozu 6. Liberalizacija trgovine uz ukidanje uvoznih kvota i smanjenje carina 7. Podsticanje stranih direktnih investicija 8. Privatizacija državnih preduzeća kako bi se podigla njihova efikasnost 9. Deregulacija privrede 10. Zaštita svojinskih prava.

uvode veću ulogu tržišta. U ovim preporukama nema ni monetarizma, ni ekonomike ponude, niti preporuke o skidanju kontrole nad kapitalnim tokovima, koje su više primerene neoliberalizmu. Ovo je još jedan pojam izgubljen u prevodu. Međutim, pošto se Vašingtonski konsenzus često koristi kao sinonim za neoliberalizam, možemo porediti ekonomske mere i ekonomske reforme koje su primenjivale pojedine zemlje sa ovim preporukama da bismo utvrdili koliko su daleko primenili takozvanog neoliberalnog koncepta.

6. NEOLIBERALIZAM I NAŠA STVARNOST

Neoliberalizam je u nas pojam sa izrazito negativnom konotacijom. Negativne konotacije ovog pojam i njegovo identifikovanjem sa tržišnim funadamentalizmom su prisutni širom sveta. Zbunjuje to što se naše unutrašnje ekonomske teškoće često u javnosti pripisuju neoliberalizmu. Ako neoliberalizam krivimo za svetsku krizu, i u tom smislu za neke naše ekonomske nedaće koje iz toga poističu, to još može da ima neko opravdanje. Međutim, veći deo naših teškoća proističe iz unutrašnjih razloga. Prenebregava se da je neoliberalizam, kakav god bio, svetlosnim godinama udaljen od naše stvarnosti.

Srbija nema berzu ni banke koje su bile povezane sa svetskim tržištima, a naročito ne američkim tržištem nekretnina. U Srbiji nije ukorenjena ideologija ni liberalizma, pa samim tim ni neoliberalizma. Srbija nema jake nezavisne institucije koje garantuju individualna prava, a najmanje prava svojine i efikasnog sprovođenja ugovora između privrednih subjekata. Imajući u vidu izborni sistem koji parlament pretvara u prilepak izvršne vlasti, kao i da je sudstvo neefikasno i daleko od nezavisnog, nema ni elementarnih pretpostavki za utemeljenu podelu vlasti koja je u osnovi postojanja društva zasnovanog na liberalanim principima.

Što se tiče reforme vladavine i državnog aparata, u Srbiji nije preduzeta ni jedna mera koja bi se mogla nazvati neoliberalnom, od kojih su neke navedene u ovom radu. Nije sprovedena ni elementarna decentralizacija, a o uvođenju merenja rezultata i troškova birokratije i njenoj usmerenosti ka korisnicima da i ne govorimo. Štaviše, proporcionalni izborni sistem na lokalnom nivou je potpuno otuđio građane od njihovih predstavnika i umanjio odgovornost izvršne vlasti.

Ako pogledamo sferu ekonomskih reformi i politika, dolazimo do zaključka da se ne može govoriti o sprovođenju mera stabilizacije sa stopom inflacije koja je najveća u Evropi. Svakako se ne može govoriti ni o opštoj deregulaciji, jer postoji opšta saglasnost da poslovni ambijent narušavaju mnogi propisi. Štaviše, veliki broj cena u Srbiji je pod određenim vidom regulacije. Nivo subvencionisanja i državno kontrolisanih investicija preko Fonda za razvoj i Nacionalnog investicionog plana je značajna suma koja ukupno iznosi oko 2.5 milijardi evra. Najmanje od svega se može govoriti o restrukturiranju javnog sektora.

Prema ukupnom indeksu ekonomskih sloboda Frejzerovog instituta u 2011. godini, Srbija zauzima 104. mesto od 152 zemlje, posle Kirgistana i iza svih bivših jugoslovenskih republika. Prema indeksu ekonomskih sloboda Heritidž fondacije, Srbija je na 95. mestu, ovog puta iza Namibije, ali u regionu ispred Bosne i Hercegovine. Pošto su ovo dva instituta neoliberalne orijentacije, mislimo da navedeni indeksi pružaju pravu sliku o stepenu neoliberalizma u Srbiji.

Ukoliko se osvrnemo na preporuke Vašingtonskog konsenzusa koje su identifikovane sa neoliberalizmom, od deset preporuka u Srbiji nije sprovedeno ni četiri. Ovde spadaju konkurentno definisanje kamatnih stopa, liberalizacija trgovine u smislu ukidanja kvota, uvoznih i izvoznih dozvola i smanjenja carina, te privatizacija državnih preduzeća. Četvrta mera stimulisanja stranih direktnih investicija nije sprovođena unapređenjem poslovnog ambijenta već putem direktnih subvencija, što predstavlja čist etatistički način i ne može se uklopiti u neoliberalnu doktrinu.

7. NEOLIBERALIZAM ILI U PREVODU PRIVATIZACIJA?

Suštinski, jedina prava neoliberalna reforma se sastojala u privatizaciji pod okriljem tranzicionog procesa. Ovom prilikom ne možemo da se osvrnemo na karakter i uspešnost privatizacije u nas, mada smo nedavno kritički pisali o tome.[10] Realno se u Srbiji kritika neoliberalizma svodi na kritiku privatizacije. U procesu prelaska na pravu tržišnu privredu, masovna privatizacija nema alternativu. Protivljenje privatizaciji može imati opšti ideološki razlog koji bi u tom slučaju trebalo učiniti eksplicitnim. Suprotstavljanje privatizaciji može imati i konkretan razlog za specifičnu firmu u određenom trenutku. Odbijanje privatizacije može, naravno, biti i interesno, kada se iz straha od restrukturiranja i gubitka radnih mesta snažno lobira protiv ovog procesa u celini. Političkim elitama zalaganje protiv privatizacije može doneti glasove i moć nad određenim sektorima privrede i njenim resursima. Sve je to za legitimnu raspravu jedino nam nije neophodna dimna zavesa neoliberalizma, jer neoliberalizam u Srbiji jedva da postoji u naznakama.

LITERATURA

1. Friedman M, *Capitalism and Freedom*, Chicago University Press , Chicago, 1982 (prvo izdanje 1962)
2. Harvi D., *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012.
3. Madžar Lj, Jakšić M. (redaktori), *Globalna kriza i ekonomska nauka – Neoliberalizam i alternative*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2012.
4. Madžar Lj., *Antiliberalizam u 22 slike*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
5. Smit A., *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd, 1952
6. Smit A, *Teorija moralnih osećanja*, CID, Podgorica, 2008
7. Vujačić I., Petrović-Vujačić J., "Privatization in Serbia - Results and Institutional Failures" *Economic Annals*, Volume LVI, No. 191 str.89-105
8. Williamson J., "A Short History of the Washington Consensus" u Narcis Serra, Joseph Stigliz (ed) , *The Washington Consensus Reconsidered*, Oxford Univesrity Press, New York, 2008.

10 Ivan Vujačić, Jelica Petrović-Vujačić, "Privatization in Serbia- Results and Institutional Failures" *Economic Annals*, Volume LVI, No. 191, str.89-105.

Gordana Radojević[1]

HUMBOLTOV POGLED NA KORIJENE ANTILIBERALIZMA

Apstrakt

Vilhelm fon Humbolt u svom djelu „Ideje za pokušaj određivanja granica djelotvornosti države“[2] baveći se pitanjem odnosa države prema pojedincu, definiše hipotezu da svrha države ukoliko usmjerena na pozitivno blagostanje nacije, stvara štetne posljedice za ostvarenje krajnje svrhe pojedinca. Hipotezu dokazuje, na način da polazi od pretpostavke najveće moguće djelotvornosti države, nakon čega ispituje uticaj iste na pojedinca. Gotovo da svaki uticaj države smatra štetnim na razvoj pojedinca, smatrajući da u ličnu slobodu pojedinca niko ne smije da zadire, jer čovjek treba da se razvija iz sebe samog i sebe samog radi. Po Humboltu, država treba da vodi brigu samo o onome što sam čovjek svojim snagama nije u stanju da stekne, a to je sigurnost. Stoga, svrhu države vidi u tom pavcu. Svaki drugi uticaj džave smatra štetnim za razvoj pojedinca, a time i društva, jer prevelika briga države vodi demotivisanosti pojedinca, utiče na moralni karakter i smanjuje preduzimljivost. U zaključnim razmatranjima svog istraživanja, Humbolt navodi da tumačenje njegovih ideja moglo bi se dobiti od istorije i statistike. Upravo sa tog stanovišta, ideje Humbolta u ovom radu biće tumačene kroz analizu ekonomske aktivnosti društva i ekonomske aktivnosti pojedinca Crne Gore. Rezultati istraživanja dokazuju hipotezu Humbolta da prevelika briga države vodi demotivisanosti pojedinca, utiče na moralni karakter i smanjuje preduzimljivost.

Ključne riječi: *sloboda, pojedinac, država, ekonomska aktivnost*

Abstract

Wilhelm von Humboldt in his work “Ideas on attempt to determine the limits of the effectiveness of the state”[3] by dealing with the relation between the state and individual, defines the hypothesis that the purpose of the state, if it is focused on positive well-being of the nation, creates harmful consequences for the realization of the ultimate purpose of the individual. He proves his hypothesis, in a manner that he starts from the assumption of greatest possible effectiveness of state, after which he examines its impact on the individual. Almost every influence of state is considered as harmful on development of individual, believing that in personal freedom of individual no one should encroach, because man should develop from himself and for himself. According to Humboldt, state should take care only on that which man with his strength is not capable to acquire, and that is safety. Therefore, he sees purpose of the state in that direction. Every other influence of state he considered as harmful for development of the individual, and therefore society as well, because excessive concern of state leads to demotivated individuals, affects on the moral character and reduces initiative. In the concluding remarks of his research, Humboldt states that interpretation of his ideas could be obtained from history and statistics. From that standpoint, Humboldt ideas in this work will be interpreted trough analysis of economic activity of society and economic activities of Montenegrin individual. Results of research prove Humboldt’s hypothesis, that excessive care from the state leads to demotivated individual, affects on the moral character and reduces initiative.

Key words: *freedom, the individual, the state, the economic activity*

1 mr Gordana Radojević, student I generacije doktorskh studija na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, UDG

2 Prvi dio istraživanja Humbolt je objavio 1792. godine, kada je imamo samo dvadeset pet godina, nakon čega se zaposlio u državnu upravu i izgubio interesovanje za navedeno istraživanje, kojem će se vratiti napuštanjem državne službe. Medjutim, djelo će biti objavljeno u cjelosti tek petnaest godina nakon njegove smrti odnosno 1851. godine, kada je većina evropskih ustava bila i usvojena.

3 The first part of research Humboldt published in 1792, when he had only twenty five years, after which he started to work in public administration and lost interest for above mentioned research, to which he will return after leaving the public administration. However, his work will be published completely fifteen years after his death, in 1851, when most of European Constitutions was adopted.

UVOD

Pokušaj određivanja granica djelotvornosti države Vilhelma von Humbolta, nastao je u vremenu prosvećenog apsolutizma u Pruskoj i velike revolucije u Francuskoj (1789-1799). Duh ideja francuske revolucije u pravcu oslobodjenja ljudskog društva od feudalnog-apslolutističkog poretka do modernog građanskog društva ideju demokratske slobode uzdigli su na evropski nivo. Država slobode suprostavljena je državi apsolutizma. Najznačajniji pravno-politički akt francuske revolucije Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine snažno je afirmisala značaj ustava. Tako je uslijedo period donošenje pisanih ustava kojima se nastojalo uspostaviti državno uređenje utemeljeno na međusobnim pravima i obavezama nosioca vlasti i onih kojima se vlada. Upravo taj odnos, odnos između pojedinca i države, postaje poseban predmet istraživanja Humbolta. Osnovni princip Humbolta u istraživanju odnosno dokazivanju svrhe države sa stanovišta suštine pojedinca, može se smatrati odgovorom na prijetnju dehumanizaciju i stahu od opasnosti totalne birokratizacije država koja je evidenta u današnjoj modernoj državi. Kako će određeno državno uređenje koje države definišu ustavom, na kraju uticati na razvoj pojedinca, Humbolt smatra da će pokazati istorija i statistika.[4] Upravo sa tog stanovišta, analizom statistike u ovom radu testirana je hipoteza Humbolta *da pretjerana briga države nanosi štetu pojedincu, a time i društvu*, na primjeru Crne Gore. Stoga, prvi dio rada se odnosi na analizu Humboltovih ideja za određivanje djelotvornosti države, dok se u drugom i trećem dijelu hipoteza testira analizom statistike Bruto domaćeg proizvoda Crne Gore, kao sumarnog pokazatelja ekonomske aktivnosti države, kao i analizom statistike o radnoj aktivnosti odnosno nekativnosti stanovništva. U zaključku se iznosi razmatranja, da pretjerana briga države i sadašnje društveno uređenje države Crne Gore može biti uzrok velikoj stopi neaktivnosti crnogorskog stanovništva, što potvrđuje Humboltovu tezu da prevelika briga države vodi demotivisanosti pojedinca, utiče na moralni karakter i smanjuje preduzimljivost.

1. HUMOLOTOV POGLED UTICAJA DRŽAVE NA RAZVOJ POJEDINCA I DRUŠTVA

Uvažavajući ideje humanizma *sve što postoji, postoji radi čovjeka i sve što postoji treba služiti čovjeku*" Humbolt u svom istraživanju polazi od toga kako nešto spoljašnje (država) utiče na suštinu samog čovjeka i formiranje njegovog unutrašnjeg karaktera. Oblik koji država daje pojedincu, Humbolt naziva gradjaninom, dok prirodni oblik pojedinca naziva čovjekom ili individuom. Problem za individualnost i karakter čovjeka nastaje kada se čovjek žrtvuje građaninu. Problem u odnosu pojedinca i države prepoznaje u praksi upoređujući najznačajnije državne ustave, i navodi, da su svi oni koji su mijenjali oblik države ili pravili predloge za političke reforme, jedino vodili računa o tome kako odrediti dio nacije koji vlada i definisati grane državne uprave, dok se manje pažnje posvetilo tome šta je predmet na kojem jednom uređena vlada mora svoju djelatnost da istovremeno širi i da ograničava. Primjetivši da su reformatori, kada je u pitanju predmet djelotvornosti države bili više usmjereni na ono što čovjek posjeduje, i šta treba da bude, nego na ono što on jeste.[5] Svrha države

4 Vilhelm fon Humbolt (1991): *Ideje za pokušaj odredjivanja granica delotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad , str. 172: "U*opšte mi se činilo da je statistici potrebna reforma. Umjesto što daje puke podatke o veličini, broju stanovnika, bogatstvu, industriji jedne države, iz kojih se njeno stanje ne može potpuno i sa sigurnošću utvrditi, ona bi trebalo da, polazeći od prirodnih osobina zemlje i njenih stanovnika, pokuša da opiše mjeru i vrstu njihovih snaga koje su aktivne, trpe i uživaju, a samo postepeno modifikacije koje odražavaju te snage dijelom povezivanja nacije medju sobom, dijelom pomoću ustanova države.*"

5 Vukotić Veselin (2011), Ekspertski ustav ili kukavičje jaje, u: *Istorija budućnosti*, CID, Podgorica (str 131-138), daje komentar prve verzije Ustava Crne Gore, nakon obnove nezavisnosti 2006. godine, ukazujući na značaj Ustava sa stanovišta pojedinca i ambijenta koji treba da kreira ustavno uređenje za sigurnost življenja, razmišljanje, inovaciju, kreaciju pojedinca...."*Ustav je zaštita pojedinca... Protivteža demokratiji i demokratskoj većini. Suština Ustav je sloboda, a ne moć*" (str. 132). Predloženu verziju Ustava Crne Gore koju naziva espertskom *„rezultatom sveznajućeg uma*", kritiuje više stanovišta, jer se njime regulišu tekuća političa pitanja (obim administaricije), a na dublji i trajniji principi organizacije života u Crnoj Gori sa stanovišta slobode pojedinca. Posebno kritikuje ustavo opredeljnje Crne Gore kao socijalne države, što naziva uvođenje koncepta „brižne države", koja po njemu u suštini znači: *„primaš platu, imaš sigurno mjesto u birokratiji, a ne moraš puno da radiš i stvaraš...*".

kroz ustavno uređenje treba da bude usmjerena na to da se priordni lik čovjeka održi ne žrtvujući ništa od onoga što on u suštini jeste. Sa tog stanovišta, razmatra uticaj države i bavi se mjerom odnosa države i pojedinca: *Da li svrha države mora biti samo sigurnost ili uopšte čitava fizička i moralna dobrobit nacije?*

U traženje odgovora na postavljeno pitanje, Humbolt polazi od ispitivanja pojedinca i njegovih najviših krajnjih svrha. Po njemu razvoj nacije, zavisi od najpotpunijeg mogućeg razvoja pojedinca, a svrhu čovjeka definiše kao *„najproporcionalnije oblikovanje njegovih snaga u jednu cjelinu*", a za to oblikovanje je potrebna *„sloboda kao prvi i neophodan uslov*", i drugo, iako vezano sa slobodom jeste i *„raznovrsnost situacija*" (Humbolt, str. 13). Najviši ideal ili blagostanje za Humbolta je kada bi se svako razvijao iz sebe samoga i sebe samog radi. Njegovo polazište je da se iz samoodređenja ljudskoga određuje država i njena svrha. Ako država svojim politikama pokušava uticati na pozitivno blagostanje ili kako definiše Humbolt „ t*o je jalova težnja da se izbjegne bol*", onda položaju pojedincima daje jedan za nju povoljan oblik i na taj način sprečava ih da djeluju drugačije, čak i djelujući na njihovu glavu i njihovo srce. Te mjere države, po mišljenju Humbolta sputavaju samorazvoj pojedinca, sprečavajući umnožavanje novih ideja, jer se sprečava da pojedinčeva percepcija okolnosti dovede do rešenja za koja on misli da su vrijedna da se isprobaju, ili *„i najslobodniji i najnezavisniji čovjek, stavljen u jednolične položaje, manje se obrazuje" (*Humbolt str. 13 i dr). Navedene posljedice samo su neke od onih koje Humbolt navodi, da bi dokazao tezu da svrha države za pozitivno blagostanje ima štetne posljedice po čovjeka i njegov razvoj. Štetnost uticaja države za pozitivno blagostanje pojedinca, dokazuje sledećim argumentima: (i) država stvara jednoobraznost kod čovjeka i slabi snagu nacije. Najslobodniji i najnezavisniji čovjek, stavljen u jednolične položaje, manje se obrazuje (Hubmolt, str.13); (ii) naredbe države uvijek sa sobom nose više ili manje prinude, pa kada i to nije slučaj one navikavaju čovjeka da više očekuje od drugog, a ne da sam misli kako da nadje izlaz; (iii) slabi moralni karakter nacije, jer pojedinac razvija osjećaj da je njegova sudbina u tuđim rukama, i on vjeruje da je oslobođen svake obaveze koju država ne nalaže izričito, nego čak i svakog poboljšanja vlastitog položaja kojeg se ponekad može plašiti kao neke nove prilike koju bi država željela da iskoristi (Humbolt, str.24) i (iv) država stvara veliki broj ustavova i državnu aministraciju, koja je mnogo više zavisna od dražve koja je plaća nego od nacije. Na taj način, poslovi postaju mehanički, a ljudi mašine; itd.

Stoga, odbaca uloga države za pozitivnu brigu o pojedincu i navodi tezu da država treba da vodi brigu samo o onome što sam čovjek svojim snagama nije u stanju da stekne, a to je sigurnost. Prema tome, svrha države može biti usmjerena jedino u tom pavcu.[6]

Sažeto, pozitivnu brigu države vidi na sledeći način: d*ržave liče na ljekare koji pothranjuju bolest i oldažu smrt. Dok nije bilo ljekara, zanalo se samo za zdravlje ili smrt* (Humbolt, str. 25).

Da bi analizirali Humbolovu hipotezu *da prevelika briga države vodi demotivisanosti pojedinca, utiče na moralni karakter i smanjuje preduzimljivost*, prvo je analizirana ekonomska aktivnost Crne Gore pokazateljm BDP, da bise utvrdilo učešće sektora držve, a potom je analizirano kako kako toliko učešće države u ekonomskoj aktivnosti utiče na ekonomsku aktivnost pojedinca.

2. EKONOMSKA AKTIVNOST CRNE GORE

Dokumentacionu-statističku osnovu koja se koristi za kvantifikovanje ekonomske aktivnosti jedne ekonomije obezbjeđuje Sistem nacionalnih računa (SNA) zvanične statistike. Praktična potreba za nacionalnim računima ili državnim računovodstvom pojavila se zbog krize 30-tih godina prošlog vijeka, kada se otvorio niz makroekonomskih problema, pri čemu je hronično

6 Prema Humboltu, svako nastojanje ka čovjeku treba da pođe od principa nužnosti, a to ne znači pružiti čovjeku ono što je korisno, već šta mu je neophodno ili šta ne može pribaviti sopstvenim snagama.

visoka nezaposlenost bila u centru pažnje. Uvažavajući kontekst iz kojeg je proizašala, najznačajnija statistička metodologija mjerenja ekonomske aktivnosti ili sistem nacionalnih računa (SNA), bila je povezana sa promjenom dominantne paradigme i sa sve većim jačanjem uloge države.[7] Jednostavno, potreba za državnom intervencijom u privredama zapadnih zemalja u periodu između Velike krize i II Svjetskog rata, kao i tokom samog rata, davale su podsticaj razvoju i unapređenju statističkih metoda za praćenje ekonomske aktivnosti.[8] Osnovni agregatni pokazatelj nacionalnih računa, a kojim se mjeri ostvarena ekonomska aktivnost jeste Bruto domaći proizvod koji predstavlja finalni rezultat proizvodnih aktivnosti rezidentnih jedinica. Stoga, pokazatelj BDP-a po stanovniku, najčešće je korišćena mjera razvoja ekonomije jedne zemlje. Ipak, česte su i kritike na račun informacija koje pruža BDP, iznio tezu da BDPa mjeri sve osim ono što život čini vrijednim.[9] Do danas, najsveobuhvatniju kritiku BDP-a kao pokazatelja ekonomskog razvoja dao je Jozef Štiglic koji predlaže da se koncept proizodnje (osnova obračuna BDP-a) zamjeni konceptom blagostanja (širi sistem pokazatelja).[10] BDP ne mjeri, i nije mu cilj da mjeri promjene u kvalitetu privrede, životne sredine, kao ni da prati druge (ne)ekonomske faktore, što je i naznačeno u samom uvodu SNA metodologije. Stoga, samo ekonomski rast shvaćen u užem smislu (povećanje proizvodnje), može biti analiziran BDP-om, ali ne i razvoj ekonomskog blagostanja društva.

Ako pođemo od BDP-a kao osnovnog makroekonomskog agregata, tada ekonomska aktivnost Crne Gore u posljednjih 10 godina pokazuje značajne stope rasta. Prosječna stopa rasta ekonomske aktivnosti mjerena realnom stopom BDP-a u periodu 2020-2012. iznosila je 3,2%. Posmatrano po privrednim djelatnostima, uslužne djelatnosti (saobraćaj, komunikacije, trgovina, finansijsko posredništvo, hoteli i restorani, kao i usluge državne uprave), čine približno 60% BDP-a i generišu 70% ukupne zaposlenosti. Primarni sektor ekonomije (lov i ribolov, sakupljačka privreda, poljoprivreda i šumarstvo), učestvuje u BDP-u sa 7,3%, dok sekundarni sektor (prerađivačka industrija, građevinarstvo, energetika), učestvuje sa 14,1%.[11] BDP po stanovniku sa 1 320 eura koliko je iznosio 2002. godine, povećan je na 5 000 eura 2012. godine. Mjerena ovim pokazateljom ekonomska aktivnost od 2002 do 2012. godine, povećana je 3 puta. Iskazan prema paritetu kupovne moći (PPS)[12] BDP po stanovniku Crne Gore za 2012. godinu, činio je 41% prosječnog BDP-a EU 27 po stanovniku koji je iskazan u PPP-iju.

Iz prethodne analize agregatnih pokazatelja, kako se najčešće i objavljuje od strane zvanične staistike, zaključuje se da je u Crnoj Gori ostvaren značaj napredak. Informacija da je BDP po

7 Vukotić, Veselin (2007): *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica, str. 136: "*Makroekonomski računi su otkriće XX vijeka. Njih je iznjedrila praksa života. Naime, kada je došlo do jačanja uloge države i na Istoku (socijalizam:. Oktobarska revolucija 1917) i na Zapadu (državni kapitalizam: Velika ekonomska kriza 1930) pojavila se potreba da se razbacani statistički podaci metodološki konzistentno integrišu i kao takvi predstavljaju osnovu za donošenje odluka na nivou države, odnosno da postanu informativna osnova makroekonomskih politika. Podizanje ideje računovodstva sa nivoa preduzeća (poslovno računovodstvo) na nivo nacionalne privrede (nacionalno računovodstvo ili makroekonomski računi) - u čemu i jeste suština ovog otkrića u ekonomiji - počiva na prirodi kružnog toka ekonomskih aktivnosti.*"

8 Grdić, Gojko (1955): *Narodni dohodak*, str. 10: „*Napuštanje liberalističkih koncepcija u ekonomiji vodećih kapitalističkih zemljama, sa jedne strane, i zavođenje planske privrede u SSSR-u, sa druge strane, nametali su odgovarajuća statistička rešenja u obuhvatanju ekonomske ativnosti.*"

9 Kada se Robert Kenedi kandidovao za predsjednika 1968. godine iznio je sledeće: „*Bruto domaći proizvod ne uzima u obzir zdravlje naše djece, kvalitet njihovog obrazovanja, ili radost njihove igre. On ne uključuje ljepotu naše poezije, niti snagu naših brakova, inteligenciju naših javnih debata, niti integritet naših državnih službenika. On ne mjeri ni našu hrabrost, ni našu mudrost, niti našu odanost... Ukratko, on mjeri sve osim onoga što život čini zaista vrijednim.*"

10 Bez obzira na kritike koje su upućene na račun BDP-a, a koje se odnose na to da nije dobar pokazatelj društevnog blagostanja, mora se istaći da BDP i nema taj cilj, odnosno društveno blagostanje nije predmet praćenja sistema nacionalnih računa i sam Štiglic u svom izvještaju ističe: *BDP nije pogrešan kao što se navodi, ali se pogrešno koristi* .

11 BDP u stalnim cijenama za 2012. godinu

12 Paritet kupovne moći ili Purchasing Power Standard (PPS) je sintetička referenta jedinica, koja eleminiše razliku u cijenama medju zemljama. Stoga jedan PPS kupuje istu količinu roba i usluga u svim zemlajma.

stanovniku povećan 3 puta, uzima se kao mjera povećanja životnog standarda stanovništva. Međutim, ako kao što Humbolt predlaže, umjesto pukih agregatnih podataka, statistika pokuša da istu objasni sa stanovišta prirordnih osobina zemlje i njenih stanovnika, informacije koje se dobijaju iz BDP-a, otkrivaju i druge, a na prvi pogled sakrivene zakonitosti. Da bi analizirali Humbolovu hipotezu *da prevelika briga države vodi demotivisanosti pojedinca, utiče na moralni karakter i smanjuje preduzimljivost*, potrebno je prvo analizirati BDP Crne Gore sa stanovišta uticaja države na isti, a nakon toga utvrditi kako toliko učešće države u ekonomskoj aktivnosti utiče na pojedinca.

Kada je u pitanju sektor države, izdvaju se dva problema u kvantifikovanju učešća tog sektora u stvaranju BDP-a: prvi, koji se odnosi na obuhvat sektora države odnosno na pitanje koje insituticije/preduzeća zvanična statistika uključuje u pomenuti sektor; drugi, koji se odnosi na to kako se kvantifikuje proizvodnja državnog sektora, ako je to sektor koji proizvodi javna dobra i treći, koji se odnosi na promjene u metodologiji sistema nacionalnih računa.

Prva dva problema riješena su metodologijom Sistema nacionalnih računa, konvencijom. Posljednji (izmjena metodologije), regliše se na nivou EU regulativom. Kada je u pitanju prvi problem, odnosno obuhvat državnog sektora, prvo se mora istaći da jedinstveni stav o tome šta čini sektor države, ne postoji između UN-a i EU odnosno Sistema nacionalnih račun (UN) i Evropskog sistema nacionalnih računa (ESA). U osnovi klasifikacije jedinica u jedan od insititucionalnih sektora jeste pitanje: *Da li je posmatrano preduzeće/institucija tržišni ili netržišni proizvođač*?[13] Stoga, uvažavajući metodološke razlike u SNA i ESA metodologiji, u klasifikaciji jedinica državnog sektora, za očekivati je da je broj jedinica u državnom sektoru prema ESA metologiji bude manji u odnosu na obuhvat shodno SNA metodogiji, a time je i manji nivo pokazelja koji se iskazuju za dati sektor: potrošnja i javni dug sektora države, što su najznačajnih parametari kojim se kvantifikuje birokratizacija savremenog društva. Sa druge strane, primjena pravila za klasifiakciju po SNA je mnogo strožija u pogledu definisanja tržišnih proizvođača, stoga po istoj broj posmatranih jedinica bio bi mnogo veći, a time veći i pokazatelji koji se iskazuju da dati sektora: potrošnja i javni dug sektora države.

Kada su u pitanju nacionalni računi zvanične statistike Crne Gore, koristi se ESA metodologija koja je definisana u formi zakona, odnoso kao Regulativa EK, a koju su članice i potencijalne članice EU u obavezi primjenjiivati. Sa tog stanovišta, ako rezidentne jedinice Crne Gore klasifikujemo shodno pravilu „50%", tada struktura BDP-a se može prikazati u odnosu na tri sektora: sektor preduzeća (tržišni proizvođači) čini 51,5% BDP-a, zatim sektor domaćinstava (uglavnom prroizvdonja za spostvene potrebe ili netržišna proizvodnja) čini 15,9% i sektor države (netržišni proizođač) čini 16%, dok se na neto-poreze odnosi 16% BDP-a.[14]

Shodno prikazanoj strukturi, samo ½ BDP-a Crne Gore stvara se aktivnostima privrede, dok se ostatak BDP-a stvara aktivostima države 16% i akivnostima domaćinstava (15,9%). Činjenica da se aktivnostima nekorporativnog sektora (proizvodnja domaćinstava i proizvodnja sektora države), stvara 1/3 BDP-a Crne Gore, ukazuje na značajn udio sektora države u stvaranju BDP-a, kao i na malu preduzimljivost sektora domaćinstva da proizvodnju sa saopstvene potrebe prošire

13 Tumačenje kriterijuma da li jedinica tržišni proizvodjač ili ne, po SNA i ESA metodologiji razlikuje se u odnosu na shvatanje ekonomski signifikantne cijene. Prema, SNA metodologiji: ekonomski signifikantna cijena je cijena koja ima značajan uticaj na količinu koju proizvodjač namjerava ponuditi i na količinu koju kupac želi kupiti. Te cijene su rezultat kada: a) proizvodjač ima podstrek da prilagodi ponudu sa ciljem da ostvari profit u dugom roku, minimalno pokrivajući kapital i ostale troškove b). Potrošači imamu slobodu da kupe ili ne kupe proizvod ili uslugu i pravi izbor na bazi promjene cijena; Prema ESA metodologija: ekonomsko signifikantna cijena određuje se na bazi pravila 50%, odnosno tržišni proizvodjač je svaki proizvodjač koji prodajom pokriva 50% troškova proizvodnje u dužem roku, bez obzira da li mu država subvencionira ostalih 50%.

14 Izvor podataka: *Obračun bruto domaćeg proizvoda po institucionalnim sektorima za period 2010 - 2011 god. prema metodologiji Sistema nacionalnih računa (ESA'95)*, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, 2012. godina

u biznis proizvodnju.[15] Korporativni sektor (nefinansijski i finansijski sektor) stvaraju 51,5% BDP-a, što u slučaju da se primjenjuje SNA metodologija pomenuto učešće bilo i manje, odnosno sektora države u stvaranju BDP-a veće. Naime, prema kriterijumima SNA, udio nefinansijskog i finansijslog sektora Crne Gore u BDP-a, bio bi manji za bruto dodatu vrijednost koju stvaraju monopolska preduzeća (npr. proizvodnja električne energije koja čini 2,1% BDP-a u 2012. godini), kao iz bruto dodatu vrijednost regulatornih agencija, kao i svih preduzeća čije rashodi su u značajnoj meri pokrivaju subvencijama). Ukoliko bi se izvršila preklasifikacija prema SNA metodologiji, procjenuje se da bi udio korporativnog sektora u BDP-u iznosio 40 BDP%, dok bi se ostalih 60%BDP-a odnosio na državni sektor, sektor domaćinstava i neto-poreze. Stoga, postavlja se pitanje da li je crnogorska ekonomijadominantno tržišna ekonomija, ako skoro 40% BDP-a se stvara netržišnim aktivnostima? Tržištne aktivnosti svojstvene su kapitalizmu odnosno stvaranju profita, dok su netržišne aktivnosti više bliske logici planskih ekonomija socijalističkog tipa. Razliku između tržišne i netržišne proizvodnje bliska je Marksovoj definiciji vrijednosti, kao „upotrebna vijednost" koja je svojestvena netržišnoj proizvodnji i „razmjenska vrijednost" svojstvena tržišnoj proizvodi. Kapitalizam se odnosi na razmjenu, dok je upotrebna vrijednost karaktristična za nekapitalističke oblike ekonomije. Takodje, ključ raspoznavanja načina društvene organizacije ekonomske aktivnosti može biti u raspodjeli koja porpima tri oblika: preraspodjelu, uzajamnost ili razmjenu. Preraspodjla je dominantna u društvima sa državnom dominacijom, uzajamnost u društvima na porodičnoj osnovi dok je razmjena u direktnom odosu sa tržištem (Svedberg 2008: str. 57). Netržišnu proizvodnju, pokreće potreba za potrošnjom, ali ne i za profitom. Samo povratni krug od profita do proizvodnje, dovodi do dinamičnijeg rasta i veće proizvodnje, koju opet pokreće ne samo potreba za potrošnjom, već i za profitom i novim investiranjem. U ekonomijama u kojima dominira netžišna proizvodnja, nedostaje potraga za profitom i ti sistemi *„u biti predstavljaju statičke vrste ekonomske organizacije".*[16] Sa tog stanovišta, sadašnja struktura BDP-a Crne Gore, kao i evropska metodologija po kojoj se klasifikacij rezidentne jedinice jedne nacionalne ekonomije, otvara jedan potpuno novi pogled ekonomsku aktivnost Crne Gore, kao i na sektor države, a time i na sve pokazatelje koji se odnose na državnog sektora: potrošnju i javni dug, prije svega. Ako u ovom kontekstu sagledamo metodološke izmjene ESA metodologije koje je EK usvojila 2010. godine (primjena počinje 2014. godine), koje se ovog puta ne tiču strukture BDP-a, već nivoa, jasno je da će se učešće ključnih pokazatelja sektora države (javni dug i potrošnja), dodatno smanjiti, a sa druge strane povećat će se i osnovica za izdvajanje zemljalja članica zajedničkom budžetu EU. Metodološka izmjena u obračunu BDP-a odnosi se na tretman rashoda za vojno naouražnje i rashoda za istraživanje i razvoj. Naime, prethodnom metodologijom (ESA 95) pomenuti troškovi imali su tretman tekućih rashoda, što znači da su umanjivali dodatu vrijednost, sada shodno novoj ESA 2010 metodologiji, troškovi vojnog naoružanja, kao i troškovi istraživanja i ravoja imaju karakter investicione potrošnje, što znači da se za taj iznos uvećava dodata vrijednost, a time i BDP. Procjenjuje se da će uticaj nove ESA metodologije povećati BDP zemalja članica od 0,5% do 4%. Najveće povećanje u BDP-u

15 Od ukupnog BDP-a koji se stvara aktivnostima domaćinstava, 70% se stvara netržišnim aktivnostima (proizvodnja za sopstevne potrebe), dok se 30% odnosi na tržišne aktivnosti. Najzastupljenija djelatnost u ovom sektoru jeste poljoprivreda, lov, ribolov i šumarstvo. Izvor: kalkulacije autora na bazi podataka Zavoda za statistiku objavjenih u: *Obračun bruto domaćeg proizvoda po institucionalnim sektorima za period 2010 - 2011 god. prema metodologiji Sistema nacionalnih računa (ESA'95*)

16 Swedberg, Richard (2008): *Načela ekonomske sociologije*, MATE i CID, Zagreb i Podgorica, str. 59: "*Jer država i obiteljka/ rodbinska grupa kanalizuju dio viška vrijesnosti u novu proizvodnju, radi osiguranja reprodukcije, no to je vrlo različito od dinamičnog sistma orijntisanog na profit, u kojem su promjene stalne.*"

imaće Njemačka i Francuska u iznosu od 4% u odnosu na prethodnu metodologiju.[17] Takodje, jedan od porblema u obračunu učešća državnog sektora u BDP-u, odnosi se i na pitanje obračuna proizvodnje državnog sektora. Jednostavno ne postoji način da se to uradi, na isti način kako se to radi za ostale sektore (prihodi od prodaje umanjeni za intermedijalne troškove). Državni sektor ne ostvaruje prihode od prodaje, pa je konvencijom utrvrđeno da se proizvodnja državnog sektora mjeri jednostavno na osnovu troškova (tekući troškovi i troškovi zarada). To paktično znači da kada se povećavaju zarade zapsolenih u državnoj amidistraciji, ili kada se povećavana njihova neefikasnost, povećava se i BDP.

Analiza strukture BDP-a stanovišta učešća sektora države u stvaranju istog, zaista potvrđuje Humboltovu tezu da statistika umjesto što se bavi pukim objavljivanjem agregatnih pokazatelja, trebala da na drugi sagleda prirordne snage koje su aktivne, trpe ili uživaju. Međutim, bez obzira koju metodologiju koristili, do ispravnih zaključaka o stanju i prirodi ekonomske aktivnosti analizom BDP-a se može doći. [18] Tačno je da se određenim metodološkim postupcima može se kreirati percepcija[19] o (ne)važnosti određenih pojava, odnosno o (ne)ispravnosti određenih makroekonomskih i drugih politika, ali do ispravnih zaključaka se uvijek može doći, ali zaista na komlikovaniji način i za to su potrebna specifična statistička znanja.[20] Sa tog stanovišta, analizom strukture BDP-a sa stanovišta vrste proizvodnje, došli smo do novog pogleda na prirodu ekonomske aktivnosti Crne Gore, koji otvara novo pitanje u kontekstu Humboltove hipoteze o štetnom uticaju države na razvoj pojedinca: *Kako učeće sektora države u stvaranju BDP-u od 16,5% i sa potrošnjom od 22% BDP-a, utiče na ekonomsku aktivnost pojedinca*? Odgovorom na postavljeno pitanje bavićemo se kroz analizu radne aktivnosti stanovništva Crne Gore, što je prikazano sledećim poglavljem.

3. Ekonomska aktivnost pojedinca

Ekonomska aktivnost pojedinca u ovom radu posmatra se kroz aktivnosti na tržištu rada. Prema podacima Popisa stanovništva i domaćinstava Crne Gore iz 2011. godine, Crna Gora ima 620 029 stanovnika, od toga 19,1% stanovništva je stanovništvo starosti ispod 15 godina, 68% stanovništva jeste radno sposobno stanovništvo (od 15 do 64 godine), dok stanovništvo preko 65 godina starosti čini 12,8% populacije. Od ukupnog broja radno sposobnog sanovništva 54,6% jeste aktivno stanovništvo, dok je 45,4% stanovništva neaktivno stanovništvo. Stopa zaposlenosti prema Popisu stanovništva iznosila je 41,2%, dok je stopa nezaposlenosti iznosil 24,6%. Prikazani pokazatelji tržišta rada ukazuju na dvije visoke pojave u crnogorskom društvu: nezaposlenost od

17 Izvor: Radionica za projekat PP1: Metodologija nacionalnih računa, Keln 14-15.nov.2012.god, dokument: *„Draft report on the impact assessment of the introduction of the new ESA"*, item2 on the agenda of the Meeting of the Sterring Group of Dir NA, Luxembourg 30 June 2010

18 O tome kako statistička metodologija, stvara različitu percepciju o istom problemu, može poslužiti statistički kriterijum za odredivanje tržišne proizvodnje po SNA sistemu. Shodno SNA 2008, kao kriterijum razvrstavanja tržišnih i netržišnih proizvođača koristi se ekonomski signifikantna cijena, dok se prema evropskoj metodologiji (ESA95 jeste prilagodjana SNA metodologija evropskim uslovima) koristi pravilo 50% (ako preduzeće 50% troškova pokriva sopstvenim prihodima, bez obzira da li država finansira ostalih 50% smatra se tržišnim proizvođačem, i klasifikuje se u sektor preduzeća). Shodno tome, u EU većina preduzeća klasifikovana je kao tržišni proizvođač, (dok bi možda neka od njih po SNA2008 kriterijumu činila netržišnu proizvodnju, a time sektor države), što stvara osnovu da se promjene (povećanje zaduženja, produktivnost itd) evidentiraju kao promjene sektora preduzeća, a ne države. U suštini, ako posmatramo zaduženje, ono je u agregatnom iznosu isto, ali njegova raspodjela u odnosu na sektor država ili sektor preduzeća je različita.

19 "N*aša percepcija, a samim tim i zapažanja na kojima zasnivamo teorije – nije direktna, već je oblikovana nekom vrstom sočiva*", Stiven Hoking (2011): *Velika zamisao*, Alnari, Beograd, str. 38

20 Baveći se pitanjem "Šta je stvarnost" fizičar Stiven Hoking, komentarišući propis kojim se težilo zabraniti držati zlatne ribice u okruglim činijama, zato što će životinja na taj način dobiti iskrivljenu sliku stvarnosti, postavlja pitanje: "Zlatna ribica u okrugloj činiji svakako ima drugačiju sliku stvarnosti od naše, ali možemo li biti sigurni da je manje stvarna?" Dalje navodi: "Pogled zlatne ribice razlikuje se od našeg,...uprkos tome, ona može formulisati naučne zakone iz svog iskrivljenog referentnog okvira. Oni će uvijek biti tačni. Njeni zakoni će biti komplikovaniji od onih u našem okviru. Jednostavnost je samo pitanje ukusa." - isto, str. 31

24,6%[21] i neaktvnost od 45,4%. Kada se pomene tržište rada u Crnoj Gori, najčeće se govori o visokoj nezaposlenosti. Međutim, nikada se ne pominje neaktivno stanovništvo, koje je radno sposobno (od 15 do 64 godine), koje ne radi, i pri tome ne želi da traži posao. Indikator neaktivnosti govori o neiskorišćenom potencijalu radno sposobnog stanovništva. Svakako da je određeni procenat neaktivnosti neizbježan, posebno za mlađu populaciju koja studira, usavršava se itd... Međutim, i pored toga, Crna Gora je zemlja sa najvećom stopom nekativnosti u EU i šire.[22] Od ukupnog radno sposobnog stanovništva (populacija od 15 do 64 godine), 45,6% je neaktivno stanovništvo ili 190 000. Postavlja se pitanje: *Zbog čega u zemlji u kojoj je veliki broj ljudi nezadovoljan svojim materijalnim statusom, umjesto za traženje posla, opredjeljuje se za neaktivnost*? Odgovorom na ovo pitanje, a uvažavajući udio sektora države Crne Gore u BDP-u, može se potvrditi Humboltova teza da uticaj države na pozitivno blagostanje pojedinca, slabi moralni karakter nacije, jer pojedinac razvija osjećaj da je njegova sudbina u tuđim rukama, i on vjeruje da je oslobođen svake obaveze koju država ne nalaže izričito, čak i da je oslobođen obaveza svakog poboljšanja vlastitog položaja. Da važni ekonomski indikatori Crne Gore (BDP i stopa aktvnosti i neaktivnosti stanovništva) potvrđuju Humboltovu tezu o štetnom uticaju države na moral i preduzimljivost pojedinca, pokazuju rezultat istraživanja Kancelarije UNDP-a u Crnoj Gori, a koje je realizovano 2011. godine. Naime prema tom istraživanju, samo 15,3% građana smatra da su sami za sebe odgovorni, odnosno da treba da obezbjeđujemo sami sebe. Sa druge strane, mnogo veći broj građana Crne Gore (41,7%) smatra da je Vlada ta koja je odgovorna da svako bude obezbijeđen, dok ostali imaju neodrđen stav o tome. Prema istom istraživanju, građni Crne Gore više vole zaposlenje u javnom sektoru za značajno nižu platu nego u privatnom sektoru. Gotovo dvije trećine ispitanika (64%) radije bi radilo u organima javne uprave za mjesečnu platu od 450 eura nego u privatnom sektoru za 750 eura. Dobar posao je posao sa dobrom platom, bez obzira da li je za stalno ili ne – smatra samo 5,5% građana. Takođe, građani Crne Gore vjeruju da su veze važnije za profesionalnu karijeru i uspjeh u životu od truda, znanja, vještina i radnog iskustva. Zabrinjava podatak, da 91,5% građana smatra da je važno biti povezan sa ljudima na položaju kako bi napredovali u životu (45,5% smatra da je to od suštinskg značaja, dok 46% ispitanika smatra da je to važno). [23]

ZAKLJUČAK

Analiza ekonomske aktivnosti Crne Gore i očekivanje 41% stanovništva da je država odgovorna za njihovo stanje, potvrđuje Humboltovu hipotezu da *prevelika briga države vodi demotivisanosti pojedinca, utiče na moralni karakter i smanjuje preduzimljivost*. Analiza takodje pokazuje da crnogorsko društvo još uvijek nije spremno da prihvati principe slobodnog tržišta, kao ni i da prihvati odgovonost za soptevenu sudbinu, što je po Humboltu, najveće ograničenje razvoju pojedina, a time i društva.

21 Prema podacima ankete o radnoj snazi stopa nezaposlenosti u 2013. godini iznosila je 19,8%, a broj nezaposlenih je smanjen u odnosu na 2012. godinu za 1%.

22 Prema podacima Eurosat-a u 2011. godini, stopa neaktivnoti za EU28 iznosila je 29%, u zemljama članicama, njveća u Hravatskoj 38,9%, a namanj u Švetskoj i Danskoj u iznosu od 20,5%. Inače najmanju stopu neaktivnosti u EU ima Island (15%), a najveću Turska (48%).

23 UNDP, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj u Crnoj Gori (2013): Nacionalni izvještj o razvoju po mjeri čovjeka – 2013. godina, "Ljudi su najveće bogatsvo jedne zemlje – koliko je bogata Crna Gora", rezime izvještaja, Podgoica, str. 11-15.str

LITERATURA

1. Humbolt,Vilhelm (1991): *Ideje za pokušaj odredjivanja granica delotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad
2. Hoking, Stiven (2011): *Velika zamisao*, Alnari, Beograd
3. Kun, Thomas (1974): *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd
4. Lakićević, Dragan, Božo Stojanović i Ilija Vujačić (2007): *Teoretičari liberalizma*, Službeni Glasnik, Beograd
5. Madžar, Ljubomir (2012): Antiliberalizam u 22 slike, Službeni Glasnik, Beograd
6. Monstat (2007): "Ekonomska slika Crne Gore iz ugla nacionalnih računa", , Podgorica
7. Monstat (2011): *Obračun bruto domaćeg proizvoda po institucionalnim sektorima za period 2010 - 2011 god. prema metodologiji Sistema nacionalnih računa (ESA'95*), Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica
8. Nozik, Robert (2010): *Anarhija, država i utopija*, CID, Podgorica
9. Pejović, Svetozar (2011): *Norma i ekonomska efikasnost*, CID, Podgorica
10. Stiglitz, Joseph, Amartya Sen and Jean – Pual Fitoussi (2002*): Mis-measuring our lives, why GDP does not add up*, The New York, London
11. Swedberg, Richard (2008): *Načela ekonomske sociologije*, MATE i CID, Zagreb i Podgorica
12. UNDP, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj u Crnoj Gori (2013): Nacionalni izvještj o razvoju po mjeri čovjeka – 2013. godina, "Ljudi su najveće bogatsvo jedne zemlje – koliko je bogata Crna Gora", rezime izvještaja, Podgorica
13. United Nations (2008): National Accounts Statistics: Analysis of main Aggregates, UN, New York
14. United Nations (2008): „System of National Accounts 2008",EC, IMF, OECD, WB
15. Vukotić, Veselin (1998): *Koncepcijske osnove razvoja novog ekonomskog sistema u Crnoj Gori*, ISSP, Podorica
16. Vukotić Veselin (2011): *Istorija budućnosti*, CID, Podgorica
17. Vukotić, Veselin (2010): „Kvantna ekonomija", u: *Ekonomija i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd str. 13-32
18. Vukotić Veselin, (2001): «Makroekonomski računi i modeli», CID, Podgorica

Рајко М. Буквић[1]
Владимир Ја. Захаров[2]

ПРЕТПОСТАВКЕ НЕОКЛАСИЧНЕ ЕКОНОМСКЕ ПАРАДИГМЕ И ЕКОНОМСКА И ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ

Апстракт

У раду се анализирају претпоставке на којима је саздана владајућа, неокласична економска теорија. С једне стране, то су претпоставке о рационалној индивидуи (*homo oeconomicus*), одељеној од спољашњег, социјалног света, која тежи да максимизује своју корисност, ступајући у односе с другим економским актерима искључиво посредством тржишта: „хипотеза номенклатуре", постулат стабилног поретка преференција и независног од других појединаца, и „принцип опадајуће граничне корисности". Тај приступ верује у способност тржишта за саморегулацију путем флексибилности цена. С друге стране, показује се да неокласична економика, с претпоставкама једнаке вредности и значаја свих делатности, и свемоћи саморегулишућег тржишта, нема могућности и снаге да објасни факторе економског развоја, појаве и ширења сиромаштва, како у једној посебно узетој земљи тако и у међународним односима. Као нова парадигма, која треба да замени неокласичну, у том смислу истиче се Други канон, који се заснива на вишевековној традицији и биолошким метафорама. За разлику од неокласичних политика, оваплоћених у (нео)либералној политици Вашингтонског договора, које доводе до деиндустријализације, политике Другог канона, засноване на политикама обрасца Маршаловог плана, доводе напротив до индустријализације као претпоставке изласка неразвијених земаља из кризе и сиромаштва.

Кључне речи: *Неокласична економика, homo oeconomicus, Други канон, неолиберализам, Вашингтонски договор, Маршалов план*

PRESUMPTIONS OF THE NEOCLASSICAL ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC AND SOCIAL REALITY

Abstract

Paper considers the presumptions of dominant, neoclascical economic theory. On one side, there are the presumptions on rational individuum (*homo oeconomicus*), separated from the social world, that tends to maximize self utility, with the relations with other acteurs established through market: "hypothesis of nomenclature", postulat of stable order of preferences and independent from others individual, and "the principle of the decreasing marginal utility". This approach beliefs in ability of the market to self-regulation through flexibility of prices. On the other side, the neoclassical economics, with presumptions of the same value and significance of all economic activities, and borderless power of selfregulated market, not have possibilities and force to explain factors of economic development, genesis and widening of poverty, as in one separate country as in international relations. As new paradigm, that should to change neoclassical, it is emphasized Other canon, that is on many centuries tradition and biological metaphors grounded. Contrary to neoclassical policies, realized in (neo)liberal politics of Washington consensus, that lead to deindustrialization, policies of the Other canon, on policies like Marshall plan grounded, lead contrary to industrialization as the condition to leave the underdeveloped countries from crisis and poverty.

Key Words: *Neoclassical economics, homo oeconomicus, Other canon, neoliberalism, Washington con*sensus, Marshall plan

1 Географски институт „Јован Цвијић" САНУ, Београд, r.bukvic@mail.ru

2 Владимир Яковлевич Захаров, Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет, Нижний Новгород, Россия, zaxarov48@yandex.ru

1. УВОД

Током последњих година, са закашњењем од барем четврт века, као један од фундаменталних проблема који суштински утиче на функционисање привреде поново је истакнуто, већ дуго скрајнуто, питање економске улоге државе, тј. њеног утицаја на економске процесе и активности економских субјеката. После редовне владавине (нео) либералног модела, која није оправдала наде, као ни претходне[3], у економској мисли су започеле дискусије о алтернативним путевима и приступима, повезане управо с местом и улогом државе у економском животу. Чини се, више него на теоретском плану, оне су изазване реалним стањем привреда, при томе не само у транзиционим земљама. Такав касни повратак на питање које је требало, очевидно, разматрати на почетку транзиционог процеса, изнова сведочи да су потези повлачени не по редоследу по којем је то требало чинити[4], тј. идеологија је као много пута раније била изнад науке. Неокласични модел, оличен у Вашингтонском договору и његовим политикама као његовом крајњем изразу, уз апологетско проглашавање ни мање ни више него краја историје (!)[5], био је наметнут не само латиноамеричким земљама, за које је тај договор и био формулисан крајем 1980-их година, већ и бившим социјалистичким, такође и другим неразвијеним или земљама у развоју.

Сагледавање и критичко анализирање основа транзиционог процеса показује се нужним између осталог и због тога што се неке од његових критика заправо залажу не за њихово напуштање, већ за њихово доследније примењивање, сматрајући да је проблем у малој и недоследној примени неокласичних рецепата а не у њима самима.

2. НЕОКЛАСИЧНА ЕКОНОМИКА: ПРЕТПОСТАВКЕ

Економску теорију уопште, а савремену посебно, није ни могуће, нити је треба посматрати као хомогену њу чине различити аналитички правци. Ипак, данас у економској теорији преовладава приступ, који и поред различитих назива („доминантан", „стандардан", „ортодоксан", „либералан", „неокласичан", понекад чак „валрасовски" и „маргиналистички") карактерише наведене правце с неколико заједничких одлика, тј. претпоставки, које омогућују да се истакне општа слика владајуће економске парадигме.[6] Полазна тачка те парадигме је рационална индивидуа, одељена од спољашњег, социјалног света, која тежи да максимизује своју корисност, тј. *homo oeconomicus*, који ступа у односе с другим економским субјектима (актерима) искључиво посредством тржишта. Разматрани приступ је либералан: он верује у способност тржишта да се саморегулише захваљујући флексибилности цена, и даље верује у ефикасност тог саморегулисања у ефикасном управљању привредом. Ако се не усредсредимо на неко посебно тржиште, већ на целокупност свих тржишта, тај приступ доводи до теорије опште равнотеже. Уз претпоставку да тим тржиштима управља савршена конкуренција, показује се могућим да се нађе такав скуп цена (по једна цена за сваку робу), за који се сва тржишта налазе у равнотежи, и та равнотежа је оптимална, у смислу који је

3 Претходни периоди владавине вере у свемоћ саморегулишућег тржишта, у 1760- и 1840-им годинама, такође су се завршили друштвеним кризама: недостатком хране у Паризу и финансијском кризом и револуцијама. Трећи, актуелни период, који је почео с падом Берлинског зида, још није завршен, али одавно се може говорити о његовим драматичним последицама.

4 Упор. E.S. Reinert, The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, 1999, № 4–5.

5 F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, 1992. (Превод: F. Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica, 1997.)

6 Као један од највећих, или управо највећи проблем у разматрању неокласичне економике појављује се тврдња да је она, заправо, плод фикције оних који никад нису схватили шта чини економију као науку. Уп. Ch. Arnsperger & Y. Varoufakis, What Is Neoclassical Economics?, *post-autistic economics review*, 2006, № 38, стр. 2. У свом излагању ми не следимо у потпуности Арнспергера и Варуфакиса, иако су подударности више него очигледне.

дефинисала економска теорија. Тако се, на крају крајева, све своди на одређивање цена – тржишта се регулишу искључиво путем цена.

Концепт (рационалне) економске индивидуе развијен је с циљем да се тржиште учини независним од ма каквог друштвеног утицаја, сваки индивидуални субјект управо и остварује такву независност: поред њега и његове тежње ка максимизацији корисности нема ничега. Поседујући потпуни редослед својих личних преференција, сваки субјект бира сасвим независно корпу добара која ће му донети оптимално задовољство. Друштвени односи се стварају слободним активностима таквих, рационалних субјеката, и практично се састоје из „рационалности", која као да представља формалну супстанцу, заједничку свим субјектима, али која не угрожава њихову независност. Социјалитет није одређен као однос према другоме, чак су економски субјекти суверена бића пре настанка односа, али односа не према другим субјектима, истим таквим економским индивидуама, већ према предметима.

Суверености посебног, изолованог потрошача налази се, на тај начин, у центру економског света и њиме почињу курсеви (уџбеници) економике. Однос размене следи иза тога и одређује се као строго симетричан. Неокласична економска теорија посматра процес размене полазећи од неколико претпоставки, повезаних с већ представљеним homo oeconomicus-ом. Размотрићемо укратко те претпоставке.

Прва претпоставка, коју Бенети и Картелје називају „хипотеза номенклатуре"[7], састоји се у могућности да се ex ante одреди списак добара која се предлажу за размену. Тај списак чине елементарна добра хомогеног квалитета и он је потпуно познат свим учесницима у размени. Процес размене добара анализира се само с аспекта цена, употребне вредности се не анализирају. То значи да су квалитети добара објективни, њихове каратеристике су познате свим учесницима.

Друга претпоставка неокласичне економике директно проистиче из претходне – претпоставља се да сваки размењивач тежи да максимизује једну објективну функцију, која се назива „корисност", с променљивима које представљају количине добара одређених у складу с „хипотезом номенклатуре". Неокласични појединац, према томе, има однос само према објектима, он је суверен и аутономан, њега интересује само потрошња добара. Његов поредак преференција је стабилан и независан од других појединаца, и та претпоставка добила је у теорији назив хипотеза, или постулат стабилног поретка преференција и поретка независног од других појединаца.

Трећа претпоставка која се тиче homo oeconomicus-а изражава се као „принцип опадајуће граничне корисности" и значи да с порастом количине која се троши опада жеља за потрошњом. Бесконачност жеље њему је потпуно туђа, и сходно томе он без проблема прелази с потрошње једног добра на потрошњу другог чим достигне одређени ниво потрошње, и чим му се понуди добро са сличним особинама.[8]

3. НЕОКЛАСИЧНА ЕКОНОМИКА: РЕАЛНОСТ

Да ли наведене претпоставке приказују објективно економску (и друштвену) стварност? Да бисмо добили одговор, погледајмо шта те претпоставке казују о *homo oeconomicus*-у. Пред собом видимо не модерног човека који живи у свету (жестоке, сурове) конкуренције, већ смиреног, одмереног човека, који рационално и хладно премерава своје потребе и користи

7 C. Benetti et J. Cartelier, Marchands, salariat et capitalistes, Grenobles et Paris, 1980, стр. 94. (Цит. у: M. Aglietta i A. Orléan. *Novac između sile i povjerenja*, Zagreb, 2007, стр. 25.)

8 Арнспергер и Варуфакис истичу три скривена аксиома неокласичне економске теорије: методолошки индивидуализам, методолошки инструментализам и методолошка еквилибризација (уравнотежавање). (Вид. цит. рад: Ch. Arnsperger & Y. Varoufakis, What Is Neoclassical Economics?, *post-autistic economics review*, 2006, № 38.) Без обзира на одређене разлике у формулацијама, очито је да се ради о истим, овде наведеним претпоставкама.

које му доноси потрошња роба с листе њему (и свим другим потрошачима) савршено познате. Сам потрошач је аутономан и суверено влада својим жељама, потпуно их контролишући, и апсолутно не водећи рачуна о потребама и потрошњи других потрошача. У овом свету нема, дакле, угледања на друге, што је врло чудна консеквенца, такође нема ни дејства подсвесних жеља, било у тој сфери угледања било независно од тога, што је исто толико, ако не и више, чудно. Исто тако, код њега се не појављује неодлучност. Једину везу с друштвом он остварује преко (или кроз) потрошње добара. Друге социјалне везе не постоје. У питању је, дакле, потпуни индивидуализам, и одсуство социјалног контекста у којем се одвија економски живот.

Неокласична економика – то је утопијска конструкција света у коме су се односи међу људима потпуно претворили у односе према објектима, према предметима потрошње, у простору формалне слободе. Фетишизам робе, како подвлаче Аљета и Орлеан[9], овде је доведен до самог краја. Homo oeconomicus није модеран човек ког видимо око себе, који живи у неизвесности својих односа с другима, већ слика једне високе, нама туђе, цивилизације, кога карактерише екстреман ниво аскезе, захваљујући чему је успео да се коначно ослободи страсти према другима. У том свету равнотежа је положена у саме основе, и остварује се уз посредство искључиво конкурентских снага и механизма цена. У крајњој варијанти овог система, код Валраса, уопште нема потребе за новцем и он и не постоји. Он је затим у привредни систем унесен споља, али само као техничко средство које олакшава размену. Пошто је „чиста економија" затворен систем, новац у њу мора упасти из неког страног извориштa, а то извориште се не може одредити управо зато што је чиста економија затворена. Зато новац и мора остати „неутралан", као техничко средство које неће пореметити хармонију тржишта.[10]

Проблеми и недостаци владајуће парадигме испољавају се и у њеним проблемима у осмишљавању институција и њиховог настанка. На пример, управо новца. А друге стране, показује се да неокласична економика има не малих проблема и у осмишљавању и објашњавању економског раста и развоја. У потпуној сагласности с теоријским основима неокласичне економике, наиме, савремена теорија посматра и економски раст као процес који се дешава по аутоматизму, који у потпуности настаје из игре на тржишту. Све економске делатности су од истог значаја, потпуно у складу с тим како је за *homo oeconomicus*-а од истог значаја потрошња сваке робе, или како је за појединачног капиталисту од истог значаја свака врста производња (тј. улагање у сваку врсту производње). У тој економији такође нема синергијских ефеката, тако да је потпуно исто да ли се капитал улаже у неку индустријску делатност или у, рецимо, сакупљање перја.[11] При томе, све то важи не само у оквирима једне државе, већ и у међународним односима, што обезбеђује глорификовање теорије компаративних предности, теорије која је у време свог настанка донела аутору – забрану књиге у САД! Пошто саморегулишуће тржиште обезбеђује најефикаснију расподелу и употребу ресурса, места за какву било улогу државе нема и не треба да буде она се своди на „обезбеђење услова" за обављање економских послова. А у међународним односима потребна је потпуна слобода трговине, без мешања државе, пошто ће слободна трговина, како учи теорија компаративних предности, донети оптималан развој свима.

9 M. Aglietta, i A. Orléan. *Novac između sile i povjerenja*, Zagreb, 2007, стр. 28.

10 Уп. M. Aglietta, i A. Orléan. *Novac između sile i povjerenja*, Zagreb, 2007, стр. 24.

11 Хипотетички пример који наводи и елаборира Е. Рејнерт.

Најзад, као не мање важан пратећи процес треба поменути повећање неједнакости, што је постало општа појава, карактеристична не само за транзиционе или земље у развоју.[12] А то је, наравно, непосредно повезано с порастом сиромаштва, и свим пратећим ефектима.

3.1. Неокласична економика и неолиберализам: Вашингтонски договор

Неолиберализам, као екстремни вид неокласичне економске теорије, отпочео је последњи успон 1970-их година, од малог ембриона на Чикашком универзитету. Колико год његов тријумфални поход изгледа чудан, још чудније би могло да изгледа само његово појављивање у кратком времену после огромних разарања у Другом светском рату и успеха који су у обнови постигнути управо захваљујући ангажовању државе. Дух епохе, изражен у Полањијевим речима с краја рата (1944)[13], врло брзо је потпуно преокренут, организованом акцијом Ф. фон Хајека и његових следбеника.[14]

Табела 1. Оригинални и „проширени" Вашингтонски договор

Оригинални Вашингтонски договор	*„Проширени" Вашингтонски договор. Претходних 10 тачака, плус:*
1. Фискална дисциплина	11. Корпоративно управљање
2. Преусмерење јавне потрошње	12. Борба против корупције
3. Пореска реформа	13. Флексибилна тржишта рада
4. Финансијска либерализација	14. Приступање Светској трговинској организацији
5. Јединствен и конкурентан девизни курс	15. Финансијски стандарди
6. Либерализација спољне трговине	16. „Опрезна" либерализација капиталног биланса
7. Либерализација прилива страних директних инвестиција	17. Апсолутно фиксни или флексибилан девизни курс
8. Приватизација	18. Независна централна банка/циљана инфлација
9. Дерегулација	19. Систем социјалне заштите
10. Обезбеђење својинских права	20. Циљане мере за смањење сиромаштва

Извор: D. Rodrik, Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion..., *Journal of Economic Literature*, 2006, № 4, стр. 978.

У складу с наведеним, у сарадњи вашингтонских власти и међународних финансијских организација, крајем 1980-их осмишљен је систем макроекономских политика, познат као Вашингтонски договор (вид. таб. 1, леву колону).[15] Многе земље Латинске Америке и Африке, такође и бивше социјалистичке, прихватиле су те политике, скоро одмах, и скоро без изузетка. Реформатори у тим земљама, такође њихови саветници, истицали су, у духу неокласичних догми, да ће прелаз на тржишну привреду донети привремену кризу, али да ће затим, врло брзо, економије тих земаља оздравити, а њихова нова власничка структура обезбедиће брзо надокнађивање привременог пада а затим и брзи раст и приближавање развијеним земљама.

12 За транзиционе земље постоји велики број истраживања овог феномена. Вид., на пример, једно од синтетичких у: D. R. Henderson et al., Did Inequality Increase in Transition? An Analysis of the Transition Countries of Eastern Europe and Central Asia, *Eastern European Economics*, 46, 2008, № 2.

13 „Ако би се тржишном механизму допустило да једини управља судбинама људских бића и њиховом природном средином, па чак и обимом и коришћењем куповне моћи, то би довело до уништења друштва." (K. Polanji, *Velika transformacija*, Beograd, 2003, стр. 81.)

14 Вид. S. George, A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change, Bangkok, 1999.

15 J. Williamson, What Washington Means by Policy Reform, 1990.

Оригиналне политике Вашингтонског договора, као израз неокласичне економске теорије, коментарисали смо на другим местима. Циљ тих политика, и на њима заснованих реформи, био је конкурентни капитализам, њихова методологија неокласична економика, а идеолошка основа – сопствени интерес. Индивидуални услови сваке посебне земље нису узимани у обзир. Дебата о трансформацији била је ограничена на брзину реформи: једино питање било је треба ли економије транзиционих земаља одмах либерализовати, стабилизовати и приватизовати, што је захтевало приступ такозване шок-терапије, или треба применити градуалистичке неокласичне политике, са споријим приступом (градуалистички приступ). Али, као што је показао Марангос[16], дебата присталица двају приступа у суштини је била без значаја: оба су прихватила, с малим колебањима и одступањима, комбинацију шок-терапије и градуалистичке стратегије.

Слика 1. Економски раст 116 земаља света у периоду до и после глобализације

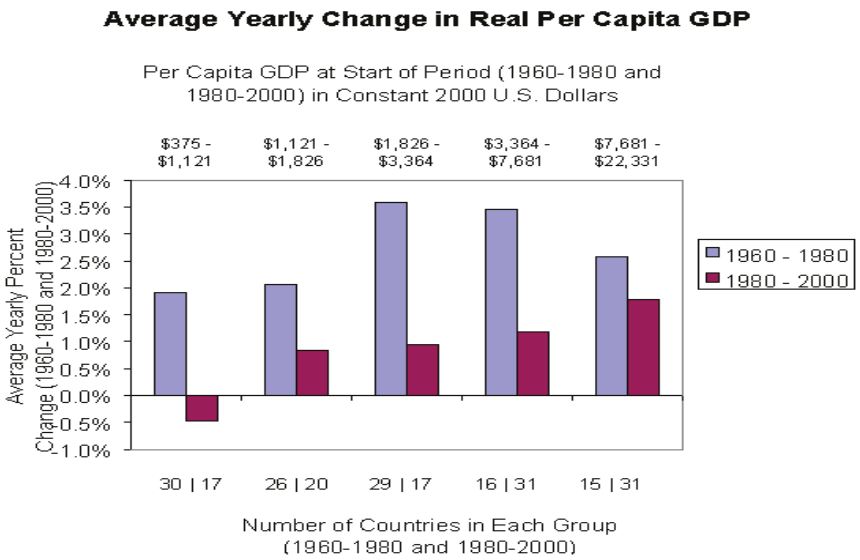

Извор: M. Weisbrot et al. *Scorecard on Globalization 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress*, Washington, 2001.

Резултати примене тих политика врло су жалосни (вид. сл. 1, која је обухватила 116 земаља у периоду пре и после глобализације /1960 1980 и 1980 2000/, идентификоване с применом политика Вашингтонског договора, такође сл. 2, која показује резултате односа ових политика према образовању – у епохи економије знања!).[17] Покушаји да се „побољша" Вашингтонски договор (вид. таб. 1, десну колону, такође и друге), нису дотицали суштину владајуће теорије, иако су и обраћали пажњу на у оригиналним политика недостајуће институционалне моменте.

16 J. Marangos, A Political Economy Approach to the Neoclassical Model of Transition, *American Journal of Economics and Sociology*, 2002, 1.

17 Вид. такође темељан приказ у светским оквирима у: E. S. Reinert, Neo-classical economics: A trail of economic destruction since the 1970s, *real-world economics review*, 2012, 60.

Очевидно, као нужна показала су се тражења алтернативних путева. Али, у ситуацији преовлађујуће већине неолибералног мишљења, немногобројни покушаји да се предложе алтернативни приступи тешко налазе пут до јавног разматрања – као правило они ако се чак и не прећуткују, али с малим изузецима немају скоро никаквог практичног утицаја, и на теоретском нивоу и у спровођењу економске политике у транзиционим, такође и у другим земљама.

После две и по деценије, земље истока и југо-истока Европе, међу њима и Србија, нашле су се пред избором стратегије развоја и политика, које треба да учине могућим излазак из кризе и кретање ка просперитету.[18] Искуство с применом неолибералних политика заснованих на неокласичним економским постулатима показало се потпуно неодговарајућим. Нужно је, очевидно, тражити друге политике и друга решења. Управо то се може и видети: све чешћи су предлози нове економске политике, при чему је у центру пажње као правило (ре) индустријализација.

Слика 2. Издвајања за образовање у периоду до и после глобализације

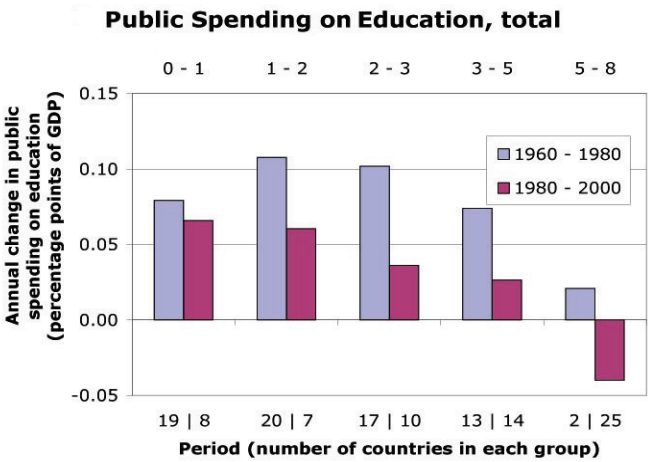

Извор: M. Weisbrot et al. *The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress*, New York, 2006, стр. 10.

Нова решења постоје, треба се само ослободити од владајуће економске парадигме. То је, међутим, међу српским економистима за сада тешко запазити, уз мале изузетке. Када нема плодотворне дискусије међу економистима у земљи, могуће је и потребно користити иностранa искуства. Неки су подвргли неокласичну теорију заснованој критици.[19] Други су потражили нова решења. Тако је Марангос навео пет модела транзиције: шок-терапија, градуалистички неокласични, посткејнзијански транзициони, плуралистички тржишно-социјалистички транзициони, и неплуралистички тржишно-социјалистички транзициони (кинески), који се разликују по примарним и секундарним елементима.[20]

18 Улога државе у трансформационој економији у периоду кризе разматра се у раду: В. Я. Захаров, Кризис и управление рынками в трансформирующейся экономике, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 62, 2011, 137 (4).

19 M. Aglietta i A. Orléan. *Novac između sile i povjerenja*, Zagreb, 2007; Ch. Arnsperger & Y. Varoufakis, What Is Neoclassical Economics?, *post-autistic economics review*, 2006, № 38.

20 J. Marangos, Alternative paths to the transition process, *International Journal of Social Economics*, 2005, № 4.

Сваки од тих модела препоручује одговарајуће политике у односу на секундарне елементе, и захтева одговарајуће институције. Приступ шок-терапије је најмање захтеван, и због тога је, уз примамљив циљ – „успоставити исправне цене" – он, нажалост, био у основи примењен, макар у почетној етапи. Пошто је процес трансформације у бившим социјалистичким земљама отишао далеко, и да су већим делом реформе учињене неповратним (или су бар такве биле интенције), могло би се учинити да таква анализа има историјски значај и карактер. Али, резултати остварени спровођењем прихваћених стратегија упозоравају да то не мора да буде тако, и да је у наредном избору стратегије нужно уважавати друге приступе. Посебно то важи за Србију и друге земље које никако не могу да изађу из дугогодишње кризе.

3.2. Други канон: заборављени приступ?

Важан корак у анализи трансформационог процеса и утирању других путева учинили су економисти који заснивају позиције на претпоставкама Другог канона (вид. сл. 3).[21] Његов однос према Вашингтонском договору детаљније смо представили на другом месту[22]. Полазећи од тога, сматрамо да је за будући развој Србије потребно изабрати стратегију која ће користити средства економског развоја примењивана од стране успешних земаља, али која су касније забранили Светска банка и Међународни монетарни фонд (вид. таб. 2).

Слика 3. Настанак и развој Другог канона

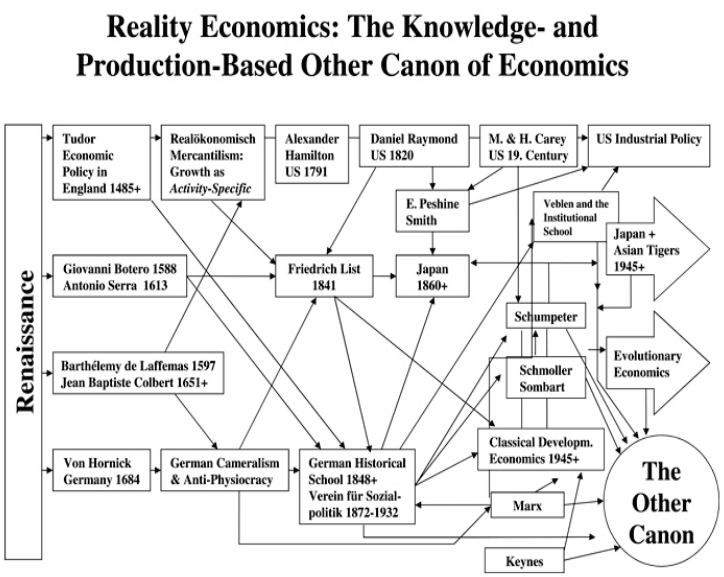

Извор: Э.С. Райнерт, Как богатые страны стали богатыми..., Москва, 2011, с. 63. (The family tree of The Other Canon, http://www.othercanon.org/papers/tree.html)

21 Другим каноном Е. Рејнерт назива економску теорију засновану на искуству и биолошким метафорама, која води порекло из времена Ренесансе, и која је допринела претварању земаља данас напредног света у развијене. Вид. Э.С. Райнерт, *Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными*, Москва, 2011, с. 56-57. Вид. шему генезе Другог канона на сл. 3.

22 R. Bukvić, The Other Canon Against Washington Consensus: Re-Industrialization as a Condition for Economic Revival and Development, Belgrade, 2010.

Чак и површан поглед чини овај списак неупоредиво сложенијим и дубљим од средстава у оквиру Вашингтонског договора, који је увео политике неолиберализма, тј. неокласичне економике (вид. горе). Идеје Договора имале су огроман утицај на економски живот многих земаља у последњој деценији двадесетог века, постајући основа (нео)либералног фундаментализма. Владе које су приступиле реформисању економије и економске политике, не само земаља транзиције, већ и развијених и оних у развоју, добили су својеврсни рецепт.

Поређење таб. 2 с политикама Вашингтонског договора доводи нас до појмова планова Моргентауа и Маршала, с драгоценим историјским искуствима њихове примене.[23] Посебан значај при томе има њихово поређење, које у исто време показује и њихов однос према одговарајућој економској парадигми.

Табела 2. Средства за национални економски развој

Прихватање да богатство настаје у везама између активности с растућим приносима и континуираном механизацијом. Разумевање да је држава у „погрешној бранши". Свесна политика која истиче, помаже и штити те активности.
Тим активностима се у одређеној географској области обезбеђују привремени монополи / патенти / царинска заштита.
Прихватање става да је економски развој синергијски феномен, тако да се форсира што већа разноврсност и подела рада у привреди. „Максимирање поделе рада и броја послова у земљи" (A. Sera, 1613) и копирање економске структуре Венеције и Холандије.
Теоријско схватање да индустријализација (и напредне услужне делатности) истовремено решавају четири велика економска проблема сиромашних држава: повећавају додату вредност, повећавају запосленост, повећавају плате и смањују дефицит платног биланса.
Значај тога да се привуку компетентни људи из иностранства (што је далеко важније од иностраног капитала). То је било веома важно већ у Енглеској у време династије Тјудора (кроз историју су религијски прогони чинили да су се нације самовољно лишавале својих најобразованијих грађана).
Релативно потлачивање великих земљопоседника. Од Фиренце у 13. веку преко Енглеске од 1485, до Јужне Кореје после Другог светског рата. Физиократија (одакле стандардна економија води порекло) била је побуна великих земљопоседника против такве политике. Ова листа средстава националног економског развоја у ствари је антифизиократска политика.
Пореске олакшице за привредне делатности које желимо да изградимо.
Јефтини кредити за исте те делатности.
Подршка у извозу за исте те делатности.
Помоћ да се повећа обрадива површина и помоћ пољопривреди генерално, иако морамо бити потпуно свесни да та грана никако није у стању да сама извуче земљу из сиромаштва.
Велико тежиште на образовању и знању.
Патентна заштита за нове проналаске.
Извозне царине и забране извоза да би сировине постале скупље за иностранu индустрију (невероватно ефикасно коришћене од стране Енглеске у XVI веку да би сломила италијанску текстилну индустрију).

Извор: Э.С. Райнерт, Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными, Москва, 2011, str. 112-114.

23 О односу Вашингтонског договора и Моргентауовог плана први пут је један од аутора писао у раду: R. Bukvić, Morgentauov plan i Vašingtonski konsenzus: ima li razvojnog izlaza za zemlje u tranziciji, Beograd, 2010.

4. ЗАКЉУЧАК

Економска теорија представљена у савременој доминантној парадигми – неокласичној економици, заснована је на претпоставкама о суверeној индивидуи и саморегулишућем тржишту. Те претпоставке („хипотеза номенклатуре", постулат стабилног поретка преференција и независног од других појединаца, и „принцип опадајуће граничне корисности") не одговарају економској (и друштвеној) реалности, и створиле су један апстрактан, утопијски свет, хладне и рационалне економске индивидуе, која успоставља односе с другима искључиво преко тржишта, и то односе према стварима, које јој служе за потрошњу. Као таква, неокласична теорија је довела, с једне стране, до потпуног одстрањења из теоријских разматрања таквих суштинских ствари, какве су настанак и улога економских и друштвених институција, као на пример новца, а с друге стране до доказивања нужности „минималне" државе. Други момент имао је, са своје стране, као резултат настанак и наметање, између осталог, (нео)либералне економске политике већини земаља света, пре свега неразвијеним и бившим социјалистичким на крају 20. века. Резултати њиховог „развоја" на крају тог и почетком наредног века показали су нужност тражења нових, алтернативних путева.

У теорији економског развоја и улоге државе у економском расту, и уопште у економији, један од таквих приступа је Други канон, економска теорија заснована на искуству и биолошким метафорама, која води порекло из времена Ренесансе, и која је допринела претварању земаља данас водећег света у развијене током претходних векова. Данас, нажалост, управо те земље намећу неразвијеним земљама потпуно супротне политике, које проистичу из претпоставки неокласичне економике, политике које само продубљују њихово заостајање од развијених земаља.

За разлику од неокласичне економике, Други канон се заснива на вишевековном искуству, пре свега данас развијених земаља, и претпоставља активно учешће државе у економском животу. Проучавање тог искуства једна је од претпоставки разумевања процеса економског раста и развоја. Смена савремене економске парадигме, с њеном супер упрошћеном шемом економије у којој се у центру налази homo oeconomicus, и у којој су економске институције заувек дате и сталне, у којој тржиште и његова невидљива рука све сами регулишу, и којој стога није потребно активно учешће државе, нужан је предуслов и побољшања општег знања о економским процесима уопште, и о економском расту и развоју посебно.

5. ЛИТЕРАТУРА

1. Aglietta, Michel i André Orléan. *Novac između sile i povjerenja*, MATE i Zagrebačka škola ekonomije i managementa, Zagreb, 2007, 377 str.
2. Arnsperger, Christian & Yanis Varoufakis. What Is Neoclassical Economics?, *post-autistic economics review*, 2006, № 38, pp. 2–12.
3. Bukvić, Rajko. Morgentauov plan i Vašingtonski konsenzus: ima li razvojnog izlaza za zemlje u tranziciji, Zbornik *Kriza i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2010, str. 328–334.
4. Bukvić, Rajko. The Other Canon Against Washington Consensus: Re-Industrialization as a Condition for Economic Revival and Development, 8th International Scientific Conference *Forces Driving the Revival of the Companies and Economy*, Megatrend University, Belgrade, 2010, pp. 267–276.
5. Fukujama, Fransis. *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997, 376 str.

6. George, Susan. A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change, *Conference on Economic Souvereignty in a Globalising World*, Bangkok, 24-26 March 1999.
7. Henderson, David R.; Robert M. McNab, Tamas Rozsas. Did Inequality Increase in Transition. An Analysis of the Transition Countries of Eastern Europe and Central Asia, *Eastern European Economics*, 46, 2008, № 2, pp. 28–49.
8. Marangos, John. A Political Economy Approach to the Neoclassical Model of Transition, *American Journal of Economics and Sociology*, vol. 61, 2002, № 1, pp. 259–276.
9. Marangos, John. Alternative paths to the transition process, *International Journal of Social Economics*, 32, 2005, № 4, pp. 307–324.
10. Polanji, Karl. *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, 292 str.
11. Reinert, Erik S. Neo-classical economics: A trail of economic destruction since the 1970s, *real-world economics review*, 2012, № 60, 2-17.
12. Reinert, Erik S. The family tree of The Other Canon, www.othercanon.org/papers/tree.html
13. Reinert, Erik S. The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, 26, 1999, № 4–5, pp. 268–326.
14. Rodrik, Dani. Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion. A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform, *Journal of Economic Literature*, vol. 44, 2006, № 4, pp. 973–987.
15. Weisbrot, Mark; Dean Baker, Egor Kraev and Judy Chen. *Scorecard on Globalization 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress*,CEPR, Washington, 2001.
16. Weisbrot Mark; Dean Baker and David Rosnick. *The Scorecard on Development: 25 Years of Diminished Progress*, DESA Working Paper № 31, United Nations Department of Economic and Social Affairs, New York, 2006, 18 pp.
17. Williamson, John. What Washington Means by Policy Reform, in *Latin American Readjustment: How Much Has Happened*, Institute for International Economics, Washington, ch. 2, 1990. www.iie.com/publications/papers/papercfm?ResearchID=486
18. Захаров, Владимир Яковлевич. Кризис и управление рынками в трансформирующейся экономике, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 62, 2011, 137 (4), стр. 455-464.
19. Райнерт, Эрик С. *Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными*, Высшая школа экономики, Москва, 2011, 384 с.

Milan S. Šojić[1]

LIBERALIZAM I TRANZICIJA-ISKUSTVA SRBIJE I OKOLNIH ZEMALJA

Apstrakt

Liberalni ekonomski pristup je primenjen u nizu zemalja u svetu, uključujući Republiku Srbiju i Istočno-evropske zemlje u tranzicije. Takva kombinacija dva procesa, liberalizma i tranzicije iz socijalističkog u kapitalistički sistem, uključujući greške u privatizaciji, imala je velikog uticaja na ekonomiju Srbije i Istočno-evropske zemlje u proteklih četvrt veka. Jedno od niza značajnih pitanje je da li je trebalo postupno ili naglo liberalizovati našu spoljnu trgovinu i kapitalne transakcije, obzirom na činjenicu da je domaća privreda u Srbiji oslabljena gradjanskim ratom; ekonomskim i finansijskim sankcijama; uništenim industrijskim i infrastrukturnim kapacitetima u vreme spoljne vojne intervencije; znatnim greškama u procesu privatizacije i neproizvodnom upotrebom privatizacionih prihoda i dr. Usled prerano liberalizovanog uvoza i drugih faktora, usledio je gubitak spoljnih tržišta i znatnog dela domaćeg tržišta. Tranzicioni autput gep je u Srbiji i u okolnim zemljama od 1989.godine naovamo visok u odnosu na ostvareni realni ekonomski rast u Evropskoj uniji, a pogotovo u odnosu na naprednije zemlje u usponu. Navedena kretanja su imala znatan uticaj na visok rast unutrašnje i spoljne zaduženosti Srbije, osetan rast nezaposlenosti i intenziviranje ekonomskih i socijalnih problema, što je u osnovi karakterističnо i za većinu Istočno-evropskih zemalja.

Ključne reči: *Liberalizam, tranzicija, Republika Srbija, BDP, autput gep, okolne zemlje, eksterna neravnoteža, javni dug, spoljni dug.*

THE LIBERALISM AND TRANSITION-THE EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND SURROUNDING COUNTRIES

Abstrakt

The liberal economic approach has been applied in a number of countries around the world, including the Republic of Serbia and Eastern European countries in transition. Such a combination of two processes, liberalism and transition from a socialist to a capitalist system has had a great impact on the economy of Serbia and Eastern European countries in the last quarter-century 25 years). One of the key questions is whether we should have liberalized our foreign trade and capital transactions gradually or abruptly considering the fact that the domestic economy in Serbia has been weakened by: civil war; economic and financial sanctions; destruction of industrial and infrastructural capacity at the time of foreign military intervention; significant errors in privatisation process and non-productive use of privatisation revenues. This was followed by a loss of external markets and a substantial portion of the domestic market, due to prematurely liberalised imports. The transition output gap in Serbia and surrounding countries from 1989 onwards is high relative to real economic growth in the European Union, especially in comparison to the economic growth in more advanced emerging countries (BRICS, and other). This has further contributed to the substantial growth in the domestic and external debt of Serbia and neighbouring countries, a significant increase in unemployment and the intensification and accumulation of economic and social problems.

Keywords: *Liberalism, transition, Republic of Serbia, GDP, output gap, surrounding countries, external imbalances, public debt, foreign debt.*

1 Institut društvenih nauka

Uticaj ekonomskog liberalizma i tranzicije na ekonomski rast i društvena kretanja je veoma veliki i vidljiv je na primeru niza zemalja našeg regiona. Analizirali smo uticaj liberalizma i tranzicije u odabranim zemljama Jugo-istočne Evrope, uključujući Republiku Srbiju, na:

- realni ekonomski rast,
- zaposlenost
- spoljnu trgovinu,
- javni dug i
- ukupan spoljni dug i dr.

Komparativna analiza **realnog ekonomskog rasta** u proteklih 25 godina je urađena za sledeće zemlje i to: Srbiju; Bugarsku; Mađarsku; Rumuniju; Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju, Sloveniju i Hrvatsku u odnosu na ostvareni ekonomski rast u Evropskoj uniji.

Na osnovu izvršene analize, uočava se da je ekonomski rast, meren promenama realnog bruto domaćeg proizvoda (BDP), u proteklih 25 godina, od 1988.do 2013.godine, bio niži u svim navedenim zemljama u odnosu na ostvareni rast BDP u Evropskoj uniji.

Komparativno posmatrano, najnepovoljniji rezultati u pogledu ekonomskog rasta su bili u Srbiji, usled dejstva brojnih faktora, među koje možemo navesti sledeće i to: usled negativnih efekata ekonomskih i finansijskih sankcija, građanskog rata u bivšoj SFRJ, razaranja privredne (industrijske, saobraćajne i dr.) infrastructure u spoljnoj vojnoj agresiji, usled krupnih grešaka u procesu privatizacije i neproizvodne upotrebe privatizacionih prihoda, prebrze liberalizacije spoljno-trgovinske aktivnosti i kapitalnih transakcija, neadektvatne makroekonomske politike na fiskalnom planu i drugim oblastima, sve do 2012.godine.

Realni rast BDP u Srbiji je u razdoblju od 1988.do 2013.godine bio negativan i iznosio je -35,9% ili -1,8% prosečno godišnje, a industrijske proizvodnje za -59,5% ili -3,7% prosečno godišnje, što ukazuje na stepen dezindustrijalizacije. Usled dejstva već navedenih faktora, u Srbiji je u proteklih 25 godina izvršena dezindustrijalizacija, što će zahtevati velike napore nove Vlade da se izvrši planirana reindustrijalizacija. Ni u poslednjih 12 godina situacija nije povoljnija. Prema podacima RZS, rast industrijske proizvodnje od 2001-2012 godine je u proseku iznosio samo 0,3% godišnje, a u periodu 2008-2012 godine prosečno -2,1% godišnje. U 2013. godini je industrija ubrzala rast za oko 5,5%, što se neće moći održati u 2014. godini.

Zbog nerešenih brojnih problema u poljoprivredi, uključujući nerešeno finansiranje i otkupa poljoprivrednih proizvoda i ova oblast je u proteklih 25 godina u Srbiji imala vrlo slab rast. To će biti dodatno otežano usled moćne konkurencije poljoprivrednih proizvoda iz Evropske unije, koja u velikom stepenu subvencioniše svoju poljoprivredu i to sa oko 40% budjeta EU godišnje.

Najveći pad realnog BDP bio u vreme ekonomskih i finansijskih sankcija, zatim u 1999. godini za vreme strane vojne intervencije, a sasvim je nizak rast ostvaren i u periodu od 2008.do 2012. godine (od 0,2% godišnje). U 2013. godini je rast BDP u Srbiji bio povoljniji i procenjuje se na oko 2,6% u odnosu na 2012. godinu.

Prema podacima zvanične statistike, **zaposlenost** je u Srbiji, sa nivoa od 2.618 hiljada (uključujući 238 hiljada u AP KiM) u 1988. godini smanjena na 1.724 hiljada u 2012. godini i 1.703 hiljada u 2013. godini (bez podataka za KiM). Krajem januara 2014. godine u Srbiji je evidentirano 789 hiljade nezaposlenih, tako da je zvanično iskazana stopa nezaposlenosti iznosila oko 22%.

Posmatrano po odabranim zemljama, relativno veći realni ekonomski rast je u proteklih 25 godina imala Slovenija od oko 42% ili 1,4% prosečno godišnje, dok je nizak rast ostvaren u Bugarskoj, Madjarskoj, Bosni i Hercegovini i Rumuniji od oko 22-23%, odnosno oko 1,8% prosečno godišnje. Prema raspoloživim podacima, u Crnoj Gori i Makedoniji je u posmatranom razdoblju ostvaren pad realnog BDP od oko 2,8% ili oko -0,1% na godišnjem nivou. U Hrvatskoj je u posmatranom razdoblju ostvaren minimalan pad realnog BDP od oko 1,5% ili blizu -0,1% na godišnjem

nivou. U Evropskoj uniji je u period 1988-2013. godina, ukupan realni rast BDP iznosio 57,2% ili oko 1,8% prosečno godišnje, što je iznad ostvarenog rasta u svim navedenim zemljama regiona, što govori o stepenu manjeg ili većeg ekonomskog zaostajanja navedenih Istočno-evropskih zemalja u odnosu na EU.

Stope realnog rasta BDP po zemljama 1988-2013

	Ukupan realni rast 1988-2013, u %	Prosečan godišnji rast 1988-2013, u %
Srbija	**-35.9**	**-1.8**
Bugarska	21.8	0.8
Mađarska	22.8	0.8
Rumunija	23.4	0.8
Bosna i Hercegovina	22.8	0.8
Crna Gora	-2,8	-0,1
Makedonija	-2,9	-0,1
Slovenija	41.7	1.4
Hrvatska	-1.5	-0.1
Evropska unija	**57.2**	**1.8**

Izvor: World Bank database i kalkulacije autora.

Tranzicioni autput gep Srbije u odnosu na Evropsku uniju je prikazan na narednom grafikonu na osnovu promena realnog bruto domaćeg proizvoda i to u periodu 1988-2013 godine.

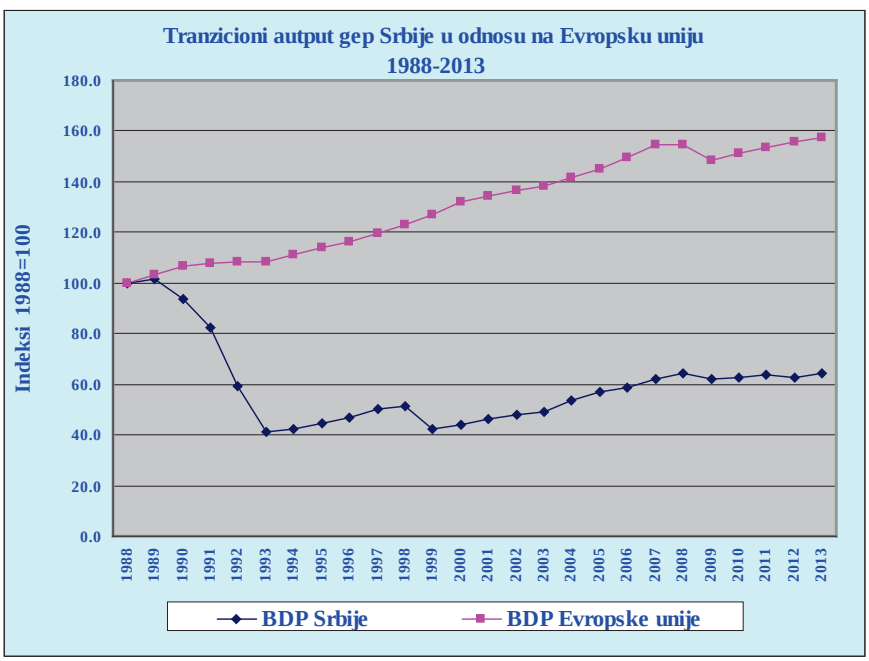

Stopa zaposlenosti je u EU je u 2013.godini bila niža nego u ranijim godinama, ali je još uvek relativno visoka i iznosila je 68,3%, prema 70,3% u 2008. godini, dok je na pr. u Grčkoj u 2013. godini iznosila 53,2%, Kipru 67,4%, u Hrvatskoj 53,9%, u Makedoniji 50,3%, u Sloveniji 67,2%, u Rumuniji 63,9%, Mađarskoj 63,2% i dr.

Ukupna nezaposlenost je u 2013. godini iznosila: u Bugarskoj 446 hiljada lica; u Mađarskoj 442 hiljada lica; u Rumuniji 747 hiljada lica; u Grčkoj 1374 hiljada lica; Kipru 76 hiljada lica; u Bosni i Hercegovini 554,9 hiljada lica; u Makedoniji 273,9 hiljada lica; u Crnoj Gori 34,9 hiljada lica; u Sloveniji 102 hiljade lica i u Hrvatskoj 284 hiljada lica itd, a u Evro-zoni 19,4 miliona lica i Evropskoj uniji (E28) 26,9 miliona lica.

Merena kao harmonizovana stopa nezaposlenosti, stopa nezaposlenosti u EU je u septembru 2013. godine na pr. iznosila: u Bugarskoj 13,1%; u Grčkoj 27,5%; u Hrvatskoj 17,2%; Kipru 17,1%; Mađarskoj 10,1%; Rumuniji 7,5%; u Bosni i Hercegovini 27,5%; Crnoj Gori 15,0%; Makedoniji 28,3%; Sloveniji 10,2%; Turskoj 8,5% itd., dok je u EU-28 iznosila 11,0%, a u zemljama evro zone 12,2%.

U periodu tranzicije, privatizacije i **liberalizacije spoljne trgovine**, izvoz je u Republici Srbiji bio u porastu, ali je uvoz znato brže rastao od izvoza. Prema podacima zvanične statistike, ukupan izvoz roba i usluga je od 2002. do 2012. godine u Srbiji iznosio 84,4 milijardi evra, a ukupan uvoz roba i usluga čak 141,8 milijardi evra. Tako je u navedenom periodu ostvaren deficit trgovinskog bilansa u iznosu od 57,4 milijardi evra ili prosečno oko 20,8% od zvanično evidentiranog bruto domaćeg proizvoda godišnje. To je vrlo veliki deficit, koji je bio daleko niži pre liberalizacije spoljne trgovine i pre tranzicije i sprovedene privatizacije. U celom razdoblju od 2002. do 2012. godine je pokrivenost uvoza izvozom iznosila u proseku samo 59,5%.

Situacija je u spoljnoj trgovini Srbije u 2013. godini bila povoljnija, jer je izvoz roba i usluga iznosio oko 14,4 milijardi evra, a uvoz roba i usluga oko 18,0 milijardi evra, te je trgovinski deficit iznosio 3,6 milijardi evra (ili 11,5% od BDP), prema 5,7 milijardi evra u 2012. godini i čak 8,7 milijardi evra u 2008. godini.

Spoljnotrgovinska razmena Srbije 2002-2012

Iznosi u milionima evra

	Izvoz roba i usluga	Uvoz roba i usluga	Trgovinski bilans	BDP	Trgov.bilans/ BDP,%
2002	3125	6387	-3262	16028.4	-20.4
2003	3847	7206	-3359	17305.9	-19.4
2004	4475	9543	-5068	19026.2	-26.6
2005	5330	9613	-4283	20305.6	-21.1
2006	6949	11971	-5022	23304.9	-21.5
2007	8686	16016	-7330	28467.9	-25.7
2008	10157	18843	-8686	32668.2	-26.6
2009	8478	13577	-5099	28956.6	-17.6
2010	10070	14838	-4768	28006.1	-17
2011	11472	16627	-5155	31470.3	-16.4
2012	11829.3	17153.3	-5324	29601.0	-18.0
2002-2012	**84418**	**141774**	**-57356**	**275141**	**-20.8**
2013	**14378**	**18022.6**	**-3644.3**	**31600**	**-11.5**
2002-2013	**98797**	**159797**	**-61000.0**	**306741**	

Od gore navedenih zemalja našeg regiona, **trgovinski deficit** prema bruto domaćem proizvodu je u 2012.godini iznosio: u Bosni i Hercegovini -24,0%; u Crnoj Gori -23,7%; u Makedoniji -22,4%; u Rumuniji -7,3%; Kipru -6,4%; u Grčkoj -5,0%; u Bugarskoj -3,7%; dok je u Mađarskoj bio pozitivan i iznosio je 7,4%; u Sloveniji 1% i u Hrvatskoj 0,7%.

Ubrzana liberalizacija i tranzicija su dovele do **porasta ukupnog javnog duga** u Srbiji i većem delu Istočno-Evropskih zemalja. Prema istraživanjima koje smo obavili, ocenjujemo da ubrzani rast javnog duga i ukupnog spoljnog duga u Republici Srbiji u proteklih 12 godina spada u red najtežih problema, koji zahteva rešavanje u narednom razumnom vremenskom periodu. To se, pored ostalog, može postići ubrzanjem domaće ekonomske aktivnosti, oštrim redukovanjem spoljnih i unutrašnjih deficita, usvajanjem novog modela industrijskog i ekonomskog razvoja, koordiniranim makroekonomskim merama (fiskalnim, monetarnim i dr.), povećanim investiranjem u razvoj domaće privrede, zaustavljanjem odliva mozgova i odliva kapitala, restrukturiranjem spoljnog duga i drugim merama. Neophodno je prihvatiti jedan od od zaključaka i preporuka sa poslednjeg zasedanja grupe G20 najmoćnijih zemalja u svetu u pogledu ograničavanja javnog i ukupnog duga i efikasnog upravljanja dugom.

Ukupan javni dug Srbije je sa 14,2 milijarde evra u 2000. godini, najpre smanjen na 8,8 milijardi evra u 2008. godini, da bi zatim bio povećan čak na 17,7 milijardi evra u 2012. godini, 20,1 milijardi evra u 2013. godini i 20,4 milijardi evra u februaru 2014. godine ili oko 63% procenjenog BDP.

Ukupan javni dug je u Srbiji u periodu od 2000. do 2013. godine brže rastao od realne ekonomske aktivnosti i pored znatnih privatizacionih prihoda po osnovu prodaje državnih i društvenih preduzeća. Posebno je visok rast javnog duga od 2008. do 2012.godine, jer je u tom periodu javni dug udvostručen i povećan za oko 8,9 milijardi evra ili za prosečno 19,1% godišnje.

Kretanje javnog duga u Srbiji 2000-2014*

U milijardama evra

	Javni dug, (u milijardama evra)	**Stopa rasta javnog duga** (u %)
2000	14.17	
2001	13.43	-5.2
2002	11.53	-14.1
2003	11.02	-4.4
2004	9.68	-12.2
2005	10.28	6.2
2006	9.35	-9.0
2007	9.04	-3.3
2008	8.78	-2.9
2009	**9.85**	**12.2**
2010	**12.16**	**23.5**
2011	**14.78**	**21.5**
2012	**17.67**	**19.6**
2013	20.14	14.0
2014 (febr.)	**20.40**	**1.3**

Izvor: MFIN, april 2014.

*) Od 2002. do 2004. godine je izvršen sporazumni delimični otpis dela duga Londonskom i Pariskom klubu poverilaca.

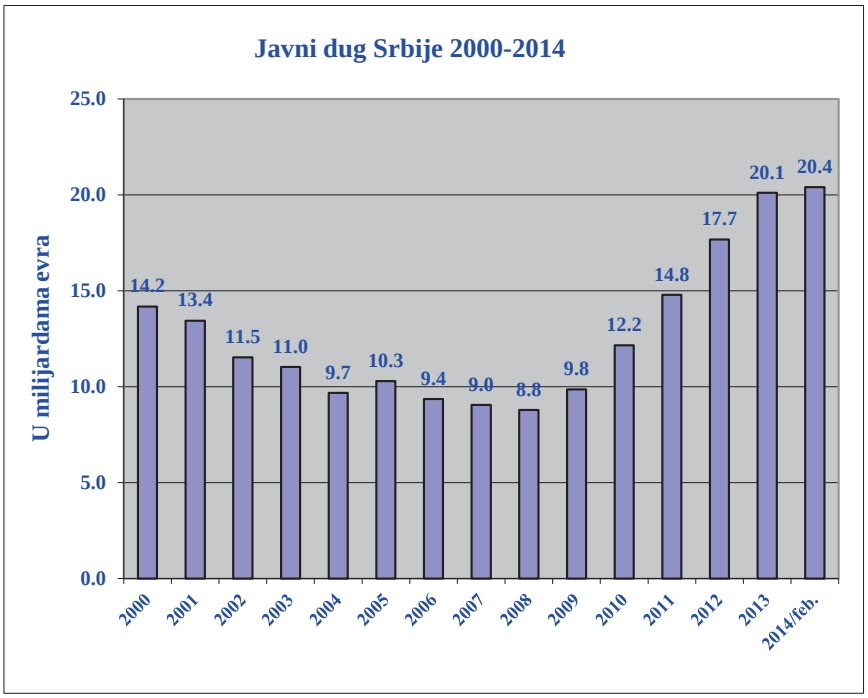

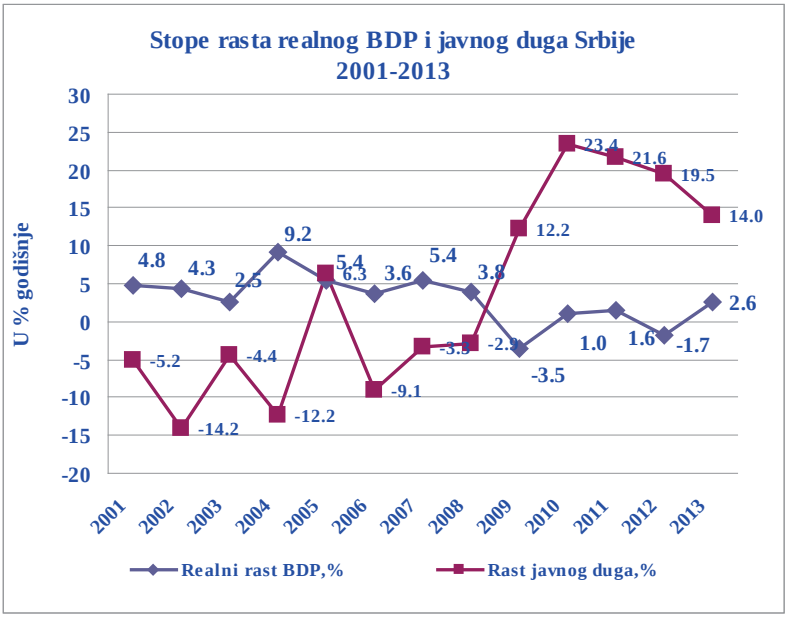

U periodu liberalizacije spoljnotrgovinskih i finansijskih tokova, **kretanje spoljnog duga** u Srbiji je osetno ubrzano. Ukupan spoljni dug je u Srbiji u 2002. godini smanjen na 9.4 milijarde evra, jer je otpisan deo duga Pariskom klubu poverilaca, a zatim je otpisan i deo duga Londonskom klubu poverilaca.

Najveći rast spoljnog duga je ostvaren počev od 2008.godine, naovamo. U tom periodu je rastao i javni i privatni spoljni dug, jer je osetno smanjen priliv privatizacionih prihoda po osnovu prodaje državnih i društvenih preduzeća. Na osnovu raspoloživih zvaničnih podataka, spoljni dug je krajem 2012. godine iznosio 25,7 milijardi evra, a krajem januara 2014. godine oko 25,8 milijardi evra ili oko 82% procenjenog bruto domaćeg proizvoda Srbije.

U ukupnom spoljnom dugu, javni spoljni dug je u januaru 2014.godine iznosio oko 13,4 milijardi evra ili 51,7%, a privatni spoljni dug se procenjuje na oko 12,4 milijardi evra ili 48,3% ukupnog spoljnog duga. Sa stanovišta očuvanja finansijske i makroekonomske stabilnosti, povoljno je što je udeo kratkoročnih dugova u ukupnom spoljnom dugu Republike Srbije minimalan (oko 0,7%), dok je udeo srednjeročnih i dugoročnih kredita dominantan.

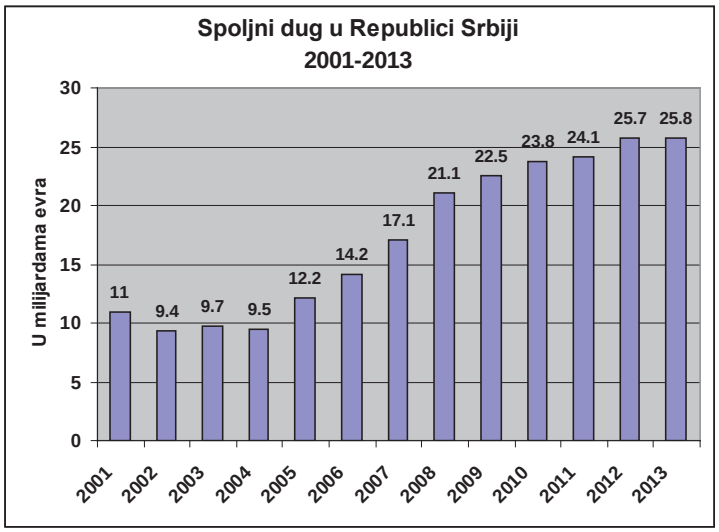

Izvor: NBS-internet sajt

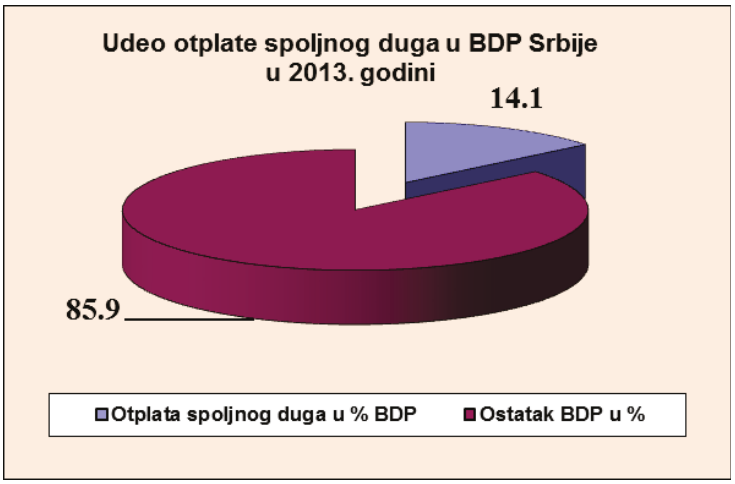

C by Milan Sojic

*Procena za 2013.

Polazeći od izvršene liberalizacije i tranzicije, ukupan **spoljni dug u zemljama Jugoistočne Evrope** je analiziran u 14 zemalja, što je prikazano u donjem pregledu. U dole navedenih 14 zemalja, ukupan spoljni dug u 2013/2012. godini bio visok i iznosio je blizu 1.650 milijardi dolara (oko 1.220 milijardi evra), prema 115 do 117 milijardi dolara u 1991. godini. Kolika je to vrednost, vidi se na osnovu toga što taj ukupan spoljni dug ima vrednost čak 40.278 tona zlata, prema spot ceni zlata na dan 24. aprila 2014. godinu (u 7 časova i 22 minuta po Njujorškom vremenu).

Od 1991. do 2013. godine, spoljni dug je u navedenih 14 zemalja povećan za oko 14 puta ili po godišnjoj stopi od 12,3% godišnje, pri čemu postoji osetna razlika po pojedinim zemljama. Sada, ukupan spoljni dug po glavi stanovnika u navedenim zemljama iznosi prosečno oko 12 hiljada američkih dolara ili prosečno oko 77% bruto domaćeg proizvoda navedenih zemalja (na bazi neponderisane aritmetičke sredine).

Posmatrano u apsolutnim vrednostima, najveći bruto spoljni dug u regionu je u 2013/2012. godini imala Grčka u iznosu od oko 583 milijarde $, a zatim Turska u iznosu od blizu 360 milijardi $; Mađarska u iznosu od oko 203 milijardi $; Rumunija u iznosu od oko 132 milijardi $; Kipar u iznosu od oko 107 milijardi $; Hrvatska u iznosu od oko 64 milijardi $ i Slovenija u iznosu od oko 61 milijardi $. Relativno posmatrano, najveći spoljni dug u odnosu na bruto domaći proizvod navedenih 14 zemalja, od preko 90% BDP, imaju: Grčka; Kipar; Mađarska, Bugarska i Hrvatska.

U Republici Srbiji je spoljni dug krajem 2013. godine iznosio oko 34,4 milijardi dolara, odnosno oko 25,8 milijardi evra ili oko 82% od procenjenog bruto domaćeg proizvoda u 2013. godini. Poređenja radi, u SFRJ je ukupan spoljni dug u 1987. godini iznosio 21,96 milijardi dolara, a neto dug 19,55 milijardi dolara.

Spoljni dug u zemljama jugo-istočne Evrope 1988-2013. godini

	Spoljni dug pre tranzicije, u milijardama $	Spoljni dug u 2013/2012, u milijardama $	Indeks (3)/(1)
	1	3	4
Albanija	5.1 (1991)	6.9	135
Bosna i Hercegoivina	2.4 (1991)	11.1	463
Bugarska	8.9 (1988)	69.3	779
Hrvatska	3.2 (1991)	64.3	2009
Kipar	4.0 (1988)	106.5	2663
Grčka	19.7 (1988)	583.3	2961
Mađarska	19.6 (1988)	203	1036
Makedonija	1.0 (1991)	7.5	750
Moldavija	0.4 (1992)	6.2	1632
Crna Gora	0.55 (1991)	2.8	509
Rumunija	1.1 (1989)	131.9	11991
Srbija*	**6.0 (1991)**	**34.4**	**573**
Slovenija	2.4 (1991)	61.2	2550
Turska	41.0 (1989)	359.5	877
Ukupno (14 zemalja)	**115.3**	**1647.9**	**1429**

Izvor: World development indicators, OECD, WB, IMF- WEO, April 2014, IMF website, IFS-IMF, MFIN- Republika Srbija, NBS-vebsajt.

UMESTO ZAKLJUČAKA

- Ubrzana ekonomska i finansijka liberalizacija u Srbiji i zemljama Jugo-istočne Evrope je dovela do velikih ekonomskih i društvenih promena, a posebno velikog rasta uvoza, povećanja spoljnotrgovinskog deficit, deficita platnog bilansa i povećanja spoljne i unutrašnje zaduženosti;
- Prebrza liberalizacija, zajedno sa tranzicijom, je u Srbiji dovela do gubitka dela inostranih tržišta, pa čak i dela unutrašnjeg trišta (tekstila, obuće i odeće, nameštaja, trgovine na malo i dr.), obzirom da su domaći subjekti, oslabljeni sankcijama i ratnim razaranjima, bili nepripremljeni ili pak nedovoljno pripremljeni za ubrzanu liberalizaciju spoljnotrgovinske razmene,
- Ubrzana liberalizacija, zajedno sa tranzicijom je dovela do povećanja unutrašnjeg i spoljnog javnog duga i povećanja ukupnog spoljnog duga,
- To je dalje dovelo do usporavanja unutrašnje ekonomske aktivnosti, smanjenja zaposlenosti i povećanja nezaposlenosti,
- Povećanje spoljne zaduženosti u uslovima ekonomske, finansijske i političke globalizacije je dovelo do osetnog jačanja spoljnih uticaja i slabljenja suvereniteta prezaduženih država i povećanja zavisnosti od inostranih finansijkih izvora (primer Grčka i drugih zemalja).
- U uslovima niske konkurentnosti privrede u znatnom delu zemalja Jugo-istočne Evrope, uključujući Srbiju i većinu okolnih zemalja, u uslovima liberalizacije i tranzicije, došlo je do znatnih promena vlasničke strukture u realnom sektoru privrede, u trgovinskom sistemu i bankarsko-finansijskom sistemu, sa znatnim povećanjem udela inostranog vlasništva.
- Otplata spoljnog duga u Republici Srbiji je visoka i u 2013. godini je iznosila čak oko 14% bruto domaćeg proizvoda. Posledično, to koči domaće investicije i dovodi do usporavanja ekonomske aktivnosti i zaposlenosti. To je inače slučaj u manjoj ili većoj meri i u delu ostalih Istočno-evropskih zemalja u protekle dve i po decenije.
- Empirijska istraživanja su potvrdila da se najbolji ekonomski napredak postiže oslanjanjem na domaću akumulaciju i investicije, a spoljna ulaganja mogu biti odgovarajuća dopuna, kao što je bio model finanisranja u Nemačkoj posle drugog svetskog rata, a zatim pri ujedinjenju dve nemačke države devedesetih godina proteklog stoleća.
- Iskustva država koje najviše primenjuju liberalni konceprt u ekonomiji i finansijkom sistemu (SAD, zemlje evrozone i EU i dr.) pokazuju da se u vreme recesije i ekonomske krize, valutne i bankarske krize, uloga države osetno povećava, usvajanjem različitih „spasilačkih paketa" , kako bi se sprečilo veći kolaps realne ekonomske aktivnosti, zaposlenosti i kolapsa finasijskog sistema. To je bilo izrazito vidljivo u spošavanju u vreme velike ekonomske krize 1929-1934, kao i poslednje ekonomske i finansijske krize započete 2000.godine.

LITERATURA:

1. Analiza duga Republike Srbije, Narodna banka Srbije, april 2014.,
2. Eurostat, internet sajt.
3. Fiskalna strategija za 2014. godinu, sa projekcijama za 2015. i 2016. godinu, Vlada Republike Srbije.
4. Hinic Branko, Sojic Milan, PhD: „How Yugoslav hyperinflation was curbed in 1994``: Sixth Conference of the, South-East Europe Monetary History Network (SEEHMN), RNB, Bucharest, March 17-18, 2011.
5. Hinic Branko, Sojic Milan, PhD: „National Bank of Serbia's Monetary Policy in Inflation Targeting Regime", 9th International Scientific Conference, Serbia Facing the Challenges of Globalization and Sustainable Development, Megatrend University, Belgrade, November 25th, 2011.
6. Hinic Branko, Sojic Milan, PhD: „Some Elements of Competitiveness of the Economy of Serbia``, NBRM Conference, Skopje, 30 May 2008
7. Izveštaj o inflaciji, NBS, februar 2014.
8. Stanje i struktura javog duga, Ministarstvo finansija Republike Srbije, april 2014.
9. Statistički bilten, Narodna banka Srbije, februar 2014.
10. Statistički godišnjak Jugoslavije (više godina).
11. Statistički godišnjak Srbije (više godina).
12. Šojić dr Milan: „Kako se finansira Evropska unija`` rad objavljen u okviru publikacije „Balkan i EU``.
13. Šojić dr Milan:„Ekonomska nauka i prevazilaženje ekonomske krize u nas`` u okviru edicije: Ekonomska nauka i privredna kriza`` , Akademija ekonomskih nauka, Naučno društvo ekonomista Srbije, Ekonomski fakultet Beograd, 4. novembar 2010.godine
14. Šojić dr Milan: „Ekonomska kriza i indikatori ranog upozoravanja``, Institut društvenih nauka-Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2010.
15. Šojić dr Milan:„Realni efektivni devizni kurs dinara i eksterna neravnoteža u privredi Republike Srbije``, Interni rad, NBS,14. 04. 2011.
16. Šojić dr Milan: :„Redukovanje eksterne neravnoteže ključno u novom modelu rasta``, časopis „Ekonomski vidici``1/2011
17. Šojić dr Milan:„Okončajte ovu depresiju odmah``, NBS-info, br.37, Narodna banka Srbije, septembar/oktobar 2012,
18. Šojić dr Milan:„Najznačajniji finansijski rezultati poslovanja privrede Srbije 2006-2010``, časopis„ Ekonomski vidici`` 1/ 2012, Beograd, 2012. godine,
19. Šojić dr Milan: „Otplata spoljnog duga Republike Srbije i novi model privrednog razvoja``, časopis„ Ekonomski vidici``2/2012, Beograd, 14/15 jun 2012. Godine,
20. Zarnowitz Victor and Geoffrey H. Moore, 1982: "Sequential Signals of Recession and Recovery," *Journal of Business*, Volume 55, pages 57-85.
21. US Business Cycle Expansions and Constractions, NBER, Business Cycle Dating Committee, Massachusetts, 9/20/2010.
22. World Development Indicators 2014, 2013, World Bank.
23. World Economic Outlook: transitions and tensions, International Monetary Fund, October 2013.
24. World Economic Outlook (WEO), Recovery Strengthens, Remains Uneven, International Monetary Fund, April 2014.
25. World Investment Report 2014, 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development, UN, New York and Geneva, 2013.

Jadranka Kaludjerović [1]

DA LI INTERVENCIONIZAM U KRIZNIM VREMENIMA IMA ALTERNATIVU?

Apstract

Svjetska finansijska kriza koja je eskalirala 2008. i 2009. godine izazvala je brzu reakciju vlada širom svijeta. Gotovo sve države su prvo pribjegle različitim monetarnim mjerama a nakon njih i fiskalnim stimulativnim paketima. Očekivano, nivo intervencija bio je najveći u SAD-u i Evropskoj Uniji, međutim njihov obim bio je značajan i u većini ostalih zemalja (fiskalni stimulativni paketi prosječno su iznosili oko 3% BDP-a). Da li su monetarne mjere i fiskalni stimulativni paketi pravi odgovor na ekonomsku krizu, odnosno kakvi su njihovi efekti i da li postoji alternativa intervencionističkoj reakciji na ekonomske krize?

Ključne riječi: *ekonomska kriza, fiskalni stimulativni paketi, austrijska ekonomska škola*

Abstract

Global finanicila crises that escalated in 2008 and 2009 caused fast reactions of the govremants all round the globe. Almoust all countris first implemented different monetary measures and later fiscal stimulative packages. As expected, the level of interventions was higest in USA and EU but also significant in most of other countries (fiscal stimulative packages on average amounted around 3% of GDP). Are monetary measures and fiscal stimulus packages right answer to economic crises? What are their effects and is there an alternative to the intervetionalist reaxtion to economic crises.

Key words: *economic crises, fiscal stimulus packages, Austrian school of economics*

Kada ekonomija uđe u negativnu fazu, kad se suočimo sa smanjenjem ekonomske aktivnosti, zaposlenosti i likvidnosti postavlja se pitanje šta treba učiniti? Ekonomska teorija nudi dva odgovora.

Prvi je onaj koji je definisao Kejnz prema čijem je shvatanju vlada imenovani stabilizator i regulator nacionalne ekonomije, a samim tim i institucija koja je odgovorna da ekonomiju vrati u stanje ekvilibrijuma. S toga, ukoliko dodje do recesije uslijed slabije potrošnje, vlada treba da djeluje i da pojača vlastitu potrošnju kako bi se agregatna potrošnja povećala. Kejnz i pristalice intervencionističko pristupa zapravo smatraju da su nam u vremenima krize potrebni vladini programi (monetarni i fiskalni) kako bi se stanje u ekonomiji popravilo. Drugim riječima, depresije su sastavni dio tržišta (urođene greške) i vlada ima obavezu i moć da ih ispravi i ekonomiju dovede u stanje stabilnosti.

Drugačiji odgovor nude teoretičari liberalizma, među kojima se predstavnici austrijske skonomske škole ističu svojim interesovanjem za biznis cikluse i ekonomske fluktuacije. Austrijanci vjeruju da tržište samo može da se izbori sa svim promjenama koje na njemu nastaju bez intervencije države, pa samim tim i sa krizom. Shodno teoriji biznis ciklusa koji su razvili, uzrok krize je ekonomska ekspanzija koja joj prethodi i koja je vještački kreirana intervencijama odnosno pogrešnim politikama vlada i centralnih banka. Iako su ove institucije krive za nastanak krze one

1 Institut za strateške studije i projekcije (ISSP),
Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, Univerzitet Donja Gorica (UDG)

ipak ne treba da sprovode politike oporavka jer takve politike samo produbljavaju već vidljive negativne efekte prethodne ekspanzije. Znači, Austrijanci su stava da u vrijeme krize nije potrebna intervencija države jer ona samo može produbiti krizu. Dodatno, ovi teoretičari smatraju da su »programi stimulacija« sprovođeni u praksi imali potpuno različit rezultat u odnosu na planirani i da su u nekim situacijama dovodile do potpuno suprotnih rezultata (na primjer povećanja nezaposlenosti).

Iako teorija nudi dvije mogućnosti, samo prva, odnosno politika intervencionizma bila je odgovor vlada i centralnih banaka na sve krize sa kojima su se svjetske ekonomije suočile tokom 20 tog i 21 vijeka. Politički razlozi odnosno posljedice ovakvih odluka su jasne jer sve vlade žele da se pokažu odgovorim za svoje građane i učine "nešto" kako bi opet bile u mogućnosti da budu izabrane. Pitanje koje nas interesuje je kakve su ekonomske posljedice ovakve odluke?

MONETARNI I FISKALNI INTERVENCIONIZAM KAO REAKCIJA NA KRIZU

Sada već tradicionalno, reakcija vlada većine država na Svjetsku finansijsku krizu ogledala se u veoma brzoj primjeni monetarnih i fiskalnih mjera.

Monetarne mjere pedstavljale su kombinaciju konvencionalnih ali i nekonvencionalnih mjera i ogledale su se u smanjenju kamatnih stopa (za oko 330 poena u razvijenim i 300 u zemljama u razvoju), kupovini imovine i implementaciji različitih programa koje su imale za cilj povećanje likvidnosti i kreditne aktivnosti.

Uporedo sa monetarnim mjerama sproveden je i set fiskalnih mjera, najčešće u formi fiskalnih stimulativnih paketa. Početkom 2009. godine Senat Sjedinjenih Američkih Dražava odlučio je da sprovede program ekonomskog stimulansa u vrijednosti od $789 milijardi[2]. Program je sačinjen od 507$ milijardi programa podrške, dodatnih $150 milijardi za javne radove i projekte u oblasti transporta, energije i tehnologije i $282 milijardi vrijednih poreskih oslobodjenja. U Evropskoj Uniji je krajem 2008 usvojen Evropski ekonomski plan (EPP). Plan predstavlja komplesan plan aktivnosti koje se odnose na EU ali i na pojedinačne zemlje članice. Dvije osnovne komponente ovog plana su: povećanje potrošnje kroz progma u iznosu od oko 200 milijardi Eura i program usmjeren na stimulisanje "pametnih" investicija.

I mnoge druge ekonomije su primjenile slične fiskalne mjere uključujući Kinu, Risiju, Australiju i Novi Zeland. Prema izvještaju OECD-a[3] skoro sve zemlje ove grupacije uvele su uvele su diskrecione mjere ako odgovor na krizu, a stimulativni paketi predstavljali su njihov najveći dio. Tačnije, u period od 2008. do 2010. godine, OECD zemlje su u prosjeku izdvojile 3,4% BDP-a iz 2008. godine za različite stimulativne pakete. Očekivano, SAD su imale najveći paket koji je iznosio skoro 6% BDP-a iz 2008. godine. Australija, Kanada, Koreja i Novi Zelanad izdvojile su 4% svog BDP-a iz 2008. godine, dok su jedino Madjarska, Island i Irska smanjile fiskalne izdatke kao odgovr na krizu.

Kada je riječ o strukturi paketa većina OECD zemalja je dala prednost poreskim olakšicama u odnosu na povećanje potrošnje, ali su sve kombinovale ova dva mehanizma. Takođe, kod većine zemalja smanjenje poreskih stopa je bilo prvenstveno fokusirano na poreze na dohodak fizičkih lica. Na strani potrošnje, sve OECD zemlje bez izuzetka su sprovele programe javnih investicija. Međutim, iako redi, programi pomoći i transfera domaćinstvima sa nižim prihodima bili su izdašniji. Svega nekoliko zemalja sprovelo je i značajne programe podrške biznis sektoru.

2 The American Recovery and Reinvestment Act, ARRA

3 OECD (2009), Report «Fiscal Packages Across OECD Countries: Overview and Country Details", OECD, France

Evidentno je da su politički odgovori na krizu bili brzi i značajni, moglo bi se čak reći i agresivni. Odmah su isrcpljene konvencionalne mjere monetrane politike (većina ih je i dalje na snazi) pa se moralo preći i na nekonvencionalne. U fiskalne programe uloženo je mnogo novca, kako na račun tekuće tako i na račun buduće potrošnje. Jednom riječju i monetarne i fiskalne mjere su dovedene do svojih krajnjih granica. Drastične mjere stvaraju očekivanja drastičnih rezultata.

Međutim čini se da danas, pet godina nakon sprovođenja ovih mjera, nismo svjedoci značajnijih poboljšanja u ekonomskoj aktivnosti. Da li to znači da ove mjere nisu ispunile svoj cilj. Da bi se osvjetlio odgovor na ovo pitanje potrebno je konsultovati određena empirijska istraživanja bez obzira na shvatnje nekih ekonomista da sprovedena empirijska istraživanja u ovoj oblatsi nisu uspjela da pruže značajniji evaluaciji fiksalnim stimulativnih mjera.[4]

KOLIKI JE MULTIPLIKATIVNI EFEKAT STIMULATIVNIH PROGRAMA

Empirisjka evaluacija fiskalnih stimulativnih mjera u najvećem broju slučajave je fokusirana na analizu multiplikatvnih efekata programa stimulacije. Znači cilj je utvrditi, na bazi podataka, za koliko dolara (eura) jedan dolar (euro) novca ulozenog u program stabilizacije povećava BDP.

U svom istraživanju koje se bazira na GIMF modelu (globalnom integrisanom monetranom i fiskalnom modelu) Freedman, Kumhof, Laxton, Muir i Mursula[5] su pokušali da analiziraju mulutiplikativne efekate monetarnih i fiskalnih stimulativnih mjera. Model koji su koristi odnosi se na cjelokupunu svjetsku ekonomiju. Na bazi njega su autori došli do zaključka da dvogodišnji program fiskalne stimulacije može imati mulitiplikativni efekat u iznosu od 0,2 do 2,2 zavisno od fiskalnih instrumenta, monetarne politike koja je na snazi i prisustva fiskalnih akceleratora. Kada je riječ efektu zamjene autori su utvrdili da 0,5 procentnih poena povećanja deficita izraženog kao procenat BDP-a u SAD-u dovodio do povećanja 10 procentnih poena duga izraženog kao procenat BDP-a, što u dugom roku može da dovede do smanjenja putputa u rasponu od 0.3 do 0.6 procenata. Konačan zaključak ovog istraživanje je da pažljivo odabran model fiskalnih i monetranih mjera može da dovede do kratkoročnih pozitivnih efekata na ekonomiju ali da se na srednji rok ove mjere moraju ograničiti konzervativnih fiskalnim okvirom kako negativni efekti ne bi bili veći od onih pozitivnih postignutih u kratkom roku.

Cilj istraživanja koje je MMF objavio a čiji su autori [6] Ilzet, Mendoza i Vegh bio je precizno izmjeriti nivo fiskalnog multiplikatora koristeći kvartalne podatke za 44 zemalje. Zaključi istraživanja su interesantni. Multiplikator za visoko razvijene zemlje je 0,37 što znači da 1 dolar koji potroši vlada utiče na povećanje BDP-a za 37 centi. Dodatno, dugoročni multiplikativni efekat je 0,8 tokom 20 kvartala. Konačan zaključak autora je da je efekat državne potršnje veoma mali i da fiskalna politika veoma sporo daje rezultate što, prema ovim autorima, dovodi u pitanje korisnost diskercione fiskalne politike i uopšte fiskalnih stimulativnih programa.

Istraživanje[7] koje su sproveli Coenen, Straub i Trabandt a koje se bavi anlizom efekata Evropskog ekonomskog plana na GDP u euro zoni tokom finansijske krize na bazi analize podataka za 24 kvartala pokazalo je da je mulitiplikator ovog programa bio ispod nule. Da je, kako autori navode, program sproveden u skladu sa prvobitnim dizajnom njegov uticaj bi bio veći ali ipak kratkog roka, odnosno kratkog pozitivnog uticaja na BDP.

4 Prema mišljenju Johna H. Cochrana iznjetog u teksu Fiscal Stimulus, Fiscal Inflation and Fscal fallacies?

5 Freedman, Kumhof, Laxton, Muir i Mursula (2010), "Global Effects of Fiscal Stimulus During the Crises", IMF

6 E. Ilzet, E. G. Mendoza and C. A. Vegh (2011) "How Big (Small?) Are Fiscal Multipliers?", IMF

7 G. Coenen, R.Straub, M Trabandt (2012) "Gauging the effects of Fiscal Stimulus Packages in the Euro Area", European Central Bank working paper series, No 1483

Naravno treba pomenuti i veoma relevantno istraživanje koje je sproveo Barro[8] a koje je objavljeno 2009. godine u kojem je autor došao do zaključka da je multipliktor u ratnim vremenima 0,8 (podaci se odnose na SAD i Drugi svetski rat). Pretpostavljajući da su izdaci manji tokom mirnih vremena, iz nekoliko razloga, Barro zaključuje da je uticaj vladine potrošnje na povećanje ekonomske aktivnosti, mjerenja BDP-om značajno manji od 0,8. Prema njegovoj analizi ovaj uticaj je na nultom nivou, što znači vladina potrošnja nema nikakav uticaj na povećanje prozivodnje mjerene nivoom BDP-a. Prema shvatanju Barro osnovni razlog ovako niskog multiplikatora je predviđanje ljudi da će povećanje potrošnje biti finansirano budućim povećanjem poreza. [9]

Broj emiprijskih radova koji se bave analizom uticaja državne potrošnje na neutralisanje efekata krize je značajan, ali se bez obzira na njihov zaključak o nivou multipliktornog efekta koji ima državna potrošnja jasno uočava nekoliko zajedničkih zaključaka:

-efekti mjera fiskalne politike zavise od velikog broja faktora (nivo razvoja zemlje, nivoa zaduženosti a posebno monetarnih pravila koja su na snazi);

-pozitivni efekti evidentni su samo na kratak rok dok na dugi rok dovode do velike zaduženosti pa čak i smanjenja proizvodnje.

Ovim zaključcima idu u prilog i podaci o stopama rasta BDP-a u poslednjih nekoliko godina. Nakon skoka od 4% u 2010. godini, svjetski BDP je u 2011. i 2012. zabilježio stope rasta od 2,9% i 2,4%. Sličan trend prisutan je u svim većim zemljama ili grupama zemalja. Tako je u EU nakon rasta od 2% u 2010 godini došlo do smanjenja stope rasta na 1,6% i -0,4% u naredne dvije godine. Podaci za SAD su nešto povoljniji i prema njima su SAD 2012. godine zabilježile stopu rasta od 2,8%, neznatno veću u odnosu na onu ostvarnu 2010. godine.

TRI ČINJENICE KOJE SE ZANEMARUJU

Pozitivni efekti fiskalnih stimulativnih programa su kratkoročni i mogu da dovedu do negativnih efekata na dugi rok, prvenstveno kada je riječ o rastu zaduženja. Uprkos tome argumenti u korist fiskalnih stimulansa su veoma prihvaćeni od strane javnosti? Prema mišljenju Cohrana[10] razlog leži u tome što zagovornici intrevencionističkih politika ignorišu tri osnovne bitne činjenice.

Prva, ukoliko se novac ne štampa on se mora pozajmiti kako bi se ovi programi finansirali. Ukoliko se vlada zaduži 1 dolar, odnosno ukoliko ga pozajmi od banke, to je dolar koji neće pozajmiti na potrašač za svoju tekuću potrošnju ali ni kompanija za svoju inesticiju. Znači da svaki dolar povećanja državne potrošnje znači dolar manje private potrošnje. Znači poslovi koji se stvaraju implementacijom programa javnih radova su poslovi koji nisu stvoreni u prvatnom sektoru, odnosno oni su iz privatnog prebačeni u javni sektor.

Drugo, investicija podrazumjeva trošenje isto kao i potrošnja. Zagovornici paketa fiskalnih stimulansa žele da ljude stimulišu na potrošnju, ne na štednju. Međutim ono što se ne shvata jeste da pojedinac može za svoj novac da kupi određeno dobro ili da taj novac štedi (da u banku) ali će in a osnovu njega neko drugi kupiti neko drugo dobro. Na nivou ekonomije, kao što napominje Cochran, nije bitno da li jedan dolar potrošite vi ili neko ko ga je od vas pozajmio. Bitno je da je taj dolar potrošen u oba slučaja.

Treće, ljudi moraju ignorisati činjenicu da će vlada u budućnosti povećati poreze kako bi vratila svoje dugove. Ukoliko znate da će vlada povećati poreze u budućnosti, prava stvar koji ćete uraditi sa svojim stimulativnim dobitkom jeste da kupite državne obveznice kojim ćete kasnije

8 R. Barro i C. J. Redlick (2009), "Makroekonomski efekti vladinih kupovina i oporezivanja", NBER

9 R. Barro (2009) «Government Spending Is No Free Lunch", the wall Street Journal

10 J.H. Cochran (2009), "Fiscal Stimulus, Fiscal Inflation and Fscal fallacies?" Fiscal Stimulus, Fiscal Inflation, or Fiscal Fallacies? , University of Chicago Booth School of Business

moći da platite povećanje poreza. Na taj način efekat fiskalnog stiumulansa je jedan nuli, osim što utiče na buduće promjene u porezima (koa što je izračunao i Barro). Klasični argumenti u korist fiskalnih stimulansa pretpostavljaju da vlada može uvijek, sistematično da vara ljude odnosno da kreira kod njih lažnu sliku da se stimulanis neće finansirati povećanjem poreza.

Kako zaključuje ironično Cochran, fiskalni stimulativni paketi mogu biti strašno dobar izbor politika, barem na kratak rok. Oni koji dobijaju novac kroz programe stimulacije znaju ko im šalje ček i ko ih spašava (i pretpostavlja se biće spremni da iste podrže na slijedećim izborima). Sa druge strane oni potrošači koji nisu dobili kredit ili one kompanije koje ne mogu prodati sve proizvode, za takvu situaciju krive ekonomsku krizu (a ne vladu). Naravno, u narednom trenutku i oni će se naći negdje u redu za svoj dio stimulativnog kolača.

S toga, podržavanje stimulativnih paketa i intervencionističkih politika vlade znači da priznajemo da vlada zna bolje od preduzetnika i pojedinaca, odnosno od nas, kako i na koji način treba uložiti naš novac. Osim toga znači i da smo pristali da mi, najvjerovatnije uz još neku buduću generciju, snosimo troškove izborne kampanje vlada u periodima ekonomske krize.

Iako se često predstavlja kao jedini izbor dražavni intervencionizam to nije. Alternativa je liberalni pristup. Istina, skoro nikad primjenjen u praksi ali bez obizra na to, veoma često optuživan za sve negativnosti u ekonomiji i posljedično veoma nepopularan.

U nadi da će uskoro doći vrijeme liberalnih ideja u nastavku ćemo izložiti nekoliko stavova o ulozi vlade u vremenima ekonomske krize poznatih liberalnih teoretičara.

LIBERALNA ALTERNATIVA

Prema Misesovoj analizi vlada u teškim ekonomskim vremenima ne treba da uradi apsolutno ništa. Ili drugim riječima, vlada mora zaustaviti kreditnu ekspanziju što je pre moguće jer će to omogućiti da se dese neophodna podešavanja. Vlada takođe nikada ne smije dati pomagati ili pozajmiti novac firmama koja su u nevolji. Radeći to vlada će samo produžiti odumiranje nezdravih kompanija, što će dovesti do mnogo duže i hroničnje bolesti

Vlada takođe ne treba da povećava plate ili cijene robe proizvođača, jer će to pogoršati depresiju i izazvati masovnu nezaposlenost u najznačajnijim industrijskim sektorima. Vlada takodje, ne treba da pokuša da riješi depresiju dodatnim kreditnim ekspanzijama. Ova mjera u kratkom roku može da da neke "pozitivne " rezultate, ali će kasnije ekonomija biti u mnogo većem problemu nego ranije. Vlada ne smije da uradi ništa da podtakne potrošnju, posebno ne da poveća svoje rashode. Ova mijera bi dodatno povećala raskorak između potrošnje i investicija. Privredi u recesiji treba više ptednje i to je razlog zašto smanjenja budžetskepotrošnje treba da bude odgovarajuća mjera u vrijeme krize.

"*Dakle, šta Vlada treba da uradi je, u skladu sa Misesovom analizom depresije, apsolutno ništa. Trebalo bi da, iz perspektive zdrave ekonomije i brzog završetka depresije, da se uošte ne miješa i da primjeni politiku ne 'laissez-faire". Sve što bi Vlada uradila ometalo bi proces prilagodavanja tržišta. Što manje učini, to će se tržište brže oporavljati zahvaljući sopstvenom sistemu prilagodavanja i na taj način će se obezbjediti ekonomski oporavak. Misesova teorija je suprotna Keynesovoj teoriji: to je da se vlada uposte ne mješa u ekonomske politike, da ogranici inflaciju i isto tako da smanjuje svoj budžet*".[11]

Misesov savjet da Vlada "ne radi ništa" može biti dopunjen Rothbard-ovim savjetom da Vlada treba da " uradi jednu stvar". Rothbard sugeriše da bi vlada u vrijeme depresije vlada trebala da smanji svoju ulogu u ekonomiji, smanjuji poreske stope i smanjiti svoje troškove.

11 M. N. Rothbard " Ekonomske depresije: njihov uzrok i liječenje", The Austrian Theory of the Trade Cycle and other essays, Mises Institute, Auburn, Alabama

"Postoji jedna pozitivna stvar koju Vlada može da uradi: može drastično smanjiti svoju relativnu ulogu u ekonomiji, smanjajući svoje troškove i poreze, posebno poreze koji se odnose ili imaju uticaja na štednju i investicije. Smanjenem nivoa potrosnje primjestio bi se društveni odnos "štednja - investicije – potrošnje" u korist štednje i investicija, što u velikoj mijeri smanjuje vrijeme potrebno za povratak ekonomiju u fazu prosperiteta. Smanjenje poreza koji se odnose na štednju i investicije će dalje smanjiti socijalne vremenske preferencije. Pored toga, depresija je vrijeme ekonomskog napora. Svako smanjenje poreza ili bilo koja aktinost koja omogućava funkcionisanje slobodnog trzista, će stimulirati zdravu ekonomiju; bilo kakvo uvećanje poreza ili intervencija će dalje gurnuti ekonomiju dalje u depresiju."[12]

Huerta de Soto, definiše "uradi jednu stvar" politiku kao politiku koja će učiniti privredu "što fleksibilnijom." On preporučuje da vlada treba da učini ekonomiju fleksibilnom na svim tržištima faktora prozivodnje, prije svega na tržištu rada. Soto objašnjava da ukoliko je ekonomija fleksibilna, ekonomski oporavak je brži i manje bolan. Jedina mijera koju on opravdava je minimalna monetarna injekcija koja je neophodna da se spreči kolaps bankarskog sistema, koji je dugoročni uzrok svih finansijskih i ekonomskih kriza.

"U svakom slučaju, nakon finansijske krize i ekonomske recesije neophodno je da se izbjegne bilo kakva dodatna kreditna ekspanzija (osim minimalne monetarne injekcije koja je striktno usmjrena na izbjegavanje kolapsa bankarskog sistema sa djelimičnom banakarskom rezervom). I najprikladnija politika bi bila liberalizacija na svim nivoima (posebno na tržištu rada) kako bi se omogućila brza realokacija proizvodnih faktora (naročito radne snage) za profitabilni sektore. Isto tako, neophodno je da se smanji javna potrošnja i porezi, kako bi se povećao raspoloživi dohodak prezaduženih ekonomskih subjekata koji trebaju da što pre otpočnu da otplaćuju svoje kredite."[13]

Piter Boettke, objašnjavajući superiornost tržišta nad vladinim intervencijama, ističe tri glavne vladine politike koje predstavljaju ledeni brijeg, odnosno prepreku koju tržišne snage ne mogu da prevaziđu: Inflacija, kontrola cijena i nesigurnost režima (pravila). Svi ovi elementi podrivaju osnovne funkcije tržišta. On objašnjava da vladina monetarna i fiskalna politika u vrijeme krize, kao sto je slučaj aktuelne finansijske krize ima efekat dolivanja benzina na već zapaljenu vatru.

"Ekspanzivna monetarna politika za rješavanje kreditne krize uzrokuje inflaciju, i fiskalne politike koja se ne bave mikroekonomskom realnošću potrebnih tržišnih korekcija prethodnih pogrešnih raspodjela. Tu je takodje jedan osnovni semantički problem, jer mnogo od ovih predloženih politika mjesaju kredit i kapital. Kapital zahtjeva štednju, a ne kreditnu ekspanziju. Rekapitalizacija banaka ne može se postići putem lakih kredita, već kroz povećanje štednje. Kreditnom ekspanzijom, odnos izmedu štednje i investicija je negativno promjenjen, a ne poboljšan. Slično tome, ako fiskalni stimulans i dalje negativno djeluje na proces korekcije tržišta na bazi prethodnu pogrešne raspodjele resursa onda će javna potrošnja biti kontraproduktivna. Dozvolite mi da ponovim, skup politika koje pomažu da vlada nastavi sa svojim navikama umjesto da ih organiči. Deficiti, dugovi i smanjivanje ekonomske osnove ne promovišu dugoročni ekonomski prosperitet. Ali, to je put kojim smo krenuli..."[14]

12 Murray N. Rothbard "Američka velika depresija", Mises Institute, Auburn, Alabama,

13 Huerta de Soto (2012)," Ekonomske recesija, bankarska reforma i budućnost kapitalizma" Cobden Centre

14 Peter J. Boettke (2009), "Šta se desilo sa efikasnim tržištima", Mercatus Center, George Mason University, Working paper series

ZAKLJUČAK

Efikasnost intervencionističkih politika u vremenima krize nije u potpunosti potvrđena do sada sprovedenim empirijskim istraživanjima. Ili preciznije, potvrđena je pod tačno određenim uslovima i u tačno određenoj kombinaciji sa drugim ekonomskim politikama, u prvom redu monetarnom. Dodatno, jasno je da su efekti ovakvih politika kratkoročni i da u dugom roku dovode do negativnih posljedica.

Uprkos tome i danas nakon Svjetske finansijske krize, na pitanje ko i kako treba da nas spasi od ekonomske krize, javnost a i ekonomska realnost šalje jasan, nedvosmislen i jednoobrazan odgovor: Vlada će nas spasiti. Zašto Vlada? Jer niko drugi u takvoj situaciji ne može. Kako Vlada? Tako što će određenim monetarnim i fiskalnim mjerama povećati tražnju, udahnuti novi život ekonomiiji i vrati u nju poljuljano povjerenje.

Ekonomska teorija, na sreću, nudi alterantivu. Ona glasi: možemo se spasiti sami, bez pomoći Vlade, i to tako što ćemo se suočiti sa krizom, stvoriti nove ideje za ostvarivanje ekonomske aktivnosti i stvaranje bogatstva, više štedjeti, iz štednje finansirati nove ideje i stvarati novu vrijednost. Ova alternativa ne polazi od tvrdnje da oni koji sjede u vladi donose bolje investicione odluke od biznismena. Ova alternativa oslanja se nan as kao pojedince, na naše posobnosti i znanja. Da li će takav pristup dati bolje i pozitivnije rezultate od intervencinizma, posbeno na duži rok? Teoretičari liberalizma smatraju da hoće. Da li su u pravu, sa većom sigurnošću ćemo moći reći samo nakon što se njihove ideje počnu primjenjivati u praksi. Nadamo se a će se to desiti uskoro.

LITERATURA

1. E. Ilzet, E. G. Mendoza and C. A. Vegh (2011) "How Big (Small?) Are Fiscal Multipliers?", IMF
2. Freedman, Kumhof, Laxton, Muir i Mursula (2010), "Global Effects of Fiscal Stimulus During the Crises", IMF
3. G. Coenen, R.Straub, M Trabandt (2012) "Gauging the effects of Fiscal Stimulus Packages in the Euro Area", European Central Bank working paper series, No 1483
4. Huerta de Soto (2012)," Ekonomske recesija, bankarska reforma i budućnost kapitalizma" Cobden Centre
5. J.H. Cochran (2009), "Fiscal Stimulus, Fiscal Inflation and Fscal fallacies?" Fiscal Stimulus, Fiscal Inflation, or Fiscal Fallacies? , University of Chicago Booth School of Business
6. Murray N. Rothbard " Ekonomske depresije: njihov uzrok i liječenje", The Austrian Theory of the Trade Cycle and other essays, Mises Institute, Auburn, Alabama
7. Murray N. Rothbard "Američka velika depresija", Mises Institute, Auburn, Alabama
8. OECD (2009), Report «Fiscal Packages Across OECD Countries: Overview and Country Details", OECD, France
9. Peter J. Boettke (2009), "Šta se desilo sa efikasnim tržištima", Mercatus Center, George Mason University, Working paper series
10. R. Barro (2009) «Government Spending Is No Free Lunch", The Wall Street Journal
11. R. Barro i C. J. Redlick (2009), "Makroekonomski efekti vladinih kupovina i oporezivanja", NBER
12. Vukotić, Veselin (2002), "*Crna Gora mikro država*"; rad za konferenciju Makroekonomske politike za održive mikro države
13. Vukotić, Veselin (2009), „*Filozofija istorije krize*" Kriza i globalizacija, Institut društvenih nauka, Beograd

Milorad Katnić[1]
Željko Bogetić

EVOLUCIJA IDEJA LIBERALIZMA I INTERVENCIONIZMA I NJIHOV UTICAJ NA FISKALNU POLITIKU U SAVREMENOM DRUŠTVU

Apstrakt

Opseg, funkcije, ciljevi i sadržaj fiskalne politike se mijenjao kroz vrijeme. Promjene su se odvijale pod uticajem političko-društvenog konteksta i spoljnjih šokova, koji su dijelom uticali na zahtjeve i očekivanja građana u pogledu javnih usluga koje država obezbjeđuje. Ali i prvenstveno usljed promjene ideja i ideologija koje su uticale na ekonomsku i, posebno, fiskalnu politiku. Cilj ovog rada je da na pristupačan način predstavi neke uzroke i posljedice evolucije ciljeva, pristupa i mjera fiskalne politike, od liberalizma preko kejnzijanskog do novijih pristupa tokom nedavne globalne krize čije posljedice još traju.

Ključne riječi: *fiskalna politika; ograničena država; antiliberalna fiskalna politika, kriza, intervenistička fiskalna politika.*

THE EVOLUTION OF LIBERALISM AND INTERVENTIONISM IDEAS AND THEIR IMPACT ON FISCAL POLICY IN CONTEMPORARY SOCIETY

Abstract

The scope, functions, objectives and content of fiscal policy have changed over time. Changes occured under the influence of political and social context and external shocks, which had a partial impact on the demand and expectations of citizens in terms of public services that the state provides. However, these changes have mainly been a result of the overall shift in ideas and ideologies that impacted the economic and especially the fiscal policy. The aim of this paper is to, in an accessible way, present certain causes and consequences of the evolution of objectives, approaches and measures of the fiscal policy, starting from liberalism over to Keynesian, to the newer approaches that we have witnessed during the recent global crisis, whose consequences are still ongoing.

Keywords: *fiscal policy; limited state; antiliberal fiscal policy; crises; interventionist fiscal policy.*

UVOD

Funkcionisanje države i izvršavanje funkcija koje država vrši zahtijeva angažovanje ljudi, imovine i drugih resursa, za što su potrebna finansijska sredstva. Ali, ne postoji čarobni štapić čijim pokretom sredstva mogu nastati, niti štamparske mašine mogu štampanjem novca trajno i značajno stvoriti realnu vrijednost iz koje bi se finansirale državne funkcije. Zato, državama ostaje da sredstva za finansiranje svojih funkcija ostvare putem prinude – uzimajući imovinu i sredstva od poreskih obveznika (pojedinaca i kompanija). U toj ulozi država se javlja kao fiskalni agent koji prikuplja poreze i neporeske prihode i troši prikupljena sredstva na osnovne funkcije države u skladu sa njenim prioritetima koji mogu biti vezani, na primjer, za bezbjednost,

1 Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis; e-mail: katnic@t-com.me (Katnic); The World Bank (Bogetic).

socijalne funkcije i određenu infrastrukturu. Pored ove osnovne fiskalne uloge, država može i da direktno učestvuje na tržistu, kao vlasnik, proizvođač i preduzetnik. U mjeri u kojoj se država javlja kao veliki direktni učesnik, ekonomski sistem jedne zemlje postaje više državno upravljan, a time manje tržišni.

Ekonomski sistemi se u osnovi razlikuju u odnosu na veličinu i upliv države na tržište i privredu jedne zemlje. Na jednom kraju spektruma se nalazi liberalna, tržišna privreda sa određenim, ograničenim, jasno definisanim funkcijama države (npr. privrede SAD, Singapura, Hong Konga). Na drugom se nalaze države sa skoro kompletnim, direktnim vlasništvom, upravljanjem i drugim elementima upliva na tržište (npr. privrede bivšeg Sovjetskog Saveza). Između ova dva ekstrema, danase se nalazi veliki broj privreda svijeta, od onih sa manjom ekonomskom ulogom države (npr. Estonija) do veće (npr. Francuska, Švedska) ili značajne (npr. Rusija). Klasične komunističke privrede sa potpunom kontrolom države nad ekonomskim i socijalnim životom jedne zemlje su danas većinom dio ekonomske istorije. U budžetu zemlje – ključnom instrumentu ekonomske politike – se oslikava uloga države, njene ekonomske funkcije i priroda ekonomskog sistema.

Kako se upravljanje budžetom – fiskalna politika – mijenjalo pod uticajem velikih ideja i ogromnih promjena u svjetskoj privredi tokom proteklog vijeka? I šta ova evolucija sugeriše za sadašnju i buduću fiskalnu politiku nakon globalne krize? Ovo su neka od pitanja na koja pokušava da odgovori ovaj rad.

FUNKCIJE FISKALNE POLITIKE

Obezbjeđenje sredstava za finansiranje države – mobilizacija prihoda – je elementarna uloga države bez koje se njene ekonomske funkcije ne mogu obavljati. Način na koji država prikuplja prihode, kojim instrumentima, po kojim stopama i na kojim poreskim osnovicama, u velikoj mjeri utiče ne samo na obim i stabilnost javnih prihoda, nego i na motivaciju privrednih subjekata ka štednji, investicijama i preduzetništvu. I tu je jedan, ali ne i jedini, konflikt između veličine prihoda države i potencijalnog preduzetništva, ekonomskih sloboda i privrednog rasta. Generalno, što je veći nivo javnih prihoda i oporezivanja u jednoj državi, niža je motivacija ekonomskih subjekata, pojedinaca, domaćinstava i preduzeća za štednju, investicije i privatno preduzetništvo i inovacije. Što ekonomski subjekti manje zadržavaju za sebe od tržišnih aktivnosti, smanjuje se njihova motivacija i napor. Dinamične privrede, po pravilu, imaju umjerene nivoe javnih prihoda i poreza i veliki, konkurentan privatni sektor. Naravno, kao veliki broj regularnosti u društvenim sistemima, ovo nije linearni i statičan odnos, ni u jednoj zemlji, ni komparativno, ali jeste regularnost koja proizilazi iz velikog broja empirijskih analiza.

Pored prihodne funkcije, ekonomske funkcije države uključuju (i) alokativnu funkciju, odnosno obezbeđenje određenih javnih dobara, (ii) preraspodjelu javnih rashoda radi uticaja na distribuciju dohodaka ili bogatstva i (iii) makro-stabilizacionu ulogu (Musgrave and Musgrave, 1980).

Alokativna funkcija fiskalne politike treba da pomogne u unaprjeđenju ekonomskih performansi, kroz sprovođenje politika oporezivanja i potrošnje koje će podići efikasnost i produktivnost (pružanje javnih usluga poput zaštite, osnovne infrastrukture i sl.), ali i da doprinosi dugoročnom razvoju kroz otklanjanje kritičnih tržišnih grešaka (rješavanja pitanja: ponude i upotrebe javnih dobara, eksternalija, nesavršenih informacija).

Pod (re)distribucionom ulogom fiskalne politike se obično podrazumijevaju mjere i instrumenti koje država koristi kako bi pravilnije raspodijelila imovinu, dohodak, mogućnosti (šanse) i rizike u jednom društvu. Ovo uključuje direktnu (putem javnih trošenja) ili indirektnu (putem poreza) podršku siromašnim građanima ili socijalnim grupama koje su posebno hendikepirani

individualnim (npr. zbog zdravstvenog statusa), grupnim (npr. majke, novorođena djeca) ili geografskim ograničenjima na puno učešće u ekonomskim i socijalnim mogućnostima koje pruža jedno društvo i država.

Vremenom, kako su se funkcije države širile od osnovnih *(core)* ka miješanju u slobodno tržište, fiskalna politika je, kao dio ukupne ekonomske politike, dobila sve više u nadležnost i (uspostavljanje i) održavanje makroekonomske stabilnosti.[2] Makroekonomska stabilnost kao važna (osnovna) funkcija fiskalne politike je i danas predmet sporenja ekonomista i teoretičara. Pojednostavljajući, postoje dvije grupe gledanja na ulogu fiskalne politike u makroekonomskoj stabilosti. Na jednoj strani su zagovornici minimalne uloge države, koja treba da obezbijedi efikasno vršenje osnovnih *(core)* funkcija, prije svega zaštitu života i imovine. Tipično, ti ekonomisti smatraju da država održivom fiskalnom politikom, tj. politikom bez deficita i duga treba da obezbijedi skromna sredstva za finansiranje osnovnih funkcija, što dalje podrazumijeva ograničeno trošenje i nisko oporezivanje privrede i građana. U ovom pogledu na državu, velika trošenja države često ne odražavaju deklarisane socijalne i državne ciljeve već uske ciljeve same birokratije koja ih sprovodi (Niskanen 1975). U tom kontekstu, fiskalna politika treba da bude rukovođena idejom ograničenog oporezivanja, skromne države, fokusirana na dobro obavljanje osnovnih funkcija i što više automatizovana, a ne predmet diskrecije političara. Taj automatizam se obezbjeđuje fiskalnim pravilima koji bi trebalo da obezbijede fiskalnu održivost, nisku potrošnju i niske poreze, suficite ili kratkoročne niske deficite, kao i eventualne fiskalne rezerve, odnosno održivi nivo duga i trajnu mogućnost da država plaća svoje račune na vrijeme, u domaćoj privredi i prema spoljnim kreditorima.

Na drugoj strani su zagovornici veće uloge države, ne samo po pitanju odgovornosti za obezbjeđenje osnovne zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja i javnih penzija, već i manjeg ili većeg miješanja u ekonomske procese privrede, u namjeri da se ostvare određeni makroekonomski ili socijalni ciljevi (makroekonomska stabilnost, ekonomski rast, puna zaposlenost i sl.). Ovi ekonomisti su više skloni da aktivnije koriste fiskalnu politiku čak i za kratkoročne kontraciklične ciljeve. Takođe, oni su skloni i još široj ulozi države, a time i većem oporezivanju i trošenjima koja bi se usmjerila ka određenim, eksplicitnim „podsticajima“ poreske politike ili subvencija. Na primjer, podršci određenih sektora privrede ili preduzeća koji se smatraju „od posebnog značaja“ za deklarisane društvene i državne ciljeve.

Ova dva široka pogleda na fiskalnu politiku, međutim, se suočavaju sa komplikovanim realnostima i uslovima u kojima se ona primjenjuje, što čini implementaciju fiskalne politike u praksi komplikovanom, čak i u najboljim okolnostima.

OD LIBERALNE DO INTERVENISTIČKE FISKALNE POLITIKE

Tokom XIX vijeka većina ekonomista i političkih filozofa zalagala se za minimalnu državu, ograničenu na osnovne funkcije: nacionalna odbrana, policija i administracija. Ovakva zalaganja su bila donekle posljedica iskustava iz “velike” države iz XVIII vijeka tokom koje je došlo do velike ekspanzije države i njene koncentracije u apsolutističkim režimima, sto je vodilo seriji revolucija. U tom kontekstu, sve do velike depresije i 30-tih godina XX vijeka, „standard“ je bio krajnje konzervativna fiskalna politika, izbalansiranog budžeta i nepostojanja duga (osim u ratnim uslovima), minimalno oporezivanje i minimalni automatski stabilizatori. Godišnje balansirani budžet bio je poželjan i javno deklarisan cilj javnih finansija, a podrška za uobličavanje ustavnog amandmana

2 Tradicionalna trostruka uloga fiskalne politike kako ju je definisao Musgrave 1959. godine, a koja je još uvijek aktuelna, obuhvata: unaprjeđenje alokacije resursa; pravedniju raspodjelu dohotka i održavanje makroekonomske stabilnosti.

koji propisuje godišnje uravnotežen budžet bila je izražena u mnogim razvijenim državama.[3] Tako je, pod uticajem sjećanja na neke pogubne posljedice „velike" države iz bliže prošlosti i težnji ka balansiranom budžetu, državno učešće u ekonomiji u većini industrijskih država bilo minimalno, sa prosječnom potrošnjom koja je iznosila oko 8,3% BDP u 1870. godini.[4] Sve do 1913. godine nivo državne potrošnje, najrazvijenijih država, nije prelazio 11-12% nacionalnog dohotka.[5] Osnovne funkcije države su bile koncentrisane na vojsku, unutrašnju bezbjednost i određene elemente javne infrastrukture i skoro nepostojećim savremenim socijalnim funkcijama koje su tada u potpunosti bile u privatnom domenu. Čak i neka dobra i usluge koje se danas često uzimaju kao „javnim" (npr. svjetionici koji su u to vrijeme igrali kritičnu ulogu pomorsko-transportne infrastrukture sličnu današnjim kontrolama letova), istorijski, su u Engleskoj bili organizovani kao privatna preduzeća (Coase 1974).

„Belle epoque" u Evropi, od kraja XIX vijeka do početka Prvog svjetskog rata je bio period značajnog prosperiteta tokom kojeg je sjećanje na negativni uticaj velike države iz XVIII vijeka polako blijeđelo. Nove ideje u korist veće državne uloge i potrošnje počele su da cirkulišu i preovlađuju. Velike nejednakosti u bogatstvu, distribuciji zemlje i dohodaka i velika bijeda, čak i u Zapadnoj Evropi, i postepena emancipacija i glasačka prava i politički mehanizmi njihovog izražaja među širim društvenim slojevima su doprinijeli idejama i sve šire prihvaćenim stavovima koji su išli u prilog potrebe za državnom redistribucijom, potrebe da država vodi stabilizacionu politiku, aktivnijoj državnoj ulozi u dijelu eksternalija, obrazovanja, zdravstvenoj zaštiti, penzijama, zapošljavanju i sl. Sa serijom ekonomskih događaja i političkih odluka, sa početkom penzijskih beneficija u Evropi pod Bizmarkom i „Novog Dila" u Americi koji je doveo do velike ekspanzije uloge države radi smanjenja posljedica Velike Depresije, na primjer, do 1937. godine, minimalna država je značajno oslabila kao dominanta ideja organizacije ekonomskih funkcija.

Kejns je ponudio cjelovit intelektualni okvir akivne uloge države koja je već nastala i koja se suočila sa Velikom Depresijom. Zagovornici veće stabilizacijske uloge države, stoga, najčešće se nazivaju kenzijancima. Kao najistaknutiji zagovornik miješanja države u ekonomske procese, Kejns je razvio teoriju koja podrazumijeva aktivno učešće države putem ekonomskih politika (monetarne i fiskalne) u balansiranju ekonomije i ekonomskih ciklusa. Kejns je smatrao da država može i treba da u kratkom roku svojim intervencijama riješi ekonomske probleme, umjesto što bi ostavila tržištu da to učini u dugom roku jer „smo u dugom roku svi mrtvi". Svoju teoriju je predstavio u knjizi „Opšta teorija zaposlenosti, kamata i novca" koja je izdata 1936. godine, tokom Velike Depresije. Kejns je zagovarao da država treba da olakša posljedice Velike Depresije aktivnom upotrebom monetarne politike, tako što će smanjiti kamatne stope i fiskalnim stimulansom, kroz veće investicije u fizičku infrastrukturu, koja bi takođe povećala i zaposlenost koja je postala kritični socijalni problem u to vrijeme. Smanjenjem kamatnih stopa po kojima centralne banke pozajmljuju komercijalnim bankama, država bi trebala da pošalje signal i pomogne da niže kamate dobiju i krajnji korisnici – građani i privreda. Ubacivanje novca kroz veće državne investicije, shodno Kejnsu, trebalo bi da kreira nove poslove, novu zaposlenost i podstakne ukupnu tražnju. Država bi finansirala dodatne radove zaduživanjem koje bi kasnije bilo otplaćeno tokom godina ekonomske ekspanzije i većih budžetskih prihoda (suficita).

3 Pojedini ekonomisti zalagali su se za godišnje uravnotežen budžet, ne iz straha od deficita i rasta javnih dugova, već zbog osjećaja da je uravnoteženi budžet osnovno ograničenje nepoželjne ekspanzije javnog sektora. Budžetski deficit, po njihovom mišljenju, je manifest političke neodgovornosti. Deficit dozvoljava političarima da uživaju koristi od javnih programa, a da trenutno izbjegnu povećavanje poreza kojima bi ih platili. Ovi ekonomisti vjeruju da država ima tendenciju da raste više i brže u slučajevima kada je u mogućnosti da finansira rast kroz deficit, odnosno kroz zaduženja nego kroz poreze.

4 Tanzi, Schuknecht (2000).

5 Ibid.

Shodno učenju Kejnsa i njegovih sljedbenika, bitna funkcija fiskalne politike je stabilizacijska, tj. uticaj na ekonomske procese – ali, po implikaciji, u izboru instrumenata, i redistributivna. I to ne samo kroz veličinu države (visinu državne potrošnje) ili strukturu prihoda i rashoda, već i aktivnim djelovanjem tokom ekonomskih ciklusa, kroz koje ekonomija (prirodno) prolazi. Kenzijanci vjeruju da tokom recesije, odnosno smanjene ekonomske aktivnosti fiskalnom politikom treba podsticati potrošnju tako što bi se povećali državni rashodi ili smanjilo poresko opterećenje. Time bi se, smatraju oni, povećala ukupna (agregatna) tražnja, povećala proizvodnja i zapošljavanje, a fiskalna politika bila osnovni instrument za izlazak iz krize. Ove mjere bi svakako, svjesni su i kenzijanci, vodile većim rashodima od prihoda (postojanju deficita) i akumuliranju državnih obaveza (dugova). Zato, a istovremeno i iz razloga stabilizacije, kenzijanci predlažu da država, u periodima (ciklusima) ekspanzije smanji svoju potrošnju ili poveća poreze čime bi ostvarila viškove u državnoj kasi i stabilizovala ekonomiju (smanjila ekonomski bum).[6]

Kejns je tvrdio da teoretičari ekonomisti i politički filozofi imaju veliki uticaj na praktična ponašanja i politike. Vjerovao je da ideje i kada su dobre i kada su loše pokreću svijet. Završavajući svoje najvažnije djelo "Opšta teorija zaposlenosti, kamata i novca" ovim konstatacijama, on je bio siguran da je postavio temelje nove filozofije koja će promijeniti ulogu i uticaj države u ekonomiji. Iako su intervencionističke politike dobile na značaju odmah nakon I svjetskog rata, kada su državni program javnih radova, subvencija i podsticaja bile instiktivne reakcije većine država, Kejnsovo kapitalno djelo "Opšta teorija zaposlenosti, kamata i novca" objavljeno 1936. godine imalo je velikog uticaja na promjenu dominantnog modela ekonomske politike država tokom i nakon Velike Depresije.

Zasnovano na Kejnsovoj teoriji, povećanje državne potrošnje i državnih funkcija potpomognuto je globalnim političkim i ekonomskim krizama. Ratovi i krize ubijedile su većinu građana da je velika i snažna država potrebna, a da je kapitalizam nestabilan sistem koji proizvodi krize, pa država mora preuzeti veću ulogu. Na ovim idejama, koje je preuzela i promovisala intelektualna elita toga vremena, uspostavljen je trend državnog intervencionizma i rasta državne potrošnje.[7]

POSLJEDICE INTERVENISTIČKE FISKALNE POLITIKE

Suprotno Kejnsovim preporukama, nosioci ekonomske politike često nijesu odoljeli iskušenju, pojedinačnim, grupnim i političkim motivacijama da više troše, ne samo u vrijeme kriza – već i u godinama prosperiteta. Zbog toga, fiskalna uloga države i javna trošenja su značajno porasla. Po pravilu, nakon velikih ratova kad je država preuzela ulogu rekonstrukcije i ogromnih javnih trošenja, ta trošenja su često održavana na istom ili još višem nivou – de fakto povećavajući dugoročnu ulogu države značajno iznad onog nivoa na kojem je bila prije ratova. Značajno povećana trošenja, npr. vojna trošenja i infrastruktura, su zahtijevala dodatna trošenja na održavanje novih objekata, institucija i usluga. Građani i ratni veterani su očekivali i na izborima birali one koji su im nudili više državnih usluga, uz nepromijenjene ili manje poreze. Oba zahtjeva nijesu se mogla zadovoljiti bez budžetskih deficita i akumuliranja državnog duga. Istovremeno, uz postepenu emancipaciju velikih slojeva društva koji ranije nijesu imali pravo učešća u političkom procesu, javljaju se novi politički zahtjevi za javna trošenja, posebno u domenu obrazovanja, zdravstva i socijalnih davanja za koje ranije nije postojala snažna politička konstituencija.

6 Politika periodično uravnoteženog budžeta, koja se sastoji od kontracikličnih budžetskih mjera koje u srednjem roku vode do uravnoteženog budžeta (deficita i visine javnog duga) teorijski je prepoznata kao „konkurentna budžetska filozofija". Detaljnije o budžetskim filozofijama pogledati Campbell R. McConnell and Stanley L. Brue (1999).

7 Dominacija Kejnsove ekonomske politike najbolje se reflektuje u kontraverznoj rečenici "svi smo mi sada Kenzijanci" koja se pripisuje američkom predsjedniku Nixonu (1971.) i poznatom ekonomisti Miltonu Fridmanu. Fridman je nedugo nakon što mu je ova rečenica „pripisana" u magazinu Time (31. decembra 1965.) napisao pismo u kojem je objasnio da je originalna rečenica glasila: „u jednom smislu, svi smo mi sada Kenzijanci, u drugom, niko više nije Kenzijanac".

Usljed ovih faktora, ratova, kriza, promijenjene društvene klime (filozofije), veće participacije u političkom procesu i nove uloge države (fiskalne politike), u perodu od 1913. do 2000. godine, državna potrošnja je u industrijskim zemljama, u prosjeku, povećana za oko četiri puta. Dok su industrijske države, početkom XIX vijeka u prosjeku trošile oko 12% BDP-a, na osnovne funkcije, državna potrošnja je do kraja XIX vijeka narasla na gotovo polovinu BDP-a. Ovaj rast uloge države je bez presedana u istoriji fiskalne politike i u velikoj mjeri ovaj period je definisao ono što se danas u fiskalnom smislu smatra savremenom državom sa njenim makroekonomskim, redistributivnim, socijalnim i drugim funkcijama.

Veliki rast javne potrošnje nije karakterisao godine političkih i ekonomskih kriza, već je zabilježen i u »mirnodobskom« periodu od 1960. do 1980. godine, kada je javna potrošnja, kao udio u BDP-u, porasla za preko 15 procentnih poena. Ovo je bilo značajnije povećanje javne potrošnje nego kumulativno za devedeset godina, prije ovog perioda.[8] Ovo povećanje državne potrošnje nije pratilo proporcionalno povećanje ekonomske aktivnosti pa je državna potrošnja značajno brže rasla od rasta poreskih prihoda i u odnosu na društveni proizvod. Veći rashodi od prihoda vodili su budžetskim deficitima, što je konstantinim ponavljanjem posljedično uzrokovalo značajan rast javnog duga. U periodu od 1980. do 1995. godine javni dug u petnaest „starih" država članica EU u prosjeku je povećan sa 38 na 73% BDP. U istom periodu državni dug Kanade porastao je za oko 50, Japana 30, SAD-a 25 procentnih poena učešća u BDP-u. Javni dug je u najrazvijenijim industrijskim državama, u periodu od 1913. do 2000. godine, u prosjeku povećan sa 44% na 79% BDP.

Tako je, Kejnsov koncept *dugoročno balansiranog budžeta* (državni deficiti iz vremena povećane potrošnje i manjih poreza trebali bi biti kompenzovani suficitima iz godina ekonomskog prosperiteta), u najboljem slučaju, samo djelimično implementiran. Državna intervencija i veća potrošnja u godinama krize i ratova nije obustavljena i smanjena u godinama prosperiteta, što je prouzrokovalo konstantne deficite i rast javnog duga, prijeteći destabilizaciji ukupne ekonomije, a posebno javnih finansija i finansijskog sistema. Intervencionistička fiskalna politika koja je, stoga, vodila rastu državne potrošnje, konstantnim deficitima i rastu javnog duga, bez obzira na fazu ekonomskog ciklusa, prijetila je da umjesto stabilizacijske, poprimi ulogu destruktivne politike koja vodi neodrživom javnom dugu i, potencijalnom bankrotu države. Sa rastom javnog duga u prvi plan fiskalne politike sve više dolaze pitanja održivosti javnog duga, a pitanja kontraciklične politike postepeno gube podršku u ekonomskoj struci kao i praksi fiskalne politike. Za razliku od ranijeg perioda kad su većinom bile skopčane sa ratnim krizama, krize duga su postale redovna pojava u zemljama u razvoju čak i u mirnodopskom vremenu.

SKEPTIČNI POGLED NA FISKALNU POLITIKU

Problemi nezaposlenosti i inflacije, koji su započeli 1970-ih i ranih 1980-ih, međutim, relativizovali su ispravnost i djelotvornost Kenzijanske politike u promijenjenim uslovima međunarodne privrede, postepene globalizacije i daleko veće uloge države u privredi. Sa drastičnim povećanjem državne potrošnje postali su vidljiviji mnogi negativni rezultati. Ne samo da su mnoge države bilježile konstantne deficite i rast javnog duga, koji je prijetio da ugrozi makroekonomsku stabilnost, već je i sam ekonomski rast usporen. Relevantna empirijska istraživanja jasno su ukazala da veći obim državne potrošnje, u prosjeku, ne utiče na povećanje blagostanja, već suprotno – da može da ga remeti i smanjuje. Posebno su identifikovana određena trošenja

8 Činjenica da je vrijeme »hladnog rata« i velike trke za naoružanjem dva svjetska bloka vođena od strane SAD-a i SSSR-a doprinijelo dramatičnom porastu javnih trošenja na vojne i bezbjednosne i povezane svrhe. Istovremeno, ovo je vrijeme kada se u svijetu vodio veći broj lokalnih i regionalnih ratova (npr. Koreja, Vijetnam, Avganistan) koji su rezultirali u ogromnim trošenjima ekonomskih resursa.

sa posebno negativnim uticajem na privredni rast: vojna trošenja, subvencije, neproduktivne investicije, pretjerana trošenja na plate javnog sektora i slično (IMF, 1995). Negativne posljedice su pojačale skeptičnost u dobroćudnost države. Sa porastom resursa pod kontrolom birokratije, raste mogućnost i realnost korupcije koja se empirijski vezuje za neka od ključnih ograničenja privrednog rasta (Kaufmann and Kraay 2012). Stoga, raste nepovjerenje u svemoć države i kvalitet i interese njene birokratije, zahtijeva se smanjenje regulative i javnih trošenja koji se sve više smatraju veoma neefikasnim, a time se traži smanjenje opšte državne intervencije i nivoa poreza.

Promijenjena društvena klima i intelektualna filozofija utiče da se dogodi ponovni zaokret ka politici slobodnog tržišta i manjeg miješanja države.[9] Na scenu su stupile nove ekonomske filozofije, u prvom redu, tzv. nova klasična škola, odnosno monetarizam čiji su najznačajniji glasnogovornici bili Robert Lucas i Milton Fridman.[10] Zaokret je donio i konsenzus makroekonomista koji su stabilnost (cjenovnu) postavili kao najvažniji cilj makroekonomske politike, a kao prvi i najdjelotvorniji instrument za ostvarenje tog cilja prepoznali su monetarnu politiku. Empirijske analize pokazuju da je efektivnost kontraciklične fiskalne politike često niska ili neproduktivna zbog velikih neizvjesnosti oko njenog uticaja na privredu kao i neizvjesnih "kašnjenja" u tim efektima. U ostvarivanju kratkoročnih makroekonomskih ciljeva, fiskalna je "proglašena" nedjelotvornom u kratkom roku.[11] U cjelini, došlo se do konsenzusa da je monetarna politika daleko "finiji" instrument za obezbeđenje makroekonomske stabilnosti u kratkom roku dok je fiskalna politika "grublji" instrument čiji su diskrecioni efekti teško predvidljivi i često u suprotnosti sa željenim. U boljem slučaju, vjerovalo se da je djelotvornost fiskalne politike bila limitirana zbog nemogućnosti da se promjene lako i brzo implementiraju, kao i zbog značajnih neizvjesnosti u identifikaciji, tajmingu i uticaju fiskalne politike i njenih pojedinih multiplikatora. Posebna neizvjesnost koja podgrijava skepticizam prema fiskalnoj politici bila je uslovljena okolnostima da promjene u politici potrošnje i oporezivanja traže prilagođavanje privatnog sektora, odnosno promjene u ponašanju ekonomskih aktera, preduzeća i domaćinstava, koje može biti nepredividljivo, a i skupo. Ovo posebno ako su promjene česte, a pravac tih promjena nije unaprijed poznat.

Dodatna "zamjerka" fiskalnoj politici u okviru "novog konsenzusa" bila je njena ograničena mogućnost depolitizacije. Procijenjeno je da je mnogo lakše delegirati monetarnu politiku nezavisnoj instituciji (centralnoj banci) koja može biti izolovana od političkih obećanja, nego što je moguće izolovati fiskalnu politiku od političkog uticaja, bilo i kroz njeno delegiranje na posebne institucije.

Zbog svih prethodno nabrojanih razloga, fiskalna politika je, u novoj podjeli zadataka, postala ograničena na "čuvanje reda u kući", odnosno uspostavljanje i održavanje stabilnih javnih finansija, prije nego na kontra-cikličnu makroekonomsku stabilnost i neposredan uticaj na ekonomsku aktivnost.[12] Održivost i stabilnost su u praksi podrazumijevali da je država likvidna i solventna, tj.

---

9 Na tom novom talasu, zahtjeva za manjom, a više djelotvornom državom, na vlast u Velikoj Britaniji dolazi Margaret Tačer (1979), a u SAD Ronald Regan (1981). Njihove politike, smanjenje poreza, državne regulacije i potrošnje, uticaja sindikata, privatizacije i podsticaja individualne odgovornosti i preduzetništva vodile su smanjenju nezaposlenosti i ekonomskom oporavku. Velika Britanija i SAD su za kratko vrijeme postali modeli uspješne transformacije i sprovedenih reformi.

10 Austrijska ekonomska škola je takođe vrlo oštro kritikovala kejnzijansku teoriju i politiku. I to ne samo sa aspekta posljedica na ekonomiju već i političke i društvene procese. Fridrik Hajek je smatrao da kejnzijanizam kroz centralno planiranje i državnu intervenciju vodi kolektivizmu koji guši privatni sektor i civilno društvo.

11 Značajan doprinos "prihvatanju" fiskalne politke kao nedjelotvorne dao je Robert Baro (1974). Baro je smatrao da izbor između većih poreza ili zaduživanja kako bi se finansirala povećana državna potrošnja neće imati (makro)ekonomskog uticaja. Ova, tzv. neo-Rikardijanska jednakost podrazumijevala je da će pojedinci jednako tretirati ove dvije politike i da one nemaju uticaja na njihovo ponašanje, a time ni na ponašanje privatnog sektora – biznisa. Time je relativizovana briga donosioca odluka pri izboru da li da dodatno oporezuju ili se zaduže.

12 Nediskrecioni i posredan uticaj na agregatnu tražnju, odnosno ekonomsku aktivnost, fiskalna politika je ostvarivala djelovanjem automatskih stabilizatora koji djeluju na način što kada opadne ekonomska aktivnost i poveća se nezaposlenost, automatski se smanjuju poreska opterećenja i povećavaju socijalna davanja.

da bez kašnjenja i bez rizika može izvršavati sve svoje kratkoročne i dugovoročne obaveze. Stoga, u ovom skeptičnom pogledu na fiskalnu politiku, u okviru mandata uspostavljanja stabilnih javnih finansija, najvažniji zadatak je obezbijediti balansiran budžet i održiv nivo javnog duga. To je osnovno i ono što je često najteže obezbijediti i zbog čega države često finansijski propadaju.

NOVI KONSENZUS POSLE GLOBALNE KRIZE

Od početka 1980-tih pa sve do izbijanja finansijske krize, krajem 2008. godine, i pored nekoliko blažih recesija, ekonomije najrazvijenijih država je karakterisala, u širem smislu, makroekonomska stabilnost i dinamičan ekonomski rast. Stoga je od početka XXI vijeka uvriježilo vjerovanje i među nekim uticajnim ekonomistima u svijetu i nosiocima ekonomske politike da je globalna ekonomija ušla u novu fazu razvoja koju neće karakterisati izražene nestabilnosti odnosno poslovni ciklusi, a ovaj period je bio prepoznat kao "Velika umjerenost" (great moderation). Fiskalna politika je, stoga, u ovom benignom periodu ekspanzije svjetske privrede imala relativno limitiranu ulogu, a dinamičan rast je, uprkos visokoj javnoj potrošnji zadržavao javni dug na "održivom nivou". Smatralo se da se sa ispravnom monetarnom politikom obezbjeđuje stabilnost cijena, a aktivna kratkoročno-kontraciklična fiskalna politika nepotrebna. Automatski stabilizatori, kao što su benefiti za nezaposlene, mogli su doprinositi ekonomskom uravnotežењu, bez korišćenja diskrecionih instrumenata. Smatralo se da diskreciona fiskalna politika nije potrebna, štaviše da se ne može pravovremeno i ispravno koristiti. Fokus u fiskalnoj politici je bio na srednjem roku i fiskalnoj održivosti.

Ipak, većina razvijenih država se u praksi, ni tokom perioda „Velike umjerenosti" nije odrekla jednog dijela kejnzijanskih ideja i politika. Prije svega onih koje se tiču veće državne potrošnje i većeg miješanja države u tržišne procese, putem subvencija, kvota, ograničenja ili generalno kroz brojne regulatorne politike. Kejnsove doktrine posebno su dobile na značaju i afirmaciji sa pojavom finansijske krize. Kejns je, ponovo, od strane jednog broja ekonomista i donosioca odluka afirmisan kao mislilac čije su ideje spasile svijet od prethodne Velike depresije, pa je potrebno, štaviše nužno, ponoviti njegove recepte u suočavanju sa tekućom krizom koja je imala nekih sličnosti sa Velikom Depresijom, iako je njena dubina bila daleko manja. Dobitnik nobelove nagrade Stiglitz je, krajem decembra 2008. godine, svoju kolumnu pod naslovom „Povratak Kejnsa" započeo riječima „Sada smo svi Kenzijanci", a opšti ambijent koji je pratio mjere za obuzdavanje ekonomske krize nazvao je kenzijsanskim "trenutkom trijumfa".

Tako je finansijska kriza, započeta na uskom segmentu finansijskog tržišta krajem 2008. godine, bila okidač za novu promjenu intelektualne klime i obimnu intervenciju države. Tržište se dominantno predstavljalo kao nepopravljivo zlo, vođeno pohlepom i zanosom nekontrolisanih i neregulisanih špekulanata i jedino je država ta koja može i treba spasiti žrtve krize – građane (glasače) i kompanije (velike). Kriza je uticala na novi ciklus straha i nepovjerenja u tržišne snage, a donosioci odluka širom svijeta su se osjetili prozvanim da pomognu i kroz državne programe riješe probleme. Ograničeni dometi upotrebe monetarne politike, koja je iscrpljena kroz istorijski najniže referentne kamatne stope od strane najvećih centralnih banaka, značili su da je SAD, a sa njom i svijet ušao u zonu Kejnsove „zamke likvidnosti" u kojoj više nije moguće spuštati kamatne stope (koje su praktično distigle nulti nivo) radi stimulacije aktivnosti. Pošto je monetarna politika postala neefikasna, a dubina recesije bez presedana poslije velike Depresije, mnogi nosioci ekonomske politike su osjećali „obavezu" ili politički pritisak da se fiskalna politika upotrijebi kao kontraciklična mjera.

Promjeni intelektualne klime doprinijele su i međunarodne finansijske institucije (MMF i Svjetska banka) koje su sugerisale da države preduzmu koordiniranu i snažnu fiskalnu akciju u zemljama u kojima postoji "fiskalni prostor", odnosno mogućnost da se povećaju rashodi, poseb-

no za javne investicije. Nova empirijska istraživanja u Fiskalnom Departmanu MMF-a su pokazala da su fiskalni multiplikatori, u određenim uslovima sličnim globalnoj krizi, moćniji nego što se ranije mislilo, sa implikacijom da fiskalnu politiku treba aktivirati kao kontraciklični instrument u borbi protiv globalne krize. U ovim pozivima UN i MMF su bili posebno prisutni, pri čemu je ovo predstavljalo određeni zaokret u stavovima ekonomista MMF-a u odnosu na raniji skeptični pogled na fiskalnu politiku. Bez ustezanja se zagovarao novi „New Deal", a zatraženo je da fiskalni odgovor bude „značajan, strateški i održiv". U suprotnom, ukoliko bi izostali ozbiljni fiskalni podsticaji, donosioci odluka su upozoreni da bi, kriza trajala duže, a recesija bi bila oštrija. Predsjednik MMF-a je tada upozorio: „Ako je ikada u modernoj ekonomskoj istoriji bilo vrijeme za korišćenje fiskalne politike i fiskalnog stumulansa onda je to sada". MMF se u svom dokumentu *Fiskalni odgovor na krizu*[13] *pozvao na obiman fiskalni odgovor na globalnom nivou.*

Vođeni pritiskom od strane stručne i laičke javnosti da se država uhvati u koštac sa ekonomskom krizom, da učini nešto, bilo što, samo da ne „sjedi skrštenih ruku", donosioci odluka su se utrkivali u obuhvatnosti i obimnosti fiskalnog stimulansa. Paketi teški milijarde dolara i eura upumpani su u spašavanje finansijskog sistema, realnog sektora i proširivanje obuhvata državnih funkcija.[14] *Predviđeni brz oporavak ekonomije u 2010. ohrabrio je pojedine zagovornike intervencionizma i kritičare tržišta. Većina vlada najbogatijih država svijeta je u 2009. i 2010. godini primijenila ogromne programe fiskalnog stimulansa. Tako će 2009. i 2010. ostati obilježene kao godine sa najvećom državnom potrošnjom mjerenom kao procenat BDP u neratnom periodu i deficitima koji su u SAD, Japanu, Velikoj Britaniji i državama euro zone, dostizali i preko deset procenata BDP-a. Dometi i uticaj ovih stimulansa su van okvira ovog rada. Ali dovoljno je reći da su oni promijenili pejzaž* u smislu aktivizma fiskalne politike, kao i rasta i nivoa javnog duga nakon globalne krize.

Fiskalna intervencija je donekle ublažila prvi talas krize i ograničila njen uticaj na bankarski sektor, ali nije izliječila neke ključne ekonomske probleme, kao što su nekonkurentnost mnogih privreda, strukturna ograničenja i još veći javni dug. Nakon krize, zemlje se suočavaju sa novim makroekonomskim slabostima, sa visokim akumuliranim dugovima u državnom i privatnom sektoru i velikim lošim kreditima u portfelju banaka – posljedicama koje prijete da krizu pretvore u dugoročnu stagnaciju sa rizicima manjih ili većih fiskalnih kriza i kriza duga i mogućeg bankrota pojedinih država. Dodatno, usljed anemičnog rasta, visoke nezaposlenosti, suženog fiskalnog prostora i prisutnih problema u bankarskom sektoru, fiskalna situacija je sada u mnogim zemljama jos složenija nego ranije, a fiskalni prostor za nove stimulanse daleko manji, a rizici veći.

ZAKLJUČAK

Fiskalna politika prati ekonomski model koji se mijenja(o) pod uticajem ideja, globalnih ekonomskih i političkih kriza ili jednostavno protoka vremena. Fiskalna politika se od XVIII vijeka, kada je ekonomski sistem karakterisala velika država, gotovo po ustaljenom obrascu, mijenjala od intervenističke do konzervativne. Tako je XIX vijek obilježila minimalna država i konzervativna fiskalna politika koju je karakterisala niska državna potrošnja na osnovne funkcije i minimalno oporezivanje. Prvi svjetski rat, Velika Depresija i Kejnsova teorija uticali su na narastanje države blagostanja. Državna preraspodjela u najrazvijenijim državama je tokom XX vijeka porasla za četiri puta i tako dostigla gotovo polovinu stvorenog dohotka. Povećanje državne potrošnje nije pratilo proporcionalno povećanje ekonomske aktivnosti, pa je državna potrošnja značajno brže

13 Antonio Spilimbergo, Steve Symansky, Olivier Blanchard, and Carlo Cottarelli (2008), *Fiscal Policy for the Crisis*, IMF Staff Position Note

14 U decembru 2008. godine Evropski savjet ministara usvojio je fiskalni paket podrške od 200 milijardi eura. Američki kongres je nakon mnogo debate i prepirke, 11. februara 2009. godine usvojio kompromisni zakon o dodatnom fiskalnom stimulansu vrijedan 789 milijardi dolara.

rasla od rasta poreskih prihoda i u odnosu na društveni proizvod. Veći rashodi od prihoda vodili su budžetskim deficitima, što je konstantinim ponavljanjem posljedično uzrokovalo značajan rast javnog duga. Tako je intervencionistička fiskalna politika koja je vodila rastu državne potrošnje, konstantnim deficitima i rastu javnog duga, bez obzira na fazu ekonomskog ciklusa, prijetila da umjesto stabilizacijske poprimi ulogu destruktivne politike koja vodi neodrživom javnom dugu i, potencijalnom bankrotu države. To je postalo vidljivo i jasno posebno tokom ekonomske krize kada je većina država pokušala da fiskalnim stimulansom rješava ekonomske problem. Iako se time donekle ublažio uticaj krize na bankarski sektor i domaćinstva, post-krizna situacija je veoma složena u mnogim zemljama koje sada imaju problem niskog rasta, nekonkurentnosti, niskih tokova kapitala i neodržive deficite i javne dugove koje nose rizik bankrota pojedinih država. Štaviše, nova velika debata u ekonomici razvoja pokazuje ogroman rast nejednakosti u svijetu, posebno u Americi, koje je dostiglo razmjere nejednakosti na vrhuncu Velike Depresije (Picketty 2013). Ali za razliku od tog vremena kad je država imala puno niži dug i mogućnost da aktivno stimuliše privredu u depresiji, danas je situacija takva da je prostor monetarne politike ograničen skoro nultim kamatnim stopama vodećih centralnih banaka u svijetu, kao i visokim javnim dugom u razvijenim zemljama koji se približava ili prelazi 100% društvenog proizvoda. U toj situaciji, ni monetarna ni fiskalna politika nema više "manevarskog prostora" za novo stimulisanje privrede. Rješenja za stimulisanje privrednog rasta valja tražiti drugdje, u politički teškim strukturnim reformama kojim se povećava konkurentnost i, možda još teže, "pametnim" obaranjem deficita i javnog duga da bi se izbjegao bankrot. Tako je intervenistička fiskalna politika ponovo dostigla svoja ograničenja koje postavljaju neka elementarna pravila dobre fiskalne politike – niski deficit i javni dug – kao preduslov makroekonomske stabilnosti i dugoročnog privrednog rasta. Vrijeme je za novu sintezu uloge i funkcije fiskalne politike u savremenom društvu.

LITERATURA

1. Coase, Ronald (1974), *The Lighthouse in Economics*, Journal of Law and Economics 17 (2): 357–376.
2. IMF (2008), *World Economic Outlook - Financial Stress, Downturns, and Recoveries*, International Monetary Fund
3. McConnel, R. Campbell i Stanley L. Brue (1999), *Macroeconomics*, Fourteenth Edition
4. Musgrave, Richard A. i Peggy B. Musgrave (1980), *Public Finance in Theory and Practice*, Treće izdanje, McGraw Hill
5. Niskanen, William (1975), *Bureaucrats and Politicians*, Journal of Law and Economics, 18 (December), 617-43
6. Reinhart, Carmen M. i Kenneth S. Rogoff (2010), *From Financial Crash to Debt Crisis*, NBER Working Paper 15795
7. Spilimbergo, Antonio, Steve Symansky, Olivier Blanchard, and Carlo Cottarelli (2008), *Fiscal Policy for the Crisis*, IMF Staff Position Note
8. Tanzi, Vito (2005), *The Economic Role of the State in the 21st century*, The Cato Journal

Zoran Stefanović[1]
Dragan Petrović

GLOBALIZACIJA I NEOLIBERALIZAM IZ PERSPEKTIVE RADIKALNE POLITIČKE EKONOMIJE

Apstrakt

Aktuelni talas globalizovanja svetske privrede gotovo da je sinhron sa neoliberalnim preokretom u ekonomskoj teoriji i politici, kao i institucionalnom uređenju savremene ekonomije. Istovremenost i međusobna isprepletanost ova dva društveno-ekonomska megatoka s pravom generiše teorijsko zanimanje za prirodu njihove povezanosti i njene reperkusije. Ovde će biti učinjen sažet uvid u način promišljanja pomenutih fenomena od strane ekonomista radikalne orijentacije.

Ključne reči: *globalizacija, neoliberalizam, radikalna politička ekonomija, odnosi moći.*

GLOBALIZATION AND NEO-LIBERALISM FROM THE PERSPECTIVE OF RADICAL POLITICAL ECONOMY

Abstract

The current wave of globalization of the world economy is almost synchronous with neoliberal turnaround in economic theory and policy, as well as in the institutional disign of contemporary economy. Simultaneity and mutual intertwining of the two mentioned socio-economic megaflows rightly generates a theoretical interest in the nature of their relationship and its repercussions. This paper offers short insight into the way of thinking about these phenomena by economists of radical orientation.

Keywords: *globalization, neo-liberalism, radical political economy, power relations.*

Uvod

Već na ovom mestu možda nije suvišno ponovo ukazati na civilizacijski značaj liberalnog toka društvene misli. Evolucija liberalizma produkovala je određenje fundamentalnog korpusa prirodnih ljudskih prava - na život, imovinu i slobodu razmene. Takođe, konceptualizovano je i načelo negativne slobode kao temelj društvene organizacije. Velikani liberalne misli proročki su upozoravali da će svako nastojanje da se granice slobode prošire izvan pomenutog okvira dovesti u svoju suprotnost, gušenje slobode pojedinca u ime njegove navodne emancipacije. Traumatična iskustva proizašla iz eksperimenata sa društvenim porecima u 20. veku potvrdila su pomenuta strahovanja protagonista liberalizma. Stav liberala o nezamenljivoj ulozi postojećih i kroz dugotrajnu društvenu praksu oblikovanih institucija društvene koordinacije takođe nije do danas izgubio ništa od svoje ubedljivosti, naprotiv, pokušaji radikalnog i revolucionarnog društvenog inženjeringa ga iznova aktelizuju. (opširno o tome u: Lakićević, Stojanović, Vujačić, 2011). Liberalno načelo se danas razvija u novim okolnostima, proizašlim iz globalizovanja svetske privrede, koje proizvodi snažna dejstva u relevantnim sferama društvene organizacije – privreda, politika, kultura. Samim tim i liberalizam kao ideologija ali i društvena snaga poprima i neke nove uloge

1 Ovaj rad deo je projekta pod nazivom „Unapređenje konkurentnosti javnog i privatnog sektora umrežavanjem kompetencija u procesu evropskih integracija Srbije“, koji pod rednim brojem 179066 finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

u društveno-ekonomskim relacijama. Moderan izdanak liberalizma u sferi ekonomske teorije i politike je neoliberalizam, pogled na svet izrastao na kritici kejnzijanske državne intervencije, koji promoviše reafirmaciju tržišnog mehanizma i uklanjanje svih institucionalnih prepreka njegovom neometanom delovanju. Značenja neoliberalizma su višestruka: njime se označava skup savremenih ekonomskih doktrina liberalne provenijencije, ekonomska politika koju vode razvijene privrede i međunarodne finansijske institucije, ponekad se i poslednje tri decenije razvoja kapitalizma označavaju kao neoliberalna epoha. U mnogome se neoliberalizam i globalizacija u svojim dejstvima pokazuju kao komplementarni. Ovde naravno neće biti davane ocene ovih dalekosežnih i višestranih fenomena. Cilj rada je da se prikaže jedno od tumačenja neoliberalizma i globalizacije van matice ekonomske misli, sadržano u gledištima protagonista radikalne političke ekonomije.

RADIKALNA POLITIČKA EKONOMIJA I GLOBALIZACIJA

„Radikalna politička ekonomija" je popularan naziv za teorijsku orijentaciju koja baštini tradiciju klasika marksizma (prisutni su i uticaji drugih pristupa – kejnzijanstvo, institucionalizam i sl.), sa težištem na kritici kapitalizma i ekonomske ortodoksije i iznalaženju društveno-ekonomskih alternativa kapitalističkom poretku (detaljno o tome u: Stefanović, Mitrović, 2011). Šire posmatrano, ova škola se uklapa u skupinu istraživačkih tradicija vezanih za heterodoksni tok ekonomske misli, poznatih kao kritička politička ekonomija. Različiti pravci kritičke političke ekonomije, u zavisnosti od svoje idejne orijentacije (neomarksizam, rodna ekonomija, ekologizam) ukazuju na defekte postojećeg međunarodnog ekonomskog i političkog poretka i nastoje da mu pronađu alternativu. Savremeni kapitalizam posmatra se kao inherentno eksploatatorski sistem, koji takođe generiše rodnu neravnopravnost i degradaciju prirodne sredine. Eksploatacija proizvodi konflikte unutar država (npr. između klasa) i između država (slabe države trpe ugnjetavanje od jakih država). Sukob aktera različitog stepena moći na globalnom nivou manifestuje se i kao konfrontacija međunarodnih organizacija koje promovišu neoliberalni koncept globalizacije i grupacija orijentisanih na zaštitu prava radnika, životne sredine, unapređenje rodne ravnopravnosti i dr. (O'Brien, Willams, 2010. str. 27-28).

Istaknuto mesto među kritičkim teorijama globalizacije svakako pripada korpusu shvatanja zastupljenim unutar radikalne političke ekonomije, zasnovanim na marksističkoj tradiciji. Štaviše, upravo su klasici marksizma, u „Manifestu komunističke partije" iz 1848. godine, u izvesnom smislu anticipirali ekonomsku globalizaciju, generisanu ekspanizijom kapitalističkog obrasca proizvodnje. „Potreba za sve raširenijim tržištima gde će prodati svoje proizvode goni buržoaziju preko cele Zemljine kugle. Svugde ona mora da se ugnezdi, svugde da se naseli, svugde da uspostavi veze. Buržoazija je eksploatacijom svetskog tržišta dala kosmopolitski karakter proizvodnji i potrošnji svih zemalja. ... Na mesto stare lokalne i nacionalne samodovoljnosti i ograđenosti stupa svestrani saobraćaj, svestrana uzajamna zavisnost nacija. A kako je u materijalnoj, tako je i u duhovnoj priozvodnji. ... ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje ako neće da propadnu ... Jednom reči, ona stvara svoj svet po sopstvenom liku" (Marks, Engels, 1947/1848, str. 4-5). Kao što se iz izloženog može zaključiti, klasici marksizma apostrofiraju unifikatorske tendencije kapitalizma, rastuću internacionalizaciju proizvodnje kao njegovo bitno svojstvo, a ne zaobilaze ni njegove moguće kulturne reperkusije.

Razrađujući pomenute stavove klasika marksizma, neomarksistička analiza produkovala je koncepcije koje se u mnogome uklapaju u aktuelni diskurs o globalizaciji. Promišljanje savremenog kapitalizma u kategorijama svetskog sistema, perifernih privreda i zavisnog razvoja zauzima značajno mesto u neomarksističkoj političkoj ekonomiji (detaljno o tome u: Jakšić, 1985 i Jakšić, Praščević, 2007).

Postoje dve teorijske struje neomarksističke teorije zavisnog razvoja kapitalističkih perifernih privreda: američko-marksistička (Baran, Frank, Dos Santos i dr.) i strukturalistička (Prebisch, Cardoso, Falleto i dr). Obe su teorijske struje saglasne da suštinu odnosa zavisnosti čini nesposobnost periferne privrede da razvije autonoman mehanizam tehnoloških inovacija (Vernengo, 2006, str. 552). Prema predstavnicima prve tradicije, industrijskim razvojem u perifernim privredama upravlja strani kapital. U saradnji sa domaćim posebnim interesima strani kapital kontroliše domaće tržište, sa koga izvlači ekonomski višak, koji se troši u zemljama centra a delom i za upadljivu potrošnju domaće zemljišne aristokratije, čime se značajno smanjuje domaći potencijal za investiranje. Jedini način za prekidanje samoreprodukcije nerazvijenosti u zemljama periferije predstavlja revolucija (Vernengo, 2006, str. 555). Strukturalisti smatraju da je razvoj perifernih privreda moguć, strane investicije mogu čak da podstaknu formiranje domaćeg kapitala, ukoliko postoje unutrašnji uslovi, odnosno spremnost domaće elite da počne da deluje samostalno i trasira nacionalni privredni razvoj (i dalje kao zavisan), uz pomoć stranog kapitala (Vernengo, 2006, str. 557-558).

U kategorijalnom okviru pomenute teorijske tradicije, globalizacija nema tretman osobenog fenomena. Globalizacija je samo drugi izraz za savremeni imperijalizam i učvršćivanje dominacije razvijenih nad nerazvijenim zemljama, koji ideološki kamuflira negativne efekte zavisnog razvoja, neekvivalantne razmene i eksploatacije na svetskom nivou. Možda od navedenog unekoliko odudaraju ocene Kardosa (Cardoso), date na osnovu iskustva kao predsednika Brazila, koji globalizaciji priznaje karakter osobene snage koja „guta" nacionalne države, ne abolirajući je, pri tom, od odgovornosti za katastrofe, ekskluziju i socijalnu regresiju (Mittelman, 2006, str. 66).

Tvorac teorije svetskog sistema, Volerstin, smatra da je kapitalizam ušao u fazu sistemske krize, koja je u stvari rezultat njegovog uspeha u obezbeđenju neprekidnosti procesa akumulacije, a traje još od perioda 1914-1917. Obnavljanje sposobnosti akumulacije svetskog kapitalizma u toku poslednje dve ili tri decenije rezultat je dominacije ideologije neoliberalizma, koja je uspevala da preokrene trendove nepovoljne po svetske nosioce akumulacije: rast troškova personala, rast troškova drugih inputa i rast poreza, ali samo privremeno i ne do niova pre Drugog svetskog rata (Schouten, 2008). Ideja neoliberalne globalizacije nije nova, ona samo odražava poznata nastojanja velikih korporacija da uklone državu s puta ka prodiranju na svetska tržišta. U tom smislu ona podrazumeva da države treba da dozvole slobodnu realokaciju resursa firmi na svetskom tržištu, da se povuku iz vlasništva nad resursima i ukinu socijalne transfere stanovništvu (Wallerstein, 2008). Neoliberalnoj globalizaciji povod je dala stagnacija profita prisutna u poslednje tri decenije u savremenoj svetskoj privredi. Na političkom planu ona se pokazala uspešnom, s obzirom da su njeni prinicipi, otelotvoreni u Vašingtonskom konsenzusu, generalizovani gotovo na čitavu svetsku privredu. Na ekonomskom planu, ona je bila delimično uspešna, jer nije uspela da preokrene trend opadanja profita (Wallerstein, 2008). Efektivnost neoliberalizma dostigla je svoje krajnje granice, a sistemska kriza, koja se proteže i na početak 21. veka i stvara haotičnu situaciju u svetu, nagoveštava nastanak novog društva, svetskog sistema čija obeležja još uvek nisu poznata: to može biti hijerarhijski ustrojen i eksploatatorski sistem, s jedne strane, ili demokratsko i više egalitarno društvo, s druge (Schouten, 2008). Diskurs o globalizaciji Volerstin smatra pogrešnim tumačenjem stvarnosti, obmanom koju su nametnule moćne grupe (Wallerstein, 2003/1999). Globalizacija je samo drugo ime za neoliberalizam i taj će termin, po Volerstinu, biti zaboravljen u narednih deset godina (Schouten, 2008).

Debata o globalizaciji unutar neomarksističke ekonomije unekoliko preslikava svojevremeni spor između Lenjina i Kauckog (Kautsky) o tzv. „ultraimperijalizmu" (Hosseini, 2006). Neomarksizam nema jedinstvenu ocenu o prirodi promena u savremenom kapitalizmu. Prema jednom od shvatanja, aktuelne promene su kvalitativnog karaktera i nagoveštaju kraj imperijalizma

shvaćenog u Lenjinovom smislu i ulazak u njegovu novu, benevolentnu fazu. Stvara se novi oblik globalne suverenosti, postkolonijalnog i postimperijalističkog karaktera – imperija – koja je sveobuhvatna, miroljubiva i politička pomirljiva (Hosseini, 2006, str. 8-10). Suprotno od ovoga, druga struja neomarksističke teorije globalizacije insistira na kvantitativnom karakteru promena unutar savremenog kapitalizma. Globalne promene u savremenom kapitalizmu ne predstavljaju novi kvalitet kapitalističke dinamike, već su rezultat njegovog prirodnog razvoja i težnje da se širi, o čemu su, uostalom, pisali Marks i Engels u „Manifestu komunističke partije" (Hosseini, 2006, str. 11).

SHVATANJA RADIKALNE POLITIČKE EKONOMIJE O NEOLIBERALIZMU

Proces globalizacije vremenski se poklapa sa prelaskom na neoliberalni model kapitalizma u svetskim razmerama. Prethodni model, poznat kao „usađeni" liberalizam (embedded liberalism) promovisao je ekonomski aktivnu državu oslonjenu na kejnzijansko kontraciklično upravljanje agregatnom tražnjom, kompromis između rada i kapitala, socijalno solidarno društvo. Period dominacije ove, socijalno-izbalansirane liberalne paradigme, od 1950-1973, predstavlja „zlatno doba kapitalizma", obeleženo visokim stopama rasta GDP-a i zaposlenosti bez presedana u privrednoj istoriji kapitalizma, kao i izrazito niskoj frekvenciji recesionih poremećaja privredne aktivnosti (Maddison, 1991, str. 24-25). Simultano dejstvo više procesa, u koje se na ovom mestu neće ulaziti, dovelo je do zamene pomenutog modela kapitalizma neoliberalnim društveno-ekonomskim ustrojstvom. U ekonomskoj sferi, neoliberalizam promoviše povlačenje države iz privrede, prepuštanje ekonomske inicijative privatnom sektoru i liberalizaciju (Williamson, 1990). Neoliberalni model, insitucionalizovan kroz relevantne međunarodne institucije, imao je snažan uticaj na svetske privredne tokove u poslednje tri decenije. Sasvim je sigurno da je njegova primena podsticajno delovala na proces globalizacije, naročito u oblasti liberalizacije kretanja resursa na međunarodnom nivou. Pri tome, najdalje je odmakla liberalizacija tržišta kapitala, rezultati su manje spektakularni u oblasti kretanja roba i usluga, dok je mobilnost rada relativno limitirana.

Ima, međutim, i gledišta po kojima se ekspanzija neoliberalizma u svetskoj privredi ne može razumeti mimo konteksta distribucije moći u kapitalizmu. U tom smislu ističe se da je rekonfiguracija odnosa rada i kapitala bitan generator konzervativne revolucije. Harvi govori o pojavi novog režima tzv. „fleksibilne akumulacije", kao odgovora razvijenih kapitalističkih privreda na bitno izmenjene okolnosti koje nastupaju sredinom šezdesetih godina dvadesetog veka: dovršetak obnove Zapadne Evrope i Japana i zasićivanje njihovih tržišta, slabljenje tražnje, opadanje produktivnosti i ubrzavanje inflacije u SAD, supstitucija uvoza u zemljama Latinske Amerike, proboj novoindustrijalizovanih privreda na zapadna tržišta i dr. Fordistički sistem, kao osnovica organizacije industrijske proizvodnje razvijenih zemalja zasnovan na velikim ulaganjima, masovnoj proizvodnji ali i stabilnom rastu potrošnje, pokazao se rigidnim i nepodobnim za obnovu kapitalističke akumulacije. Socijalni aranžman između „ogromne radne snage", „velikog kapitala" i „velike vlade", koji je podupirao fordističku industrijsku organizaciju ispoljio je nefunkcionalnost i slabu fleksibilnost, s obzirom da je nemogućnost države da ga servisira produkovala monetarni ekspanzionizam i inflaciju (Harvey, 2003/1996, str. 214-216). Novi aranžman zasniva se na fleksibilnosti: procesa rada, tržišta radne snage, proizvoda i obrazaca potrošnje (Harvey, 2003/1996, str. 220). Sistemska fleksibilnost postignuta je strukturnim slabljenjem mogućnosti mobilisanja i organizovanja radne snage, time što su žarišta fleksibilne akumulacije izmeštana u regione bez prethodne industrijske tradicije, ili su obnavljani regresivni oblici proizvodnje („paternalistički sistem" organizacije rada) (Harvey, 2003/1996, str. 220-227). Novi model akumulacije fleksibilnost crpi i iz koordinišuće snage finansijskog sektora, čija je strukturna moć i relativna autonomija u permanentnom porastu (Harvey, 2003/1996, str. 240).

Ugledni protagonista kritičke političke ekonomije koji teži ka sintezi Kejnzovog i Marksovog učenja, Kroti, neoliberalni preokret u privredi SAD smatra ishodom permanentne tenzije između dva privredna i idejno-politička toka – njudilovskog i konzervativnog. Prva konzervativna epoha produkovala je „nekontrolisani" kapitalizam, koji je kulminirao finansijskom krizom i Velikom depresijom (Crotty, 2012, str. 81). Kako bi se izbegla disolucija američkog društva, instaliran je Nju Dil, koji je podrazumevao striktnu kontrolu finansijskog tržišta, ustanovljavanje programa socijalne zaštite, podršku sindikatima, programe javnog zapošljavanja, deficitno budžetsko finansiranje u cilju stimulisanja privrede, osiguranje za slučaj nezaposlenosti i sl. (Crotty, 2012, str. 82). Sistem je dograđivan sve do 70-ih godina 20. veka, kada su nastupile nove okolnosti generisane energetskim šokom – usporeni rast, visoka inflacija, nezaposlenost, pad profita i cena akcija. Takođe, rastuća internacionalizacija proizvodnje, investicija i finansija pojačala je nezadovoljstvo javnosti trenutnim stanjem (Crotty, 2012, str. 83-84). Konzervativističke snage iskoristile su pomenute okolnosti i kombinacijom političkog pritiska, medijske i ideološke ofanzive uspele da ostvare društveno-ekonomski preokret, artikulisan kroz politiku reganomike. Izvršen je transfer ka novom modelu ekonomske organizacije, koji je u stvari modernizovan model kapitalizma s početka 20. veka, ovog puta situiran u globalizovano okruženje (Crotty, 2012, str. 84). Novo institucionalno ustrojstvo privrede podrazumeva regresivne poreske olakšice, smanjenje civilnog dela budžetske potrošnje, povlačenje države iz regulacije biznisa, dalju liberalizaciju trgovine, investicija i finansija, atak na sindikate i institucije socijalne i zdravstvene zaštite (Crotty, 2012, str. 80).

Mimo rasprave o genezi neoliberalizma, Kroti analizira njegove uticaje na dinamiku relacija moći unutar savremene kapitalističke privrede. Neoliberalizam stukturno podrazumeva pomeranje težišta moći: od rada ka kapitalu i od proizvodnog ka finansijskom kapitalu, što je praćeno i izmenom režima nadmetanja – od korespektivne, „miroljubive" konkurentske strukture ka predatorskom modelu prinudne konkurencije (Goldstein, 2008, str. 307). Sistemska posledica neoliberalnog preuređenja odnosa moći u kapitalizmu je hroničan višak kapaciteta, kao posledica simultanog dejstva tendencija ka smanjenju agregatne tražnje (obaranje nadnica, deflatorni programi „fiskalne strogosti" međunarodnih finansijskih institucija) i povećanju ponude (liberalizacija spoljne trgovine i smanjenje agregatne tražnje izlažu firme prinudnoj konkurenciji i generišu pritisak ka neprekidnom „prisilnom" investiranju u jeftinije tehnologije i geografske zone). Sličnom konkurentskom pritisku izložen je i finansijski sektor, čija sklonost ka rizičnim ulaganjima raste, izazivajući sve frekventnije finansijske krize (Crotty, 2000, str. 363-367).

Objašnjenje neoliberalnog preokreta u vodećoj kapitalističkoj privredi, SAD, nudi neomarksistička teorija društvene strukture akumulacija. Tu se evolucija kapitalizma posmatra kao sukcesija dva institucionalna režima akumulacije – liberalnog i regulisanog, tržišno ograničavajućeg. Svaki od pomenutih režima predstavlja koherentan sklop institucija koji stabilizuje osnovni klasni sukob – između radnika i kapitalista – i omogućava akumulaciju kapitala. Kada usled nagomilavanja protivrečnosti unutar postojeće akumulacione strukture, ona postane nesposobna za dalju akumulaciju, dolazi do krize, koja traje sve do uspostavljanja novog institucionalnog obrasca akumuliranja (Kotz, 2009a, str. 3). Priroda akumulacionog režima zavisi od balansa snaga klasa koje učestvuju u njegovom oblikovanju (Wolfson, Kotz, 2010, str. 19). Kapitalistička klasa po pravilu je glavni pokretač zamene akumulacionih aranžmana koji joj ne generišu dovoljno visoke profitne stope.

Sekvencu istorije kapitalizma od završetka Drugog svetskog rata do kraja dvadesetog veka obeležila je smena regulisanog kapitalizma i neoliberalnog režima akumulacije. Regulisani kapitalizam stabilizovao je osnovni klasni konflikt u korist radnika, uz izdašnu asistenciju države na proširivanju njihovih prava (organizovanje, pregovaranje, štrajk) i istovremenom ograničavanju

prostora delovanja kapitala. Država vodi aktivnu socijalnu politiku, obilato podržanu budžetskom potrošnjom, što se označava i kao model države blagostanja (Kotz, McDonough 2010, str. 1). Protivrečnosti između samih kapitalista su, takođe, ublažene dominacijom pacifikovane tržišne strukture – korespektivne, mutirane konkurencije. Smanjen konkurentski pritisak povećava spremnost kapitalista na ustupke radnicima. Regulisani kapitalizam idejno je podržan osobenim ideološkim obrascem koji apostrofira opasnosti od neregulisanog tržišta i ističe prednosti „civilizovane konkurencije", državne regulacije biznisa, blagotvornih uticaja državnog aktivizma na socijalno blagostanje i privredni razvoj (Wolfson, Kotz, 2010, 13-14). Posleratni regulisani kapitalizam produkovao je brzi rast najamnina, koji se vremenom odrazio na pad profitnih stopa, što je uticalo na destabilizaciju odnosa između radnika i kapitalista i u konačnom do strukturne krize režima akumulacije, manifestovane u recesionim tokovima iz sedamdesetih godina dvadesetog veka (Kotz, 2009a, str. 14).

Relativno brzo je uspostvljena nova, izrazito liberalno nastrojena institucionalna struktura: neoliberalni kapitalizam ili globalni neoliberalizam (Kotz, McDonough, 2010). Suprotno od regulisanog kapitalizma, liberalni model akumulacije favorizuje interese kapitala, koji ostvaruje potpunu dominaciju nad radnicima. Državna regulacija poslovanja i finansiranja svedena je na minimum. Uklanjaju se sve prepreke slobodi kretanja kapitala i uvode novi oblici regulacije usmereni na pojačavanje zaštite postojećih privatno-svojinskih prava (Kotz, 2009a, str. 6-7). Konkurencija među kapitalistima, koja poprima predatorski karakter, snažno ih pritiska da snižavaju troškove rada, što ih čini izuzetno nesklonim kompromisu sa radnicima. S obzirom na liberalizaciju tržišta rada koju ovaj model promoviše, konkurencija među radnicima je zaoštrena, što smanjuje njihovu međusobnu solidarnost, kao i kolektivnu moć u odnosu na kapitaliste. Ideologija neoliberalne kapitalističke strukture glorifikuje individualizam, nesputano i „slobodno" tržište, i upozorava na opasnosti od državne regulacije po privredni razvoj i individualne slobode (Wolfson, Kotz, 2010, str. 14).

Shodno teoriji društvene strukture akumulacije, neoliberalna epoha samo je jedna od etapa kapitalističke dinamike, koju obeležava smenjivanje različitih akumulacionih režima. Strukturne krize liberalnih akumulacionih struktura po pravilu su oštre i dugotrajne, između ostalog i zbog umanjenog kapaciteta države za stabilizacionu politiku, što je posledica njenog dugotrajnog povlačenja iz sfere upravljanja privredom, unutar pomenutih modela akumulacije (Kotz, 2009a, str. 14).

Aktuelizovane su i percepcije o institucionalizovanom debalansu moći unutar američke privrede kao generatoru krize (šire o tome u: Stefanović, Mitrović, 2011). Dohodna polarizacija američkog društva, kao produkt neoliberalne orijentacije ka institucionalnoj sabotaži rasta nadnica i demontiranju progresivnog karaktera poreskih zahvatanja iz dohotka, u korist američke kapitalističke elite, generisala je višak likvidnosti. Višak likvidnosti kapitalistička klasa reciklirala je finansiranjem države (kupovina obveznica) i radničke klase (ekspanzija kredita), što je doprinelo rastu finansijskog tržišta i njegovom kasnijem krahu (Palma, 2009). Prema tumačenju uticajnih protagonista radikalne političke ekonomije, koncentrisana likvidnost pomenutih kapitalističkih krugova pronašla je put ka svojoj špekulativnoj oplodnji kroz liberalizovani finansijski sektor, koji je, oslanjajući se na nove finansijske instrumente, pothranjivao zaduživanje stanovništva (Kotz, 2009b). Rast cena nekretnina i labavljenje politike kamatnih stopa od strane američkih federalnih rezervi, omogućili su, ublažavanjem tereta duga, enormni rast zaduženosti stanovništva. Pucanje špekulativnog balona na tržištu nekretnina u SAD, pokrenulo je reverzibilne finansijske tokove, sa pratećim dugovno-deflatornim efektima i negativnim reperkusijama na proizvodnju i zaposlenost. Privredni rast savremenog kapitalizma pokazuje se zavisnim od sukcesije špekulativnih mehura, koji insitucionalizovanu represiju nad tražnjom stanovništva (sprečavanjem rasta

realnih nadnica) premošćavaju pothranjivanjem dugovno-zasnovane potrošnje, podložne naglim i po finansijski sistem devastirajućim reverzibilnim tokovima, sa recesionim efektima na realni sektor (Kotz, 2009b).

ZAKLJUČAK

Protagonisti radikalne političke ekonomije uglavnom nisu skloni da globalizaciju posmatraju kao fenomen sa osobenim teorijskim integritetom. Ona se shvata samo kao drugi izraz za imperijalizam i neoliberalnu politiku koji ideološki kamuflira produbljivanje odnosa dominacije, zavisnog razvoja i eksploatacije u svetskim razmerama. Ne postoji saglasnost o ishodima globalizacije: stavovi o tom pitanju varijaju od ortodoksno-marksističkih, do onih koji podražavaju svojevremenu Kauckijevu tezu o ultraimperijalizmu, gde bi ovaj proces trebalo u konačnom da vodi pacifikovanju antagonizama unutar kapitalističkog društva. Kada je reč o neoliberalizmu, unutar ovog pravca prisutna je konvergencija gledišta. Neoliberalizam se vezuje za pomeranje u balansu moći unutar kapitalističkih društava. Manifestacije ovog procesa su prelazak sa „miroljubivih" na predatorske konkurentske režime, uspostavljanje dominacije vlasnika kapitala nad radnicima, finansijskog nad proizvodnim kapitalom, atak na socijalnu državu, preusmeravanje državne regulacije na zaštitu privatno-svojinskih prava i sl. Shodno preovladavajućem stavu radikalne političke ekonomije, zakonita posledica neoliberalnog preuređenja savremenog kapitalizma su krize hiperprodukcije. Štaviše, ima ocena da je privredni rast neoliberalnog kapitalizma u neku ruku zavisan od povremenih epizoda špekulativnih balona, koji premošćavaju hroničan manjak agregatne tražnje periodičnim, dugovno-zasnovanim, ekscesnim rastom potrošnje.

LITERATURA

1. Crotty, James (2000) "Structural Contradictions of the Global Neoliberal Regime", Review of Radical Political Economics, Vol. 32, No. 3, стр. 361-368.
2. Crotty, James (2012) "The Great Austerity War: What caused US Deficit Crisis and Who should pay to fix It?" Cambridge Journal of Economics, 36, str. 79-104.
3. Goldstein, Jonathan (2008) "Heterodox Macroeconomics: Crotty's Integration of Keynes and Marx", Review of Radical Political Economics, Vol. 43, No.3, стр. 300-307.
4. Harvey, David (2003/1996) „Od fordizma do fleksibilne akumulacije", u: Vuletić, Vladimir (red.) *Globalizacija: mit ili stvarnost. Sociološka hrestomatija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
5. Hosseini, Hamid (2006) "From Communist Manifesto to Empire: How Marxists Have Viewed Global Capitalism in History", Review of Radical Political Economics, Vol. 38, No. 1, стр. 7-23.
6. Jakšić Miomir i Aleksandra Praščević (2007) *Istorija ekonomije*, Beograd: Ekonomski fakultet.
7. Jakšić, Miomir (1985) *Periferna privreda i zavisni razvoj*, Beograd: Ekonomski fakultet.
8. Kotz, David (2009a) "Marxist Crisis Theory and Severity of the Current Economic Crisis", paper presented on a panel: *Heterodox Analyses of the Current Economic Crisis*: 1-22. Atlanta: Union of Radical Political Economics. Preuzeto sa internet strane: http://people.umactp.edu/dmkotz/Marxist_Cr_Th_09_12.pdf.
9. Kotz, David (2009b) "The Financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism", Review of Radical Political Economics, Vol. 41, No. 3, стр. 305-317.
10. Kotz, David, and Terence McDonough (2010) "Global Neoliberalism and the Contemporary Social Structure of Accumulation Theory", in: Reich, Michael, Kotz, David (eds.)

Contemporary Capitalism and its Crisis: Social Structure of Accumulation Theory for the Twenty-First Century, Cambridge: Cambridge University Press. Preuzeto sa internet strane: http://people.umactp.edu/dmkotz/Glob_NL_and_Contemp_SSA_08_12.pdf.

11. Lakićević, Dragan; Stojanović Božo i Ilija Vujačić (2007), *Teoretičari liberalizma*, Beograd: Službeni glasnik
12. Maddison, Angus (1991) *Dynamic Forces of Capitalist Development*, Oxford: Oxford University Press.
13. Marks, Karl i Fridrih Engels (1947/1848) *Manifest komunističke partije*, Kultura: Beograd.
14. Mittelman, James (2006) "Globalization and Its Critics", in: Stubbs Richard and Geoffrey Underhill (ed.) *Political Economy and the Changing Global Order*, New York: Oxford University Press. стр. 64-74.
15. O'Brien, Robert and Marc Williams (2010) *Global Political Economy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
16. Palma, Jose Gabriel (2009) "The Revenge of the Market on the Rentiers: Why Neo-Liberal Reports on the end of History turned out to be Premature" Cambridge Journal of Economics, 33, стр. 829-869.
17. Schouten, P. (2008) "Theory Talk #13: Immanuel Wallerstein on World Systems, the Imminent End of Capitalism and Unifying Social Science", Theory Talks, preuzeto sa internet strane: http://www.Theory-talks.org/2008/08/theory-talk-13.html (04-08-2008)
18. Stefanović, Zoran i Branislav Mitrović (2011) „The Contribution of Radical Political Economy to Understanding the Great Recession", Facta Universitatis: Series Economics and Organization, Vol.8, No 4, pp. 345 – 356
19. Vernengo, Mattias (2006) "Latin American Radical Political Economy in Retrospect", Review of Radical Political Economics, Vol. 38, No.4, 2006, стр. 551-568.
20. Wallerstein, Immanuel (2003/1999) „Globalizacija ili period tranzicije – pogled na dugoročno kretanje svetskog sistema", u: Vuletić, Vladimir (red.) *Globalizacija: mit ili stvarnost. Sociološka hrestomatija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
21. Wallerstein, Immanuel (2008) "The Demise of Neoliberal Globalization", preuzeto sa internet strane: http://mrzine.monthlyreview.org/2008/wallerstein010208.html
22. Williamson, John (1990) *Latin American Adjustment: How Much has happened?* Washington: Institute for International Economics.
23. Wolfson, Martin, Kotz, David (2010) "A Re-Conceptualization of SSA Theory", in: Reich, Michael and David Kotz (eds.) *Contemporary Capitalism and its Crisis: Social Structure of Accumulation Theory for the Twenty-First Century*. Cambridge: Cambridge University Press. Preuzeto sa internet strane: http://people.umactp.edu/dmkotz/Reconcep_SSA_Th_09_01.pdf.

Nina Vujosević[1]

KAKO POVEĆATI KONKURENTOST PREDUZEĆA U MANJE RAZVIJENIM PODRUČJIMA CRNE GORE U PROCESU PRISTUPANJA EU?

Abstract

Konkurentost je postala važna dimenzija ekonomske politike i kao takva je elaborirana u razvojnim teorijama. Koncept konkurentnosti je kompleksan i uključuje različite i međusobno povezane politike, uključujući preduzetništvo, istraživanje i razvoj, inovacije i razvoj ljudskih resursa (obrazovanje i politike zapošljavanja). Pri tome je važno shvatiti, u kom obimu je ekonomski rast na svim nivoima determinisan istim ili sličnim uslovima, tako da preporuke za bolju konkurentnost zemlje u cjelini, mogu takođe biti primjenjive i na unapređenje konkurentnosti na regionalnom i lokalnom nivou.

Pored pitanja konkurentnosti, jedan od ciljeva ovog rada je pozicioniranje regionalne konkurentnosti odnosno isticanje razlike između konkurentnosti na nacionalnom nivou, regionalne i lokalne konkurentosti i konkurentosti preduzeća. "U skladu sa tim, regionalna konkurentnost se definiše kao sposobnost određenog regiona da privuče i zadrži preduzeća sa stabilnim ili rastućim tržišnim učešćem, uz istovremenu stabilnost i rast životnog standarda." Konkurentnost na nivou preduzeća se može definisati kao "sposobnost preduzeća da dizajnira, proizvede i plasira na tržište proizvode koji su superiorniji od onih koje nudi konkurencija, a imajući u vidu cjenovne i necjenovne kvalitete."

U skladu sa prethodno navedenim, ovaj rad analizira konkurentost na makronivou odnosno konkurentnost na nivou države, kao i konkurentnost na mikro-nivou u Crnoj Gori, sa fokusom na njen Sjeverni, kao manje razvijen i manje konkurentan region, uključujući ključne faktore za povećanje konkurentnosti. Crna Gora je zemlja u procesu pridruživanja EU i u smislu stepena razvijenosti, ona je činila 41% prosjeka razvijenosti EU-28 u 2012. godini. Istovremeno, na osnovu Globalnog indeksa konkurentnosti za 2013-2014. godinu, Crna Gora je po stepenu konkurentnosti rangirana na 67. mjestu (sa ocjenom od 4,2 izmedju 1-7), od ukupno 148 zemalja, čija je konkurentnost mjerena u okviru Izvještaja o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (WEF).

Takođe, ovaj rad daje preporuke u pravcu unapređenja konkurentnosti preduzeća, kako bi se dostigao veći nivo lokalne i regionalne konkurentnosti, kao i konkurentnosti crnogorske ekonomije u cjelini. Ovo je istovremeno važno radi ostvarivanja uravnoteženog regionalnog razvoja i održive valorizacije raspoloživih prirodnih resursa.

Ključne riječi: *konkurentnost, konkurentnost na mikro-nivou, regionalna konkurentnost, Sjeverni region Crne Gore*

Abstract

Competitiveness became an important policy dimension, so it is also elaborated in theory. The concept of competitiveness is complex and includes viariety of inter-related policies, including entrepreneurship, research and development, innovations and human resources (education and employment policies). It is important to understand to which extent economic growth on all levels is determined by the same or similar conditions, so recommendations for better national competitiveness could be applied in order to improve competitiveness on the regional and local level, as well.

Besides competitiveness, one of aims of this paper is to place the regional competitiveness and to distinguish the difference between the competitiveness, regional and local competitiveness and competitiveness of enterprises. "Accordingly, the regional competitiveness, therefore, is considered to consist of the capability of a particular region to attract and maintain firms with stable or rising market shares in an activity, while

1 University of Donja Gorica, nina.vujosevic@udg.edu.me;

maintaining stable or increasing standards of living for those who participate in it ." Firm level competitiveness can be defined "as the ability of firm to design, produce and or market products superior to those offered by competitors, considering the price and non-price qualities."

Based on before mentioned, this paper is analyzing competitiveness on the macro level, or on the level of the state, regional competitiveness as well as competitiveness on the micro-level in Montenegro with the focus on its Northern, less developed and less competitive region including key factor relevant for enhancement of enterprises' competitiveness. Montenegro is the EU accession country and in terms of development, it accounted for 41% of the EU -28 average in 2012. At the same time, based on global competitiveness index for 2013-2014, Montenegro was ranked as the 67th (with the score of 4.2 from 1-7), out of 148 countries measured within the Global Competitiveness Report of the World Economic Forum (WEF).

In addition, the paper provides recommendations for moving towards improvement of competitiveness level of companies in order to reach higher level of local and regional competitivenes and the competitivenes of the entire economy. This is also important for achievment of more equal regional development and sustainable valorization of available natural resources.

Key words: *Coompetitiveness, Comeptitiveness on Micro-level, Regional Competitiveness, Local Comeptitiveness, Northern Region of Montenegro*

UVOD

Važnost koncepta konkurentosti je posljednih godina dobila na značaju. Ovaj koncept je među prvima razvio američki ekonomista *Porter 1990*. godine, koji je zapravo, prvi definisao "nacionalnu konkurentnost kao rezultata sposobnosti nacije da inovira da bi dostigla ili održala svoju prednost u pozicioniranosti u odnosu na ostale nacije u određenom broju ključnih industrijskih sektora".

"Konkurentnost je stanje u kojem zemlja može, u uslovima slobodnog i fer tržišta, proizvesti robu i usluge koji zadovoljavaju zahtjeve svjetskog tržišta, istovremeno održavajući ili povećavajući realni dohodak svojih građana" (*OECD, 1992*). U skladu sa evropskim izvještajem o konkurentnosti (2000) "ekonomija je konkurentna ako njeno stanovništvo može uživati visok i rastući životni standard i visoku zaposlenost na održivoj osnovi". Imajući u vidu prethodno navedeno, za potrebe ovog rada je potrebno u fokus staviti i regionalnu konkurentnost, kao termin koji se sve češće koristi.

Konkurentost regiona se generalno odnosi na uslove koji omogućavaju preduzećima da se takmiče na izabranim tržištima i koji omogućavaju da prihod koji ta preduzeća generišu, bude zadržan u regionu kojem pripadaju (*Begg, 1999; Huggins, 2003*). Stoga se smatra da se regionalna konkurentnost sastoji od sposobnosti konkretnog regiona da privuče i zadrži preduzeća sa stabilnim ili rastućim tržišnim učešćem na domaćem i međunarodnom tržištu, kao i održavanje stabilnog ili doprinos rastućem životnom standardu na nivou regiona (*Storper, 1997*).

Regionalno preduzetništvo, znanje i inovacioni kapacitet regiona, se mogu smatrati ključnim faktorima njegovog ekonomskog rasta i rasta privrede u cjelini u budućnosti. Drugim riječima, veza znanja i preduzetništva i inovacijska baza regiona i njihov kapacitet rasta, predstavljaju suštinu koncepta konkurentosti. U tom kontekstu, koncept regionalne konkurentnosti je veoma jako povezan I sa Šumpeterovom teorijom *(Schumpeter, 1934)* – ili "Šumpeterovom konkurentošću" kako je nazvana od strane autora Beugelsdijk & Maseland, 2011 – kao i još nekim savremenim teorijama koje se odnose na endogenu prirodu ekonomskog rasta.

Regionalna konkurentost se odnosi na sposobnost regiona da stvara visoku vrijednost u oblasti zapošljavanja, standarda i kvaliteta života, i da omogući održivost ovih vrijednosti kroz stvaranje ekonomskih prilika za građane i privredu regiona u kontekstu savremene intenzivne globalne ekonomije. Prema *Porteru*, regionalna konkurentnost je takođe određena „ produktivnošću, sa kojom region može koristiti svoj ljudski kapital i prirodne resurse".

Konkurentnost se može posmatrati na makro i na mikronivou. Konkurentnost na makro-nivou je zapravo konkurentnost privrede u cjelini, dok je konkurentost na mikro-nivou, konkurentnost privrednih društava, odnosno njihova sposobnost da uspješno posluju na međunarodnom tržištu.

Konkurentnost na makronivou je važna dimenzija u vođenju ekonomske politike i na nju utiče veliki broj međusobno povezanih i uslovljenih oblasti ekonomije. Konkurentnost na mikronivou ili konkurentnost privrednih društava se zasniva se na relativnim cijenama i kvalitetu proizvoda u odnosu na ponudu drugih proizvođača. Na konkurentnost privrednih društava, utiču brojni faktori, poput obrazovanja zaposlenih, kvaliteta proizvoda/usluge, kulture, inovacija, zaštite intelektualne svojine, informacionih tehnologija, marketinga itd. Takođe, na konkrentnost privrednih društava utiče i njihova pripadnost određenom području, odnosno regionu, broj stanovnika tog regiona, saobraćajna, energetska, zdravstvena i obrazovna infrastruktura, zaštita životne sredine i sl.

Kada je riječ o Crnoj Gori, koju karakteriše postojanje tri geografska regiona, u ovom radu je najviše analiziranja konkurentnost Sjevernog kao najmanje razvijenog[2] i najmanje konkurentnog regiona, koji paradoksalno raspolaže sa najviše resursa čijom efikasnom valorizacijom može da se doprinese povećanju konkurentnosti preduzeća u ovom regionu i Crne Gore u cjelini, uz analizu ključnih elemenata povećanja konkurentosti preduzeća na dugi rok.

1. KONKURENTOST EKONOMIJE CRNE GORE I KONKURENTNOST NA NIVOU REGIONA I LOKALNOM NIVOU

1.1 Konkurentnost Crne Gore

Jedna od opšte prihvaćenih ocjena globalne konkurentnosti jedne privrede u svijetu je Indeks globalne konkurentnosti (*eng. Global Competitiveness Index*) koji objavljuje Svjetski ekonomski forum (*eng. World Economic Forum*) u okviru izvještaja o globalnoj konkurentnosti. Indeks globalne konkurentnosti (IGK) ocjenjuje 148 zemalja širom svijeta na osnovu velikog broja faktora koji utiču na poslovno okruženje, grupisanih u dvanaest grupa, i to: institucije, infrastruktura, makroekonomska stabilnost, zdravstvo i osnovno obrazovanje, visoko obrazovanje i obuka, efikasnost tržišta roba i usluga, efikasnost tržišta radne snage, sofisticiranost finansijskog tržišta, tehnološka spremnost, veličina tržišta, sofisticiranost poslovanja i inovacije.

Prema izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma o Globalnoj konkurentnosti za 2013-2014, Crna Gora se nalazi na 67. mjestu (od ukupno 148 zemalja) sa vrijednošću indeksa 4,2 što predstavlja napredak za 5 mjesta u odnosu na prethodnu godinu, kada je Crna Gora zauzimala 72. mjesto (od ukupno 144 zemlje). Posmatrajući konkurentnost Crne Gore u odnosu na zemlje u okruženju, Crna Gora je prema Izvještaju o globalnoj konkurentosti za 2013-2014. godinu rangirana bolje od Makedonije (koja se nalazi na 73. mjestu), Hrvatske (75. mjesto), Bosne i Hercegovine (85. mjesto), Albanije (95. mjesto) i Srbije (101. mjesto).

Iako je stepen konkurentosti Crne Gore prema Izvještaju za 2013-2014. godinu povećan u odnosu na prethodnu izvještajnu godinu, on je i dalje niži u odnosu na izvještajni period 2011-2012. godina, kada je Crna Gora po konkurentosti bila na 60-om mjestu sa vrijednošću indeksa od 4,3.

2 Na osnovu indeksa razvijenosti koji se u Crnoj Gori izračunava na nivou opština, izračunat je indeks razvijenosti regiona, kao ponderisani prosjek indeksa razvijenosti opština. Prema ponderisanom indeksu razvijenosti za periodu 2010-2012. godina, Sjevenri region Crne Gore čini 50% prosjeka razvijenosti Crne Gore

Tabela 1: Crna Gora u Izvještaju o globalnoj konkurentosti

	Rang (od 148 zemalja)	Rezultat (1-7)
GCI 2013–2014 (od 148 zemalja)	67	4,2
GCI 2012–2013 (od 144 zemlje)	72	4,1
GCI 2011–2012 (od 142 zemlje)	60	4,3
Osnovni faktori (40% indeksa)	**68**	**4,6**
Institucije	52	4,2
Infrastruktura	70	4,0
Makroekonomsko okruženje	112	4,1
Zdravstvo i osnovno obrazovanje	37	6,1
Faktori efikasnosti (50% indeksa)	**72**	**4,0**
Visoko obrazovanje i obuka	50	4,6
Efikasnost tržišta robe	64	4,3
Efikasnost tržišta radne snage	58	4,4
Razvoj finansijskog tržišta	49	4,4
Tehnološka spremnost	49	4,2
Veličina tržišta	135	2,1
Faktori inovativnosti i sofisticiranosti (10% indeksa)	**70**	**3,6**
Sofisticiranost poslovanja	89	3,8
Inovacije	54	3,4

Izvor: The Global Competitiveness Index 2013–2014; ™ 2013 World Economic Forum

Prethodna tabela pokazuje oblasti u Crnoj Gori, poput zdravstva i osnovnog obrazovanja, efikasnosti tržišta roba, efikasnosti tržišta usluga i sl. koje imaju veću ocjenu u smislu doprinosa konkurentnosti u odnosu na ostale oblasti uticaja na konkurentnost.

Ipak, iako je ostvaren napredak u konkurentnosti Crne Gore u odnosu na prethodni izvještajni period, u Izvještaju o konkurentosti Svjetskog ekonomskog foruma je dat prikaz faktora koji se u posmatranom izvještajnom periodu 2013-2014. smatraju najproblematičnijim za poslovanje[3] i od njihovog rješavanja će u velikoj mjeri zavisiti unapređenje poslovnog okruženja i ukupne konkurentosti u državi na dugi rok. Ovi problematični faktori za poslovanje u Crnoj Gori se odnose na pristup finansiranju, neefikasnu državnu birokratiju, poreske stope, korupciju, neodgovarajuću infrastrukturu, neadekvatno obrazovanje radne snage, restriktivno radno zakonodavstvo i sl.

3 Na osnovu odgovora ispitanika

1.2 Lokalna i regionalna konkurentnost u Crnoj Gori

Pored pokazatelja konkurentnosti za Crnu Goru u cjelini, koji su uglavnom obuhvaćeni kroz izvještaje Svjetskog ekonomskog foruma i Doing Business Svjetske banke, u Crnoj Gori su, na osnovu Zakona o regionalnom razvoju, uspostavljeni i mehanizmi praćenja konkurentnosti na lokalnom, a na osnovu toga i na regionalnom nivou.

Na osnovu Uredbe o metodologiji izračunavanja indeksa konkurentnosti („Sl. list CG" br. 35/12), izračunat je stepen konkurentnosti jedinica lokalne samouprave za period 2009-2011. godina. Stepen konkurentnosti se utvrđuje na osnovu indeksa konkurentnosti koji predstavlja prosjek pokazatelja poslovnog okruženja i poslovnog sektora, koji se izračunava na osnovu analize kvalitativnih i kvantitativnih podataka na nivou jedinice lokalne samouprave (i prikazan je u narednoj tabeli).

Tabela 2: Stepen konkurentnosti jedinica lokalne samouprave Crne Gore za period 2009-2011.

Jedinica lokalne samouprave	Odstupanje od prosjeka konkurentnosti svih jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori	Indeks konkurentnosti	Stepen
		Prosječna konkurentnost svih JLS u Crnoj Gori=100	
Budva	0,610	161,0	1.
Tivat	0,560	156,0	2.
Podgorica	0,420	142,0	3.
Kotor	0,350	135,0	4.
Žabljak	0,290	129,0	5.
Danilovgrad	0,220	122,0	6.
Herceg Novi	0,211	121,1	7.
Bar	0,160	116,0	8.
Ulcinj	0,039	103,9	9.
Nikšić	-0,007	99,3	10.
Cetinje	-0,108	89,2	11.
Pljevlja	-0,140	86,0	12.
Rožaje	-0,170	83,0	13.
Mojkovac	-0,230	77,0	14.
Andrijevica	-0,290	71,0	15.
Kolašin	-0,305	69,5	16.
Plužine	-0,306	69,4	17.
Berane	-0,330	67,0	18.
Bijelo Polje	-0,334	66,6	19.
Plav	-0,355	64,5	20.
Šavnik	-0,356	64,4	21.

Izvor: Mnistarstvo ekonomije Crne Gore

Odstupanje jedinica lokalne samouprave od prosjeka konkurentosti za Cru Goru, na osnovu stanja u poslovnom okruženju i poslovnom sektoru u konkretnoj jedinici lokalne samouprave za peirod 2009-2011. godina je prikazano sljedećim grafikom:

Grafik 1: Odstupanje jedinica lokalne samouprave od prosjeka konkurentnosti za Crnu Goru

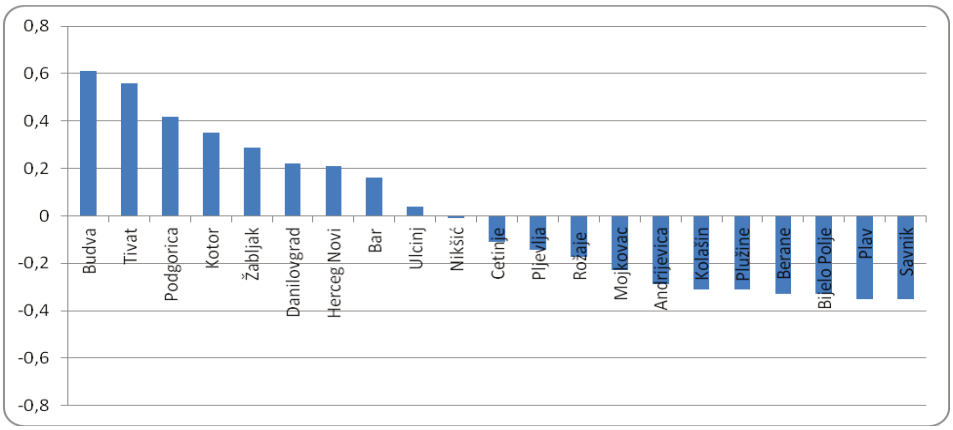

Izvor: Ministarstvo ekonomije

U skladu sa podacima prikazanim u prethodnoj tabeli i na grafiku, najkonkurentnija jedinica lokalne samouprave u **Sjevernom regionu Crne Gore** je opština Žabljak, sa konkurentnošću od 29% iznad prosjeka na nivou Crne Gore, dok je najmanje konkurentna opština Šavnik sa stepenom konkurentnosti od 35,6% ispod prosjeka na nivou Crne Gore za period 2009-2011. godina. Takođe, sve ostale jedinice lokalne samouprave Sjevernog regiona imaju stepen konkurentnosti ispod prosjeka na nivou Crne Gore.

Konkurentnost Sjevernog regiona na osnovu dobijenih podataka čini 77% nacionalnog prosjeka, odnosno konkurentnost Sjevernog regiona je 23% niža od prosječne konkurentnosti Crne Gore. Ključni faktori niže konkurentnosti Sjevernog regiona u odnosu na nacionalni prosjek su infrastruktura, demografija (vitalni indeks), obrazovanje (uključenost u predškolsko obrazovanje, udio diplomiranih studenata u stanovništvu), zaposlenost, broj preduzeća, broj riješenih sudskih sporova, tehnološki razvoj, inovacije i sl.

U **Središnjem regionu**, najkonkurentnija jedinica lokalne samouprave za period 2009-2011. godina je Glavni grad Podgorica sa stepenom konkurentnosti od 42% iznad prosjeka konkurentnosti za Crnu Goru, dok je najmanje konkurentna bila Prijestonica Cetinje sa konkurentnošću od 10,8% ispod prosjeka na nivou Crne Gore. Kada je riječ o regionu kao cjelini, Središnji region predstavlja drugi region u Crnoj Gori po stepenu konkurentnosti odnosno nalazi se 13% iznad prosjeka konkurentnosti svih jedinica lokalne samouprave na nivou Crne Gore. Pri tome najbitniji faktori koji pozitivno utiču na konkurentnost ovog regiona su povećanje broja stanovnika, zdravstveni sistem (broj ljekara per capita, broj farmaceuta per capita itd), obrazovanje (broj diplomiranih studenata, udio osoba sa visokom školom u stanovništvu od 15 i više godina itd.), konkurencija na tržištu, broj preduzeća, inovacijski kapacitet, zaposlenost u preduzećima itd. Ključni faktori koji negativno utiču na konkurentost regiona se odnose na sudstvo (broj sudija u osnovnim sudovima per capita), visoko učešće osoba sa VSS u ukupnom broju nezaposlenih, gustina lokalnih puteva u pojedinim opštinama (Nikšić, Cetinje), niži % učešća obradivog zemljišta u ukupnom zemljištu na nivou regiona itd.

U Primorskom regionu, najkonkurentnija jedinica lokalne samouprave je opština Budva sa konkurentošću od 61% iznad crnogorskog prosjeka, pri čemu je ovo istovremeno i najkonkurentnija opština u Crnoj Gori. S druge strane, najmanje konkurentna opština Primorksog regiona je opština Ulcinj sa konkurentnošću od 3,9% iznad prosjeka konkurentnosti svih jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori. Posmatrano u cjelini, Primorksi region je najkonkurentniji region u Crnoj Gori, sa konkurentošću od 32% iznad prosjeka na nivou Crne Gore. Ključni pozitivni faktori uticaja na konkurentnost Primorskog regiona su: rast broja stanovnika, kvalitet osnovne i poslovne infrastrukture, broj stanovnika sa viskom školskom spremom u ukunom stanovništvu starosti 15 i više godina, broj MSP per capita, inovacijski kapacitet, konkurencija na tržištu, broj preduzetnika per capita, broj noćenja turista itd. Faktori negativnog uticaja na konkurentnost Primorskog regiona su: nedovoljna usklađenost školskih programa sa potrebama tržišta, visok udio populacije od 50 i više godina u ukupnom broju nezaposlenih, visok udio osoba sa visokom stručnom spremom u ukupnom broju nezaposlenih, nizak nivo donošenja prostorno planskih dokumenata, postojanje sive ekonomije u ukupnoj ekonomiji regiona itd.

2. KONKURENTOST NA NIVOU PREDUZEĆA I KLJUČNI ELEMENTI NJENOG UNAPREĐENJA

Konkurentnost na makro i mikronivou su međusobno uslovljene i povezane, odnosno konkurentnost na makronivou je važna dimenzija u vođenju ekonomske politike i na nju utiče veliki broj međusobno povezanih i uslovljenih oblasti ekonomije.

Konkurentost preduzeća se može definisati kao sposobnost preduzeća da dizajnira, proizvede i plasira na tržište proizvode superiornije u odnosu na proizvode koje nudi konkurencija, imajući u vidu cjenovne i necjenovne elemente (D'Cruz, 1992). Na konkurentnost privrednih društava, utiču brojni faktori poput poslovne strategije preduzeća, obrazovanja zaposlenih, kvaliteta proizvoda/usluge, istraživanja i razvoja, inovacija, međusobnog povezivanja odnosno umrežavanja, zaštite intelektualne svojine, kulture, informacionih tehnologija itd. Takođe, na konkrentost privrednih društava utiče i njihova pripadnost određenom području, odnosno regionu, broj stanovnika tog regiona, saobraćajna, energetska, zdravstvena i obrazovna infrastruktura, zaštita životne sredine i sl. kao bitni preduslovi povećanja konkurentnosti preduzeća.

Kad je riječ o preduzećima u Crnoj Gori, mala i srednja preduzeća čine oko 60% BDP-a i imaju najveći udio u ukupnom broju preduzeća registrovanih u Crnoj Gori. U Crnoj Gori je ukupna broj malih i srednjih preduzeća na kraju 2013. godine iznosio 10.296 i povećan je za 6% u odnosu na prethodnu godinu.Ukupan broj preduzeća u Sjevernom regionu je na kraju 2013. godine bio 2.990 i povećan je za 6,5% u odnosu na prethodnu godinu. Iako se broj malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori i po regionima povećava iz godine u godinu, njih i dalje karakteriše niska konkurentnost, odnosno konkurentnost njihovih proizvoda i usluga na stranim, ali i na domaćem tržištu.

Od svih prethodno navedenih faktora, ključni spoljni i unutrašnji faktori koji utiču na konkurentnost preduzeća i koji će su detaljnije razrađeni u nastavku ovog rada su: starosna struktura stanovništva, obrazovanje, unapređenje poslovnog ambijenta i smanjenje poreza, inovacije, kvalitet, intelektualna svojina, razvoj brenda i informacione tehnologije. Ovi faktori konkurentosti su dalje u tekstu pojedinačno analizirani za Crnu Goru.

2.1 Demografija kao faktor konkurentnosti u Crnoj Gori

Prema podacima iz popisa 2011. broj stanovnika i broj domaćinstava u Sjevernom regionu Crne Gore je smanjen u odnosu na popis iz 2003. godine za 7,2% i 2,37% respektivno. Na drugoj strani, u istom periodu između dva posljednja popisa, povećan je broj stanovnika i domaćinstava u Središnjem regionu za 5,8% i 11,7% respektivno. Takođe, u periodu 2003-2013. zabilježen je pozitivan prirodni priraštaj u sva tri regiona, međutim treba istaći da je čak osam opština u pomenutom periodu imalo negativan prirodni priraštaj od čega čak sedam pripada Sjeverom regionu (Andrijevica, Kolašin, Mojkovac, Pljevlja, Plužine, Šavnik i Žabljak), Izuzev opština Sjevernog regiona, problem negativnog prirodnog priraštaja izražen je na području Cetinja.

U periodu između popisa stanovništva (2003-2011), broj radno sposobnog stanovništva u Crnoj Gori je uvećan za 22.644 što predstavlja stopu rasta od 5,7%. Posmatrano po regionima rast broja radno-sposobnog sanovništva zabilježen je u Središnjem (8,4%) i Primorskom regionu (14,0%), dok je broj radno-sposobnog stanovništva smanjen u Sjevernom regionu za 4,7%. *Ovakvo kretanje može biti ograničavajući faktor razvoja sjevernih opština.* Iako je analiza strukture radno-sposobnog stanovništva u ukupnom stanovništvu po regionima , prema popisu iz 2011. pokazala da je učešće radno sposobnog stanovništva[4] u Sjevernom regionu u 2011. godini povećano u ukupnom broju stanovnika i bilo je 66% ukupnog stanovništva tog regiona, u odnosu na ovo učešće u 2003. godini od 64,7%, ovo povećanje je ipak više nastalo iz razloga što je smanjen ukupan broj stanovnika Sjevernog regiona u 2011. u odnosu na 2003. godinu. Na osnovu prethodno istaknutog, može se konstatovati da stanovništvo u Sjevernom regionu Crne Gore stari, i da je to sve veći ograničavajući faktor povećanja njegove konkurentosti i razvoja kroz valorizaciju resursa u ključnim razvojnim oblastima –poljoprivredi, turizmu, energetici i drvopreradi. Zbog toga je neophodno je sagledati alternativne mogućnosti suzbijanja dugoročnih negativnih uticaja ovakve starosne strukture stanovništva na konkurentnost, s obzirom da proizvodnja u regionu, u uslovima nepovoljne starosne strukture stanovništva ne može biti konkurentna, niti se dalje razvijati bez rasta radno-sposonog stanovništva, naročito mlađeg stanovništva. Ovo može predstavljati značajno iskušenje u daljem definisanju ključnih mjera za razvoj Sjevernog regiona Crne Gore, i investicija u najvažnije razvojne oblasti Sjevera: poljoprivredu, turizam, energetiku, drvopreradu, koje prvenstveno traže veliku aktivnost mlade populacije. Zato je jedno od važnih pitanja i *pitanje dugoročne produktivnosti i efikasnosti u valorizaciji resursa* ovog regiona u cilju povećanja njegove konkurentnosti i razvijenosti, ako imamo u vidu činjenicu da je prosječna starost stanovništva Sjevera 38,4 godine (u odnosu na 34,7 godina u 2003. i 31 godinu u 1991).

2.2 Obrazovanje kao faktor konkurentnosti preduzeća u Crnoj Gori

Važnost obrazovnog procesa za povećanje konkurentosti preduzeća i privrede u cjelini se ogleda u tome da „ obrazovni sistem treba da pripremi i osposobi sve veći broj mladih ljudi u Crnoj Gori za pokretanje dinamičkog razvoja ekonomije i društva.“ U tom smislu je radi povećanja konkurentosti, od posebnog značaja razvoj kulture cjeloživotnog učenja, počev od najranijeg uzrasta. Pored toga, od velikog je značaja model za uključivanje preduzetničkog učenja i načina razmišljanja, i to na svim nivoima obrazovanja, što bi trebalo da doprinese stavranju aktivnog pristupa lokalnog stanovništva u razvoju i realizaciji biznis ideja, a time i povećanju zapošljavanja, čime se stvara temelj za održivi ekonomski razvoj. Pored toga, neophodno je dalje raditi na poboljšanju usklađenosti između obrazovanja i zapošljavanja, kroz unapređenje dugoročnog planirana stručnog obrazovanja, u skladu sa potrebama tržišta rada. Ovo je takođe, posebno važno u Sjevernom regionu koji karakteriše najviša stopa nezapolenosti u Crnoj Gori.

4 Stanovništvo starosti između 15 i 64 godine

2.3 Unapređenje poslovnog okruženja i smanjenje poreza

Unapređenje poslovnog okruženja je važan faktor konkurentnosti preduzeća, regiona I države u cjelini.Za unapređenje konkurentnosti na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou, kao i konkurentnosti preduzeća važno je izbjegavati nekonzistentnosti i dupliranje između stare i nove legislative, ili donošenje propisa koji stvaraju barijere u poslovanju preduzeća tokom procesa donošenja zakonske legislative od strane države.

Takođe, process pridruživanja Crne Gore EU doprinosi eliminaciji nepotrebnih procedura, opštih mjera kojima se reguliše biznis, racionalizaciji institucionalnog okvira, unapređenju predvidivosti promjena u poslovnom okruženju itd. Ovo je naročito važno ako se ima u vidu činjenica da nekoliko pregovaračkih poglavlja za članstvo u EU, imaju direktan uticaj na investicionu klimu i unapređenje poslovnog ambijenta, a među njima naročito sloboda kretanja roba (koja se odnosi na trgovinsku politiku), sloboda kretanja radnika (naročito u smislu izdavanja radnih dozvola), pravo osnivanja preduzeća i sloboda kretanja usluga, tretman investitora (u okviru poglavlja slobode kretanja kapitala), pravo intelektualne svojine, javne nabavke, kompanijsko pravo, politika konkurencije, poreska politika, kao i sektorsko zakonodavstvo (naročito u oblasti energetike, saobraćaja, poljoprivrede i sl). Usaglašavanje nacionalnog zakonodavstva Crne Gore sa acquis-em u prethodno navedenim oblastima, će imati ključni uticaj na poslovno okruženje u Crnoj Gori, u smislu njegovog unapređenja uz vođenje računa da broj propisa u tim oblastima ne predstavlja dodatnu barijeru biznisu. Progres koji će se dalje ostvariti usljed usaglašavanja sa EU acquis-em će se odnositi registraciju biznisa, dokumentaciju, uslove i procedure poslovanja, pravni oblik poslovanja itd. Pored navedenog, da bi se ostvario doprinos povećanju konkurentnosti preduzeća, neohodno je dalje jačanje poslovne infrastrukture, kroz osnivanje poslovnih zona. Ovaj process je u toku u Crnoj Gori, sa jakim akcentom na Sjeverni region u kojem su već osnovane tri poslovne zone.

U dijelu poreske politike, Crna Gora ima najnižu nominalnu stopu poreza na dobit preduzeća u Jugoistočnoj Evropi (9%) . Takođe, stopa poreza na dodatu vrijednost od 19% i 7% je jedna od najnižih u Jugoistočnoj Evropi i veoma je važan preduslov za unapređenje investicione klime i konkurentnosti. Pored navedenog, zakonom je predviđeno oslobađanje plaćanja poreza na dobit preduzeća i poreza na dohodak fizičkih lica koji posluju u Sjevernom regionu u periodu od osam godina od registracije biznisa. Svakako, dalje smanjenje poreskih stopa i aktivnosti države na unapređenju poslovnog ambijenta su važan preduslov povećanja konkuretnosti preduzeća, regionalne konkurentosti i konkurentnosti ekonomije u cjelini.

2.4 Inovacije kao faktor konkurentosti

Inovacije, kao primjena novih i poboljšanih ideja, postupaka, dobara, usluga i procesa koja donose nove koristi ili kvalitetu u primjeni imaju veliki značaj u povećanju sosobnosti ekonomije da postigne privredni rast i konkurentnost. U tom kontekstu, inovacije predstavljaju izazov za svaki biznis, a posebno za one koji su izloženi međunarodnoj konkurenciji. Imajući u vidu ključna svojstva inovacija, njihova suština se ogleda u povezivanju tehničkih mogućnosti i potreba tržišta.

Inovacije su od velikog značaja za razvoj konkurentosti i crnogorske ekonomije i njenih regiona, naročito Sjevernog, kao manje razvijenog i manje konkurentnog regiona, a pokazatelj njihovog pozitivnog uticaja treba da budu nova radna mjesta i poboljšanje kvaliteta života stanovništva.

2.5 Kvalitet kao faktor konkurentnosti preduzeća

Kvalitet proizvoda i usluga je osnovni faktor konkurentnosti preduzeća na domaćem i međunarodnom tržištu. Jedan od najvažnijih pokazatelja kvaliteta kao elementa konkurentnosti je usaglašenost sa zahtjevima međunarodnih standarda kvaliteta i ostalih međunarodnih standarda koji su važni za povećanje konkurentnosti svakog privrednog društva. Ovo je za Crnu Goru važno, naročito sada, u toku pregovora sa EU i neophodnosti crnogorskih preduzeća da po ulasku Crne Gore u EU budu spremna da posluju "pod konkurentskim pritiscima" na unutrašnjem tržištu EU. Istraživanje koje je, između ostalog sprovedeno za potrebe ovog rada, u vezi sa primjenom standarda poslovanja u preduzećima u Crnoj Gori, pokazalo je da 61% preduzeća ima uveden jedan ili više međunarodnih standarda poslovanja. Pri tome, nešto od više ispitanika primjenjuje HACCP i ISO 9000, dok 17% preduzeća iz uzorka implementira standarde koji se odnose na zaštitu životne sredine, zašttitu na radu i sl. Preostalih 30% preduzeća iz uzorka, posjeduju ostale standarde poput ISO 22000, ISO 9001 i ISO 14000. Ovo ukazuje na neohodnost daljeg sprovođenja svih mjera na unapređenju poslovnog ambijenta koje će preduzećima smanjiti barijere i troškove poslovanja, i time im, uz kombinaciju sa ostalim faktorima povećanja konkurentnosti, doprinijeti da mogu priuštiti izdvajanje dijela sredstava za usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja.

2.6 Intelektualna svojina kao faktor konkurentosti preduzeća

Jedinstveni sistem zaštite prava intelektualne svojine, od industrijske svojine do autorskog i srodnih prava, predstavlja osnovu za kreativnost i inovacije u okviru Evropske unije I veoma važan faktor konkurentnosti. Obaveze u procesu pridruživanja Crne Gore EU, nameću potrebu za adekvatnim razvijanjem prava intelektualne svojine u Crnoj Gori, kao i za upoznavanjem stručne i šire javnosti sa pravima iz ove oblasti. Stoga, prema Strategiji podsticanja konkurentnosti Crne Gore na mikronivou, "treba nastaviti sa radom na razvijanju i zaštiti prava intelektualne svojine, podizanju svijesti javnosti o pitanjima intelektualne svojine, harmonizaciji nacionalnog zakonodavstva sa relevantnim evropskim zakonodavstvom, jačanju institucionalnih kapaciteta, jačanju dalje saradnje između institucija i organizacija uključenih u obezbjeđenje zaštite prava intelektualne svojine i produbljivanju međunarodne saradnje, a sve u cilju postizanja nivoa zaštite intelektualne svojine sličnog zaštiti ovih prava na nivou Evropske Unije".

2.7 Brend kao faktor konkurentnosti preduzeća

Imajući u vidu neophodnost postizanja potrebnog nivoa konkurentnosti u cilju zadržavanja postojećeg tržišnog učešća i formiranja adekvatne ponude za prodor na inostrana tržišta domaća preduzeća moraju primijeniti adekvatan marketinški pristup koju u fokusu mora imati brend kao osnovno sredstvo konkurentske borbe i diferencijacije. Stoga, razvojem i uspješnim vođenjem brendova, od nivoa proizvoda preko geografskog područja i nacionalne ekonomije, brendiranje postaje najvažniji faktora postizanja ekonomske koristi i obezbjeđivanja konkurentske pozicije kako na nivou branše – u slučaju konkurentskih firmi, tako i na nivou regiona i nacionalnih ekonomija. Zbog budućeg članstva Crne Gore u EU, preduzeća iz Crne Gore trebaju raditi na stvaranju lako prepoznatljivog imidža na tržištu zemalja članica EU. Kada je riječ o Sjevernom regionu Crne Gore, koga karakteriše značajan dio poljoprivrednih površina, odnosno teritorijom bez genetski modifikovanih proizvoda, preduzeća iz ovog regiona, ali i Crne Gore u cjelini, mogu razviti brend, za određeni broj proizvoda, naročito u oblasti poljoprivrede.

2.8 Razvoj informacionih tehnologija kao faktor konkurentnosti

Primjena savremenih informaciono komunikacionih tehnologija predstavlja prioritet razvoja svakog preduzeća jer posredno utiče na njegovu konkurentnost. U razvijenim ekonomijama, ICT predstavljaju infrastrukturu svakodnevnog, efikasnog poslovanja države i privrede i ne služi samo kao tehnička podrška u radu, već prije svega kao podrška poslovnom odlučivanju na osnovu sistemski prikupljenih informacija. Uticaj informacionih tehnologija na konkuretnost je veoma značajan. Nijedno preduzeće ne može da izbjegne njene efekte i mora se shvatiti široko, kako bi se obuhvatile informacije koje firme stvaraju i koriste, isto kao i širok spektar sve više povezanih tehnologija za obradu informacija.

3. ZAKLJUČAK

Ovaj rad je prikazao osnovne definicije konkurentosti na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, kao i konkurentnost na makronivou i na nivou preduzeća. U radu se analiziraju ključni faktori konkurentnosti preduzeća, koji treba efikansoj i efektivnoj valorizaciji prirodnih resursa, naročito Sjevernog regiona Crne Gore, kao manje razvijenog i manje konkurentnog regiona. Najvažniji faktori koji mogu doprinijeti povećanju konkurentosti preduzeća na Sjeveru ali i Crnoj Gori u cjelini su: poboljšanje demografske strukture stanovništva, odnosno veće učešće mladog stnovništva u ukupnom radno-sposobnom stanovništvu, efikasan sistem obrazovanja mladog stanovništva sa akcentom na preduzetničko učenje, kvalitet proizvoda i usluga, kultura na nivou preduzeća, konstantan doprinos države unapređenju poslovnog ambijenta odnosno ukidanju biznis barijera i dalje smanjenje poreza.

Prethodno navedeno se može realizovati uz paralelne investicije u osnovnu i poslovnu infrastrukturu kako bi se doprinijelo efikasnoj valorizaciji resursa Sjevernog regiona Crne Gore, koji će se manifestovati kroz povećani broj radnih mjesta ali i razvoj postojećih i kreiranje novih privrednih kapaciteta, kao i jačanje izvoznih performansi.To bi na dugi rok trebalo doprinijeti povećanju konkurentnosti i ostvarenju održivog ekonomskog rasta i razvoja Sjevernog regiona i Crne Gore u cjelini.

LITERATURA

1. European Commission: “The Sixth Periodic Report on the Regions”, Brussels
2. European Commission (2000): “European Competitiveness Report”, Brussels
3. Huggins R; Izushi H; Thompson P. (2013) „Regional Competitiveness: Theories and Methodologies for Empirical Analysis”, Centrum
4. Ministarstvo ekonomije Crne Gore (2013): “Knkurentost jedinica lokalne samouprave”, Podgorica
5. Krugman P, Obstfeld M. (2009): “Međunarodns ekonomija –teorija i praksa, Datastatus, Belgrade
6. OECD, Programme on Technology and the Economy (1992)
7. Porter, M. E. (2003). The economic performance of regions. Regional Studies,
8. Porter M. (2004): “The Competitive Advantage of Region”, Institute for Strategy and Competitiveness Harvard Business School
9. Svjetski ekonomski forum (2014) “Izvještaj o globalnoj konkurentnosti”
10. Storper, M. (2007). The new argonauts: regional advantage in a global economy Anna-Lee SaxenianJournal of Economic Geography
11. Vlada Crne Gore (2013): „Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016“

12. Vlada Crne Gore (2011): “Startegija za podsticanje konkurentosti na mikro-nivou”, Podgorica
13. Vujošević Nina; Radević Dragana (2014): „Valorizacija resursa: od komaprativne prema konkurentskoj prednosti Sjevernog regiona Crne Gore“, Redete
14. Šumpeter Josef (1947): “Teorijski problem ekonomskog rasta”
15. Šumpeter Josef (1949): “Ekonomska teorija I preduzetnička istorija”
16. Zavod za statistiku Crne Gore (2014): „Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. Godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore”, Podgorica

Srećko Mihailović
Vojislav Mihailović

VREDNOSNA RESOCIJALIZACIJA NA PUTU U „NEKAKAV“ KAPITALIZAM

- Radnici između socijalne demokratije i neoliberalizma: istraživački esej o vrednosnoj mešavini, konfuziji, anomiji i orijentaciji radništva -

Apstrakt

Sučeljavanje normi i pravila nastajućeg kapitalizma (ili: ideologije vladajuće klase) na jednoj strani, velikih promena u uslovima i kriterijumima za društveno napredovanje, opstajanje i propadanje na drugoj strani; i poljuljanih „starih“vrednosti sa kojima kao svojevrsnim bagažom („otpremninom“) izlazimo iz socijalizma, na trećoj strani – ne dovode do jednoznačnih vrednosnih sistema, već prvenstveno do vrednosnog rasula i vrednosnih sukoba, do vrednosne mešavine i konfuzije, do istovremenog prihvatanja međusobno protivrečnih vrednosti, do vrednosne anomije. Otuda i mešavina, jača ili slabija a u svakom slučaju *čudna mešavina* neoliberalizma i socijalne demokratije, kako u vladajućoj ideologiji, tako i u real-politici i politikama vladajuće klase, tako i u vrednostima građana koji žive u društvu koje već dugo i sporo prolazi kroz kapije kapitalizma.

Ključne reči: *socijalna demokratija, neoliberalizam, vrednosne orijentacije, anomija*

VALUE RESOCIALIZATION ON THE WAY TOWARDS „SOME SORT“ OF CAPITALISM

- Workers between social democracy and neo-liberalism: a research essay on the mixture of values, confusion, anomie and orientation of the working class –

Abstract:

Confrontation of norms and rules of the emerging capitalism (or: the ideology of the ruling class) on the one hand, major changes in the conditions and criteria for social mobility, persistence and decay on the other side; and also shaken “old” values as a kind of baggage (“severance”) with which we leave the socialism - do not lead to unambiguous value systems, but rather to the disintegration of values and value conflicts, mixture and confusion of values, simultaneous acceptance of conflicting values, and to the anomie of values. Hence the mixture, stronger or weaker, but in any case a strange mixture of neo-liberalism and social democracy, both as the ruling ideology, real-politics and policies of the ruling class, and as the values of the citizens who live in a society which has for a long time, been slowly passing through the gates of capitalism.

Keywords: *social democracy, neo-liberalism, value orientation, anomie*

Naše razumevanje teme kojom se ovde bavimo, kao i uopšte pitanja suštine socijalne demokratije (država kao centripetalna silnica) i suštine neoliberalizma (tržište kao centripetalna silnica) vezana su za ekonomsku cenu socijalne države i socijalnu cena neoliberalizma.

Društvo Srbije u poslednjih četvrt veka prelazi kroz kontinuirane mene i lomove. Česti su kratkotrajni usponi, a još češći nešto trajniji padovi. Nema društvene oblasti (sistema, podsistema) u kojima nije bilo promena. Nisu to promene stabilnog već promene izrazito destabilizivanog društva. Menjanje političkog i društvenog sistem, promena državnog okvira, krah privrede, rekordna inflacija, ratovi i poluratovi unutar Jugoslavije a potom i unutar Srbije, međunarodna izolacija, rat sa „celim svetom“ – bombardovanje od strane NATO...

Naravno, ono što se dešavalo i dešava društvu dešavalo se i dešava i pojedincima koji ga čine. Kad se društvo prelama i lomi, pojedinci se slamaju. Ljudi su suočeni sa opadanjem standarda, borbom za preživljavanje, sa nezaposlenošću... Narod je sa društvenim promenama (na putu od „nekog" socijalizma ka „nekom" kapitalizmu) u prvi mah očekivao bolje[1], a suočio se sa gorim; „nije bilo ničeg lošeg što nas je zaobišlo"; danas se većina melanholično seća i socijalizma i Jugoslavije. Sve u svemu došlo je do propadanje radničke, pa i srednje klase i radjanje i uspon klase kapitalista.

Šta se dešava sa ljudima i njihovim vrednostima i vrednosnim orijentacijama u tom umiranju i radjanju sistema koji uredjuje društveni okvir u kojem se živelo i sada živi? Koliko su vrednosti i vrednosne orijentacije situacionog karaktera a koliko su otporne na promene u okruženju?

TRI OSLONCA VREDNOSNOG HABITUSA[2]

U kontekstu promene reprodukcije društvenih grupa, društvene restrukturacije i promene ideološkog sistema, vrednosni profil „tranzicionog čoveka" prvenstveno je označavan sučeljavanjem, prožimanjem, sukobima, ali i medjusobnim potiranjem (1) socijalističkog vrednosnog bagaža („vrednosna otpremnina"), (2) raznolikim i svekolikim nametanjem ideologija novovladajuće klase, i (3) ličnim, porodičnim i klasnim položajem, odnosno životnim iskustvom u nastojanju da se unapredi i odbrani život u za pojedinca zadatom (novom) okruženju.

(ab1) S kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošlog veka, socijalistička ideologija i norme i vrednosti koje je prononsirala postepeno, a onda i ubrzano, postaje bagaž/otpremnina za one koji su se iz socijalizma zaputili u kapitalizam. Ništa tu nije nastajalo ni nestalalo državnim dekretom ili ličnim „bacanjem" jednih i prihvatanja drugih vrednosti „u paketu". To što socijalizma više nije bilo ili što ga je bivalo sve manje[3], nije ometalo ljude u „zadržavanju" vrednosti karakterističnih za socijalizam. Dešavalo se i dešava se „povratak" „odbačenim" vrednostima, pa čak i novo prihvatanje ranije slabo prihvaćenih socijalističkih vrednosti[4]. Nestajanja i nastajanja vrednosti i vrednosnih orijentacija su procesi a ne ovakve ili onakve mehaničke radnje (videti brojne radove Dragomira Pantića, Bore Kuzmanovića, Dragana Popadića, Mirjane Vasović, Mladena Lazića i saradnika). Nestajanje socijalističkih i nastajanje vrednosti karakterističnih za kapitalizam je odredjen bliskošću delova društvene strukture sa sistemom u naletu – prvo su napuštali socijalističke i prihvatali nove vrednosti oni koji su od kapitalizma najviše očekivali (videti radove Lazića i saradnika).

(ab2) U poslednjih četvrt veka (najmanje toliko) svedoci smo prvo postrepenog, a od 1990. i ubrzanog slabljenja ideologije socijalizma i nadiranja i jačanja ideologije kapitalizma. Danas možemo govoriti o na državnom nivou poražene socijalističke ideologije i o hegemoniji kapitalističke ideologije; ideologiju socijalne države nadvladala je ideologija tržišta i profita. Na putu poraza je i pokušaj revitalizacije socijalne demokratije putem popuštanje tržišnoj agresiji uz pomoć sklepanog principa: *Tržišna ekonomija da, tržišno društvo ne*!(ab3) U poslednjih četvrt veka dolazilo je i dalje dolazi do velikih promena uslova i kriterijuma za ostvarivanje društvene pokre-

1 „Ono što ja podrazumijevam pod krajem tranzicije jeste kraj osvještenja, kraj iluzije da ta tranzicija vodi nekakvom dobru i nekakvom cilju, nekakvom telosu u kojem ta društva postaju demokratska, u kojem dolazi do prosperiteta, pravde, jednakosti, do funkcioniranja nekakve zamišljene ekonomski prosperitetne moderne demokracije." – Boris Buden, http://www.neznase.ba/intervju/intervju/23401-boris-buden-prolo-je-vrijeme-manifesta.

2 Za Burdijea habitus je „sistem trajnih i prenosivih dispozicija, koji uključujući sva prethodna iskustva, dejstvuje u svakom trenutku kao matrica opažanja, vrednovanja i delovanja" (1999: 162).

3 U Srbiji su osnovni principi reprodukcije socijalističkog tipa društva ukinuti na prelazu između 1980-ih i 1990-ih godina i od tada su postepeno učvršćivani obrasci reprodukcije kapitala (Lazić, 2011: 125).

4 U svom okruženju često sam nailazio na radnike koji su se u doba socijalizma distancirali od ideje društvene svojine, od toga da je fabrika u kojoj rade, „njihova fabrika" - za njih je to bilo državno, komunističko ili vlasništvo tog i tog direktora... Ti isti radnici, tokom procesa privatizacije, odjednom su se prisetili da su upravo oni vlasnici fabrika i da im se to ne može tako lako oduzeti.

tljivosti, odnosno za društveno napredovanje, za opstajanje na datom društvenom položaju ali i do promena uslova za elementarni život i preživljavanje[5] (reč je o odgovorima na tri pitanja sa kojima se pojedinac svesno ili nesvesno suočava: kako napredovati ili kako opstati na datom društvenom položaju ili kako preživeti?)[6]. Polazimo od pretpostavki da se svaki pojedinac u svakom trenutku nalazi u nekoj od tri naznačene pozicije (u kontekstu društvene pokretljivosti): uspon, zadržavanje postojećeg mesta, pad (na kraju, socijalna ekskluzija); da svaka od tih pozicija otvara odredjene ljudske potrebe – a da se životne i društvene prakse vrednuju sa stanovišta tih potreba. Kada je reč o naznačenim pozicijama (definisanih kao ciljevi) u pitanju su terminalne vrednosti, dok u slučaju vrednovanja praksi za postizanje ciljeva, govorimo o instrumentalnim vrednostima.

VREDNOSNA KONSONANCA I/ILI DISONANCA

Ne znam zašto se po pravilu daje logička i psihološka prednost doslednosti, konsonantnosti, konsekventnosti, kompatibilnosti – nego njihovim antinomima, osim ako se zaista, kao što je tvrdio Leon Festinger (1957) čovek ne oseća nelagodno pa i da doživi stres, kada ima dva saznanja koja su psihološki i logički nedosledna, protivrečna. No i tada, zašto bi bila problematična nedoslednost odredjenog čoveka, ako oni nije svestan te nedoslednosti? Sve u svemu pitanje je zašto nam je vrednost upravo doslednost, dok nedoslednost uprkos Lešeku Kolakovskom, ne smatramo vrednošću?

Lazić i Cvejić (2007), kao i Lazić (2013) govore o normativno-vrednosnoj disonanci koja se javlja izmedju prisilnih pravila novog normativnog sistema i poželjnih ciljeva i načina delanja pojedinaca[7]. U ova slučaja imamo predpostavku o poželjnosti i logičkoj prednosti konsonanci, tj. konzistencije stvarnosti koja se spoznaje, a u drugom slučaju kao da se predpostavlja konzistencija novih normi, odnosno na drugoj strani, starih vrednosti.

Lešek Kolakovski u "Pohvali nedoslednosti" kaže da doslednim naziva "onog ko raspolažući određenim brojem opštih neprotivurečnih pretpostavki usrdno brine da u svemu što čini i u svim svojih stavovima u vezi onog što treba da radi ostane u potpunoj saglasnosti sa tim opštim pretpostavkama. Prema tome, dosledan je onaj koji priznaje da je ubistvo zlo i, recimo, odbija da služi vojsku; onaj koji je uveren u preimućstvo monogamije nad ostalim oblicima porodice i ne vara svoju ženu ili muža; dosledan je policajac koji veruje da treba izvršavati naredbe i kažnjavati svakog prolaznika koji prelazi ulicu van obeleženog mesta itd." No, Kolakovski dodaje: "Među hroničnim sukobima autentična sinteza se teško ostvaruje; za rukom najčešće polaze prividne i varljive sinteze kojima se zavaravamo, praveći se dosledni, jer je doslednost jedna od vrednosti koja nam je od detinjstva usađivana". I još: "Drugim rečima, potpuna doslednost je identična s praktičnim fanatizmom, dok je nedoslednost izvor tolerancije."[8]

---

5 Tada, rečeno Ingelhartovom terminologijom, počinje da deluje hipoteza oskudice (*scarcity hypothesis) – prvo ide "ono što mora" (potrebe prvog reda): fizička sigurnost, žed, glad…*

6 „Sadašni i prošli položaj u društvenoj strukturi su ono što pojedinci kao fizička lica nose sa sobom uvek i svuda, u vidu habitusa koji nose kao odelo" (Burdije, 1999: 166).

7 „...ako su vrednosti bitno određene vladajućim sistemom odnosa i učvršćene normama, onda promena sistema i na njemu zasnovanih normi, a pod pretpostavkom relativno sporije promene individualno i kolektivno interiorizovanih vrednosti (Dahrendorf, 1990), vodi do (više ili manje privremene) nesaglasnosti između normi i vrednosti. U tim okolnostima istovremenog postojanja novog normativnog sistema – koji zauzima dominantno mesto – i njemu odgovarajućih novih vrednosti, koje se tek ukorenjuju na širem planu, kao i vrednosti „preživelih" iz prethodećeg poretka, kod velikog broja pojedinaca, pa i širih društvenih grupa, dolazi do manje ili više izraženog nesklada između prisilnih pravila kojima je podvrgnuto njihovo delanje (nove norme) i poželjnih ciljeva i načina delanja (stare vrednosti). Tu nesaglasnost zovemo normativno-vrednosnom disonancom" (Lazić i Pešić, 2013: 283). Lazić još govori o sistemskoj disonanci i pojavno-istorijskoj (unutarsistemskoj) normativno-vrednosnoj disonanci, kao i o vremenskom smislu progresivno i retgradno usmerenoj disonanci.

8 Svi citati Kolakovskog na osnovu: http://www.e-novine.com/kultura/kultura-tema/99151-Pohvala-nedoslednosti.html.

ISTRAŽIVANJE VREDNOSNIH ORIJENTACIJA RADNIKA[9]

Naše istraživanje, uz sva ograničenja vezana za veličinu uzorka na kojem je obavljeno, pokazuje da *većina radnika u Srbiji nema koherentni sistem vrednosnih orijentacija, pa ni koherentnu ideologiju*. Za većinu radnika Srbije karakteristična su pomešana vrednosna uverenja koja smo ispitivali u rasponu izmedju neoliberalnog i socijaldemokratskog koncepta. Od pet radnika dvoje imaju relativno jasne vrednosne koncepte, a za troje su karakteristične pomešane vrednosti.

Tabela 1. *Distribucija (političkih) vrednosnih orijentacija radnika*

Vrednosne orijentacije radnika	Frequency	**Valid Percent**
Pretežno neoliberalno orijentisani	70	**12**
Mešovita orijentacija	364	**60**
Pretežno socijaldemokratski orijentisani	166	**28**
Total	**600**	**100**

Teško je suditi da li je taj odnos između zbrkanih i relativno jasnih vrednosnih koncepata, 60% prema 40%, nešto što je dobro ili loše, što je mnogo ili malo... Ali je u svakom slučaju ta znatna vrednosna zbrka „dobar" temelj za najrazličitije politike.

Šta dominira kod onih radnika koji su u stanju da misle i da se opredeljuju relativno jasno, razgovetno i koherentno, kada je reč o vrednosnim orijentacijama?

Među dve petine ispitanih radnika koje karakterišu relativno jasni vrednosni koncepti dva puta je više onih koji uglavnom ili potpuno prihvataju uverenja socijalne demokratije, od onih koji manje ili više prihvataju neoliberalizam. - Proporcija između „vrednosnih pristalica" socjalne demokratije i „vrednosnih pristalica" neoliberalizma je 70% prema 30% (tj. sedam prema tri).

Mogli bi, prosto i grubo, da ustvrdimo da onda kad radnici znaju šta je dobro i šta je to što hoće, onda oni inkliniraju socijalnoj demokratiji. Ali, stalno treba imati na umu da kod radnika dominira vrednosna i ideološka zbrka (60% ispitanika), a tek potom socijalna demokratija (28%) i ostali ideološki koncepti (12%) među kojima je najuobličeniji neoliberalni koncept vrednosti (tako da ćemo i koristiti termine „neoliberalizam" i „neoliberalne vrednosti").

Dinamički gledano, mora se postaviti pitanje: da li sada na vrednosnom spektrogramu radnika Srbije vidimo pomaljanje, izranjanje, uzdizanje socijaldemokratskog koncepta vrednosti iz nedefinisanog, neodređenog vrednosnog mešunga „svega i svačega" – ili je, s druge strane – socijaldemokratski koncept tek vidljivi ostatak svekolike vrednosne strukture koja se rastapa, koja je u rasulu, koja se deformiše i utapa u neodređenu smesu „svega i svačega". Drugim rečima, pitanje je da li smo svedoci rađanja uobličenih vrednosnih i ideoloških struktura ili njihovom

9 Centar za razvoj sindikalizma i Fondacija Friedrich Ebert su 2012. godine realizovali „Školu za mlade istraživače" sa 15 polaznika koji su odabrani među 58 prijavljenih studenata fakulteta društvenih nauka i onih koji su upravo završili ove fakultete. Cilj „Škole" bio je uvođenje polaznika u istraživačku problematiku preko rada na istraživačkom projektu „Rašireност i nosioci socijaldemokratskih uverenja u Srbiji". „Predavači" i medijatori bili su: socijalni psiholozi dr Mirjana Vasović i dr Dragan Popadić, kao i sociolozi dr Miroslav Ružica, dr Neven Cvetičanin i Srećko Mihailović.

Finalni rezultat rada „škole" bio je projekat za istraživanje vrednosti socijalne demokratije, utvrđeni pokazatelji socijaldemokratskih vrednosti, napravljen upitnik... Polaznici škole su potom intervjuisali u proleće 2013. godine 600 radnika, izvršena je statistička obrada podataka, sačinjena je interpetacija rezulatata istraživanja – od 15 polaznika škole 12 je napisalo „završni rad". Petoro polaznika ove „Škole" imaju priloge u zborniku radova „Levica u postkriznom kontekstu" (urednik Zoran Stojiljković, izdavači: FES i Centar za demokratiju FPN; 2013): Aleksandra Nikolajević, Duško Balenović, Srđan Jelić, Marija Stevuljević i Vojislav Mihailović. Ovaj naš prilog u ovom zborniku takođe nastaje na podacima prikupljenim u pomenutom istraživanju i na tekstovima objavljenim u pomenutom zborniku.

Neophodno je reći da uzorak od 600 ispitanika (kvotni izbor), nije reprezentativan, a nismo vršili ni reponderaciju rezultata (smatrali smo da su osnovne grupe ispitanika ipak premale te da nisu dovoljno relevantne za preračunavanja i za ekspanziju na celu populaciju radnika). Dakle, rezultate istraživanja koji se koriste u ovom prilogu, treba uzeti sa rezervom. Reč je o indicijama a ne o pouzdanim nalazima!

postepenom nestanju i rastapanju u jedan bezoblični mešung? Rasap ili rađanje socijalnih i političkih vrednosti, nastajanje ili nestajanje vrednosnih sistema, evolucija ili devolucija?

U ovom kontekstu značajne su dve pretpostavke koje formuliše Mladen Lazić "dalje opadanje sistemske disonance (odnosno, rastuće prihvatanje onih vrednosti koje podržava ju opšti politički i ekonomski liberalizam: 'normalizovanje' univerzalne tržišne ekonomije i nepovredivost privatnog vlasništva, podrška višestranačkom političkom takmičenju i sl)"; i drugo "neizvesne promene pojavno-istorijske disonance, zbog produbljivanja ekonomske krize i pogoršavanja materijalnog položaja širokih slojeva stanovništva /.../ u vidu mogućeg opstajavanja ili, čak, rasta prihvatanja određenih redistribucionih vrednosti: podržavanje državnog intervencionizma na područjima na kojima kriza pogađa osnovne životne preduslove stanovništva: zapošljavanje, zarade, ekonomske nejednakosti, itd." (Lazić i Pešić, 2013: 285-6).

Kada je reč o našim nalazima treba iskazati jednu metodsku napomenu. Naime, kada se vrednosti socijalne demokratije posmatraju pojedinačno, onda ni u jednom slučaju nismo našli dominaciju mešanog odnosa prema datim vrednostima; u svim slučajevima je veći broj ispitanika odbacivao ili prihvatao datu vrednost; dominirala je, dakle, konzistentnost.

U grupi vrednosti sa najvećim postotkom jednotrećinskog „mešanog odnosa" (između 29% i 36%) su: vrednosni odnos prema civilnom društvu, prema ulozi države (jaka ili slaba), prema solidarnosti (!), sindikalizmu, tipu društvene promene (mirne *vs.* nasilne) i orijentacije prema sigurnosti. U grupi vrednosti sa manjim postotkom „mešanog odnosa" (između 15% i 24%) su: odnos prema autoritarnosti, egalitarizmu, rodnoj ravnopravnosti, sekularnosti, nacionalizmu i libertetskim vrednostima.

U proseku, jednu četvrtinu intervjuisanih radnika obeležava „mešani" odnos prema ispitivanim vrednostima, oni istovremeno i prihvataju i odbacuju datu vrednost. Sumiranje pojedinačnih vrednosti u vrednosne klastere, uvećava „vrednosnu zbrku" približno za dva i po puta, od nekih 25% na 60%. Vidljivo je, dakle, da do „mešanja" vrednosnih orijentacija dolazi onda kada te orijentacije „pakujemo" u neke celine, a tu se onda javlja još manja konzistentnost. (Sa dosta cinizma, mogli bi da tvrdimo da ova „zbrka vrednosti" odgovara zbrci vrednosti koja postoji u programima naših političkih partija.)

Usput da skrenemo pažnju na zanemarivanje neopredeljenih, izmešanih, oni koji nisu ni tamo ni ovamo, konfuznih... u interpretaciji empirijskih istraživanja. Sofisticirana statistika može mnogo toga da „argumentuje" ako se istraživač tvrdo drži svoje teorije. Teorijski fanatizam uvek ide na štetu empirijskih činjenica. Logika statistike bez istraživačke logike može da zavede istraživača i da ga uputu u pogrešnom smeru. Faktorska analiza je istraživačka alatka koja ne može da zameni glavu (um) istraživača. Ne treba očekivati od statistike da razmišlja, već od istraživača. Savremena statistika je veličanstveno orudje, ali samo za profesionalno poštene, obrazovane i misleće istraživače.

VREDNOSNI PROFIL SOCIJALDEMOKRATIJE MEĐU RADNICIMA

Od 15 ispitivanih vrednosnih orijentacija u ovom finalnom radu raspolažemo podacima za 13 vrednosnih orijentacija, za tri orijentacije možemo reći da su relativno univerzalne, tj. da ne deferenciraju odnos radnika prema socijalnoj demokratiji. Reč je o autoritarnosti (Ck=0,10), nacionalizmu (Ck=0,14) i sekularizmu (Ck=0,22). Ove tri vrednosne orijentacije su gotovo podjednako prisutne i među onima koji su socijaldemokratski orijentisani i među onima koji inkliniraju ka drugim ideologijama, pa čak i među onima čiji su vrednosni koncepti prilično zbrkani. Radnici su, dakle, više autoritarni nego što nisu autoritarni (73% prema 12%), više antisekularno nego sekularno orijentisani (58% prema 21%) i skloniji ne-nacionalizmu nego nacionalizmu (55% prema 22%).

Tabela 2. *Distribucija 13 pokazatelja vrednosnih orijentacija radnika i korelacija sa ukupnim skorom na skali socijalne demokratije (u %)*

Neoliberalizam			**Socijalna demokratija**	
+ +	+	**0**	+	+ +
Autoritarnost – Ck=0,10				
49	25	14	10	2
Nacionalizam – Ck=0,14				
23	32	23	16	6
Sekularizam – CK=0,22				
26	32	21	12	9
Političke slobode – Ck=0,22				
0	10	24	29	37
Egalitarizam – Ck=0,31				
0	3	15	35	47
Civilno društvo – Ck=0,32				
12	27	36	18	7
Solidarnost - Ck=0,39				
1	16	31	30	22
Rodna ravnopravnost – Ck=0,40				
5	4	20	30	41
Nasilne *vs.* mirne promene – Ck =0,40				
2	15	30	31	22
Slaba *vs.* jaka država – Ck=0,41				
2	13	33	36	16
Sigurnost – Ck=0,44				
0	1	6	24	69
Sindikalizam – Ck=0,45				
1	8	31	36	24
Anti *vs.*prosocijalni razvoj – Ck=0,45				
0	2	29	42	27

Tri vrednosne orijentacije su u korelaciji osrednje intenziteta sa socijaldemokratskim konceptom – reč je o političkim slobodama (Ck=0,28), egalitarizmu (Ck=0,31) i odnosu prema civilnom društvu (Ck=0,32). Ove vrednosti socijalna demokratija deli u određenom omeru sa većinom drugih ideoloških koncepata, pa se ne može reći da su one tipične samo za socijalnu demokratiju. Međutim, to ne znači da oni koji pozitivno vrednuju civilno društvo, koji su naklonjeni egalitarizmu i oni koji više preferiraju političke slobode – proporcionalno raspodeljeni među socijaldemokratski orijentisanim i neoliberalno orijentisanim randicima. Naprotiv, medju socijaldemokratima je više onih koji cene civilno društvo, političke slobode i egalitarizam – nego među neoliberalima.

Na kraju, imamo sedam vrednosnih rijentacija koje su u toliko jakoj korelaciji sa generalnim konceptom socijalne demokratije, da možemo reći da one , u stvari, i čine koncept socijalne demokratije. Dakle, vrednosni koncept socijalne demokratije među radnicima naročito grade sledeće vrednosti:

· orijentacija ka solidarnosti (Ck=0,39),
· orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti (Ck=0,40),
· orijentacija ka mirnim društvenim promenama (Ck=0,40),
· orijentacija ka konceptu jake države (Ck=0,41),
· orijentacija ka sigurnosti (Ck=0,44),
· orijentacija ka sindikalizmu (Ck=0,45) i
· orijentacija ka socijalnom razvoju, odnosno državi blagostanja (Ck=0,45).

Kada iz distribucija pokazatelja 13 vrednosnih orijentacija isključimo one koji su svrstani u kategoriju „mešovito" i zadržimo samo one koji dosledno prihvataju ili odbacuju određenu vrednost (one koji imaju konzistentan odnos prema datoj vrednosti), onda dobijamo sliku vrednosne zasićenosti prihvaćenog socijaldemokratskog vrednosnog koncepta. Shodno tome, među radnicima koji prihvataju vrednosni koncept socijalne demokratije nalazimo polovinu svih onih koji su za ili protiv koncepta jake države (52%), onih koji odbacuju ili prihvataju solidarnost (52%) i 53% onih koji su za ili protiv mirnih društvenih promena, tri petine onih koji prihvataju ili odbacuju vrednosti sindikalizma (60%), dve trećine onih koji se zalažu ili protive socijalni razvoj, odnosno konceptu socijalne države (69%), gotovo tri četvrtine onih koji su za ili protiv rodne ravnopravnosti (72%) i čak 93% onih koji pozitivno ili negativno vrednuju socijalnu i svaku drugu sigurnost. Naravno, shodno onome što smo već naznačili: u distribuciji onih ispitanika koji imaju jasna a ne pomešana vrednosna opredeljenja, vrednosni koncept socijalne demokratije grade oni ispitanici među radnicima (28% od svih ispitanika) koji su za koncept jake države, koji prihvataju solidarnost, koji su za mirne društvene promene, onih koji prihvataju sindikalizam, onih koji prihvataju koncept socijalne države i onih koji posebno cene socijalnu sigurnost.

Nasuprot vrednosnom konceptu socijalne demokratije, nalazimo ostale vrednosne orijentacije koje smo uslovno rečeno nazvali neoliberalnom vrednosnom orijentacijom (12% od ukupnog broja ispitanika). Tu nalazimo 7% onih koji pozitivno ili negativno vrednuju socijalnu i svaku drugu sigurnost, 28% onih koji su za ili protiv rodne ravnopravnosti, 31% onih koji se zalažu ili protive socijalnom karakteru razvoja, odnosno oni koji su za ili protiv koncepta države blagostanja, 40% onih koji prihvataju ili odbacuju vrednosti sindikalizma, 47% onih koji su za ili protiv mirnih društvenih promena, po 48% onih koji odbacuju ili prihvataju solidarnost i onih koji su za ili protiv koncepta jake države. Dakle, kada zaključujemo samo na osnovu onih koji su za ili protiv 13 analiziranih vrednosnih orijentacija, onda nalazimo da je neoliberalni koncept među radnicima obeležen: prihvatanjem koncepta slabe države, odbacivanjem solidarnosti, zalaganjem za mirne društvene promene, odbacivanjem države blagostanja, odbacivanjem koncepta sigurnosti...

TRI GLAVNA NALAZA ISTRAŽIVANJA RAŠIRENOSTI VREDNOSTI MEĐU RADNICIMA

Tri glavna nalaza istraživanja raširenosti vrednosti socijalne demokratije među radnicima su: (1) niska korelacija sa sociodemografskim varijablama, (2) dominacija preferencije (socijalne) sigurnosti među radnicima, i (3) obim mešovitih vrednosnih orijentacija.

Nijedna od testiranih socio-demografskih varijabli ne diferencira odnos radnika prema socijalnoj demokratiji i neoliberalizmu. Nijedan koeficijent kontigencije u slučaju sledećih varijabli ne prelazi granicu od 0,20 što ukazuje na zanemarljivu korelaciju. Dakle, socio-demografske varijable kao što su pol, starost, zanimanje, školska sprema, zaposlenost, veličina naselja, odnos prema religiji, prosečna mesečna primanja... ne utiče iole bitnije na odnos radnika prema vrednostima socijalne demokratije (videti tabelu 3).

Ovaj nalaz, iako je reč o indiciji a ne o pouzdanom istraživačkom nalazu (s obzirom da se zasniva na ne-reprezentativnom uzorku od 600 radnika), upućuje na hipotezu da je socijalna demokratija u Srbiji izgubila svoje socijalno utemeljenje. Drugim rečima, mi u istraživanju vrednosnih orijentacija među radnicima, nalazimo vrednosti socijalne demokratije bez obzira na bliža socijalna obeležja radnika. Nema statistički značajne razlike između raširenosti vrednosti socijalne demokratije među s jedne strane nekvalifikovanim, polukvalifikovanim, kvalifikovanim i visokokvalifikovanim radnicima, i sa druge strane, među stručnjacima (radnike raznih kvalifikacija uzimamo za pokazatelj odnosa radnika prema socijalnoj demokratiji, a stručnjaka za pokazatelj odnosa „srednje klase" prema vrednosnom konceptu socijalne demokratije).

Tabela 3. *Grupe zanimanja i vrednosne orijentacije (u%)*

Grupe zanimanja	Orijentacija ka socijaldemokratiji	Mešovite orijentacije	Neoliberalna orijentacija	Ukupno
NK i PK radnici	28	64	8	100
KV i VK radnici	21	66	13	100
Tehničari i službenici - srednja škola	33	53	14	100
Stručnjaci - visoka škola	29	60	11	100
Prosek	**28**	**60**	**12**	**100**

Ck=0,12

Značajan nalaz (preciznije rečeno radi se o indiciji nalaza, s obzirom na karakter uzorka na kojem je obavljeno istraživanje) predstavlja obrazovni nivo radnika koje karakterišu mešovite vrednosne orijentacije. Naime, pomešane orijentacije i vrednosna zbrka izgleda da nisu obeležje manje obrazovanih, a konzistentan odnos prema vrednostima, obeležje onih koji imaju više obrazovanje. Naši nalazi govore da najviše konsistentnog vrednosnog opredeljenja nalazimo kod ispitanika sa srednjom školom – tehničari i službenici imaju 47% konsistentnih vrednosnih stavova, a tek potom slede oni sa najvišim obrazovanjem – stručnjaci 40% konzistentnih vrednosnih stavova. I u slučaju radnika, tj. razlike u stepenu konzistentnosti između s jedne strane NK i PK radnika, i sa druge strane, KV i VK radnika, nalazimo da veća kvalifikacija nije povezana sa većom konzistencijom, čak je za dva postotka veća kozistencije kod prvih od ovih drugih (36% prema 34%).

Tri petine ispitanih radnika smo svrstale u kategoriju onih koji su obeleženi „mešanim" vrednostima. Jednostavno rečeno troje od pet radnika ne razaznaje jasno, zbunjeni su različitim interpretacijama loše stvarnosti, ne znaju u šta da veruju, čine im se istinite i potpuno oprečne činjenice, lakše se vezuju za ljude nego za koncepte, prosto rečeno - vrednosti su im zbrkane. Zbrka u glavama radnika niti je stvorena ni iz čega, niti je autohtona, niti endemska. Ona je pre svega rezultat prožimanja: zbrkane stvarnosti, zbrkane iterpretacije stvarnosti i sve prekarnijeg položaja samih radnika i njihove nemoći da samostalno a shodno svom položaju i svojim interesima, interpretiraju datu stvarnost i prihvate njeno konzistentno vrednosno uobličavanje.

Rezultati našeg istraživanja pokazuju postojanje verovanja i pristajanje uz potpuno oprečne činjenice; otkud tolika relativizacija da mislimo kako je nešto istovremeno i dobro i loše, i crno i belo, i gore i dole, i levo i desno... da verujemo i onima koji hvale tržište i onima koji kude tržište, i onima koji kažu da je nebo visoko a more duboku i onima koji nam kažu da možemo da pregazimo more samo da zasučemo nogavice i da letimo nebom samo treba da mašemo rukama...

Možda je svojevrsni pandan ekspanziji vrednosnog galimatijasa, upravo nekonzistentnost raznih ideoloških interpretacija postojeće i poželjne stvarnosti, a nadasve prikrivanja suštinskih posledica aktualnih kontradikcija rada i kapitala[10]. Tako danas isti ljudi istovremeno govore i o dostojanstvu rada, o pristojnom radu i o potrebi njegove fleksibilizaicje. Neoliberalni kapitalisti osporavaju legitimnost pristojnog rada, to čine i njihovi trabanti u teorijskim opravdanjima neoliberalizma, to svakodnevno čine i plaćeni „analitičari", a vidimo ovih dana da će im se pridružiti i vladajuća partijska koalicija i njihova većina u Skupštini Srbije. Pristojan je samo nesigurni rad, pristojni su samo prekarni radnici. Prekarijat je, kaže Pjer Burdije (*Signalna svetla*) sastavni deo jednog *modusa dominacije* novog tipa, zasnovanog na uspostavljanju opšteg i trajnog stanja nesigurnosti čiji je cilj da primora radnike na potčinjenost, na prihvatanje eksploatacije.

Naličje koje objašnjava ekspanzuju vrednosnog galimatijasa čine pojave kao što su fleksibilizacija rada i radnika, brutalizacija rada, destrukcija rada, fragmentacija radništva, prisilna individualizacija radnika, društveno isključenje radnika, prevođenje proletarijata u prekarijat...

U modernom dobu sigurnost je smeštena u rad, a rad u središte ljudske egzistencije. Rodno mesto nesigurnosti je fleksibilni rad, a to je svaki rad koji nije osmočasovni rad u radnom odnosu na neodređeno vreme. Fleksibilno zaposlenje je svaki oblik zaposlenja koji ne predstavlja zaposlenje s punim radnim vremenom na neodređeni rok – to su razni naslovi za razne oblike destrukcije rada - posao sa fleksibilnim radnim vremenom, nesigurno zaposlenje, atipično zaposlenje, uslovno zaposlenje, povremeni i privremeni rad, rad na određeno, radnici na lizing, sezonci, nadničari... Destabilizacija i brutalizacija rada, njegova fleksibilizacija i fragmentacija; neizvesnost radnog odnosa i njegovo mrvljenje, povremenost i privremenost radnog odnosa – sve je to isčašilo sam rad, pa time i sigurnost radničke egzistencije. Radnička egzistencija postaje neodređena, fluidna, neizvesna...

Rad konstituiše društvene odnose (Meda, 1995). Svekolika fleksibilizacija rada je umnogome istovremeno i destrukcija rada koja, potom generiše destrukciju društvenih odnosa, a u svakom slučaju socijalnu ekskluziju radnika.

Pojmovni otac prekarijata, Gaj Standing, smatra da se u ovoj „novoj klasi" kumulira potencijalna opasnost zato što prekarne radnika brojne i duboke frustracije i zasićenost osećajem nepravde - čine prvim ciljevima populizma i ekstremizma. Sve veća i veća brutalizacija rada stvara osjećaj bespomoćnosti, pomirenosti i osjećaja beskorisnosti čije su posljedice agresija i nezadovoljstvo koji će naravno biti usmjereni na političare na vlasti – i to s dobrim razlogom (Asbj rn Wahl i Roy Pedersen).

Ukupno uzev, poenta je u tome što je vrednosna zbrka, vrednosni galimatijas u stvari rezultanta svekolike ne-sigurnosti modernog radnika; ta ne-sigurnost i konstantna neizvesnost, ta prekarnost i nije mogla bilo šta drugo da generiše osim svakojake zbrke u glavi i straha u srcu!

Malo šta smo utvrdili u našem istraživanju. Naš nalaz da gradjani Srbije imaju nekonzistentne vrednosne sisteme ni po čemu nije nov. Jedino što je novo to je skretanje pažnje na taj fenomen koji se u nas sve češće previdja. No, hoćemo, barem u naznaci, da ukažemo i na to kako vrednosno praznoću sami istraživači svesno zaobilaze i kao da nastoje da je zabašure. A uostalom, a zašto bi vrednosti koje dati pojedinac prihvata, uopšte i bile konzistentne, medjusobno dosledne, neprotivrečne... Zašto bi čovek uopšte i morao da se opredeljuje, da vrednuje, da bira... Što reče Kolakovski: Nedoslednost je jednostavno skrivena svest o suprotnostima sveta.

10 *Kontradikcija izmedu najamnog rada i kapitala* i dalje zauzima centralno mesto u kapitalističkom obliku proizvodnje: hegemonija 'neoliberalizma' je značila da je udeo nacionalnog prihoda u obliku nadnica bio drastično redukovan, uz istovremenu sveobuhvatnu preraspodelu sa prihoda od nadnica, na prihode od imovine i kapitalnih profita – što je bilo podsticano i poreskom politikom. (Deppe, 2013).

Ukupno uzev, i medju pomešanim vrednostima naših ispitanika, i u njihovoj konfuzikji i anomiju, naziru se manje ili više i neoliberalizam i socijalna demokratija. Ovo je vreme njihovog suočavanja, a ponegde i sučeljavanja; neoliberalizam, bez obzira da li postoji ili ne postoji u ekonomskim pričama, bez obzira da li je „bućkuriš ideja“[11] ili čarobna batina, svetlo na kraju tunela, konačno i jedino rešenje – na jednoj strani, i na drugoj – socijalna demokratija, od suprotstavljanja ne/postojećem neoliberalizmu do koketiranja pa i ljubavnog zagrljaja sa neoliberalizmom na „trećem putu“ a i na ostalim. Može li čovek tu videti razliku, ili je zaista „sve isto i svi su isti“. Ko je „lud“, a ko „zbunjen“?

LITERATURA

1. Burdije, Pjer. 1999. *Signalna svetla*. Beograd: zavod za udžbenike i nastavna sredstva
2. Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika
3. Frank Deppe, Frank. 2013. „Socijalizam u XXI veku – više od utopije“. U: Veselinović Ana i dr. (ur). Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung
4. Kolakovski, Lešek. 1964. *Filozofski eseji*. Beograd: Nolit
5. Lazić, Mladen i Slobodan Cvejić. 2006. “Changes in the Recruitment Patterns og the Economic and Political Elites in Serbia”. Sociologija. Vol. XLVIII, N° 2. str. 97-112.
6. Lazić, Mladen. 2011. “Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji”. *Politička misao*. God. 48, br. 3, str. 123-144.
7. Lazić, Mladen. 2011. “Postsocijalistička transformacija u Srbiji: društveni akteri i društvene promene”. U: Mihailović, Srećko (ur). *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu*. Beograd: FES, CSSD, CeSID. Str. 41-55.
8. Lazić, Mladen i Jelena Pešić. “Društvene promene vrednosnih orijentacija pripadnika osnovnih klasa u Srbiji”. U: Lazić i Cvejić (prir). *Promena osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*. Beograd: Čigoja i ISI
9. Meda, Dominique. 1995. *Le travail, une valeur en voie de disparition*. Edition Alto-Aubier
10. Pantić, Dragomir. 1977. “Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva”. U:
11. Mihailo V. Popović i drugi. *Društveni slojevi i društvena svest*. Beograd: Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka. Str. 269–406.
12. Pantić, Dragomir. 2003. „Kulturno-vrednosni rascepi kao determinante partijskog pregrupisavanja u Srbiji“. U: *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung – Institut društvenih nauka
13. Ružica, Miroslav. „Prekarijat: Nova opasna klasa?“ B&F, broj 86, april 2012.
14. Sekulić, Duško.2011. ”Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena”. *Politička misao* 48, 3: 35-64.
15. Šram, Zlatko. 2007. “Anomija, depresivnost i antizapadna orijentacija”. *Revija za sociologiju*. Vol XXXVIII., No 3–4: 103–118.
16. Vasović, Mirjana. 1998. “Vrednosne pretpostavke demokratske transformacije”. U: S. Samardžić et al (ur). *Lavirinti krize*. Beograd: Institut za Evropske studije
17. Županov, Josip. 2002. *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma: odabrane rasprave i eseji (1995–2001)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
18. Wahl, Asbjørn i Roy Pedersen „Cena političkih kompromisa“, Zarez 367, http://www.zarez.hr/clanci/cijena-politickih-kompromisa.

11 Joseph Stiglitz: http://www.project-syndicate.org/commentary/the-end-of-neo-liberalism-

TERRA INCOGNITA LIBERALIZMA

Apstrakt

Rad ima za cilj da ukaze na neka promišljanja o budućem svetskom ekonomskom sistemu, na promene u svetskoj ekonomiji koje zahtevaju i nove odgovore nauke, te na načine na koji se vode ekonomske politike .Na nacionalnom i na medjunarodnom planu ne negira se liberalni pristup,kao validan, ali je intervencionizam u usponu.Ključno pitanje je kako napraviti pravi odnos izmedju države i tržišta, odnosno prve da ne guši svojim intervencionizmom kreativnost, inovativnost i konkurentnost, a drugog da fleksibilno i efikasno deluje na eksterne šokove i minimizira uslove za nastanak novih kriza. Pitanje je relevantno i za Srbiju, koja je u ozbiljnoj ekonomskoj krizi i pred značajnim reformama ekonomskog sistema.

Ključne reči: *liberalizam, intervencionizam, GVC, quantitative easing, regionalizam*

Abstract

The purpose of this article is to present some reflexions on future economic system, changes in world economy that require new scientific approaches as well as to demonstrate new paths of economic politics. Whereas the liberalism is still major approach at national and international plan, interventionism is increasing. The key question is how to balance relation in between the State and the Market, having said that, avoid that State suffocates creativity, innovation and competition and enable the Market to respond in efficient and flexible way to external shocks and minimize appearance of new crisis. This question is also relevant for Serbia, which is in deep economic crisis and before important reforms of economic system.

Key words: *liberalizam, intervencionizam, CVC, quantitative easing, regionalizam*

1. UZROCI KRIZE I MLAKI IZLAZ I POSLE 7 GODINA

Uzroci krize su brojni, ali je okidač predstavaljala preterana ekspanzija kredita. Aprecijacija vrednosti aktive , odnosno porast cena nekretnina u SAD (oko 30% od 2003 do izbijanja krize), dok je u zemljama kao što su Irska i Španija rast je bio još veći, je stimulisalo kreditnu aktivnost izazivajući veće zaduženje domaćinstva , odnosno porast leveridža.Visok leveridž beležen i u finansijskim i nefinansijskim institucijama bio je podržan nelikvidnim obezbedjenjem. Krizi su doprineli i nastanak novih instrumenata , ekpanzija tržišta derivata odnosno sekjuritizacija , i shadow banking sistema.Zavisno od stava, analitičari daju veći ili manji značaj pojedinim od navednih uzročnika krize,ali izgleda da je jedinstven stav da je u sistemu bilo „suviše finansija", koje su ostvarivale malu dodatnu vrednost uz suviše velike rizike.

Transformacija finansijske krize u svetsku ekonomsku krizu je produbljena izbijanjem krize javnog duga u zemljama eurozone i produžila globalnu krizu.

Ako su uzroci krize bili specifični (otud i metafora za nju „ crni labud"-Taylor i Willians), specifičnost je i u tome što je kriza izbila u razvijenom delu sveta, dok su zemlje sa brzorastućim ekonomijama bile u prvoj fazi „ spasioci" posrnulih ekonomskih subjekata.Uspevale su da održavaju visoke stope rasta da bi zbog pada agregatne tražnje i one u 2013. zabeležile niže stope ekonomskog rasta.

Prva reakcija u zemljama sa krizom hipotekarnog duga bila je usmerena na one mere koje su imale za cilj da povrate poverenje klijenata (po uzoru na norvešku krizu 90 tih godina) uz bayout aktivnosti koje su zatim bile pracene preduzimanjem nekonvencionalnih mera monetarne

politike : quantitative easing su imale za cilj da se kupuju loši dugovi radi sprečacanja pada rejtinga prezaduzenih subjekata i radi ubacivanja likvidnosti u sistem.Fiskalna politika je kombinovana sa monetarnom politikom i mere oštre štednje naročito su morale da budu primenjene u eurozoni.Posledice krize su porast nezaposlenih, posebno mladih , veoma mlak ekonomski rast u razvijenim zemljama i pad u zemljama sa brzorastućim ekonomijama. Ne postoji jedinstven koncept ekonomske politike, jer se uočava da je u Kini merkantilizam na snazi, u Japanu ekonomska politika –abenomika- sa relativno ekspanzivnom monetarnopm i fiskalnom politikom i merama koje imaju za cilj strukturne promene (tzv „ tri strele“)., u zemljama eurozone velika štednja na svom novoima radi fikalne konsolidacije i strukturnih promena.

2. NEKE OD ZNAČAJNIH PROMENA U SVETSKOJ EKONOMIJI?

Finansijalizacija svetske ekonomije je uočena kao negativna pojava, koja moze destabilizirajuće da deluje na svetsku ekonomiju. Jednu od definicija finansijalizacije je dao Epstein da „ finansijalizacija predstavlja veću ulogu finansijskih tržišta,finansijskih subjekata, finansijskih institucija u domaćim i medjunarodnih ekonomskim transakcijama „Zbog suviše finansija u svetskoj ekonomiji , celokupni sistem se prvi našao pod lupom ozbiljne analize i pronalaženja rešenja za izgradnju sistema koji bi bio stabilan i sposoban da odgovori na eksterne šokove.

Internacionalnizacija proizvodnje putem tzv globalnih lanaca vrednosti (GCV) Medjunarodna proizvodnja je sve više organizovana kao podela zadataka medju vise ekonomskih subjekata i medju više zemalja.Ovakav način proizvodnje je otvorio brojna pitanja,od onih koja su vezana za razvoj, do onih koja se tiču trgovinske politike.

Istraživanja su pokazala da pri postojanju GVC se smanjuje potreba za uvodjenjem protekcionističkih mera. Oni doprinose povećanju produktivnosti. U izvesnim slučajevima mogu da dovedu do porasta nezaposlenosti odredjenih kvalifikacija radnika, ali dugoročno su efekti pozitivni.Pojam konkurentnosti se transformisala. Izračunavanje efektivnog deviznogkursa ne ukazuje na razlike u konkurentnsti, zbog prirode procesa proizvodnje. To je pokrenulo brojne istraživače da pokušaju da kreiraju novu meru konkurentnosti kao što je intergated effective exchnge rate(Mohammed and Vichyonoud, 2011), goods real effective exchange rate(Bayoumi, Saito and Turunen,2013), odnosno ukazivanjem na potrebu da se konkurentnost ne meri cenama finalne robe, već merenjem cena faktora, ali jos uvek nisu pronadjene metode koje bi se ocenile zadovoljavajućim.

Takodje ostaje otvoreno pitanje uticaja volatilnosti kretanja deviznih kurseva na trgovinske tokove. Tang,2011 je zaključio da trgovina zadacima (trade in tasks) reaguje različito na promene deviznog kursa i da postoji razlika u transmisionom mehanizmu deviznog kursa na trgovinu finanlnim proizvodima i na trgovinu zadacima.Neka istraživanja su pokazala da su kompanije koje su bile agazovane u GCV bile manje pod uticajem volatilnosti DK, jer su delovali uravnotežavajući efekti.[1]

Ostaje otvoreno i pitanja da li ovakva organizacija proizvodnje doprinosi i u kojoj meri doprinosi ekonomskom rastu manje razvijenih zemalja? Odgovor na to pitanje zavisi od toga koju vrstu zadataka obavljaju kompanije u kojim zemljama.Ako je reč o manje razvijenim zemljama i ako kompanije tih zemalja dobijaju zadatke niže faze prerade, teško je pretpostaviti da će efekti na ekonomski rast i transfer tehnologije biti značajni. Oni doduše mogu da budu pozitivni zbog efekta learning by exporting, ali sa malim izgledima ekonomskog napretka ili strukturnog prilagodjavanja.Medjutim, rast ne treba meriti samo sa stanovišta preradjivačke industrije,čija proizvodnja odnosno proizvodnja intermdijarnih proizvoda je najznačajnija u sistemu GVC, već i uslugama jer ovaj oblik proizvodnje uključuje i brojne usluge (finansijske, konsultantske,

1 IMF, Trade interconnectedness: the world of global value chain, August 26,2013.

poslovne i dr.) Na značaj usluga ukazuje i definicija Baldwina (2011) koja kaze da „ trgovina lanaca pronude predstavlja mešavinu tokova robe, investicija, usluga, tehnologija i ljudi preko granica i bitno se razlikuje od trgovine finalnim proizvodima“[2]OECD procenjuje da je udeo usluga u robi proizvednenoj na ovaj način oko 30%.[3]

Naredna važna odobenost svetske ekonomije je marginalizacija STO i jačanje regionalizma. Bilateralni i plurilateralni aranžmani su u usponu. Prema podacima STO (WTO,Annual Report 2012)u svetu su tokom 2012 registrovana 29 nova regionalna aranžmana, dok je ukupan njihov broj 407.Ono što karakteriše ove aranžmane je da nisu isključivo preferencijalni. Po teoriji regionalni aranžmani mogu da imaju efekata kreiranja i skretanja trgovine. Raniji tako zaključeni aranžmani su po pravilu stavljali u povoljniji položaj zemlje unutar u odnosu na one van.Ovi novi aranžmani težište stavljaju na četiri oblasti: konkurenciju., investicije, intelektualnu svojinu i kretanje kapitala.Uglavnom ovi sporazumi preuzimaju pravila STO , ali ih značajan broj prevazilazi i liberalniji su. Bez obzira kakva je njihova priroda, činjenica je da marginalizacija STO nikome nije od koristi , jer je svaki multilateralizam bolji i od najboljeg regionalizma.

Kriza je za posledicu imala i jačanje protekcionizma , odnosno intervencionizma države u ekonomskim odnosima s inostranstvom. Mere protekcionizma se ispoljavaju u obliku trgovinskih lekova (antidamping i mere samozaštite- 0,2% svetskog izvoza) , kao i od drugih mera koje se posebno ispoljavaju u povećanju carina i komplikovanja carinske procedure- 1,1% svetskog izvoza[4]. Ukupan broj restriktivnih mera je u 2013. iznosio 407, što je značajan porast u odnosu na 308 zabeleženih u 2012.

Jačanje tit for tat tegovinskih mera koje su bile veoma popularne u periodu protekcionizma u medjunarodnim trgovinskim odnosima.

Marginalizacija STO se izmedju ostalog ispoljava i u nedovoljnim informacijama koje zemlje članice dostavljaju o merama trgovinske politike koje preduzimaju.

Snažna regulacija finansijskog sektora je bila očekivana, imajući u vidu da su bankarski sektor, odnosno prekomerni krediti bili okridač svetske finansijske krize. U okviru mera G-20 Financial Stability Board (FSB) koji je ovlašćen da koordinira regulativu nacionalnih finansijskih vlasti i tela za standardizaciju na medjunarodnom planu je zaslužan za donošenje posebno sledećih pravila:

- Usvajanje Bazela III , koji predstavlja prvi institut makroprudencijalne kontrole,
- donošenje pravila koja su vezana za poslove derivata,
- pravila o liquidity coverage ratio (LCR)- pravilo po kojem su banke u obavezi da imaju visokokvalitetna kratkoročne sredstva koje mogu brzo i lako da na privatnom tržištu petvore u gotovinu u cilju zadovoljenja dnevnih potreba za likvidnosću u priodu od 30 kalendarskih dana stress testa,
- FTB je 2014. napravio spisak od 29 banaka u svetu, koje se mogu smatratin značajnim za svetski finansijski sistem i koje bi po pravilu too big to fail trebalo da imaju zaštitu države u slučajevima da se suoče sa problemima, kako bi se sprečili negativni efekti na globalnom planu,[5]

---

2 Baldwin,Richardn 2011, 21st Century regionalism, Fitting the gap between 21st century trade and 20th century trade rules, CERP Policy inside 56, CERP, London

3 Interconnected economies, benefiting from global value chains, syntesis report, OECD 2013.

4 Brazil je u okviru programa Inovar auto propisao da je u proizvodnji automobila potrebno i investiranje u domaće inovacije i da se je neophodno da se zadovolje odgovarajući standardi u korišćenju benzina do 2015.,a ako do toga ne dodje će se propisati visoke akcize i visoke carine u domaćoj prodaji. Državne kompanije i banke takodje ohrabruju domaće inovacije .

5 Ovaj princip je napušten kada je u SAD odlučeno da se ne interveniše i da se pusti da bankrotira Lehman Brothers.Napuštanje u konkretnom sluaju ne podrazumeva i da je ovo pravilo i generalno napušteno.

- prihvatanje principa prakse zdrave konkurencije u cilju izbegavanja loših podsticaja za preusmeravanje rizika.[6]

FSB je posebnu pažnju posvetio i rasmatranju načina regulisanja shadow banking, koji se bavi poslovima derivata i alternativnim posredovanjem.Shadow banking je prema procenama raspolagalo 2011 sa oko 25% finansijske aktive odnosno 65 triliona USD.Iako nastalo u SAD ovo bankarstvo je postalno globalno relevantno, budući da je proširilo poslovanje na eurozonu i zemlje sa brzorastućom ekonomijom , a zbog načina poslovanja i volumena transakcija doprinosi povećanju rizika .Još nisu pronadjena rešenja koja bi bila opšteprihvaćena.

Generalno se rasmatra i način budućeg organizovanja banaka,jer se koncept univerzalnog bankarstva pokazao neadekvatnim za postojeće ekonomske odnose. Komercijalni deo banaka je imao visoku osetljivost na rastuće rizike i zaštitu klijenata, što nije slučaj sa investicionim delom koji je imao veoma malu averziju, odnosno visoku sklonost ka rizicima.

Medju najvećim inovacijama u upavljanju krizom je promenjana monetarna politika , posebno preko korišćenja swap linije FED sa pojedinim centralnim bankama i tzv quantitative easing (QE).Swap linije su bile zaključene sa centralnim bankama Brazila, Meksika, Singapura i J.Koreje nakon kolapsa Liman Brothers kada su bile suočene sa velikim odlivom dolara.Vrednost swapa je bila limitirana na 30 miliona dolara i prema ocenama eksperata mera je delotvorno i stabilizirajuće delovala . Sa centralnim banaka Velike Britanije, i ECC i Japana visina swap linije nije bila ograničena.Sa druge strane quantitatve easing je ppdrazumevao Ideju je da se kupe obveznice država dužnika koji nisu u stanju da o roku izvršavaju svoje obaveze po dugu, a u cilju sprečavanja pada njihovog rejtinga i pogoršanja položaja na tržištu kapitala .Ta likvidna sredstva su ubacivana u monetarni sistem radi stimulisanja tražnje . Najaktivnije u toj politici su bili FED, Bank of England, ECB i Bank of Japan.[7]

Ključno pitanje koje se postavlja šta će se desiti s a svetskom ekonomijom kada centralne banke ovih zemalja počnu da napuštaju ovu praksu? FED je u okviru tzv. forward guidence objavila da će postepeno smanjivati otkup dugoročnih obveznica, a da će volumen otkupa zavisiti od kretanja stope nezaposlenosti .U Velikoj Britaniji je to učinjeno na bolji način, jer je povlačenje iz ovih transakcija vezano za projicirani ekonomski rast, koji izvesno neće moći da bude ostvaren u periodu od 2-3 godine. Forward guidence FED , kada je najavljeno smanjenje mesečnih kupovina već prouzorkovalo negativne posledice na medjunarodnom planu, jer je kapital iz zemalja sa brzorastućim ekonomijama počeo da beži u očekivanju viših kamatnih stopa ka SAD, uslovljavajući deprecijaciju nacionalnih valuta pojedinih zemalja(posebno je merom bila pogodjena Indija, ali i druge zemlje sa brzorastučom ekonomijom)

Ove mere monetranih vlasti su imale i pozitivne i negativne efekte. Pozitivni su u tome, što su relativno brzo uticale na porast poverenja klijenata i sprečile su paniku koja je mogla da nastane po izbijanju krize,te doprinele povećanju likvidnosti neophodne ugorženim ekonomskim subjektima. Negativni efekti su u tome što one nisu uzrokovale uspostvljanje brze ravnoteže i ekonomskom rastu, kako se očekivalo.Značajan negativan efekat je pogoršanje bilansa stanja

6 Stijn Clarssens, Zoltan Pozsar, Lec Ratkovski and Mommohan Singh, Shadow banking: Economics and Policy Reserch, IMF, December 4, 2013.

7 Reč je o velikim dugoročnim programima za kupovinu dugoročnih privatnih i javnih dugova, koje su usvojile FED predvidjajući mesečne kupovine MSB i hartija Državne blagajne u vrednsti od 85 mlrd USD, Bank of England sa programom Bank of England s Funding for Lending Scheme, ECB preko QE i additional long term refinancing operations (LTRO) i programa kupovine aktive na privatnom i javnom tržištu obveznica i direktnih monetarnih transakcija (OMT) putem kojeg je obezbedjivana likvidnost za tržište suverenog duga, kao i Bank of Japan sa Quantitative and Quantitative Monetary Easing Programme.

centralnih banaka, koje u svojoj aktivi imaju oko 20 triliona USD odnosno 30% svetskog GDP. Kvalitet te aktive je u značajnoj meri sumnjiv.[8]

Reforma onog instucionalnog dela medjunarodnog monetarnog sistema oko MMF je u toku (promene kvota, uslovnosti i sl)Medjutim, najznačajnije u periodu od izbijanja krize je ipak promena stava ove medjunarodne orgnaizacije koja se odnosi na liberalizaciju kretanja kapitala.[9]

Stav MMF je da liberalizacija treba da bude „ dobro planirana" i postepena ," kako bi se obezbedilo da njena korist bude veća od troškova , jer može da ima značajne efekte na domaćem i medjunarodnom planu" Fond dalje ocenjuje da u odsustvu odgovarajuće finansijske regulacije i supervizije liberalizacija stvara opasnost od preuzianja suviše velikih finansijskih rizika, kao i da istorijsko iskustvo pokazuje da je često dovodila do finansijskih kriza ,a da je u periodu ove krize ona u nekim zemljama uslovila i „ značajne gubitke „ u outputu.Ključni zaključak je da ne postoji pretpostavka da je finansijska liberalizacija pravi cilj za sve zemlje u svako vreme.U preporučenom „ integralnom pristupu"Fond sugeriše da se pre liberalizacije ide na liberalizaciju SDI, preko dugoročnih portfolio investicija i nacionalnih portfolio investicija uz reformu ukupnog ekonomskog sistema od pravnog, računovodstvenog do korporativnog.

Promena stava Fonda je posledica pragmatičnog delovanja na uočene negativne pojave finansijske liberalizacije, posebno zbog pogrešnog usmeravnja priliva kapitala odnosno nesposobnosti pojedinih zemalja da ga plasiraju u produktivne investicije , ali i zbog neuspeha drugih zemalja da zaustave nekontrolisani priliv koji dovodi do krize i / ili pada proizvodnje.

U korporativnom upravljanju ako je reč o promenama one se ispoljavaju u daljem smanjenju troškova u cilju povećanja profitabilnosti. Zbog svoje finansijske snage velike korporacije postaju značajan partner države u kreiranju ekonomske politike, čak i u zemljama koje se ne temelje na anglosaksonskom sistemu poslovanja.Strateški cijevi kada se tiče performansi postaju sve zahtevniji, a od njihovog realnog projiciranja i ostvarenja zavisi nadoknada zaposlenim, čiji se rad skoro na dnevnoj osnovi ocenjuje. Vodeći tip organizacije poslovanja je po engleskom The Econimist nazvano montesori menadzment, prema Montesori metodi obrazovanja dece do 15 godina.The Economist je napravio poredjenje ovog pristupa obrazovanju sa organizacijom rada na „ otvorenom prostoru" (open space)čija ideja je da stimulise konkurentnost i inovativnost zaposlenih. Istraživanja su pak pokazala da ovaj način organizovanja poslovanja ima ozbiljne negativne posledice po zdravlje zaposlenih koje se ispoljavaju u pojavi visokog krvnog pritiska, stresa i čestih prehlada. Da bi se oni minimizirali velike kompanije su pored redovne obuke ljudskih resursa uvele i seminare koji imaju za cilj da zaposlenima omoguće da „ upravljaju svojom energijom", da „ upoznaju sebe „ i sl. odnosno usmeravaju ih na seminare meditacije. Zbog toga ima sve ćešćih pitanja da li savremeni kapitalizam koji se razvio na protestantskim idejama M.Webera se transformiše u kapitalizam sa budizmom, kao temeljnom filozofijom.

3. ZAKLJUČAK I POUKE ZA SRBIJU

Svaki period ljudske istorije je suočen sa izazovima i oni poslednji izgledaju uvek najveći.Ovaj period je specifičan, jer je neočekivana kriza otvorila Pandorinu kutiju i pokazala sve slabosti postojećeg kapitalističkog sistema za čije rešenje su neophodni i radikalni zahvati i originarna promišljanja. Ona su utoliko teža rešiva u uslovima neverovatnog razvoja tehnologije i komunikacija, odnosno medjuzavisnosti svih učesnika na svetskom tržištu.Neophodna su rešenja koja ne mogu da imaju samo funkciju popravljanja sistema, već stvaranja takvih osnova koji minimiziraju

8 Krugnman Paul, The shape tragedy, International New York times,February 22-13,2014;John Taylor, International monetary policy coordination: past, present and future, BIS Working papers,no 437/2013; Jose Dario Uribe, Stephan G.Cecchetti , Amartoya Sen, Jaime Merion ,BIS Papers, no 69, Dec.2012.

9 IMF , The liberalisation and management of capital flows: an institutional review, November 2012.

rastuće rizike i obezbedjuju održiv rast.Jedno od važnih pitanja je nesumnjivo i pitanje liberalizma i intervencionizma.

Do izbijanja krize kapitalistički sistem je uspevao da se uspešno nosi sa eksternim , distorzionim šokovima zahvaljujući najmanje sledećim dvema činjenicama:prvo, sposobnošću i spremnošću da se u kriznim situacijama posegne za dogovorom i koordinacijom mera na globalnom planu(G-7,G-8, Plazza Sporazum, Sporazum iz Luvra, G-20 i sl) i drugo, strahom stanovništva

Strahovi stanovništva su uvek postojali, ali su se oni poslednjih deceniju i više umnožavali i vešto korišćeni za uvodjenje i krajnje nepopularnih mera, kojima se samo sužavala sloboda. Oni se ispoljavaju u strahu da li će se dobiti posao, da li će se posao izgubiti, da li će kredit moći da bude vraćen, u strahu od terorizma, oružja za masovno uništenje... .To je razlog bezpogovornog prihvatanja Velikog brata (video kamera, procedura na aerodromima, muzejima, porastom bezbednosnih mera) . Ove mere su u funkciji „ sigurnosti“ i uz kontrolu i privatnosti (preko Interneta)sistem je funkcionisao i funkcioniše.

Sloboda pojedinca je u postojećem sistemu samo ideal kojem se može težiti (da li su Camus i l homme revolte ponovo dobili na značaju?)i da li uopšte moguće novo osvajanje slobode ?

Na suprot pojedincu , korporativni sistem koji teži sve većoj profitabilnosti će se boriti za novu i veću slobodu i sve manje ograničenja, pogotovo države.U začetku pokušaja krnjenja države se pojavljuju i jače lokalne zajednice koje pokušavaju da stimulišu sopstvenu proizvodnju i obezbede veću kontrolu nad sopstevnim prihodima uvodjenjem novca lokalnih zajednica i u tom smislu Bristolska funta nije jedini primer.

Pitanje o tome kakav se sistem na relaciji liberalizam –intervencionizam može očekivati u budućnosti je čini se preuranjeno. Preuranjeno je, jer još uvek nisu dati odgovori na brojna otvorena pitanja sistema. Time se stvara osnova da se na odredjena pitanja,pa i na ovo odgovori daju ili na bazi „ ideoloških“ stavova autora ili na bazi spekulacija, uprkos „ datafikaciji“ koja je omogućila šire sagledavanje problema .Čak i ako se ima u vidu veoma razvijeni ekonometrijski aparatus, potpomognut savremenom tehnikom, on je ograničen „ ljudskim sposobnostima“ percepcije svih ili najznačajnijih varijabli i odredjivanjem njihovih pondera, kao i ograničenjima metodološke prirode i nužnim pretpostavkama, koje često odstupaju od realnog sveta.

Pod pretpostavkom da se u dogledno vreme obezbedi stabilan i održiv ekonomski rast uz visoku stopu zaposlenosti, realno bi bilo očekivati jačanje liberalnih ideja u svim segmentima sistema u odnosu na intervencionizam.Ta liberalizacija će ipak nužno biti neujednačena .

Zaštita nacionalnih interesa će uvek pretpostavljati intervencionizam i kako je reč o diskrecionom pravu države, on će uvek predstavljati snažnu opciju u svim segmentima ekonomskog sistema.Ovo će vaziti i cak kada se zna da je doslo do smanjenja suverenitetnih ovlašćenja država. Politički konfikti mogu apetite za intervencionizmom samo da povećaju.

Globalizacija se ne može zaustaviti sa postojećim razvojem tehnologije i komunikacija, te postojećim sistemom proizvodnje. Ona po sebi pretpostavja liberalan sistem. Da bi imala „ljudskiji lik“ ona bi trebalo da bude sa dogovorenim formama ograničenja i najbolji okvir bi bio multilateralni Ipak , zbog povećanih rizika i još uvek značajnih iako umanjenih suverenitetenih ovlašćenja, svet finansija će , iako izgleda najteže za regulisati, biti najviše regulisan i na nacionalnom i na medjunarodnom planu.Inovativnost poslovanja i proliferacija subjekata i instrumenata predstavljaju objektivnu opasnost da budu izvor novih kriza, pri datoj korporativnoj filozofiji i pri datim psihološkim okvirima učesnika na tržištu (psihologija krda) i razvoja tehnologije.

Dok se traze dugoročna rešenja za svetski ekonomski sistem i nastavlja kakofonija ekonomske nauke, ako se ima uvid u ciljeve razvoja u pojedinim razvijenim zemljama ili integracijama oni se kreću oko industrijalizacije, obezbedjenja pametnog razvoja, promena sistema obrazovanja i poboljšanje kvaliteta ljudskih resursa,porast zapošljavanja i smanjenje siromaštva.

Različite reforme u Srbiji traju blizu pola veka. Za ove sadašnje postoji saglasnost ekonomske javnosti, pri čemu se u datom političkom kontekstu veliki deo stanovništva, pa i eksperata očekuje da će postojati i politička volja i hrabrost da se i sprovedu.

Važan zadatak države je da stvori ambijent za privlačenje i domaćih i stranih investicija. Kada se stranih direktnih investicija veoma dobra opcija bi bila uključivanje u GCV ne samo zbog dinamičnog rasta ovog oblika proizvodnje, već i zbog toga što se ne očekuje rast tokova SDI u narednim godinama.Upros činjenici da ekonomski subjekti iz Srbije neće moći da biraju „zatakte" koje će obavljati. Pozitivni efekti te saradnje bi mogli da budu efekti learning by exporting, kao i oni koji mogu da se ispolje u porastu efikasnosti, produktivnosti, prihvatanju medjunarodnih standarda, porastu izvoza te pozitivnog efekta na bilans plaćanja.Medjutim, drugi efekti medju kojima su naročito : preispitivanje spoljnotrgovinskog i zaštitnog sistema posebno onog dela koji se odnosi na mere koje olakšavaju trgovinske tokove (što je u skladu sa akcijama u STO), uspostavljanje veze izmedju trgovine i investicija (stvaranje „ one window" ili kancelarije za brze odgovore koja ni nakon dve godine nije otvorena) , brži razvoj MSP koje će se verovatno pojaviti kao značajni partneri u GVC (što bi olakšalo i podsticanje MSP koje je opravdano najavljeno kao cilj drzave), povećanje ulaganja u ljudski kapital, podstaćiće razvoj uslužnog sektora koji sa velikim udelom učestvuje u GVC, izgradnju infrastrukture i sl. Intervencije države u ovom segmentu ne bi bio intervencionizam, već regularna, ekonomski opravdana zakonodavna aktivnost u cilju stvaranja povoljnog makroekonomskog ambijenta i investicione klime.

Ovo je samo jedan segment ekonomije čiji bi dobar ishod imao pozitivnog uticaja i na ostale delove sistema u kojima su reforme neophodne .U tom smislu treba prihvatiti i pregovore sa EU-,koji će sa svim ogromnim regulatornim okvirom acquis communautaire, nolens volens dovesti zemlju u stanje relativno normalne drzave kada se tiče vladavine prava i poštovanja svojine,smanjenja korupcije, uspostavljanja konkurencije i sl.

Opšti odgovor na pitanje da li liberalizam ili intervencionizam bi bio da će pri sadašnjim odnosima snaga biti i jednog i drugog, a da bi u meri u kojoj bi svetska ekonomija izlazila iz krize na dugoročan način i uz obezbedjenje odrzivog razvoja, liberalizam izvesno dobijao na značaju.I u tom slučaju bi intervencionizam države trebalo da bude u funkciji „ korigovanja" devijantnih pojava , pre svega na socijalnom planu. Ukoliko bi se nastavio kapitalizam anglosaksonskog tipa postoji opasnost da i bez finansijalizacije i drugih okidaca rizika koji su imanentno deo kapitalizma, sistem upadne u krizu dubokih socijalnih sukoba sa neizvesnim ishodom. U interesu i samog kapitalizma bi bilo da se menja i da bude sve manje religija, kako bi rekao Valter Benjamin .

BIBLIOGRAFIJA

1. Baldwin ,Richard (2011) 21 st century regionalisma:fitting the gap between 21st century trade and 20thcentury trade rules, CERP Policy Inside 56,London
2. Bayamin, Tamin,Mika, Saito and Jarkko, Tuzunen,2013, IMF Working Paper 13/100
3. IMF 2013b, Guidenance note for the liberalisation and management of capital flows, *IMF Policy paper(april)*Washington
4. IMF, World interconnectendness: the world of global value chain, August 26,2013
5. International Impact of the Federal Reserve s quantitative easing program, submitted to the House Committee on Financial Services Subcommittee on monetary policy and trade, january 9,2014
6. J.E.Stiglitz and A. Charlston, Fair trade for all (2005), Oxford University Press
7. OECD s Action plan for youth, 30.05.2013, OECD, Paris

8. OECD,Economic policy reform 2014,Going for growth, Interim report, OECD Publishing,OECD, Paris
9. Stijn Clarssens,Zoltan Pozsar, Lea Ratkovski and Mommohan Singh, Shadow banking,*Economics and policy Research*, IMF, December 4,2013.
10. WTO, Annual report 2012, WTO, Geneva,2013

Zoran Đikanović[1]
Neda Ivović[2]

KRIZA DRŽAVE ILI KRIZA TRŽIŠTA

Apstrakt

Ovim radom se razmatra odnos države i tržišta sa aspekta efikasnosti primjene državi raspoloživih metoda uticaja na tržište. Razmatra se efikasnost ekonomske regulative i efekat preraspodjele na funkcionisanje slobodnog tržišta. Veliki broj teškoća na koje se nailazi prilikom usvajanja ekonomske regulative proističe iz same činjenice da država i tržište funkcionišu na sasvim različite načine. Autori ističu da se prilikom razmatranja odnosa države i tržišta ciljevi često izjednačavaju sa ishodima, i objašnjavaju razloge zbog kojih ekonomska regulativa nije efikasna. Takođe, željeni ishodi su često potka za opravdavanje državne intervencije i redistribucije. Autori zaključuju da usljed razlika u funkcionisanju države i tržišta, država ne može imati efikasnu ulogu kao posrednik na slobodnom tržištu i njena uloga treba da se ograniči samo na uspostavljanje osnovnih pravila igre.

Ključne riječi: *država, slobodno tržište, efikasnost, ekonomska regulacija, redistribucija*

Abstract

This paper discusses the relationship between the state and the market in terms of efficiency of application of state's available methods to influence the market. Authors take into consideration the efficiency of the economic regulation and the effect of redistribution on the functioning of the free market. A large number of the difficulties encountered during the adoption of the economic regulation stems from the fact that the state and the market works in a completely different way. The authors point out that when considering the relationship between state and market objectives often equated with outcomes, and explains the reasons for economic regulation not being effective. Also, the desired outcomes are common weft to justify government intervention and redistribution. The authors conclude that due to the differences in the functioning of the state and the market, the state cannot have an effective role as an intermediary in the free market and its role should be limited to the establishment of basic rules of the game.

Key words: *State, Free markets, Eficiency, Economic regulation, Redistribution*

1. DRŽAVA I BLAGOSTANJE

Država je politička organizacija društva, ili političko tijelo, ili, još uže, institucije vlasti. Država je oblik ljudskog udruživanja koji se razlikuje od drugih društvenih grupa po svojoj namjeni – uspostavljanje reda i bezbjednosti; po svojim metodama – uspostavljanje zakona i njihova primena; po svojoj teritoriji – područje nadležnosti ili geografskih granica; i najzad po svom suverenitetu.[3]

Shvatanje države kao socijalne ustanove je vrlo rašireno. Neki teoretičari slave državu kao način uzdizanja društva do statusa božanstva. Neki misle da je dobronamjerna, mada ne uvijek i efikasna organizacija za dostizanje društvenih ciljeva. Ali skoro svi smatraju da je država neophodno sredstvo za ostvarenje ciljeva čovječanstva.

Koncept države koji se naročito u 20. vijeku dominantno razvio je koncept države blagostanja, koncept vlasti u kojem država ima ključnu ulogu u zaštiti i promociji ekonomskog i socijalnog blagostanja njenih građana. Fundamentalna karakteristika države blagostanja je socijalno osigu-

1 Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, UDG

2 Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, UDG

3 Encyclopædia Britannica. Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2014

ranje, koje ima za cilj da obezbedi beneficije licima i porodicama tokom perioda njihove najveće potrebe. Opšte je poznato, međutim, da su u praksi ova novčana davanja znatno manja od nivoa namenjenih za ta davanja prilikom osmišljavanja planova socijalne sigurnosti.

Kojim metodom država postiže taj cilj? Država je, kaže Openhajmer[4], "organizacija političkih sredstava". Preciznije, država je jedina organizacija u društvu koja svoje prihode ne obezbjeđuje iz dobrovoljnih priloga ili dobrovoljnog plaćanja njenih proizvoda ili usluga već prinudom. Dok druge organizacije i pojedinci stiču svoj dohodak proizvodnjom dobara ili usluga, kao i miroljubivom i dobrovoljnom prodajom ovih dobara ili usluga, država stiče prihode korišćenjem prinude.[5]

Pošto iskoristi prinudu da obezbijedi prihode, država najčešće ide dalje, reguliše i diktira i mnoge druge odluke svojih članova.

Regulativa je popularno pitanje mnogih konverzacija među poslovnim ljudima. O njoj se najviše raspravlja prevashodno zato jer ona ima snažan uticaj na njihove aktivnosti; recimo uticajne grupe lobiraju za usvajanje određene regulative; u debatnim TV emisijama često se raspreda o njoj, dok fizička lica razgovaraju o uticaju regulative na njihove živote. Skoro sva razmjena mišlenja u medijima završava zahtjevima za dodatnom ili novom regulativom[6].

A pošto proizvodnja mora da se odigra prije redistribucije i regulacije, slobodno tržište prethodi državi.[7]

2. SLOBODNO TRŽIŠTE I LIBERALIZAM

Liberalizam je doktrina koja društvo uzima kao zajednicu slobodnih, u odlučivanju autonomnih ali istovremeno i odgovornih pojedinaca, odgovornih za svoj ekonomski i finansijski položaj, za svoju dobrobit i za realizaciju sopstvenih životnih planova i profesionalnih ambicija.[8]

Prema liberalima, slobodno tržište je među najvažnijim primjerima spontanog poretka (iako nije jedini). Oni tvrde da pojedinci treba da proizvede i trgovuju da bi opstali i napredovali i da je slobodno tržište od suštinske važnosti za stvaranje bogatstva i dobrobiti. Kada vlada počne da distribuira prihode na osnovu političkog pritiska, pojedinci i grupe će se angažovati u nepotrebne i čak nasilne sukobe radi sticanja prednosti na uštrb drugi. Više puta je u pravnoj i u ekonomskoj literaturi istaknuto da svaki postupak koji država preduzme, bez obzira na šire koristi ili štete koje taj potupak uzrokuje po društvo u cjelini, stvara pobjednike i gubitnike na tržištu. Ovaj rezultat je toliko neizbježan da se naziva gvozdenim zakonom državne politike.[9]

Liberalizam kao politička doktrina uzima zloupotrebu moći, a time i slobode pojedinca, kao centralni problem vlasti.

Tako, shodno liberalnom razumijevanju, minimalna vlada je ključ za minimizaciju društvenog konflikta. Iako većina liberala veruju da je neki oblik vlasti od suštinskog značaja za zaštitu slobode, oni smatraju da je država - vlada opasna institucija čija se snaga mora strogo ograničiti. Institucionalna ograničenja posebno obuhvataju ustavna i zakonska ograničenja: zakon i vladavinu prava liberali uzimaju kao centralne elemente svog teorijskog sistema, a insistirajući na slobodi kao centralnoj individualnoj i društvenoj vrijednosti, jasno shvataju i eksplicitno ističu da su slobode za svakog aktera društvenih procesa principijelno ograničene jednakim sloboda-

4 Oppenheimer F., The State, New York: Vanguard Press, 1926, preuzeto iz Rothbard M., Anatomy of the State, Auburn, Ludwig von Mises Institute, 2009

5 Rothbard M., Anatomy of the State, Auburn, Ludwig von Mises Institute, 2009

6 Generalno, pojam „regulativa" se koristi da opiše nastojanje države da uspostavi pravila za druge bilo po osnovu propisa ili putem administrativnih aktivnosti (sudovi, ...)

7 Rothbard M., *Anatomy of the State*, Auburn, Ludwig von Mises Institute, 2009

8 Madžar LJ., Antiliberalizam u 22 slike, Beograd, JP Službeni glasnik, 2012

9 Vidi: Buchanan, James et alt., Toward a Theory of Rent-Seeking Society, Texas University Press, 1980. Vidi i Leone, Robert A., Who Profits: Winners, Losers and Government Regulation, Basic Books, 1986, str. 1.

ma za sve druge članove zajednice. Vladavinu prava i poštovanje zakona oni uzimaju kategorički i bezuslovno, univerzalno i gotovo dogmatski.[10]

Ipak, privatna svojina i slobodno tržište su pod jakim napadom tokom većeg dijela 20. vijeka i u dosadašnjem dijelu 21. vijeka, naročito pod uticajm social-demokratke logike, ljevičara, socijalista, nacionalista i sličnih ideologija, koje podržavaju ideologiju države blagostanja.

3. ODNOS DRŽAVE I TRŽIŠTA - REGULACIJA

Pravila su esencijalan dio života. Ali uspostavljanje pravila nije neophodno funkcija vlade: pravila se mogu (i veoma često se) uspostavljaju kroz dobrovoljne aktivnosti. Institucionalni aranžmani koji određuju odnose među individuama i institucijama u razvijenim liberalnim demokratijama kao što su one u Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi, nastajali su vjekovima kroz prizmu iskustva.[11] Ne bi bilo moguće prolaziti kroz svakodnevni život da se, tokom godina, nisu razvila pravila življenja i standardi ponašanja (neka od njih su naknadno integrisana u zakone i propise).

Intelektualna podloga koja opravdava državnu regulativu je zasnovana na mišljenju da određena tržišta mogu biti poboljšana jer ne ostvaruju ciljeve javnog interesa. Zato država treba da se umiješa u tržišne procese kako bi poboljšala tržišni rezultat.

Ali tu je i fundamentalni problem ovog pristupa kreiranju regulative: uzima se kao standard ono što mejnstrim ekonomisti smatraju da je model savršene konkurencije sa aspekta dugog roka. To je idealizovano stanje koje se nikada ne može ostvariti u praksi. Upoređivanje realnog života sa takvim standardom stvara impresiju da je svako tržište neuspješno. Zato korišćenje ovog modela vodi preporukama za široku državnu intervenciju u ekonomiji, i to ne zato što postoji realan problem na tržištu već zato što rezultati nisu u skladu sa idealom. Mnogi neuspjesi u stvari su dio normalnog procesa na tržištu.

Važno je zapitati se da li je regulativa efikasan način usmjeravanja tržišta i kako regulativa tržišta utiče na ostvarivanje javnog interesa. U vezi sa tim Hajek ističe da je tržišna cijena informacija koja promoviše javni interes. Cijena je informacija koju tržište šalje svim učesnicima. Na osnovu cijena učesnici prilagođavaju svoje ponašanje na tržištu, npr. kupovinu ili prodaju, na način da najefikasnije koriste svoja sredstva. Nijedna agencija ili institucija ne može sakupiti, analizirati i distribuirati informacije o stanju na tržištu kao što to prirodno rade cijene. Svaki pokušaj da se kontroliše tržišno ponašanje nekim spoljašnjim sredstvom daće slabije rezultate.[12]

Regulativa treba da potpomogne razvoj tržišta. Međutim, regulativa ne treba da bude restriktivna već njom samo treba da budu postavljena pravila igre i da se promoviše transparentnost tržišta, a ne da se određuju pobjednici na tržištu. Suprotno konvencionalnoj mudrosti, alternativa državnoj regulativi nije izbjegavanje regulative već širok dijapazon dobrovoljnih aranžmana. U praksi se oba vida regulative mogu uočiti, mada je realna opasnost da državna regulativa bude značajno obimnija, jer je uvriježeno mišljenje da država ima spreman odgovor na svaku krizu i da ta regulativa može donijeti više koristi nego troškova. Iskustvo ukazuje da ta pretpostavka nije utemeljena. Uz to, model državne regulative koji nastaje zbog neuspješnosti na tržištu pretpostavlja savršenu državnu administraciju, altruističku i sveznajuću, tako da može da odredi javni interes i da radi u cilju njegovog ispunjenja. Podrazumijeva se da je takva dobronamjerna administracija je u stanju da detektuje neuspjehe u ostvarivanju javnog interesa na tržištu i da ih ispravi.

10 Madžar LJ., *Antiliberalizam u 22 slike*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2012

11 Douglas C. North, *Understanding the Process of Economic Change*, Occasional Paper 106, London, Institute of Economic Affairs, Marc 1999.

12 Vidi: Friedrich A. Hayek, *The Use of Knowledge in Society*, University of Chicago Press, 1948.

Navedeni stav ne uzima u obzir interese članova te administracije ili, generalno gledano, politička razmišljanja. Upoređivanje nesavršenog tržišta sa savršenom administracijom vodi zahtjevima za više državne intervencije nego što bi to bilo ako bi se nesavršenosti administracije uzele o ubzir.

Odgovarajući na tvrdnju da je državna intervencija neophodna da riješi određeni problem, Alfred Maršal je odgovorio: "Mislite li na vladu koja je potpuno pametna, pravedna, moćna, ili mislite na vladu kao što je sada?"[13]

Prilikom razmatranja odnosa države i tržišta treba voditi računa da se ciljevi vrlo često izjednačavaju sa ishodima.[14] Naime, nedostaci samog političkog i regulatornog procesa nijesu ni iznenađujući ni nepredvidljivi. Sve institucije imaju svoje nedostatke, pa tako i država. Ipak, kada se govori o prednostima i nedostacima državne intervencije na tržištu, često se raspravlja kao da je riječ o izboru između nesavršenog tržišta sa jedne, i savršene alternative - donošenja pravila kojima će se uticati na tržište - sa druge strane.

Realnost je, naime, da je uvijek riječ o izboru između nesavršenog tržišta sa jedne i nesavršenih pravila, sa druge strane.[15]

Veliki broj teškoća na koje se nailazi prilikom usvajanja ekonomske regulative proističe iz same činjenice da država i tržište funkcionišu na sasvim različite načine. Država i tržište imaju nekoliko posve različitih karakteristika.

4. NE/EFIKASNOST EKONOMSKE REGULATIVE

U pokušaju da se nađe odgovor na pitanje zbog čega ne možemo govoriti o efikasnoj regulativi tržišta, u literaturi se došlo do najmanje pet razloga kojima se objašnjava ova situacija, odnosno neefikasnost regulative tržišta, i to[16]:

- Inercija: Državnu regulativu je teško primijeniti zbog dugog i često kompleksnog procesa donošenja regulative. Kada se neki propisi donesu oni se često odnose na svijet i život koji više ne postoji. Takođe, regulatori (država) vrlo rijetko blagovremeno donose pravila. Od dana kada se ustanovi postojanje problema do donošenja pravila, pretpostavljeni problem je katkad riješen drugim mehanizmima, ili se pokazuje da on nije bio od onolikog značaja koliko se pretpostavljalo, ili se on pak već pretvorio u neki drugi problem. Ova inercija ima za posljedicu ne samo da je državu teško pokrenuti da reaguje na probleme na tržištu, već i da kada je jednom pokrenuta, teško je zaustvaiti. Naime, kada je jednom donijeta regulativa kako bi se odgovorilo na nastali problem na tržištu, malo je vjerovastano da će usvojena regulatorna rješenja brzo biti zamijenjena novim, čak i ukoliko se pokaže da ona nijesu adekvatna. Tržište je upravo suprotno.

- Fragmentiranost: pravila koje donosi jedan organ mogu imati pozitivne efekte po razvoj tržišta, ali se ustanovljem pravila drugog organa proces može preokrenuti u sasvim drugom smjeru.

- Težnja ka standardizaciji: Država i njeni organi teže da donose uniformna i ekstenzivna pravila, koja će na jednak način primjenivati u gotovo svim, i ne baš sličnim, situacijama. Regulatori nastoje da standardizuju stvari i eliminišu razlike kako bi lakše primijenili vrlo kompleksna pravila. Sa druge strane, osnovna karakteristika tržišta je nestalnost i neizvjesnost. Tržište kon-

13 A.E. Benians, *Memorials of Alfred Marshall*, London, Macmillan, 1926, preuzeto iz Blundell J, Robinson C, *Regulation Without the State*, Occasional Paper 109, Institute of Economic Affairs, London, 1999

14 Vidi: Leone, Robert A., Ibid. sr.8

15 Ibid.

16 Vidi: Lochner, Philip R., *Economic Regulation and Democratic Government*, Journal of Corporation Law, Summer 2000, str. 835.

stanto usavršava i rafinira fine razlike između dobiti i gubitka, uspjeha i neuspjeha, i nije sklono standardizaciji, tako da su napori regulatora za standardizacijom u suprotnosti sa ovakvim karakterom tržišta.

- Hitnost postupanja: regulatori donose pravila uslijed postojanja određenih problema na tržištu i često ih donose hitno, kako bi sa tržišta što prije uklonili nastali problem. Pri tome često ne vode računa o dalekosežnim poslijedicama tako donijetih pravila. Država kao regulator, prilikom usvajanja određene regulative, nema u vidu dugoročne posljedice koje može imati njeno usvajanje, niti se one smatraju dovoljno bitnim ukoliko se usvajanjem određenih zakonodavnih rješenja uspije riješti problem iniciran njenim usvajanjem. Tržište predstavlja stalan odnos sadašnjosti i budućnosti. Na tržištu se uvijek mora razmotriti kako određeno ulaganje danas na određen način ima posljedice na cjelokupan ekonomski sistem u odnosu na isto to ulaganje u nekom budućem trenutku – dakle, uvijek se moraju sagledati sadašnje odluke u odnosu na neki budući trenutak. Regulatori najčešće ne vode računa, kako izričito ističe Lohner, da konkretno pravilo možda i služi svrsi kojoj je namijenjeno, ali sva pravila, u svojoj ukupnosti, predstavljaju prevelik teret biznisu.

- Težnja za poboljšanjem i redistribucijom: Država po prirodi stvari mora da zadovolji i mnoge druge, šire društvene, a ne samo ekonomske interese. Usljed toga, država mora da se suprostavlja određenim ekonomskim izmjenama, jer izmjene, za mnoge ljude, uzrokuju "ekonomski bol koji uvijek prati određene ekonomske promjene"[17] Zato, regulatori nastoje da ekonomsku neizvjesnost tržišta predvide i normiraju. Sa druge strane, dok se država suprostavlja određenim ekonomskim izmjenama, tržište na te izmjene gleda sasvim drugačije. Tržište je "agnostično na promjene i posmatra ekonomsku bol kao signal da je određeno ekonomsko stanje potrebno izmijeniti".[18] Tržište jasno ukazuje na neefikasno ponašanje i daje signal da određeno ekonomsko ponašanje mora biti zamijenjeno drugim.

Mnogi ljudi koji traže dodatnu državnu regulaciju možda se ne bi opredijelili za taj model ako bi imali u vidu kako tržišta i državna administracija funkcionišu. Takođe, problemi sa praktičnom primjenom regulative su nezaobilazni.

5. RAST REDISTRIBUCIJE I DRŽAVNE INTERVENCIJE

Iako su ideje poboljšanja tržišta podložne istom kriticizmu kao i ideje centralnog planiranja, te ideje su preživjele. Te ideje su potka za intelektualno opravdavanje državnih aktivnosti i redistribucije.

Istorijski gledano, danas su javna potrošnja i poreska zahvatanja u mnogim državama na najvišem nivou. Prije samo jednog vijeka, situacija je bila daleko drugačija. Javna potrošnja bila je na nivou 10% BDP-a. Ekonomska uloga države u to vrijeme bila je ograničena, i fokusirana na "jezgro" funkcija, kao što su odbrana, zaštita pojedinaca i svojine, uprave, pravosuđa, i velikih javnih radova.

Veliko ubrzanje u rastu javne potrošnje desilo se u period između 1960. i sredine 1980-tih, kada su mnoge zemlje, a posebno evropske zemlje, kreirale sistem države blagostanja, koji je usmjeren na ekonomsku zaštitu pojedinaca po principu "od kolijevke pa do groba".[19]

Ostvarajući socijalnu funkciju države blagostanja, države su akumulirale veliki novi javnog duga.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 Tanzi V., *The Economic Role of the State in 21st Century*, Cato Journal, Vol. 25, No. 3 (Fall 2005).

Javni dug zemalja Evropske Unije prikazani su u tabeli[20]

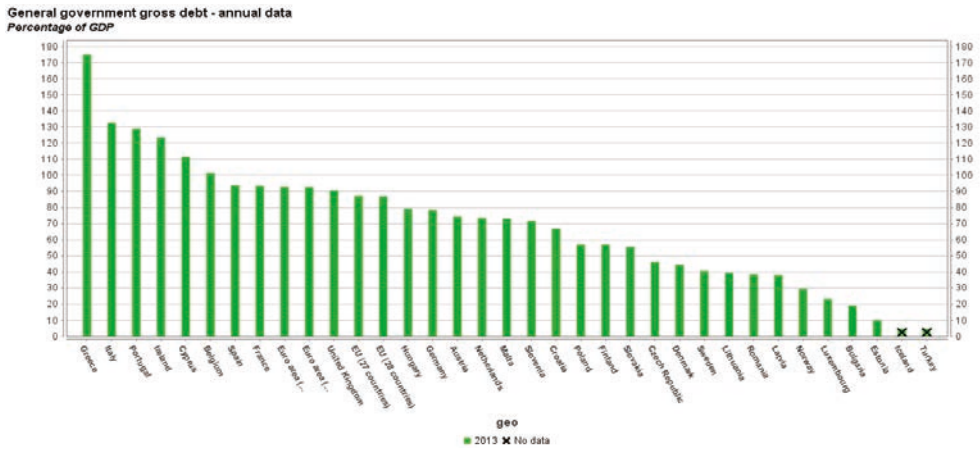

Javni dug najjačih evropskih ekonomija, kao i prosjek zemalja Evropske unije, kreće se u rasponu od 80-100% GDP-a.

Veća javna potrošnja često je usmjerena ka plaćaju za socijalne usluge zdravlja, obrazovanja i drugih beneficija, uključujući penzije, direktno kroz javni sektor.

Neka nezavnisna istraživanja o stvarnom nivou javno preuzetih obaveza od države, koji pored zvničnih podataka o javnom dugu uključuju i obaveze preuzete kroz penzioni sistem, zdravstveni sistem i druge troškove održavanja države blagostanja, pokazuju da je sistem neodrživ.

Preuzete obaveze kao procenat GDP[21]

Grčka	875%
Francuska	549%
Portugal	492%
Velika Britanija	442%
Njemačka	428%
Irska	405%
Italija	364%
Španija	244%
Prosjek EU 25	434%

Ovi podaci su rezultat funkcionisanja države blagostanja, odnosno sadašnje situacije u kojoj najveći dio javnosti vapi za intervencijom države.

Slična reakcija države se dogodila kao odgovor na poslednju globalnu krizu i nastojanje da država zaustavi „krizu“, odnosno da zaustavi gubitke na finansijskom tržištu. Političari su brzo shvatili i prihvatili pozive birača za intervencijom.

Te aktivnosti su se ogledale u:

– donošenju posebnih zakona o pomoći bankarskom sistemu, kojima se garantuju depoziti i međubankarske pozajmice, i

20 Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=teina225

21 Jagadeesh Gokhale, *Measuring the Unfunded Obligations of European Countries* Policy Report No. 23 January 2009, National Center for Policy Analysis

– obezbjeđivanje ogromnih količina novca iz emisije i budžeta radi održavanja likvidnosti i dokapitalizacije najvažnijih banaka i osiguravajućih kuća.

Podaci iz bilansa FED-a i Evropske centralne banke pokazuju da je novčana masa višestruko uvećana u poslednjih nekoliko godina.

Sistem Federalnih rezervi povećao je svoje bilansne pozicije (ukupnu ponudu primarnog novca) sa 915 mlrd $ na kraju 2007. godine na preko 2.825 mlrd $ kraju 2012. godine.[22] Dakle, više od 300% je povećanja ponude primarnog novca kao rezultat državne intervencije i spašavanja bankarskog sistema, a kroz bankarski sistem i velikog broja kompanija. Na sličan način Evropska centralna banka uvećala je svoj bilans. Podaci pokazuju da je povećanja ponude primarnog novca kroz državnu intervenciju u istom period bilo veće od 200 %.

Dakle, Vlade su preuzele komandu u pokušaju da se smiri panika i uspostavi normalno funkcionisanje finansijskog sistema. Posegnule su za novcem poreskih obveznika kako bi garantovale za funkcionisanje bankarskog sistema u njihovim zemljama i obezbijedile povjerenje u banke na njihovoj teritoriji.

Ipak, kako je još Mizes u svojoj monetarnoj teoriji podsjetio, društvo nema nikakve koristi od povećanja novčane mase. Povećanje novčane mase izaziva inflaciju i poslovne cikluse, i čini depresije neizbježnim. Inflatorni rast je uvijek praćen recesionim padom. To je neophodan process kroz koji tržište likvidira loše investicije.

Sve ove karakteristike, odnosno razlike u funkcionisanju države i tržišta, čine izvjesnim da će državna intervencija i ekonomka regulativa biti neefikasne.

6. ZAKLJUČAK

Svi ovi razlozi, koji ograničavaju sposobnost države da kreira efikasnu regulativu, ukazuju da država ne treba da utiče na tržište, već treba da nastoji da pomogne razvoj tržišta uspostavljanjem samo osnovnih pravila igre.

Transparentan zakonodavni okvir, praćen najmanjom mogućom državnom intervencijom, predstavlja polaznu tačku za stvaranje i održavanje transparentnog i efikasnog tržišta.

U principu, država bi trebalo da opozove svu regulativu koja je donijeta sa ciljem da zaštiti pojedince od njih samih, odnosno od njihovih odluka.

Iako mnogi ljudi prepoznaju neadekvatnost takve regulative, politička osjetljivost takvih odluka sprečava bilo kakvu značajniju deregulaciju.

LITERATURA

1. Blundell J, Robinson C, *Regulation Without the State*, Occasional Paper 109, Institute of Economic Affairs, London, 1999.
2. Buchanan, James, *Toward a Theory of Rent-Seeking Society*, Texas University Press, 1980.
3. Encyclopædia Britannica. Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2014
4. Gwartney J., Stroup R., *Ekonomija i prosperitet, šta svako treba da zna o tržišnoj privredi?*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1996
5. Hayek F. A., *The Use of Knowledge in Society*, University of Chicago Press, 1948.
6. Leone R., *Who Profits: Winners, Losers and Goverment Regulation*, Basic Books, 1986

22 http://dolanecon.blogspot.com/#uds-search-results

7. Lochner, Philip R., *Economic Regulation and Democratic Government*, Journal of Corporation Law, Summer 2000,
8. Macey J. R, *Regulatory Globalization as a Response to Regulatory Competition*, Emory Law Journal, 2003
9. Madžar LJ., *Antiliberalizam u 22 slike*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2012
10. North D., *Understanding the Process of Economic Change*, Occasional Paper 106, London, Institute of Economic Affairs, Mart 1999
11. Pejovich S., *Why is Culture Important?*, Preduzetnička ekonomija, Vol. 2, Podgorica, 2003
12. Rothbard M., *Šta je država uradila našem novcu*, Novi Sad *Global book, 1999*
13. Rothbard M., *Anatomy of the State*, Auburn, Ludwig von Mises Institute, 2009
14. Tanzi V., *The Economic Role of the State in 21st Century*, Cato Journal, Vol. 25, No. 3 (Fall 2005)
15. Tanzi V., *Globalization and the Future of Social Protection*, IMF, Working Papers, 2000
16. Vukotić V, Pejović S: *Tranzicija i institucije*, Zbornik radova, IDN, Beograd, 2002.
17. Vukotić V., *Teorijske osnove crnogorske ekonomske škole*, Podgorica, decembar 1999. godine
18. Vukotić V., *Istorija budućnosti*, Podgorica, Mediasystem, 2011

Branislava Bujišić

LIBERALIZAM I TRŽIŠNI TOTALITARIZAM[1]

Apstrakt

Od sredine sedamdesetih godina prošlog veka jedna od odlika neoliberalne ekonomske misli postaje i proširivanje predmeta istraživanja na sveukupnost društvenih pojava koje su u bitnim dimenzijama - prema ovoj interpretaciji - odredjene racionalnošću individualnih odluka. To ima za posledicu ambiciju ekonomske nauke da se konstituiše kao *opšta teorija o društvu* ili bar *kao opšta teorija racionalnog delovanja.*

Porodica, politika, celokupna društvena nadstruktura - obrazovanje, zdravstvo, kultura – se posmatraju kao razmenski, tržišni prostor. Ideja tržišta se reinterpretira, ono više nije samo mehanizam koji obezbedjuje optimalnu alokaciju resursa već *postaje arhetip svih društvenih odnosa.*

Kao jedan od osnovnih razloga za apsolutnu prevlast neoliberalne doktrine navodi se nemoć kejnzijanizma da nadje rešenja za krizu kojom je sredinom sedamdesetih godina prekinut dug period stabilnog rasta i političkog i socijalnog sklada u Zapadnoj Evropi. U eksterne razloge spada, izmedju ostalog, interesna pozadina uspostavljanja novog sistema koja se ispoljavala kroz masivnu finansijsku podršku krupnog biznisa svim institucijama koje su promovisale neoliberalni pogled na svet.

Politika za liberale nema sopstvenu funkciju osim da garantuje bezbednost tržišnog funkcionisanja. Ona je *izvedena pojava, modelirana po ugledu na ekonomsko, a ekonomsko se identifikuje sa tržištem.*

Redukovanje društvenog života na jednu normu, apologija tržišnog reda kome je namenjeno da postane globalni, *totalni red* - objektivno nose rizik povratka liberalizma kroz sopstvenu suprotnost kao totalitarizma.

Ključne reči: *neoliberalizam, panekonomizam, opšta teorija društva, totalitarizam*

LIBERALISM AND MARKET TOTALITARISM

Abstract

Since the mid- seventies of the last century, one of the hallmarks of neo-liberal economic thinking, becomes widening the scope of its research on the totality of social phenomena. Family, politics, the whole social superstructure - education, health, culture - are seen as the market space. The idea of the market is reinterpreted, it is not just a mechanism that ensures the optimal allocation of resources, but becomes the archetype of all social relations . As one of the main internal reasons for the absolute supremacy of the neoliberal doctrine states Keynesianism inability to find a solution to the crisis , which in the mid- seventies interrupted a long period of steady growth and political and social harmony in Western Europe. The external reasons include , among other things , interest backgrounds to establish a new system that is manifested through massive financial support from big business to all the institutions that have promoted neoliberal worldview . The reduction of social life to a market norm, the apology of market order which is intended to become a global , total order - objectively carry a risk of return of liberalism through its opposite as totalitarism.

Keywords: *neo-liberalism , paneconomism, the general theory of society , totalitarism*

UVODNE NAPOMENE

I ekonomski liberalizam i neoliberalizam su višeznačni pojmovi - sistemi vrednosti, doktrine, konkretne mere ekonomske politike... izmedju kojih se često ne pravi odgovarajuće analitičko razlikovanje. Na to se nadovezuju razlike u shvatanju ovih pojmova kroz vreme i prostor, kontroverze oko samih naziva, posebno termina „neoliberalizam“, kao i razlike izmedju pojedinih škola mišljenja i autora koji se svrstavaju (ili ih svrstavaju) u zastupnike ekonomskog liberalizma ili

1 *Tržišni totalitarizam* nije stavljen pod navodnice jer bi to značilo opredeljivanje za opravdanost ili neopravdanost te sintagme. To bi bilo u suprotnosti sa uverenjem da u društvenim naukama ne postoje definitivne istine.

neoliberalizma. U toj situaciji ni ekonomski antiliberalizam ne može biti jedna homogena celina, jasno definisan korpus stavova i argumenata. Polemike izmedju ekonomista liberala i antiliberala obeležene su –u velikoj meri - tim brojnim nedoumicama i nejasnoćama.

Jedno je, medjutim, izvesno. Istorija je pokazala da i najbolje ideje mogu biti pogubne ako se tumače dogmatski, ali da nažalost, dogmatizam nije stran akademskoj sredini. U tom smislu uputno je podsetiti na Morisa Alea (Maurice Allais), ubedjenog liberala, nosioca Nobelove nagrade za ekonomiju i jednog od osnivača društva Mon Pelerin zajedno sa Hajekom (Friedrich Hayek), fon Majzesom (Ludwig von Mises) i Fridmanom (Milton Friedman). Ale je kao svoj naučni kredo prihvatio - biti protiv svih tabua: slobodno tržište –da, ali pod odredjenim uslovima; liberalizam –da, ali pod odredjenim uslovima. Nažalost, taj stav ga je koštao marginalizacije podjednako u krugovima i liberala i antiliberala. I jedni i drugi su ga smatrali disidentom.[2]

MOŽE LI SE GOVORITI O TRŽIŠNOM TOTALITARIZMU?

Etimološki, totalitarizam znači *sistem koji teži totalitetu*. Pored demokratije i autoritarizma, to je jedan od tri velika tipa političkih sistema. Karakteristika koja se obično navodi da bi se definisala suština totalitarizma je ideološki monopol, tj. nametanje jedne istine koja ne trpi sumnju.

Za razliku od klasičnih diktatura za koje je svojstvena kontrola aktivnosti gradjana, totalitarizam ide iznad toga pokušavajući da stavi pod kontrolu sfere emocija i shvatanja, namećući svim gradjanima prihvatanje jedne ideologije, jednog vrednosnog sistema i jednog pogleda na svet.

Alen Bezanson (Alain Besançon), francuski istoričar, profesor na Prinstonu i Stenfordu, definiše totalitarizam kao *ideokratiju*. „Nije ideologija instrument totalitarizma, već je naprotiv totalitarizam politička posledica, inkarnacija ideologije u društvenom životu". Zanimljivo je da Bezanson, isto kao i izraelski istoričar Jacob Talmon, vidi u Francuskoj revoluciji matricu totalitarizma i gaji veoma kritički pogled na racionalističko nasledje prosvetiteljstva.

Za Hanu Arent (Hannah Arendt) totalitarizam nije toliko politički "režim" koliko jedna autodestruktivna « dinamika » koja počiva na razaranju društvnih struktura.[3]

Prema nemačkom filozofu Eriku Vegelinu (Eric Voegelin), fašizam, nacizam i staljinizam se mogu interpretirati kao sekularne religije. Totalitarna ideologija zamenjuje religiju jer traži od svojih pristalica da veruju u jednu istinu.[4]

Da li onda redukovanje društvenog života na jednu, tržišnu normu, shvatanje svih sfera života kao razmenskog prostora, apologija tržišnog reda kome je namenjeno da postane globalni, *totalni red*, shvatanje tržišta kao idealnog stanja - da li sve to objektivno nosi (ili ne nosi) rizik povratka liberalizma kroz sopstvenu suprotnost kao totalitarizma?

SVODJENJE UKUPNE DRUŠTVENE REALNOSTI NA EKONOMSKO

Od sredine sedamdesetih godina prošlog veka jedna od odlika neoliberalne ekonomske misli postaje i proširivanje predmeta istraživanja na sveukupnost društvenih pojava koje su u bitnim dimenzijama - prema ovoj interpretaciji - odredjene racionalnošću individualnih odluka. To ima

2 Kao monetarista verovao je da je inflacija najveće zlo, zalagao se za restriktivnu monetarnu politiku, fleksibilnost nadnica, deregulaciju tržišta rada i smanjivanje naknada za nezaposlene kako bi se obzbedila puna zaposlenost. S druge strane, nije verovao u samoregulišuću moć tržišta, posebno finansijskih, i zalagao se, poput kejnzijanaca za „strateško" prisustvo države u društvu i postojanje snažnog javnog sektora jer „individualni interesi moraju biti uokvireni zakonima koji štite opšte interese". Bio je protivnik poreza na dohodak a pristalica poreza na kapital jer ovaj omogućava „da se isprave društvene nepravde" – stav inače suprotan liberalnoj doktrini koja odbija svako izricanje moralnog suda o dohocima. Po njemu „uslov za uvodjenje ekonomskih sloboda je svemoćni autoritet države" jer „izmedju jakog i slabog, sloboda je ta koja ugnjetava a zakon taj koji oslobadja". M.Allais, Au-delà du laisser fairisme et du totalitarisme", *Nouvelle Revue d'Economie Contemporaine*, mai 1950

3 Les Origines du totalitarisme (*The Origins of Totalitarianism*), 3 toma (*Antisemitism*, *Imperialism*, *Totalitarianism*), francuski prevod, Paris, Gallimard, 2002

4 Eric Voegelin, Les religions politiques, Ed. du Cerf, Paris 1994

za posledicu ambiciju ekonomske nauke da se konstituiše kao *opšta teorija o društvu* ili bar *kao opšta teorija racionalnog delovanja.*

Liberalna doktrina se više ne zadovoljava da primeni na ekonomsku sferu opšti princip slobode već naprotiv, na celinu društvenih odnosa primenjuje principe ekonomskog tipa, tj. tržišnog regulisanja. Tržište dakle, od instrumenta postaje cilj, pa se može govoriti o svojevrsnom liberalnom panekonomizmu.

Polazeći od stava da je problem izbora suština ekonomskog[5], tj. da je ekonomsko primenjivo na sve probleme izbora, neoliberali izvode zaključak da ništa, ni u formalnom ni u suštinskom smislu, ne razlikuje sferu ekonomije od ostalih oblasti društvenog života. Time je otvoren put ka generalizaciji ekonomskog rezonovanja i na one društvene fenomene koji su dotle analizirani sa stanovišta sociologije, političkih ili pravnih nauka. Porodica, politika, celokupna društvena nadstruktura - obrazovanje, zdravstvo, kultura –posmatraju se kao razmenski, tržišni prostor. Ideja tržišta se reinterpretira, ono više nije samo mehanizam koji obezbedjuje optimalnu alokaciju resursa već *postaje arhetip svih društvenih odnosa.*

Ovaj neoliberalni panekonomizam odlikuje, kao i liberalnu misao uopšte, metodološki individualizam. Društvena stvarnost je za liberale zbir individualnih ponašanja, a individue deluju isključivo u skladu sa sopstvenim interesima maksimizirajući sopstvenu funkciju korisnosti

Ekonomska rentabilnost – izjednačena sa društvenom korisnošću- postaje kriterijum za sve društvene delatnosti i opcije – u zdravstvu, školstvu, kulturi... Iz te vizure se zahteva privatizacija penzionih fondova jer je postojeći sistem „tempirana bomba koja preti kompetitivnosti nacionalnih privreda“.[6] Reforma i komercijalizacija obrazovnog sistema predlažu se iz istih razloga – kako bi školstvo bilo u funkciji „upotrebljivosti“ na tržištu rada. Obrazlažući zahteve za reformom evropskog obrazovnog sistema, Gerhard Cromm iz Thyssen Krupp-a je na samitu EBS-a 1950. kritički je govorio o „kulturi lenjosti u evropskom školstvu u kome studenti uzimaju slobodu da izučavaju predmete koji nisu direktno vezani za potrebe industrije“.[7] Da bi se ova praksa prekinula, predlaže se privatizacija celokupnog obrazovnog sistema, tj. podredjivanje škola tržištu jer će „škole (kao proizvodjači znanja) tako bolje reagovati na potrebe učenika (potrošača znanja) koji plaćaju kupovinu usluge znanja kao i svaki potrošač na pijaci.“[8]

Za pojedine, istina retke liberalne mislioce, ova generalizacija predstavlja izneveravanje liberalne ideje. Tako Rejmon Aron (Raymond Aron) smatra da poistovetiti individue sa proizvodjačima i potrošačima predstavlja „prikriveno marksističko vidjenje sveta“ koje ne zaslužuje naziv „liberalan“ u meri u kojoj se taj atribut odnosi samo na „civilizaciju gradjana“.

APSOLUTIZACIJA TRŽIŠNOG PRINCIPA

Privilegovan status ekonomske nauke u njenoj (neo)liberalnoj varijanti može se objasniti brojnim razlozima- internim i eksternim.

Kao jedan od osnovnih internih razloga navodi se nemoć kejnzijanizma da nadje rešenja za krizu kojom je sredinom sedamdesetih godina prekinut dug period stabilnog rasta i političkog i socijalnog sklada u Zapadnoj Evropi.

Pošto terapije proizašle iz Kejnzove teorije nisu urodile plodom, diskreditovane su i njene osnovne postavke a nametnula se potrebu za novom paradigmom. Tako su nemoć kejnzijanizma

5 Polazeći od definicije Lajonela Robinsa (Lionel Robbins) iz 1932. godine prema kojoj je ekonomska nauka teorija racionalnog ponašanja u situaciji ograničenih sredstava – smatra se da su bitni elementi ekonomskog fenomena *retkost* i *izbor*. Tačna definicija glasi:“Politička ekonomija je proučavanje ljudskog ponašanja vezano za odnos ciljeva i ograničenih sredstava čija upotreba se medjusobno isključuje.“

6 European Pensions – An Appeal for Reform. Pensions Schemes that Europe Can Really Afford“, ERT, Bruxelles, january 2000.

7 Gerhard Cromme, EBS workshop „Nurturing Innovators Through Education“, 9. june 2000

8 (Ibid.)

i odsustvo globalne teorije (tada preovladjujućeg) mešovitog društva – pa prema tome i odsustvo teorijskih i praktičnih rešenja za izlazak tog društva iz krize – ostavili slobodan put za prodor neoliberalne ideologije. Nosilac konzistentne i celovite društvene teorije, intelektualno zavodljiv, neoliberalizam počinje da se nameće kao rukovodni princip novog društvenog poretka koji se stvarao u znaku slobode pojedinca. Prema liberalima, sloboda se izvodi iz privatne svojine i tržišta. Ključne ideje nove, liberalne ekonomije, postaju apsolutizovanje privatne svojine, minimalna država i maksimalno tržište.

Rekonstrukcija tada preovladjujućeg mešovitog društva i demontiranje države blagostanja koja se odvijala na principima neoliberalizma, išla je u dva pravca. Jedan je vidljiv i obuhvata *dezangažovanje* države, tj. njeno povlačenje iz većine sektora, i *deregulaciju*, tj. liberalizaciju svih ekonomskih tokova. Drugi, manje vidljiv pravac, odvijao se kroz ekonomsku politiku (monetarizam i ekonomiju ponude) čije društvene i ekonomske implikacije su bile značajnije, mada ih je prosečan gradjanin doživljavao kao tehnička, usko stručna pitanja. Jedna od značajnijih posledica masivnih privatizacija javnog sektora bilo je i osamostaljivanja kapitala u odnosu na nacionalne države. Kapital je postao nezavisan u odnosu na njene odluke jer je liberalizacijom finansijskih tokova dobio slobodu izmeštanja čime je stekao ucenjivačku moć nad matičnom državom, tačnije, nad državom uopšte. Ovaj proces je na izvestan način označio kraj politike kao takve.

U eksterne razloge dominantnog položaja ekonomskog neoliberalizma spada, izmedju ostalog, interes krupnog kapitala za uspostavljanjem takvog sistema. Brojnim *think tank* organizacijama, univerzitetima, katedrama u okviru pojedinih univerziteta, medijima, uticajnim pojedincima, publikacijama, koji su promovisali „novo mišljenje", tj. liberalni pogled na svet, dodeljivana su ogromna finansijska sredstva i pružana medijska podrška u promomociji njihovih stavova.

U tom sklopu se može posmatrati i ustanovljavanje Nobelove nagrade za ekonomiju 1969. godine, čime je ozvaničena superiornost ekonomske nauke nad ostalim društvenim naukama. Sedamdesete su upravo doba kada neoliberalna misao počinje da dominira javnim prostorom i ta vremenska podudarnost nije slučajna.[9] Naime, ekonomskim teorijama neoliberalne inspiracije bio je potreban simbolički kapital naučnosti koji nosi Nobelova nagrada kako bi mere ekonomske politike proizašle iz njihovog arsenala imale status nedodirljivosti i definitivnih istina. Medijskim manipulacijama[10] u javnosti je stvorena konfuzija izmedju Nagrade za ekonomske nauke koju dodeljuje Švedska nacionalna banka u spomen Alfreda Nobela (*Bank of Sweden Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel,)* i Nobelove nagrade (*Nobel prize)*. Nagrada koju dodeljuje Švedska banka u spomen Alfreda Nobela nije Nobelova nagrada tako da, nažalost, Nobelova nagrada za ekonomiju uopšte ne postoji.[11] Kontroverze koje prate ovu nagradu od trenutka njenog ustanovljavanja pa sve do danas, ostale su nepoznate široj javnosti, dakle bez uticaja na tako stečen oreol naučnosti ekonomske nauke.[12]

---

9 Trojica ekonomista, Assar Lindbeck, Erik Lundberg et Gunnar Myrdal su posle intenzivnog lobiranja, a uprkos protivljenju većine članova Nobelove Fondacije pri Švedskoj kraljevskoj akademiji nauka (čiji član je bio i Mirdal), izdejstvovali da se nagrada Švedske nacionalne banke dodeljuje po istoj proceduri kao i nagrade za fiziku i hemiju.U široj javnosti, ali i u velikom delu naučnih krugova, ovim manevrom, podržanim od medija, stvorena je iluzija da je ekonomija - jedina medju društvenim naukama- svrstana u red nauka kao što su fizika i hemija.

10 "Prix Nobel d'économie: l'imposture", Le Monde diplomatique, février 2005.
Gilles Dostaler Le "prix Nobel d'économie" : une habile mystification, Alternatives Economiques n° 238 - juillet 2005

11 „Although not a Nobel Prize, Prize in Economics is intimately identified with the other awards; the laureates are announced with the Nobel Prize recipients, and the Prize in Economic Sciences is presented at the Swedish Nobel Prize Award Ceremony".

12 U intrvjuu dnevniku *Dagens Nyheter* od 10.decembra 2004. Peter Nobel, potomak Alfreda Nobela je izmedju ostalog izjavio da je « Kraljevska banka Švedske ovom nagradom stavila kukavičje jaje u gnezdo naučnih disciplina. Dve trećine nagrada su dodeljene američkim ekonomistima iz Čikaške škole čiji matematički modeli služe da se spekuliše na tržištu akcija – suprotno namerama Alfreda Nobela čiji cilj je bio poboljšanje ljudske egzistencije". Posle dodele nagrade Miltonu Fridmanu, „apostolu liberlizma", i sam Gunar Mirdal, koji je doprineo ustanovljavanju nagrade, doveo je u pitanje opravdanost njene dodele svestan da je ekonomija disciplina prožeta vrednosnim sudovima i tesno povezana sa političkim opcijama autora.

Medjutim, željeni efekti su postignuti. Stavovi i mere ekonomske politike inspirisani neoliberalnom doktrinom – mada prožeti ideološkim i vrednosnim sudovima – dobili su status nedodirljivosti. Čak su stavljeni iznad prirodnih zakona na čijoj „korekciji" čovečanstvo intenzivno radi - počev od genetskih modifikacija do sistema HAARP. Korekcija tržišnih „zakona" se, medjutim, smatra nedopustivom. Svaki nagoveštaj intervencije javne vlasti u „tržišne zakonitosti", praćen je upozorenjima da bi to bio akt »povladjivanja biračkom telu«, tj. populizam, što je sinonim za sve nazadno, iracionalno, suprotstaljeno napretku... Hajek je išao i dalje od tih kvalifikacija. Za njega je suprotstavljanje slobodnom funkcionisanju tržišta - u kome je video vrhunski izraz svake civilizacije- podrazumevalo uspostavljanje režima tiranije.

POLITIKA KAO TRŽIŠTE

Od samih početaka liberalna misao afirmiše princip superiornosti ekonomskog nad političkim. Već je Lok (John Locke) smatrao da je „osnovni i glavni razlog zbog koga se ljudi udružuju u republike i podredjuju vladama, očuvanje njihove imovine"[13]. U toj perspektivi, država, i sama organizovana po ugledu na ekonomiju, može imati samo sekundarnu ulogu.

Neoliberali zadržavaju analizu *uloge* države koju je poznavala neoklasična škola ali iz nje izvode – i to je bitna novina - objašnjenje *porekla* države. Politika nema sopstvenu funkciju osim da garantuje bezbednost tržišnog funkcionisanja. Nastanak, logika, pravila, legitimnost jednog društva (države) objašnjavju se tržišnom razmenom. *Politika je izvedena pojava, modelirana po ugledu na ekonomsko, a ekonomsko se identifikuje sa tržištem.*

Fenomen politike i političkog, neoliberali analiziraju poput ekonomije - kao razmenski (tržišni) prostor. Odnosi koji se uspostavljaju izmedju birača i političara identični su odnosima koji postoje izmedju proizvodjača i potrošača. Politika nema drugu realnost osim proizvodnje odluka koje se nazivaju političkim[14]. U skladu sa ovakvim shvatanjima, u analizu se uvodi kategorija „političko tržište". Ono, kao i ekonomsko tržište, implicitno podrazumeva atomiziranu sliku društva sastavljenog od izolovanih individua – s jedne strane racionalnog birača/potrošača koji maksimizira svoju funkciju korisnosti, a sa druge, instrumentalno racionalne političke institucije koje, kao i proizvodjači na ostalim tržištima, imaju isključivo zadatak da proizvode robu, u ovom slučaju politiku.

Politički sistem organizovan po ugledu na tržište za liberale je *imanentno demokratičan.* On je izvor reda koji je nezavisan od ljudskog uticaja, *sinonim za poredak bez moći*,[15] bez intervencije autoriteta koji arbitrira. Moguće je zaključiti da bi totalnom prevlašću „ekonomskog" kroz univerzalizaciju razmene i totalnu „tržišnost" svih društvenih odnosa, bio ostvaren neoliberalni ideal društva bez države i bez politike.

Ova analiza, medjutim, previdja bitne promene koje su nastale dvodecenijskim sprovodjenjem neoliberalnih programa „minimalne države" i „maksimalnog tržišta". Tim reformama je izvršen transfer moći od izabranih političkih predstavnika ka neizabranim menadžerima korporacija. Izbrisana je oštra razlika izmedju sfere politike i sfere ekonomije, a stvorene su *ekonomsko-političke nadstrukture* – simbioze krupnog biznisa i političke vrhuške u kojima političari, izabrani predstavnici naroda, imaju ulogu „mladjih partnera". *Država protiv koje se bore neoliberali više ne postoji.*

---

13 John Locke, Deuxième Traité du gouvernement civil, J.Vrin, Paris, 1967

14 "Država je preduzeće za proizvodnju politike koje zajedno sa političkim tržištem sačinjava industriju politike" (J.J.Rosa, 1983). Kao i tržište *pre nje*, i država je koncipirana kao mehanizam pomoću koga ljudi žele da realizuju svoje ciljeve." (G.Tullock,1978).

15 U doktrinarnom polju to stanovište je blisko totalitarizmu - slika društva bez antagonizama kome nisu potrebne posredničke, dakle političke institucije.

Uticaj biznisa na donošenje političkih odluka se prenosi kroz više kanala. U balkanskoj varijanti to je nelegalna sprega tajkuna i političara, a u evropskoj, tačnije transatlantskoj varijanti, to je legalan uticaj grupa za lobiranje i „korporativnih političara". Status ovih „političara" je na izvestan način ozvaničen putem EBS –a (European business Summit), *„annual forum for business leaders and policymakers in Europe"*.

Simbioza ekonomije i politike postoji ne samo u fazi donošenja zakona i propisa već se i sprovodjenje donetih propisa procenjuje u funkciji njihovog doprinosa kompetitivnosti korporacija. To je elemenat koji je postao odlučujući kriterijum za procenu aktivnosti i vrednovanja političkih institucija.Veza izmedju biznisa i politike je tako tesna da je ponekad teško razlučiti da li neke stavove iznosi predsednik korporacije ili član Komisije, tj. član Evropske vlade. Tako je David Byrne, „ministar" u Evropskoj vladi zadužen za zdravlje i zaštitu potrošača, na sastanku EBS-a a povodom problema na koje sve više nailazi industrija genetski modifikovane hrane, ohrabrivao korporacije da igraju aktivniju ulogu u „formiranju pristanka potrošača" („building consummer acceptance").[16]

Zakoni koji nastaju bilo kao rezultat balkanskog „burazerstva" ili transatlantskog lobiranja, daleko su od toga da budu rezultat nekog „neutralnog, od politike nezavisnog mehanizma". Uskladjivanja, pregovori, pritisci koji se odvijaju unutar ovih ekonomsko-političkih nadstruktura, učinili su da je razlika izmedju „tržišnih zakona" i „političkih zakona", uveliko zamagljena i relativizovana. Stav neoliberala prema državi kao da ignoriše ovu činjenicu.

UMESTO ZAKLJUČKA

U tekstu "Šta je to liberalizam?"[17] Rejmon Aron izmedju ostalog piše:

„Ekonomski sistem je uvek delo ljudi. U tom pogledu ne postoji razlika izmedju tržišnih mehanizama i karikaturalnog i anahronog centralnog planiranja kako ga opisuju njegovi protivnici. Bilo da se radi o nekadašnjem uverenju da su tržišni zakoni u skladu sa prirodom, ili da se u njima vidi rezultat tzv.prirodnih zakona – sve to spada u „peripetije" istorije ideja. Sadržaj ekonomske doktrine najčešće krije ideološke predstave, vrednosne sudove, metafiziku, karakteristične za odredjene epohe kojima, samim tim, neminovno predstoji zastarevanje. Liberalizam je, dakle, često zamaskiran kao prirodni zakon mada može da opstane samo uz pomoć umetnosti politiziranja."

LITERATURA

1. Allais, M (1950) Au-delà du laisser fairisme et du totalitarisme", *Nouvelle Revue d'Economie Contemporaine*
2. Allais, M.(1999), La mondialistation – une mystification, *Le Figaro*, 2. décembre
3. Allais, M. (1999), La destruction des emplois, *Le Figaro*, 7. décembre
4. Allais, M.(1999), L'éclatante faillite du nouveau crédo, *Le Figaro*, 27. décembre
5. Allais, M.(2009), Contre les tabous indiscutés, *Marianne*, (n° 659, 5-11 décembre)
1. Arrendt, H.(2002) Les Origines du totalitarisme (*The Origins of Totalitarianism*), 3 toma (*Antisemitism*, *Imperialism*, *Totalitarianism*), francuski prevod, Gallimard,
6. Aron, R. (1999) « Qu'est-ce que le libéralisme ? » *Commentaire*, n° 84
7. Aron, R (1981), Le spectateur engage, entretiens avec Jean-Louis Missika et Dominique Wolton, Julliard, Paris

16 David Byrne, „Biotehnology: Building Consummer Acceptance", izlaganje na EBS-u, 10 juna 2000

17 Raymond ARON, « Qu'est-ce que le libéralisme ? » predavanje održano 18 novembra 1969, objavljeno u časopisu *Commentaire*, n° 84, hiver 1998-99

8. Aron, R.(1977), Plaidoyer pour l'Europe décadente, Laffont, Paris
9. Byrne, D. (2000), Biotehnology: Building Consummer Acceptance, izlaganje na EBS-u, 10 juna 2000
10. Cromme, G.(2000), Nurturing Innovators Through Education", EBS workshop
11. Dostaler, J.(2005) Le "prix Nobel d'économie" : une habile mystification, *Alternatives Economiques* n° 238
12. Locke,J.(1967) Deuxième Traité du gouvernement civil, J.Vrin, Paris,
13. Madžar, Lj. (2012), Antiliberalizam u 22 slike, J.P.Službeni glasnik
14. Robbins, L.(1932), Essay on the Nature and Significance of Economic science, citirano prema francuskom prevodu „Essais sur la nature et la signification de la science économique", Lib. Medicis
15. Rosa, J.J.(1983), Le rapport Rosa, Politique économique, Bonnel Editions.
16. Šuković, D (2013), Nejednakosti, nezaposlenost i kriza, IDN, Beograd
17. Tullock, G. (1978), Le marché politique, analyse économique des processus politiques, Economica
18. Voegelin,E. (1994) Les religions politiques, Ed. du Cerf, Paris

Lidija Madžar[1]

SOCIJALNA POLITIKA EVROPSKE UNIJE U KONTEKSTU SOCIJALNOG LIBERALIZMA I SOCIJALNE TRŽIŠNE PRIVREDE

Apstrakt

Socijalna politika je, kao jedan od ključnih instrumenata savremene države, usmerena na potrebe društva, odnosno na prava i mogućnosti građana da zadovolje svoje društvene potrebe. U radu se, najpre, razmatraju problemi nastanka i razvoja socijalnog liberalizma. Socijalni liberalizam ukazuje na odlučujuću ulogu savremene države u društvenom i ekonomskom životu. Stoga se ova ideologija zalaže za jednakost prava svih građana, čak iako je nju isključivo moguće ostvariti državnim intervencionizmom, pozitivnom diskriminacijom ili jakom socijalnom zaštitom. U radu se jasno ukazuje na razliku između klasičnog i modernog liberalizma. Tekođe je u radu posebno naglašena razvojna putanja liberalne ideologije u Evropi. Dalje se posebna pažnja posvećuje osnovnim idejama, opravdanosti, principima i najznačajnijim merama socijalne tržišne privrede. U nastavku teksta se ukratko opisuje istorija evropske socijalne politike, sa posebnim naglaskom na najviše pravne izvore i ciljeve ove politike Evropske unije. Na kraju rada se daje sažet pregled najznačajnijih instrumenata socijalne politike EU.

Ključne reči: *socijalna politika, socijalni liberalizam, socijalna tržišna privreda, socijalna politika Evropske unije, instrumenti evropske socijalne politike, Evropski socijalni fond, Metod otvorene koordinacije, socijalni dijalog*

EUROPEAN UNION SOCIAL POLICY IN THE CONTEXT OF SOCIAL LIBERALISM AND SOCIAL MARKET ECONOMY

Abstract

Social policy as a key instrument of modern state is focused on the needs of society, and the rights and opportunities for citizens to meet their social needs. In this paper, first, is considered the problem of the emergence and development of social liberalism. Social liberalism points to the crucial role of the modern state in all aspects of social and economic life. Therefore, this ideology is advocating for equal rights for all citizens, even if it is only possible to achieve through state interventionism, positive discrimination or strong social protection. This paper clearly shows the difference between classical and modern approaches to liberalism. The paper also particularly emphasizes the developmental trajectory of liberal ideology in Europe. Further, special attention is paid to the basic ideas, justification, the principles and the most important measures of a social market economy. Further in the text is a short description of the European social policy history, with a particular emphasis on the most important sources of European Union law and policy objectives. At the very end, the paper provides a concise overview of the most important instruments of the European social policy.

Key words: *social policy, social liberalism, social market economy, social policy of the European Union, the instruments of European social policy, the European Social Fund, the open method of coordination, social dialogue*

1 Profesor na Visokoj poslovnoj školi strukovnih studija Novi Sad; lidija.madzar.vps@gmail.com

UVOD

Socijalna politika predstavlja jedan od ključnih instrumenata savremene države koji ima za cilj očuvanje blagostanja njenih građana. U savremenom društvu, u kojem se liberalno-tržišna orijentacija javlja kao dominantna ideologija zapadnih zemalja, socijalna politika predstavlja ključnu oblast u čijim se okvirima negativni efekti slobodne tržišne konkurencije mogu delimično anulirati intervencijom države. Iz navedenog sledi da socijalna politika ima izuzetnu političku moć, kao i da u velikoj meri može da utiče na opredeljenje građana za određenu političku opciju. Radi se o politici koja obuhvata kako sferu političkog delovanja, tako i oblast njene konkretne primene na međunarodnom, državnom, kao i na nivou preduzeća. Socijalna politika se, u najširem smislu, može definisati kao politika koja se vodi na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nadnacionalnom nivou i koja, imajući u vidu socijalnu viziju i potrebe društva, utiče na prava i mogućnosti građana da zadovolje svoje potrebe.[2] Državna socijalna politika takođe predstavlja onaj vid političkog delovanja koji nastoji da, upotrebom odgovarajućih instrumenata, unapredi ekonomski i/ili društveni položaj siromašnijih i ugroženih kategorija stanovništva. Bez obzira na prirodu ekonomskog sistema, nužnost vođenja ove politike se javlja kao imperativ u savremenom društvu. U najznačajnije oblasti socijalne politike spadaju:[3]

1. Politika zaštite zaposlenih lica;
2. Sistem socijalnog osiguranja;
3. Politika organizovanja na nivou preduzeća;
4. Politika tržišta radne snage – sa zadatkom da: 1) uz pomoć nacionalnih agencija za zapošljavanje utiče na poboljšanje kvaliteta tržišta rada i da 2) promenom oblika tržišta rada doprinese odvijanju ekonomskih i društveno prihvatljivih procesa utvrđivanja naknada za obavljeni rad;
5. Stambena politika;
6. Porodična politika;
7. Politika obrazovanja;
8. Politika podsticanja sticanja imovine;
9. Politika razvoja srednje društvene klase i
10. Politika pružanja pomoći mladima i starijim osobama.

1. SOCIJALNI LIBERALIZAM I SOCIJALNA PRAVDA

Socijalni liberalizam, takođe poznat i kao socijalni konzervativizam, predstavlja postliberalnu političku doktrinu koja se pojavila tokom prve četvrtine XX veka u zemljama Zapadne Evrope. Socijalni ili društveni liberalizam, kao oblik liberalne političke ideologije, ukazuje na odlučujuću ulogu savremene države u društvenom i ekonomskom životu. U okvirima ovog pristupa država obezbeđuje jednakost prava svih građana, čak i ako je tu ravnopravnost moguće ostvariti isključivo državnim intervencionizmom u privredi, pozitivnom diskriminacijom ili jakom socijalnom zaštitom. U prvoj polovini XX veka je liberalni koncept, koji je imao za cilj da uspostavi *savršeni model* i *uvede* društvo zasnovano na različitim etičkim, estetskim, religioznim i raznolikim društvenim pogledima, doživeo krah od strane mnoštva totalitarnih ideologija. U kriznim okolnostima nakon Prvog svetskog rata, liberalni koncept *minimalne države* više nije bio u stanju da parira fašističkom i komunističkom modelu totalitarne države. Pojava prvih većih totalitarnih režima tokom 1922. godine (Sovjetskog Saveza i Fašističke Italije) se može smatrati krajem perioda

2 Sokol, Tomislav, (2010), „Europska socijalna politika", *Europska unija*, Mate, Zagreb, str. 484.

3 Lampert, Hajnc, (2005), „Socijalna politika", *Leksikon socijalne tržišne privrede – Ekonomska politika od A do Š*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beograd, str. 389-390.

liberalne utopije.[4] Liberalna britanska stranka je 1922. godine, razmatrajući i tumačeći globalne liberalne ideje, fatalnom slučajnošću *otvorila vrata* svom glavnom protivniku – marksističkoj orijentaciji. S obzirom da su dvadesete godine prošlog veka ostale zapamćene po borbi između konzervativaca i marksista, liberalizmu je pripala periferna uloga u tom svojevrsnom *ideološkom ratu*. Liberalizam je, kao doktrina, takođe pokušao da *pronađe* odgovarajuće odgovore na pitanja uslovljena političkom realnošću, kao i društvenim i ekonomskim aspektima dvadesetog veka. Iščezavanje klasičnog liberalizma je *utabalo put* pojavi *novog liberalizma*, kao svojevrsnoj kombinaciji ekonomskog konzervativizma i socijalnog (tj. društvenog) radikalizma. Stoga je, u mnogim svojim aspektima, doktrina socijalne demokratije najbliža doktrini socijalnog liberalizma.

Socijalni liberalizam tretira socijalnu pravdu kao integralni deo liberalizma. Pomenuto podrazumeva da svi pripadnici društva imaju podjednako pravo na kvalitetan i *ispunjen život*, kao i da bi vlada trebalo da preduzme sve relevantne korake kako bi omogućila društveno blagostanje. Socijalni liberalizam duboko *veruje* u značaj sistema javne dobrobiti koji je usmeren na interese različitih društvenih segmenata. Preciznije, mehanizam društvenog blagostanja se bavi problemima nezaposlenosti, sistemom zdravstvene zaštite, obrazovanja i sl. Sa ciljem stvaranja harmoničnog društva, vlada bi morala da obezbedi dostupnost pomenutih usluga svim slojevima savremenog društva. Pomenuto ponekad podrazumeva i neophodnost povećanja svih poreza, ili rasta stope oporezivanja bogatijih društvenih slojeva, kako bi se siromašnima obezbedile zdravstvene usluge ili dostupnost sistemu obrazovanja. Eklatantan primer primene ideologije socijalnog liberalizma se ogleda u Ruzveltovoj (Franklin Delano Roosevelt) politici poznatijoj kao *New Deal* (Novi dogovor). Naime, u jeku *Velike depresije* administracija američkog predsednika Ruzvelta je usvojila brojne mere, poput obezbeđivanja socijalne sigurnosti, kako bi se pobrinula za potrebe osiromašenih građana. *New Deal* je, kao program nacionalnog preporoda, ujedno predvideo i izvođenje javnih radova o trošku države.[5]

Vera u socijalnu pravdu predstavlja utelotvorenje modernog liberalizma. Za razliku od modernog, klasični liberalizam se protivi intervenciji države u ekonomske tokove i društvo, verujući da nezavisnost i osnovne slobode predstavljaju preduslov individualnom i društvenom napretku. Klasični liberalizam se u mnogim svojim aspektima podudara sa savremenim socijalnim konzervativizmom koji se takođe zalaže protiv vladinih izdataka u procesu obezbeđivanja javnih usluga. Pored verovanja u to da je vlada dužna da obezbedi javne usluge poput zdravstvenog sistema, obrazovanja, blagostanja, socijalne sigurnosti i naknada za nezaposlene, socijalni liberali se zalažu i za poštovanje ljudskih prava. Insistirajući na društvenoj jednakosti i odsustvu diskriminacije na etničkoj, rasnoj, verskoj, polnoj i drugim osnovama, socijalni liberalizam predstavlja prihvatljiv i progresivni oblik političke ideologije.[6]

2. LIBERALIZAM NA PODRUČJU EVROPE

Liberalizam je, kao verovanje u značaj prava na ekonomsku, vlasničku i intelektualnu slobodu, prerastao u dominantnu političku ideologiju demokratskih zemalja. U Evropi su se prve liberalne ideje pojavile početkom XVII veka. Dok engleski koncept liberalizma podrazumeva širenje i poštovanje demokratskih vrednosti, francuski liberalizam se u većoj meri odnosi na kritiku i napuštanje autoritarnih političkih režima. Francuski koncept se takođe tretira kao kontinentalni

4 *Social Liberalism*, dostupno na internet sajtu http://www.whatisliberalism.com/?pageId=161594

5 Preciznije, Program je podrazumevao jaku državnu intervenciju u neprofitnom sektoru, sa posebnim naglaskom na izgradnju puteva, infrastrukture i železnice gde se država javila u ulozi ključnog investitora. Plan je imao za cilj da obezbedi punu zaposlenost, kao i da se građani masovno angažuju u javnim radovima uz minimalne nadnice. Program je nastao kao odgovor liberalnih krugova na korumpiranost, naraslu moć i aroganciju krupnog kapitala.

6 *Social Liberalism. Social Justice*, dostupno na internet sajtu http://www.whatisliberalism.com/?cat=3

oblik liberalizma, pri čemu se uočava njegova duboka podela na umereni liberalizam (elitističko viđenje) i progresivni liberalizam (opšteprihvaćeno gledište). U Evropi se liberalna politička ideologija povremeno *vraćala* na političku scenu, omogućivši mnogim liberalnim strankama da preuzmu kontrolu nad tekućim društvenim i ekonomskim tokovima. Međutim, početkom XX veka socijalisti i socijaldemokrate počinju sa postepenim istiskivanjem liberala, preuzimajući kontrolu nad političkom scenom. No, uporedo sa raspadom Sovjetskog Saveza, dolazi i do svojevrsnog *vaskrsnuća* evropskog liberalizma koji je počeo da se manifestuje kroz pojavu desnog centra, levog centra ili socijalnog liberalizma, već u zavisnosti od preovlađujuće ideologije.[7] Liberalne stranke su, posebno u zemljama Zapadne Evrope, prolazile kroz raznovrsne procese preporoda i transformacije. Time je liberalizam, nakon brojnih istorijskih *promašaja*, bio prinuđen na permanentni razvoj, prilagodljivost i obnavljanje. Danas se glavna osobenost evropskog koncepta liberalizma ogleda u bliskoj saradnji sa socijalističkim strankama širom Evrope.

3. SOCIJALNA TRŽIŠNA PRIVREDA

Socijalna tržišna privreda je, kao ideologija koja je *pozicionirana* između komunizma i liberalizma, ustanovljena od strane *Frajburške škole*[8], da bi kasnije, za vreme Ludviga Erharta (Ludwig Erhard)[9], bila integrisana u privredni poredak posleratne Zapadne Nemačke. Socijalna tržišna privreda, najpre, predstavlja uspešan pokušaj da se, u izvesnom društvu, principi slobode i socijalne sloge međusobno i uspešno povežu sa socijalnom odgovornošću i pravdom. Socijalna tržišna privreda se takođe smatra pandanom demokratije i pravne države. I naposletku, ovaj ideološki pravac predstavlja pogodan okvir za održiv privredni razvoj, posebno u slabije razvijenim oblastima.[10] Opravdanost koncepta socijalne tržišne privrede *leži* u dubokom verovanju da u središtu sveta, društva i ekonomije, nezavisno od tehnološkog napretka i globalizacije, moraju da stoje potrebe savremenog čoveka.

Osnovna ideja socijalne tržišne privrede se bazira na ideji Ordo-liberalizma[11] koji se zasniva na ekonomsko-liberalnim principima privatne svojine i konkurencije. Međutim, za razliku od klasičnog liberalizma, Ordo-liberalizam zahteva jaku ulogu države koja, ukoliko se za to ukaže potreba, usvaja regulatorni okvir kojim će se uticati na sputavanje i kontrolu moći tržišta. U najznačajnije principe na kojima se zasniva koncept socijalne tržišne privrede spadaju:[12]

- Princip supsidijarnosti – podrazumeva da kada god čovek može da se stara o sebi, država treba da se *drži po strani*;
- Princip solidarnosti – ukazuje na značaj pomaganja društva u svim slučajevima u kojima čovek ne može da se brine o sebi i
- Princip individualnosti – koji *stavlja* čoveka u središte društva, dok se kolektiv samo smatra sredstvom kojim se zadovoljavaju potrebe pojedinca (tj. čoveka).

Politika socijalne sigurnosti predstavlja suštinu koncepta socijalne tržišne privrede. Posmatrano sa socijalno-političkog aspekta, socijalna sigurnost i socijalna pravda zahtevaju državnu

7 *Liberalism In Europe*, dostupno na internet sajtu http://www.whatisliberalism.com/?pageId=84629

8 Grupe ekonomista, sociologa, teologa i pravnika koja ju je utemeljila davnih tridesetih godina prošlog veka na Univerzitetu Frajburg. *Frajburška škola* se našla pred zadatkom da pronađe alternativu razvoju socijalizma u Rusiji, s jedne, i razvoju liberalizma na anglosaksonskom području, s druge strane.

9 Prvog nemačkog ministra privrede neposredno nakon Drugog svetskog rata.

10 Konrad Adenauer Stiftung, (2012), *Nemačka socijalna tržišna privreda – Osnovne ideje, principi i koncept*, KAS, Beograd, str. 9-10.

11 Svojevrsne kombinacije političkog i privrednog liberalizma, s jedne strane, i koncepta *reda* (Ordo) preuzetog iz katoličke socijalne doktrine, s druge strane.

12 Konrad Adenauer Stiftung, (2012), *Nemačka socijalna tržišna privreda – Osnovne ideje, principi i koncept*, KAS, Beograd, str. 12.

intervenciju koja mora da bude usklađena sa konstitutivnim i regulativnim principima socijalne tržišne privrede.[13] Od najvažnijih oblika intervenisanja u socijalnoj tržišnoj privredi se izdvajaju sledeće mere:[14]

- Sistemi socijalnog osiguranja od bolesti i nezaposlenosti, sistemi penzionog osiguranja i osiguranje od rizika u slučaju upućenosti na negu;
- Obezbeđivanje minimalnog životnog standarda pružanjem socijalne pomoći koju isplaćuje država, nezavisno od toga da li su ugroženi građani uplaćivali socijalno osiguranje ili ne;
- Uređenje tržišta rada;
- Autonomija sindikalne organizacije i delovanja kojom se *de facto* tržište rada u socijalnoj tržišnoj privredi *pretvara* u jedino tržište na kojem je izričito poželjno delovanje kartela;
- Pravo zaposlenih na participaciju u odlučivanju[15] u preduzeću posredstvom odabranih posrednika i
- Ukidanje slobode ugovaranja u brojnim segmentima radnog prava sa ciljem zaštite zaposlenih.

4. KRATAK OSVT NA ISTORIJAT RAZVOJA EVROPSKE SOCIJALNE POLITIKE

Socijalna politika Evropske unije (EU) predstavlja svojevrsnu nadogradnju duge istorije i snažne tradicije socijalnog liberalizma, socijalnog zakonodavstva i socijalne tržišne privrede u njenim članicama. Samo je Velika Britanija, tokom osamnaest godina vlasti konzervativaca (od 1979-1997. godine), osporavala ideologiju razvoja socijane politike Evropske unije. U Uniji su se vodile brojne političke, ekonomske i ideološke rasprave vezane za osnovna ljudska prava, a naročito debate o *industrijskoj demokratiji* kao obliku učešća zaposlenih u procesu odlučivanja. Pored insistiranja na poboljšanju života i rada u EU, Evropska komisija se zalagala i za socijalnu politiku kao sredstvo promovisanja *narodne Evrope*.[16] S obzirom da socijalno zakonodavstvo utiče na svakodnevne živote građana EU, progresivna socijalna politika naglašava i značaj evropskih integracija.

Iako je još u *Rimskom ugovoru* (Treaty of European Economic Community) iz 1957. godine postojao poseban odeljak koji se odnosio na socijalnu politiku, ona je dugo bila zapostavljana u evropskom društvu. Evropska socijalna politika je usmerena na poboljšanje uslova života i rada građana, na garantovanje primerene socijalne zaštite, podsticanje socijalnog dijaloga između sindikata i poslodavaca, kao i na borbu protiv razlika u društvu. Imajući u vidu značajne razlike u tradiciji, koncepciji i polaznim ekonomskim osnovama, zemlje članice Evropske unije samostalno utvrđuju osnovne principe svojih sistema socijalne zaštite, uz napomenu da finansijska ravnoteža nacionalnih socijalnih politika ne sme da bude narušena propisima na nivou Evropske unije.[17] S obzirom da je *Lisabonski ugovor* (Treaty of Lisabon) eksplicitno priznao pravni legitimitet Evropske unije, EU je kao jedinstveni entitet nasledio Evropsku zajednicu. Najviše pravne izvore

---

13 Ovde se, pre svega, misli na mehanizam tržišnih cena, princip *otvorenosti* tržišta, neprikosnovenost poštovanja privatne svojine, princip slobode ugovaranja, princip odgovornosti, princip konzistentnosti ekonomske politike, državnu kontrolu monopola, progresivno oporezivanje dohotka, na adekvatni sistem naknada i dr.

14 Konrad Adenauer Stiftung, (2012), *Nemačka socijalna tržišna privreda – Osnovne ideje, principi i koncept*, KAS, Beograd, str. 19.

15 Npr. u odlučivanju o otpuštanjima ili o programima sanacije preduzeća.

16 Dinan, Desmond, (2005), *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 3rd edition, Lynne Rienner Publishers, Boulder, USA, str. 449.

17 Weidenfeld, Werner, Wessels, Wolfang, (2010), *Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beograd, str. 314.

savremene socijalne politike Evropske unije čine *Ugovor iz Mastrihta* (Treaty of Masstricht) iz 1992. godine kojim je uspostavljena Evropska unija, s jedne, i trenutno važeći *Ugovor o funkcionisanju Evropske unije* (Treaty on Functioning of the European Union) iz 2009. godine sa druge strane.

Ugovor iz Mastrihta (iz 1992. godine), između ostalog, naglašava nekoliko ciljeva EU u socijalnoj sferi, među kojima se ističu: usmerenje ka visoko-konkurentnoj tržišnoj privredi, obezbeđivanje pune zaposlenosti i društvenog napretka, borba protiv društvene isključenosti i diskriminacije, ravnopravnost polova, međugeneracijska solidarnost i zaštita prava deteta. Dalje se naglašava da će Unija promovisati socijalnu pravdu i zaštitu, ekonomsku, društvenu i teritorijalnu koheziju, kao i solidarnost među članicama EU. Takođe se, u vidu primarnih ciljeva Unije, ističe i borba protiv siromaštva.[18] Član 2. Ugovora se direktno odnosi na Povelju o osnovnim pravima u Evropskoj uniji, čime je ona dobila pravnu snagu u rangu pravne snage samih osnivačkih ugovora EU. Povelja je objavljena na Samitu EU u Nici 7. decembra 2000. godine, kao politička deklaracija koja je *prerasla* u pravno obavezujući dokument u svim institucijama i državama članicama EU, sa izvesnim izuzećima u Poljskoj, Velikoj Britaniji i Češkoj.[19] Povelja sadrži posebna poglavlja o ravnopravnosti i solidarnosti, sa izričitim naglaskom na: 1) pravo na socijalnu sigurnost za sve koji legalno borave i putuju unutar EU, 2) pravo na zdravstvenu zaštitu, 3) pravo zaposlenih na informisanost, 4) pravo udruživanja, 5) pravo na štrajk i 6) pravo na zdrave i bezbedne uslove rada. Izričito je zabranjena diskriminacija na polnoj, rasnoj, etničkoj, društvenoj, genetski predispozicioniranoj, religijskoj, političkoj, imovinskoj, starosnoj i drugim osnovama.[20]

Ugovor iz Lisabona (iz 2009. godine) sadrži odredbe o nadležnosti Evropske unije na osnovu kojih je predviđena koordinacija ekonomskih, socijalnih politika i politike zapošljavanja na nacionalnom nivou, a u skladu sa načinima određenim Ugovorom. Ugovorom iz Lisabona se izričito nalaže da je, u oblasti socijalne politike, podeljena nadležnost između Evropske unije i država članica. Pod pomenutim se podrazumeva da države članice imaju ovlašćenja da, na osnovu svojih propisa, vode pojedine oblasti socijalne politike, sve do momenta njihove regulacije na nivou EU. Ugovorom se takođe spominje i koordinacija politika zapošljavanja, ali samo u okvirima izdatih smernica i uputstava od strane Unije. Član 9. Ugovora iz Lisabona predviđa i realizaciju nekoliko novih ciljeva iz oblasti socijalne politike EU poput: 1) podsticanja visokog nivoa zaposlenosti, 2) jačanja odgovarajuće socijalne zaštite, kao i 3) visokog nivoa obrazovanja, usavršavanja i zaštite zdravlja ljudi.[21]

5. OSNOVNI INSTRUMENTI SOCIJALNE POLITIKE EVROPSKE UNIJE

Evropska unija je u martu 2010. godine usvojila Strategiju 2020 (odnosno *Strategiju za pametan, održiv i inkluzivan razvoj*) sa ciljem da do 2020. godine prebrodi krizu koja je nastavila da pogađa mnoge članice EU. Strategija teži ka stvaranju uslova za rešavanje pet ključnih problema koji se odnose na: 1) zaposlenost, 2) obrazovanje, 3) istraživanje i inovacije, 4) društveno uključivanje i smanjenje siromaštva i na 5) rešavanje klimatskih i energetskih problema.[22]

---

18 Čl. 3. Pročišćenog teksta Ugovora o Evropskoj uniji, dostupan na internet adresi www.mvpei.gov.me/.../FileDownload.aspx?...Prečišćeni%20tekst%20Ugovora%20o%20Evropskoj%20uniji...

19 Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine, *Povelja o osnovnim pravima Evropske unije*, dostupno na internet sajtu http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4795&langTag=bs-BA

20 Official Journal of the European Communities, (2000), *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, (2000/C 364/01), OJEU, Luxembourg, dostupno na internet sajtu http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

21 Pročišćeni tekst Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, dostupan na internet adresi http://www.azzk.me/1/doc/Ugovor_o_funkcionisanju_EU.pdf

22 European Commission, (2013), *Employment and social affairs*, EC, Brussel, str. 3.

U načelu treba razlikovati dve osnovne grupe instrumenata evropske socijalne politike.[23] Dok se prva grupa instrumenata odnosi na već opisanu regulaciju kretanja ove politike jačanjem minimalnih evropskih standarda definisanih pravom Evropske unije (preciznije, primarnim i sekundarnim zakonodavstvom EU), druga grupa instrumenata se odnosi na redistributivnu funkciju politike evropskih strukturnih fondova, sa posebnim naglaskom na delovanje Evropskog socijalnog fonda (European Social Fund-ESF). Evropska unija je, svojim sekundarnim pravnim propisima, uspostavila nivo socijalnih prava koji ni u jednoj članici EU ne sme da bude niži od definisanih društveno-političkih ciljeva na nadnacionalnom nivou (tj. nivou EU).[24] U nastavku teksta sledi analiza fundamentalnih redistributivnih instrumenata evropske socijalne politike.

Evropski socijalni fond (European Social Fund) predstavlja najstariji i najznačajniji instrument socijalne politike Evropske unije. Najznačajniji zadatak Fonda se ogleda u novčanim izdvajanjima koja se vrše sa ciljem sprečavanja i suzbijanja nezaposlenosti, sticanja profesionalnih kvalifikacija, društvene integracije na tržištu rada, kao i stalnog podsticanja izjednačavanja položaja muškaraca i žena. Začeci Fonda se vezuju za daleku 1971. godinu kada je prvi put bila pružena pomoć italijanskim radnicima sa juga sa ciljem da se integrišu u radno okruženje severne Italije. Kasnije se delatnost Fonda širila na druge oblasti (mladi do 25 godina starosti, trajnije nezaposlena lica, žene i sl.), pri čemu je u sve većoj meri povezivana sa delovanjem regionalnih i strukturnih fondova. Evropski socijalni fond predstavlja glavni finansijski instrument Evropske unije koji je ujedno namenjen ostvarivanju strateških ciljeva *evropske politike zapošljavanja* (European employment policy). Fond finansira realizaciju projekata koji imaju za cilj da podstaknu mobilnost zaposlenih, prilagodljivost radnika i preduzeća promenljivim uslovima na tržištu rada, da pojedinim društvenim grupama (nezaposlenima, ženama, migrantima i dr.) olakšaju pristup tržištu rada, da unaprede socijalno uključivanje i suzbiju diskriminaciju na tržištu rada, kao i da reformišu obrazovne sisteme i koncepciju razvoja ljudskih resursa.[25] Evropski socijalni fond (ESF) je, prilikom osnivanja, bio namenjen restrukturiranju zapošljavanja i održavanju radnih mesta. Fond je evoluirao kako sa aspekta izdvajanja i raspoloživih sredstava, tako i sa aspekta njegovih prioriteta. Prioriteti ESF su se kretali od osnovnih ka sve finijim elementima radnog zakonodavstva. U poslednjim godinama se izdvaja pet osnovnih zadataka Evropskog socijalnog fonda:[26] 1) razvoj aktivnih politika tržišta rada, 2) unapređenje društvenog uključivanja, 3) pomoć za trajne procese učenja i treninga, 4) pomoć zaposlenima u prilagođavanju radnim i društvenim promenama i 5) podržavanje koncepta *jednakosti prilika* u procesima zapošljavanja. Fond takođe pruža doprinos svim aktivnostima koje se sprovode radi realizacije *Evropske strategije zapošljavanja* (European employment strategy), kao i smernica politike zapošljavanja koje se utvrđuju za svaku kalendarsku godinu.

Metod otvorene koordinacije (Open method of coordination), koji se primenjuje u oblasti politike zapošljavanja još od 1997. godine, *uvodi* pravno neobavezujući, ali suštinski (*de facto*) politički obavezujući postupak za celokupnu oblast evropske socijalne politike. Ovaj Model je usvojen sa ciljem podsticanja saradnje između članica EU, a zasniva se na sistemskoj razmeni informacija i običajne prakse.[27] Opšte smernice za koordinaciju ekonomskih politika predstavljaju dokument u kojem se na jezgrovit način daju preporuke za vođenje pojedinačnih politika u članicama EU. S obzirom da opšte smernice nemaju pravno obavezujući karakter, članice EU primenjuju *Model*

23 Weidenfeld, Werner, Wessels, Wolfang, (2010), *Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beograd, str. 316.

24 Ovo se, pre svega, odnosi na socijalnu zaštitu zaposlenih u okvirima uspostavljanja slobodnog kretanja zaposlenih lica.

25 Mikuš-Žigman Nataša, (2010), "Proračun i fondovi EU-a", *Europska unija*, MATE, Zagreb, str. 607.

26 Prokopijević, Miroslav, (2012), *Evropska unija-Uvod*, treće dopunjeno izdanje, Čigoja štampa, Beograd, str. 581.

27 Sokol, Tomislav, (2010), „Europska socijalna politika", *Europska unija*, Mate, Zagreb, str. 489.

otvorene koordinacije koji se zasniva na međusobnom poređenju, prilagođavanjima (benchmarking), kao i *finim* pritiscima na manje uspešne države (tzv. peer pressure).[28]

Socijalni dijalog, kao jedan od instrumenata socijalne politike Evropske unije, ima za cilj da omogući aktivno uključivanje socijalnih partnera u procese kreiranja evropske socijalne politike. Jedinstvenim evropskim aktom (Single European Act) iz 1986. godine je definisana i uloga Evropske komisije sa zadatkom da olakša dijalog između relevantnih socijalnih partnera na nivou Evropske zajednice. Socijalnim dijalogom se, u većini slučajeva, uspostavljaju ugovorni odnosi koji služe kao osnova za usvajanje mnogobrojnih uputstava na nivou EU.[29]

ZAKLJUČAK

Socijalni liberalizam je, kao ekonomska i politička ideologija, našao opravdanje u zahtevu za smanjivanjem klasnih razlika u društvu, kao i u potrebi za ispravljanjem *nepravdi* slobodne tržišne privrede. Uporedo sa uspostavljanjem komunističkog i nacističkog poretka (u Rusiji i predratnoj Nemačkoj), sa politikom *New Deal*-a, kao i sa primenom izvesnih socijalnih mera u SAD i Velikoj Britaniji nastaju i temelji socijalne države, poznatije i kao *države blagostanja*. Siromaštvo, društvena nejednakost i nepravda izazvana delovanjem slobodnog tržišta, ali i nedopustivo teški uslovi rada i života radnika omogućili su da se izvrši *socijalizacija liberalne misli*, kao i da se podstakne nastanak novih doktrina. Novi ideološki pravci, koji su se zasnivali na kolektivizmu i potpunoj društvenoj jednakosti, su postepeno istiskivali klasični liberalizam u korist socijalnog liberalizma. Tako će socijalni liberalizam prerasti u dominantnu političku i ekonomsku ideologiju oličenu u *državi blagostanja*, sve do sedamdesetih godina XX veka.[30]

Evropska unija je zasnovana na konceptu socijalne tržišne privrede. U tom smislu se puna zaposlenost, društveni progres, socijalno (tj. društveno) uključivanje, socijalna zaštita, solidarnost i društvena kohezija javljaju kao prioritetni ciljevi svih osnovačkih ugovora EU. Stoga se ostvarenje visokog nivoa zaposlenosti, adekvatna socijalna zaštita i borba protiv društvenog isključivanja uzimaju u obzir prilikom utvrđivanja i primene svih zajedničkih politika EU. Štaviše, njenim osnivačkim ugovorima je obuhvaćena i Povelja o osnovnim pravima u EU koja predstavlja sponu između najznačajnijih institucija EU i njenih članica prilikom primene evropskih zakona.[31]

Iz navedenog proizilazi i da su elementi socijalne politike EU u izvesnoj meri zastupljeni u najznačajnijim ciljevima Evropske unije. Međutim, odredbe navedenih osnivačkih ugovora, same po sebi, ne daju Uniji pravo na usvajanje propisa u socijalnoj sferi koji bi bili obavezujući za sve članice, i putem kojih bi se izvršila harmonizacija nacionalnih socijalnih zakonodavstava. Zaključuje se i da je Evropska unija, intenzivnim uključivanjem socijalnih elemenata u zakonodavstvo i svakodnevnu praksu, ostvarila izuzetan napredak u pokušaju neutralizacije negativnih efekata razvoja zajedničkog tržišta. Težnje ka usklađivanju nacionalnih socijalnih politika i socijalnih sistema su takođe doprinele i ubrzanijoj integraciji zajedničkog tržišta EU. Uprkos navedenom, evropska se socijalna politika još uvek primarno nalazi u nadležnosti njenih država članica. Iako Evropska unija, formalno posmatrano, raspolaže širokim ovlašćenjima u socijalnoj oblasti, još uvek se beleži odsustvo adekvatnih propisa na nivou EU putem kojih bi se značajnije prenele nadležnosti sa članica na nivo EU. Stoga i praksa Evropskog suda pravde (European Court of Justice) ima izuzetnu ulogu u svakodnevnom funkcionisanju evropske i nacionalnih socijalnih politika.

---

28 Faulend, Michael, Šošić, Vedran, (2010), „Koordinacija ekonomskih politika u Europskoj uniji", *Europska unija*, MATE, Zagreb, str. 378.

29 Primeri Uputstva o porodiljskom i roditeljskom odsustvu, Okvirnog ugovora o delimičnom radnom vremenu i dr.

30 Krstić, Nikola, (2010), *Socijalni liberalizam i „država blagostanja"*, dostupno na internet sajtu http://gorannecin.rs/socijalni-liberalizam-i-drzava-blagostanja/

31 European Commission, (2013), *Employment and social affairs*, EC, Brussel, str. 3.

LITERATURA

1. Dinan, Desmond, (2005), *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 3rd edition, Lynne Rienner Publishers, Boulder, USA
2. Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine, *Povelja o osnovnim pravima Evropske unije*, dostupno na internet sajtu http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4795&langTag=bs-BA
3. European Commission, (2013), *Employment and social affairs*, EC, Brussel
4. Faulend, Michael, Šošić, Vedran, (2010), „Koordinacija ekonomskih politika u Europskoj uniji", *Europska unija*, MATE, Zagreb
5. Konrad Adenauer Stiftung, (2012), *Nemačka socijalna tržišna privreda – Osnovne ideje, principi i koncept*, KAS, Beograd Krstić, Nikola, (2010), *Socijalni liberalizam i „država blagostanja"*, dostupno na internet sajtu http://gorannecin.rs/socijalni-liberalizam-i-drzava-blagostanja/
6. Lampert, Hajnc, (2005), „Socijalna politika", *Leksikon socijalne tržišne privrede – Ekonomska politika od A do Š*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beograd
7. *Liberalism In Europe*, dostupno na internet sajtu http://www.whatisliberalism.com/?pageId=84629
8. Mikuš-Žigman Nataša, (2010), "Proračun i fondovi EU-a", *Europska unija*, MATE, Zagreb
9. Official Journal of the European Communities, (2000), *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, (2000/C 364/01), OJEU, Luxembourg, dostupno na internet sajtu http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
10. Pročišćeni tekst Ugovora o Evropskoj uniji, dostupan na internet adresi www.mvpei.gov.me/.../FileDownload.aspx?...Prečišćeni%20**tekst**%20**Ugovora**%20o%20**Evropskoj**%20**uniji**...
11. Pročišćeni tekst Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, dostupan na internet adresi http://www.azzk.me/1/doc/Ugovor_o_funkcionisanju_EU.pdf
12. Prokopijević, Miroslav, (2012), *Evropska unija-Uvod*, treće dopunjeno izdanje, Čigoja štampa, Beograd
13. *Social Liberalism*, dostupno na internet sajtu http://www.whatisliberalism.com/?pageId=161594
14. *Social Liberalism. Social Justice*, dostupno na internet sajtu http://www.whatisliberalism.com/?cat=3
15. Sokol, Tomislav, (2010), „Europska socijalna politika", *Europska unija*, Mate, Zagreb
16. Weidenfeld, Werner, Wessels, Wolfang, (2010), *Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beograd

Aleksandar Bošković[1]

DOMETI KRITIKE LIBERALIZMA

Apstrakt

Tekst predstavlja nekoliko pretpostavki za razumevanje kritike liberalizma u srpskom društvu. U prvom delu rada iznose se podaci vezani za istorijat upotrebe i značenje reči „liberalizam", kao i njenog mračnog alter-ega, pojma „neoliberalizam". U drugom delu rada je više pažnje posvećeno specifičnostima razumevanja liberalizma u srpskom kontekstu, polazeći od jednog vrlo specifičnog shvatanja egalitarizma. Ovo uključuje razmatranje određenih karakteristika istorijskog razvoja, od žestokih kritika lidera tadašnjeg SKJ na račun takozvanih „anarholiberala", pa sve do nasleđa raspada socijalističkog vrednosnog sistema i nekadašnje Jugoslavije.

Ključne reči: *intelektualci i liberalizam, liberalizam i kolektivizam, liberalizam – kritika, neoliberalizam.*

THE SCOPE OF THE CRITIQUE OF LIBERALISM

Abstract

The chapter presents some points for understanding the critique of liberalism in the Serbian society. In the first part, the author deals with the history of the term and its use, as well as the extension of criticism to its alleged dark alter-ego, the so-called "neoliberalism." The second part of the chapter includes specificities for interpreting liberalism in Serbian context, originating from a particular understanding of egalitarianism. This includes considering some phases of the post-1960s historical development, from the harsh criticism of former Yugoslav Communist leaders directed against the so-called "anarcho-liberals," to the legacy of the dissolution of a socialist value system and the former Yugoslavia.

Keywords: *intellectuals and liberalism, liberalism and collectivism, liberalism – criticism, neoliberalism.*

> Jer, poraz liberala u Srbiji početkom sedamdesetih, ali i ne samo u Srbiji, bio je ključni događaj za ono što će se desiti dvadesetak godina kasnije, odnosno za krvavi raspad Jugoslavije. (Lakićević 2012: 56)

POJMOVNE NEDOUMICE

Da bi se razumeo kontekst kritike liberalizma u savremenom srpskom društvu, neophodno je ukazati na nekoliko osnovnih činilaca koji utiču na ovu kritiku. Neki od ovih činilaca su istorijske, a neki istorijsko-metodološke prirode. Pa ipak, ono što ih spaja jeste fundamentalno nerazumevanje predmeta kritike. To ovdašnju sredinu ne čini preterano originalnom, ali donekle umanjuje mogućnosti za smislen dijalog. U prvom delu ovog teksta ukazaću na pojmovno-metodološke korene upotrebe nekih termina u vezi liberalizma, dok će drugi deo biti više fokusiran na istorijske faktore koji su odredili shvatanje razvoja Srbije u poslednjih 25 godina. S obzirom

1 Institut društvenih nauka i Univerzitet u Beogradu

na naučno-istraživačku oblast iz koje dolazim (socijalna antropologija), uz određeni angažman poslednjih godina u okviru Centra kojim upravljam od 2009. (Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje Instituta društvenih nauka), u ovom tekstu neću se baviti ekonomskim aspektima rasprava o liberalizmu. Ovaj aspekt je dobio već dovoljno pažnje u studijama uglednih ekonomista (Madžar 2012; Gligorov 2010), dok o istorijskim uzrocima propadanja pokušaja uspostavljanja liberalnih vrednosti u jugoslovenskoj ekonomiji vrlo jasno govore tekstovi i intervjui koje je sakupio Lakićević u knjizi *Ispred vremena* (2011), koja se bavi razlozima propadanja ekonomskih reformi započetih u Jugoslaviji tokom 1960-ih.

Nakon nekoliko tekstova objavljenih na sajtu *Peščanika* početkom 2014,[2] uz diskusije i kritike predloga reformskih zakona koji su predloženi u Srbiji, razvila se na momente vrlo živa debata o pojmovima „liberalizam" i „neoliberalizam".[3] U ovom izlaganju ću prvo dati nekoliko vrlo opštih terminoloških pojašnjenja, jer na trenutke izgleda kao da učesnici u raspravi koriste pojmove po sopstvenom nahođenju, nekog bez naročitog razumevanja šta ovi termini u stvari znače.

Liberalizam se može shvatiti kao *skup teorija koje potiču iz Prosvetiteljstva*, a kojima je zajedničko suprotstavljanje *svim oblicima političkog apsolutizma* (Boudon et Bourricaud 1986: 341). Kako u Evropi, tako i u SAD, poslednjih nekoliko decenija raste interesovanje za liberalističke teorije, a neki uticajni devetnaestovekovni teoretičari, poput francuskog političara i aristokrate Alexisa de Tocquevillea (1805-1859) i britanskog filozofa i državnika Johna Stuarta Milla (1806-1873), danas ponovo izgledaju i te kako aktuelni. Najpoznatiji savremeni istoričar liberalizma, Richard Bellamy, tvrdi da osnivači sociologije kao što su Max Weber i Émile Durkheim u teorijskom smislu dolaze baš iz liberalne tradicije. Kod Webera je ovo oličeno pre svega u njegovom *metodološkom individualizmu*, kao i u ideji da se svi složeni entiteti – nacija, država, politička partija, itd. – u krajnjoj instanci (ili pre svega) *sastoje od pojedinaca* (Boudon 2004: 24). Odnosno, kako je svojevremeno pisao Weber:

> Interpretativna sociologija smatra pojedinca [*Einzelindividuum*] i njegove aktivnosti za osnovnu jedinicu, kao njegov 'atom' – ako se ovakvo poređenje može dopustiti. U ovom pristupu, pojedinac je istovremeno i gornja granica i jedini nosilac smislenog ponašanja. (...) Uopšte, za sociologiju, pojmovi kao što su 'država', 'asocijacija', 'feudalizam' i njima slični, označavaju određene kategorije ljudske interakcije. Tako je zadatak sociologije da svede ove koncepte na 'razumljive' aktivnosti, to jest, bez izuzetka, na delovanje individualnih ljudi koji u njima učestvuju. (Marianne Weber, *Max Weber: Ein Lebesbild*, 1926: 102; citirano u Gerth and Mills 1948: 55; upor. takođe Weber 1989: 168-169)

S druge strane, liberalistički pristup privredi (oličen pre svega kroz ideju *slobodnog tržišta*, gde se cena proizvoda formira pre svega na osnovu ponude i potražnje) predstavlja osnovu funkcionisanja većine razvijenih evropskih država, uključujući tu i one koje domaći kritičari libera-

2 Radi se pre svega o reakcijama na tekst novinara Mijata Lakićevića, dostupan na http://pescanik.net/2014/01/bez-neoliberalizma-nema-kulturnog-napretka/. Zanimljivo je da kritičari Lakićevića (kao i njegovog kolege Miše Brkića, koga su posebno oštro napali predstavnici sindikata) ne napadaju dr. Vladimira Gligorova (iz bečkog Instituta za ekonomske studije), koji je u stvari daleko radikalniji od obojice (Gligorov 2010), kao ni istoričarke koje pominjem u ovom tekstu, a od kojih je jedna (Stojanović) česta gošća *Peščanika* (baš kao što je to bio i nedavno preminuli beogradski advokat Srđa Popović, takođe čovek dosledno *liberalne* orijentacije). Takođe, gotovo nikada se u kritikama predstavnika liberalizma u Srbiji ne pominju autori kao npr. nekadašnji profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu Aljoša Mimica (1948-2011), čovek koji je, između ostalog, prevodio Durkheima i Tocquevillea, pisao o francuskom sociologu i članu francuske Akademije Raymondu Aronu (1905-1983) i bio tipičan predstavnik *liberalnog* načina razmišljanja (kako u svom radu, tako i u životu), niti književnik, publicista i stručnjak za istočnoevropske studije Mihajlo Mihajlov (1934-2010), jedan od retkih disidenata u vreme samoupravnog socijalizma. Iz ličnog ugla, ponosan sam što sam ove ljude poznavao i sa njima sarađivao.

3 Uglavnom vezanih za ime nekadašnjeg srpskog ministra privrede u Vladi Republike Srbije, Saše Radulovića (koji je bio ministar od jula 2013. do januara 2014.), koji je posle vrlo agresivne medijske kampanje praktično bio primoran da podnese ostavku, pošto je vlada odustala od već dogovorenih i usvojenih zakona koji su trebali da pokrenu privredne reforme.

lizma često pominju kao uzore otpora ovom pristupu, kao što su na primer Norveška i Švedska. Politikolog Ilija Vujačić navodi da se liberalizam može definisati kao „političko učenje koje slobodu pojedinca smatra vrhovnom vrednošću i glavnom brigom vlade i koje stoji na stanovištu da sve društvene i političke ustanove i prakse, kao i postupanja ljudi, treba da se procenjuju i vrednuju prema tome koliko doprinose ostvarivanju ove centralne vrednosti" (Vujačić 2007: 156; bez reference). Tocqueville je smatrao da samo u slobodnom društvu može postojati jednakost među ljudima (2003: 731). S druge strane, savremeni francuski autori koji pišu o liberalizmu mahom insistiraju na problemu *kontrole i ograničavanja moći vlade, odnosno države*, kao suštinskoj karakteristici liberalnih pravaca (Boudon et Bourricaud 1986: 342-343), uz posebno pominjanje određenih interesnih grupa ili slojeva stanovništva, kao što su to intelektualci.

Raymond Boudon (1934-2013), verovatno najuticajniji sociolog u poslednjih nekoliko decenija, se posebno pozabavio temom otpora intelektualaca liberalizmu, prvo na jednom predavanju u Švajcarskoj, a kasnije je svoje teze proširio u kratkoj knjizi pod istim nazivom: *Zašto intelektualci ne vole liberalizam*. Inače, on pokazuje da se ne radi samo o tome da intelektualci vole da zadrže svoje privilegije, a smatraju da bi ih liberalno insisitiranje na „tržišnoj utakmici" ugrozilo (2004: 26 i d.). U svom radu, Boudon ukazuje kako je prvobitno ovaj pojam u politici korišćen od strane prethodnika današnjih konzervativaca u britanskom Parlamentu (tada su se na engleskom nazivali *whigs*), koji su svoje oponente podsmešljivo nazivali liberalima. Pri tom su koristili španski termin, *los liberales*, što je trebalo da pojača ironično značenje njihove kritike, u smislu da su takozvani *liberali* bili beznadežno odvojeni od stvarnosti sa svojim utopističkim idejama o progresu (na primer, Mill se sredinom XIX veka zalagao za davanje prava glasa ženama i potpunu ravnopravnost polova – što je za njegove političke oponente bio primer liberalističkog neshvatanja realnosti). Boudon analizira različite elemente otpora liberalizmu, kombinujući teorijske i praktične aspekte, kao i upotrebu elemenata društvenih nauka u svakodnevnom životu.

Shvatanje liberalizma je postepeno evoluiralo tokom XX veka, ali Bellamy primećuje (2000) da je njegov različit razvoj u Velikoj Britaniji i kontinentalnoj Evropi (odnosno različiti društveni faktori koji su na njega uticali) u velikoj meri odredio i različite percepcije ovog pojma. Britanski filozof John Gray je u svom pregledu liberalističkih teorija ukazao da je baš zbog svoje otvorenosti i spremnosti na dijalog liberalizam nespreman da se suoči sa izazovima savremenog sveta, gde često preovlađuju ekstremistički stavovi, uz insistiranje na nasilju (Gray 1995). U SAD se poslednjih decenija u javnom životu ovaj izraz upotrebljava na sličan način kao što su ga britanski konzervativci koristili pre skoro dva veka – da se omalovaže i diskvalifikuju protivnici u diskusiji. Nešto malo bolje u ovim kritikama prolaze *libertarijanci* (koji ipak više vole da ih se naziva *klasičnim liberalima*), ali oni u SAD se opet po teorijskim pretpostavkama od kojih polaze, kao i po svojim političkim preferencama,prilično razlikuju od libertarijanaca u Evropi.

Jedan od razloga je to što se njihovi ekonomski i politički stavovi često opisuju izrazom *neoliberalizam*. U suštini, radi se o izrazu koji je postao popularan tokom 1980-ih, sa kritikom vlada Margaret Thatcher (1925-2013), koja je bila na čelu Konzervativne partije od 1975, a britanska premijerka od 1979. do 1990, i Ronalda Reagana (1911-2004), četrdesetog predsednika SAD (u dva mandata, 1981-1989). *Neoliberalizam* je izraz koji se koristi gotovo isključivo u pogrdnom smislu i u svakom kontekstu u kome se neko kritičarima tržišne ekonomije ne dopada. Mali problem je to što samo postojanje neoliberalizma pretpostavlja nešto što bi trebalo da dolazi *nakon liberalizma*, u smislu preterivanja (odnosno preteranog insistiranja na tržišnim zakonitostima, slobodama pojedinca, itd.). To bi značilo da je, bar u teoriji, tamo gde se danas vide *neoliberali* već postojao sistem u kome je ekonomija bila zasnovana na tržišnim principima (dakle, trebalo

je da postoji slobodno tržište), uz puno poštovanje vladavine zakona (što pretpostavlja postojanje pravne države), kao i uvažavanje individualnih sloboda. Ovaj sistem je svakako postojao u SAD, Velikoj Britaniji i drugim razvijenim kapitalističkim državama.[4]

Što se tiče Srbije (ali i mnogih drugih manje razvijenih zemalja), ovakav sistem (tržišna ekonomija + pravna država) definitivno nikada nije postojao. Štaviše, neke uticajne savremene istoričarke, poput Latinke Perović i njene učenice, Dubravke Stojanović, ukazuju u svojim tekstovima i knjigama kako su baš otpori tržištu i pravnoj državi konstantno usporavali i blokirali razvoj Srbije u poslednjih 150 godina (Stojanović 2008). Za period od kraja Drugog svetskog rata, ovo pokazuju i pregledni tekstovi poput Bešlinovog (2007), ali i dostupni istorijski izvori.

U savremenoj antropološkoj teoriji, predstavnik ovog načina razmišljanja je britanski socijalni antropolog Nigel Rapport (1997), sa svojim insistiranjem na slobodnim i autonomnim pojedincima, jer ljudi pre svega kroz slobodnu volju mogu konstruisati svoje identitete. Ovo insistiranje na*ličnom* i *nezavisnom* (a nasuprot *kolektivnom* i *zavisnom*) za mene predstavlja ključnu odrednicu liberalizma. U svojoj kritici sociooloških pristupa koji insistiraju na konceptu pojedinaca kao pre svega *društvenih bića* i *proizvoda društava u kome žive i rade*, Rapport i njegova koleginica Joanna Overing ovakvu poziciju objašnjavaju na sledeći način:

> Tvrditi da je nemoguće posmatrati pojedince kao nosioce prava, nezavisno od pripadnosti grupama i grupnim identitetima, predstavlja rizik da budemo slepi za specifične neuspehe društvenih aranžmana za koje je liberalizam služio kao utočište, kao i da lišimo ljudska bića njihove najbolje zaštite od zloupotrebe moći. S druge strane, insistirati, kako to čini liberalizam, da je pojedinac osnovno merilo pravde, verovati da je moralno nezavisan pojedinac/ pojedinka krajnji izvor vrednosti, znači usmeriti pažnju na interpersonalne veze, a ne na ograničene grupe: na 'lične zajednice', koje su pojedinci izabrali, a ne na one koje su im zadate. Ako je zajednica važna u životima ljudi, ona se mora posmatrati kao voljna zajednica – prijateljica, suseda, porodice, koleginica, pripadnika iste etničke grupe, pristalica iste religije – u koju pojedinci mogu ući i izaći. (Rapport and Overing 2007: 186-187)

DISKRETNI ŠARM KOLEKTIVIZACIJE

U poslednjih nekoliko decenija, političke i društvene promene kroz koje prolazi srpsko društvo (baš kao i druga tzv. „post-socijalistička" društva širom istočne Evrope) koincidirale su sa potpunim slomom jednog vrednosnog sistema. Nastojanja da se objasni ono što je usledilo su nastojala da povežu percepciju gubitka (psihoanalitičari bi rekli: traumu separacije) sa onim što je bilo vidljivo. A vidljivi su bili pokušaji uspotavljanja drugačijeg ekonomskog modela – s obzirom da se onaj koji je bio dominantan posle 1945. (a koji je, kako to pokazuju Stojanović i njene koleginice, bio dominantan u srpskoj ekonomiji bar od kraja XIX veka) pokazao potpuno neefikasnim. Intelektualci u Srbiji igraju ključnu ulogu u pokušajima razumevanja, ali i oblikovanja javnog mnenja. Većina njih je prilično neprijateljski raspoložena prema idejama i konceptima za koje smatraju da su deo *liberalnog* nasleđa. Ovo je povezano sa duboko usađenom sklonošću ka kolektivizmu, ali i sa određenim istorijskim činiocima – tako su pre nešto više od tri decenije čelnici tadašnjeg SKJ (političke partije koja je trebalo da predstavlja „avangardu radničke klase", a čiji su članovi bili mnogi današnji kritičari tržišne ekonomije) upozoravali na opasnost od, kako

4 Ovakav način razmišljanja je karakterističan i za neke autore koji se bave nekim državama Latinske Amerike, kao što su Meksiko i Brazil – kao što je to britanski politički antropolog John Gledhill. Gledhill se takođe uopšte ne trudi da objasni značenje „neoliberalizma", niti da ukaže na to *kada je to u ovim državama postojala tržišna privreda, zajedno sa funkcionisanjem principa pravne države.*

su ga oni tada nazivali „anarholiberalizma“. Ekvivalent ovakvim upozorenjima može se naći u tekstu sociologa Kuljića objavljenog pre nekoliko godina na stranama najuticajnijeg dnevnog lista u Srbiji: „Globalizacija buldožerski ujednačava moral neoliberalizma. Poravnava teren. Vakcinisani kapitalizam je rizično društvo zato što se dželat, ako je platežno sposoban, uvek može pretvoriti u žrtvu“ (Kuljić 2011). Možda onda nije čudno to što su, poslednjih godina, u Srbiji rehabilitovani mnogi koji su na različite načine bili proganjani u poslednjih sedam decenija – ali ne i tzv. „liberali“ (Lakićević 2012).

Sindrom *kolektivnog identiteta* je duboko usađen u principe funkcionisanja srpskog društva. (Ovo važi i za druga društva u regionu, ali me u ovom tekstu zanima pre svega analiza problema u funkcionisanju srpskog društva.) U shvatanju *kolektivnog* (a nasuprot *individualnom*, koje se doživljava pre svega kao *sebično*) veoma je važna i ideja jednakosti, ali jednakosti u kojoj je najbolje da se drugi ni po čemu ne ističu. Odnosno, da svi budemo jednaki. Problem je, kako ističu Stojanović i njene koleginice i kolege koji se bave istorijom Srbije krajem XIX i početkom XX veka, što je ovako shvaćena jednakost pre svega jednakost zasnovana na siromaštvu, odnosno *egalitarizam praznih stomaka i praznih džepova*. U ovako shvaćenom egalitarizmu, kolektiv (kao pripadnost naciji, veri, ili partiji) i pripadanje kolektivu je shvaćeno kao vrhunska vrednost, a svako ko odstupa od te vrednosti ne samo što narušava ovu vrednost, već svojim delovanjem ugrožava i samo postojanje kolektiva. Prezir prema liberalnim vrednostima ide zajedno sa naklonošću ka različitim oblicima ekstremizma i sklonosti ka autoritarnim rešenjima, posebno u ovom delu Evrope (neke primere navodim u Bošković 2010). Ovakav način rasuđivanja je uticao i na formiranje odrteđene „paralelne istorije“ i veoma specifičnog gledanja građana Srbije na njihovu sadašnjost, kroz pronalaženje jedne mitologizovane, paralelne prošlosti (Đokić 2007).

Slom vrednosnog sistema koji nastupa na teritoriji nekadašnje Jugoslavije posle perioda „događanja naroda“ neki od najuticajnijih posmatrača društvenih prilika u Srbiji posmatraju i kao direktnu posledicu tzv. *neoliberalizma*. Dobre primere za ovo predstavljaju dva zbornika radova koji su posvećeni stavovima građana Srbije o tranziciji (Mihailović 2010, 2011). Autori koji pokušavaju da pišu o ovom pojmu, nažalost, uglavnom ne osećaju potrebu da argumentuju svoje stavove, niti da ih potkrepe nekim konkretnim podacima – tako da je teško sa njima polemisati.

Prvi zbornik radova predstavlja rezultate istraživanja stavova građana Srbije u vezi tranzicije. Jedan od autora istraživanja na početku svog priloga piše sledeće: „Promena političkog režima i obnova kapitalizma odvijaju se u suočavanju sa nasleđem socijalizma i građanskog rata, prilagođavanju ubrzanoj globalizaciji, evropskim integracijama, kao i neoliberalizmu“ (Ružica u Mihailović 2010: 31). Malo dalje isti autor pokušava da bude malo jasniji, kada navodi da su „neoliberalizam“ i neoklasicizam „varijacije klasične ekonomije“ (isto, str. 31-32). Autor u daljem tekstu tvrdi da od 1970-tih „neoliberalizam (...) zadobija potpunu dominaciju“ (isto, str. 33). Ova dominacija utiče na brz i sveobuhvatan privredni rast tokom tri decenije, ali onda nastupa svetska ekonomska kriza, i ovo je, za Ružicu, pokazatelj neuspeha ovog pravca u ekonomiji. Za ovog autora je izbijanje svetske krize znatno doprinelo pogoršavanju ekonomske situacije u Srbiji – nažalost, Ružica u ovom svom radu ne argumentuje ovaj prelaz sa globalne na lokalnu krizu.[5] Zanimljivo je da npr. Madžar (2013: 21) smatra da izbijanje krize u SAD pokazuje potpuno suprotnu stvar – da do krize dolazi kad država odustane od određenih mera liberalne politike.

Što se tiče drugih autora u ovom zborniku, Stojiljković tvrdi da „postoji na neoliberalnoj paradigmi raširena antisindikalna histerija“ (u Mihailović 2010: 154). Nažalost, ovaj autor ne navodi nikakav argument za svoju tvrdnju, pa je nemoguće shvatiti je ozbiljno.

5 U drugom zborniku koji potiče iz ovog istraživanja, jedan od autora ide i korak dalje i govori o „krahu neoliberalizma“ (Marković u Mihailović 2011: 146).

Drugi zbornik predstavlja radove nešto većeg broja autora – uglavnom sociologa – i razmatra različite aspekte tranzicije – koja se u kontekstu promena u nekadašnjim socijalitičkim državama isključivo posmatra kao promena u načinu proizvodnih odnosa, odnosno kretanje iz socijalizma u kapitalizam. Kako se i ovde polazi od istraživanja javnog mnenja, zanimljivo je kako je *glas naroda* uključen u stavove određenih autora. Tako priređivač zbornika i organizator ovog značajnog istraživanja, Srećko Mihailović, tvrdi u svom uvodnom tekstu da građani Srbije „pokazuju distancu i odbacivanje" prema „neoliberalnom kapitalizmu". Da bi potkrepio ovu tvrdnju, on ne navodi kako je pitanje iz koga je ovaj zaključak izveden formulisano, ali zato piše sledeće: „Malo ko danas odbacuje stav da «Vlada treba da zadovolji osnovne potrebe građana u slučaju bolesti, siromaštva i nezaposlenosti», a što bi svaki neoliberal trebalo da odbaci bez razmišljanja" (Mihailović 2011: 12). Pošto autor ne navodi izvore svojih znanja o tome šta bi „svaki neoliberal" trebalo da odbaci (sa ili bez razmišljanja; niti koji su njegovi izvori za ovako dobro poznavanje načina razmišljanja „svakog neoliberala"), opet je teško ovako iznete tvrdnje analizirati ili ozbiljno shvatiti. U svom drugom tekstu u ovom zborniku, isti autor tvrdi i da je građanstvo (Mihailovićev izraz) „ostalo zakinuto (kao i sam koncept tranzicije) u sudaru sa neoliberalnom politikom koja je sledila iz ekonomskog neoliberalizma koji je bio gotovo opšteprihvaćen model promena u svim postkomunističkim zemljama upravo zato što je omogućavao određenim društvenim grupama „prvobitnu akumulaciju kapitala", odnosno, uzurpativno prisvajanje državnog/društvenog vlasništva" (Mihailović 2011: 284). Autor poovo *pretpostavlja* da će oni koji čitaju njegov prilog (a verovatno i ovaj obimni zbornik) automatski znati na šta on misli, tako da ne smatra da je potrebno da pruži neke argumente za svoje tvrdnje. Sintagma „gotovo opšteprihvaćen model promena u svim postkomunističkim zemljama upravo zato što je omogućavao određenim društvenim grupama (...) uzurpativno prisvajanje državnog/društvenog vlasništva" svakako deluje veoma snažno i zanimljivo. Još bi bilo zanimljivije da je potkrepljena i nekim konkretnim primerima.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Povod za pisanje ovog teksta bilo je razmatranje o dometima kritike liberalizma. Uveren sam da je dijalog ključan za razumevanje sveta u kome živimo, kao i načina da taj svet učinimo boljim i lepšim. Međutim, dijalog podrazumeva i to da strane u dijalogu budu saglasne oko nekih osnovnih termina, kao i oko toga o čemu u stvari razgovaraju.

Iz primera koje navodim jasno je da kritičari liberalizma, kao i njegove „tamne strane", *neoliberalizma*, nisu preterano dobro upućeni u teme kojima žele da se bave. Objašnjenja društvenih i ekonomskih fenomena su, naravno, moguća i bez posezanja za određenim teorijskim modelima koji bi ih dokazali, ali onda njihova informativna vrednost, u smislu sposobnosti razumevanja procesa kroz koje savremena društva prolaze, kao i mogućnosti povoljnih ishoda u slučaju određenih akcija (Boudon bi verovatno rekao, zasnovanih na racionalnom izboru aktera) vrlo mala. Zato su i dometi kritike liberalizma u srpskom društvu za sada prilično zanemarljivi. Ovo, naravno, ne znači da prostor za kritiku ne postoji, ali smislena rasprava o bilo čemu ipak podrazumeva razumevanje nekih osnovnih termina i korišćenje argumenata u diskusijama.

LITERATURA

1. Bellamy, Richard. 2000. *Rethinking Liberalism*. London and New York: Pinter.
2. Bešlin, Branko. 2005. *Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

3. Bešlin, Milivoj. 2007. Objavljeni izvori i literatura o liberalizmu u Srbiji s kraja 60-ih i početkom 70-ih godina XX veka. *Rad Muzeja Vojvodine* 49, str. 85-98.
4. Bošković, Aleksandar. 2010. Liberalizam, pragmatizam i zdrav razum. *Kultura polisa* 13/14, str. 145-163.
5. Boudon, Raymond. 2003. Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le liberalisme. *Commentaire* No. 104, pp. 773-783. Hiver 2003-2004.
--. 2004. *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le liberalisme*. Paris: Odile Jacob.
--. 2006. Àpropos du relativisme des valeurs: Retour sur quelques intuitions majeures de Tocqueville,Durkheim et Weber. *Revue française de sociologie* 47(4): 877-897.
6. Boudon, Raymond, et François Bourricaud (eds.) 1986. *Dictionnaire critique de sociologie*. Paris: PUF.
7. Đokić, Dejan. 2007. Sukob sa istorijom: Neka razmišljanja o prošlosti i odnosu prema njoj u postsocijalističkoj Srbiji. *Reč* 75/21, str. 41-59.
8. Gerth, H. H., and C. Wright Mills (eds.) 1948. *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge.
9. Gligorov, Vladimir. 2010. *Talog. Ogledi o prednostima slobode*. Beograd: Peščanik.
10. Gray, John. 1995. *Liberalisms*. 2nd edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
11. Kuljić, Todor. 2011. Vakcinisani kapitalizam. *Politika* 21.07.2011. http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Vakcinisani-kapitalizam.lt.html
12. Lakićević, Mijat. 2012. Svima je oprošteno – osim liberalima. *Helsinška povelja* broj 161/162, str. 56-57.
13. Lakićević, Mijat (ur.). 2011. *Ispred vremena*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
14. Madžar, Ljubomir. 2012. *Antiliberalizam u 22 slike*. Beograd: Službeni glasnik.
--. 2013. Globalna recesija: sistemske alternative i izgledi prevladavanja. *Ekonomske ideje i praksa* 9/10, str. 13-33.
15. Mihailović, Srećko (ur.). 2010. *Kako građani Srbije vide tranziciju. Istraživanje javnog mnenja tranzicije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
--. 2011. *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
16. Mill, John Stuart. 1985. [1859]. *On Liberty*. Edited with an Introduction by Gertrude Himmelfarb. Harmondsworth: Penguin,
17. Rapport, Nigel. 1997. *Transcendent Individual: Essays Toward a Literary and Liberal Anthropology*. London: Routledge.
18. Rapport, Nigel, and Joanna Overing.2007. [2000]. *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. Second edition. London and New York: Routledge.
19. Stojanović, Dubravka. 2008. *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
20. Tocqueville, Alexis de. 2003. [1835-1840]. *Democracy in America and Two Essays on America*. Translated by Gerald E. Bevan. With an Introduction and Notes by Isaac Kramnick. Harmondsworth: Penguin.
21. Vujačić, Ilija. 2007. Liberalizam i političke stranke u Srbiji. U: Zoran Lutovac (ur.), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, str. 155-171.Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka i Institut društvenih nauka.
22. Weber, Max. 1989. [1922]. *Metodologija društvenih nauka*. Drugo izdanje. Izbor i predgovor Ante Marušić. Zagreb: Globus.

Marija Orlandić[1*]
Milika Mirković[2**]

EKONOMSKE SLOBODE: PUT KA VEĆEM RASTU I RAZVOJU

Abstrakt

Ekonomske slobode predstavljaju suštinski dio ambijenta jedne ekonomije, jedan od glavnih izvora njene konkurentnosti i pretpostavka šireg ljudskog razvoja. U zavisnosti od nivoa prisutnosti u privredi, ekonomske slobode predstavljaju uzročnike ekonomkog rasta ili stagnacije. Pored teorijskih osnova pozitivne korelacije između ekonomskih sloboda i ekonomskog rasta, dugi niz godina to potvrđuju istraživanja i podaci. Predmet ovog rada je istraživanje o odnosu između nivoa ekonomskih sloboda i progresa neke zemlje kroz poređenje različitih ekonomskih pokazatelja za zemlje sa visokim i niskim ekonomskim slobodama.

Ključne riječi: *ekonomska sloboda, liberalizam, rast, razvoj*

Abstract

Economic freedom is an essential part of the economy, major source of its competitiveness and the assumption of higher human development. Depending on the level of economic freedom in the economy, it causes economic growth or stagnation. Besides from the theoretical basis of positive correlation between economic freedom and economic growth, different researches have been confirming this for many years. The goal of this paper is to explore the correlation between level of economic freedom and progress of the country through the comparison of various economic indicators for countries with high and low level of economic freedom.

Key notes: *economic freedom, liberalism, growth, development*

UVOD

Pitanje kojim se godinama unazad bave ekonomisti, filozofi i društveni sociolozi jeste "Zašto su neke zemlje bogate, a neke siromašne?"[3] Nije mali broj knjiga koje su napisane kao odgovor na ovaj problem. Otac klasične ekonomije Adam Smit[4] u svom djelu "Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda" (1776) dao je teorijsku osnovu koncepta ekonomskih sloboda kao uzroka ekonomskog prosperiteta. Osnovne uzroke ekonomskog blagostanja on vidi u slobodnoj međunarodnoj razmjeni i na njoj zasnovanoj podjeli rada. Smit smatra da slobodna tržišna aktivnost predstavlja osnovni pokretač razvoja, pri čemu slobodni pojedinci zadovoljavajući svoje interese postaju nosioci razvoja. Prateći svoje interese, oni na najbolji način zadovoljavaju i interese društva u cjelini. Periodi nakon Smita takođe ističu ideju tržišta, slobodne ekonomske aktivnosti i slobodnih pojedinaca kao osnovne postulate ekonomskog razvoja. Neki od najznačajnih zagovornika ovog koncepta u XX vijeku bili su Mizes, Hajek, Fridman, Kouz, Nort, Bjukenen i mnogi drugi. Naime, pored snažne teorijske argumentacije o značaju ekonomskih sloboda za ekonomski rast, posljednjih decenija su se pojavili i snažni empirijski dokazi koji idu u prilog ovoj tezi. Ovi dokazi uporedo se pojavljuju sa pojavom indeksa ekonomskih sloboda kao sredstva za mjerenje nivoa

1 * Fakultet za međunarodnu ekonomiju finansije i biznis, Fakultet za informacione sisteme i tehnologije (marija.orlandic@udg.edu.me)

2 ** Fakultet za međunarodnu ekonomiju finansije i biznis, Institut za strateške studije i prognoze (milika.mirkovic@udg.edu.me)

3 Lukišć I, Katnić M. i Kavarić.V. (2010), *U potrazi za ekonomskim slobodama*, ISSP, Podgorica, str. 16.

4 Smit. A. (1776), *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Global book , Novi Sad

ekonomskih sloboda. Afirmacijom indexa ekonomskih sloboda[5] omogućeno je praćenje uticaja promjena u nivou ekonomskih sloboda na ekonomski rast i razvoj. Upravo ovaj rad predstavlja jedno od istraživanja koje ispituje korelaciju između nivoa ekonomskih sloboda i razvijenosti neke zemlje, upoređujući različite indikatore zemalja sa različitim nivoom ekonomskih sloboda.

1. EKONOMSKI RAST

Ekonomski rast predstavlja povećanje potencijalnog BDP-a ili proizvodnje neke ekonomije i predstavlja dugoročni ekonomski i politički cilj svake zemlje. Postavlja se pitanje da li je tokom istorije ekonomski rast imao ovakvu konotaciju?

Od pada Rimskog carstva do 1500. godine zapravo nije bilo rasta domaćeg proizvoda po glavi stanovnika u Evropi. Većina stanovnika je bila zaposlena u poljoprivredi u kojoj je bilo malo tehnološkoh napretka. Iako je bio prisutan rast domaćeg proizvoda, proporcionalan rast stanovništva doveo je do približno konstantnog BDP-a po stanovniku. Od 1500. do 1700. godine rast BDP-a postao je pozitivan, ali svega oko 0,1% godišnje. Čak ni tokom industrijske revolucije stope rasta nijesu bile visoke, upoređujući ih sa današnjim standardima. U istoriji čovječanstva, rast BDP-a je novija pojava. U posljednjih 200 godina dostignute su rekordne stope rasta. Zemlje međusobno dostižu, a zatim i prestižu jedna drugu: primjer je Holandija koja je 1820. godine preuzela primat Velikoj Britaniji, a sada su to učinile njoj SAD.

Različite ekonomske škole imaju i različite poglede po pitanju faktora koji utiču na ekonomski rast i razvoj. Od kretanja kapitala koji je za pristalice klasične ekonomije ključni faktor, preko neoklasičara koji smatraju da povećanje ponude proizvodnih faktora kroz poboljšanu tehnologiju i inovacije vodi ekonomskom prosperitetu. Po svemu sudeći ključ ekonomskog rasta i razvoja je ulaganje u fizički i ljudski kapital, ali prevashodno kroz ostvarivanje slobode pojedinca! "Država je sredstvo pojedinca, a ne obrnuto da je pojedinac sredstvo države!"[6]

Šta je potrebno da bi neka zemlja ekonomski rasla i da bi se razvijala? Da li su to prirodni resursi, veličina teritorije, klimatski faktori, regionala pozicija... Sve od navedenog je svakako dobrodošlo, ipak to nije ključ za ekonomski prosperitet.

2. ULOGA EKONOMSKIH SLOBODA

Ekonomske slobode najšire se mogu definisati kao nesputano djelovanje pojedinca, odsustvo državne prinude i prisile, odsustvo ograničavanja izbora i djelovanja u proizvodnji i potrošnji dobara i usluga. Pri tome se misli o slobodi djelovanja u okviru zakona.[7] Opšte prihvaćeni koncept ekonomskih sloboda podrazumjeva minimalnu državu, čija je uloga ograničena na uspostavljanje vladavine prava (ljudska i vlasnička prava), zaštitu ugovora, kao i obezbijeđenje određenih javnih dobara. „Postojanje slobodnog tržišta ne eliminiše potrebu za vladom. Nasuprot tome, postojanje Vlade je važno, kako zbog foruma za određivanje pravila igre, tako i zbog sudije koji će inter-

5 Indeks ekonomskih sloboda predstavlja sistematično i analitičko oruđe mjerenja ekonomskih sloboda. Na osnovu ove mjere je moguće pratiti uticaj promjena u nivou ekonomskih sloboda na ekonomski rast i razvoj. Odnosno, omogućen je monitoring ekonomskih sloboda u različitim zemljama u svijetu, kao i mjerenje njihovog uticaja na razvoj i ostale indikatore ekonomskog rasta (investicije, efikasnost itd.) u dužem vremenskom periodu. Indeks ekonomskih sloboda Heritage Foundation (http://www.heritage.org), na osnovu kog je baziran ovaj rad, posmatra ekonomsku slobodu sa deset različitih stanovišta: Sloboda poslovanja, sloboda trgovanja, fiskalna sloboda, veličina države (vlade), monetarna sloboda, sloboda investiranja, finansijska sloboda, vlasnička prava, sloboda od korupcije, radna sloboda.

6 Vukotić, V. (2011), *Istorija budućnosti*, CID, Podgorica, str.9

7 Hayek F. (1998), *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad, str. 38

petirati i ojačati utvrđena pravila. Ono što tržište treba da radi je skraćivanje širokog područja pitanja o kojima odlučuju mišljenja političara i samim tim minimiziranje opsega do kojeg Vlada učestvuje direktno u igri."[8]

Suština ekonomske slobode je u individualnom izboru, slobodi ugovaranja, slobodi konkurencije i zaštiti privatne svojine. Tokovi kapitala i stranih direktnih investicija, kao i migracije najbolji su pokazatelji razlika u slobodi, uključujući i ekonomsku slobodu. Ekonomska sloboda je sloboda kreacije, inicijativnosti i preduzetništva.[9] Dakle, pokazuju koliko su ljudi slobodni da započnu vlastiti biznis, da prodaju dobra kome žele, da neometano kupe proizvode i usluge koji će im najbolje zadovoljiti potrebu bilo da se radi o domaćim robama ili onim iz uvoza, da otvore račun u banci, da se zaposle, da donose ekonomske odluke, bez obzira na geografske, političke i administrativne barijere. Što je manje barijera za ekonomske aktivnosti ljudi su slobodniji da rade, investiraju, štede i troše.[10]

Kraj XIX i XX vijek je obilježen rastom uloge države u ekonomiji. Bila je snažna misao da država može riješiti mnoge probleme, pa čak i problem siromaštva individualnih ekonomskih aktera. Međutim, postavlja se pitanje da li je siromaštvo u svijetu veće ili manje u zemljama sa liberalnom ekonomijom u odnosu na zemlje sa autoritarnim pristupom ekonomiji? Da li je razvijenost veća ili manja u zemljama sa većim nivoom ekonomskih sloboda? Zašto su ljudi sa istom produktivnošću različito na različitim mjestima, odnosno „Zašto vozač u Frankfurtu ima realnu platu 16 puta veću od plate podjednako efikasnog šofera u Nigeriji?"[11]

Kapacitet ekonomskih sloboda, kao specifično opšte dobro, pokazuje se kao potreban uslov za društveni napredak."[12] Različita istraživanja ukazuju da je nivo liberalizacije ekonomije odlučujući za ishod privredne aktivnosti zemlje. Ista pokazuju da ekonomske slobode utiču preko 50% na nivo postignutih stopa rasta.[13] Da su ekonomske slobode jedan od najznačajnijih faktora koji utiču na rast i razvoje jedne ekonomije pokazuje i podatak da su razvijene neke zemlje koje su siromašne resursima poput Japana, Tajvana, Švajcarske, Belgije, Hong Konga (koji inače zauzima prvo mjesto u ekonomskim slobodama na ovogodišnjoj listi), Singapura, Koreje i mnogih drugih. Sa druge strane, postoji veliki broj onih zemalja koje su veoma bogate resursima, ali su i dalje nerazvijene ili su na nižem stepenu razvoja, kao što su na primjer Kongo i Brazil. Ako se posmatra geografski položaj zemalja, većina razvijenih zemalja se nalazi u klimatski umjerenom pojasu. Međutim, i tu postoje odstupanja. Argentina i Australija su smještene u istoj hemisferi i istom klimatskom pojasu, ali veoma različite privredne razvijenosti. Ukupan nivo BDP per capita (PPP) u Argentini iznosi $18.118,33, dok je BDP per capita (PPP) Australije 2,3 puta veći i iznosi $42.640,26.

Relativno visok nivo liberalizacije ekonomije je obezbjeđuje visok nivo ulaganja i visoke stope rasta. Neke zemlje su prema nivou dohotka prije 30 godina spadale u nerazvijene, ali su u međuvremenu zabilježile znatan rast dohotka upravo zahvaljujući značajnom povećanju ekonomskih sloboda. Najveći uspjeh zabilježila je Irska, koja je jedno vrijeme predstavljala jednu od najsiromašnijih zemalja članica Evropske unije. Ipak, danas se Irska nalazi među najrazvijenim zemljama Evrope (posmatrajući po nivou BDP per capita) što se pripisuje okolnosti da Irska spada u najliberalnije zemlje svijeta.

---

8 Fridman M. (1997), *Kapitalizam i sloboda*, Global book, Novi Sad, str.69

9 Vukotić V. (2011), *Istorija budućnosti*, CID, Podgorica str.10s

10 Katnić M, (2009), *Rezultati implementacije politika ekonomskih sloboda u Crnoj Gori, sa posebnim akcentom na oblast fiskalne politike (2004-2007)*, CANU, Podgorica, str. 217-234

11 Reinert E. (2006), *Globalna ekonomija – Kako su bogat postali bogati i zašto siromašni postaju još siromašniji?*, Čigoja štampa, Beograd, str.6

12 Madžar Lj. (2012), *Antiliberalizam u 22 slike*, Službeni glasnik, Beograd, str.35

13 Hanke H. Steve, Walters J. K. Stephen (1997), Report to the Senate Joint Economic Committee

3. KOMPARATIVNA ANALIZA ZEMALJA SA VIŠIM I NIŽIM EKONOMSKIM SLOBODAMA

U cilju analize uloge i značaja ekonomskih sloboda za rast i razvoj ekonomije je u radu sprovedena komparacija zemalja sa najvišim i najnižim ekonomskih slonodana. U istraživanju je 121 zemlja grupisana prema Indeksu ekonomskih sloboda Heritage Foundation u četiri kategorije: (i) slobodne sa najvećim nivoom ekonomskih sloboda, (ii) uglavnom slobodne, (iii) uglavnom neslobodne i (iv) neslobodne sa najmanjim nivoom ekonomskih sloboda.[14] Grupe zemalja po nivou liberalizma su upoređivane prema BDP per capita (PPP), stopi inflacije, stopi nezaposlenosti, prilivu stranih direktnih investicija po glavi stanovnika, indeksu humanog razvoja, nivou carinskih stopa i poreskom opterećenošću.

Na osnovu podata iz Grafika 1. se može vidjeti da zemlje sa većim nivoom ekonomskih sloboda bilježe veći nivo BDP po glavi stanovnika (PPP) u odnosu na one manje liberalne države. Ukupan prosječni nivo BDP per capita grupe zemalja koja imaju najveći nivo ekonomskih sloboda je u 2014. godini iznosio $45.404,48, dok je isti za ekonomski najneslobodnije zemlje $6.060,95.

Grafik 1: BDP per capita (PPP) u liberalnim i ne liberalnim zemljama u 2014. godini

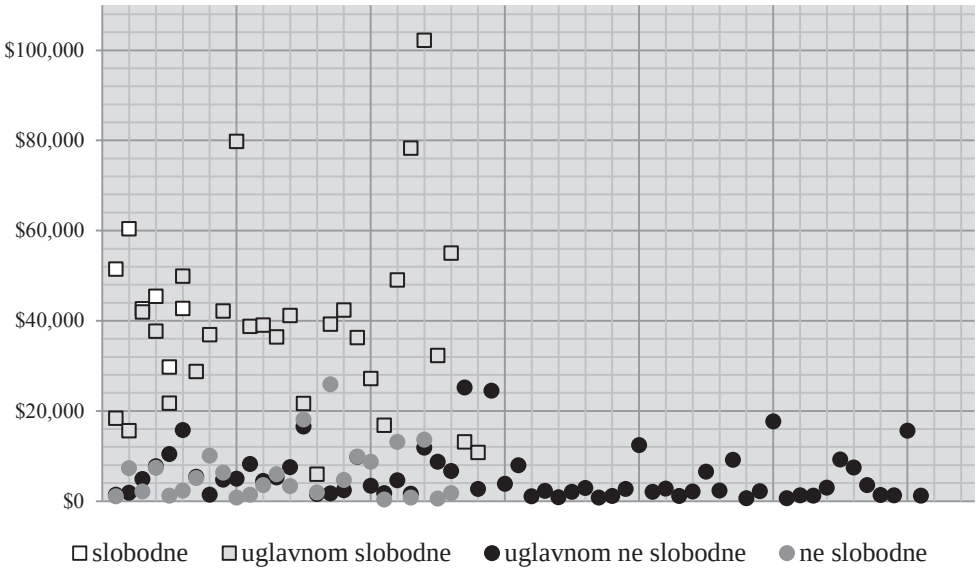

Izvor: Heritage Foundation, kalkulacije autora

Iako je pethodni period karakterisala ekonomska kriza i smanjena ekonomska aktivnost, liberalnije zemlje su bilježile veći nivo rasta dohotka. Ako se uzmu u obzir zemlje Evrope, može se vidjeti da su stope rasta BDP za period prethodnih pet godina najliberalinijih ekonomija Evrope bila 0,6%, dok je petgodišnja stopa rasta BDP-a zemalja sa najnižim ekonomsmih slobodama 0,1%.

14 Heritage Foundation je za 2014. godinu izračunala Indeks ekonomskih sloboda za 178 zemalja. Države se rangiraju prema kategorijama: Slobodne zemlje (80-100), Uglavnom slobodne zemlje (70-79,9), Umjereno slobodne zemlje (60-69,9), Uglavnom neslobodne zemlje (50-59,9), Neslobodne (represivne) zemlje (0-49,9). U ovom istraživanju su obuhvaćene 4 kategorije zemalja: slobodne, uglavnom slobodne, uglavnom neslobodne i neslobodne, što ukupno čini uzorak od 121 zemlju.

Poređenjem dvije grupe zemalja, onih sa najvećim nivoom ekonomskih sloboda i onih najneliberalinijih ekonomija se može vidjeti da je kod liberalnih ekonomija poresko opterećenje niže (24,13% BDP-a u odnosu na 29,41% BDP-a kod zemalja sa niskim nivoom ekonomskih sloboda). Veća poreska opterećenost znači manju dobit od dodatne jedinice rada ili uključenosti u neki preduzetnički poduhvat. Sve što ostane nakon odbijanja poreza je stvarna nagrada pojedincu za svoj napor, a na osnovu istraživanja ta nagrada je veća kod liberalnijih zemalja. Sa druge strane, kod ekonomija sa niskim nivoom ekonomskih sloboda gdje je oporezivanje više, manja je nagrada koja pripada pojedincu i slabiji je podstrek da se preduzme neka akcija.

Grafik 2: Stopa nezaposlenosti i inflacija u liberalnim i neliberalnim zemljama

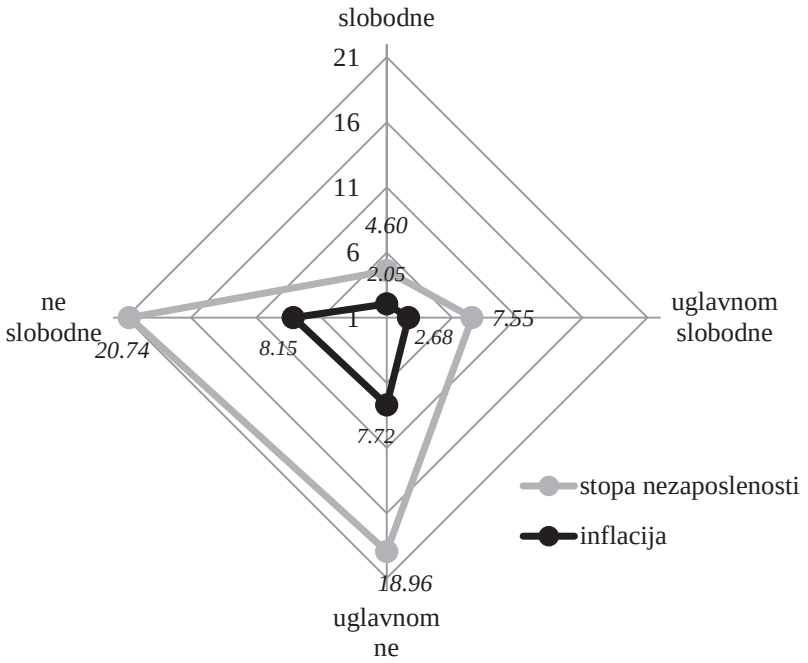

Izvor: Heritage Foundation, kalkulacije autora

U prilogu tvrdnji da liberalnije zemlje imaju veći životni standard i ekonomski rast ide i činjenica da su stopa inflacije i stopa nezaposlenosti na znatno nižem nivou u zemljama sa visokim stepenom ekonomskih sloboda u odnosu na neliberalne zemlje. Ukupna prosječna stopa nezaposlenosti najliberalnijih zemalja iznosi 4,6%, dok je kod najneliberalnijih ekonomija na nivou od 20,7%. To jasno upućuje da postojanje slobode na tržištu rada, odnosno slobode pojedinaca da se zapošljavaju gdje žele i da zapošljavaju koga žele, bez državne kontrole plata i uslova zapošljavanja, značajno utiče na poboljšanje njegovih performansi i smanjenje nezaposlenosti.

Takođe, analizom stopa inflacije za dvije grupe zemalja sa nižim i višim nivoom ekonomskih sloboda se može zaključiti da liberalnije zemlje sa tržišno determinisanim cijenama, bilježe znatno niže stope inflacije (2,1%), dok je kod zemalja sa niskim ekonomskim slobodama opšti rast cijena na većem nivou (8,2%).

Grafik 3: SDI per capita u liberalnim i neliberalnim zemljama

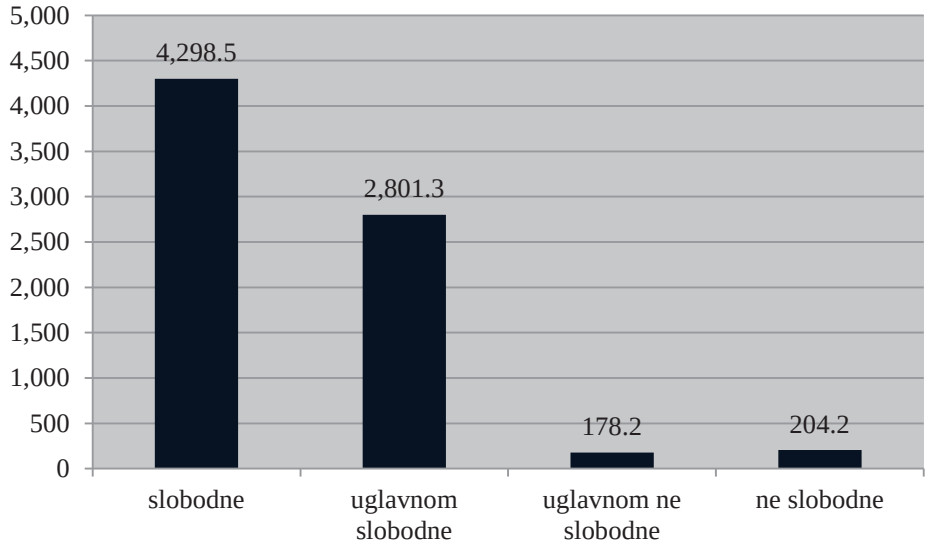

Izvor: Heritage Foundation, kalkulacije autora[15]

Strani investitori se suočavaju sa mnogim rizicima prilikom ulaganja u druge zemlje. A nivo rizika i privlačnosti neke ekonomije za investitore određuju brojni faktori kao što su sloboda poslovanja i barijere u poslovanju, sloboda trgovanja, postojanje stabilne valute i tržišno determinisanih cijena. Takođe, za priliv stranih direktnih investicija su od presudne važnosti investicione slobode, odnosno da postoji slobodan priliv i odliv kapitala u i iz jedne zemlje. Ukoliko nema barijera, slobodan priliv stranih investicija predstavlja potencijalnu osnovu za privrednu ekspanziju zemlje.

Na osnovu podataka sa Grafika 3. se može vidjeti da je priliv stranih direktnih investicija (SDI) po glavi stanovnika značajno veći u ekonomski slobodnijim zemljama u poređenju sa zemljama sa niskim stepenom ekonomskih sloboda. Prosječan nivo SDI per capita kod grupe najliberalnijih zemalja u svijetu iznosi 4298,5 dok je kod najneliberalnijih ekonomija na nivou od 204,2. U slobodnom okruženju kapital teče ka njegovoj najboljoj upotrebi, odnosno tamo gdje je najpotrebniji i gdje je povrat na kapital najveći. Takođe, veći priliv SDI podiže nivo investicione i opšte ekonomske aktivnosti u zemlji, što dalje ima posljedice na rast obima proizvodnje ili usluga i rast zaposlenosti.

Liberalne zemlje karakteriše otvorenost ekonomije za izvoz i uvoz dobara i usluga iz raznih djelova svijeta. Ograničenje slobodne trgovine bi direktno uticalo na pojedinca i njegovu mogućnost da ostvari svoje ekonomske ciljeve, jer uvođenje carina, kvota, licenci... doprinosi povećanju cijena uvoznih proizvoda. Upoređivanjem podataka o nivou ekonomskih sloboda i visini carinskih stopa se može vidjeti da kod grupe liberalnih zemalja prosječna carinska stopa iznosi 0,72% dok je kod zemalja sa najnižim nivoom ekonomskih sloboda 9,49%.[16] Dakle, veće prisustvo trgovin-

15 Kod grupe zemalja „uglavnom slobodne" prosjek SDI per capita znajčajno uvećava priliv SDI u Luksemburgu. Vrijednost SDI per capita u Luksemburgu je 52698.9, što je znatno više u poređenju sa ostalim zemljama. Međutim, ukoliko bi se računao prosjčan iznos SDI per capita za ovu grupu zemalja izostavljanjem Luksemburga iz analize, nivou SDI per capita bi i dalje bio veći u odnosu na zemlje sa niskim nivoom ekonomskih sloboda (953.3 naspram 178,2 i 204,2).

16 Ovaj podatak je kod grupe „uglavnom neslobodnih" zemalja nešto niži: 8,97%, dok je kod grupe uglavnom slobodnih zemalja na nivou od 2,37%.

skog ograničenja kod neliberalnih ekonomija doprinosi smanjenju efikasnosti domaćih proizvođača zbog odsustva konkurencije, sa jedne strane i nezadovoljavanje potreba domaćih potrošača na najbolji način, sa druge strane. Takođe, u mnogim slučajevima trgovinska ograničenja često stavljaju proizvode napredne tehnologije izvan domašaja lokalnog stanovništva, ograničavajući tako njihov produktivan razvoj.

Grafik 4: HDI indeks u liberalnim i neliberalnim zemljama

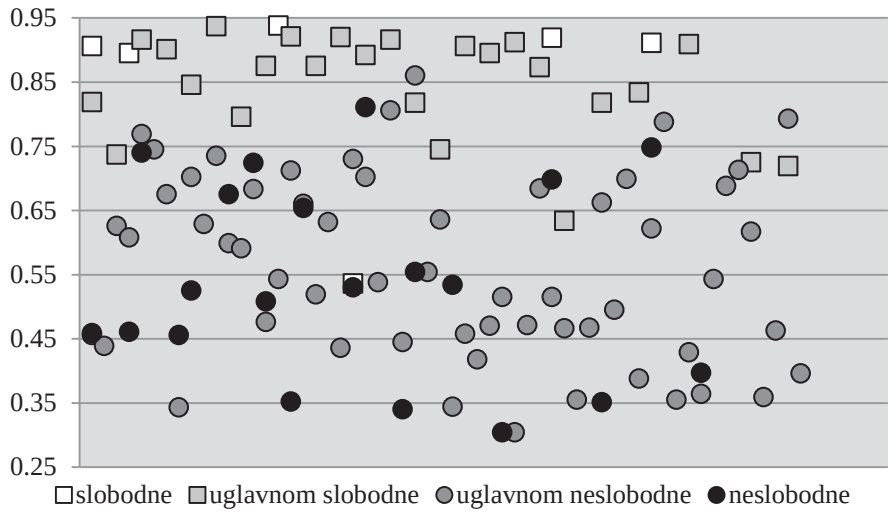

Izvor: UNDP, Heritage Foundation, kalkulacije autora

Ukoliko se analizom obuhvati Indeks humanog razvoja (HDI)[17] može se uočiti da je HDI indeks značajno veći u zemljama koje imaju veći nivo ekonomskih sloboda, u odnosu na neliberalne zemlje. Vrijednost HDI indeksa kod liberalnih zemalja je 0,851 dok je isti kod grupe zemalja sa niskim nivoom ekonomskih sloboda 0,558. Prema tome, u zemljama sa većim indeksom humanog razvoja je veći nivo obrazovanja, pismenosti, kvalitet zdravstvenog sistema i duže očekivano trajanje života.

ZAKLJUČAK

Istraživanje nedvosmisleno potvrđuju zaključak da visinu dohotka i razvijenost neke zemlje određuje nivo ekonomskih sloboda. Ekonomske slobode nijesu važne samo po sebi, nego zato što pružaju određene pogodnosti, koje nude prilike sa više ekonomskih sloboda u odnosu na prilike sa manje ekonomskih sloboda. One su snažno povezane sa investicijama, stranim ulaganjima, bržim ekonomskim rastom, rastom dohotka i standarda. Prekomjerna regulacija od strane države ograničava konkurenciju, smanjuje efikasnost i povećava troškove finansijske preduzetničke aktivnosti.

Na osnovu poređenja zemalja sa najvišim i najnižim nivoom ekonomskih sloboda se može zaključiti da liberalnije zemlje imaju veći nivo BDP per capita (PPP) za više od sedam puta u odnosu na zemlje sa autoritarnim pristupom ekonomiji. Takođe, zemlje sa većim nivoom ekonomskih

17 Indeks humanog razvoja - HDI je jednostavan zbirni indeks koji odražava prosječna postignuća u tri osnovna aspekta ljudskog razvoja - dug i zdrav život, posjedovanje znanja i pristojan životni standard. HDI indeks uzima vrijednosti od 0 do 1.

sloboda bilježe u prosjeku niže stope nezaposlenosti i stope inflacije, manju poresku opterećenmost građana, kao i veći priliv SDI po stanovniku. Komparativna analiza je pokazala da je Indeks humanog razvoja na višem nivou u liberalnijim zemljama. Takođe, zemlje koje imaju najveće prepreke otvaranju novog biznisa i ograničavanje slobodne trgovine upravo spadaju u grupu najsiromašnijih zemalja.

LITERATURA

1. Drakić, Maja (2003) *Indeks ekonomskih sloboda kao mjera uspješnosti tranzicije*, Zbornik radova Politika i sloboda 2003, Institut društvenih nauka, Beograd
2. Friedman, Miloton (1997) *Kapitalizam i sloboda*, Global book, Novi Sad
3. Furubotn E.G. i Pejovich S. (1972) *Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature*, Journal of Economic Literature, vol 4
4. Katnić, Milorad (2009) *Rezultati implementacije politika ekonomskih sloboda u Crnoj Gori, sa posebnim akcentom na oblast fiskalne politike (2004-2007)*, CANU, Podgorica,
5. Hayek, Fridrih (1998) *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad
6. Jovanović, Aleksandra (1998) *Uvod u ekonomsku analizu prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
7. Lukišć, Igor, Katnić, Milorad i Kavarić, Vladimir (2010) *U potrazi za ekonomskim slobodama*, ISSP, Podgorica
8. Madžar, Ljubomir (2012) *Antiliberalizam u 22 slike*, Službeni glasnik, Beograd
9. Prokopijević, Miroslav (2000), *Konstitucionalna ekonomija*, E Press, Beograd
10. Prokopijević, Miroslav (2003), *O ekonomskim slobodama*, Politika i slobode, IDN, Beograd
11. Prokopijević, Miroslav (2004), *Ekonomske slobode i ekonomski rast*, Zbornik radova, Miločerski ekonomski forum 2004
12. Reinert, Erik (2006) *Globalna ekonomija – Kako su bogat postali bogati i zašto siromašni postaju još siromašniji?*, Čigoja štampa, Beograd
13. Smit, Adam (1776) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Global book, Novi Sad
14. Vukotić, Veselin (2002) *Makroekonomski modeli i računi*, CID, Podgorica
15. Vukotić, Veselin (2011) *Istorija budućnosti*, CID, Podgorica
16. Vukotić, Veselin (2003) *Politika i ekonomske slobode*, Zbornik radova Politika i slobode 2003, Institut društvenih nauka, Beograd
17. http://www.heritage.org/
18. http://www.undp.org/content/undp/en/home.html

Nada Novaković[1]

(NEO)LIBERALIZAM, TRANZICIJA I RADNO ZAKONODAVSTVO[2]

Apstrakt

(Neo)liberalna globalizacija ekonomije i društva podstakla je i promene u oblasti radnog i socijalnog zakonodavstva. Njihova primena je dovela do gubitka već stečenih radnih prava, a uspostavljanja novih oblika uređenja industrijskih odnosa. Izmenjena je uloga sindikata, zaposlenih, menadžmenta i poslodavaca. Način i tempo kojim se to dešavalo u najvećoj je meri sistemski determinisano, odnosima moći između država i vladajućih klasa u centru, (polu)periferiji kapitalističkog sistema. U društvima u tranziciji na to su uticali i posebni faktori, među kojima se po značaju ističu (ne)modernizacijski potencijali novih političkih i ekonomskih elita. One čine srž nove kapitalističke klase, koja je svoje interese nametnula i zaštitila kroz ekonomski, politički, pravni i kulturni sistem. Radno zakonodavstvo je jedan od elemenata ostvarivanja klasnih interesa. Ono je u Srbiji posle 2000. godine značajno liberalizovano. Najnoviji talas liberalizacije predstavlja dokaz narušene ravnoteže moći između kapitala i rada kapitala, u korist prvog. U radu se analizira suština novog radnog zakonodavstva, njegova (ne)usaglašenost sa međunarodnim pravom, konvencijama, radnim pravom i praksom u najrazvijenijim članicama EU. Naglašava se da će njegova primena dovesti do veće konkurencije na tržištu rada, rasta nezaposlenosti, eksploatacije i siromaštva zaposlenih, a zaštiti interesa domaćih i stranih vlasnika kapitala.

Ključne reči: *radno pravo, poslodavci, radnici, kapital, zarade, profit, sindikati*

(NEO) LIBERALISM, TRANSITION AND LABOR LEGISLATIVE

Abstract

(Neo)liberal globalization of the economy and society has initiated changes in the field of labor and social legislation. Their application has led to the loss of already acquired labor rights, and the establishment of new forms of regulation of industrial relations. Changed the role of trade unions, employees, management and employers. The manner and pace at which it happened to the fullest extent the system variability is, the power relations between the state and the ruling class in the center, (semi) periphery of the capitalist system applied societies in transition that are influenced by special factors, among which stand out by their importance (not) modernization potential of new political and economic elite. They form the core of a new capitalist class, which has imposed its own interests and protect the economic, political, legal and cultural system. Labour legislation is one of the elements of realizing class interests It is in Serbia after the 2000th significantly liberalized. The latest wave of liberalization is evidence of an imbalance of power between capital and labor, in favor of the first. This paper analyzes the essence of the new labor law, its (non) compliance with international law, conventions, labor law and practice in most developed EU countries. It is pointed out that its application lead to greater competition in the labor market, rising unemployment, poverty and exploitation of employees, and protect the interests of domestic and foreign capital owners.

Key words: *labor law, employers, workers, capital, earnings, profits, unions*

1 Naučni saradnik

2 Rad je nastao u okviru projekta:"Strukturne, društvene i istorijske promene srpskog društva u kontekstu evropskih integracija i globalizacije" (179039)finansiranog od strane Ministartsva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, koji se realizuje u Institutu društvenih nauka u Beogradu.

UVOD

Globalizacija ekonomija, kultura i društava uopšte po (neo)liberalnom modelu donela je brojne pozitivne i negativne posledice. Koje od njih preovlađuju i na koji način se ispoljavaju zavisi, u najvećoj meri, od mesta države i društva u sistemu svetskog kapitalizma. Što je zemlja ekonomski, vojno, tehnološki i politički moćnija ona nameće svoje modele razvoja, društvene vrednosti i interese. Oni su oblikovani od najmoćnije kapitalističke klase, koja je i sama menja.. U sadašnjoj fazi globalizacije formirala se svetska, transnacionalna kapitalistička klasa, kojoj ovakav model razvoja najviše odgovara. Svoje interese je zaštitila i kroz liberalizaciju radnog zakonodavstva. Što je zemlja više na periferiji kapitalističkog sistema to su ovi procesi snažniji, brže primenjeni i pomognuti od strane domaće kapitalističke klase i države. U Srbiji i regionu proces liberalizacije radnog i socijalnog zakonodavstva teče više decenija. U završnoj fazi tranzicije, tj. nastajanja kapitalizma periferije, izmene radnog zakonodavstva se ostvaruju pod snažnim pritiskom i interesima globalizovanog domaćeg i stranog kapitala. Najveću štetu trpe (će) radnici i srednji slojevi, svih zanimanja i kvalifikacija, koji su nemoćni da te procese ublaže ili uspore. Naravno, argumenti da se izmenama radnog zakonodavstva krše elementarne norme domaćeg i međunarodnog radnog prava, pa i ljudska prava, slaba su brana protiv nametanja gotovo sličnih rešenja u društvima u regionu. Na delu je ofanziva interesa kapitala, na štetu rada, kojom se teret tranzicione i svetske ekonomske krize prebacuje na ekonomski, socijalno i politički nemoćnije grupe, slojeve i klase.

(NEO)LIBERALNA GLOBALIZACIJA, RADNO ZAKONODAVSTVO I TRŽIŠTE RADA

Tumačenja suštine pojma liberalizam, neoliberalizam i globalizacija su vrlo različita, kako među istraživačima tako i onima koji na njihovim principima formulišu, usmeravaju i tumače ekonomsku i društvenu praksu. U osnovi tih razlika su društveno determinisani klasni interesi. Najdominantniji su interesi kapitalističke klase u centru kapitalizma (SAD i najrazvijenije zemlje sveta), koji se ovim procesima ostvaruju širom sveta. Tome služe i moderne IT tehnologije i komunikacije, ali i vrednosni sistem i ideologija (neo)liberalizma. Na jednoj strani su oni koji u liberalizaciji društva, ekonomija i zakonodavstva vide pretežno pozitivne posledice. Oni donose dobrobit većini ljudi, privredni rast i ostvarenje ekonomskih i drugih sloboda pojedinca. Štaviše, globalizacija na principima liberalizma vodi ka ostvarenju većeg ekonomskog društvenog blagostanja za većinu naroda i stanovništva. Poslednjih nekoliko decenija, često se koristi, termin neoliberalizam, ako bi se napravila razlika u odnosu na klasičan pojam libneralizma. (Katić, 2009:56,pregled literature ima Vuletić, 2003).

Sasvim drugačije argumente imaju autori i praktičari koji kritikuju (neo)liberalizam i takav model globalizacije. Po njima, sve napred navedeno je pod velikom sumnjom. Naime, (neo)liberalizam je ideologija krupnog svetskog kapitala. Razvoj zasnovan na njoj je najviše koristi doneo najrazvijenijim kapitalističkim zemljama sveta. Globalizacija je podstakla te procese, a nametnula interese svetske kapitalističke klase. Prevagnule su negativne nad pozitivnim posledicama takvog ekonomskog i društvenog razvoja. Povećalo se svetsko bogatstvo, ali još više profiti najvećih multinacionalnih kompanija i pojedinaca. Globalne ekonomske nejednakosti, nejednakosti u bogatstvu između regiona i država su drastično uvećane. Socijalno i materijalno raslojavanje dešava se i u svakom pojedinačnom društvu. Dimenzije pomenutih nejednakosti determinisane su odnosima moći (ekonomske, vojne, političke, kulturne) između kapitalističke klase u centru kapitalizma i onih na njegovih marginama. Najveće negativne posledice takve globalizacije trpe niže klase i slojevi, posebno u manje razvijenim zemljama i onima u tranziciji.

Među najvažnijim principima neoliberalizma su, pored ostalih, i sveopšta deregulacija, liberalizacija i privatizacija. Ovo je u praksi primenjeno na gotovo sve sfere društvenog života, od politike rada, zapošljavanja, sindikalnog organizovanja, do ograničavanje uloge države u korist slobodnog tržišta i smanjenje „socijalne države. Procesi su otpočeli 80-ih godina prošlog veka, a kulminirali su sa izbijanjem svetske krize kapitalizma. Tumačenja uzroka svetske krize su različita. Za jedne istraživače ona je posledica krize kapitalizma kao takvog, društveno-ekonomskog sistema u svetskim razmerama. Za druge je reč o kratkotrajnoj, privremenoj finansijskoj krizi. Treći su skloni da izvore krize i njene glavne aktere smeste u novije vreme i pretežno u ekonomiju. Četvrti se ne ustručavaju da napišu da je reč o moralnoj, političkoj, društvenoj krizi kapitalizma. Pošto su uzroci sistemski, brojni i isprepleteni, to je i traženje rešenja za to kompleksno i nužno šire od ekonmskog. Štaviše, odgovori moraju biti globalni i sveobuhvatni.(Vuletić, 2013:28).Naravno, oni koji u krizi globalizovane ekonomije i društva najviše profitiraju nemaju nameru da ugroze svoje lične i klasne interese. Što je zemlja više zadužena, podložna pritiscima i ucenama „međunarodne zajednice“ i finansijskih institucija, to je njena vladajuća klasa spremnija da donese i sprovede neoliberalno zakonodavstvo. Na taj način, posebno zemlje u tranziciji, postepeno i trajno gube i nacionalni suverenitet u toj oblasti. Političke elite tako dokazuju svoju „kooperativnost“ i spremnost na regionalne i šire integracije.

Najvažnije posledice (neo)liberalne globalizacije su rast ekonomskih nejednakosti, siromaštva, nezaposlenosti i iscrpljivanje prirodnih resursa. Prema podacima ekonomista i zvanične statistike (EUROSTAT) naglašeno je usporavanje rasta svetske ekonomije.Između 1980-2005. Godine svetsko bogatsvo se udvostručilo. Siromaštvo se smanjilo za svega 27%. U EU je 2012. godini četvrtina građana živelo na ivici siromaštva (*Novosti*, 5. 12. 2013). S druge strane, značajan napredak ostvarile su MNK, što se ogleda u širenju njihovog tržišta, proizvodnje, usluga i rastu profita. Tome su u najvećoj meri doprinele nove politike, kojima država štiti interese krupnog kapitala, pre svega bankarskog i finansijskog. U najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, epicentru krize, država je sve preduzela da maksimizira njihove dobitke, a socijalizuje gubitke. Ukratko, mit o slaboj državi je brzo odbačen u praksi, sve zbog interesa krupnog kapitala. Izvan jezgra razvijenog kapitalizma situacija je bitno drugačija. Tamo se interesi lokalne kapitalističke klase usaglašavaju sa interesima najrazvijenijih zemalja. Najveću štetu i cenu plaćaju niže klase i slojevi.

Liberalizam kao ideologija i praksa u prvi plan ističe prava i slobode pojedinca. On je obavezan da se sam brine za sebe i svoju porodicu. To je sasvim saglasno opštem smeru politike na globalnom nivou, da se smanje državni izdaci za javne i socijalne službe (zdravstvo, školstvo, kultura, nauka, socijalna zaštita i sl.). U praksi su se takve pojave već desile, ali se u sadašnjoj krizi kapitalizma ubrzavaju. Izuzetak od toga su skandinavske zemlje. Smanjuju se budžetska sredstva za to, otpuštaju zaposleni a pogoršava kvaliet usluga. U najrazvijenijim zemljama EU i sveta zaposleni i građani su na to različito reagovali. Najburniji oblici javnog ispoljavanja nezadovoljstva takvom politikom su masovni štrajkovi i javni protesti zaposlenih i građana. Protiv njih su moćni interesi kapitala i države, koja ih štiti svim sredstvima.

Masovna nezaposlenost u razvijenim kapitalističkim zemljama bi bila i veća da se ekonomija nije globalizovala. To je doprinelo relativno višem materijalnom standardu radnika u njima, manjoj nezaposlenosti i sporijem rastu zarada u BDP. U zemljama u kojima se selio kapital i proizvodnja rasla je zaposlenost, ali i konkurencija i eksploatacija radne snage. Po pravilu, kapital je za sebe uspevao da pribavi povoljnije zakonodavstvo i uslove privređivanja nego u sredinama iz kojih se selio. Niži stepen sindikalne organizovanosti je dodatno snižavao najamnine radne

snage, a povećavao profite. Pošto su mogućnosti selenja kapitala daleko veće nego radne snage to su MNK i svetska kapitalistička klasa ostvarile stratešku prednost nad radnicima centara i periferije kapitalizma. Jedaan od faktora uspeha jeste i ideologija neoliberalizma. U svetu je 2012. Bilo nezaposleno 2i2 miliona ljudi. Tokom krize izgubljeno je 30 miliona radnih mesta. Nezaposlenost je posebno pogodina 75 miliona mladih od 14-19- godina života, od kojih je 5,5 miliona u EU (Eurostat).

Rast siromaštva (ne)zaposlenosg stanovništva je prateća pojava globalizovane ekonomije. Ona je dokaz više da su pretežno negativne posledice globalizacije, koje najviše pogađaju nerazvijene regione i države.(Šuković,2013: 11, 27) Podaci o ekonomskom siromaštvu nagoveštavaju njegov dalji rast, jer se teret krize prevaljuje na nasiromašnija društva i klase. Pored klasičnog siromaštva postoji i „novo" siromaštvo. To su ljudi koji su zaposleni, ali od zarade ne mogu da normalno žive. Prema rezultatima istraživanja Branka Milanovića klase nisu nosioci globalne nejednakosti, već u 80% n to utiče lokacija. Svega 1% svetskog stanovništva je 2005. godine raspolagalo sa 13% dohotka. U novim okolnostima stradala je i svetska srednja klasa (Milanović, 2012: 100, 143, 1449. Osvrt na aktuelne štrajkove i proteste protiv politike štednje i rešavanja krize pokazuje da su najčešći učesnici toga pripadnici srednjih slojeva.Klasična radnička klasa je marginalna (ispod 10% aktivnog stanovništva).

Liberalizam odbacuje kao suvišne, nepotrebne, velike socijalne kolektivitete, organizacije i društvene pokrete. Otuda i nastojanje, u interesu kapitala, da se ograniči moć i delovanje sindikalnih organizacija. Ovo je učinjeno u više etapa, brojnim zakonima i praktičnim politikama. Sindikati su decenijma slabili na nacionalnom i regionalnom nivou.. Nastajali su novi društveni pokreti. Tamo gde su oni interesno bliskiji, solidarniji, češći i jači su otpori vlasti koja sprovodi mere protiv krize. Reč je, pre svega, o izmenama na tržištu rada, restriktivnom zakonodavstvu u oblasti penzijskog sistema i ukidanju već dostignutih prava i standarda u zadovoljavanju socijalnih potreba zaposlenih i ostalih građana. Nasuprot takvoj legislativi i praksi jačale su organizacije poslodavaca. Oni su svoje interese zaštitili na razne načine, od nivoa preduzeća do regionalnih centara finsijskog i drugog odlučivanja.

Važne posledice liberalizacije radnog zakonodavstva u razvijenim kapitalističkim zemljama i antisindikalne politike su pad udela najamnina u BDP, snižavanje pregovora o zaradama i uslovima rada na nivo pojedinac - poslodavac, sve masovnije odustajanje od potrebe sklapanja kolektivnih ugovora i sve lakše gubljenje radnih mesta. Aktuelna kriza je podstakla proces smanjenja socio-ekonomskih prava zaposlenih. Najpre su pojedine MNK (Simens, Filips i dr.) primenile metod „više rada, ista zarada".Produžen je ukupan nedeljni fonda za istu zaradu. Sledeći korak je bio da se, još 2004 godine, poveća radna nedelja u Francuskoj i Nemačkoj (Kendal, *Politika 18. 12. 1999*, Stojanović, *Politika 3. 07. 2004)*. U poslednjih pet godina tempo povećanja radnog vremena, a snižavanja zarada je ubrzan. Doneti su novi zakoni o radu koji ovu oblast regulišu na štetu zaposlenih, a povećavaju eksploataciju, konkurenciju i profit. Paralelno su smanjene sindikalne slobode i prava, posebno u slučajevima državne intervencije u spašavanju „dovoljno velikih" banaka i kompanija, čije gubitke je socijalizovala a zaposlene masovno otpuštala. Ovi procesi su se u drugim oblicima preneli i na globalni nivo i dodatno zaoštrili konkurenciju među radnicima i sindikalnim udruženjima. Stvorena je čitava masa najamnih radnika, koja obavlja povremene, nesigurne, slabo plaćene poslove, praćene opštom radnom i životnom neizvešnošću pojedinca. Guy. Standing je tu grupaciju nazvao „prekarijat". Ona nastaje i u centru kapitalizma, ali i u zemljama na periferiji sistema

TRANZICIJA I LIBERALIZACIJA RADNOG ZAKONODAVSTVA U SRBIJI I REGIONU

Tranzicija radnog zakonodavstva na ovim prostorima otpočela je legalno i stvarno s raspadanjem SFRJ i ostalih zemalja „real-socijalizma". Najvažniji faktor aktuelne liberalizacije predstavlja „međunarodna zajednica". To su centri finansijske moći (MMF; SB; EBRD), kojima ove države najviše duguju. Zbog toga su višestruko primorane da usvajaju zakone i rešenja koja im kreditori nameću. Svaka od zemalja koje su nastale na tim prostorima su po stepenu ekonomskog i društvenog razvoja na periferiji kapitalizma. Njihova tranzicija je „neuspešna", razvoj ispod onoga pre tranzicije, a izrazito su zadužene(Antonić, 2012). Socijalna struktura je izmenjena. Na vrhu piramide ekonomske i političke moći je nacionalna kapitalistička klasa. Ona je interesno u simbiozi sa stranim krupnim kapitalom. Na dnu je marginalizovana i osiromašena radnička klasa, uz raslojeno seljaštvo. U sredini hijararhije društvenih položaja su srednji slojevi.
Suština liberalizacije radnog zakonodavstva društva u tranziciji se sastoji u: smanjenju i ukidanju već dostigntih prava iz rada; marginalizacija sindikata i sindikalnih sloboda; smanjenje prava na kolektivno pregovaranje i sklapanje kolektivnih ugovora svih nivoa; restrikcija prava na bezbedne uslove rada; ukidanje osnovnih standarda i pretpostavki za dostojanstven rad i život radnika i njegove porodice.Sve to je razbacano u čitavom setu zakona, od zakona o radu, štrajku , bezbednosti na poslu, nezaposlenosti i obezbeđenju za vreme gubitka posla, zdravstvenom soiguranju, zakonu o porodici i dr. Mnogi od tih zakona su nesaglasni sa Ustavom zemlje i konvencijama MOR- (br. 87, 98, 102, 158, 181, vidi Kosanović, 2007:27, 28). Nisu usaglašene sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Revidiranom evropskom socijalnom poveljom, ali praksom u najrazvijenim kapitalističkim društvima. Aktuelni Nacrt zakona o izmenama i dopunama zakona o radu Republike Srbije to dokazuje (Vlada Republike Srbije, 2013).

Zanimljiva je društvena i politička atmosfera u kojoj se dešava poslednja faza liberalizacije radnog zakonodavstva u regionu. Ona traje dve godine i odvija se i ubrzava gotovo po istom obrascu i tempu. Najpre MMF, SB i „briselska administracija" skreće pažnju na državne dugove. Potom savetuju dalju liberalizaciju radnog zakonodavstva i stvaranje bolje „poslovne klime" i daju predloge za to. Sve su to uslovi za dobijanje novih kredita, kojima se otplaćuju ranije uzeti. Tome se priključuju poslodavci, sa žalbama kako im je zakon o radu smetnja za razvoj. Interes poslodavaca u društvima u tranziciji ti su interesi slični interesima političke elite. To je najjasnije u vremenu pre i posle parlamentarnih izbora. Tada je i najveći pristisak za izmene postojećih zakona o radu.

Najčešći argumenti poslodavaca za liberalizaciju radnog zakonodavstva su sledeći: u krizi treba pomoći investitore i privatnu inicijativu, nužno je smanjiti „troškove rada", treba osloboditi poslodavca suvišnih troškova i procedura, smanjite poreze i druge namete, a subvencijama i drugim politikama zaštitite preduzetnike. Najčešće je to borba „za bolje poslovnu klimu", kojoj za sada smetaju rigidno radno zakonodavstvo, nebriga države za privatni sektor i domaće poslodavce. Posebno se ukazuje na potrebu ograničavanja uloge sindikata i kolektivnih ugovora, jer im oni uvećavaju troškove poslovanja.Sve se pravda potrebom stvaranja „fleksibilnog" tržišta rada, koje je gotovo pretvoren u mit i poželjan cilj države i preduzetnika. U prvom planu je i argument da će novo zakonodavstvo doprineti lakšem otpuštanju suvišnih radnika, a većem zapošljavanju novih (Savet stranih investitora, 2013). Štaviše, institucionalna rešenja i zakoni koji su primereni razvijenim kapitalističkim društvima (Finska, Švedska, Danska, Holandija), u kojima je stopa nezaposlenosti nekoliko procenata, značajan privredni rast, jaka socijalna država, progresivno oporezivanje profita i imovine, na primer, ovde se neprimereno prenose kao idealno rešenje. Često se argumenti za izmenu zakona o radu ispod prakse članica EU, ali se ipak nazivaju „evropskim".

Za državu i poslodavce manje je važno što ti zakoni krše već dostignuta radna i civilizacijska dostignuća.

S navedenim procesima „reforme“ radnog zakonodavstva komplementarna je i promena zakona o penzijskom sistemu. Ona se dešava i u razvijenim društvima, ali je tamo drugačija demografska, politička i društvena klima. Najvažniji pravac promena je smanjenje izdataka za te namene. Produžava se radni vek, pooštravaju uslovi sticanja penzije, a ona se isplaćuje na sve nižem nivou. Kada se rešenja iz razvijenih sredina prenesu u društva u tranziciji onda su posledice značajno drugačije. Svejedno, država i poslodavci su skloni da ih sve proglase nužnim i modernim. Neka od tih rešenja se u najstarijim članicama EU, na primer, primenjuju u dosta starijem stanovništvu, sa visokom stopom aktivnosti, zaposlenosti, a niskom stopom neaktivnosti i nezaposlenosti. Period prilagođavanja je znatno duži, nego što se to traži u zaduženim državama u tranziciji. Ove poslednje su hronično, decenijama sa visokom stopom nezaposlenosti, niskim rastom ekonomija, visokim rizikom od siromaštva i niskim zaradama i životnim standardom To je praćemno visokim javnim dugom zemlje, pred čijim vraćanjem padaju svi argumenti protiv dalje liberalizacije radnog i socijalnog zakonodavstva.

U duhu neoliberalizma nisu previše važne dostignuta prava radnika, kao što je sindikalno organizovanje, socijalna zaštita, besplatno lečenje, naknade za slučaj nezaposlenosti, pravo na štrajk, isplata zarada i drugih materijalnih naknada. Što je država bliža EU, ili je u nju ušla, to je ovo zakonodavstvo sređenije, ali daleko od standarda u Nemačkoj ili Francuskoj. Ovo je posledica, pored ostaloga, i prirode institucionane izgrađenosti EU. Ona ne dozvoljava usklađivanje nacionalnih politika rada, sindikalnog organizovanja i socijalnih politika. Preostaju globalni instrumenti (uputstva, preporuke, direktive). Za države u tranziciji kršenje istih se ne uzima za ozbiljan greh, jer za to su odgovorne domaće vlade.

Liberalizacija radnog zakonodavstva u društvu u tranziciji donosi gubitak važnih stečenih prava. Među njima su pravo i mogućnost zasnivanja radnog odnosa i zarade od koje može da se živi. Tu je i uskraćivanje već civilizacijskih standarda u vezi regulisanja industrijskih odnosa. Misli se na pravo radnika i sindikata da učestvuje u određivanju visine najamnine, uslova rada i bezbednosti na poslu. Bezobzirno se u istoriju proteruje pravo zaposlenih da se zasniva radni odnos s punim radnim vremenom i na neodređeno vreme. Ono je u razvijenom kapitalizmu još uvek više pravilo nego izuzetak. Čak i u aktuelnoj krizi udeo svih zaposlenih s nepunim radnim vremenom ili na atipičnim poslovima ne prelazi više od 30%. I tamo se širi ideologija o prevaziđenosti 8-časovnog radnog vremena i 40-satne radne nedelje. U praksi je njegovo produženje znatno manje, nego što se predlaže za društva u tranziciji. Pored toga, zakonom se podstiče se desindikalizacija. Sindikat je marginalizovan u sklapanju ugovora o radu. Nije više bitan ni kod procene disciplinskih mera protiv radnika. Oduzima mu se i važna funkcija u procesu kolektivnog pregovaranja, sklapanja i primene kolektivnih ugovora. U svim predloženim verzijama zakona o radu Hrvatske, BiH i Srbije ista su rešenja.(Tanjug, *Blic*, 5. 12. 2013). U prvi plan je istaknut ugovor o radu između pojedinca i poslodavca. Pravilnik o radu je najvažniji institut uređivanja radnih odnosa u preduzeću. Tako nečega nema u razvijenim članicama EU. Dalja liberalizacija je u potpunom odbacivanju svake participacije zaposlenih. Oni se više uopšte ne pitaju ni o dužini radnog vremena, rasporedu vremena i pauza, i sl. Sve je u rukama poslodavca, kojem „fleksibilno“ , zakonodavstvo uvećava moć odlučivanja. Novim zakonima o radu se legalizuje „divlja“ praksa:radno vreme duže od 8 h, neplaćeni prekovremeni rad, rad noću, u smenama i državnim praznicima. U ime bega od „samoupravljanja“ , koga na ovim prostorima nema već tri i po deceni-

je, ukida se svaka mogućnost participacije zaposlenih. To i nije baš evropsko rešenje, ali se ovde podrazumeva da je to važan uslov za ekonomski prosperitet, privatnu inicijativu i dolazak stranih investitora. Uskraćuju se i druge „sitnice“ u oblasti rada, od dužine dnevne pauze, nedeljnog i godišnjeg odmora, do visine naknada za to. Što su poslodavci moćniji to su skloniji da to što više obezvrede. U tome im svesrdno pomaže izvršna vlast, koja lako slama otpor i najvećih sindikalnih centrala.

Dalja „fleksibilizacija“ tržišta rada se smatra poželjnom i nužnom, kao preduslov ekonomskog oporavka. To podrazumeva sve češće sklapanja ugovora o radu na određeno vreme, na privremenim poslovima i atipičnim radnim mestima. Uz to ide i liberalizacija zarada ili najamnina. One idu na na niže, jer su poslovi privremeni, nesigurni, a gubitak radnih mesta česti i sve izvesniji. U oblasti zapošljavanja uvode se i novi instituti, kao što su privatne agencije za privremeno zapošljavanje radnika. To se u zemljama u tranziciji već dešava, jer su koliko „divlje“ toliko i dozvoljene drugim zakonima. One su daleko od standarda koje pominje konvencija br. 181. MOR-a. Na Zapadu je drugačiji delokrug njihovog delovanja. U Holanmdij i Nemačkoj su pod strogom državnom i javnom kontrolom. Mogu se baviti pomoćnim poslovima, kao što su obuka mladih određenih struka, pojedinih „ranjivih“ grupa i zapošljavanjem starijih (od 52 godine života) radnika. Kod nas one krše Uputstvo Evropskog saveta br 99/77, Direktivu EU 94, Evropsko Uputstvo br.97/81 i Konvenciji br 181 MOR-a. Štaviše, kroz njih se nastoji legalizovati postojeće stanje. Samo u Srbiji je na „lizing“ zaposleno oko 50.000 radnika. Oni su bez minimalne, radne, zdravstvene, socijalne, materijalne i sindilkalne zaštite.

Jedan od čestih argumenata poslodavaca za liberalizaciju radnog zakonodavstva je da je skupa radna snaga. To znači da su veliki i porezi i doprinosi,ali i neto zarada zaposlenih. Stoga se iznoi više predloga. Jedan je da se ukine minimalna zarada ili makar smanji. Poznato je da i u razvijenim kapitalističkim društvima postoji „minimalac“. On postoji ne samo zbog preživljavanja najslabije plaćenih radnika, nego i zbog toga što su oni i potrošaći. Drugi predlog podrazumeva da se najniže zarade oslobode poreza i doprinosa. Istina je da visina minimalca i poreza zavise od odnosa snaga kapitala i rada. U Nemačkoj je nedavno ozakonjena minimalna satnina od 8,5 evra. U Srbiji je satnica 8,5 puta manja! Nije se menjala od aprila 2012. godine. To bi, navodno, navelo poslodavce da istu redovnije isplaćuju a prijavljuju zaposlene „ na crno“. Sledeći korak bi bio da oni lakše zapošljavaju nove radnike. Na osnovu iskustva i podataka zvanične statistike može se reći da su im argumenti slabi. Preduzetnici su i do sada masovno otpuštali radnike, bez zarada i uplaćenih poreza i doprinosa. Država im je sve praštala i njihove dugove socijalizovala. Sama je najveći poslodavac koji krši zakone. Odgovorna je što još nema ni modernih, specijalizovanih sudova za radne sporove. Najveći je krivac za masovnu nezaposlenost, koja je najviše posledica privatizacije, a manjim delom posledica globalne krize.Stopa nezaposlenosti je 23,0, a zaposlenosti 47,5 (RZS, 2014: 15). I naši poslodavci ponavljaju neoliberalni zahtev da se smanje porezi na zarade i imovinu. Istina je da je poreska politika Srbije nuređena i neprogresivna. „Poreski klin“, na primer, na zarade je vrlo mali. Zarade koje su za trećinu niže od prosečnih oporezuju se samo 1,2% manje od onih koje su 67% veće od prosečnih. U OECD-u je ta razlika 8,0%, a EU 15 je 8,4%.(CLDS, 2012:64).Tamo se poslodavac za neisplaćivanje zarada, poreza, doprinosa i drugih naknada krivično i materijalno kažnjava. U društvu u tranziciji poslodavcima je sve oprošteno. U Srbiji svaki treći privredni subjekat adi u „sivoj“ ekonomiji, tj. ne plaća doprinose za PIO, nema ugovore o radu, a isplaćuje niske ili neredovne zarade. (Vujović, Nikolić, Ružić, 2013:3).

UMESTO ZAKLJUČKA

Dalja liberalizacija radnog zakonodavstva pojačati konkurenciju na tržištiu rada, povećati nezaposlemnost i siromaštvo građana. Ona će pomoći rast profita i bogatstva, ali ne nužno i zaposlenost i privredni razvoj. U sadašnjim oblicima i najavljenim izmenama liberalizacija ukida već dostignuta socijalna i ekonomska prava radnika. Ona otvoreno krši ustav, mnoge konvencije MOR-a, direktive i uputstva EU i EK, ali i Deklaracije o ljudskim slobodama i osnovnim pravima. Najveće koristi donosi poslodavcima, a najveće štete suvišnim radnicima i mladim nezaposlenim generacijama. One neće imati prilike da planiraju i ostvare kontinuiranu radnu karijeru.

LITERATURA

1. Antonić, S. 2012. *Loša beskonačnost:prilozi sociologiji srpskog društva.*Beograd: Službeni glasnik.
2. CLDS. 2012. *Politike za poboljšanje konkurentnosti i zaposlenosti radne snage*. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije, Projekat USAID za bolje uslove poslovanja.
3. EUROSTAT. 2013. *Unemployment Statistics 2013*„Date up to November 2013.
4. Katić, N. 2009. Neoliberalni koreni svetske ekonomske krize, *Nova srpska politička misao*, vol. 17, no. 3-4, str. 55-66.
5. Kendal, S. 1999. Radna nedelja od 35 sati, *Politika*, 18. Decembar, str. 9.
6. Kosanović R. 2007. *Konvencije i preporuke Međunarodne Organizacije Rada*. Beograd: Radnička štampa.
7. Milanović B. 2012. Bogataši i siromasi. Beograd: Službeni glasnik.
8. Republički zavod za statistiku. 2014. Anketa o radnoj snazi, oktobar 2013, *Bilten 578*, Beograd: RZS
9. Savet stranih investitora. 2013. *Bela knjiga2 2013 Predlozi za poboljšanje poslovnog okruženja u Srbiji*. Beograd:FIC.
10. Stojanović, M. 2004. Više rada, manje para, *Politika*, 3. Jul 2005, str. B3.
11. Šuković D. 2013. *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*. Beograd: Institut društvenih nauka
12. Tanjug. 2013. Četvrina Evropljana na ivici siromaštva. *Novosti*. 5. Decembar
13. Tanjug, 2013. Demonstracije protiv zakona o radu pretvorile se u protest protiv vlade Hrvatske. *Blic*, 5. Decembar
14. Vlada Republike Srbije. 2012. *Praćenje socijalne uključenosti u Srbiji, 2006-2012*. Beograd.
15. Vlada Republike Srbije. 2013. Predlog nacrta zakona o radu. Beograd: ministarstvo rada i ministarstvo privrede, 13. 12. 2013.
16. Vlada republike Srbije. 2013. *Nacrt zakona o izmenama i dopunama zakona o radu.*Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijaln politike. (13. 12. 2013.).
17. Vujović, V., N. Nikolić i B. Ružić (2013) *Dostojanstven rad i siva ekonomija*. Beograd: Fondacija centar za demokratiju.
18. Vuletić, V. 2013. Sociološki pogled na ekonomsku krizu. *Teme*, vol. 37, no. 1, str. 11-31.
19. Vuletić V. (prir.) 2003. *Globalizacija-između mita i stvarnosti:sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Davor Ćorić[1]

E-LIBERALIZAM (INFORMATIČKI UTICAJ NA LIBERALIZAM)

Abstrakt

Informacione tehnologije su nesumnjivo doprinijele razvoju liberlaizma. Razvoj interneta koji je doprinio ukidanju granica među zemljama i stvaranje globalnog tržišta je jedna od zasluga. Danas se ljudi grupišu u okviru društvenih mreža, svi podaci i komunikacija su se izdigli na virtuelni nivo i otvara se novi trend virtuelnog poslovanja (tzv. Cloud computing). Čak je uvedena i virtuelna valuta. Korisnici savremenih tehnologija mogu vrlo slobodno da dođu do bilo koje informacije ili da plasiraju svoju informaciju posredstvom interneta. Međutim pored svih dostignuća kojima informatika doprinosi liberalizaciji, pojavljuju se i kontra efekti koji su danas veoma aktuelni (slučajevi Snodena i Asanža).

Ključne riječi: *informacija,tehnologija,virtuelno,komunikacija, umrežavanje, internet, e-poslovanje*

E-LIBERALISM (IT IMPACT ON LIBERALISM)

ABSTRACT

There is no doubt that information technologies contributed to recent developments of liberalism. Internet is probably the most simple example, it affected erasing borders among countries and gave significant contribution to creation of global market. Today, people do socialize via social networks, most of data and communication are being operable in virtual environment and new trend of virtual doing business (*cloud computing*). There is even a virtual currency. Users of modern technologies can reach and share any desirable information over the internet. However, despite all achievements that informatics contributes to liberalism, there are also side effects that are very contemporary (cases of Snouden and Assange).

Key words: *information, technologies, virtual, communication, networking, internet, e-business*

Liberalizam je kroz istoriju svog razvoja dobijao razne prilagođene nazive definisane dodavanjem nekog prefiksa na sam pojam liberalizma. Tako sam i ja odlučio da dodam neki prefiks, i to veoma popularan i „u trendu" – e. Potvrda autentičnosti je dobijena, gdje drugo, na internet pretraživaču Google. Zapravo postoji pojam e-liberalizam, ali se on odnosi na takozvani East Liberty razvijen u Francuskoj.[2]

E-liberalizam je zapravo primjena koncepta i ideja liberalizma u informacionom društvu. U virtuelnom društvu. U društvu digitalne komunikacije, poslovanja, bitisanja. Pitanje je- u kojoj mjeri su zavisna ova dva fenomena, koliko je liberalizam „kriv" za razvoj informatike i obrnuto?

Toliko logična tema i reklo bi se inspirativna, a opet veoma malo zastupljena u literaturi (makar onoj koja je meni dostupna). Nakon definisanja teme za ovaj rad, odgovor na ovo pitanje je iskristalisao neke teme za neke naredne radove. Da li informatika i liberalizam kao nosioci biznis razvoja u poslednjih desetak godina mogu da budu dio jednog te istog konteksta? Da li su popularne teme samo one koje u manoj ili većoj mjeri imaju političkih primjesa i koje na neki neki na-

1 Fakultet za informacione sisteme i tehnologije, Univertitet Donja Gorica

2 http://www.eliberty.fr/

čin „flertuju sa birokratijom“ pa makar one esencijelno i bile vezane za liberalizam? Možda zato što su posledice međusobne reakcije ove dvije fenomenološke pojave opet, za današnji uglavnom birokratski oblikovan mozak, neshvatljivi fenomeni kao što su: profit, ukidanje birokratije, smanjenje biznis barijera, ukidanje granica (globalozacija)...

Važnost razvoja informatičkog liberalizma (e-liberalizma) će biti sagledana kroz nekoliko oblasti: smanjenje birokratije i bizns barijera kroz razvoj e-poslovanja; razvoj komunikacije i poslovanja u oblaku kao jednom od najvećih dostignuća informatike u poslednjim godinama i uticaj na globalizaciju; sloboda informacija u globalnom svijetu odnosno sprečavanje slobode korišćenjem tehnoloških dostignuća; uticaj na ekonomiju najnovijih tehnoloških dostignuća.

Opšta je činjenica da tehnološki razvoj, naročito razvoj u oblasti informacionih tehnologija čini ljude slobodnijim i nezavisnijim u odnosu na mnoga prirodna ograničenja. Međutim slobodu koju pojedinac dobija na ovaj način biva narušena nametanjem dodatnih zahtjeva koji moraju biti zadovoljeni da bi se tehnologija uopšte mogla primijeniti.

Informacijska tehnologija bitno oblikuje način rada i zabavljanja; način komuniciranja, obrazovanja i poslovanja, kao i sve druge ljudske aktivnosti. Tehnologija oblikuje cjelokupan način života i mišljenja ljudi.[3]

Tehnologija se doživljava kao operativno sredstvo u procesu nametanja određenih formi. Dakle, iz potrebe da se u društveno – ekonomskom sistemu nametnu određeni stavovi koristi se tehnologija. „U svakom slučaju, nametanjem načina ponašanja - obavljanja više aktivnosti istovremeno i ubrzanjem svega - tehnologija bitno utiče na to kako ljudi žive, kako doživljavaju druge, svoje okruženje i svijet, kao i sebe same“.[4]

Korišćenje najnovijih tehnoloških dostignuća može se posmatrati sa različitih aspekata, ali za pojašnjenje veze liberalizma i informatike posmatraćemo dva: ekonomski - koji se bavi tehnološkim uticajem na povećanje materijalne zavisnosti ljudi i društveno-psihološki - koji se bavi povećanjem zavisnosti ljudi od tehnoloških dostignuća. Ljudi jednostavno moraju biti u koraku sa najnovimjim dostignućima kako bi uspjeli da opstanu na tržištu. Ta tehnološka dostignića su proizvod procesa tehnološke evolucije ili namjerno kreirana stvarnost kako bi se ljudi na neki način primorali da ista koriste.

Razvoj i širenje tehnologije vođeni su ekonomskim interesima, a ne željom da proširuje znanje, slobodu i kvalitet života ljudi. Razvoj i primjena raznih tehnologija obično ima svoje dobre strane, ali one nisu cilj, nego “propratna pojava” razvoja i djelovanja koje se zasniva na ekonomskim interesima. Razvoj tehnologije redovno ima i neke negativne popratne pojave. Nove tehnologije stalno postavljaju i nove zahtjeve pred radnike i građane, koji se tim zahtjevima moraju povinovati.[5]

Kao što je napomenuto u prvom dijelu rada, tehnološki razvoj oslobađa ljude od mnogih ograničenja i širi dijapazon mogućnosti pojedinca u procesu njegovog djelovanja i sticanja iskustva. Ali, sa druge strane posmatrano, te iste tehnologije u procesu svog razvoja stvaraju i negativne posljedice (u političkom žargonu bi rekli nus pojave) koje pojedincu nameću nove zahtjeve koje u većini slučajeva prerastaju u ograničenja. Te negative posledice tehnološkog razvoja koje uzrokuju ograničenja, nijesu nastale svjesnom namjerom kreatora, već u većini slučajeva su nenamjeravane posljedice ljudskog djelovanja koje u isto vrijeme koče razvoj i primjenu te iste tehnologije.

Tako na primjer razvoj elektronskog poslovanja, doprinio je razvoju cyber kriminala i velike zlouotrebe najsofsticranijih tehnoloških dostignuća u ovoj oblasti. Zato se danas u svijetu troše

3 Radovan, Mario (2012) „Informacijska tehnologija i društvo“

4 Isto

5 Kelly,Kevin 2010, „What Technology Wants“, H+magazine

ogromne količine novca kako bi se preduprijedila ili spriječila neka kriminalna radnja korišćenjem informacionih tehnologija.

Iz ovog primjera (i niza drugih analognih primjera) možemo vidjeti da internet i inforacione tehnologije u procesu liberalizacije društva uopšte (a naročito poslovnih procesa) imaju i drugu stranu medalje. Koliko svaki pojedinac ima mogućnost i slobodu da iskaže svoj stav, postavi svoje mišljene na Internet, sa druge strane aktivnizam tog istog pojedinca se bilježi, prati i na kraju kontroliše od strane specijalizovanih službi.

INFORMACIONO DRUŠTVO

Današnje društvo često žargonski nazovemo i „Informaciono društvo". Ova složenica je nastala na osnovu važnosti informacija za funkcionisanje svijeta danas. Kreiranje, obrada i distribucija informacija su danas posteli veoma važan faktor u svim poslovnim procesima. Dakle, činjenica je da danas svijet obiluje velikom količinom informacija i da su većini ljudi te informacije dostupne. Međutim, da li i pored te činjenice možemo reći da su ljudi danas dobro informisani? Da li ta sloboda pristupa informacijama znači dobru informisanost? Da li je „poplava" informacija nastala sa ciljem informisanja ili sa ciljem kreiranja mišljena mase? Koliko su važne informacije koje su dostupne pojedincu? Koliko od svih dostupnih informacija je njemu zaista potrebno?

U današnjem vremenu tehnološkog napretka telefoni su dobili performanse kao računari, masmediji svoja izdanja i signale emituju preko interneta što predstavlja liberalizaciju medija i plasiranja informacija, jer su emitovanje i percepcija bazirani na istoj platformi.

Danas se razvija tehnologija koja predstavlja jednu od najznačajnijih tačaka u razvoju informatike, a to je tzv. cloud computing. Svi naši podaci i kreirane informacije, svi alati za obradu i prikaz informacija nalaze se negdje u oblaku, u potpuno slobodnom prostoru (naizgled). Jednostavno lociranje na poziciju koja je pokrivena internetom omogućava nam pristup svim tim informacijama, što u velikoj mjeri stvara osnovu za liberalniji pristup.

Za informacionu tehnologiju se često kaže da pod njenim uticajem dolazi do ukidanja prostora i vremena. Uz pomoć ove tehnologije ljudi mogu da komuncijarju na globalnom nivou, da u realnom vremenu prate dešavanja hiljadama kilometara udaljenim od njih. Takođe, Informaciona tehnologija je zaslužna za naglo i značajno ubrzanje vremena. Poslovanje u modernom društvu (i vremenu) zahtijeva multidisciplinarnost i potrebu da pojedinac radi više poslova istovremeno kako bi bio uspješan u biznisu. Upravo konkurentost, kao parametar liberalnog pristupa poslovanju se stiče i izražava kroz ove vještine. Informaciona tehnologija je vidimo, i u ovom slučaju samo sredstvo operacionalizacije poslovnih procesa u duhu liberalnog pristupa poslovanju.

DŽULIJAN ASANŽ I EDVARD SNOUDEN

Korišćenje savremenih tehnologija u procesu komuniciranja i razmjene informacija dobilo je veliku primjenu i u političkim krugovima na nivou komunikacije birokratskih predstavnika određenih institucija. Tako su, koristeći sve najnovije tehnološke poduhvate smanjene barijere u procesu komuniciranja i razmjene informacija na pomenutom nivou.

Količina dnevno prenesenih podataka (mjerena u bajtovima) je 10000 puta veća od količine podataka (takođe izmjerene u bajtovima) svih knjiga koje su napisane u istoriji čovječanstva. Zastraujući podatak koji tjera na razmišljanje.

Džulijan Asanž, čovjek koji je razotkrio bazu tajnih dokumenata američke vlade i predstavio ih široj javnosti, omogućujući svima da vide šta je to Amerika radila u svojim vojno - diplomatskim aktivnostima tokom svoje istorije (i ne samo Amerika, već i neke druge zemlje). U periodu bježanja od suđenja koje mu je prijetilo u zemlji koja zagovara liberalizaciju informacija i njihovo objavljivanje na javno dostupnim platformama je izjavio: „Onaj ko kontroliše prošlost kontroliše i budućnost, a onaj ko

kontroliše sadašnjost, kontroliše i prošlost. Američkim vlastima ne može se povjeriti kontrola prošlosti. Ove informacije bile su sakrivene, često na granici između skrivenog i kompleksnog" [6]

Kako bi obezbijedio javnost dokumenata koje je posjedovao razvio je svoj pretraživač, analogan poznatom pretraživaču Google, samo za dokumenta koja su se ticala američkih diplomatskih aktivnosti i nazvao ga WikiLeaks "Javna Knjižnica Američke Diplomatije" (PlusD).

Nakon Asanžove revolucije koju je podigao alatima savremenih tehnologija, nastao je period zatišja. Međutim tada se na cyber scenu pojavio još jedan „revolucionar", Edvard Snouden.

Snouden je radeći kao konsultant u američkoj Nacionalnoj bezbjedonosnoj agenciji, došao u posjed informacija o kreiranju PRISM[7] programa koji ima nevjerovatnu tehnologiju cyber špijuniranja svih na internetu dostupnih pojedinaca bilo gdje u Svijetu. NSA je godinama razvijala ovaj softver motivisana terorističkim napadima i sa ciljem praćenja i lociranja potencijalnih terorista. Međutim, ovo tehnološko dostignuće je zloupotrebljeno (nije orvi put u istoriji da se zloupotrebljavaju tehnološka dostignuća). Snouden je razotkrio svima mogućnosti i stvarnu namjenu ovog softvera.

Ljudi se motivišu da slobodnije pristupaju informacijama, kreiraju ih, obrađuju, plasiraju a za uzvrat svaka njihova akstivnost se bilježi i formira se dosije o svakom pojedicu na mreži. Sloboda koja nam stavlja flaster na usta.

DRUŠTVENE MREŽE

Korišćenjem IT tehnologija svako pojedinac postaje virtuelni član društva. Ti virtuelni pojedinci su počeli da se udružuju u neke modele virtuelnih zajednica koje savremenim jezikom možemo nazvati društvenim mrežama. Dakle, došlo je do procesa društvenog umrežavanja, koje je omogućeno razvojem tehnologije. Ideja društvenih mreža je da omogući pojedincu da ima pravo na slobodu da kreira svoju stranicu (svoj profil) i da ima potpuno pravo da posmatra sadžaje profila drugih članova zajednice. Među poznate društvene mreže, ili sisteme za društveno umrežavanje, spadaju Facebook, Twitter, Linkedin, Google+...

Prisustvo na društvenim mrežama je veoma popularno jer omogućava pojedincu da predstavi sebe, svoje ideje velikom broju ljudi na globalnom nivou. Međutim ta njegova sloboda se naplaćuje tako što pojedinac postaje marketinški objekat za koje kreatori mreže naplaćuju novac i zarađuju.

Neke društvene mreže, kao što je npr Facebook su odavno prešle magičnu (i prije samo 5 godina potpuno nezamislivu) granicu od preko 1 milijarde korisnika. Polako ali sigurno dobijamo najmnogoljudniju zajednicu na Svijetu.

Kaže se da je kultura ekrana danas istisnula kulturu knjige i da je kultura pokretnih slika istisnula kulturu pisane riječi. Takva kulturalna promjena ima više dobrih i više loših strana[8].

Sve je više sadržaja na internetu koji se prikazuju slikama, naročito kroz društvene mreže.

E – POSLOVANJE (SA CRNOGORSKIM ISKUSTVOM)

Informatika je svoju primjenu u biznisu našla upravu u procesu libarlizacije istog. Uz pomoć dostignuća iz oblasti informatike ukinute su mnoge biznis barije (birokratske barijere koje su odizimale vrijeme). Naravno, to je prihvaćeno u zemljama koje imaju liberalni gen u svojoj evoluciji, dok kod nekih je taj proces još uvijek u fazi porođajnih muka iako je prošlo već najmanje 15 godina od početka procesa.

---

6 http://www.advance.hr/vijesti/julian-assange-o-novoj-wikileaks-objavi-dokumenata-onaj-tko-kontrolira-proslost-kontrolira-i-buducnost/

7 http://www.spy-revolution.com/spijunska-prica-decenije-edvard-snouden-i-prism/

8 Qualman, Erik 2009, Socialnomics: How Social Media Transforms the Way We Live and Do Business, John Wiley & Sons

Umrežavanje preduzeća i javne administracije i razvoj Interneta doveli su do velikih promjena u načinu i efikasnosti rada poslovnih sistema. Omogućena je jednostavna i brza komunikacija, gotovo trenutno prenošenje velikih količina podataka na velike udaljenosti, jednostavno objavljivanje i ažuriranje multimedijalnih dokumenata i njihova kontinuirana globalna dostupnost, digitalna isporuka dobara i usluga, direktno plaćanje putem Interneta, stvaranje virtuelnih organizacija itd.[9] Sve to predstavlja elemente novog oblika poslovanja, tzv. elektronsko poslovanje (*electronic business*).

Elektronsko poslovanje je opšti koncept koji obuhvata sve oblike poslovnih transakcija ili razmjene informacija koje se izvode korišćenjem informacione i komunikacione tehnologije i to:[10]

- između preduzeća;
- između preduzeća i njihovih kupaca, ili
- između preduzeća i javne administracije.

Elektronsko poslovanje uključuje i elektronsko trgovanje dobrima i uslugama. Elektronsko poslovanje može se posmatrati sa više stanovišta

Crna Gora spada u red država kod kojih se e-trgovina još uvijek nalazi u povoju. Za elektronsku trgovinu je neophodno pripremiti veoma dobru infrastrukturu, počevši od hardverske i softverske opreme ponuđača i korisnika, preko informatičkog znanja stanovnika do sticanja povjerenja građana u ovaj vid trgovine. U Crnoj Gori bi trebalo donijeti strategiju razvoja elektronske trgovine koja će kao posljedicu imati sljedeće efekte:

- promocija proizvoda (elektronska trgovina omogućava promociju proizvoda i usluga kroz direktne i informativno bogate interaktivne kontakte sa kupcima);
- novi kanali prodaje (elektronska trgovina stvara nove kanale prodaje za postojeće proizvode, zahvaljujući direktnom kontaktu sa pojedinačnim kupcem i dvosmjernoj prirodi komunikacija);
- direktne uštede (troškovi isporuke informacija preko Interneta znatno su niži, kao i sama realizacija isporučenih digitalizovanih proizvoda u odnosu na stvarnu fizičku isporuku);
- smanjenje vremenskog ciklusa za više od 90 % (isporuke digitalnih proizvoda i usluga svode se na sekunde);
- značajno poboljšane usluge kupcima (mogućnosti kupaca da pronalaze detaljne informacije u *on-line* modu);
- poboljšanje ugleda marke privrednog subjekta (kroz *Web* aktivnosti afirmiše identitet organizacije i ugled marke).
- Poboljšano korišćenje e-bankarstva koje se trenutno koristi samo za privrene subjekte, a fizička lica a koriste u veoma maloj mjeri

BITCOIN- NOVA VALUTA

Danas u Svijetu postaje sve aktuelnija tema nove valute- bitcoin-a. Šta je zapravo bitcoin? To je novac nastao kao proizvod veoma kopmplikovanog algoritma koji može da se realizuje samo uz pomoć super računara koji se danas proizvode. Cijena proizvodnje tih računara je veoma velika. Kada se u poslednjih 5 godina pričalo o istraživanjima u oblasti proizvodnje super računara mnogi skepptici su tražili njihovu primjenu. Evo jedne. Dok još uvijek traju istraživanja i napori naučnika da proizvedu super provodnik , super računari za svoj rad crpe ogromnu energiju i veoma brzo se zagrijavaju. Zato njihov rad je moguć u mjestima koja imaju hladniju klimu i koja imaju jeftinu električnu energiju. Zato je idelana lokacija za tako nešto Island i njihova opština

9 Stankić Rade, *Elektronsko poslovanje*, Ekonomski fakultet Beograd, 2009, str 13.

10 Crnković jakov, *Poslovna informatika*, Univerzitet Donja Gorica, 2008, str 169.

Rejkensbajr. Upravo tu se proizvodi bitcoin. Iako je počeo da izlazi na tržište još 2009.godine tek sada doživljava svoje prve tržišne korake. Mnogo toga oko bitcoina je misteriozno, pa tako se ne zna ni ime programera koji je napravio taj čuveni algoritam koji je nemoguće dešifrovati. Pol Krugman ui svojoj kolumni u Njujok Tajmsu kaže: *„Bitcoin je digitalna valuta koja ima vrijednost jer… pa, teško je reći tačno zašto, ali zasad ljudi hoće da je kupuju jer vjeruju da će i drugi htjeti da je kupe. To je, po prirodi stvari, neka vrsta virtuelnog zlata*".

Kako bilo, danas u svijetu 17000 kompanija prima valutu zvanu bitcoin. Ono što je interesantno je, da je to valuta koja nije pod kontrolom banaka ili države- to je prva decentralizovana valuta. Dakle, jedna od teorija nastanka bitcoina je smanjivanje transakcionih troškova u oblasti e-poslovanja koje zazuzima sve veći dio na tržištu. Ne treba da postoji nikakav posrednik u obliku banke ili neke druge institucije u procesu plaćanja. Kako onda funkcioniše trgovanje bitcoinom? Postoji određena kontrola i to kontrola od strane svih računara koji se nalaze u sistemu trgovine btcoinima. Oni koji mijenjaju bitcoine kasnije za neku drugu valutu su kontrolisani od neke institucije. Pouzdanost sistema leži u činjenici da ukupna količina bitcoina uvijek mora da bude na broju. Komjuteri korisnika neprestano prate i odobravaju transakcije i za to dobijaju nadkndau opet u bitcoinima. Svakih 10 minuta određena količina btcoina se dodaje na nečiji račun na osnovu slučajnog odabira vlasnika koji su „uposlili" svoje računare u sistem.. Mnoge vlade i kompanije dozvoljavaju trgovinu bitcoinima. Kina je recimo, zabranila da njihove banke trguju ovom valutom, dok firme imaju dozvolu.

Od kada je uveden bitcoin njegova vrijednost je uvijek rasla, pa je vrijedio na početku par centi dok je u toku 2013.godine dostizao cijenu od 1000 dolara.

Šta stoji u pozadini izgradnje bitcoina ostaje misterija kao i ime onoga ko ga je kreirao. Sa jedne strane se govori o potrebi kriminalaca da trguju novcem koji nije kontrolisan i na taj način lakše prljav novac stave u regularne tokove. Sa druge strane se govori o pokušaju SAD da u dugom roku kontrolisanjem ove valite snizi cijenu svojih dugova prvenstveno prema Kini. Šta god da je razlog bitcoin postaje sve prisutniji, posebno zbog činjenice da ljudi nekako intutivno prihvataju ovu valutu vjerujuću da u doba informatičke ere mora postojati ovakav novac. U svakom slučaju, ideja, marketing , tržišna pozicija –sve djeluje veoma isplanirano.

LITERATURA

1. Crnković, Jakov (2008), *Poslovna informatika*, Univerzitet Donja Gorica
2. Kelly, Kevin (2010), *What Technology Wants*, H+magazine,
3. Mather, Tim (2011), *Cloud Security and Privacy: An Enterprise Perspective on Risks and Compliance*, MIT
4. Qualman, Erik (2009), *Socialnomics: How Social Media Transforms the Way We Live and Do Business*, John Wiley & Sons
5. Radovan, Mario (2012) ,*Informacijska tehnologija i društvo*, ETF Zagreb
6. Stankić, Rade (2009), *Elektronsko poslovanje*, Ekonomski fakultet Beograd
7. Vukotić, Veselin (2013) , *Antropologija stvaranja*, CID Podgorica

Suzana Ignjatović[1]

SOCIOLOGIJA I (ANTI)LIBERALIZAM

Apstrakt

U radu se analizira odnos sociologa prema liberalizmu kroz dve suprotne pozicije: pristalica i protivnika liberalizma. Četiri aspekta su predmet analize: shvatanje liberalizma iz perspektive liberalno i antiliberalno orijentisanih sociologa; politički angažman sociologa kao liberala ili antiliberala; vrednosna neutralnost nauke; povezanost teorijskih osnova i ideološke pozicije. U analizu su uključeni prvenstveno savremeni autori, ali takođe i klasici sociologije. Dva sociologa su predstavljena kao primeri liberalne i antiliberalne orijentacije: Burdije (antiliberal) i Budon (liberal). Cilj rada je da ukaže na moguće veze između epistemoloških i političkih preferencija u sociologiji.

Ključne reči: *liberalizam, antiliberalizam, individualizam, vrednosna neutralnost*

Abstract

The paper explores the position of sociologists towards liberalism. Two opposite perspectives are examined: supporters and opponents of liberalism. Four aspects are addressed in the analysis: conceptualization of liberalism from the perspective of pro and anti-liberal sociologists; political engagement of sociologists as liberals or antiliberals; value neutrality in science; convergence between theory and ideological position. The analysis primarily deals with contemporary authors, but also refers to the key classical sociologists. Bourdieu and Boudon are presented as examples of anti-liberal and liberal orientation in sociology. The aim of the paper is to point out that there are some convergences between epistemological and political preferences in sociology.

Key Words: *liberalism, antiliberalism, individualism, value neutrality*

UVOD

Pozicioniranje sociologije prema liberalizmu predstavlja jednu od trajnih odlika ove discipline od njenog osnivanja. Ovu tendenciju možemo pratiti od klasičnih sociologa do savremenih sociologa Burdijea i Budona. Moglo bi se reći da je odnos prema liberalizmu jedna od važnih odlika sociološke nauke. Još preciznije bi se moglo reći da je antiliberalizam preovlađujuća orijentacija sociologije (Manent, 2006). Pošto je antiliberalizam sociologa najčešće levo orijentisan, ovde će samo o njemu biti reči. Međutim, uobičajeno mišljenje o nekompatibilnosti sociologije i liberalizma nije sasvim opravdano. U istoriji sociologije postoje sociolozi koji slede neku varijantu liberalizma, i to će biti pokazano u radu.

Za razumevanje odnosa sociologije i liberalizma treba analizirati nekoliko aspekata: kako sociolozi vide liberalizam kao predmet naučnog istraživanja i kao političku orijentaciju koju slede ili osporavaju; koliko su sociolozi angažovani kao pristalice ili protivnici liberalizma u političkom domenu; pitanje vrednosne neutralnosti nauke, tj. kako sociolozi vide vezu sociologije u politike; povezanost teorijskih osnova i ideološke pozicije, posebno metodološkog i političkog individualizma. Analiza treba da ukaže na moguće relacije između epistemoloških i političkih usmerenja autora. U fokusu će biti autori čiji je značaj za sociološku nauku nesumnjiv, a imali su jasne stavove o liberalizmu. Ovde prvenstveno mislim na Burdijea (antiliberal) i Budona (liberal), ali će biti pomenuti i drugi autori. U radu koristim određenja liberalizma iz perspektive samih autora.

1 Institut društvenih nauka Beograd

POLITIČKI OPREDELJENJE I ANGAŽMAN SOCIOLOGA KAO LIBERALA I ANTILIBERALA

Političko opredeljenje sociologa, kao i povezanost političkog stava sa teorijom autora jesu pitanja relevantna za sociologiju sociologije. Za razumevanje ovih preferencija treba posmatrati lične i profesionalne trajektorije autora. Ovde neće biti detaljne analize ovih pitanja, ali neka zapažanja mogu biti smernica za dalju analizu. Recimo, istraživanje Klajna i Š. Stern pokazuje da postoje neke pravilnosti u ideološkoj opredeljenosti različitih pripadnika američke akademske zajednice: ekonomisti su više „politički individualisti", a sociolozi „politički kolektivisti" (Klein, Stern, 2005). Sociolozi su bliži disciplinama kao što su istorija, političke nauke, antropologija, dok su ekonomisti na anti-intervencionističkoj strani (Klein, Stern, 2005). Autori su takođe zaključili da sama pripadnost akademskoj sredini korespondira sa naklonošću političkom kolektivizmu, što znači da postoje razlike između zaposlenih u raznim sektorima istog obrazovnog profila (npr. ekonomisti unutar i izvan akademije).

Politička orijentacija sociologa može se smestiti u širi okvir koji podrazumeva otpor intelektualaca prema kapitalizmu (Nozick, 1998). Nozik navodi da među pripadnicima akademije, medija i državne uprave ima dosta protivnika kapitalizma (Nozick, 1998). On uočava pravilnost da viša pozicija intelektualaca podrazumeva i veće „skretanje ulevo". Ova ocena svakako važi i za sociologe u ovim domenima. O razlozima za ovakvo stanje može se posebno raspravljati, a ovde je dovoljno reći da Nozik ukazuje na specifičnosti meritokratskog sistema obrazovanja koji ustoličuje buduće intelektualce kao izvesnu „dominantnu klasu". Kada kasnije intelektualci izađu iz „centralno-planskog sistema", oni na tržištu dožive određenu „silaznu pokretljivost", pa odatle njihov resantiman prema kapitalizmu (Nozick, 1998). Međutim, može se takođe tvrditi da angažman „socijalnih inženjera", koji ne prati silazna pokretljivost, još jedan faktor za političko opredeljenje.

Iako se stiče utisak da su sociolozi mnogo više usmereni ulevo, u sociologiji postoji i liberalna tradicija. Među liberalno orijentisanim sociolozima nalaze se Tokvil (kao preteča sociologije), Veber, Aron i Budon, dok se među protivnike liberalizma nesumnjivo svrstava Burdije, ali i veliki broj savremenih sociologa. Dirkem je možda najkomplikovaniji sociolog kada treba odrediti poziciju prema liberalizmu, sa suprotstavljenim tezama o dominaciji individualizma u modernom društvu („religija pojedinca") i solidarizmom korporativnog tipa (Mimica, 1991). Za jednu kategoriju sociologa može se reći da je najteže odrediti odnos prema liberalizmu. Reč je o ideologiji „trećeg puta" ili nove forme kombinacije socijaldemokratije i „neoliberalnih principa" i koncepta „pozitivnog blagostanja" (Gidens). Gidensov „treći put" predstavljao je omraženu ideologiju u radikalnim sociološkim krugovima (Ignjatović, 2011).

Neki sociolozi su bili aktivni politički, kao liberali ili protivnici liberalizma. Prva grupa je verovatno malobrojnija, ali obuhvata ključne autore klasične i savremene sociologije. Ovde spada Tokvil, preteča sociologije ili jedan od prvih sociologa, koga Aron smešta zajedno sa Kontom, Marksom i Veberom (Manent, 2006). Tokvil predstavlja dokaz da sociologija i liberalna politika nisu inkompatibilni (Manent, 2006). Tokvil je sledio „aristokratski liberalizam" (Kahan, 1992; Ossewaarde, 2004). On je bio i politički angažovan u Partiji reda (Partie de l'Ordre) i bio je na poziciji Ministra spoljnih poslova u vreme Druge republike (Ossewaarde, 2004).

Veber je bio podeljen u svojoj posvećenosti akademskom i političkom pozivu, tj. „između podjednako snažne aktivne i kontemplativne tendencije: intelekta orijentisanog ka nepristrasnom, univerzalnom, mentalnom shvatanju sveta i podjednako snažnom sposobnošću da formira uverenja koja će braniti po svaku cenu" (M. Weber, prema: Dreijmanis, 2008). Iako se često svrstava u neosporne liberale, Veberova politička orijentacija nije sasvim jednoznačna. On je bio jedan od osnivača liberalne Nemačke demokratske partije i kratko aktivan kao kandidat za poslanika,

mada je odustao od kandidature (Dreijmanis, 2008). Veber je dugo bio na liniji Socijaldemokratske partije i zapravo je tek sa izglednom opasnošću levih revolucionarnih tendencija odbacio socijalističke ideje (Mommsen, 1989). Slično preusmerenje od levičarske pozicije ka liberalnim idejama može se naći kod Arona. Možda je jedino Budon među modernim sociolozima imao dosledno liberalno opredeljenje (Boudon, 2004).

Dirkem je pokušavao da naučno zasnuje ideologiju Radikalne partije. Zadatak sociologije bio je da pronađe rešenje za socijalne sukobe u okviru „solidarističke reorganizacije društva" koju će voditi Radikalna partija. Ovaj koncept solidarizma je zamišljen kao „zlatna sredina" (Mimica, 1991: 34). Između socijalizma i liberalizma, Dirkem se opredeljuje za srednje rešenje koje kombinuje najbolje aspekte obe orijentacije. Ovu poziciju srednjeg puta slediće drugi sociolozi kasnije.

Kada je reč o antiliberalnim sociolozima, Burdije predstavlja figuru koja najbolje odražava ovu poziciju. Burdije je imao političke stavove o mnogim pitanjima od početka svoje karijere, a teorija i praktična dimenzija bile su objedinjene već u Burdijeovom objašnjenju obrazovanja kao sredstva reprodukcije klasnih nejednakosti. Može se reći da Burdijeova kritika kapitalizma i (neo)liberalizma predstavlja konstantu njegove političke pozicije. Od devedesetih godina Burdije aktivno zastupa antiliberalnu poziciju kao „angažovani intelektualac". Ova faza je započela radom *La misère du monde*. Burdijeovi poslednji radovi su imali veći značaj za politički domen delovanja nego za „sociološko polje" (Mounier, prema Ignjatović, 2011). Radovi *La misère du monde* (1993) i *Contre-feux* (1998) spadaju u ovu kategoriju, ali i veliki broj tekstova u popularnim medijima (Monde, Monde Diplomatique, Libération). Noviji radovi su imali manje akademsku a više pamfletističku formu. Burdijeovo aktivno delovanje tokom devedesetih obuhvata i osnivanje izdavačke kuće *Raison d'agir*, pojavljivanje u medijima i na javnim skupovima. Postoje tumačenja da je Burdijeova borba protiv neoliberalizma zapravo služila ličnoj promociji (Grenfell, 2004: 162).[2]

Još od osamdesetih Burdije je pokušavao da utiče na politiku svojim kritičkim tekstovima i aktivnim predlozima (u domenu obrazovanja). Iako je osamdesetih bio na liniji Socijalističke partije, Burdije se u poslednjoj fazi borbe okrenuo protiv ove političke opcije. Međutim, najradikalnije Burdijeovo delovanje počinje 1995. godine, kada je otvoreno podržao štrajk protiv reformi javnog sektora, najpre manifestom, a zatim prisustvom među štrajkačima. On je tada govorio da je zemlja pod opsadom ekonomske filozofije (neoliberalizma) i da se borba protiv nje vodi u javnom sektoru (Grenfell, 2004: 156). Naivnost Burdijeove borbe pokazala se u situaciji kada su mu sindikalne vođe odgovorile da ne znaju šta da rade sa njegovim spisom (Grenfell, 2004).

U poređenju sa Burdijeom, liberalno orijentisani sociolog Budon se bolje osećao u atmosferi Akademije nego na agori (Vautier, 2002). Budon je retko objavljivao tekstove u medijima i retko se pojavljivao na javnim skupovima (Vautier, 2002: 13). Jednim delom ova pozicija počiva na Budonovom shvatanju vrednosne neutralnosti sociologije i uverenju da sociologija treba da proizvodi znanje, a ne da utiče na javno mnjenje (Vautier, 2002: 13). Za razliku od Burdijea ili Gidensa i većine francuskih intelektualaca, koji su bili deo političkog života, Budon se manje aktivno pozicionirao u odnosu na političke događaje i važna pitanja. To ne znači da politike nema u Budonovom radu. Međutim, Budon nije bio bez političkog stava. Poznato je da je držao predavanje kao gost Liberalne stranke Švajcarske (Boudon, 2004). Njegovo političko opredeljenje je jasno i otvoreno izraženo: klasični liberalizam, mada Budon na nekim mestima definiše nešto dosta širok okvir za razne „liberalne mislioce" (Boudon, 2004). Najveći doprinos odbrani liberalizma predstavlja Budonova analiza otpora intelektualaca prema liberalizmu, sa dosta prozelitskog sadržaja.

2 Burdije je takođe otvoreno izražavao svoje političke stavove o raznim pitanjima koja su bila aktuelna (rat u Jugoslaviji, Avganistan) (Grenfell, 2004). Ipak, najviše pažnje je posvetio kritici neoliberalizma.

DVA SUPROTNA SHVATANJA LIBERALIZMA: BURDIJE I BUDON

Među savremenim sociolozima, Burdije i Budon predstavljaju tipične predstavnike dve suprotstavljene pozicije u odnosu prema liberalizmu. Već je pokazano kako su se dva sociologa angažovali u politici zastupajući svoje političke pozicije: liberalizam i antiliberalizam. Kako kaže Grenfel, najveći deo Burdijeovog rada je napad na kapitalizam dvadesetog veka (Grenfell, 2004). Budon je bio manje aktivan u javnosti, ali izražavao svoj stav o liberalizmu u tekstovima. Aktivnosti dva sociologa pokazuju da je veoma teško razdvojiti političku preferenciju i saznajnu nameru. Budonov rad koji se bavi razlozima za otpor intelektualaca prema liberalizmu, sadrži jasan pozitivan odnos autora prema ovoj orijentaciji. Burdijeova analiza „bede sveta" vođena je njegovom jasnom antiliberalnom pozicijom. Ovde ću posvetiti pažnju njihovom razumevanju liberalizma.

Burdije uglavnom govori o neoliberalizmu kao jedinstvenoj ideologiji ili utopiji zasnovanoj na „veri u slobodno tržište", koju promovišu različiti akteri: bankari, korporativni magnati, političari i visoki funkcioneri (Bourdieu, 1998). Burdije pripisuje neoliberalizmu odgovornost za gotovo sve probleme društva: od podeljenosti radničke klase, osećanja nesigurnosti kod radnika, do vandalizma u predgrađima, međugeneracijskih sukoba i opadanja autoriteta roditelja. U jednom romaničnom prikazu, on kontrastira „starog" i „mladog" radnika, ukazujući na nestajanje kolektivnog osećanja i spremnosti na sindikalno organizovanje: „[...] Nezaposlenost nas deli i podstiče ono najgore u nama, individualizam, ljubomoru, zavist; rad nas povezuje, bratstvo, solidarnost [...]" (Bourdieu, prema Grenfell, 2004: 124). Burdije se fokusira na posledice, bez jasne geneze problema u francuskoj socijalnoj državi: „Efekti politike koja je aktivna prethodnih dvadeset godina pokazuje neverovatan kontinuitet. Počela je sedamdesetih kada je neoliberalna vizija politike počela da se predaje na Sciences-Po [...], proces povlačenja države lepo se afirmisao. Pridružujući mu se, oko 1983-1984, sa kultom privatne privrede i profita, socijalistički lideri su orkestrirali ozbiljnu promenu u kolektivnom umu [...] oni [francuski intelektualci] su radili da pokažu da je ekonomski liberalizam neophodan i dovoljan uslov za političku slobodu [...] (Bourdieu, prema Grenfell, 2004: 129). Reklo bi se da je Tokvil mnogo temeljnije uočavao specifičnosti Francuske (centralizacija, sistem privilegija), koje su u modernoj varijanti manifestuju kroz prevelik državni sektor, moćne sindikate i birokratiju. Ovi faktori su mogli samo da prinudno dovedu do „neoliberalne utopije" i predstavljaju deo problema, a ne rešenja. Antiliberalni ton je praćen antiamerikanizmom, pa tako Burdije vidi internacionalnu dimenziju dominacije SAD kao faktor uspona neoliberalizma (Bourdieu, 1998). Na delu je proces restauracije „divljeg kapitalizma" kroz „mit o globalizaciji", a zapravo postoji dominacija međunarodnih korporacija u odnosu na nacionalnu državu (Bourdieu, 1998: 41). Ovde se nadovezuje još jedan aspekt filozofije neoliberalizma: socijalni neo-darvinizam, čije osnove Budon vidi u teoriji G.Bekera (Bourdieu, 1998: 48).

Postoje sličnosti između Burdijeove kritike tržišnog principa i sociooloških klasika.[3] Dirkemov solidarizam koji je baziran na korporativnoj organizaciji društva predstavlja lek za delovanje tržišnog principa koje stvara socijalne sukobe (Mimica, 1991: 87). Solidarizam je rešenje koje prevazilazi individualizam i socijalizam, kao neka vrsta komunitarizma i uzajamnosti na principu profesionalnih udruženja. Slično tome, kod Burdijea se naglašavaju sindikati i asocijacije, a takođe se nostalgično govori o propadanju zajednice usled delovanja individualističke filozofije.

Najvažniji aspekt Burdijeove kritike „filozofije neoliberalizma" jeste „abdikacija države" i njeno povlačenje iz svih domena života, posebno ukidanje države blagostanja. Prema Burdi-

3 Iako se Marks po pravilu svrstava u sociološke klasike, ovde će biti izostavljen klasični marksizam iz analize. Namera je bila da se ukaže na opšte tendencije u istoriji sociologije, kao i da se prikažu značajni autori čije političko delovanje i aktivizam nisu toliko poznati, kao i relacije između njihove teorije i političke orijentacije. Najveći deo Marksove teorije i praktične aktivnosti je već dosta istražen, pa bi neka temeljnija analiza zahtevala mnogo više prostora. Antiliberalizam marksističke pozicije predstavlja opšte mesto i ovde će samo biti pomenut bez dalje razrade.

jeu, država zadržava samo funkciju policajca, „što predstavlja san dominantne klase“ (Bourdieu, 1998: 37). Odnosno: „U ovim uslovima, kada su lišeni mogućnosti regulacije i nekadašnje kontrole (najviše između inflacije i nezaposlenosti), Državi i političarima jedino preostaje da posmatraju fluktuacije na berzi“ (Bourdieu, prema Grenfell, 2004: 139). Međutim, Burdijeov odnos prema Državi je ambivalentan. U starijim tekstovima, Burdije vidi državu kao slugu dominantne klase (npr. sistem obrazovanja služi reprodukciji klasnog sistema). U poslednjoj fazi, Burdije postaje zagovornik dobrih strana „velike Države“. On kaže da Država ne služi samo dominantnoj klasi, već ima autonomiju koja je veća ako je država više uključena u društvene strukture (Bourdieu, 1998: 39). On kritikuje politiku štednje u svim domenima (stanovanje, penzije, zdravstvo). U potrazi za alternativom neoliberalizmu, Burdije nema dilemu da sindikati, intelektualci i udruženja treba da se bore za očuvanje Države (Bourdieu, 1998: 46). Paradoksalno, iako kritikuje „mondijalizaciju“ i dominaciju međunarodnih institucija i naddržavnog nivoa moći, Burdije se zalaže za jednu supranacionalnu evropsku upravu, odnosno za „novi interacionalizam na regionalnom nivou Evrope“ koji bi bio ravnoteža briselskoj birokratiji (Bourdieu, 1998: 47).

Za razliku od Burdijea, njegov savremenik Budon, pozitivno bi ocenio naznake gubljenja državnog uticaja. Međutim, Budon bi pre toga doveo u pitanje tvrdnju da se država pretvara u noćnog čuvara, naročito u Francuskoj (Boudon, 2004). Budon se najviše bavio liberalizmom u knjizi *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. U ovoj studiji liberalizam se posmatra iz dva ugla. Sa jedne strane, Budon se bavi fenomenom koji je već pomenut: većina intelektualaca ima negativan odnos prema liberalizmu. Sa druge strane, Budon izražava svoj pozitivan odnos prema liberalizmu.

Budon smatra da je dominantna slika liberalizma u javnosti pogrešna (Boudon, 2004: 198). On vidi dominaciju „liberalne matrice“ kod ekonomista, dok „neliberalna matrica“ preovlađuje u drugim „naukama“ (Boudon, 2004: 76). Budon svrstava u liberale veoma različite autore, od Dirkema i A. Smita, do Vebera i Rolsa. Budon se fokusira na racionalnost pojedinca kao osnovu filozofije liberalizma (Boudon, 2004). Kada je reč o liberalizmu kao filozofiji i ideološkoj orijentaciji, Budon uglavnom ima na umu klasični liberalizam i ukazuje na negativne aspekte socijalnog (američkog) liberalizma i koncepta države blagostanja (Boudon, 2004a). Dakle, on je protivnik varijante neoliberalizma na koji Burdije često misli, na model „trećeg puta“. Budon jasno opisuje liberalizam kao superiorni politički poredak (Boudon, 2004a). Ideja države noćnog čuvara, negativnih sloboda i traganja za ličnom srećom čine jezgro Budonove koncepcije liberalizma.

LIBERALIZAM I PITANJE VREDNOSNE NEUTRALNOSTI SOCIOLOGIJE

Odnos sociologa prema liberalizmu treba posmatrati u kontekstu opštijeg pitanja povezanosti sociologije i politike. Reč je o problemu koji je Veber označio kao pitanje vrednosne neutralnosti nauke. Razmatrajući da li nauka može služiti za opravdanje neke političke opcije, Veber je tvrdio da „nikada ne može biti zadatak empirijske nauke da obezbedi obavezujuće norme i ideale iz kojih će se izvoditi aktuelne praktične aktivnosti“ (Weber, 1949: 52). Dirkem je imao nešto nejasniju poziciju. Sa jedne strane, on kaže: „'Nauka, naime, izučava ono što jeste', a političkoj veštini mora biti ostavljeno da 'kombinuje sredstva s obzirom na ono što bi trebalo da bude'“ (Mimica, 1991: 27). Međutim, on takođe vidi drugačiju ulogu sociologije, sasvim suprotnu Veberovom principu vrednosne neutralnosti: „[...]Naše društvo treba da povrati svest o svom organskom jedinstvu [...] verujem da je sociologija, više negoli bilo koja druga nauka, u stanju da vaspostavi ove ideje“ (Dirkem, prema Mimica, 1991: 27). „Organsko jedinstvo“ ukazuje na ideologiju radikalskog solidarizma. Sociologija ima ulogu da naučno potvrdi tezu o „izvornoj čovekovoj društvenosti“ i treba da radi na popravljanju stvarnosti (Mimica, 1991: 65-66).

Sociologija je uvek oscilirala između ove dve pozicije, ali je na određeni način pozicija vrednosne opredeljenosti naučnika sociologa postala prihvatljivija. Može se reći da veliki deo sociologije pripada „intervencionističkom modusu“ (Ignjatović, 2011). Međutim, pozicija vrednosne opredeljnosti nije monolitna. Mogu se uočiti razlike kod autora radikalno leve, socijaldemokratske ili opcije „trećeg puta“. Takođe, neki autori su menjali stav prema intervenciji: Burdije se najpre zalagao za „indirektno delovanje“ sociologije, a kasnije za aktivni angažman, u oba slučaja iz pozicije „kritičke sociologije“, odnosno ekstremno „levog“ antiliberalizma.

Očigledno je da su neke političke opcije više a neke manje saglasne sa idejom angažovane sociologije. Za pristalice bilo kakvog intervenisanja i „socijalnog inženjeringa“, očekivano je da vrednosna neutralnost nije prihvatljiv metodološki princip, jer nije saglasan sa idejom da sociologija treba da služi popravljanju ili radikalnoj transformaciji društva. Za radikalne levo usmerene sociologe princip vrednosne neutralnosti je problematičan. Liberalno usmereni sociolog ne može imati mnogo prostora za delovanje u domenu svoje ideologije koja u svojoj osnovi sadrže premisu nedelovanja i „spontanog poretka“ bez previše državnog „mešanja“. Jedina mogućnost jeste primenjena nauka koja nudi znanje u formi „ako-onda“, ali bez opredeljenja za rešenje (opcija za koju se zalagao Veber) (Ringer, 1997).

Burdije je podjednako odbacivao vrednosnu neutralnost sociologije i borio se protiv (neo) liberalizma. Za njega „sociološka analiza predstavlja intervenciju u realnom svetu“ (Grenfell, 2004: 2). Sa jedne strane, Burdije se zalaže za sociološku funkciju razumevanja stvarnosti: „‘Ne osuđuj, ne ismevaj, ne mrzi, već pokušaj da razumeš’. Nema svrhe da sociolozi prihvate ovaj Spinozin princip ako nisu u stanju da ga primene praktično“ (Bourdieu, 1999: 1). Iako sociolog „objektivizuje stvarnost“ da bi je razumeo, ta saznanja treba da budu primenjena. Iako je menjao mišljenje o modalitetu te intervencije (aktivno ili indirektno), Burdije ne vidi sociologiju kao vrednosno neutralnu. Ne samo to, on je jasno definisao pravac u kome sociologija treba da dela (borba za klasu „dominiranih“. Burdije je najpre bio protivnik angažovanja sociologije u politici, ali je od devedesetih promenio mišljenje (Grenfell, 2004). Tada je verovao da sociologija, izolovana u akademskoj „kuli od slonovače“, ima lagodnu poziciju koja omogućava da se istražuju oblici „simboličke dominacije“. Na taj način sociologija igra ulogu „trojanskog konja“ i obezbeđuje sredstva koja će služiti „dominiranima“ za borbu (Mounier, prema Ignjatović, 2011). Kasnije je Burdije počeo da se zalaže za aktivno učešće u borbi protiv neoliberalizma.

Razlog za ovu promenu treba tražiti u Burdijeovom odnosu prema intelektualcima. On ima određenu ambivalenciju prema ulozi intelektualaca, pa i sociologa, u promeni sveta. Na nekim mestima izražava prezir i sumnju da su oni „dominirana frakcija dominantne klase“ (Bourdieu, prema Grenfell, 2004: 141). Uprkos tome, Burdije je tokom devedesetih počeo da zastupa ideju o direktnom političkom angažovanju sociologa i postao mnogo više aktivan u javnoj sferi: „[...] došao je trenutak da intelektualci deluju u politici [...]“ (Bourdieu, prema Grenfell, 2004: 147). Ova aktivna pozicija koju Burdije očekuje od intelektualaca direktno je povezana sa njegovom pozicijom prema neoliberalizmu, tj. on kaže da intelektualci/naučnici treba da „pokažu posledice političkih mera neoliberalne filozofije“ (Bourdieu, prema Grenfell, 2004: 147). Burdije je postao „javni intelektualac“ čiji nastupi su bili „činovi pobune“ (Grenfell, 2004: 140).

Sasvim drugačiji stav ima liberalno usmereni Budon. On insistira da se razdvoji „treba“ i „jeste“, odnosno kritikuje upotrebu sociologije kao sredstva javne politike. Budon kaže da je kriza sociologije nastupila zbog preterane angažovane uloge sociologije u periodu popularnosti socijalnog planiranja (Boudon, 1971). Budon je primer sociologa na drugom kraju spektra. On jasno razdvaja saznajnu i vrednosnu dimenziju. Deo objašnjenja nalazi se u njegovoj tezi da intelektualci nisu pozvani da objašnjavaju ljudima šta treba da misle o nekom pitanju (Vautier, 2002: 13). Intelektualna elita nema mononol na usmeravanje javnog mnjenja.

Kada je reč o vrednosnoj neutralnosti, postavlja se pitanje da li je bilo koja od navedenih kategorija sociologa, uključujući Vebera kao zagovornika ove ideje, zaista sledila u potpunosti njene principe. Čak ni uporni zagovornici vrednosne neutralnosti, Veber i Budon, nisu sasvim izbegli da iskažu naklonost za određenu političku poziciju. U nekim slučajevima su političke preferencije „probijale" okvir naučno orijentisanog rada (npr. u Budonovom radu o liberalizmu).

LIBERALIZAM I SOCIOLOGIJA: MODUSI POVEZIVANJA TEORIJE I IDEOLOGIJE

Betke smatra da se podela prema političkom opredeljenju na „politički individualizam" ekonomista i „politički kolektivizam" ekonomista preslikava na epistemološke preferencije (Boettke, 1998). Tako ekonomisti slede metodološki individualizam a sociolozi metodološki holizam. Možda je ovakva podela previše pojednostavljena, jer su kolektivističke i individualističke orijentacije postojale u obe discipline. Ipak, Betkeova teza može biti polazište za ključno pitanje: kakva je veza teorije i političke pozicije? Očekivano je da postoji određen stepen slaganja između nekih aspekata teorije i političkog stava. Kod nekih autora je ova saglasnost mnogo veća (npr. Burdije ili Budon), kod drugih autora nisu tako jasne veze ili postoji nesaglasnost teorije i političke pozicije (metodološki individualizam i intervencionizam Kolmana). Nisu svi aspekti jedne teorije podjednako povezani sa političkim stavom. Najjasnija veza postoji u odnosu između metodološkog individualizma i političkog ili etičkog individualizma. Takođe, neke oblasti proučavanja su mnogo više povezane sa političkim domenom (ekonomska pitanja). Osim toga, određene teorijske orijentacije gotovo uvek impliciraju i politički stav (marksizam).

Između Burdijeove političke preferencije i teorije postoje jasne veze, posebno u radovima gde razmatra ekonomske osnove sistema u domenu umetnosti, medija, obrazovanja. Najznačajnije Burdijeove teorijske postavke povezane su sa političkom orijentacijom antiliberalizma. Reč je o jasnoj vezi između marksističkog strukturalizma i političke orijentacije. Koncepti dominantne klase i dominirane klase, odnosno reprodukcije ekonomskog kapitala i njegovih derivata, čine osnovnu matricu. Pitanje simboličke dominacije, konverzije različitih kapitala, habitusa, uklapaju se u ovaj okvir.

Budon je politički i metodološki individualista. Koncept kognitivno-racionalnog aktera, koji „ima razloge da veruje to što veruje") predstavlja osnovu njegove teorije (Boudon, 2004: 57). Budon često povezuje svoju metodološku poziciju sa političkim stavom. On odbacuje Burdijeovu tezu o dominanciji filozofije individualizma koja podrazumeva egoizam i nemoć jedinke. Istina, Budon ne citira Burdijeove radove, ali zato kritikuje Bekov pojam individualizacije kao sudbine aktera savremenog društva, koja je zaprava samo prividna jer su ljudi žrtve „igre strukture" (Boudon, 2003e: 15). Ovaj aspekt je tesno povezan sa Budonovom teorijom koja se veoma kritički odnosi prema strukturalizmu i pravcima koji govore o „silama" i „ strukturama" koje deluju na individualne aktere i koji ne ostavljajući prostora za voljno delanje aktera.

Ono što Budona i Burdijea povezuje jeste uticaj političkog opredeljenja na neke aspekte teorije ili istraživanja. Burdije se eksplicitno zalaže za otpor neoliberalizmu i u svojim analizama ne razdvaja „treba" od „jeste". Budon nešto manje jasno izražava svoju naklonost liberalizmu, ali ona postaje vidljiva posebno u nekim domenima. U istraživanju o odnosu intelektualaca i liberalizma, Budon često kombinuje analitičku i prozelitsku nameru. On stavlja u istu ravan odnose liberalno-neliberalno i individualno-holističko, povezujući epistemološku poziciju i politički stav pojedinih autora. Liberalni način mišljenja objedinjuje autore koji ne pripadaju grupi „vulgarnih marksista", strukturalista, kulturalista i konstrukcionista (Boudon, 2004a). Autor koji se zalagao za vrednosnu neutralnost nauke ima sklonost ka povezivanju etičkog, političkog i metodološkog aspekta. To je naročito vidljivo u Budonovim analizama javne politike. Ova objašnjenja uglavnom

pokazuju razloge zbog kojih se veruje u određena javnopolitička rešenja, čak i kada su pogrešna. Jedan primer je uverenje da strana pomoć predstavlja jedini način da nerazvijene zemlje postignu razvoj. Drugi primer je skraćenje radne nedelje u Francuskoj kako bi se rešila nezaposlenost (Boudon, 1998). U oba slučaja vidi se opredeljenje autora da treba slediti minimalnu državnu intervenciju u privredi kao poželjnu poziciju.

LITERATURA

1. Boettke, P. (1998) Rational choice and human agency in economics and sociology:
2. exploring the Weber-Austrian connection. U: H. Giersch (ur.) *Merits and Limits of Markets*. Berlin: Springer.
3. Boudon, R. (1971) *La crise de la sociologie*. Genève, Paris: Librairie Droz.
4. Boudon, R. (1998) *A Satisfying Theory of Social Knowledge*. Seminar of Theory and
5. Science. Oslo.
6. Boudon, R. (2004) *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. Paris: Odile Jacob.
7. Boudon, R. (2005) *Tocqueville aujourd'hui*. Paris: Odile Jacob.
8. Bourdieu, P. (1998) *Contre-feux*. Paris: Raisons d'agir.
9. Bourdieu, R. (1999) *The weight of the world*. Polity Press.
10. Dreijmanis, J. (2008) *Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations*.
11. New York: Algora Publishing.
12. Grenfell, M. (2004) *Pierre Bourdieu: Agent Provocateur*. London, New York: Continuum.
13. Ignjatović, S. (2011) *Socijalni kapital*. Beograd: IDN.
14. Kahan, A. (1992) *Aristocratic liberalism*. New York, Oxford: Oxford University Press.
15. Klein, D., Stern, S. (2005), *Narrow-tent Democrats and fringe others: the policy*
16. *views of social science professors*, Swedish Institute for Social Research.
17. Manent, P. (2006) Tocqueville, political philosopher. U: C. Welch (ur.) *The Cambridge*
18. *Companion to Tocqueville*. Cambridge University Press.
19. Mimica, A. (1991) *Radikalska sociologija*. Niš: Gradina.
20. Mommsen, W. (1989) *The Political and Social Theory of Max Weber*. The University of
21. Chicago Press.
22. Nozick, R. (1998) *Why Do Intellectuals Oppose Capitalism?* Cato Policy Report, 20 (1).
23. Ossewaarde, M.R.R. (2004) *Tocqueville's moral and political thought*. London, New York:
24. Routledge.
25. Ringer, F. (1997) *Max Weber's Methodology*. Cambridge, Massachusets: Harvard
26. University Press.
27. Vautier, C. (2002) *Raymond Boudon, vie, ouvres, concepts*. Paris: Ellipses.
28. Weber, M. (1949) *The Methodology of the Social Sciences*. Glencoe Illinois: The Free Press.

Ivana Ostojić[1]

UTICAJ IZBORA REŽIMA DEVIZNOG KURSA NA SUVERENOST U POGLEDU VOĐENJA NACIONALNE MONETARNE POLITIKE

Apstrakt

Za jednu monetarnu vlast se može reći da je suverena ukoliko njeni nosioci poseduju nezavisnost u regulisanju svih pitanja koja se odnose na emisiju novca i vođenje monetarne politike u funkciji postizanja krajnjih ciljeva usvojene makroekonomske politike. Nosilac monetarne suverenosti u jednoj državi isključivo može biti centralna banka. Odluka o tome da li da se izabere rezim fiksnog ili fleksibilnog deviznog kursa zapravo predstavlja izbor između dve opcije: imati ili ne nezavisnu monetarnu politiku. U radu su prikazane prednosti i nedostaci fiksnog i fleksibilnog režima deviznog kursa. Zatim će biti više reči o monetarnoj uniji, evroizaciji i valutnim odborima i o njihovom uticaju na vođenje nezavisne nacionalne monetarne politike. Na kraju će biti predstavljeni efekti primenjene evroizacije u Crnoj Gori, ali i potencijalni efekti njene primene u Srbiji.

Ključne reči: *fiksni devizni kurs, fleksibilni devizni kurs, monetarna politika, neoliberalizam, suverenitet*

EFFECT OF EXCHANGE RATE REGIME CHOICE ON SOVEREIGNTY IN IMPLEMENTING NATIONAL MONETARY POLICY

Abstract

It can be said that a monetary authority is sovereign if its representatives have the independence to regulate all matters relating to the issue of money creation and monetary policies aimed at achieving the ultimate goals of adopted macroeconomic policies. Bearer of monetary sovereignty in a country can only be a central bank. Decisions about choosing a fixed or flexible exchange rate regimes, actually represents a choice between two options: have or not have an independent monetary policy. The paper will be presented the advantages and disadvantages of fixed and flexible exchange rate regime. It will be discussed on monetary union, euroisation and the currency board and their impact on the conduct of independent national monetary policy. In the end, the paper analysis the results of applied euroisation in Montenegro and the potential benefits of applied euroisation in Serbia.

Keywords: *fixed exchange rate, flexible exchange rate, monetary policy, neoliberalism, sovereignty*

1. UVOD

Neoliberalizam nastoji da minimizira ulogu države, a naročito je protiv bilo kakvog njenog mešanja u tržište. Neoliberalni stav prema tržištima je u suštini *laissez-faire*, koji nagovešta-va njihovu slobodu i smanjenu regulaciju države. Politika neoliberalizma se bazira na nekoliko principa od kojih su najvažniji: deregulacija tržišta rada, smanjenje državne intervencije u tržišnu ekonomiju, nezavisnost centralnih banaka, sve manja uloga države u upravljanju tražnjom, deregulacija i liberalizacija nacionalnih i međunarodnih finansijskih tržišta.

1 Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja
Rad je deo istraživanja na projektu: III 47010 „*Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup*“ koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Međutim, treba konstatovati i to da je ekonomska kriza upravo dovela u pitanje ispravnost neoliberalne doktrine, a po mišljenju mnogih, čak i do njenog kraha. Stiglitz ističe da je dogma, da je tržište pouzdan mehanizam, netačna.[2] U nastavku će se analizirati na koji način izbor režima deviznog kursa (fiksni ili fleksibilni) utiče na nezavisnost centralne banke, kao jednog od postulata neoliberalizma.

2. FIKSNI VS. FLEKSIBILNI DEVIZNI KURS

Za jednu monetarnu vlast se može reći da je suverena ukoliko njeni nosioci poseduju nezavisnost u regulisanju svih pitanja koja se odnose na emisiju novca i vođenje monetarne politike u funkciji postizanja krajnjih ciljeva usvojene makroekonomske politike. Nosilac monetarne suverenosti u jednoj državi isključivo može biti centralna banka.

Odluka o tome da li da se izabere rezim fiksnog ili fleksibilnog deviznog kursa zapravo predstavlja izbor između dve opcije: imati ili ne nezavisnu monetarnu politiku. Pri fiksnom deviznom kursu država određuje vrednost svoje nacionalne valute ili vezuje njenu vrednost za neku drugu referentnu meru vrednosti poput zlata koje se koristilo u prošlosti, korpe valuta ili široko rasprostranjenih konvertibilnih valuta kao što su dolar i evro. Za ovaj režim deviznog kursa je karakteristično to da monetarna politika nije nazavisna i ne može se njenim posredstvom uticati na ukupnu ponudu novca.[3]

Kada je reč o režimu fluktuirajućeg deviznog kursa, vrednost valute se određuje na osnovu ponude i tražnje na deviznom tržištu, tj. vrednost kursa se određuje na tržištu, ali variranje vrednosti valute je utvrđeno u određenim granicama. U ovom režimu deviznog kursa monetarna politika postaje jako važno sredstvo makroekonomskog regulisanja privrednih tokova i to se navodi kao osnovna prednost ovog režima deviznog kursa. Lakše se ostvaruje uravnoteženje platnog bilansa koje iziskuje niži nivo potrebnih deviznih rezervi. Ukoliko uzmemo za primer odluku o sprovođenju ekspanzivne monetarne politike, možemo videti da se posledice njene primene ogledaju u tome da raste društveni proizvod (kada je realni društveni proizvod na nižem nivou od potencijalnog), snižavaju kamatne stope, pospešuju izvozne performanse nacionalnih kompanija i samim tim, u ovom režimu deviznog kursa, na kratak rok, monetarna ekonomija ostvaruje značajne reperkusije na realnu ekonomiju.[4]

Argumenti u korist fleksibilnog deviznog kursa: [5]

- Promene deviznog kursa su nužne kako bi se kompenzovale razlike u stopama inflacije. Fiksni kursevi mogu se samo sporadično menjati, pa će sticajem takvih okolnosti valuta duži vremenski period zadržati neadekvatan paritet. Ispravke deviznog kursa ovoga tipa su lako predvidive i izazivaju špekulativne napade.
- Promene deviznog kursa takođe su neophodne kako bi se moglo reagovati i odgovoriti na spoljne šokove, na primer prilikom rasta cena energije, pojave novih konkurenata i sl. Uz postojanje fiksnog kursa, ili se menja cena valute ili se sve ostale cene moraju promeniti. Ovo drugo rešenje bi veoma dugo trajalo, a kao moguća varijanta se navodi i to da bi bilo kakav pritisak na cene i zarade doneo rezultate tek po aktiviranju mehanizma Filipsove krive, tj. tek ako bi se najpre javila nezaposlenost (Grafikon 1). Takođe, fiksni kursevi nisu otporni na krize. Samo one države bez ranjivih tačaka i sa kredibilnom cen-

2 Šuković Danilo, *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2013, str. 13-14.

3 Rose Andrew, *Exchange Rate Regimes in the Modern Era: Fixed, Floating, and Flaky*, Journal of Economic Literature, 2011, Vol. 49, Issue 3, pp. 653-657.

4 Sun Wei and Lian An, *Dynamics of floating exchange rate: how important are capital flows relative to macroeconomic fundamentals?* Journal of Economics & Finance, 2011, Vol. 35, Issue 4, pp. 456-458.

5 Burda Majkl i Viploš Čarls, *Makroekonomija*, Centar za liberalno-emokratske studije, 2004, str. 521-527.

tralnom bankom se mogu smatrati imunim na špekulativne udare. U slučaju recesije, režim fleksibilnog deviznog kursa pomaže da se ona ublaži, odnosno omogućava manji pad proizvodnje, a kada je u pitanju inflacija, daje više prostora da se obuzda njen rast.

- Zemlja sve instrumente ekonomske politike može da koristi za postizanje isključivo domaćih ciljeva pune zaposlenosti uz cenovnu stabilnost, ekonomski rast, ravnomernu raspodelu dohotka i sl. Primena ovog režima deviznog kursa smanjuje udar na plate zaposlenih, jer kod fiksnog deviznog kursa smanjenje potrošnje mora da se ostvari sniženjem zarada i zaposlenosti. Olakšava se ekonomska saradnja sa inostranstvom i manja je mogućnost da dođe do potcenjenosti ili precenjenosti nacionalne valute nego kod fiksnog kursa.

Grafikon 1. Argument tržišne efikasnosti u korist fleksibilnog deviznog kursa

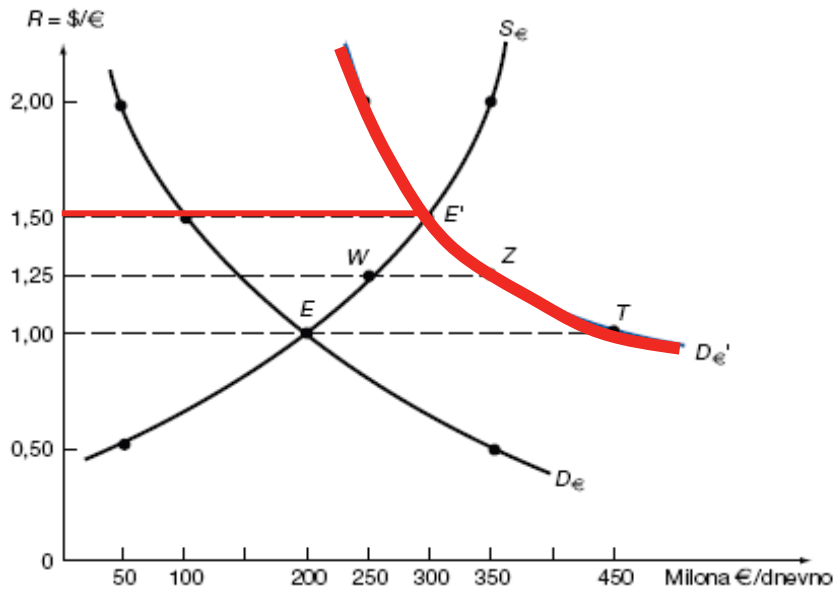

Izvor: Kellard Neil, Newbold Paul, Rayner Tony, *Evaluating currency market efficency: are cointegration test appropriate?*, Applied Financial Economics, 2001, 11, pp. 681-691.

Argumenti u korist fiksnog deviznog kursa: [6]

- Ovi argumenti su ujedno i argumenti protiv fleksibilnog deviznog kursa, ali i stava da tržište može bolje da reguliše kurs od države. Slobodno plivajući devizni kursevi imaju tendenciju preširokih fluktuacija i to mnogo širih nego što bi se moglo pripisati razlikama u inflaciji ili nekim realnim poremećajima na tržištu. Svako odstupanje znači da se devizni kurs udaljava od svog ravnotežnog nivoa. Velika je verovatnoća da će pri fleksibilnom kursu biti zastupljene destabilizujuće špekulacije (Grafikon 2). Kada kurs raste, tj. domaća valuta depresira, biće zastupljen i rast kupovine strane valute, zbog očekivanja da će tendencija rasta kursa biti nastavljena i u budućnosti. Stoga će fluktuacije deviznog kursa koje proizlaze iz privrednih ciklusa samo biti pojačane, a time i neizvesnost i rizici.

6 Burda Majkl i Viploš Čarls, *Makroekonomija*, Centar za liberalno-emokratske studije, 2004, str. 521-527.

- Na deviznom tržištu vlada prilična neizvesnost koja donosi velike profite onima čije procene se pokažu kao dobre, a velike gubitke onima koji nisu imali dobre procene u pogledu odnosa valuta. Može se zaključiti da su kretanja na deviznom tržištu neregularna i da sa sobom donose neizvesnost i nestabilnost koja se preliva na privredu.

Grafikon 2. Fluktuacije deviznog kurseva u odsustvu špekulacija i u slučajevima stabilizujućih i destabilizujućih špekulacija

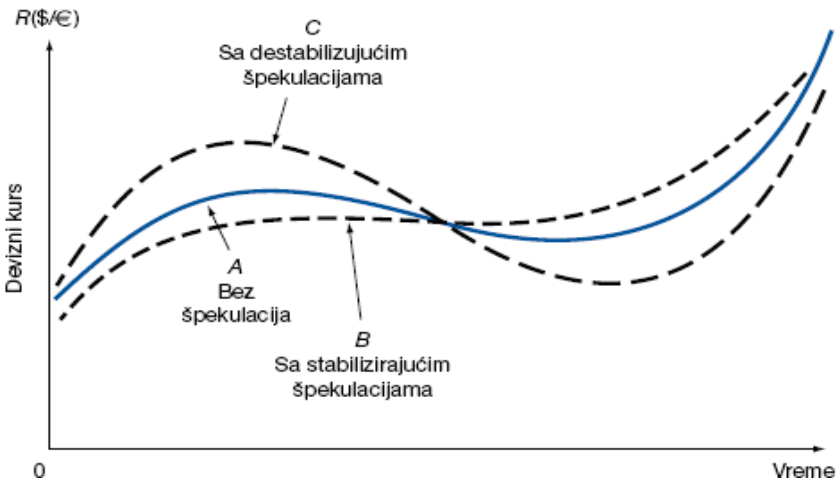

Izvor: Röthig Andreas, Semmler Willi, Flaschel Peter, *Hedging, speculation, and investment in balance-sheet triggered currency crises*, Australian Economic Papers, 2007, Vol. 46 Issue 3, pp. 224-233.

- Feksibilni devizni kursevi teže da prebace ravnotežni nivo kursa u oba pravca. Stoga izazivaju rast cena pri depresijacijama, a ne dovode do pada cena pri apresijacijama.

Možemo videti na osnovu zabeleženih podataka iz Tabele 1. da u periodi sa zastupljenim režimima fleksibilnog deviznog kursa beleže višu stopu rasta GDP-a, višu stopu inflacije, kao i nižu stopu nezaposlenosti u odnosu na periode u kojima je bio zastupljen režim fiksnog deviznog kursa.

Tabela 1. Makroekonomske performanse zemalja pri fleksibilnim (1960-1973) i fiksnim (1983-2005) deviznim kursevima

	Realni rast GDP-a		***Stopa inflacije***		***Stopa nezaposlenosti***	
Zemlja	*1960-1973*	*1983-2005*	*1960-1973*	*1983-2005*	*1960-1973*	*1983-2005*
SAD	3,7	3,5	2,8	3,1	4,9	6,0
Japan	11,0	2,4	5,6	0,8	1,2	3,4
Nemačka	5,5	2,0	2,9	2,0	0,6	7,8
Velika Britanija	2,9	2,5	4,5	3,4	2,8	7,8
Francuska	6,0	2,1	4,3	2,9	1,8	10,1
Italija	5,7	1,8	3,8	4,9	3,1	9,7
Kanada	5,0	3,1	2,8	3,0	5,1	9,0
Ponderisani prosek	*5,7*	*2,9*	*3,8*	*2,6*	*2,8*	*6,3*

Izvor: OECD, Economic Outlook, Paris

Generalno posmatrano većina ekonomista ističe svoj stav u kojem prednost daje fleksibilnom deviznom kursu iz razloga što može da reaguje na promene na deviznim tržištu. S druge strane, u određenim okolnostima fiksni devizni kurs može predstavljati bolju opciju zbog veće stabilnosti koju daje valuti. Kada je reč o Srbiji, prvo što moramo konstatovati jesto to da je reč o zemlji koja znatno više proizvoda i usluga uvozi nego što izvozi i da samim tim beleži značajan deficit platnog bilansa i odliv deviznih sredstava. Srbija, ne poseduje ni stabilne i predvidive prilive deviza. Sve ovo navedeno govori u prilog konstatciji da fiksni devizni kurs nije dobro rešenje jer bi dovelo do iscrpljivanja deviznih rezervi od strane Narodne banke Srbije koja bi svakodnevnim intervencijama morala da održava taj utvrđeni odnos domaće i strane valute i nakon toga se opet vrati na režim fleksibilnog deviznog kursa. Uvoznicima je u interesu da domaća valuta bude što jača. Međutim, u uslovima kada su takve okolnosti i ostvarene, jačanje dinara se na žalost, ne reflektuje na sniženje cena već na dodatnoj zaradi uvoznika, a sve to je moguće prevashodno zbog nepostojanja konkurencije.

3. MONETARNA UNIJA

Fiksni devizni aranžmani uključuju monetarnu uniju, evroizaciju i valutni odbor. Odluka o stvaranju monetarne unije se može tumačiti i kao poslednji korak u neprestanim naporima očuvanja stabilnosti deviznih kurseva između evropskih zemalja. Monetarna unija pretpostavlja gubitak monetarnog suvereniteta, krunisanog prihvatanjem zajedničke valute za veći broj zemalja članica unije i eliminisanjem nacionalnih valuta.[7] Nacionalne centralne banke ostaju bez emisione funkcije i monetarna politika se izdiže na nivo evropskih institucija. Evropska centralna banka ima ekskluzivno pravo da štampa novac.

U valutnim odborima monetarna vlast ima obavezu održavanja nivoa deviznih rezervi 100% u odnosu na monetarnu bazu. Režim podseća na zlatni standard, samo bez zlata kao osnove deviznog sistema, jer se novčana masa širi i sužava automatski sa platnobilansnom pozicijom, pri čemu je izgubljen prostor za diskrecionu monetarnu politiku, uključujući njenu ulogu kao zajmodavca u krajnjoj instanci. Zemlje prihvataju ovaj aranžman kada se nađu u dubokoj finansijskoj krizi, ne bi li se uspešno izborile sa inflacijom.[8] Evroizacija je termin za veoma rasprostranjenu upotrebu strane valute kao platežnog sredstva u jednoj nacionalnoj ekonomiji. U nastavku će biti dat osvrt na prednosti i nedostatke gubitka liberalizma u vođenju nacionalne monetarne politike.

Koristi od zajedničke valute:[9]

1. Direktni dobici od eliminisanja transakcionih troškova.[10]

Ovaj dobitak je svakako najzapaženiji, ali i najmerljiviji jer prelaskom na zajedničku evropsku valutu ti troškovi praktično prestaju da postoje. Izveštaji u različitim državama su pokazali da oko 5% bankarskih prihoda potiče od izdatih naloga banaka da im se izvrši isplata za zamenu nacionalne valute. Ovaj izvor prihoda banaka bi automatski nestao prelaskom na zajedničku valutu.

---

7 Adão Bernardino, *A model of a small open economy integrated in a monetary union*, Portuguese Economic Journal, 2010, Vol. 9 Issue 3, pp. 195-200.

8 Gedeon, Shirley J, Djonlagic Dzenan, *Monetary Policy in Bosnia and Herzegovina Under the Currency Board Regime*, Eastern European Economics, 2009, Vol. 47 Issue 2, pp. 22-25.

9 Grauwe Paul, *Ekonomija monetarne unije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004, str. 112-122.

10 Transakcioni troškovi se mogu izračunati na sledeći način: $T = p \times DT/BDP$, gde je:
T – transakcioni troškovi (kao % bruto domaćeg proizvoda)
p - prosečna provizija za promenu valuta (u %)
DT - iznos deviznih transakcija
BDP - bruto domaći proizvod

Prethodno konstatovano ne treba da navodi na zaključak da je dobitak za javnost umanjen gubitkom banaka. Reč je o transakcionim troškovima koji predstavljaju nepotreban gubitak u vezi sa konverzijom novca. Ove troškove snose potrošači koji u zamenu za plaćeni iznos ne dobijaju ništa i stoga banke treba da pronalaze nova profitabilna područja poslovanja od kojih će svakako i društvo ostvariti određene koristi.

2. Indirektni dobici od eliminisanja transakcionih troškova.

Ovaj dobitak je manje merljiv od prethodno pomenutih direktnih dobitaka. Uvođenje evra kao zajedničke valute bi trebalo da dovede do veće transparentnosti cena proizvoda i usluga u smislu da su sada cene svuda izražene u jednoj valuti i omogućavaju potrošačima lakše poređenje, ali i kupovinu tamo gde su one niže, čime se u krajnjem slučaju povećava i konkurentnost pri čemu korist ostvaruju potrošači koji su sada suočeni sa nižim cenama. Umesto dosadašnje varijacije u nivou cena istih proizvoda u pojedinim zemljama, konkurencijom će doći do njihovog ujednačavanja na nižem nivou.

3. Dobici od manje neizvesnosti deviznog kursa i cenovni mehanizam.

Neizvesnost budućih promena deviznih kurseva svakako dovodi do neizvesnosti budućih prihoda kompanija. Ovo dalje vodi gubitku blagostanja onih pojedinaca koji nisu skloni riziku. Ovo sve nas navodi na zaključak da eliminisanjem rizika zamene jedne valute u drugu, eliminišemo i izvore neizvesnosti, a samim tim se povećava i blagostanje. Takođe, možemo konstatovati i to da neizvesnost deviznog kursa dovodi i do neizvesnosti budućih cena proizvoda i usluga. Privredni subjekti svoje odluke o investiranju, proizvodnji, potrošnji donose bazirajući se na informacijama koje se vezuju za cenovni sistem. Svakako da će neizvesnost u pogledu cena smanjii kvalitet odluka donetih od strane privrednih subjekata. U tom smislu, cenovni sistem, koji pruža smernice privrednim subjektima o proizvodnji, investicijama, postaje manje pouzdan kao mehanizam za alokaciju ograničenih resursa. Takođe, važno je pomenuti i snižene troškove hedžinga kao rezultat manje neizvesnosti deviznog kursa, ali i tzv. Rouzov efekat kojim se mere efekti eliminisanja nestabilnosti deviznog kursa na međunarodnu trgovinu. Njime se potvrđuje da je trgovina između država sa jedinstvenom valutom nekoliko puta veća od trgovine država koje koriste različite valute. Ovim efektom se ističe da smanjenje od 1% devijacije deviznog kursa obezbeđuje povećanje rasta trgovine za 1,8%.[11]

4. Povećanje investicija je logična posledica uvođenja evra kao zajedničke valute, jer se ukidaju barijere za ulaganje kapitala, a i smanjuje rizik.

5. Niže kamatne stope, kao rezultat dugoročnog sporazuma između zemalja članica da sprovode politiku niskih stopa inflacije.

6. Ekonomija obima, jer celokupno područje monetarne unije predstavlja tržište nabavke i prodaje.

Međutim, vođenje monetarne politike na nivou monetarne unije iziskuje i određene troškove:[12]

1. Gubitak suverenosti pojedinih vlada da vode politiku koja je lokalno orijentisana.

2. Gubitak autonomije u delu vođenja makroekonomske politike (politike deviznog kursa, kamatnih stopa, inflacije, fiskalne politike).

3. Nemogućnost da se reaguje na specifične šokove koji mogu potresti zemlju.

4. Nemogućnost vođenja asimetrične makroekonomske politike koja bi mogla više odgovarati nekoj zemlji u datom trenutku.

---

11 Cafiso Gianluca, *The Euro's Influence Upon Trade: Rose effect versus Border effect*, European Central Bank, Working Paper No. 941, 2008, pp. 10-15.

12 Vukotić Veselin, *Makroekonomski računi i modeli*, CID Podgorica, 2001, str. 487.

Argument o autonomiji makroekonomske politike ima direktne posledice na debatu o izboru režima deviznog kursa. Osnovna slabost fiksnog kursa pri punoj mobilnosti kapitala se ogleda u nemogućnosti vođenja nezavisne monetarne politike. To od centralne banke zahteva da u potpunosti odustane od pokušaja da kreira domaću monetarnu sferu. Kao rezultat, fiksni devizni kurs sklon je špekulativnim krizama i ima veoma skromne mogućnosti opstanka. Ono što je potrebno naglasiti jeste da više nije reč samo o izboru između fiksnog ili fleksibilnog deviznog kursa nego i o izboru režima kapitalne mobilnosti (finansijska liberalizacija). S toga, verovatnoća održanja fiksnog kursa raste ukoliko se uvede kapitalna kontrola. Isto tako, zemlje koje daju prednost slobodnom kretanju kapitala, trebalo bi da napuste politiku fiksnog deviznog kursa.[13]

4. EVROIZACIJA (OSVRT NA SRBIJU I CRNU GORU)

Evroizacija je oblik deviznog aranžmana koji u odnosu na prethodno dva navedena, ide korak dalje, u smislu da u potpunosti ukida nacionalnu monetarnu suverenost. Kada država napusti svoju nacionalnu valutu, ona istovremeno gubi mogućnost da upravlja nacionalnom monetarnom politikom i ograničava vladu da upravlja domaćom ekonomijom.[14] Drugim rečima, u takvoj konstelaciji stvari, nacionalna centralna banka prestaje da postoji ili gubi relanu moć. Na taj način država se odriče prava da utiče na promenu cena valute (putem devalvacije ili revalvacije), da određuje količinu novca u opticaju ili da menja kratkoročne kamatne stope. Ovde je potrebno rasvetliti prednosti koje država ostvaruje sprovođenjem nezavisne monetarne poltike (uključujući i promenu cena valute). Postoje mnogobrojne situacije u kojima je sprovođenje nezavisne monetarne politike od velike koristi za nacionalnu državu. Na primer, upotreba deviznog kursa kao instrumenta monetarne politike je korisna zato što određene razlike među državama zahtevaju promene deviznog kursa.[15] U nastavku će biti više reči o uvođenju evroizacije u Crnoj Gori.

Crna Gora, kao mala zemlja u tranziciji, uvela je režim delimične evroizacije novembra 1999. godine, kada je za zvanično sredstvo plaćanja proglašena nemačka marka. Godinu dana kasnije, novembra 2000. godine, uspostavljen je režim tzv. pune zvanične evroizacije, kada se vrši demonetizacija dinara na teritoriji Crne Gore, da bi 2002. godine nemačka marka bila zvanično istisnuta iz prometa i zamenjena evrom, kao jedinim zakonskim sredstvom plaćanja. Ovo bi se moglo sagledati i kao otvaranje Crne Gore ka svetu koje poseduje implikacije i u svim ostalim makroekonomskim politikama (fiskalna politika, spoljna trgovina, carine) koje treba da se sprovode u duhu otvorenosti. Na taj način se svakako stvaraju uslovi za internacionalizaciju kako ekonomskog, tako i svakodnevnog života ljudi. Mnogi autori ovaj potez smatraju jednom od najradikalnijih mera ekonomske istorije Crne Gore. Međutim, ta činjenica znači i to da Crna Gora ne može uticati na šampanje evra, na devizni kurs evra, tj. da ne može voditi monetarnu politiku. Uvođenje evra znači da se Crna Gora uključuje u međunarodnu konkurenciju i da treba da poseduje dovoljno proizvoda i usluga koje može da plasira na strana tržišta, da na taj način dođe do neophodnih sredstava u stranoj valuti (evro) kako bi njima kupovala sredstva iz inostranstva.[16]

Sam smisao uvođenja evroizacije u Crnoj Gori se ogledao u tome da se ostvare sve njene prednosti koje se navode kako u teoriji, tako i u praksi, a prevashodno se tiču smanjenja stope

13 Angkinand Apanard, Sawangngoenyuang Wanvimol, Wihlborg Clas, *Financial Liberalization and Banking Crises: A Cross-Country Analysis*, International Review of Finance, 2010, Vol. 10 Issue 2, pp.264-269.

14 Neanidis Kyriakos, *Financial Dollarization and European Union Membership*, International Finance, 2010, Vol. 13 Issue 2, pp. 260-263.

15 Grauwe Paul, *Ekonomija monetarne unije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004, str. 29.

16 Vukotić Veselin, *Makroekonomski računi i modeli*, CID Podgorica, 2001, str. 486-487.

inflacije i cenovne stabilnosti. Međutim, nakon uvođenja ovog režima monetarne politike, u Crnoj Gori stopa inflacije se ipak zadržala na visokom nivou od preko 10%, dok je stopa privrednog rasta ostala na nivou nižem od 1%. Takođe kamatne stope, kako nominalne, tako i realne, ostale su na visokom nivou, finansijska disciplina takođe nije poboljšana, ali je zabeležena eliminacija valutnog rizika sa euro-zonom. [17]

Međutim, možemo konstatovati da Crna Gora uvođenjem evroizacije u suštini nije ni izgubila nezavisnost. Naime, kao troškovi zvanične evroizacije uglavnom se navode sledeći: gubitak senjoraže,[18] gubitak centralne banke kao kreditora krajnje istance, troškovi konverzije cena, gubitak monetarne suverenosti, gubitak na fleksibilnosti devizne i monetrane politike i sl. Međutim, većinu ovih gubitaka Crna Gora zapravo nije ni mogla da pretrpi iz razloga što ni pre uvođenja zvanične evroizacije nije vršila emisiju novca jer je u opticaju cirkulisao dinar kao zvanična valuta, koju je emitovala Narodna banka Jugoslavije. Na taj način, njena centralna banka pre uvođenja ovoga režima zapravo nije imala ulogu kreditora poslednjeg utočišta jer nije posedovala emisionu funkciju, pa samim tim nije mogla usled ovakvih novih okolnosti ni da je izgubi. Na ovaj način možemo zaključiti da je samo došlo do promene zvanične institucije u odnosu na koju je bila zavisna. Prestala je biti zavisna u odnosu na Narodnu banku Srbije, a postala zavisna u odnosu na centralnu banku Nemačke (Bundesbank). Takođe, treba naglasiti i to da centralna banka Crne Gore ipak raspolaže instrumentima koji joj omogućavaju kontrolisanje (u određenoj meri) nivoa likvidnosti u privredi. Svakako da se prvo nameće odgovor da je najefikasniji instrument obavezna rezerva koja u ovakvim okolnostima zapravo pre predstavlja instrument likvidnosti nego instrument monetarnog regulisanja koji doprinosi stabilizaciji monetarnog multiplikatora.[19]

Ako se osvrnemo na situaciju u Srbiji, prema proceni Narodne banke Srbije, stepen evroizacije je veoma visok i iznosi preko 80%. To ukazuje na veliko nepoverenje prema dinaru, tretirajući ga kao slabu valutu, a ujedno je i najbolji indikator koliko je sužen prostor za vođenje nezavisne monetarne politike. Stepen everoizacije je dodatno povećan i nakon privatizacije realnog i finansijskog sektora, kao rezultat priliva kapitala i promene strukture vlasništva bankarskog sektora. Prema podacima Narodne banke Srbije, danas se skoro 70% bankarskog sektora nalazi u rukama stranih vlasnika.[20] Ove banke lako dolaze do stranog kapitala, što ih čini nezavisnim od likvidnosti koju obezbeđuje centralna banka. Konačno, stepen evroizacije je povećan zbog jake tražnje za kreditima u uslovima niske štednje u dinarima i umanjuje uticaj referentne kamatne stope na aktivnu i pasivnu kamatnu stopu poslovnih banaka.[21]

U uslovima priliva kapitala i fiksnog deviznog kursa ne postoje uslovi za vođenje nezavisne monetarne politike. A ako se priliv kapitala ne kontroliše, nezavisnost monetarne politike može obezbediti samo fleksibilnost kursa. Priliv kapitala ne treba zaustavljati, prvo, zato što je pre blagodet, korist, željeno dobro, nego problem (ima više pozitivnih nego negativnih posledica), a drugo zato što je to nemoguće, jer novac uvek nađe način da uđe ili izađe ukoliko postoji podsticaj. [22]

Uvođenjem evra Srbija bi izgubila monetarni suverenitet, odnosno nezavisnu monetarnu politiku, a time i samostalno vođenje ekonomske politike. Unilatelarnom evroizacijom Narodna

17 Fabris Nikola, *Implications of dollarization with special overview of Montenegro*, Transformations monétaires et financières dans lespays d'Europe centrale et orientale, C.I.R.C.E.E, Les cahiers de recherché, 2009. No. 11, pp. 10-19.

18 Senjoraža predstavlja emisionu dobit, tj. razliku između nominalne vrednosti novčanica i troškova njigove izrade. To je prihod centralne banke od štampanja novca sa realnim robnim pokrićem.

19 Lakić Slobodan, *Kontroverza: Evroizacija-Valutni odbor, Tranzicioni procesi-Dometi, ograničenja i perspektive (s posebnim osvrtom na Crnu Goru)*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2004, str. 397-400.

20 Narodna banka Srbije, *Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema*, Beograd, 2012, str. 59.

21 Dragutinović Diana, *Moć i nemoć monetarne politike u uspostavljanju ravnoteže između platnobilansnih ciljeva i ciljeva inflacije*, Narodna banka Srbije, Beograd, 2008. str.18.

22 Ibid, str.19.

banka Srbije ne bi imala mogućnost da obezbedi likvidnost i stabilnost finansijskog sistema koji bi se u takvim okolnostima bazirao na stranoj valuti. Takođe, postaje inhibirana da instrumentima monetrane politike i politike deviznog kursa utiče na eliminisanje potencijalnih šokova u nacionalnoj ekonomiji. Gubitak suvereniteta u vođenju monetarne politike može predstavljati značajan problem ukoliko ekonomski ciklusi države koja primenjuje režim evroizacije nisu u saglasnosti sa Evropskom monetarnom unijom. Na primer, ukoliko se Evropska monetarna unija nalazi u fazi recesije, u tom slučaju će Evropska centralna banka sprovoditi ekspanzivnu monetarnu politiku i snižavati kamatne stope, dok će se možda sama država (evroizirana) nalaziti u fazi ekspanzije i samim tim bi joj odgovarao potpuno suprotan scenario monetarne politike. Svako odstupanje realnog deviznog kursa od ravnotežnog ima negativne efekte na kamatne stope, GDP, zaposlenost. U nedostatku nezavisne monetarne politike i instrumenata monetarne politike i deviznog kursa, povećava se rigidnost u nadnicama i cenama a time se povećavaju i troškovi u evroiziranoj ekonomiji. Inherentni problem unilateralne evroizacije može biti i neadekvatna fiskalna politika, koja, u nedostatku monetarnih korekcija, može dovesti do većih poreza.

5. UMESTO ZAKLJUČKA

Kao što je već konstatovano, neoliberalizam podrazumeva veru u konkurentska tržišta, uz podršku globalne slobodne trgovine i mobilnost kapitala, utemeljenu u tržišno orijentisanoj, ograničenoj državi, koja promoviše fleksibilnost tržišta radne snage, ali i nezavisnost centralnih banaka. Utvrdili smo da režim izbora deviznog kursa u velikoj meri utiče na mogućnost vođenja nezavisne monetrane politike, ali time i na nezavisnost centralnih banaka. U režimu fleksibilnog deviznog kursa nezavisnost monetarne politike je obezbeđena, dok monetarna unija, evroizacija i valutni odbor, kao režimi fiksnog deviznog kursa, donose gubitak monetarnog suvereniteta u jednoj nacionalnoj ekonomiji. Možemo zaključiti da uvođenjem ovih režima neće biti ispunjen jedan od principa neoliberalizma koji se zalaže za nezavisnost centralnih banaka.

Generalno posmatrano, u mnogim okolnostima je fleksibilni devizni kurs bolje rešenje od fiksnog deviznog kursa ili uvođenja evra u monetarni sistem, jer omogućava monetarnim vlastima da brže reaguju na eventualne turbulencije na deviznom tržištu i samim tim pruža veću slobodu u vođenju ekonomske i monetarne politike. U ovom režimu deviznog kursa monetarna politika postaje jako važno sredstvo makroekonomskog regulisanja privrednih tokova i to se navodi kao osnovna prednost ovog režima deviznog kursa. Poznati svetski ekonomista, nobelovac Pol Krugman izjavio je u oktobru 2012. da Srbiji ne bi savetovao fiksiranje deviznog kursa „jer bi to bilo pogubno rešenje". Ipak, ne postoji univerzalno pravilo prema kojem je jedan režim deviznog kursa recept za više zemalja. Čak i u istoj zemlji mogu se primenjivati različiti kursevi zavisno od toga da li je ta zemlja u tranziciji, u uzlaznoj fazi privrednog razvoja ili u ekonomskoj krizi. Činjenica je da slobodno fluktuiranje kursa dinara može da izazove velike i nepredvidive oscilacije na deviznom tržištu. S druge strane, međutim, odbrana fiksnog kursa zahteva vesok nivo deviznih rezervi. Osim toga, taj režim ugrožava izvozni potencijal privrede, koja se uz to teže povezuje sa svetskom privredom. Ako bi se Srbija opredelila za režim fiksnog deviznog kursa, izgubila bi autonomnost u vođenju monetarne politike, jer se ne može istovremeno kontrolisati količina novca i devizni kurs, a i sam trošak održavanja fiksnog kursa je izuzetno visok. Za režim fiksnog deviznog kursa najčešće se opredeljuju države koje beleže visok spoljnotrgovinski suficit, što nije karakteristično za Srbiju, koja najveći deo proizvoda i usluga uvozi, kao i za bivše kolonije, koje fiksiraju svoju nacionalnu monetu za jaku valutu zemlje metropole.

LITERATURA

1. Adão Bernardino, *A model of a small open economy integrated in a monetary union,* Portuguese Economic Journal. 2010, Vol. 9 Issue 3, pp. 195-209.
2. Angkinand Apanard, Sawangngoenyuang Wanvimol, Wihlborg Clas, *Financial Liberalization and Banking Crises: A Cross-Country Analysis*, International Review of Finance, 2010, Vol. 10 Issue 2, pp. 263-292.
3. Burda Majkl i Viploš Čarls, *Makroekonomija*, Centar za liberalno-emokratske studije, 2004.
4. Cafiso Gianluca, *The Euro's Influence Upon Trade: Rose effect versus Border effect*, European Central Bank, Working Paper No. 941, 2008.
5. Dragutinović Diana, *Moć i nemoć monetarne politike u uspostavljanju ravnoteže izmedu platnobilansnih ciljeva i ciljeva inflacije*, Narodna banka Srbije, Beograd, 2008.
6. Fabris Nikola, *Implications of dollarization with special overview of Montenegro*, Transformations monétaires et financières dans lespays d'Europe centrale et orientale, C.I-.R.C.E.E, Les cahiers de recherché, 2009. No. 11, pp. 1-30
7. Gedeon, Shirley J, Djonlagic Dzenan, *Monetary Policy in Bosnia and Herzegovina Under the Currency Board Regime*, Eastern European Economics, 2009, Vol. 47 Issue 2, pp. 21-36.
8. Grauwe Paul, *Ekonomija monetarne unije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004.
9. Kellard Neil, Newbold Paul, Rayner Tony, *Evaluating currency market efficency: are cointegration test appropriate?*, Applied Financial Economics, 2001, 11, pp. 681-691.
10. Lakić Slobodan, *Kontroverza: Evroizacija-Valutni odbor, Tranzicioni procesi-Dometi, ograničenja i perspektive (s posebnim osvrtom na Crnu Goru)*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2004.
11. Narodna banka Srbije, *Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema*, Beograd, 2012.
12. Neanidis Kyriakos, *Financial Dollarization and European Union Membership*, International Finance, 2010, Vol. 13 Issue 2, pp. 257-282.
13. Rose Andrew, *Exchange Rate Regimes in the Modern Era: Fixed, Floating, and Flaky*, Journal of Economic Literature, 2011, Vol. 49, Issue 3, pp. 652-672.
14. Röthig Andreas, Semmler Willi, Flaschel Peter, *Hedging, speculation, and investment in balance-sheet triggered currency crises*, Australian Economic Papers, 2007, Vol. 46 Issue 3, pp. 224-233.
15. Sun Wei and Lian An, *Dynamics of floating exchange rate: how important are capital flows relative to macroeconomic fundamentals?* Journal of Economics & Finance, 2011, Vol. 35. Issue 4, pp. 456-472.
16. Šuković Danilo, *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2013.
17. Vukotić Veselin, *Makroekonomski računi i modeli*, CID Podgorica, 2001.

Vladimir Marinkovic[1]
Irena Vujovic[2]

SRBIJA IZMEĐU LIBERALIZMA I DRŽAVNOG INTERVENCIONIZMA

Apstrakt

Već od kako je svetska ekonomska kriza zakucala i na naša vrata, jedna od svakodnevnih tema oko koje se vode žustre polemike između političara, stručnjaka i naučnika je i ekonomski model koji se može primeniti u Srbiji i koji bi dao najbolje rezultate. Jasno je da politička elita još uvek nije jasno definisala i trasirala put ekonomskih reformi i model dugoročnog razvoja zemlje što nas je i koštalo fiskalnog deficita od 7.1%, javnog duga od 19 milijardi evra, stope nezaposlenosti od 24.2 %. Pošto se u ekonomiji i biznisu na kraju računaju samo rezultati izraženi na kvantitativan način, rezime je da država i privreda nemaju mnogo vremena kada je u pitanju strateški razvoj i operacionalizacija ekonomskih ciljeva i reformi. Od 2000. godine do danas sve vlade lutaju između potrebe i želje za ozbiljnim i sistemskim reformama i pristupa linije manjeg otpora koja je jako skupa i veoma se negativno odražava na funkcionisanje države. Naravno da je stabilna i jaka pravna država preduslov ekonomskog razvoja, povećanja nivoa domaćih i stranih investicija ali bez jasne operacionalizacije ciljeva u sektorima u okviru kojih se može ostvariti dugoročna konkurentnost ne možemo računati na kvalitetno rešavanje problema nezaposlenosti. Diskontinuitet političkih elita u definisanju i sprovođenju javnih politika, a pogotovo ekonomske, mnogo košta našu državu i što je još negativnije urušava poverenje potencijalnih investitora. Političke elite u Srbiji pomovišu ili potpuno liberalni model ekonomije ili ekonomiju zasnovanu na državnom intervencionizmu a neke uopšte i nemaju ekonomsku filozofiju i model koji bi primenili u rešavanju problema.

Ključne reči: *javne politike, investicije, reforme*

SERBIA BETWEEN LIBERALISM AND STATE INTERVENTION

Abstract

Since the global economic crisis has knocked on our door, one of the daily topics that has caused debates between politicians, experts and scientists is the economic model that can be applied in Serbia giving the best results. It is clear that the political elite has still not clearly defined and charted path of economic reforms and the model of long-term development of the country, which cost us the fiscal deficit of 7.1 %, the public debt of 19 billion euros, the unemployment rate of 24.2 %. Since in economics and business what counts at the end is just the result expressed in a quantitative way, the summary is that the state and the economy do not have much time when it comes to strategic development and operationalization of economic goals and reforms. From 2000 till today, all the governments have roamed between the need and desire for serious and systemic reforms and the line of least resistance, which is very expensive and very negatively affects the functioning of the state. Of course, stable and strong legal state is a precondition for economic development, increasing the level of domestic and foreign investment, but without a clear operationalization of the objectives in the sectors in which we can achieve long-term competitiveness, we cannot count on a quality solution to unemployment. The discontinuity of the political elites in the definition and implementation of public policy, especially economic policy, is of much cost to our country and what is even more negative, it crumbles the trust of potential investors. The political elites in Serbia promote either completely liberal model of economy or economy based on state interventionism, and some of them do not even have economic philosophy and the model they would apply to solve problems.

Key words: *public policy, investments, reforms*

1 Visoka skola za preduzetnistvo, Beograd

2 Visoka skola za preduzetnistvo, Beograd

LIBERALIZAM I NJEGOVI DOMETI

Politički ekonomista Robert Vejd tvrdi da je "jedan od ogromnih-potcenjenih-faktora našeg vremena naglo usporavanje rasta u razvijenim zemljama u razvoju" u veku neoliberalne ekonomske politike, uključujući, verovatno, porast siromaštva i nejdnakosti u okviru i između zemalja, ako se izuzme Kina i ako se sagledaju realne mere siromaštva. "Zapanjujuće je", piše on, da su bukvalno sve države koje su se razvile naglo "održale političke režime koji su ozbiljan promašaj po neoliberalnim kriterijumima... dok su mnogi od najboljih đaka neoliberalizma prilično loše prošli".

Dvadeset pet godina ekonomskog suvereniteta i rasta, kojim je koordinirala država i kontrole kapitala po bretonvudskom sistemu dovelo je do boljih socijalnih i ekonomskih rezultata nego narednih dvadeset pet godina neoliberalizma, prema svakoj relevantnoj meri i prema krajnjim pokazateljima. Realne zarade prosečnog stanovništva, radnika i srednje klase je nastavljen ali je dobitak preusmeren ka bogatim slojevima društva i ta politika je u SAD doživela vrhunac za vreme mandata Buša II. Favorizovanje finansijske ekonomije nauštrb reindustrijalizacije dovelo je do katastrofalnih posledica u vidu istorijskog nivoa nejednakosti u SAD.

Finansijska kriza je rezurtirala time da ekonomski sistem nije samo neefikasan i nestabilan već duboko nepravedan. Američki san koji je podrazumevao jednake šanse za sve i mogućnost da se napreduje od dna ka vrhu je pretvoren u mit a šanse za uspeh su mnogo manje nego u drugim razvijenim državama.

Slogan "99%" predstavlja ključnu tačku debate o nejednakosti u SAD i ta velika većina Amerikanaca prosto nema nikakav benefit od privrednog rasta u protekle 3 godine.[3]

Što se tiče inovativne ekonomije i visokih tehnologija koje i stvaraju novu vrednost, daju pretpostavke za razvoj i otvaranje novih radnih mesta, gotovo da sve proizilaze iz javnog sektora. Internet, sateliti, laseri, nanotehnologija, neuroinženjering, biotehnologija su inovacije čiji je razvoj trajao godinama, čak i decenijama i koje se kreirane u naučnim laboratorijama i vojnim institutima. Izbor potrošača apsolutno nije postojao što pokazuje primer interneta koji je tek posle trideset godina (1995) predat u ruke privatnom sektoru koji je na toj inovaciji izgradio milione novih radnih mesta i milijarde dolara profita. Ove činjenice dovoljno govore o potrebi za permanentnom sinergijom javnog i privatnog sektora u procesu podsticanja ekonomskog razvoja i da se ekonomija u svakom slučaju nikako ne sme prepustiti "nevidljivoj ruci tržišta". Kada je ta vrsta liberalizma nanela ogromnu štetu SAD kao najrazvijenijoj i najmoćnijoj državi na svetu, jasno koliko nije prikladna za krhke ekonomije i demokratije kao što su zemlje u tranziciji i nerazvijene zemlje. Profesori sa Kembridža Ha Dzung Cang i Adziti Sing radili su istraživanje za potrebe Konferencije o trgovini i razvoju UN i zaključili da u društvima koja dobro funkcionišu i privatna i državna preduzeća pokazuju tendenciju da budu efikasna a u društvima koja su korumpirana i funkcionišu loše, isto važi i za privatna i državna preduzeća.[4]

DOBRE STRANE LIBERALIZMA U SRBIJI

Naravno da svaki ekonomski model ima u sebi sadržane veoma pozitivne aspekte koji se mogu ugraditi u javne politike a posebno u ekonomsku politiku. Da bi realno mogli da sagledamo budućnost i put našeg dugoročnog razvoja, moramo napraviti i realan presek stanja onog što je učinjeno do danas, posebno u ekonomskoj sferi.

Gore već pomenuta stopa nezaposlenosti, još uvek veliki trgovinski deficit od 25% govori o tome da dosadašnji modeli i praksa nisu uspeli a njihovi izvršioci nisu obezbedili preko potreban

3 Stiglitz, J. : *The price of inequality*, W.W. Norton&Company, New York, London, 2012.

4 Comski, N. : *Snovi i nadanja*, Vulkan, Beograd, 2013.

privredni rast. Suptinski, neodstatak strategije i vizije, menadžerskih sposobnosti doveo nas je u situaciju da posle 24 godine moramo da tražimo jedan sasvim novi put u našem razvoju. Guranje ekonomskih problema i anomalija pod tepih svake godine nas je skupo koštalo i dovelo do toga da smo jedna od retkih zemalja koja proces tranzicije nije završila u razumnom roku već i dalje luta od jedne do druge ekonomske politike. Politička stabilnost i politička vizija su glavni preduslovi za razvoj ekonomije i što se tiče toga, osnovna dodatna vrednost koju je vlada do sada donela Srbiji je određivanje jasnog puta u političkom i svakom drugom smislu. Lutajući od četiri preko dva stuba spoljne politike, došli smo do jednog koji je najprirodniji i najlogičniji a to je EU. Taj put je sada jasno zacrtan, sa njega nema povratka a on umnogome određuje naše političke odnose sa svima drugim strateški važnim zemljama koje našu odlučnost na političkom planu veoma poštuju. Zbog ovoga je sigurno da u poslednje 24 godine naša zemlja nije bila u povoljnijoj međunarodnoj poziciji, pogotovo u bilateralnim odnosima sa SAD i sa zemljama članicama EU. Takav trenutak se mora i iskoristiti ali za brzu reformu zemlje, pravljenje jeftine države po ugledu na razvijene zemlje, otvorene za strani i domaći kapital, investirajući u resurse i sektore u kojima možemo biti konkurentni.

MOŽE LI LIBERALIZAM DATI REZULTATE U SRBIJI?

U proteklih nekoliko meseci, u Srbiji se mnogo govori o potrebama za bolnim reformama, donošenjem seta zakona koji će sami po sebi valjda da donesu boljitak, reindustrijalizuju ekonomiju, pospeše preduzetničku inicijativu, investicije a kao krajnji rezultat donesu novo zapošljavanje. U posebnom fokusu je Zakon o radu koji je, sada već bivši ministar kao gotov proizvod, bez konsultacija sa Socijalno-ekonomski savetom, socijalnim partnerima ponudio promovišući ga kao glavni preduslov novog zapošljavanja i restarta naše privrede što naravno, nije utemeljeno ni u ekonomskoj nauci a ni u privrednoj praksi. Sigurno je da zakon mora da se promeni ali njegove određene odredbe liberalnog tipa bi mogle da dovedu do velikih i opasnih posledica u siromasnom društvu kakvo je naše u kojem je stopa nezapsolenosti ogromna, kod mladih više od 50%. Sigurno je da se liberalno radno pravo ne može primeniti kod nas pošto jednostavno naša zemlja nije na dovoljno visokom nivou demokratskog, socijalnog ali obrazovnog razvoja. Joseph Stiglitz jasno kaže da protesti koji su se događali u SAD predstavljaju "evoluciju", ne "revoluciju", s tim što je nezaposlenost mladih tamo na nivou od 17% a ukupna je niža od 10%. Kada uporedite ove parametre, jasno je šta bi moglo da se desi u Srbiji ako primenite šok terapiju i ugrozite dodatno prava zaposlenih ali i onih milion koji su nezaposleni i koji imaju pravo na častan i dostojanstven rad a ne na lizing zapošljavanje i nesigurnost koja bi jedina bila obezbeđena ako bi se država odlučila da sprovodi liberalizam.

Pre 40 godina se verovalo da će početkom 21. veka zaposleni raditi 20 sati nedeljno, živeti u sigurnosti i uživati određeni socijalni i profesionalni status. Umesto toga, umesto unapređivanja prava koja podrazumevaju 3x8 (osam sati rada, osam sati odmora i osam sati slobodnog vremena za usavršavanje i porodicu) koje su izborene na ulici, u Čikagu krajem 19. veka uz ogromne ljudske žrtve, dolazi do stvaranja nove klase-prekariata.[5]

Još 2005. godine istraživanje Faktor plusa je pokazalo da ljudi u Srbiji u većem procentu imaju strah od gubitka posla nego strah od smrti a svi znamo da je u to vreme nezaposlenost bila na nivou od 17%, nivo stranih investicija od 3 milijarde evra. [6]Imajući u vidu da se situacija u Srbiji od tog vremena drastično pogoršala, prvenstveno zbog uticaja svetske ekonomske krize, krize u eurozoni, evidentno je da država mora da napravi jasnu strategiju razvoja i plan implementacije

5 Standing, G. : *Precariat-new dangerous class*, Bloomsbury, London, 2011.

6 Faktor plus, Kvartalno istraživanje javnog mnjenja, Beograd, 2005.

koji će obezbediti da se nagomilani problemi rešavaju postupno, uz podjednako prenošenje tereta negativnih konsekvenci na sve slojeve društva. Koncept obezbeđivanja makroekonomske stabilnosti uz drastično stezanje kaiša, povećanje poreza, negativno utiče na privredu a direktno i na zaposlene i na neaposlene. Umesto hiljada onih koji rade na povremenim i privremenim poslovima, sa niskim nadnicama, na priučenim poslovima i pod stalnom pretnjom gubitka posla, potreban nam je jasan okvir globalnog i sektorskog razvoja u kojem je moguće predvideti koji su nam profili potrebni u budućnosti, koje obrazovne programe treba razvijati kako bi se došlo do poslova koji bi bili održivi na dugi rok.

Iz ove elaboracije, jasno je da u Srbiji postoji definitivno klasa koja se zove prekariat samo to još uvek niko ne želi javno da kaže.

Prekariat je globalni fenomen i čine ga tri grupe. Prva su gubitnici iz kruga radničke klase koji su zbog loše osmišljene i realizovane privatizacije prinuđeni da se presele u uslužnu ekonomiju. Druga grupa su ranjive društvene grupe koje sigurnost, predvidljivost i status nikada nisu ni imale. Treća grupa su mladi, o čemu smo već pisali a nezaposlenost od 50% je alarmantna kada je u pitanju temelj razvoja zemlje koji treba da inovira, kreira nove ideje i radi u punom kapacitetu. Već na pojavnoj ravni vidimo da je sa ovakvim parametrom nemoguće razvijati državu i njenu ekonomiju jer ono što važi za mikro nivo danas, a to je da je motivacija zaposlenih glavni faktor uspeha preduzeća, reflektuje se na globalni nivo i bez toga se ne mogu očekivati dobri rezultati.

U svakom slučaju, pri izradi nove dugoročne strategije razvoja, u obzir obavezno treba uzeti i jasno odrediti u kojim sektorima država treba da igra glavnu ulogu, odnos države prema tržištu, koncept ekonomskog rasta, eko-ograničenja, civilizacijski prihvatljive granice nejednakosti i okvire za stvarnu participaciju građana ali zaposlenih u procesu odlučivanja u preduzećima. Pravedna redistribucija dohotka i potencijala koje imamo u resursima su polazna tačka, a minimum društvenog i socijalnog konsenzusa koji bi se postigao kroz instrumente socijalnog dijaloga i kolektivnog pregovaranja bi bio garant da su svi društveni činioci spremni da podnesu teret reformi zarad mogućnosti da zemlja u perspektivi postane preduzetničko društvo, konkurentno, efikasno i efektivno.

DRŽAVNI INTERVENCIONIZAM I FOKUS NA SOCIJALNOM KONSENZUSU

Nesporno je da je danas svakoj zemlji potreban široki konsenzus svih društvenih činilaca kako bi mogla da implementira razvojne strategije i javne politike u cilju što dinamičnijeg razvoja. Međutim, uloga države u ekonomskom razvoju zemalja u tranziciji može da se posmatra iz više uglova i naravno u skladu sa rezultatima koje su te zemlje postigle kada je u pitanju privredni razvoj. Kakvi su rezultati države kada je u pitanju proces upravljanja javnim sektorom u Srbiji, dovoljno govori činjenica da samo tri velika javna preduzeća posluju pozitivno i da smo zemlja sa najvećim učešćem zaposlenih u javnom sektoru u poređenju sa ukupnom zaposlenošću u celom regionu. Slobodno se može reći da je upravo javni sektor generator neefikasnosti i nelikvidnosti što se u krajnjoj liniji najnegativnije odražava na privatni sektor. Rezultati javnog sektora a pogotovo javnih preduzeća govore o nedostatku dobrog upravljanja i organizacije koja bi učinila da država i građani imaju jasno izražene i vidljive benefite od njega i ono što predstavlja najveću vrednost a to je povoljan ambijent za ulaganje i poslovanje kako domaćih tako i stranih investitora. Kada se analiziraju relevantni podaci o nivou i mogućnostima za poslovanje, na pojavnoj ravni je jasno da država i njena administracija nije uspela da obezbedi preduslove za razvoj tržišne ekonomije, privatnog preduzetništva i ambijenta za ravnopravnu utakmicu ljudskih znanja i sposobnosti . Umesto toga, između 1990-2012. vodila je surogat politiku zasnovanu na korupciji, bez jasne ideje razvoja i dugoročne strategije koja bi zemlju izvela na zelenu granu. Cenu takvih politika plaćamo i danas ali sa jasno definisanim problemima i mogućnostima da se oni efikasno

reše. U gotovo svim segmentima društvenog života, od ekonomije, sporta, kulture, zdravstva je visok stepen neefikasnosti i loših ili prosečnih rezultata, a to se dešava i u onim retkim sektorima gde imamo resurse i veoma izražene komparativne prednosti kao što je poljoprivreda, energetika, rudarstvo. Rejting zemlje kod Standard & Poors-a obeležen kao –BBB ili smeće govori da veoma dinamično moramo da reformišemo sistem, javni sektor i način upravljanja u svakom smislu ukoliko hoćemo da postanemo privlačna destinacija za investiranje i stvorimo uslove za razvoj i zapošljavanje.

Široki socijalni konsenzus je preduslov za ekonomski razvoj i dostizanje visokog nivoa privrednog rasta. Baš iz tog razloga a u skladu sa specifičnim uslovima u kojima se naša zemlja nalazi, potrebno je zakonodavstvo u oblasti radnih odnosa koje će da obezbedi jednake šanse u procesu pregovaranja između socijalnih partnera. Umesto lizinga radne snage, produženja rada na određeno vreme, ukidanja opšteg kolektivnog ugovora, našoj zemlji je potrebno sledeće:

-Sloboda organizovanja radnika i poslodavaca koja isključuje mešanje u definisanje ciljeva, način organizovanja i unutrašnje odnose sindikata, odnosno poslodavačkih organizacija

-Autonomija volje stranaka, odnosno aktera industrijskih odnosa koja podrazumeva da svaki od njih stupa slobodnom voljom u odnose sa drugim akterima industrijskih odnosa, odnosno uspostavljanje prakse i mehanizama socijalnog mira

-Dobrovoljnost, koja podrazumeva da niko silom zakona, ili nekom prinudnom merom ne može naterati aktere industrijskih odnosa na određene odluke i korake

-Poštovanje načela "bona fide" odnosno "dobre vere", koja podrazumeva minimum poverenja među akterima industrijskih odnosa, zasnovan na svesti da je industrijski i socijalni mir u zajedničkom interesu svih.

Sve društvene činioce u smislu postizanja socijalnog konsenzusa treba motivisati sledećim motivima:

-Svest o tome da se ni jedna oblast društvenih odnosa ne može uspostaviti na trajnim i stabilnim osnovama ako u tim temeljima nisu zastupljene moralne norme i norme jednakosti. Svest o tome nastajala je kroz društvenu praksu, u istorijskom procesu u kome je ljudsko društvo tragalo za uspostavljanjem minimalnog socijalnog konsenzusa u svakoj pojedinačnoj oblasti društvenog života. Naime, generalni socijalni konsenzus, onako kako ga definiše Ruso u svom delu "Društveni ugovor' komponovan je od čitavog niza minimalnih socijalnih konseznusa, vezanih za pojedine, konkretne oblasti društvenog života a tako se neizbežno otvarao proces traganja za minimalnim socijlanim konsenzusom u toj oblasti. Može se u tom smislu reći da se socijalni mir sastoji od čitavog niza komponenti, odnosno parcijalnih procesa uspostavljanja socijalnog mira.

-Suočavanje sa činjenicom o visokoj političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i moralnoj ceni industrijskih i socijalnih konflikata

-Posredni i neposredni ekonomski benefiti od moralnih standarda u oblasti radnog i socijalnog prava

Na taj način, istorijski procesi i praksa savremenih građanskih kapitalističkih društava potvrđuju suštinski jednu važnu činjenicu - da je ekonomski život društva, po svojoj suštini javna stvar i da se ne može odvijati isključivo u skladu sa interesima pojedinaca. Ova suštinska činjenica opredeljuje savremeni pristup privatnoj svojini, koja nije isključivo ekonomska, već sociološka i moralna činjenica. To znači da se vlasnici privatne svojine ne mogu u upravljanju privatnom svojinom rukovoditi isključivo svojim ličnim interesima, već moraju voditi računa i o interesima drugih, odnosno širem društvenom interesu, što inače i stoji u ustavima i zakonodavstvu svih demokratskih i građanskih društava. Na tome se u krajnjoj linij temelji danas sve veće učešće i uticaj države u ekonomskom životu društva. A to kako društvena praksa u dvadesetom i početkom dvadesetprvog veka potvrđuje znači da se, pored ekonomskih principa ekonomičnosti,

produktivnosti, rentabilnosti i profitabilnosti, mora voditi računa i o moralnim aspektima, onim moralnim aspektima koji su pre više od dva milenijuma zapisani na kovanicama starog Rima u poznatoj maksimi "Fiat panis". Taj zahtev, koji u sebi integrise ekonomske i moralne principe i predstavlja vodilju savremenog ekonomskog sistema.

Temelji radnog i socijalnog zakonodavstva koji se mogu posmatrati kao pošten model ekonomije nalaze se u hrišćanskom predanju, jednom od uporišta zapadne civilizacije. Počev od Starog zaveta, u kome Bog, izgoneći Adama i Evu iz edenskog vrta, zato što su probali plod sa zabranjenog drveta života govori- Zemlja da je prokleta s tebe- s mukom ćeš se od nje hraniti do svoga vijeka[7], preko Martina Lutera, utemeljivača protestantske varijante hrišćanstva, koja u suštini odražava životnu filozofiju i moralni stav vladajuće kapitalističke klase. Dogmatika oba krila hrišćanstva, pravoslavlja i katoličanstva zasniva se na stavu da je učenje Crkve u svojoj suštini socijalno i da je Crkva u svim periodima svog postojanja i delovanja ostvarivala značajnu kvantitativnu i socijalnu ulogu. Međutim, tek sa razvojem savremenog kapitalizma, ali i promenom odnosa snaga sveta rada i sveta kapitala, katolička crkva neposredno ulazi na socijalno-politički teren, svojim stavovima o aktuelnim ekonomskim i socijalnim pitanjima, kao i pitanjima sadržaja i principa na kojima treba da se zasnivaju odnosi radnika i kapitalista. U prvoj papskoj encikliki koja se bavi ovim pitanjima, pod nazivom "Rerum novarum",papa Lav XIII, 1892. godine obraća se i radnicima i kapitalistima. On je prvi papa koji ukazuje da su kapitalisti u svom poslovanju obavezni da vode računa i o ekonomskim, radnim i socijalnim pravima i položaju radnika.

ZAŠTO JE SRBIJI POTREBAN TREĆI PUT

Kako god nazivali ekonomske modele koji su se do sada primenjivali u slučaju Srbije, rezultat je negativan i gotovo poražavajući. Imajući u vidu da u Srbiji gotovo i da nema oponenata tržišnoj ekonomiji, mi to još uvek nismo postali ni posle 24 godine od zvaničnog početka procesa tranzicije. Ova tvrdnja je zasnovana na činjenici da u portfoliju Agencije za privatizaciju još uvek ima oko hiljadu preduzeća u društvenom vlasništvu plus 153 preduzeća u procesu restrukturiranja koje traje više od 10 godina. Pošto su to preduzeća koja ne mogu samostalno da opstanu na tržištu, na njih se primenjuju sasvim druga pravila u odnosu na druge a za subvencije na godišnjem nivou država izdvoji samo za ova preduzeća negde oko 750 miliona evra. Jasno je da bez rešavanja pitanja svojine u privredi i obezbeđivanja jednakih šansi na tržištu za sve igrače, ne možemo govoriti o funkcionisanju kapitalističkog sistema zasnovanog na tržišnoj privredi. Mnogi faktori su uticali na ovakvu situaciju ali je sigurno da se u 2014. godini ne može sprovoditi liberalna ekonomija u Srbji a ne može se voditi ni politika državnog intervencionizma, preglomaznog javnog sektora koja usporava promene, mnogo košta i suzbija privatnu inicijativu.

Srbiji je potreban optimum korišćenja liberalnih modela i državnog intervencionizma kako bi iskoristila veliki potencijal u resursima i privrednim granama kao što su energetika, infrastruktura i poljoprivreda. U svakom slučaju da bi mogli da očekujemo povećan priliv investicija, potrebna je ozbiljna izmena zakonske regulative i politike državne pomoći koja će podrazumevati veću kontrolu i svrsishodnost sa jasnim cost-benefit analizama.

U tom smislu potrebno je doneti kodeks rada koji bi obuhvatio sve zakone koji tretiraju industrijske odnose i koji bi uticali na nivo socijalnog dijaloga i zasnivanje odnosa socijalnih partnera na principima dobre vere i dobre volje. Socijalni dijalog bi trebao da se bazira na granskom nivou a potreban je i nov zakon o sindikatima koji bi jasno uredio oblast sindikalnog organizaovanja i delovanja i otvorio prostor za časnu i transparentnu tržišnu utakmicu i kod predstavnika zaposlenih.

7 Sveto pismo Staroga i novoga zavjeta, Britansko i inostrano biblijsko društvo, Beograd, str. 3

Od ključnog značaja će biti i donošenje Zakona o ulaganjima koji će u potpunosti izjednačiti položaj domaćih i stranih investitora, uvesti knacelariju za brze odgovore čime bi se smanjila opasnost od korupcije i uspostavila kontrola državne pomoći koja bi se koristila u vidu podsticaja investitorima po radnom mestu.

Rešavanje problema preduzeća u restrukturiranju predstavlja poseban izazov za kreatore ekonomske politike imajući u vidu specifičnost svakog od tih 149 firmi i u velikom broju slučajeva njihov veliki značaj na lokalnom nivou. Gotovo svako preduzeće iziskuje poseban pristup koji podrazumeva u najboljem slučaju pronalaženje strateških partnera i kvalitetne programe prekvalifikacije i dokvalifikacije za one čija preduzeća ne mogu da budu održiva na tržištu.

Da bi se dinamično rešavali nagomilani problemi u ekonomiji, ključna stvar za državu je da reformiše sistem obrazovanja koji nije usaglašen sa potrebama privrede a ne daje ni potreban kvalitet kako bi kadrovska ekipiranost u našoj zemlji bila na nivou razvijenih država.

Takođe je potrebno promovisati filozofiju doživotnog učenja i razvoj neformalnog obrazovanja koje definitivno ključno utiče na nivo konkurentnosti na tržištu rada. U tom smislu potrebno je izraditi dugoročnu razvojnu strategiju koja bi jasno definisala potrebe privrede a samim tim podsticanje razvoja studijskih programa na fakultetima i visokim strukovnim školama koji bi bili potpuno usaglašeni sa potrebama a krajnji rezultat bi bio dinamičnije zapošljavanje. Veoma je značajno da se drastično poveća ulaganje u nauku i naučne institute koji treba da predstavljaju esenciju istraživanja i razvoja, kreativnosti i inovacija koje bi davale podsticaj i empirijske podatke političkim strukturama na kojim bi se temeljile javne politike a posebno ekonomska politika na koju će biti stavljen poseban fokus u narednom periodu. Ulaganje u nauku i obrazovanje jedino može da doprinese da kvalitet radne snage bude bolji i da komparativna prednost Srbije kao destinacije za ulaganje ne budu niske zarade već visokoedukovani i visokoobučeni kadrovi. Treba posebno napomenuti da u razvijenim zemljama uprkos recesiji sve više izumire institute "minimalne zarade" i zamenjuje ga "living wage" (plata dovoljna za dostojanstven život). U prilog ovome ide i nedavno povećanje minimalne zarade u SAD na 8$ po satu što predstavlja ozbiljno povećanje i zaokret u američkoj politici po pitanju odnosa prema zaposlenima, pogotovo onima sa minimlanim primanjima.

U svakom slučaju, Srbija treba da definiše optimum korišćenja dobrih strana liberalizma i državnog intervencionizma a njena glavna uloga u narednom periodu treba da bude jasna i fokusirana isključivo na stvaranje povoljnog poslovnog ambijenta i mogućnosti za razvoj preduzetništva i privatne inicijative kako bi se od službeničkog transformisali u moderno preduzetničko društvo.

LITERATURA

1. Comski, N. : *Snovi i nadanja*, Vulkan, Beograd, 2013.
2. Faktor plus, Kvartalno istraživanje javnog mnjenja, Beograd, 2005.
3. Standing, G. : *Precariat-new dangerous class*, Bloomsbury, London, 2011.
4. Stiglitz, J. : *The price of inequality*, W.W. Norton&Company, New York, London, 2012.
5. Sveto pismo Staroga i novoga zavjeta, Britansko i inostrano biblijsko društvo, Beograd

Branko Bošković

SOCIJALNA DRŽAVA U EVROPI KAO ODGOVOR NA EKONOMSKU KRIZU

Abstrakt

Tekst se bavi analizom značaja socijalne države u Evropi i Evropskoj Uniji i uticajem ekonomske krize na socikalnu politiku. Kriza je imala značajnog uticaja na standard života ljudi i u zavisnosti od tipa socijalne države, negativni efekti su apsorbovani u manjem ili većem obimu. Ovakav ishod ipak nije bio mogu u svim slučajevima zbog prethodno loše vođene monetarne i ekonomske politike. U tekstu se analizira uticaj mjera štednje, kao i pokušaji država da uvođenjem novih mehanizama odgovore na krizu na način da socijalna kohezija i jednakost budu očuvani. Socijalna država je neophodna u EU ako se žele postići već zacrtani ciljevi i zadržati briga za svojim građanima, posebno u periodima fluktuacija, kakav je svakako bila ekonomska kriza.

Ključne riječi: *socijalna država, Evropska unija, ekonomska kriza, jednakost, društveno isključivanje*

WELFARE STATE IN EUROPE: A RESPONSE TO THE ECONOMIC CRISIS

Abstract

The article discusses the relevance of the welfare state in Europe and the European Union and the impact of the crisis on the social policies. The crisis has proven to have a significant effect on living conditions and depending on the welfare regime and specific social policy outcomes, the welfare state has been able to absorb negative effects. However, this was not possible in all the cases due to previous mishandling of monetary and economic policies. Austerity measures have been adopted and the article is discussing measures that are supposed to be undertaken so the crisis is handled in a way that social cohesion and eqality is kept and maintained. Welfare state is necessary in the EU if it is to preserve its objectives and further extend the care for its citizens, especially in the periods of fluctuations and the crisis has certainly been the one of a kind.

Keywords: *welfare state, European Union, economic crisis, equality, social exclusion*

UVOD

Briga o svojim građanima je jedno od ključnih obilježja modernih evropskih država, posebno od kad postoji Evropska zajednica, odnosno unija. Jedan od načina za ostvarivanje ciljeva jednakosti i što većih prava za sve kategorije stanovništva je kroz socijalnu politiku, odnosno sveobuhvatnu socijalnu državu. Različita uređenja, kako politička, tako i ekonomska, su dovela do toga da danas postoji više socijalnih modela u EU, što je posebno došlo do izražaja za vrijeme ekonomske kriza koja je uzdrmala kontinent. Glavni cilj članka je da ukaže na promjene koje su se dogodile u funkcionisanju socijalne države u Evropi kao i odgovore odnosno načine na koji su države odgovorile na izazove u periodu nestabilnosti. Podijeljen je na nekoliko djelova, pa se u prvom dijelu govori u uticaju krize, a drugi dio analizira promjene u socijalnoj politici i uticaj na građane. Treći dio govori na koji način su evrposke države odgovorile na krizu, dok je zadnji dio posvećen budućim koracima koje je neophodno preduzeti da bi socijalna država nastavila da ispunjava svoj cilj.

EVROPA U KRIZI

U godinama nakon Drugog svjetskog rata zapadna Evropa je doživljavala stabilan ekonomski rast koji je uvećavao prosperitet stanovništva. Nekoliko decenija konstantnog napretka dovele su do toga da demokratski kapitalizam u tom obliku postane ideal kojem se teži i koji bi trebalo očuvati. Međutim, uslijedio je period promjena koje su pokazale da ovakav trend ima svoje granice i da neće neprekidno trajati. Osim toga, političke i kulturne promjene, koje su obilježile evropski kontinent u posljednjih dvadesetak godina, dodatno su "zakomplikovale" situaciju. Navodnici su potrebni iz razloga što bi komplikovanje imalo negativnu konotaciju, u smislu da su politički i kulturni odnosi obilježeni negativnim trendovima, što nije bio slučaj. Evropska unija jeste kompleksan sistem, ali se pokazuje da igra vrlo značajnu ulogu u periodu kriza. Ovo je pogotovo bio slučaj u posljednjoj, koja se još uvijek osjeća i čije efekte Evropska unija pokušava da ublaži mehanizmima koji joj stoje na raspolaganju ali i uvođenjem novih, koji su bili neophodni da bi se održala. Jedinstvenost pristupa problemima u EU ogledala se u tome što su države članice sarađivale zajedno sa institucijama Unije, kreirajući različite oblike saradnje i mehanizama, a istovremeno imajući u vidu sve razlike koje postoje između pojedinačnih država članica.

Od samog nastanka, Evropska unija se definiše kao zajednica zasnovana na solidarnosti i brizi o građanima. Jedan od oblika zaštite je i socijalna država koja ima za cilj da pomaže onima koji se nalaze u najgorem položaju, pokušavajući da im obezbijedi prihvatljive uslove života. Način funkcionisanja socijalne države u Evropi zadnjih godina drastično se promijenio, a ekonomska kriza je samo dodatno potvrdila da su promjene neophodne i da socijalna politika država mora biti usklađena sa trenutnim društveno-političkim kretanjima. Konkretnije, pokazuje se da socijalna politika mora biti bolje planirana i prevashodno utemeljena u mogućnostima koje državama stoje na raspolaganju, u smislu raspoloživih sredstava i načina njihovog trošenja. Evropski socijalni model je cilj kojem se teži (Pocher & Degryse, 2012) ali više u smislu idealnog tipa, tj. politike koje bi trebalo na kraju da daju pozitivne rezultate a ne u smislu konvergencije i stvaranja zajedničke socijalne države na nivou EU. Kriza je, između ostalog, i definitivno otklonila sve dileme oko toga da ne treba težiti istoj politici blagostanja (između države blagostanja i socijalne države u opštem smislu nema razlike, tj. radi se o sličnom konceptu (Ravnić, 1996), pa se u ovom radu termini koriste naizmjenično) u svim državama jer su razlike i načinu funkcionisanja u državama članicama isuviše različiti.

Evropski socijalni model, kao viziju buduće socijalne politike, teško je definisati, zbog već navedenih razlika (više u: Hay, Watson & Wincott, 1999), ali u zvaničnim dokumentima Evropske komisije koji se bave socijalnim problemima građana Unije određuje se kao skup vrijednosti demokratije, slobode, dijaloga, jednakih mogućnosti, socijalne zaštite i solidarnosti prema najugroženijima (Jepsen & Serano Pascual, 2006). Stvaranje društvene klime, koja će kao temelje imati navedene vrijednosti, neophodno je, između ostalog, kroz državu blagostanja, kako bi se izbjegle situacije u kojima ljudi ne mogu ostvariti minimum standard života, npr. društveno isključivanje, glad, loši uslovi života i sl.

NOVA SOCIJALNA POLITIKA

Uzroci promjena i zaokreta u oblicima i načinima regulisanja socijalne politike višestruki su. Globalizacija je promijenila okruženje u kojem se svakodnevni život ljudi odvija, pa je nemoguće govoriti o prostorima koji su potpuno imuni na ono što se dešava u ostatku svijeta. Ekonomska kriza je ovo dodatno potvrdila šireći negativne trendove, ali je činjenica da su efekti krize bili različitog intenziteta u pojedinačnim državama. Iz toga razloga je neophodno tražiti dublje razloge. Pierson (2001) navodi četiri oblika tranzicije koji drastično mijenjaju način funkcionisanja savremenih ekonomija svijeta: smanjena produktivnost, uvećan stepen regulacije države i sve

veća limitiranost daljeg širenja, demografski zaokret ka sve starijoj populaciji i promjene u sastavu domaćinstava i njihova veza sa plaćenim poslovima. Sve veće zaduživanje država kako bi obezbijedile normalno funkcionisanje dodatno otežava pritisak koji vlade osjećaju u pokušaju da omoguće što bolje funkcionisanje ekonomskog, ali i političkog sistema

Velike društvene promjene sa kojima se evropski kontinent u zadnjih nekoliko decenija kreće stvaraju dodatne probleme u borbi sa svakodnevnim izazovima sa kojima se socijalna politika srijeće. Sve veći upliv žena u radnu snagu i omogućavanje jednakog društvenog statusa doveo je do promjene strukture ne samo radne snage, već i društvenih odnosa u širem smislu. Socijalna politika nakon Drugog svjetskog rata bila je bazirana na modelu muškarca kao hranioca porodice (male bread-winner), (Esping-Andersen, 1990; Giddens, 2009). Ovakav pristup je podrazumijevao žene koje nisu aktivne na tržištu radne snage. Samim tim, porodica je bila drugačije osmišljena, tj. socijalna politika je bila usmjerena ka porodici koja podrazumijeva samo zaposlenog muškarca. Posljedica sve većih sloboda žena, ali i generalno većeg blagostanja je veći broj jednočlanih porodica, odnosno osoba koje žive same, što su često žene. Ovakvom trendu doprinosi i činjenica sve većeg broja razvoda, što dodatno komplikuje društvene odnose u evropskim društvima. Konačno, sve duži životni vijek ljudi znači ne samo da će ljudi živjeti duže, već i da će veći dio vremena provoditi u penziji, što predstavlja dodatno opterećenje za državne budžete (Natali, 2011).

U drastično promijenjenim uslovima neophodno je bilo tražiti nova rješenja. Prihodi i rashodi se sve više razlikuju i države nisu u mogućnosti da servisiraju sve usluge koje su ranije građanima bile na raspolaganju. Socijalna država se dugo vemena održavala na konstantnom rastu pa je i visok nivo socijalnih davanja bio moguć (Streck, 2013). Međutim, onog momenta kada je rast usporen ili čak dobio negativan predznak, projekcije zasnovane na pozitivnim predviđanjima prestaju da budu održive. Kriza od 2008. godine je stavila socijalnu politiku na dodatni test, mada su određeni koraci u racionalizaciji ili efektivnosti preuzeti i ranije.

Model socijalne države, iako zasnovan na konstantnom naprezanju državnih sredstava koja se koriste u svrhe kontrole a u cilju zaštite građana, ostavlja niz mogućnosti u kojima se privatni sektor može ravnopravno uključivati, pogotovo u slučajevima kada postoji mogućnost dijeljenja troškova usluga (npr. Basso et. all, 2011). Osim toga, ovakav model podrazumijeva aktivne građane koji preuzimaju odgovornost za svoje blagostanje. Gidens navodi pet obilježja novog socijalnog modela Evrope: pozitivno blagostanje, tj. da država ne treba da igra pasivnu ulogu i da služi kao zaštita onima koji se smatraju neodogovornim i nezainteresovanim; da građani ne samo da preuzimaju obaveze već i da snose odgovornost za svoje postupke; zaokret i prebacivanje rizika sa države na građane; nova socijalna politika koja se zasniva na *doprinosu*, tj. na pružanju mogućnosti i prilike a ne na kompletnoj usluzi; smanjenje birokratizacije (Giddens, 2006).

Ključna promjena socijalne politike ogleda se u tome da država nema mogućnosti da pruža usluge svima, već da građani moraju sve više preuzimati odgovornost na sebe i voditi računa o obavezama koje moraju ispuniti (Giddens, 2006). U praksi, to je značilo da socijalni transferi treba da unaprijede situaciju u kojoj se osoba nalazi a ne da djeluju post-festum i da se pokušaju ispraviti nastale okolnosti. Na ovaj način pretpostavlja se da se povećava aktivnost pojedinaca i da društvo onemogućava oslanjanje na javne službe, odnosno da građani postaju svjesni da moraju sami rješavati sopstvena pitanja. Ovakvim pristupom sredstva se preusmjeravaju ka povećanju ljudskog kapitala, bilo kroz dodatno školovanje ili sticanje neophodne kvalifikacije (Hemerijck & Vandenbroucke, 2013), ili na druge načine kojima se doprinosi većoj fleksibilnosti osobe i mogućnosti da u što kraćem roku stekne mogućnost da popravi situaciju u kojoj se nalazi. Aktivna država u direktnoj je vezi sa aktivnim građanima i jedini je način da se izbori sa sve većim deficitom, koji nastaje kao posljedica ogromnih troškova socijalne države na račun građana koji nisu u mogućnosti da sami dostignu neophodan stepen blagostanja.

ODGOVOR NA EKONOMSKU KRIZU

Evropska socijalna država reagovala je na krizu u tri koraka: prvi, 2008. je obilježila intervencionistička politika kao odgovor na recesiju; drugi, 2009. počinje kontrola krize, koja se ogleda u strogim politikama štednje i kontrole i treći, koji počinje prije 2011. godine, koji obilježava kriza u Grčkoj, Irskoj i Portugalu i koja prijeti održivosti eura (Hemerijck, 2012). Glavni problem bio je kako smanjiti deficit u situaciji kada se sužava polje djelovanja socijalne politike, a imajući u vidu sve nezadovoljnije biračko tijelo koje je sve manje spremno da postupa u skladu sa strogim mjerama štednje (Ibid.). Ekonomska kriza je potvrdila prethodno rečeno, da neproduktivna socijalna politika doprinosi povećanju deficita i da je neophodan zaokret koji će smanjiti pritisak na državu a povećati mogućnosti pojedinaca u vremenu krize. Sve manje stabilnih poslova, utiču na način da tjeraju pojedince da se prilagođavaju novim uslovima. Deregulacija tržišta rada je doprinijela smanjenju sigurnosti i povećanju stepena nezadovoljstva i straha od mogućeg društvenog isključivanja za osobe koje ostanu bez posla. Gubitak prihoda često ne znači samo finansijsku nestabilnost i nemogućnost zadovoljavanja redovnih potreba, već može da dovede i do trajnih posljedica (Giddens, 2009; Rumford, 2002). S druge strane, velike razlike u mogućnostima i efikasnosti država članica EU su pokazale da je jednak pristup svima neodrživ (Vandenbroucke, 2012), pa da se zato mora rješavati svaki problem pojedinačno jer nedostaci ili prosperitet jedne članice imaju efekat na cijelu EU i obrnuto (Hemerijck, 2012).

Efikasnost mjera kojima je socijalna država uticala na negativne efekte krize, pogotovo nezaposlenost kao jedna od najvećih prijetnji socijalnom miru i blagostanju, posebno je testirana automatskim stabilizatorima, kao mjerama koje država preuzima u situaciji kada postoji nestabilnost ili promjena u funkcionisanju ekonomije (Andersen, 2012). Ovakve mjere moguće su samo ako država u vremenima rasta ima stabilnu fiskalnu politiku koja je održiva i koja stvara mogućnosti za reakciju u vremenu krize. Bez obzira što je uticaj ovakvih mjera usmjeren ka uvećanju prihoda koji pojedinci imaju na raspolaganju, trebalo bi da nadomjeste nedostatak koji nastaje kao posljedica nestabilnosti i da smanje nejednakosti. Zahvaljujući efektima ovakvih mjera, smanjena ekonomska aktivnost i povećana nezaposlenost nije dovela do značajnih povećanja stepena nejednakosti i rizika od gladi, što govori u prilog tome da je socijalna država upila određeni stepen šoka usljed ekonomske krize (Andersen, 2012). Ipak, činjenica da su efekti ovih mjera neravnomjerno raspoređeni po različitim državama članicama govori u prilog tome da prethodni uslovi nisu bili jednako ispunjeni, tj. da pojedinačne države nisu vodile održivu fiskalnu politiku u vremenu rasta, posebno imajući u vidu sve već pomenute socijalne i demografske promjene. Dodatni problem sa automatskim stabilizatorima je pitanje da li trenutno rješavanje problema, u smislu ublažavanja nastalih okolnosti, može imati negativne posljedice na duži rok (Ljungqvist & Sargent, 1998). Odnosno, ovakvo pitanje ponovo aktuelizuje problem neaktivnosti u periodu nezapošljenja i negativnih posljedica na ljudski kapital, ako kriza traje duže (Ibid.).

Imajući u vidu razlike u funkcionisanju socijalne države u Evropi i različite modele (npr. Esping-Andersen, 1990, 2002), ali i različite režime funkcionisanja privrednog sistema, kriza s kraja prethodne decenije pokazala je da je mali broj država sposoban da se izbori sa negativnim trendovima, pa je bilo neophodno uvoditi mjere koje će se odnositi samo na neke države. Zato je ranije nedisciplina u različitim poljima monetarne i fiskalne politike dovela do toga da su neophodne mjere štednje koje su često bile ekstremne i u konačnom imale za posljedicu zaduživanje uz stroge uslove. Najveći problem sa mjerama štednje je što se efekti ne mogu osjetiti odmah i što građani koji podnose najveću žrtvu ne osjećaju pozitivne pomake odmah (Streck, 2013). Callan (Callan et all, 2011) pokazuje da je vremensko planiranje mjera štednje izuzetno bitno zbog efekata koji se mogu osjetiti u odnosu na različite društvene grupe, a i odnosu na efekte na ponašanje ljudi na duže staze, pa se mora voditi računa o političkoj održivosti sistema,

načinu prestrukturiranja poreskog i socijalnog sistemam te i o uticaju mjera na ponašanje na finansijskom tržištu (Ibid.). Slučajevi Grčke, Španije ili Italije pogotovo su ekstremni u smislu da pokazuju koliko su mjere štednje negativno uticale na ostale sfere, pogotovo političku i što su građani u više navrata iskazivali nezadovoljstvo, posebno uticajem na ishod izbora, tj. na promjenu vlade. S druge strane, uvedene mjere poput smanjenja plata i drugih doprinosa, povećanje poreza po različitim osnovama, smanjenje javne potrošnje i sl. dovode i do promjena navika i ponašanja pojedinaca kako bi što adekvatnije mogli da se snađu u novim okolnostima i prilagode život izmijenjenoj situaciji. Neadekvatna pripremljenost osobe ili nemogućnost države, kao što je najčešće bio slučaj u pomenutim državama, dovele su do nagomilanog nezadovoljstva za koje nije bilo lako naći rješenje.

Osim toga, u drugim državama članicama, koje su bile u boljoj poziciji od gore pomenutih, koje su podvrgnute strogim mjerama štednje ili su bile primorane da pozajme sredstva, uvedene su mjere štednje koje nisu imale toliko negativnih efekata, u smislu iskazivanja nezadovoljstva građana. Ove države su bile u boljoj startnoj poziciji i lakše su se izborile sa smanjenim ili čak negativnim rastom i posljedicama koje su ovakvi koraci imali.

REFORMA ZA BUDUĆNOST

Imajući u vidu činjenicu da je ovaj rad orijentisan ka sagledavanju društvenih aspekata, tj. veza između ekonomske krize i evropske države blagostanja, ovaj dio posvećen je analizi socijalnih kretanja, odnosno promjena, ne ulazeći detaljno u ekonomske analize istih. Ovo se naglašava zato što je razumijevanje prethodno rečenog imalo ekonomsko-socijalnu tematiku, ali je glavni cilj ovog rada ukazivanje na društvene promjene koje su nastale i moguće načine rješavanja posljedica. Evropa, prevashodno kroz Evropsku uniju, kao zajednicu koja predstavlja vrijednosti kontinenta, u budućnosti trebalo bi da bude orijentisana ka progresivnoj politici koja će omogućiti građanima da se osjećaju sigurnima i da uživaju stepen blagostanja koji je dovoljan za kvalitetan život. Svakako, ne treba izostaviti ni to da građani moraju preuzimati odgovornost na sebe i zajedno sa institucijama graditi drugačiju budućnost. Obzirom na trenutne okolnosti na koje je već dat osvrt, posebna pažnja moraće biti posvećena sljedećim prolemima: održivost socijalne države i Evropskog socijalnog modela, izbjegavanje društvenog isključivanja i života ispod granice gladi, povećavanje zapošljenosti, posebno mladih, stvaranje aktivnih i inkluzivnih tržišta rada, rješavanje problema finansiranja penzija, "pomirenje" između ekonomije i politike. Modernizacija socijalne politike mora se bazirati na tri stuba: ekonomski rast, kvalitetni poslovi i sveobuhvatna socijalna politika (Palme et. all, 2009).

Da bi socijalna država opstala u sadašnjem obliku, prije svega, mora postojati balans između sredstava koja stoje na raspolaganju i troškova, što podrazumijeva ravnomjeran budžet koji će biti održiv. Neophodno je da postoji ekonomski rast koji će obezbijediti uslove za razvoj svake od država pojedinačno, ali što je još važnije, a što je kriza pokazala, da Evropska unija zajedničkim snagama može uticati na razvoj članica koje imaju strukturne probleme, svakako, u polju socijalne politike (Hemerijck & Vandenbroucke, 2013). Evropska strategija za 2020. predviđa ciljeve koje je potrebno postići, kroz razvoj znanja i inovacija, kompetitivnu privredu i rast zaposlenja (European Commission, 2010). Izmijenjena struktura odlučivanja, zajedno sa strateškim dokumentima doprinose prenošenju sve više elemenata kontrole monetarne i fiskalne politike na institucije Unije, istovremeno vodeći računa o razlikama između država članica u svim relevantnim aspektima. Zajedničko tržište i monetarna unija su samo neki od institucionalnih mehanizama koji, iako smanjuju mogućnosti djelovanja članica pojedinačno, pružaju osnov za bolju koordinaciju aktivnosti i planiranje (Scharpf, 2002).

Evropa mora ostati privržena socijalnoj politici koja će biti orijentisana ka aktiviranju građana i pružanju šanse. Antidiskriminacija po svim osnovama i stvaranje socijalnog dijaloga pružiće zaštitu od odbacivanja najugroženijih, ali na način na države imaju dovoljno suvereniteta u oblasti socijalne politike kako bi mogle efikasno da djeluju u situacijama kriza, ali ne samo tada, obzirom na razlike između različitih socijalnih modela (Vandebroucke, 2012). Osim toga, ovakav model socijalne države morao bi biti zasnovan na principima Evropske monetarne unije, koja će biti dovoljno fleksibilna da se prilagodi svim eventualnim šokovima, a jedan od takvih je, svakako, bila ekonomska kriza (Ibid.).

Jedan od temelja Unije, ali i jedan od ciljeva je stvaranje zajednice u kojoj postoji socijalna kohezija, a da građani žive u uslovima koji su dovoljno dobri da ljudski i socijalni kapital mogu biti nesmetano razvijani. Iz tog razloga je borba protiv društvenog isključivanja jedna od ključnih politika EU i koja se pominje u skoro svim značajnijim dokumentima (npr. European Commission, 2000, 2010). Prema podacima Eurostata (Eurostat, 2014), u skoro svim državama se broj građana koji su izloženi riziku gladi i društvenog isključivanja povećao od 2008. do 2013, a izuzetak su članice koje su imale razvijene i sveobuhvatne socijalne države koje su uspjele da ublaže negativne efekte krize (Eurostat, 2014; Andersen, 2012). Borba protiv društvenog isključivanja je posebno značajna iz razloga što brisanje granica u EU, u smislu, prije svega, kretanja ali i tržišta rada, dovodi do toga da ove slobode mogu dodatno negativno uticati na građane ako se nađu u nezavidnoj ekonomskoj situaciji. Veće mogućnosti zapošljavanja povećavaju i rizike ako se izgubi posao, pogotovo u situaciji ako osoba živi sama pa je porodica onemogućena da ublaži finansijske nedostatke. S druge strane, društveno isključivanje ne mora biti posljedica samo gubitka izvora prihoda (Giddens, 2009) već je često posljedica i socijalnog statusa i može dovesti do diskriminacije i na duže staze onemogućiti adekvatnu integraciju osobe u društvo (Ibid.). Ovakve okolnosti mogu za posljedicu imati izloženost gladi, pogotovo ako su primanja osobe ispod minimuma životnog standarda koji se računa za svaku članicu pojedinačno. Pružanje mogućnosti kvalitetnog života je osnova izgradnje društvenih okolnosti a države članice i Unija zajedno moraju djelovati na način da svim građanima obezbijede šansu za adekvatan standard života, imajući u vidu odgovornost svih građana pojedinačno.

Iako društveni položaj ne mora uvijek da zavisi od primanja, zapošljenje je prioritet većine stanovništva jer bi trebalo da bude ključni izvor prihoda, a osim toga, može biti i efikasan način brobe protiv nejednakosti, npr. kroz dodatno oprezivanje visokih primanja ili drugih oblika nasleđivanja. Evropska unija mora pokušati da se izbori sa povećanom nezapošljenošću za vrijeme krize (Eurostat, 2014) i to na način što će voditi računa o različitim kategorijama društva koje su posebno ugrožene i pogođene krizom, kao što su npr. mladi (Eurostat 2014; Basso et. all 2011). Socijalna država igra posebnu ulogu u situacijama kada osoba nije u mogućnosti da adekvatno nadoknadi nedostatak zapošljenja, bilo zbog svojih nedostataka ili zbog sistemskih problema. Obrazovanje je, takođe, jedan od prioriteta Unije (European Commission, 2010), pa je neophodno da društvo bude organizovano tako da obezbijedi svojim građanima adekvatne mogućnosti integracije kroz obrazovni sistem. U kontekstu socijalne države, mora postojati dijalog između članica i institucija Unije, kako bi standardi bili postavljeni na način da budu adekvatni, te da mogu biti realizovani (Vandenbroucke, 2012). Ovo se posebno može realizovati u situacijama tranzicije, ako osoba mijenja posao ili je ostala bez posla i neophodna je dodatna edukacija ili priprema. Način organizacije socijalne politike i sticanje prava na određene usluge postavljanjem uslova, npr. da osoba mora biti u nekoj vrsti radnog odnosa da bi imala pravo na usluge, moraju ostati na državama pojedinačno, zbog već navedenih razloga. Na ovaj način stvaraće se kompetitivna radna snaga, pa će tržište rada biti kvalitetnije i inkluzivnije. Fleksibilnost, iako kritikovana

jer u nekim situacijama smanjuje sigurnost u zapošljenju, pruža veće mogućnosti prilagođavanja tržištu rada u okolnostima u kojima se svijet danas nalazi, a osim toga otvara mogućnosti lakšeg snalaženja u situacijama kriza i nestabilnosti.

Promjena socijalne strukture stanovništva na duže staze mijenja izgled i mogućnosti socijalne države, kako u pogledu prihoda, tako i u pogledu mogućnosti pružanja usluga. Sve starije stanovništvo uz manji prirodni priraštaj (Eurostat, 2014) dovode do toga da izvori prihoda, tj broj efektivno zapošljenih opada, a da se broj penzionera povećava. Ovakva tendencija stvara pritisak na državni budžet, jer u budućnosti će se odnos broja radnika i broja penzionera još više promijeniti u koristi drugih pa će sistem biti teško održiv. Iz tog razloga se sve više pomjera starosna granica odlaska u penziju (Natali, 2011; Palme et. all, 2009), a i mijenjaju se uslovi sticanja mogućnosti na penzije. Država mora voditi računa o najstarijima pa je nalaženje efikasnih mehanizama finansiranja penzija od krucijalne važnosti. U velikom broju država se uvode privatna osiguranja koja postoje paralelno sa državnim fondovima i na taj način se budžet rastereću je Natali, 2011). Međutim, dodatni problem je što se povećava zaduženje države pa će faktički buduće generacije snositi troškove finansiranja onih koji sada primaju penzije. Zato je jedan od prioriteta nalaženje održivog rješenja za finansiranje penzionog sistema, imajući, takođe, u vidu i činjenicu sve dužeg prosječnog vijeka stanovnika i dužeg vremena života nakon završetka radnog vijeka.

Konačno, ekonomska kriza je pokazala da politička elita snosi veliku odgovornost za implementaciju mjera koje se preduzimaju kako bi se ublažili efekti krize. Tačnije rečeno, od percepcije građana zavisi koliko će se uspješnom politička vlast smatrati (Smaghi, 2014; Streck, 2013). Iz tog razloga je u velikom broju država za vrijeme krize došlo do promjene vladajućih koalicija (Streck, 2013) iz razloga što su građani smatrali njih direktno odgovornima, pogotovo u zemljama u kojima su uvedene ekstremne mjere štednje. Promjena vlasti, međutim, nije donijela zaokret u ovom segmentu iz razloga što je održivost ekonomije zavisila od mjera a ne od političke volje. U tom smislu je od ključne važnosti da postoji konsenzus oko daljih mjera i odlučnosti u njihovoj primjeni kako bi se izbjegla politička nestabilnost. U krajnjem, politička i ekonomska stabilnost utiču pozitivno na ljude da se osjećaju sigurnije, sa jedne, a sa druge strane, i tržište će biti mnogo stabilnije u okolnostima koje su ishod konsenzusa.

LITERATURA

1. Andersen, T. M. (2012). The Welfare State and the Great Recession. *Intereconomics*, Vol. 47, 4, s. 206-211.
2. Basso, G., Dolls, M., Eichorst, W., Leoni, T., Peichi, A. (2011). *The Effects of the Recent Economic Crisis on Social Protection and Labour Market Arrangements across Socio-Economic Groups*. IZA Discussion Paper, no. 6080.
3. Callan, T., Leventi, C., Levy, H., Matsaganis., M. Paulus, A., Sutherland, H. (2011). *The Distributional Effects of Austerity Measures: A Comparison of Sic EU Countries*. EUROMOD Working Paper, No. EM6/11.
4. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
5. Esping-Andersen, G. (2002). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Clarendon Press.
6. European Commission (2000). *Social Policy Agenda*, June 2000. Brussels: European Commission.
7. European Commission. (2010). *Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: European Commission.

8. European Commission. (2012). The 2012 Ageing Report. Brussels: European Commission.
9. Eurostat. (2014), *Population and Social Conditions*. On-line baza podataka, pristup: 21 April, 2014, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.
10. Giddens, A. (2006). A Social Model for Europe? U: Giddens., A, Diamond., P, & Liddle., R. (Ed.). *Global Europe, Social Europe*. (s. 14-37). Cambridge: Polity Press.
11. Giddens, A. (2009). *Sociology, 6th Edition*. Cambridge: Polity Press.
12. Hay, C., Watson, M., & Wincott, D. (1999). *Globalisation, European Integration and the Persistence of European Social Models*. ESRC One Europe or Several? Working Paper, 3/99.
13. Hemerijck, A. C., & Vandenbroucke F. (2013). Social Investment and the Euro Crisis: The Necessity of a Unifying Social Policy Concept. *Journal of European Social Policy*, Vol. 23, s. 459-468.
14. Hemerijck, A. (2012). When Changing Welfare States and the Eurocrisis Met. *Sociologica*, 1, s. 1-50.
15. Jepsen, M., & Serrano Pascual, A. (2006). The concept of the ESM and supranational legitimacy building. U: Jepsen, M., & Serrano Pascual, A. (Ed.), *Unwrapping the European Social Model* (s. 25-47). Bristol: Policy press.
16. Ljungqvist, L., & Sargent, T. J. (1998). The European Unemployment Dilemma. *The Journal of Political Economy*. Vol. 106, s. 514-550.
17. Natali, D. (2011). *Pensions after the financial and economic crisis: a comparative analysis of recent reforms in Europe*. ETUI working paper, 2011.07.
18. Palme, J., Nelson, K., Sjöberg, O., & Minas R. (2009). *European Social Models*, Protection and. Inclusion. Research Report 2009/1. Stockholm: Institute for Future Studies.
19. Pierson, P. (2001). Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States. U: Pierson, P. (Ed.). *The New Politics of Welfare State*. (s. 80-104). Oxford: Oxford University Press.
20. Pocher, P., & Degryse, C. (2012). The Programmed Dismantling of the "European Social Model". *Intereconomics*, Vol. 47, 4, s. 212-217.
21. Ravnić, A. (1996). Socijalna država i država blagostanja. *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 3 br. 3,4, s. 239-250.
22. Rumford, C. (2002). *The European Union: Political Sociology*. Oxford: Blackwell Publishing.
23. Scharpf, F. W. (2002). *The European Social Model. Coping with the challenges of diversity*. MPIfG working paper, No. 02/8.
24. Schäfer,.A. & Streeck., W. (2013). Introduction: Politics in the Age of Austerity. U: Schäfer,.A. & Streeck., W. (Ed.). *Politics in the Age of Austerity*. (s. 1-25). Cambridge. Polity Press.
25. Smaghi, B., L. (2014). Austerity, a Threat to Democracy? *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*. Vol. 49, s. 7-17.
26. Streck, W. (2013). The Crisis in Context: Democratic Capitalism and its Contradictions. U: Schäfer,.A., & Streeck., W. (Ed.). *Politics in the Age of Austerity*. (s. 262-286). Cambridge. Polity Press.
27. Vandenbroucke, F. (2012). *Europe: the Social Challenge. Defining the Union's social objective is a necessity rather than a luxury*. OSE Opinion Paper, no. 11.

Ivana Božić Miljković[1]

EFEKTI LIBERALIZACIJE SPOLJNE TRGOVINE NA PRIVREDNA KRETANJA SRBIJE POSLE 2008. GODINE

Apstrakt

Liberalizacija spoljne trgovine u Srbiji je bila jedan od krupnih i naglo sprovedenih zahvata nakon oktobra 2000. godine i njeno sprovođenje bilo je u funkciji približavanja EU. Evropska unija je već od 2000. godine počela sa unilateralnim odobravanjem olakšavajućih spoljnotrgovinskih mera Srbiji. Suština tih mera bila je u eliminisanju carina na uvoz robe poreklom iz Srbije, kao i necarinskih barijera za određene proizvode. Od 2003. godine, Srbija je bila korisnik Autonomnih trgovinskih mera, unilateralno odobrenih od strane EU, a od 2008. godine, potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, prelazi se na simetričan režim trgovine. Ovaj, za sada najviši nivo trgovinske liberalizacije Srbije i EU, podrazumeva potpunije otvaranje tržišta i pored postojećih jednostrano uvedenih koncesija od strane EU, podrazumeva i postepeno otvaranje srpskog tržišta proizvodima poreklom iz EU, potpunim ukidanjem carina do 2014. godine. Isto to se dešavalo i u spoljnoj trgovini u regionu preko sporazuma CEFTA.

Osnovna ideja rada je da se utvrdi u kojoj meri je Srbija posle 2008. godine iskoristila povoljne uslove stvorene liberalizacijom spoljne trgovine i odobrenjem preferencijalnog tretmana. Da li je i u kojoj meri liberalizacija spoljne trgovine, posmatrana kroz bescarinski uvoz iz EU i regiona doprinela stagnaciji domaće privrede? Na koji način je Srbija sa nereformisanim privrednim sistemom, neefikasnom privatizacijom i deindustrijalizacijom, precenjenim deviznim kursom i nekonkurentnom proizvodnjom mogla ostvariti pozitivne efekte liberalizacije spoljne trgovine sa EU nakon prelaska na simetrični trgovinski režim i sa regionom? Iskustva zemalja koje su u ovom veku pristupile EU govori o tome da se potpunim otvaranjem tržišta otvara i nova grupa problema vezanih pre svega za konkurentnost proizvodnje i izvoza na tržište EU i u regionu. Jedan od osnovnih problema je i u tome što ove zemlje nemaju dovoljno veliku i konkurentnu izvozno usmerenu proizvodnju.

Ključne reči: *liberalizacija spoljne trgovine, Srbija, EU, konkurentnost, privredna kretanja*

FOREIGN TRADE LIBERALIZATION EFFECTS IN SERBIA ECONOMY TRENDS AFTER 2008

Abstract

The liberalization of foreign trade in Serbia was one of big and hastily conducted activities after October in 2000, and its implementation was in the function of approaching to EU. European Union even in 2000 started with unilateral approving of mitigating foreign trade measures to Serbia, and also non- tariff barriers for certain products. As of 2003, Serbia was the beneficiary of Autonomous trade measures, unilaterally approved by EU, and as of 2008 by signing of Stabilization and Association Agreement, turns to symmetric regime of trade. This, for the time being the highest level of liberalization of Serbia and EU, implies more complete market opening and besides existing unilaterally introduced concessions by EU, means gradual opening of Serbian market to products originated from EU, by total abolition of customs duties until 2014. The same happens in foreign trade in the region through CEFTA Agreement.

The main idea of the article is to determine how much Serbia, after 2008 used the favorable conditions created by liberalization of foreign trade and approval of preferential treatment. Whether and to what extent did liberalization of foreign trade, observed through non-tariff import from EU and region contribute the domestic economy stagnation? How could Serbia achieve the positive effect of foreign trade liberalization with EU after turn to symmetric trade regime with the region having unreformed economy system,

1 Univerzitet UNION, Fakultet za pravne i poslovne studije „dr Lazar Vrkatić“ Novi Sad

inefficient privatization and deindustrialization, overestimated currency exchange rate and non competitive production,? The experience of the countries that joined EU in this century tell us that total opening of the market creates the new group of problems connected, first of all to production competitiveness and export to EU market and in the region. One of the basic problems is in that these countries do not have big enough and competitively oriented export production.

Key words: Liberalization of foreign trade, Serbia, EU, competitiveness, economy trends

UVOD

Promene na svetskom tržištu uslovljene procesom globalizacije, nametnule su nova pravila tržišne utakmice i zaoštrile konkurentski ambijent. Efekti tih novih pravila bili su različiti i direktno uslovljeni stepenom privrednog razvoja određene zemlje, a posebno nepovoljno su se odrazili na grupu zemalja u tranziciji među kojima je i Srbija. Prihvatanje spoljnotrgovinske liberalizacije kao sastavnog dela savremenog razvojnog koncepta srpske privrede, otkrilo je niz slabosti unutar samog privrednog sistema i otvorilo niz problema u pogledu prilagođavanja privrede Srbije zahtevima svetskog tržišta. Poznate okolnosti iz poslednje decenije prošlog veka, potisnule su Srbiju na margine razvijene Evrope. U cilju poboljšanja svoje pozicije u međunarodnim ekonomskim odnosima i bržeg približavanja Evropskoj uniji, Srbija je prihvatila implementaciju neoliberalnog koncepta u reformi privrede i države. Međutim, način sprovođenja makroekonomske stabilizacije i liberalizacije spoljnotrgovinskih tokova, doveo je do „gušenja" domaće proizvodnje, obezvređivanja domaćih preduzeća i za kratko vreme učinio Srbiju zavisnom od uvoza roba i stranog kapitala. Za kratko vreme liberalizacija je dala svoje rezultate: srpsko tržište bilo je preplavljeno inostranom robom, a istovremeno, pad domaće proizvodnje i konkurentnosti nije omogućavao adekvatan izvozni odgovor. Srbija se snabdevala stranim kapitalom, delimično zaduživanjem kod međunarodnih finansijskih institucija, a delimično po osnovu priliva stranih direktnih investicija, ali je taj kapital, umesto u podsticanje razvoja privrede, većim delom usmeravan u javnu potrošnju. Smanjenjem priliva inostranog kapitala, usled svetske ekonomske krize 2008. godine i stagnacijom spoljnotrgovinskih aktivnosti, srpska privreda ostaje, na izvestan način „zarobljena" u negativnim efektima liberalizacije, beležeći sve veći spoljnotrgovinski deficit. Činjenica da je i u tom, kriznom periodu očuvan pozitivan saldo robne razmene sa zemljama CEFTA-e, nije od velikog značaja za poboljšanje opšte slike o uticaju liberalizacije na privredu Srbije. Sve zemlje CEFTA sporazuma, pa i Srbija su politički, ekonomski i u svakom drugom pogledu, okrenute saradnji sa zemljama EU, čak i pored negativnih aspekata te saradnje (kao što je ovaj spoljnotrgovinski), u nadi da će u bližoj budućnosti postati njene članice.

Period nakon 2008. godine je značajan za malu i otvorenu privredu kao što je Srbija, koja rast izvoza prepoznaje kao najvažniji impuls svog privrednog razvoja. Njenu, ionako nepovoljnu poziciju na putu dinamičnijeg uključivanja u evropske i svetske trgovinske tokove dodatno opterećuje spora promena privredne strukture sporo povećanje proizvodnje namenjene izvozu i sama struktura izvoza. Srbija se danas nalazi u poziciji da, u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, mora svoje tržište da širi otvori proizvodima koji dolaze iz EU, a istovremeno ne uspeva da ostvari efikasniju upotrebu domaćih resursa i unapredi konkurentnost svoje proizvodnje do te mere da ona bude prihvaćena na evropskom tržištu. Istovremeno, Srbija nije dovoljno iskoristila visok stepen liberalizacije svog izvoza na neka druga tržišta, naročito Rusije i Turske. Zato se s pravom može tvrditi da Srbija u dosadašnjem procesu liberalizacije ima status gubitnika.

1. TOK LIBERALIZACIJE SPOLJNE TRGOVINE SRBIJE OD 2000. GODINE DO DANAS

Liberalizacija kretanja roba, usluga, kapitala i radne snage je integralni deo procesa tranzicije i ujedno krajnji cilj tog procesa. Intenzitet liberalizacije, kod zemalja u tranziciji zavisi od aktuelne faze u kojoj se taj proces nalazi. Sa druge strane, od stepena razvoja liberalizacije ekonomskih odnosa određene zemlje i koristi koje ona po tom osnovu ostvaruje, zavisi njen položaj u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ubrzani proces tranzicije u Srbiji otpočeo je krajem 2000. godine i za kratko vreme je omogućio delimično reintegrisanje ekonomskog sistema Srbije u međunarodne trgovinske i finansijske tokove. Srbija je u tom periodu, kao i skoro sve druge zemlje u tranziciji primenjivala politiku "vašingtonskog konsenzusa", za čije kompleksne principe objektivno, nije bila pripremljena.[2] Jedan od tih principa odnosio se i na liberalizaciju spoljne trgovine i kretanja kapitala, koju srpska privreda nije spremno dočekala, pa je kao rezultat toga više osetila njene posledice nego pozitivne efekte. Posledice su bile brojne: *Prvo*, otvoreno tržište nije funkcionisalo u oba smera, odnosno intenzivan uvoz roba i usluga iz inostranstva, zbog niske konkurentnosti domaće proizvodnje i izvoza nije imao protivtežu u istom takvom izvozu. Drugim rečima, pokrivenost uvoza izvozom je svake godine bivala sve manja, što je uslovljavalo rastući spoljnotrgovinski deficit. Finansiranje tog deficita iziskivalo je nova zaduživanja kod međunarodnih finansijskih institucija, tako da je Srbija vremenom postala prezadužena zemlja. *Drugo*, nasuprot strukturi uvoza u kojoj dominiraju tehnološki savremeniji proizvodi i roba široke potrošnje, stoji struktura izvoza u kojoj su na samom vrhu primarni proizvodi i industrijski proizvodi nižeg stepena finalizacije. Takvo stanje posledica je deindustrijalizacije i neracionalnog investiranja u kapacitete čija je osnova izgrađena na veštački stvorenom jeftinom uvozu, a ne na proizvodnim potencijalima domaće privrede i upotrebi domaćih resursa. *Treće*, obnova spoljnotrgovinskih veza Srbije sa svetom, a pre svega sa zemljama okruženja, koje su prekinute '90-ih godina, nije tekla željenim tempom. Obnova saradnje i spoljnotrgovinske razmene između malog broja preduzeća koja su nekada poslovala u okviru zajedničke države, nije bila dovoljna da Srbija dostigne nivo spoljne trgovine koji će po obimu i vrednosti biti blizu onoga iz predtranzicionog perioda. Uprkos uključivanju u globalno tržište i liberalizaciji spoljnotrgovinskih tokova, privreda Srbije nije beležila značajnije razvojne rezultate, a oni malobrojni pozitivni rezultati liberalizacije nisu bili održivi na dugi rok.

Posmatrano po zemljama sa kojima je od 2000. godine do danas Srbija ostvarila značajan stepen liberalizacije ekonomskih odnosa, analiza efekata te liberalizacije može se pratiti u tri pravca:

- liberalizacija ekonomskih odnosa Srbije sa Evropskom unijom,
- liberalizacija ekonomskih odnosa Srbije sa zemljama članicama CEFTA sporazuma i
- liberalizacija ekonomskih odnosa Srbije sa Rusijom, Turskom, Belorusijom i Kazahstanom.

Proces liberalizacije spoljnotrgovinskog režima Evropske unije prema Srbiji otpočeo je 2000. godine jednostranom izjavom volje Evropske unije, da će u trgovini sa Srbijom primenjivati Autonomne trgovinske mere (ATM). Ovim merama je, izvoznicima iz Srbije, obezbeđen bescarinski pristup 99% proizvoda na tržište EU.[3] Pogodnosti ove pružene šanse da Srbija pla-

2 "Sam izraz *vašingtonski konsenzus* nastao je početkom 90-ih godina (prvi ga je upotrebio Džon Viljemson 1993. godine), za niz principa koje MMF, IBRD i druge međunarodne organizacije sa sedištem u Vašingtonu, smatraju kao osnovu dobrog upravljanja privredom. Radi se o sledećim principima: trgovinska liberalizacija, promovisanje stranih direktnih investicija, fiskalna disciplina, prioriteti efikasnih javnih rashoda, reforma poreza, finansijska liberalizacija, konkurentni devizni kurs, privatizacija, deregulacija i zaštita imovinskih prava. Mnogi protivnici globalizacije (antiglobalisti) smatraju ove principe nedelotvornim." Gud, W. (2005), ***Rečnik termina međunarodne trgovinske politike***, prevod sa engleskog, *Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore i Pravni fakultet u Kragujevcu*, Beograd, str. 399.

3 Autonomous Trade Measures, Službeni glasnik EZ 2007/2000/EC

sira svoje proizvode na velikom i platežno sposobnom tržištu Evropske unije, nisu iskorišćene pre svega zbog uske i nepovoljne proizvodne strukture i niskog kvaliteta domaćih proizvoda. Sa druge strane, slobodan izvoz srpskih proizvoda na tržište EU nije imao podršku u jednostavnim i efikasnim administrativno tehničkim procedurama, posebno kada se radi o izvozu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda za čiju proizvodnju Srbija ima velike potencijale. Aprila 2008. godine, između Evropske Unije i Srbije potpisan je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju - SSP kojim se između Srbije i EU uspostavlja Zona slobodne trgovine sa prelaznim periodom do 2014. godine.[4] To znači da Srbija svojoj privredi obezbeđuje tržište od pola milijarde potrošača, budući da momentom stupanja na snagu ovog sporazuma, EU ukida carine i kvote za robu iz Srbije, sa manjim izuzecima. Sa druge strane, Srbija se obavezuje da najkasnije u prelaznom periodu od šest godina od dana stupanja na snagu Prelaznog sporazuma uz SSP ukine carine na industrijsku robu i za oko 75% carina na poljoprivrednu robu poreklom iz EU. Ove godine je stupila na snagu poslednja faza liberalizacije trgovine sa EU, i efekti te liberalizacije, biće vidljivi u bližoj budućnosti. Postoji opravdana bojazan da su posebno ugroženi poljoprivredni i prehrambeni proizvodi i da će potpuna spoljnotrgovinska liberalizacija sa EU dovesti do krize u Srbiji, jer većina domaćih proizvođača nema dovoljno robe namenjene izvozu i još uvek nije spremna za oštru konkurenciju na tom tržištu.[5]

***Tabela 1*: Geografska struktura robnog izvoza i uvoza Republike Srbije u periodu od 2000. do 2013. godine (u %)**

	2000.	2004.	2006.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Ukupno izvoz	100	100	100	100	100	100	100	100	100
EU (15,25,27)	51,5	51,5	52,3	54,3	53,7	60,4	61,6	61,4	62,8
CEFTA	32,3	35	35,6	33,1	31,6	25,6	23,3	21,7	18,6
Rusija	5,5	4,3	4,8	5,0	4,2	6,4	6,7	7,7	7,3
Ostale zemlje	10,7	9,1	7,3	7,6	10,6	7,6	8,4	9,2	11,3
Ukupno uvoz	100	100	100	100	100	100	100	100	100
EU (15,25,27)	47,7	54,3	47,8	53,3	55	58,4	58,0	61,0	61,8
CEFTA	22,9	9,6	14,8	8,0	8,1	6,2	6,1	5,1	4,8
Rusija	9,2	13	16,3	15,3	12,6	12,8	13,2	10,9	9,2
Ostale zemlje	20,2	23,1	21,1	23,5	24,2	27,4	26,7	25,9	25,5

Izvor: Podaci do 2010. godine: Crnomarković, Jasmina (2010), Pregled spoljnotrgovinske robne razmene Republike Srbije u periodu od 1988. do 2009. godine, Trendovi, septembar 2010. godine, str. xvi, Podaci od 2010. do 2013. godine: NBS, Izvoz robe, f.o.b. 2006 - januar 2014. Uvoz robe, c.i.f. 2006 - januar 2014. http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html

4 Najbitniji politički element SSP jeste što ovim Sporazumom Srbija dobija status države pridružene Evropskoj uniji i prvi put, kao nezavisna država, ulazi u jedan sveobuhvatan ugovorni odnos sa Evropskom unijom u kome su obaveze dvostrane i jasno definisane. Status pridružene države je status najbližih veza sa EU koji država nečlanica može imati. Dobijanje takvog statusa znači stabilizaciju prilika u državi i jasno definisanje pravca u kom će se država kretati. Takva jasna orijentacija se pre svega oslikava na stabilizaciju privrednih kretanja u državi. Izvor: Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (2008), ISAC fond, str. 11

5 Srbija je u spoljnoj trgovini sa EU, kada se radi o osetljivim grupama proizvoda (poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima) *a priori* u nepovoljnom položaju. Poznato je da se 45% budžeta Evropske unije izdvaja za subvencionisanje poljoprivrednih proizvođača, dok se u Srbiji sistem minimalnih subvencija primenjuje na svega 10% gazdinstava koja uplaćuju doprinose za penzijsko i invalidsko osiguranje. Ova neravnoteža mogla bi biti ublažena primenom modela i iskustava Slovenije ili Poljske gde se mala gazdinstva organizuju u kooperative i u proizvodne grupe kako bi zajednički skladištili svoje proizvode i zajednički ih plasirali na tržište na način na koji to čine krupni proizvođači.

Podaci nedvosmisleno govore da je EU najveći spoljnotrgovinski partner Srbiji, jer Srbija preko 60% spoljnotrgovinskih transakcija obavlja sa zemljama ove integracije. Očigledno je da ni svetska ekonomska kriza nije bitnije uticala na smanjenje obima spoljne trgovine između Srbije i EU. U pogledu izvoza, drugi po važnosti partner Srbiji jesu zemlje potpisnice CEFTA sporazuma. Kreiranjem najnovije verzije ovog sporazuma, očekivalo se da će pozitivni efekti liberalne trgovine između Srbije i ostalih zemalja u tranziciji, biti veoma brzo vidljivi i da će zemlje ovog regiona biti lakše i brže prihvaćene od strane EU. Sa druge strane, očekivalo se da će čitav region biti prepoznat kao privlačnija destinacija za strane investitore koji mogu računati na daleko veće regionalno tržište nego što bi to bio slučaj sa ulaganjima u svaku od ovih zemalja pojedinačno. Stepen liberalizacje spoljne trgovine i obim te trgovine između Srbije i zemalja potpisnica CEFTA sporazuma nije na spektakularno visokom nivou kako bi se očekivalo od zemalja koje čine zonu slobodne trgovine. Iako geografska blizina tržišta i upućenost njihovih privreda jednih na druge predstavljaju prednosti za veći stepen liberalizacije, postoji sa druge strane i niz prepreka koje stoje na putu toj liberalizaciji. Među tim preprekama posebno se ističu komplikovane administrativne procedure na graničnim prelazima, neusklađenost rada carinskih i inspekcijskih službi i međusobno nepriznavanje nacionalnih certifikata o poreklu robe. Činjenica je da Srbija, kao i ostale članice CEFTA sporazuma pokazuju veće ambicije za spoljnu trgovinu sa zemljama EU nego međusobno. One iz političkih razloga prihvataju ovaj sporazum, međutim, svoju ekonomsku i spoljnotrgovinsku budućnost vide van tog sporazuma.

Drugi po važnosti spoljnotrgovinski partner Republike Srbije, ali na strani uvoza, svakako je Rusija. Bogatstvo energentima, a pre svega prirodnim gasom učinilo je da mnoge zemlje sveta u Rusiji prepoznaju najznačajnijeg spoljnotrgovinskog partnera u energetskom sektoru. Rusija se nalazi na drugom mestu na rang listi zemalja iz kojih Srbija uvozi robu, a značajan udeo Rusije u ukupnom srpskom uvozu uslovljen je energetskom zavisnošću Srbije u odnosu na ruski gas i naftu. Na strani izvoza, Rusija takođe predstavlja veoma značajno tržište za plasman srpskih proizvoda. Taj značaj baziran je na činjenici da Srbija sa Ruskom Federacijom (i pored nje sa Belorusijom i Kazahstanom) ima zaključen sporazum o slobodnoj trgovini prema kome je većini srpskih proizvoda obezbeđen bescarinski pristup na rusko tržište.[6] Najzastupljeniji proizvodi u strukturi izvoza na rusko tržište su: podni pokrivači i tapete, jabuke, višeslojne podne ploče, lekovi za maloprodaju, cirkulacione pumpe za grejne sisteme, cevi od rafinisanog bakra i spoljne pneumatske gume za putničke automobile.[7] I pored izuzetno povoljnih uslova koje srpskom izvozu nudi ovaj trgovinski aranžman, njegovi potencijali nisu ni približno iskorišćeni.[8] Razlog tome delimično je geografska udaljenost tržišta Ruske Federacije, visoki troškovi trgovine, ali i činjenica da je Rusija ogromno tržište koje zahteva velike i kontinuirane isporuke, koje Srbija aktuelnim obimom i kvalitetom proizvodnje ne može da zadovolji. Rešenje ovog problema može se naći u raznim oblicima proizvodne saradnje sa zemljama okruženja (pre svega zemljama potpisnicama CEFTA sporazuma) i zajedničkom nastupu na rusko tržište.

Priča o liberalizaciji spoljne trgovine Srbije ne bi bila do kraja ispričana ako se ne pomenu njeni odnosi sa Turskom. Ova evro-azijska zemlja dugo je kandidat za ulazak u EU i predstavlja

6 Sporazum o slobodnoj trgovini potpisan je 28. avgusta 2000. godine između Ruske Federacije i tadašnje SRJ. Srbija i Crna Gora su jedine države u Evropi, pored nekih članica Zajednice Nezavisnih Država, koje imaju potpisan Sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom. Stupanjem Srbije u STO ovaj sporazum bi ostao na snazi održavajući specijalne ekonomske veze sa Rusijom. Sa druge strane, članstvom Srbije u Evropskoj uniji, sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom bi svakako prestao da postoji. (Izvor: Rapaić, S. Dabić, D. (2013), ***Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji***, Međunarodni problemi, vol LXV, broj 3, str. 358)

7 Iz Rusije u Srbiju se najviše uvoze nafta i gas, zatim aluminijum i žica od rafinisanog bakra. Uvozi se i urea, ugljenik, odlivci, otpresci, otkivci neobrađeni od bakra, cigarete koje sadrže duvan, šipke i profili od rafinisanog bakra. Internet:http://www.pks.rs dostupno:april/2014. godine

8 Detaljnije: Bjelić, P. i Dragutinović Mitrović, R. (2012), ***The effects of competing trade regimes on bilateral trade flows: case of Serbia***, Zbornik radova, Ekonomski fakultet, Rijeka, vol. 30, sv. 2 , pp. 267–294.

lidera u regionu u političkom i ekonomskom pogledu. Srbija ima liberalizovanu spoljnu trgovinu sa Turskom. Međutim, visok stepen te liberalizacije nije iskorišćen za ekonomski napredak Srbije.[9]

2. EFEKTI LIBERALIZACIJE NA SPOLJNOTRGOVINSKE AKTIVNOSTI SRBIJE POSLE 2008. GODINE

Svetska ekonomska kriza je svakako imala određenog uticaja na usporavanje spoljnotrgovinjske aktivnosti i silaznu putanju privrednog razvoja Srbije. Međutim, takav razvojni trend ne može se pravdati samo negativnim efektima te krize i njenim nepovoljnim efektima na spoljnu trgovinu i platni bilans Srbije. Ekonomska kriza u Srbiji počela je još '80-ih godina prošlog veka padom industrijske proizvodnje, pogoršanjem strukture domaćeg izvoza i drugim posledicama višedecenijskog neefikasnog poslovanja velikih industrijskih preduzeća. Nove dimenzije dobila je u procesu tranzicije, a svetska ekonomska kriza je dodatno pogoršala stanje u spoljnotrgovinskoj razmeni, usporivši aktivnosti izvozno orijentisanih preduzeća.[10] Ta kriza je samo aktuelne probleme srpske privrede učinila vidljivim i otežala njihovo rešavanje, dodatno usporivši ionako spor proces tranzicije. Kriza svetskih razmera, pogodila je najviše spoljnotrgovinske odnose Srbije sa svetom. Kontinuirani rast uvoza i izvoza prekinut je 2008. godine, obostranim oštrim smanjenjem, nakon čega sledi uzlazni trend, ali blažeg intenziteta i obima u odnosu na onaj koji je zabeležen u periodu pre krize.

***Grafik 1*: Spoljnotrgovinska razmena Srbije u periodu od 2004. do 2013. godine (izvoz, uvoz i deficit u mil. eur)**

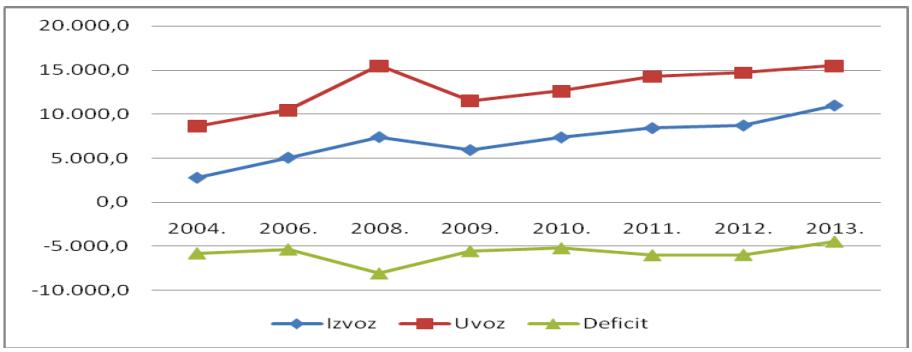

Izvor: Republički zavod za statistiku, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx

Kao zemlja u čijoj izvoznoj strukturi dominiraju primarni proizvodi, uz veoma nisko učešće industrijskih proizvoda viših faza prerade, Srbija je najjače efekte svetske ekonomske krize osetila upravo narušavanjem ovako uspostavljene „ravnoteže". Krizom izazvan pad tražnje za primarnim proizvodima na svetskom tržištu, a naročito u zemljama Evropske unije sa kojima Srbija ostvaruje preko 60% spoljnotrgovinskih transakcija, direktno je uticao na smanjenje izvoza većine srpskih preduzeća čija je osnovna delatnost proizvodnja i izvoz primarnih proizvoda. Kriza evrozone i opšti pad kupovne moći i tražnje na evropskom i svetskom tržištu uslovili su smanjenje izvozne aktivnosti

9 O tome vidi: Božić Miljković, I (2013), ***New challenges of the Western Balkan Countries and Turkey on the way to European Union***, rad prezentovan na naučnom skupu "Re-Inventing Eastern Europe", 16. Novembra 2013. godine u Pragu, http://euroacademia.eu/conference/international-conference-re-inventing-eastern-europe/ dostupno: april/2014. godine

10 Detaljnije: Božić Miljković, I. (2013) ***Serbian Economy in Transitional, European and World Economic Crisis***, „European Scientific Journal", march 2013 edition vol.9, No.7 ISSN: 1857-7881, pp: 38-55

malobrojnih proizvođača industrijskih proizvoda. Takva situacija imala je velike posledice na obim i vrednost ukupne spoljnotrgovinske razmene i produbljivanje deficita spoljnotrgovinskog bilansa. U ovakvim uslovima, poljoprivredni proizvodi su se pokazali kao proizvodi sa niskom elastičnošću tražnje i zbog toga veoma značajnim za srpsku privredu, jer je sektor trgovine poljoprivrednim proizvodima bio najmanje pogođen svetskom ekonomskom krizom.[11]

Tabela 2: **Spoljna trgovina Srbije u periodu od 2008. do 2012. godine (po SITC klasifikaciji, vrednosti u mil USD i učešću u %)**

Izvoz						
SITC	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Prosečna stopa rasta od 2008. do 2012. godine u %
Ukupno	10.972,1	8.345,1	9.794,5	11.775,4	11.353,1	0,9
0+1	1.733,9	1.758,8	2.000,0	2.365,3	2.394,6	8,4
2+4	605,2	415,6	611,4	859,9	788,6	6,8
3	373,5	390,1	500,5	496,0	401,2	1,8
5	1.111,3	658,4	875,2	998,3	921,4	-4,6
6	3.606,9	2.182,2	2.841,1	3.480,9	2.634,0	-7,6
7	1.899,9	1.485,6	1.593,0	1.961,7	2.548,0	7,6
8	1.542,9	1.328,9	1.230,6	1.507,1	1.557,8	0,2
9	98,4	125,4	142,7	106,2	107,4	2,2
Uvoz						
SITC	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Prosečna stopa rasta od 2008. do 2012. godine u %
Ukupno	22.999,2	16.047,4	16.734,4	20.139,4	19.013,3	-4,5
0+1	1.287,0	867,2	890,7	1.240,0	1.276,7	-0,2
2+4	956,8	507,2	688,8	835,4	665,3	-8,7
3	4.673,6	2.382,9	2.980,2	3.970,8	3.338,1	-8,1
5	3.172,5	2.034,5	2.086,6	2.950,7	3.097,7	-0,5
6	4.631,0	2.646,4	3.036,5	3.852,4	3.458,5	-6,6
7	6.248,9	3.252,0	2.996,5	4.617,2	4.414,0	-8,2
8	2.018,3	1.294,1	1.216,1	1.547,6	1.341,4	-9,7
9	11,1	3.063,1	2.839,0	1.125,4	1.421,7	236,3

Napomena: 0 - hrana i žive životinje; 1 - pića i duvan; 2 - sirove nejestive materije osim goriva; 3 - mineralna goriva i maziva; 4 - životinjska i biljna ulja, masti i voskovi; 5 - hemijski proizvodi; 6 - proizvodi razvrstani prema materijalu; 7 - mašine i transportna sredstva; 8 - razni gotovi proizvodi; 9 - proizvodi i transakcije nigde klasifikovani.

Izvor: UN comtrade, http://comtrade.un.org/db/ dostupno: april/2014. godine

11 Rapaić, S., (2011), **Uticaj svetske finansijske krize na međunarodnu robnu trgovinu i strane direktne investicije**, Međunarodna politika, 62(1143), str. 125.

Upravo je zahvaljujući izvozu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u prvim godinama krize, Srbija uspela da smanji negativne posledice koje bi se, usled smanjenja tražnje za ovim proizvodima na evropskom tržištu, odrazile na njenu privredu. Daleko veće posledice po izvoznu aktivnost domaćih preduzeća i privredni razvoj, imalo je smanjenje tražnje na svetskom tržištu za onim sirovinama i poluproizvodima koji imaju visoko učešće u strukturi srpskog izvoza (gvožđe, čelik, proizvodi crne i obojene metalurgije i sl.). Negativnim efektima svetske ekonomske krize posebno su bila pogođena preduzeća izvoznici ovih sirovina.[12] Osim mašina i transportnih sredstava, koji od 2010. godine beleže rast vrednosti i visoku stopu rasta izvoza, sve ostale grupe proizvoda beleže smanjenje ili ciklično, nestabilno kretanje izvoza.[13] Najugroženiji je izvoz hemijskih proizvoda i proizvoda razvrstanih prema materijalu. Ujedno, to su i grupe proizvoda koje, u posmatranom periodu, uz prehrambene proizvode i razne gotove proizvode beleže rastuće vrednosti uvoza.

U poređenju sa razvijenim zemljama, Srbija u strukturi ukupnog izvoza ima znatno niži udeo tehnološki intenzivnih proizvoda i visok udeo primarnih proizvoda. Ovakvo stanje rezultat je niza činilaca koji su, već decenijskim prisustvom u srpskoj privredi, opredelili i učinili dugoročnom nepovoljnu strukturu njene proizvodnje i izvoza. Jedan od tih činilaca svakako je deindustrijalizacija, nastala kao proizvod stihijski izvedene privatizacije i istovremenog otvaranja tržišta za uvoz inostranih, najčešće konkurentnijih proizvoda. Drugi činilac je nizak nivo greenfield investicija koje, za razliku od ostalih oblika ulaganja predstavljaju izvor novih znanja i tehnologija. Takođe, sporost domaćih preduzeća u uvođenju novih proizvoda, koja je posledica njihove nedovoljne istraživačke i inovativne aktivnosti, predstavlja važan činilac u definisanju njihove izvozne ponude i umnogome utiče na kvalitet strukture izvoza celokupne privrede.

3. KONKURENTNOST SRPSKOG IZVOZA KAO PREPREKA U KORIŠĆENJU EFEKATA LIBERALIZACIJE

U poslednjoj deceniji XX veka definisane su nove koordinate integrisanja privreda pojedinih zemalja u međunarodne ekonomske tokove. Uspešno pozicioniranje na evropskom i svetskom tržištu svake zemlje u tranziciji, pa i Srbije, pretpostavlja uvažavanje četiri makro trenda razvoja: *globalizacije*, kao svetskog procesa u koji su sve zemlje nužno uključene; *tranzicije* i svih izazova i specifičnosti koje taj proces sa sobom nosi; *tehnološkog razvoja*, od koga umnogome zavisi položaj preduzeća na tržištu i *hiperkonkurencije* koja menja pravila igre na međunarodnom tržištu i određuje okvir nove strategije međunarodnog poslovanja.[14] Srbija je u dosadašnjem procesu tranzicije zabeležila velike ekonomske gubitke. Politička nestabilnost, sankcije, pad industrijske proizvodnje, orijentacija na primarne proizvode kao glavne izvozne adute, ostavili su dugoročne posledice na konkurentnost domaćeg izvoza. Srbija je '90-ih godina nepripremljena prihvatila način razvoja po modelu postindustrijskog društva. Posledica toga bila je da veći deo stranog

12 Jedna od prvih većih žrtava svetske ekonomske krize u Srbiji bilo je preduzeće „US Steel", najveći izvoznik čelika. Usled ogromnih gubitaka napravljenih do kraja 2011. godine, američka kompanija je donela odluku o povlačenju svog kapitala i poslovnih aktivnosti iz Srbije. Januara 2012. godine, država Srbija je otkupila železaru za jedan dolar, uz obavezu da u dogledno vreme nađe strateškog partnera. Međutim, i pored donekle uspešne revitalizacije ovog giganta i činjenice da je u 2013. godini ostvarena vrednost izvoza iznosila prva tri meseca ostvarena vrednost izvoza iznosila 19,4 miliona evra, dalja sudbina „Železare Smederevo" je krajnje neizvesna, jer bi po ocenama ekonomskih stručnjaka troškovi njenog gašenja bili veći od troškova održavanja. Podaci o ostvarenoj vrednosti izvoza: Savezna uprava carina i Ministarstvo finansija: Internet:http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/Najveci%20srpski%20izvoznici/OKTOBAR%202013%20najveci%20izvoznici.pdf

13 Izvoz sektora mašine i transportna sredstva zabeležio je rastući trend zahvaljujući otvaranju pogona Fiat-a u Kragujevcu i izvoznoj aktivnosti te fabrike. Međutim, ne treba gubiti iz vida činjenicu da je Fiat, pored toga što je najveći izvoznik, ujedno i najveći uvoznik repromaterijala.

14 Detaljnije: Đuričin, D. (2006), ***Srbija 2012: Vizija razvoja i strategija konkurentnosti***, Kopaonik biznis forum 2006: **„Srbija 2012: Razvoj, finansijski sistem i konkurentnost"**, Kopaonik 2006., str. 11-22

kapitala koji je u periodu od 2004. do 2006. godine ušao u Srbiju bude usmeren u sektor (najčešće neutrživih) usluga, a tek simboličan deo u razvoj i modernizaciju industrijskih kapaciteta.[15] Danas, skoro četvrt veka od početka procesa tranzicije, sve je veći izazov da Srbija od faktorima vođene privrede pređe u fazu razvoja privrede koja je vođena investicijama i efikasnošću.

Modernizacija srpske industrije i njena izgradnja po savremenom konceptu koji je saglasan zahtevima evropskog i svetskog tržišta, jesu preduslovi za njen brži privredni razvoj. Kvalitativno unapređena struktura izvoza, u kojoj dominiraju tehnološki intenzivni industrijski proizvodi, doprinela bi poboljšanju konkurentske pozicije Srbije na svetskom tržištu.[16] Prema najnovijem izveštaju o konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma, koji obuhvata 148 zemalja, Srbija se po indeksu konkurentnosti nalazi na 101. mestu. Kretanje tog indeksa od 2008. godine na ovamo, govori o ekonomskom nazadovanju Srbije u procesu tranzicije. Srbija je na listi konkurentnosti 2008. godine zauzimala 85. mesto; 2009. godine bila je na 93. mestu, 2011. godine na 95. mestu, da bi prema izveštaju 2013-2014. godine, dospela na 101. mesto. Prema tom najnovijem izveštaju, od Srbije su bolje rangirane: Bosna i Hercegovina (87. mesto), Namibija (90), Trinidad i Tobago (92), Jamajka (94), Albanija (95), Nikaragua (99), Alžir (100). Sve zemlje iz okruženja, uključujući kako zemlje u tranziciji, tako i geografski bliske članice EU, su na ovoj listi konkurentnosti bolje rangirane od Srbije, a iza nje se nalaze samo ekonomski najnerazvijenije zemlje: Argentina (104), Mongolija (107), Senegal (113), Tanzanija (125), Venecuela (134) i dr. Ovaj podatak sam po sebi govori da je Srbiji neophodna što skorija revitalizacija industrijskih kapaciteta, njihovo tehnološko unapređenje i novi priliv stranih direktnih investicija koji će ubrzati proizvodnju i kvalitativno na bolje promeniti strukturu izvoza.

Unapređenje konkurentske pozicije privrede Srbije pretpostavlja promenu izvozne strukture u pravcu većeg učešća industrijskih i tehnološki intenzivnijih proizvoda, ali i sektora utrživih usluga za kojima postoji tražnja na inostranom tržištu. Promena privredne i izvozne strukture, u zemlji kao što je Srbija, nije moguća bez snažne investicione aktivnosti bilo da ona dolazi aktiviranjem domaćih sredstava akumulacije ili kroz priliv stranih direktnih investicija. Ključni izazov koji izmenjeni međunarodni konkurentski ambijent postavlja pred srpsku privredu se odnosi na nužnu promenu strategije konkurentnosti kako bi se obezbedila povoljna tržišna pozicija. Naravno, Srbija je još uvek daleko od poželjnog ambijenta za poslovanje i ulaganje stranih direktnih investicija. U tom cilju neophodno je preduzimati dodatne mere kako bi se stvorili povoljni uslovi za ulaganje, odnosno, kako bi se poboljšao i taj aspekt konkurentnosti privrede Srbije.

ZAKLJUČAK

Insistiranje na liberalizaciji trgovine u osnovi je prihvatljivo, naročito za male zemlje i državi koja taj koncept primenjuje može doneti višestruke koristi. Svetska privreda je danas veoma razvijena, a države su više nego ikada ekonomski povezane, pa je i liberalizacija ekonomskih i pre svega, spoljnotrgovinskih odnosa među njima proces koji se podrazumeva. Međutim, koristi od liberalizacije nisu ravnomerno raspoređene. Liberalizacija je moćno oružje u rukama razvijenih zemalja, dok zemlje u razvoju od tog procesa mogu imati više štete nego koristi. U Srbiji je proces liberalizacije spoljne trgovine, kao integralni deo procesa tranzicije i evrointegracije, prisutan

15 Kada je reč o zemljama u razvoju, prava je fantazija misliti da one mogu da preskoče industrijalizaciju i da grade prosperitet na osnovu uslužnog sektora. Većina uslužnih delatnosti ima nizak rast produktivnosti, a većina onih koje imaju visok rast produktivnosti jesu one usluge koje se ne mogu razviti bez snažnog proizvodačkog sektora. Niska utrživost usluga znači da će se zemlja u razvoju koja se specijalizuje za uslužne delatnosti suočiti sa većim platnobilansnim problemom, što za nju neminovno znači smanjenje sposobnosti za unapređenje vlastite privrede. Postindustrijske fantazije su dovoljno loše i za bogate zemlje, ali su izuzetno opasne za zemlje u razvoju. (Izvor: Džun Čang, Ha (2013), **23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu**, Mali vrt, Beograd, str. 143.

16 Božić Miljković, I (2012) ***Ekonomska modernizacija Srbije i međunarodni ekonomski tokovi***, Teme, Univerzitet u Nišu, G.XXXVI, br.4, Niš, oktobar-decembar 2012. godine, str. 1750

od 2000. godine. Dosadašnji rezultati primene tog procesa pokazali su da je proces sprovođenja tržišnih reformi mnogo kompleksniji od nivoa na koji je u Srbiji sveden: a to je proglašavanje slobodnog tržišta i privatizacija po svaku cenu. Srbija se u globalnu tržišnu utakmicu uključila nepripremljena: sa jedne strane njeno tržište bilo je otvoreno za uvoz inostranih proizvoda, a sa druge strane, njena izvozna ponuda je bila jako limitirana. Prvi efekti spoljnotrgovinske liberalizacije bili su negativni po privredu Srbije. Uvoz je decenijama beležio brži rast od izvoza,a posledica toga bio je veliki i rastući spoljnotrgovinski deficit. Puni negativni efekti liberalizacije u Srbiji došli su do izražaja nastupanjem svetske ekonomske krize 2008. godine. Srbija je, u godinama posle krize, u skladu sa opštim trendom pada svetske trgovine, zabeležila značajno smanjenje spoljnotrgovinske aktivnosti. To smanjenje nije dugo trajalo, ubrzo su uvoz i izvoz beležili uzlazni trend, ali je taj trend bio blažeg intenziteta i obima u odnosu na onaj koji je zabeležen u periodu pre krize.

Struktura srpskog izvoza je nepovoljna: u njoj dominiraju primarni proizvodi i prerađevine, dok su istovremeno na strani uvoza najviše zastupljene mašine i transportna sredstva i tehnološki intenzivni industrijski proizvodi. Ovakva struktura oslikava konkurentnost Srbije na globalnom nivou i određuje njeno mesto u međunarodnoj trgovini. Svrstana u zemlje izvoznice primarnih proizvoda, ona unapred gubi trku u na svetskom tržištu sa industrijski razvijenim zemljama. Prednosti industrijski razvijenih zemalja nad Srbijom su u tome što je njihova industrijska proizvodnja efikasnija, a proizvodi konkurentniji na svetskom tržištu, što su nosioci privredne aktivnosti moderna mala i srednja preduzeća, što postoje ekonomska decentralizacija i preduzetničke zone čije je formiranje brzo i jednostavno zahvaljujući povoljnim uslovima za razvoj poslovanja. Imajući u vidu svoju poziciju u savremenom sistemu međunarodnih ekonomskih odnosa i nužnost prihvatanja procesa liberalizacije, Srbija u narednom periodu mora da izvrši temeljan zaokret u svom razvoju, prema modelu koji je, manje uvozno, a više proinvesticiono i izvozno orijentisan.

LITERATURA

1. Autonomous Trade Measures, Službeni glasnik EZ 2007/2000/EC)
2. Bjelić, P. i Dragutinović Mitrović, R. (2012), ***The effects of competing trade regimes on bilateral trade flows: case of Serbia***, Zbornik radova, Ekonomski fakultet, Rijeka, vol. 30, sv. 2 , pp. 267–294.
3. Božić Miljković, I. (2012) ***Ekonomska modernizacija Srbije i međunarodni ekonomski tokovi***, Teme, Univerzitet u Nišu, G.XXXVI, br.4, Niš, oktobar-decembar 2012. godine, str. 1739-1761
4. Božić Miljković, I. (2013) ***Serbian Economy in Transitional, European and World Economic Crisis***, „European Scientific Journal“, march 2013 edition vol.9, No.7 ISSN: 1857-7881, pp: 38-55
5. Božić Miljković, I (2013), ***New challenges of the Western Balkan Countries and Turkey on the way to European Union***, rad prezentovan na naučnom skupu “Re-Inventing Eastern Europe”, 16. Novembra 2013. godine u Pragu, http://euroacademia.eu/conference/international-conference-re-inventing-eastern-europe/ dostupno: april/2014. godine
6. Crnomarković, J. (2010), **Pregled spoljnotrgovinske robne razmene Republike Srbije u periodu od 1988. do 2009. godine**, Trendovi, septembar 2010. godine, str. xvi.
7. Đuričin, D. (2006), Srbija 2012: ***Vizija razvoja i strategija konkurentnosti***, Kopaonik biznis forum 2006: **Srbija 2012: Razvoj, finansijski sistem i konkurentnost**, Kopaonik 2006., str. 11-22

8. **Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju** (2008), ISAC fond, str. 11
9. Gud, V. (2005) ***Rečnik termina međunarodne trgovinske politike***, prevod sa engleskog, *Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore i Pravni fakultet u Kragujevcu*, Beograd.
10. Džun Čang, Ha (2013), **23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu**, prevod sa engleskog, Mali vrt, Beograd.
11. Rapaić, S., (2011), ***Uticaj svetske finansijske krize na međunarodnu robnu trgovinu i strane direktne investicije***, Međunarodna politika, 62(1143), Beograd, str. 125.
12. Rapaić, S. Dabić, D. (2013), ***Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji***, Međunarodni problemi, vol LXV, broj 3, str. 341-364
13. http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/Najveci%20srpski%20izvoznici/OKTOBAR%202013%20najveci%20izvoznici.pdf
14. http://comtrade.un.org/db/ dostupno: april/2014. godine
15. http:www.pks.rs
16. http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html
17. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx

Aleksandar Rašović[1]

ORGANIZACIONA I NACIONALNA KULTURA U FUNKCIJI PRIHVATANJA ORGANIZACIONIH PROMJENA

Apstrakt

U radu se analizira međusobni odnos nacionalne i organizaciono korporativne kulture i njihov uticaj na proces implementacije organizacionih promjena. Ukazano je i na neophodnost prihvatanja organizacionih promjena u digitalnoj ekonomiji i kako liberalni kapitalizam (slobodna tržišna privreda) utiče, odnosno usmjerava korporativnu i nacionalnu kulturu.

Ključne riječi: *Digitalna ekonomija, liberalizam, organizaciona kultura, nacionalna kultura, organizacione promjene, ICT.*

ORGANIZATIONAL AND NATIONAL CULTURE AS A FUNCTION OF ACCEPTANCE OF ORGANIZATIONAL CHANGE

Abstract

This paper analyzes the interaction between the national and organizational corporate culture and their impact on the implementation of the organizational changes. It points to the necessity of accepting the organizational changes in the digital economy and how liberal capitalism (free market economy) affects and directs corporate and national culture.

Key words: *Digital economy, liberalism, organizational culture, national culture, organizational change, ICT.*

I UVOD

Kultura je relativno stari pojam koji je u teoriji organizacije i menadžmenta uveden iz antropologije, a veliki broj elemenata (mehanizama) koji kreiraju koncept organizacione kulture preuzet je uz znatan doprinos i autora iz oblasti sociologije, socijalne psihologije i filozofije kao naučnih disciplina. Da bi se napravila pojmovna razlika između nacionalne i kulture preduzeća koristiće se termini „organizaciona" i/ili „korporativna" kultura.

Kakav je odnos nacionalnih kultura i organizacione kulture kompanije? Da li je nacionalna kultura jedan od bitnih izvora organizacione kulture? Da li su moguće promjene u kulturi?

Kako liberalizam utiče, odnosno transformiše, usmjerava organizacionu i nacionalnu kulturu? Kakva je naša sopstvena neposredna uloga u pogledu njenog funkcionisanja?

Međusobni odnos nacionalne i organizaciono korporativne kulture i njihov uticaj na proces implementacije organizacionih promjena, kao i veza između organizacione kulture i poslovanja preduzeća su predmet istraživanja i analize u ovom radu.

1 Univerzitet Donja Gorica; Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis; Doktorske studije „Međunarodna ekonomija"

Cilj rada je da istraži nacionalnu i organizacionu kulturu, kao i uticaj organizacione kulture na različite organizacione ishode u preduzećima. Jedan od najbitnijih aspekata ovog istraživanja su koristi od primjene informacionih i komunikacionih tehnologija - ICT-ja (Neophodno je uključiti informacioni sistem u stvarni proces koji proizvode informacije i znanje) na prihvatanje organizacionih promjena, radi organizovanja efikasnog i fleksibilnog načina proizvodnje. Današnji model poslovanja se zasniva na informacionim tehnologijama i znanju, uz holistički pristup.

U novoj tehnološko-ekonomskoj paradigmi, *informacija* postaje ključni resurs savremenog društva. Posledica uticaja informaciono-komunikacionih tehnologija je *umreženo društvo*. Digitalna umrežena ekonomija ima za posledicu i novu organizacionu logiku. Principi slobodno-tržišne konkurencije i preduzetništva sastavni su dio sfere kulture.

Ne postoje dvije korporacije sa dvije iste organizacione strukture. Opšti trend u organizovanju je da se kompanija posmatra sa aspekta budućnosti, kao preduzeća bez granica, kao skup samostalnih organizacija koje su međusobno povezane zajedničkim interesom. Na taj način one su usmjerene na međusobnu saradnju.

Stepen uspješnosti poslovne organizacije zavisiće od informacija, procesa upravljanja i donošenja odluka, vizije, startegije i ljudskog potencijala kojim kompanija raspolaže.

U projektovanju poslovne organizacije i njenom gledanju ka budućnosti, organizacije će imati sledeće osobine: a) veću *fleksibilnost* ljudi i organizacionih sistema, sa akcentom na autonomiji odlučivanja i težnji ka inovativnosti, b) *umreženost organizacije*, kao dominantne timske strukture, gdje se stvaraju savezi sa konkurentima, kupcima, dobavljačima, lokalnom zajednicom.

Kako su promjene u svim oblastima života i rada dinamičnije, organizacija mora biti brza, fleksibilna i efikasna, sposobna za brže i nagle promjene kursa poslovanja. Uz stalno prisustvo procesa unapređenja, poslovne organizacije moraju se kontinuirano prilagođavati sve bržim promjenama koje im nameće okruženje u kojem su.

Sve ove promjene i prilagođavanje promjenama imaju odraz i na korporativno upravljanje kompanijama.

Slobodna razmjena (liberalizam) predstavlja skup etičkih principa, dok globalizacija predstavlja skup događaja i ponašanja. Sloboda nije prirodan oslonac protekcionizma! *Liberalizam je filozofija koja izvire iz načela slobode*![2] Principi slobodno-tržišne konkurencije i preduzetništva sastavni su dio sfere kulture.

Primarni cilj organizacije je stvaranje procesa zasnovanog na vrijednostima na duže staze, a da bi to postigla organizacija mora da vrednuje tekući sistem vrijednosti (korporativnu kulturu, tj. organizaciono ponašanje) i uvede sistem koji postiže ovaj cilj. Različite kulture vide, uče i sprovode upravljanje različito.

Današnji kontekst je potpuno drugačiji. Sve se dešava brže. U organizacionom životu, jedina konstanta su promjene. Promjene traže prilagođavanje. Ako nema promjena nema ni problema, pa menadžment u kompanijama ne bi bio potreban. Menadžment, znači rešavanje problema kroz donošenje odluka i njihovo sprovođenje i bavi se organizacionim ponašanjem na tri nivoa: individualnom, grupnom i organizacionom.

Nacionalna kultura ima snažan uticaj na organizacionu kulturu preduzeća, utiče i na organizacionu strukturu, odnosno na strukturu moći u preduzeću. Može da predstavlja ograničenje organizacionoj kulturi i praksi menadžmenta.

Organizaciona kultura je duboko ukorijenjena u svakoj organizaciji. Organizaciona kultura je prožeta kroz sve djelatnosti organizacije i na njih ima snažan uticaj. Organizaciona kultura utiče

2 Vukotić, Veselin (2011) „*Istorija budućnosti*", CID, Podgorica

na sve aspekte poslovanja i života preduzeća.[3]. Da bi se razumjela kultura, potrebno je procijeniti širu *kulturnu paradigmu* društva u okviru kog funkcioniše organizacija, zbog uticaja na način na koji funkcioniše organizacija.

U tom smislu smatram važnim značaj i ulogu organizacione kulture za dugoročan opstanak preduzeća i postizanje željenih poslovnih rezultata.

II ORGANIZACIONA I NACIONALNA KULTURA – POJAM, ZNAČAJ I ODNOS

Šta je kultura? Ne postoji opšteprihvaćena definicija kulture. Po meni ona je najmisterioznija, nejasna i moćna sila. Ona uključuje sintezu tradicija, običaja, moralnih vrijednosti, vjerskih ubjeđenja i svih drugih normi ponašanja jednog društva. Različite kulture imaju različita vjerovanja i sistem vrijednosti. Kultura, takođe, kreira sliku i status preduzetnika.

Pojam kulture organizacije podrazumijeva i određeni udio determinizma (nametanje pojedincu vjerovanja i normi organizacione kulture) u čijoj osnovi je pretpostavka *slobodne volje*, pošto navedene vrijednosti i norme moraju uvažiti i pretpostavke šire (nacionalne) kulture, internalizovane na pojedinačnom nivou.[4]. Dvojni model ***slobodna volja - determinizam*** omogućava menadžmentu da sagleda nacionalnu kulturu u kojoj je organizacija ukorijenjena i njen uticaj na organizaciju. Pažljivom analizom dimenzija kulture menadžeri mogu uspješnije podsticati stvaranje organizacione kulture koja je usklađena sa ključnim pretpostavkama šire - nacionalne kulture.[5].

Kultura vodi jednu organizaciju i njene aktivnosti. Ona je kao „operativni sistem" organizacije. Ona pokazuje kako zaposleni razmišljaju, rade i kako se osjećaju. Ona je dinamična i fluidna i nikada nije statična. Kultura može biti efektivna u jednom trenutku pod datim sticajem okolnosti i neefektivna u nekom drugom trenutku.

„...Čini mi da smo u fazi jednog evolutivnog prelaza sa tzv. *industrijskog kapitalizma* na tzv. *kulturni kapitalizam*, odnosno rađa se nova kultura kapitalizma! To je prelaz sa važnosti posjedovanja materijalne stvari na važnost ideja! Ideje su proizvod duha i uma. Ideje su osnov kreacije i inovacije. Šta je proizvod kulture? Kulturni proizvod je proizvodnja ljudskog iskustva, proizvodnja ljudskog doživljaja. Često se to zove i *ekonomija iskustva*, industrija iskustva."[6]

Stimulativni učinci osnovnih kapitalističkih institucija iziskuju kulturu koja podstiče pojedince da slijede svoje individualne ciljeve. To je razlog zbog koga se ona naziva *kulturom individualizma. Slobodna tržišna privreda*, oslonjena na privatno vlasništvo i kultura individualizma predstavljaju fenomene Zapada. One su se razvile spontano kao reakcija na događaje koji su se na Zapadu odvijali tokom razdoblja od nekoliko stoljeća.[7].

Šta je organizaciona kultura? Organizaciona kultura je uži pojam od kulture, a umjesto u društvu i njegovim institucijama u cjelini, manifestuje se u mikrosocijalnom okruženju, tj. u organizaciji. To je karakteristika jedne organizacije ili jednostavno kao način na koji su stvari uređene u organizaciji. Nesumnjiv je značaj organizacione kulture za funkcionisanje organizacije u cjelini.

---

3 Pacanowsky, M., O'Donell-Trujillo, N. (1982) „*Communication and organizational culture*", The Western Journal of Speech Communication. 46(2), 115-130.

4 Adler, N. J., Jelinek, M. (1986) „Is 'Organization Culture' Culture Bound?", Human Resource Management. 25 (1), 73-90

5 Isto

6 Vukotić, Veselin (2012) „*Kultura i razvoj*", XX Božićne rasprave o ekonomiji, UDG, Podgorica

7 Pejović, Svetozar (2004) „*Diferencijacija rezultata institucionalnih promena u Centralnoj i Istočnoj Evropi - uloga kulture*", Ekonomski anali, vol. 49, br. 163, str. 7-30

U literaturi jedna od definicija organizacione kulture glasi: „Sistem pretpostavki, vjerovanja, vrijednosti i normi ponašanja koje su članovi jedne organizacije razvili i usvojili kroz zajedničko iskustvo, koji su manifestovani kroz simbole i koji usmeravaju njihovo mišljenje i ponašanje".[8]

Značaj organizacione kulture je u određivanju značanja koja članovi organizacije daju dešavanjima u organizaciji i van nje i time utiču na njihovu realnost, zatim utiče na sve odluke, akcije i interakcije članova organizacije (menadžera i zaposlenih), a utiče i na sve elemente organizacije (strateške i operativne odluke; sistem kontrole; organizacionu strukturu; liderstvo u organizaciji; motivaciju zaposlenih; upravljanje ljudskim resursima i upravljanje promjenama).

Organizaciona kultura je program (*software*) ljudskog uma – kolektivni um preduzeća. Organizaciona kultura su zajedničke ideje i osjećanja zaposlenih.[9].

U istoriji mnogih preduzeća poznato je da je jedan od važnijih zadataka menadžmenta razvoj i prilagođavanje organizacione kulture dinaničnim promjenama u društvu i da organizaciona kultura postaje jedna od najvažnijih komponenti djelotvornosti organizacije.

U analizi nacionalnih kultura potrebna je primjena *sistemskog ili holističkog pristupa*.

Do danas najpoznatije i najčešće analizirano istraživanje nacionalne kulture vezuje se za Geert Hofstede-a[10]. Prema ovom istraživanju nacionalna kultura naših zemalja odlikuje se visokim kolektivizmom i niskom tolerancijom neizvjesnosti.

Jedna od karakteristika (dimenzija) nacionalne kulture koja direktno utiče na organizacionu kulturu, a koju je identifikovao Hofstede je: *individualizam nasuprot kolektivizmu*. Ova dimenzija identifikuje da li kultura dominantno održava pojedinca ili grupu. U individualističkim kulturama odgovornost za donošenje odluka je na pojedincu, dok je u kolektivističkim kulturama dijele članovi grupe. Osnovna razlika između individualizma i kolektivizma sastoji se u lociranju odgovornosti za sopstvenu sudbinu. Individualizam podrazumijeva da je svaki pojedinac odgovoran za sebe i za svoju najbližu porodicu. Kolektivizam, nasuprot tome, podrazumijeva da je za sudbinu svakog pojedinca odgovoran kolektiv kojem pripada, bilo da je taj kolektiv porodica, preduzeće ili društvo u cjelini. Individualizam polazi od pretpostavke da postoji „slobodna volja" ljudi.

U istraživanju Hofstede-a[11] visoka distanca moći i izbjegavanje neizvjesnosti u bivšoj Jugoslaviji i Francuskoj posredovani su znatno *višim nivoom individualizma* u Francuskoj (ili obrnuto, izraženijim kolektivizmom u Jugoslaviji), što je uticalo na razliku u preovlađujućem tipu organizacione kulture u dvije zemlje: *kulture uloga u Francuskoj i kulture moći u bivšoj Jugoslaviji*.

Na osnovu navedenog vidi se da svaka organizacija ima svoju specifičnu kulturu. Nacionalna kultura i kultura šireg društva, takođe utiče na oblikovanje organizacione kulture. Kulturne vrijednosti na individualnom i organizacionom nivou se razlikuju.

Početkom ovog milenijuma Enrico Colobatto dokazuje da je proces institucionalnog prestrukturiranja u Centralnoj i Istočnoj Evropi kulturni problem, a ne isključivo tehnički.[12] Implikacija ovog pristupa je da kultura utiče na ekonomski život. Pitanje je zašto i kako?

Renesansa i reformacija, nova otkrića, klasični liberalizam i Adam Smith proizveli su svoje učinke (upoznavanje sa drugim kulturama) mnogo prije nego što su zemlje Centralne i Istočne Evrope (CEI) otvorile svoje granice prema Zapadu.[13].

---

8 Janićijević, N (1997) „*Organizaciona kultura*", Novi sad: Ulix.

9 Cvijanović, J. M, (2004) „*Organizacione promene*", Ekonomski institut, Beograd

10 Hofstede, G., (1980) „*Leadership and Organization: Do American Theories Apply Abroad? Organizational Dynamics*", Vol. 9, No. 1., str. 123

11 Hofstede, G. (2001) „*Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations*", Thousand Oaks, CA: SAGE Publications

12 Colombatto, E. (2001) „*The Concept of Transition*", Journal of Markets and Morality, 4, str. 269-288.

13 Pejović, Svetozar (2004) „*Diferencijacija rezultata institucionalnih promena u Centralnoj i Istočnoj Evropi - uloga culture*", Ekonomski anali, vol. 49, br. 163, str. 7-30

Ostavljajući po strani ekonomske koristi *korporativne firme*, disperzija vlasništva nad dionicama mogla bi da bude značajan kanal za sprovođenje kulture individualizma u CEI.[14].

Značaj organizacione kulture proističe iz njenog uticaja na poslovanje i poslovne rezultate preduzeća. Postoji snažno uvjerenje da je za uspješan rad preduzeća neophodna i organizaciona kultura određenih karakteristika i sadržaja.

Vrijednosti se pojavljuju ne samo na individualnom i organizacionom, već i na nacionalnom nivou. Značajan dio vrijednosti pojedinaca je zajednički za sve članove jedne nacionalne zajednice i čini ono što se naziva nacionalna kultura. Nacionalna kultura je važan faktor koji određuje profil individualnih vrijednosti, ali i vrijednosti organizacione kulture preduzeća koja posluju u njenim okvirima i značajno utiče na organizacionu kulturu.[15].

Kako se kultura može mijenjati? To je težak, dugotrajan i neizvjestan, ali izvodljiv proces. Proces promjene organizacione kulture sadrži četiri faze: dijagnoza, planiranje, analiza i implementacija.[16]

Globalizacija je sposobnost nacije, kompanije i svakog pojedinca da uče kako da prihvate nove poglede i odnose sa ostatkom svijeta!...[17] Globalizacija je zapravo proces oživljavanja i jačanja nacionalne kulture![18].

U dobu globalizacije nacionalne kulture su sve važnije za razvoj. Nacionalna kultura je osnov za proizvodnju drugojakosti, nekog nacionalnog brenda. Uz to, kultura i neformalna pravila (običaji, norme, tradicija) koja žive u nama, treba da utiču i na ugrađivnje tih specifičnosti u institucije koje gradimo.[19].

Tako će nacionalna kultura (sistem vrijednosti, odnos prema radu, karakterne osobine ljudi,...) prihvatati na specifičan način globalne informacije! Odnosno filter nacionalne kulture će određivati djelotvornost globalno dostupnih informacija! Kultura će uticati i na brzinu prihvatanja informacija![20]. Danas organizacije imaju bolji protok informacija.

Mislim da je nacionalna kultura jedan od bitnih izvora (snaga) organizacione kulture, međutim, mislim da se snaga tog uticaja različito procjenjuje.

Balkanske zemlje još uvijek prolaze kroz proces tranzicije, što podrazumijeva mnoge radikalne promjene, pa i promjene organizacione kulture.

U osvrtu na članak *„Kako izbjeći kolektivnu iluziju lakih rešenja u periodu tranzicije?"*[21], profesor Vukotić ukazuje na težinu posledica aspekata tranzicije i stvarno sprovođenje reformi u nas. Između ostalog on je naglasio da je to geografski položaj, *kulturne promjene* i reforme (da li je tradicija i kultura koja je vjekovima stvarana na Balkanu, irelevantna za reforme). Značaj geografskog, odnosno kulturnog faktora za tranziciju. Kultura je skup vrijednosti, neformalnih pravila, tradicije, genske predodređenosti. U savremenom svijetu kultura postaje presudna za

---

14 Istraživanja i empirijski nalazi potpuno su potkopali analizu koju su za troškove disperzije vlasništva nad dionicama dali Berle i Means. Parafrazirajući Armena Alchiana, hipoteza koja se odnosi na razdvajanje vlasništva i kontrole je prazan komadić poezije. Naravno, ako bi korporativna poslovodstva mogla da prisvajaju dioničarsko bogatstvo i ako bi to faktički činila, kako da se objasni da doslovno milioni krupnih i sitnih štediša kupuju dionice? Ne postoji zakon koji ih na to primorava. A u Sjedinjenim Državama svijet ima mnoge druge opcije za ulaganje svog novca. (Preuzeto: Pejović, Svetozar, 2004)

15 Hofstede, G., (1980) *„Leadership and Organization: Do American Theories Apply Abroad? Organizational Dynamics"*, Vol. 9, No. 1.

16 Janićijević N. (2004) „Organizational culture management process - case of Tarkett d.o.o.", referat na Workshop on Strategic Human Resources Management, EIASM, Paris, May, 2004

17 Vukotić, Veselin (2011) *„Istorija budućnosti"*, CID, Podgorica

18 Vukotić, Veselin (2011) *„Istorija budućnosti"*, CID, Podgorica, str. 103/I (Slobode i razvoj)

19 Vukotić, Veselin (2011) *„Istorija budućnosti"*, CID, Podgorica, str. 20/II (Agenda konkurentnosti)

20 Vukotić, Veselin (2011) *„Istorija budućnosti"*, CID, Podgorica, str. 18/III (Ekonomija i tehnologija – neumitni procesi)

21 Vukotić, Veselin (2002) *„Kako izbjeći kolektivnu iluziju lakih rešenja u periodu tranzicije?"*, u: Zoran Lutovac Ur., *Socijalna slika i reforme u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert-Stiftung

razvoj. Na kraju daje poruku osvrta u vidu pitanja: da li smo spremni da prihvatimo kulturu i sistem vrijednosti kapitalizma?[22]

Danas se industrijska kultura u našem (Balkanskom) društvu ponovo suočava sa novim, potpuno izmijenjenim zahtjevima, odnosno vrijednostima koje inicira proces globalizacije, odnosno liberalna ideologija koja se nalazi u njegovoj osnovi.

Relativno nerazvijena specifična organizaciona kultura u mnogim našim preduzećima, utiče na dezorijentisanost u poslovanju ili na njihovo „zatvaranje". Mnoga preduzeća nisu uspjela da se oslobode vrijednosti samoupravnog socijalizma, što je rezultiralo propadanjem ili jeftinom prodajom. Nestajanjem socijalne države, svoj identitet su izgubila mnoga preduzeća nenaviknuta na tržišno poslovanje. Zahvaljujući bolje razvijenoj organizacionoj kulturi, postoje preduzeća koja su uspjela da odgovore na izazove tranzicionog procesa.

III ORGANIZACIONA KULTURA U PROCESU UPRAVLJANJA PROMJENAMA

Razvoj procesa globalizacije ubrzala je liberalizacija i razvoj informaciono–komunikacionih tehnologija. Nacionalne ekonomije su bolje povezane kroz međunarodne trgovinske mreže i veće mobilnosti kapitala i znanja (ekonomska međuzavisnost). Informaciona revolucija, odnosno digitalna ekonomija, stvara novu poslovnu filozofiju, mijenjajući postojeće modele poslovanja, ustaljene poslovne procese, način proizvodnje, vrste transporta, oblike reklamiranja, organizacionu strukturu kompanije, čime dolazi do pojave *nove ekonomske paradigme*.

Protok digitalnih informacija mijenja način rada pojedinaca i organizacija, kao i trgovine preko granica organizacija. Upravljanje znanjem počinje poslovnim ciljevima i procesima, kao i saznanjem o potrebi dijeljenja informacija. „Upravljanje znanjem nije ništa drugo do upravljanje tokom informacija, pribavljanje prave informacije onima kojima je potrebna da bi na nju brzo reagovali".[23].

Organizaciona struktura i organizaciona kultura su veoma usko povezane s informacionim sistemima i imaju veliki uzajamni uticaj jednih na druge. Informacioni sistem preduzeća prilagodio se organizacionim promjenama i novim zahtjevima za informacijama koji su posledica promjena.

Upotreba *informacija i znanja*, kao novih resursa, utiče na promjene u sferi rada, vlasništva i upravljanja.

U digitalnoj ekonomiji, akcenat se sada stavlja na *upravljanje promjenama*.

Poslednjih godina je u organizacionoj i menadžerskoj teoriji i praksi preovladalo mišljenje o postojanju izraženog uticaja organizacione kulture na performanse preduzeća, pri čemu je taj uticaj posebno naglašen u procesu implementacije organizacionih promjena.

Kada govorimo o elementima kulture, bilo nacionalne ili organizacione, na prvom mjestu su *vrijednosti*[24]. *Vrijednosti i vjerovanja konstituišu bazu za donošenje odluka, procjenu i prosuđivanje. Zbog svega toga snažan sistem vrijednosti i vjerovanja koji konstituiše organizacionu kulturu, može u velikoj mjeri da olakša, ali i da potpuno blokira proces organizacionih promjena* u zavisnosti od orjentacije kulturalnih vrijednosti, kao i od sposobnosti lidera da tim vrijednostima upravlja.

Organizaciona kultura utiče na gotovo sve relevantne segmente iniciranja i realizacije *organizacionih promjena*. Organizaciona kultura utiče na utvrđivanje potrebe za promjenama. Organizaciona kultura određuje način na koji preduzeće skenira svoje okruženje i kojim definiše svoju

22 Isto

23 Gates, William Bill., Hemingway, Collins (1999) *„Poslovanje brzinom misli" - Korišćenje digitalnog nervnog sistema*, ISBN: 953-203-027-1, Izvori, Zagreb

24 Vrijednosti imaju dvije funkcije: ulogu standarda i motivacionu ulogu.

poziciju u njemu, kao i način na koji analizira i procjenjuje sopstvene resurse i sposobnosti. Ona utiče na način percepcije, kao i interpretaciju pojava i događaja i determiniše prirodu reakcije preduzeća na određene događaje[25]. Ukoliko je preduzeće usvojilo vrijednosti koje naglašavaju otvorenost, fleksibilnost i sklonost promjenama, ono će brže identifikovati impulse iz okruženja koji ukazuju na potrebu za promjenom i lakše ce donijeti odluku da se željena promjena inicira.

Proučavanje uticaja organizacione kulture na proces organizacionih promjena moguće je iz *adaptivne perspektiva*, a polazi od pretpostavke da je sa stanovišta organizacionih promjena najefektivniji onaj tip kulture koji je najfleksibilniji i koji pomaže organizaciji da najbrže reaguje na promjene u okruženju.

Adaptivna perspektiva je najkonzistentnija sa dinamičkim tendencijama savremenog okruženja i nastojanjima organizacija da se tim tendencijama na adekvatan način prilagode. Sa stanovišta adaptivne perspektive, efikasnost kulture u kontekstu promjena procjenjuje se stepenom njenog *proaktivnog pristupa* organizacionim i individualnim aktivnostima, stimulisanja preuzimanja rizika, povjerenja i međusobne podrške, kao i spremnošću da se bez većih otpora napuste postojeći i usvoje novi modeli djelovanja i razmišljanja.

Bitno je da u sistemu vrijednosti preovladuju elementi koji su pozitivno orijentisani prema promjenama, kako bi otpori njihovom sprovođenju bili svedeni na najmanju moguću mjeru.

Upravljanje organizacionom kulturom je jedna od značajnih oblasti upravljanja, odnosno vođenja preduzeća i može se reći da uključuje tri značajne aktivnosti: stvaranje, održavanje i *promjenu organizacione kulture*. Program promjene organizacione kulture počinje analizom postojeće kulture.

U procesu promjena u organizaciji, veoma su važni tolerancija i razumijevanje. Treba se uvijek sjetiti da strah stvara najveću barijeru promjenama.

Zašto je tako važno razumjeti organizacionu kulturu i znati kako je promijeniti? Neodgovarajuća kultura je zapravo najčešći razlog neuspjeha strateških inicijativa kompanije. Potrebna je usklađenost između strategije i kulture organizacije. Kultura bi trebalo da podrži strategiju.

Da li menadžment savremenih organizacija može da funkcioniše bez promjena? Odgovor je, ne i to ne samo top menadžment, nego svi nivoi menadžmenta danas su suočeni i sa kompleksnošću i sa promjenama.

Jednom uspostavljena organizaciona struktura preduzeća ne može biti zadovoljavajuća na duže vrijeme, a posebno ne trajno. Stalne promjene u tržišnom i ukupnom okruženju nameću imperativ menadžmentu da stalno usavršava organizacionu strukturu preduzeća kako bi stekli, očuvali i unapređivali poziciju preduzeća na tržištu. Upravo ovdje se daje *značaj korporativnom upravljanju*.

Savremena organizacija u kompleksnom poslovnom okruženju mora da u organizacionu strukturu ugradi *preduzetnički menadžment*, odnosno preduzetnički način rukovođenja, koji potencira strateški pristup baziran na prihvatanju rizika, kreativnosti, inovaciji i odgovornosti svakog pojedinca za poslovanje organizacije. Organizacije treba da imaju razvijenu *korporativnu kulturu*, da budu spremne za sprovođenje *organizacionih promjena*. Dakle, organizacija u *informatičkoj eri*, mora u svoju strukturu da ugradi: upravljanje promjenama, organizovano napuštanje svega što radi, ali i sposobnost da kreira novu vrijednost.

U tom smislu smatram da je važno da se u kreiranju organizacione kulture moraju uvažiti osnovne karakteristike nacionalnih kultura, jer organizaciono rešenje neće biti dugoročno, ukoliko iza tog rešenja ne stoji vrednosni sistem društvene zajednice u kojoj organizacija živi. Proces implementacije promjena u organizaciji mora biti podržan adekvatnim tipom organizacione kulture koja ima inkorporiranu sklonost ka promjenama.

25 Janićijević, N. (1997) „*Organizaciona kultura - kolektivni um preduzeća*", Novi Sad, Ulixes; Beograd, Ekonomski fakultet, str. 144

IV ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Liberalizacija ekonomije u ranim 2000-tim godinama kod nas, zahtijevala je promjene organizacione kulture.

Organizacije budućnosti treba da imaju razvijenu korporativnu kulturu koja je orjentisana ka budućnosti, da budu spremne za sprovođenje organizacionih promjena.

U osnovi, svih savremenih oblika organizacije je informaciona tehnologija koja uz pomoć telekomunikacija olakšava umrežavanje organizacija. U novoj informatičkoj epohi glavna proizvodna snaga postaju znanje i informacija.

Dobro definisana privatna vlasnička prava su ključ napretka. Pokazuje se da je svojina jako bitna, da je postojao veliki vlasnički uticaj i da je kompletan proces iznjedren iz vlasničke strukture, odnosno *korporativna kultura* je izašla iz vlasničke.

Važan faktor koji opredjeljuje i individualne vrijednosti i ponašanje pojedinaca, ali i vrijednosti organizacione kulture je nacionalna kultura.

Organizaciona kultura ima dominantnu ulogu u dostizanju ekonomskih performansi organizacije, pri čemu se ovaj uticaj posebno snažno manifestuje u procesu implementacije organizacionih promjena. Da bi proces organizacionih promjena bio uspješno implementiran, organizaciona kultura mora biti bazirana na vrijednostima koje imaju sklonost ka promjenama. Potrebno je usmjeriti napore na kreiranje adaptivne organizacione kulture, sposobne da odgovori na radikalne promjene u okruženju i otvorenost prema promjenama.

Dominantni uticaj na karakteristike organizacione kulture imaju kulturološke osobine različitih nacionalnih zajednica. Kod nas tradicija i vrijednosti utiču na drugačije ponašanje, a povezanost međusobnog uticaja dimenzija je izražena. *Isti elementi korporativne kulture ne mogu dati iste rezultate različitim sredinama*!

Ovim radom je još jednom skrenuta pažnja na značaj organizacione strukture za uspješno korporativno upravljanje.

Poruka rada: Važnost kulture je izuzetna! Kultura je omotač za način razmišljanja. Ipak, kultura u mnogim svojim djelovima je rezultat ekonomskog ponašanja ljudi. Ljudi razmišljaju onako kako zarađuju novac za život. Stoga su promjene u kulturi moguće, a prije svega kroz promjenu ekonomskog sistema.[26].

Na tržištu će opstati ne onaj koji je najjači, već onaj koji se najbolje prilagodi promjenama i prati trendove u digitalnoj ekonomiji.

V LITERATURA

1. Adler, N. J., Jelinek, M. (1986) „Is 'Organization Culture' Culture Bound?", Human Resource Management. 25 (1), 73-90.
2. Berle, A. Jr, Means, G, (1932) „*The Modern corporation and Private Property*", The Macmillan Company, New York
3. Castells, Manuel (2000) „*Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura; Uspon umreženog društva*", Golden marketing, Zagreb
4. Colombatto, E. (2001) „*The Concept of Transition*", Journal of Markets and Morality, 4, str. 269-288.
5. Cvijanović, J. M, (2004) „*Organizacione promene*", Ekonomski institut, Beograd

26 Vukotić, Veselin (2005) „*Ekonomska kultura i konkurentnost*", Konkurentnost i evropski put, Miločerski ekonomski forum 2005, str. 15

6. Gates, William Bill., Hemingway, Collins (1999) „*Poslovanje brzinom misli*" - *Korišćenje digitalnog nervnog sistema*, ISBN: 953-203-027-1, Izvori, Zagreb
7. Hofstede, G. (2001) „*Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations*", Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
8. Hofstede, G., (1980) „*Leadership and Organization: Do American Theories Apply Abroad? Organizational Dynamics*", Vol. 9, No. 1.
9. Janićijević, N. (1997) „*Organizaciona kultura - kolektivni um preduzeća*", Novi Sad, Ulixes; Beograd, Ekonomski fakultet.
10. Janićijević, N. (1998) „*Uticaj nacionalne kulture na organizaciju i poslovanje jugoslovenskih preduzeća*", Poslovna politika, Vol. 27, br. 10.
11. Pejović, Svetozar (2003) „*Why is culture important?*", Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija", Volume 2, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija", Podgorica
12. Pejović, Svetozar (2004) „*Diferencijacija rezultata institucionalnih promena u Centralnoj i Istočnoj Evropi - uloga kulture*", Ekonomski anali, vol. 49, br. 163, str. 7-30
13. Vukotić, Veselin (2002) „*Kako izbjeći kolektivnu iluziju lakih rešenja u periodu tranzicije?*", u: Zoran Lutovac Ur., *Socijalna slika i reforme u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert-Stiftung.
14. Vukotić, Veselin (2005) „*Ekonomska kultura i konkurentnost*", Konkurentnost i evropski put, Miločerski ekonomski forum 2005.
15. Vukotić, Veselin (2009) „*Ekonomija i tehnologija – neumitni procesi*", www.vukotic.net
16. Vukotić, Veselin (2011) „*Istorija budućnosti*", CID, Podgorica
17. Vukotić, Veselin (2012) „*Kultura i razvoj*", XX Božićne rasprave o ekonomiji, UDG, Podgorica

Радован Пешикан

ЛИБЕРАЛНА ИЛИ АНТИЛИБЕРАЛНА ЕКОНОМИЈА-ДИЛЕМА КОЈА НЕ ПОСТОЈИ

Апстракт

Расправљати о томе да ли су земље са либералном економијом богатије и успешније губи смисао просто из разлога што је исход познат. Има нешто што је и економска историја већ потврдила, па се сада о томе може говорити само као о чињеничном стању. Поред тога, ми смо се као друштво већ определили за капитализам, па смо се, овим избором, определили и за либерализам. Међутим, цела расправа може да добије свој смисао ако буде усмерана на тражење узрока зашто је либерализам у нас показао резултате супротне од очекиваних. Зашто је он у нас неуспешан? Покретачку снагу либерализма чине слободе човека, његова креативност и мотивација, али не и форме у којима се либерализам појављује у различитим друштвима, уколико оне не гуше те његове основе. Објашњење стања у коме се данас налази наше друштво, а посебно економија, је вишезначно. Али, треба разлучити које грешке имају корене у погрешном избору парадигме а које су настале из неких објективних или субјективних разлога, а најчеће јавашлука. Зато је тема овог рада истраживање системских недостатака у организацији друштва, а не појединачних грешака и застрањвања којих је било и биће. Наиме, без добро уређеног друштва нема ни добро уређене економије.О економији се може говорити само о једном сегменту друштвених активности, можда најважнијем, али ипак друштвених. Зато ће ова расправа дати највећи допринос указивањем на системске погршке и начину њиховог отклањања, па је овај рад у целини томе посвећен.

Кључне речи: *Либерализам,слободе,одговорност, мерљива конкуренција, политичко тржиште.*

1. УВОД: ЗА ИЛИ ПРОТИВ ЛИБЕРАЛНОГ УРЕЂЕЊА ЕКОНОМИЈЕ

Када говоримо о економској науци, онда морамо увек имати у виду да је то друштвена наука. Она нема других циљева осим да дато друштво учини богатијим и то оствари на најбољи могући начин – оптимално. Вођење расправе за или против *либералног уређења економије* губи смисао зато што је исход познат. Исто тако је познат исход евентуалне расправе да ли је веће сиромаштво у земљама са либералном економијом ... или *са ауторитарним приступом економији.* Све капиталистичке земље почивају на либералом концепту уређења друштва а успешност овог концепта огледа се у бржем и бољем технолошком и привредном развоју ових земаља.

Међутим, избор ове теме упућује и на нека додатна разјашњења. Прво, да ли либерализам има алтернативу? Може ли се говорити о критици либерализма а да то не значи и његово негирање? Треће, изабрали смо капитализам као облик уређења друштва, па се поставља питање да ли је ова расправа временски већ превазиђена. Није разумно започињати расправу чији је исход већ познат. Либерализам није настао јуче па да сада расправљамо о ваљаности ове парадигме. Историјски посматрано, од његовог настанка па до данашњих дана, он се већ доказао.Чињеница је да су земље са *либералном економијом* показале убедљиво боље резултате него *земље са ауторитарним приступом економији.* Међутим, исто тако је и чињеница да смо се ми определили за уређење друштва на либералним основама, али, и поред тога, стање у нашој привреди и друштву је из године у годину све горе! Зашто? Зато о либерализму не можемо судити генерално, већ само о томе како је он у нас примењен и где леже корени пропадања наше привреде – у погрешном избору парадигме или његовој примени? То је питање које по мишљењу потписника овог рада чека одговор! Међутим, да

бисмо то истражили, историјски посматрано видимо да се развојем друштва и он мењао и *растао*, али увек на истим принципијелним основама. Зато ћемо, у најкраћем виду, навести неке појмовне разлике и облике од либералног настанка, па до данашњих дана.

1.1. Либерализам – појмовне разлике

Водити расправу за или против либерализма, само по себи, није довољно. Наиме, либерализам у својој примени није једнозначан. Нико не спори његове основне постулате као што су слободе, једнакост и др, али разлике настају када је у питању живљење тог истог човека у заједници, или, другим речима, његов однос према држави. Историја либерализма овај однос, између појединца и државе, у различитим друштвима различито формулише.Те појмовне разлике и форме либерализма, од његовог настанка па до данашњих дана, веома су добро и убедљиво изложили Наташа Голубовић и Срђан Маринковић у свом раду (1, сс. 110-112). Следећи овај њихов рад, може се закључити да се у појмовном смислу либерализам доживљава у више опција. Тако, у некој основној подели либерализм се може поделити на класични и модерни либерализам. Класични либерализам види државу са минимумом функција а модерни државу види, поред осталог, и као *инструмент прерасподеле богатства и моћи у друштву у циљу стварања праведнијег друштва*. Међутим, та разграничења се не заустављају само на овој подели. *Претпостављање слобода свему осталом* приписује се *либертаријанизму* а инсистирање на слободама и једнакости квалификује се *као либерални егалитаризам*. Значи, овај филозофски поглед на уређење друштва не дефинише само статус појединца него и његову одговорност према том друштву у облику заједничких функција која су пренета на државу.Међутим, крајем прошлог века појављује и неолиберализам који се такође може сматрати екстремном опцијом либерализма.У закључном делу ове поменуте студије (НГ,1, сс. 122,123) неолиберализам дефинише ... „као политички пројекат, усмерен на демонтирање оних форми државне интервенције које се повезују са тзв. државом благостања, социјалистичком државом или развојном државом“ Слично тумачење даје и проф. Јакшић (4, с. 129). каже да државе више нису доминантни актери светске политике, оне јесу важне, „ ... али су смештене у амбијент светске заједнице, која њихов суверенитет сужава активношћу међународних институција и покрета“, па тај исти аутор наводи речи Џ. Стиглица да је неолиберализам „ ... глобална владавина без глобалне владе...“. У последичном смислу ово значи несметано кретање капитала, што се очито може поистоветити са глобалистичким гледањем на развој светске привреде.

1.2. Антилиберализам – производ политичког система

Када је у питању антилиберализам, то је, по свему судећи, наш производ који је тешко класификовати или сврсатавати на било коју страну без анализе услова у којима је настао. У буквалном смислу то би требало да буде нека нова доктрина противљења либерализму и основама на којима почива. Наиме, проф. Мађар либерализам описује „ ... као заједницу слободних, у одлучивању аутономних, али истодобно и одговорних појединаца“ (10, с. 1) Следећи ову логику антилиберализам би, дословно, требало схватити сасвим супротно, односно као заједницу неслободних, несамосталних и неодговорних појединаца, што сигурно ни сам кум овог назива није тако мислио.Чињеница је да у нас постоји велико незадовољство стањем у нашем друштву, а посебно у економији, које у либерализму види, оправдано или неоправдано, главног кривца за то стање. Међутим, и поред тога, бројних присталица и заступљености у јавности, та *доктрина* нема никакву понуду која би нас извела из тог стања. Бити противан, без боље понуде, није решење. Проф. Мађар је питању

појаве антилиберализма посветио неколико радова (8,9,10) видећи у њему највећу опасност за наш развој и односе у друштву. Исти аутор, у разради деловања тзв. антилиберала (АНЛ), ову доктрину описује као државни дирижизам.То би, отприлике, требало да значи да држава својим уплитањем у привредни развој, декретима и прерасподелама практично спутава слободе појединаца и њихову спремност на ризик, а смамим тим и развој привреде. Међутим, исти аутор, каже да ни присталице либерализма (НЛ) немају свој став о изласку из развојне блокаде, па зато све његове препоруке треба схватити изричито као личне. Као одговор на ово питање проф. Мацар врло поштено каже да је: „ НЛ много продуктивнији у препознавању путева којима *не треба* ићи него у изналажењу оних за које би се веровало да воде у развојни успех". Дакле, говорећи шта би држава требало да (не)ради, (10, сс 89-103) он, по избору потисника овог рада[1], каже:

- ✓ Држава треба да „ ... пружи (пре свега институционалне и инфраструктурне) услове у којима ће људи решавати своје егзистенцијалне проблеме", и „... пусти народ такорећи на миру, тј. да му дозволи **да неометано ради на свом економском бољитку.**Нл се залаже за:"... повлачења државе из наказно хипертрофираног **дирижистичког** ангажмана, ... смањивање њеног коштања, укључујући посебно њене редистрибутивне учинке ..." . НЛ посебно не прихватају „ ... идеју директног ангажовања државе у привредном животу (у својству предузетника, организатора производње, инвеститора...)..." нити да преузима„ ... гомилу задатака који су на линији неког њеног предузетничког и производног ангажовања, за које се „ ... показало да у државној изведби могу да се покажу само као већи или мањи *промашаји*".
- ✓ Основна и „ ... најпреча функција државе јесте да спроводи закон и штити правни ред"
- ✓ Присталице НЛ „ ... не верују у делотворност персоналне супституције, у велик потенцијални учинак неке алтернативне (мудре, општем интересу одане...) гарнитуре на врху власти".
- ✓ Присталице либерализма су веома скептични и обазриви „ ... у погледу очекивања да би тај епохални посао (превазилажење актуелног развојног беспућа) могао да се оконча у догледно време ...". Наиме, НЛ стоји на:" ... принципијелном становишту да нема коначне и неопозиво комплетиране истине, односно представе о томе како би ствари у будућности могле да се одвијају". У том смислу НЛ сматра да држава не треба да се бави нумеричким предвиђањима, већ да " ... озбиљно поради на амбијенту у коме ће сами ти субјекти, а не држава, својом аутномном активношћу довести до пожељних промена".

Посматрано из угла теме овог рада видимо да се целокупна критика појавних облика антилиберализма односи на улогу државе – шта би и шта не би требало да ради. Тешко је дати приговор а још мање оспоравати било који од ставова проф Мацара, али ипак ово хаотично стање у организацији и односима у друштву , а посебно стање у привреди, не може се само објашњавати са разцилитаном влашћу и злоупотребама носилаца власти.Све ово потврђује да се не ради о некој новој доктрини већ само једној погубној опцији либерализма. Суштина питања је зашто је до овога дошло. Очито је да се ради о некој системској грешци за коју НЛ нема одговор. Дакле, све у свему, решење треба тражити у доследном спровођењу организације друштва на либералним основама са јасном и природном поделом одговорности између појединца и државе. Свако треба да ради оно што најбоље зна или треба да зна, али за то и да одговара (РП,16).

1 Питање парадигме нашег система је притање коме је проф Мацар посветио неколико радаова вероватно процењујући да је то, за наш привредни развој, најважније питање, што стварно и јесте. Међутим, цитирати аутора, из овако обимних радова, је велик ризик у смислу избора и цитата и њихове употребе. Свестан тежине овог задатка очекујем да се, и поред најбоље намере, могући пропусти прихвате као случајни, па се у том смислу читаоцима унапред захваљујем, а посебно аутору радова.

Превођење садашњег кретања привреде, са њеног пута ка потпуном краху, на пут опоравка није нимало лако. Једино што је познато јесте да без додатног раста привреде не можемо решити скоро ниједан од проблема са којима се сусрећемо. Но, и поред тога, чињеница је да се ништа, а у сваком случају недовољно озбиљно, не предузима да до тога не дође. Чињеница је да су за то потребна огромна средства, којих немамо, али се поставља питање како бисмо их улагали и да их имамо? Одговор на ово питање више не можемо тражити на основама неолиберализма – немешања државе, али исто тако ни у одрицању од либерализма. Значи, треба наћи место и улогу државе али не гушећи покретачку улогу и мотивацију појединца. Напротив, држава мора и треба ту улогу појединца свим средствима да подржава, а не да се окреће дирижизму, аутократији или подруштљавању привреде. Зато се, може рећи, да ваљаност организације заједничких послова – државе мери степеном заштите слобода и мотивације појединца у друштву. Наиме, сви облици уређења друштва су, или могу бити, добри ако поспешују и мотивишу појединца. За улогу појединца, како се она види либералистичком огледало Наташа Голубовић (1, с.109). каже :" Радећи у свом интересу, сваки појединац ради и у општедруштвеном интересу, иако то није била његова намера"(подвикао РП) Овде треба нагласити да се ово не односи само на појединца који ради у привреди, него у друштву као целини. Значи, треба председника владе, симболично речено, довести у позицију да радећи свој посао остварује и заједнички интерес а то је, у овом случају, развој предузетништва. Једини начин како он то може да оствари је да створи одговарајући амбијент и подршку предузетницима у границама расположивих инструмената. То је захтев који, мање или више, подржавају све присталице либерализма, али, и поред тога, је чињеница да се држава не меша или погрешно меша.У нашем политичком систему, право слободе у политичким партијама је схваћено у буквалном смислу – да могу да раде шта хоће, што оне и чине. Ако тако не може да се понаша ниједан радник у предузећу, онда не могу ни партије.Тек када и партије доведемо у ситуацију да *радећи за свој интерес раде и у општедржавном интересу,* онда можемо очекивати повратак друштва на путању опоравка. Међутим, без одговарајућих измена, пре свега, у политичком а затим и привредном систему, није више могуће обезбедити одрживи развој нити одрживо запошљавање али, исто тако, ни обнову поверења грађана као предуслова за остварење тих задатака.

2. ПРОМЕНЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ – УСЛОВИ ЗА ИЗЛАЗАК ИЗ КРИЗЕ

Прихватање либерализма као концепта система односа у привреди не искључује улогу државе у привредном развоју. Питање је само мере. Економска теорија познаје различите подопције либерализма са мање или више државе. Зато није случајно када Н. Голубовић (1,с.112) наводи речи (Сартори 1987, стр. 379-383) „ ... да либерализам треба посматрати као „практичну теорију"(подвукао РП) изградње и одржавања демократских политика и заштите индивидуалних слобода ...". Значи, либерализам није сам себи циљ, већ само одређени начин размишљања и приступ уређењу друштва. Зато, ни уређење било које капиталистичке земље није исто данас као што је било, не само пре два века него ни пре 10-ак година. Сви принципи односа у капиталистичким земљама: о слободама кретања рада и капитала, улози државе, људским правима, и сл. постали су променљиве вредности. Када је у питању интерес сопствене привреде и друштва, онда више не важе принципи немешања државе у привредна кретања, забрањује се или ограничава пријем радне снаге, контролише кретање капитала, и кад се све то сабере говори нам да су интереси стављени изнад прокламованих принципа.

2.1. Полазна основа - конкурентност

Претходни осврт на стање и узроке који су нас довели у ову ситуацију показују нам да је одговорност за то стање, првенствено, наша. Превaљивање кривице на светску кризу је подвала, а обећање да ће нам све бити боље када будемо примљени у ЕУ лажна нада. И једно и друго је смишљено за покриће неспособности политичких елита које су нас водиле. Прва, за покриће прошлости а друга, као нада у будућност. Постали смо чекајућа нација. Све чекамо неке датуме, инвестиције и др., а шта ћемо ако се то не деси? Хоћемо ли ми као друштво пропасти. Ко је нама бранио и до сада да развијамо нама примерену индустрију? Имали смо и прилике и средстава да то урадимо, али нисмо. Пречи нам је био популизам. Чекање да нам други реши проблеме у преводу значи признање сопствене неспособности, само је питање да ли се ради о неспособности политичких елита које су нас водиле или неспособност нације, народа. Ако је у питању ово друго, онда немамо коме да се жалимо, али није.

Ми, коначно, морамо да се суочимо сами са собом. Настављање ове економске политике води нас директно у трајну економску зависност и сва понижења која из тога произилазе. Грчка сада има већи дуг него на почетку кризе и поред *помоћи* коју је добила за оздрављење. Да ли смо ми тога свесни? Рекао бих не. Опредељење да ће нам то све решити ЕУ није убедљиво. Одговорност за наш привредни развој ми не можемо делегирати ЕУ нити било коме другоме. ЕУ није политичка партија која учествује на нашим изборима да би носила било какву одговорност. Она припада само нама и нашим политичким партијама а свака ино помоћ је добродошла, ако је буде. Нама политичке партије које не могу ту одговорност да понесу нису ни потребне. Међутим, да бисмо то постигли потребне су одрђене системске промене у **политичком и привредном систему** као предуслов за подизање одговорности не само политичких партија него и свих грађана почевши од нас, сваког појединачно, па до председника државе. То даље значи да је потребно читаво друштво да се преведе из садашње пасивне позиције чекања у позицију активне борбе за остварење постављеног циља али не принудом него мотивацијом. С обзиром на то да капитализам, систем за који смо се определили, не постоји без конкуренције, онда и сва решења треба тражити на тој основи. Тржиште нема оправдања за губитнике. На тржишту не постоји шалтер за жалбе, нема објективних разлога нити више силе. Постоји само прихватање или неприхватање робе која се нуди. Како ће предузетник да уреди односе у својој кући то је његово право, али на тржишту је само он, у првом реду, или губитник или добитник. Са штитом или на њему. Ако је то могуће у сваком предузећу, зашто то не би могло и у држави? **Наши предузетници су и политичке партије а избори њихово политичко тржиште** Ситуација у нашој привреди и друштву је тако тешка да је неопходно предузимати одлучне, примерене, оригиналне и међусобно усклађене мере, и то на дужи рок. Ићи утабаним стазама за нас то више није решење. Али, сва предложена решења морају да пођу од конкурентности као кључне речи за успех и изградњу нових односа у нашем друштву.

2.2. Циљана инфлација или циљана стопа развоја?

Сви наши данашњи проблеми су везани за стопу привредног раста. Од тога нам зависи спољнотрговинска ранотежа, буџетски дефицит, ниво запослености, лични и друштвени стандард,опстанак и достојанство државе и грађана. Ако је то тако, онда бисмо тако морали и да се понашамо. Међутим, наша економска политика има циљну стопу инфлације али не и циљну стопу привредног развоја. То значи да држава преузима обавезу чувања ценовне стабилности али не и привредног развоја. Он је препуштен спонтаном тржишту инвестиција по систему да се држава не меша. Потписник овог текста је убеђења да држава не може да се не меша само је питање како и у којој мери. Онај ко је одговоран он мора и

да се пита. Данас су сви напори економске политике и политике НБС усмерени на очувању пројектоване стопе инфлације и курса динара. Према томе, ми само монетарним мерама желимо да очувамо макроекономску стабилност, што сигурно није довољно.Тако, примера ради, имали смо случај остварења релативно ниске стопе инфлације и пројектовани курс динара а, с друге стране, негативну стопу раста! Да ли се ту уопште може говорити о било каквој привредној стабилности? Новац није сам себи сврха. Нема те успешне монетарне политике ако привреда стагнира или пропада. Зато, прва промена коју треба учинити јесте ***замена стопе циљне инфлације циљном стопом привредног развоја.*** Мере монетарне, кредитне политике и курса валуте морају да буду у функцији привредног развоја а питање висине стопе развоја у функцији виђења времена изласка из кризе. Значи,основни задатак који треба поставити нашој, политичкој и стручној елити јесте дефинисање времена излазка из кризе. Без тог ***прозора*** нема мотивације грађана..

2.3. Политичко тржиште није непристојна понуда

Када се говори о нашој кризи, нико не говори о политичком систему као једном од криваца за садашње стање у привреди и друштву. Наиме, економска наука припада групи друштвених наука, па се, самим тим, не може посматрати независно од политике и политичких одлука. У хијерахијском смислу политички систем је изнад економског. Зато, ако нам је циљ да дођемо до одрживих препорука, не можемо се задржати само на анализи последица не улазећи, повратно, у анализу чињења или нечињења носилаца економско-политичких одлука. Политички систем обухвата бројна отворена питања која се, мање или више, преливају на кретања и понашања привредних субјеката.То су, пре свега, питања; пропорционалних, директних или мешовитих избора, изборних јединица, регионалних односа и др. Аутор овог текста није довољно квалификован за анализу тих питања, нити је то тема овог истраживања, али тражећи узроке неким понашањима у привреди, долазимо до закључка да су то само последице економскополитичких одлука недораслих политичких партија у власти. Анализирајући само корак даље, видимо да нам је ту структуру и ниво политичких партија испоручио постојећи изборни систем.

Зато, ако се се данас суочавамо са резултатима који су, у најмању руку поразни, онда не можемо заобићи одговорност политичких партија које су нас водиле а и данас воде.

Али, исто тако,не може се оспорити да су све те наше партије своје право учествовања у власти стекле на демкратским изборима, па се поставља питање како је могуће да резултати у привреди, после сваких избора, буду све гори? То је постало правило а не изузетак. Приписивати ово демократији је непримерено, али не и систему избора по коме су биране. Уставри, наше демократско уређење је пало на његовом првом кораку – изборном систему. Наиме, наш изборни систем има само демократску форму, а по својој суштини претставља његово ругло. Мањкавости овог система се огледа у недостатку критеријума за стицање статуса парламентарних партија, гледано из угла интереса друштва а не партија. Поред тога, треба нагласити да су наше партије више интересне групе, предузетничког типа, без јасно изражених идеолошких обележја. Да би се дочепале статуса парлментарних странака, оне су спремне да се служе и лажима, да подилазе бирачима обећавајући све што би они хтели да чују, не водећи рачуна о стварним могућностима.

И тако, уместо својеврсног *уговора са народом*, у коме би изборне понуде биле замењене за указано поверење, једини добитници постају партије. Оне добијају све ни за шта. Гласови бирача им дају легитимитет да воде ову државу али њихова одговорност према бирачима практично не постоји. Она је препуштена слободном тумачењу партија онако како то одговара њиховим тренутним интересима тако да и кад су резултати очито поразни, партије

то претварају у успехе и хвале бираче што су њима дали поверење јер, да су они други били на власти, било би много горе.

Какви критеријуми такве и партије! Статус парламентарних партија стиче огроман број партија и партијица непримерен величини земље, са уситњеним гласачким капацитетом. На крају добијамо коалициону владу коју не сачињавају директно партије него поткоалиције – коалиције другог нивоа.Власт је била вертикално подељена по ресорима тако да је свака партија у свом домену водила и креирала своју политику водећи првенствено рачуна чувања својих интереса. По начину одлучивања наше владе су највише личиле на самоуправне интересне заједнице које су радиле по систему консенсуса. Председник владе је само председавао седницама у којој су министри били делегирани по систему даљинског управљања. Важније је било, а и сада је тако, шта каже лидер партије него председник владе. Поред тога, у овакој констелацији односа у влади предизборна активност није ни престајала. Свака партија је средства и активности, у својим ресорима, користила за своју популаризацију.

Све у свему, овакав систем одлучивања није ни био способан да носи одговорност за било какве озбиљније одлуке ни у времену ни по квалитету. Исто тако је било и са њиховим спровођењем. Одлуке су се спроводиле у мери како је то одговарало свакој од тих партија или коалиција. Јавна предузећа су била само испостава за рачуне и дестинације за смештај својих кадрова. И тако то траје већ близу 15 година.

Избори су пролазили, коалиције су се мењале а систем је остајао. Нису само материјалне последице у питању. Деградирана је и цела наука; политичка и економска. Створено је уверење да је то један мангупски, преварантски посао, па је тако и биран партијски кадар. Просто је било срамотно ко нам је све заузимао министарске фотеље, па није ни чудо да су многи од њих, после истицања мандата, заглавили у затвор. Колико год била та казна, она је мала у односу на штету коју су својим чињењем или нечињењем оставили друштву, чак и не рачунајући штету због личног присвајања за коју само и одговарају. Зато је, подизање угледа и знања политичара и политичке елите у целини један од најважнијих задатака пред којима се налази наше друштво,али исто тако, то није могуће без подизања критеријуме за избор политичких партија које претендују да воде ово наше друштве.

Зато се сада намеће питање, с обзиром на то да се ми налазимо пред све сложенијим проблемима, шта треба предузети да цео систем одлучивања и управљања учинимо ефикаснијим. Очито да одговор на ово питање треба тражити у одговарајућим изменама Изборног закона као делу политичког система. Једино мерило за успешност тих измена биће ***број парламентарних партија и подизање њихове способности и квалификованости да се баве политиком.***

Међутим, било како било, право политичких партија да се обраћају бирачима и да се боре за своје програме не може се и не треба оспоравати, али се бирачи могу заштитити од партија које не заслужују да их у парламенту заступају. Демократија подразумева поштене, а не преварантске односе између партија и грађана.

Зато, да бисмо избегли даље понављање избора на истим одредбама неопходно је да се између партија које желе да добију поврење бирача успостави ***мерљива конкуренција-политичко тржиште*** (**РП, 14, сс, 245-247**). Наиме, данас је свима јасно да без повећања производње не може бити ни повећања личног и друштвеног стандарда, па ако су обећања бирачима добронамерна и поштена, онда их треба изразити на мерљив начин а то је стопа раста БДП. Оне партије које то нису у стању не треба ни да учествују на изборима.. То би уједно и био први филтер разлучивања или квалификација за уђеше на изборима. Нека

победи бољи, способнији, који више зна.Прихватање једне овакве промене у изборном систему имало би далекосежне промене односа у друштву као целини а посебно у политичком систему.

По природи ствари ове измене би произвеле вишеструке и радикалне промене односа у друштву а посебно***: између грађана и политичких партија, између партија, као и у самим партијама.*** Навешћемо само неке од тих промена:

- Било би успостављено јединство интереса између грађана, с једне стране и партија у власти, с друге. Успостављање овог јединства би у целини релаксирало односе у друштву, а исто тако, и основ међусобног поверења. И грађани и партије би имали заједнички циљ – раст привреде. Све материјалне могућности и знање нације било би усмерено ка остварењу тог циља. За узврат политичке партије би стекле поштовање грађана. Сама чињеница да п-партије прихватају ризик за неиспуњена обећања грађанима улива поверење. Чак и у ситуацији да се то деси грађани би то прихатили са разумевањем. Били би свесни да су п-партије, првенствено, ради њих самих, предузеле све да та обећања остваре али, ето, више се није могло. Неуспеси се не би приписивали лоповлуку, грабежи , па ни неспособности.
- Ово би био крај ***партократских влада***. Број партија које би могле и које би се усудиле да изађу на изборе, са овако формулисаном одговорношћу, најмање би се преполовио па, можда,и свео на неколико партија.То смањење би могло да се изведе и повећањем цензуса, али то би , на известан начин, могло да добије призвук присиле или гушења слобода грађана, што баш не би био мали- безначајан приговор. Али, диференцирање партија према њиховом знању и способностима било би и легално и легитимно. То што поједине партије немају кадровски капацитет који би могао да уђе у конкуренцију за стицање поверења грађана, је проблем за који немају коме да се жале. Свакако, да су могући и покушаји преваре бирача са нереалним понудама, али би они били кратког даха- до првог пролазног времена.
- Предизборне кампање би се поједноставиле и појефтиниле. Престала би потреба за празним причама и вербилним обећањима. Све би то било замењено са предлогом стопе раста БДП. Међупартијска надметања би била оличена у висини ове стопе раста. Сада би све партије биле стављењене у позицију да се суоче саме са собом и својим могућностима а не да поверење грађана траже доказујући да су они други гори.То ко је гори а ко бољи грађани би одмеравали према предложеној стопи раста. Све друге приче би биле сувишне. Али би зато све припреме, унутарпартијске, биле опсежне и озбиљне. Партије би прво морале да се суоче са собом, својим могућностима и знањем које ће пренети, у форми стопе раста, као своју понуду грађанима. Све у свему, предизборне кампање би добиле један нови тон, у оквиру реалних могућности и мањих трошкова.

Не може се оспорити право п.партијама да се слободно, без цензуре, обраћају грађанима са својим идејама и понудама, али само до граница до којих те партије могу то да изведу. Не треба искључити могућност да те понуде буду и ризичне али, онда, морају да рачунају на превремени губитак поверења грађана, па и губитак власти.

- Сигурно је, да она партија која добије већинско поверење грађана неће прихватити уцењивање својих евентуалних партнера, па ни по цену нових избора. Све ово би ојачало јединство и одговорност изабраних влада а самим тим и искључило стална партијска подметања и уцењивања јер то више не би биле двоцифрене коалиције, већ више двочлане или неколико партија са пристојном већином у парламенту.
- Овакав ***уговор са народом*** био би обострано користан и ефикасан. Када председник владе, а уједно и лидер партије која је добила поверење грађана, буде лично и мерљиво одговоран и парламенту и бирачима, онда ће се он максимално залагати да то поверење оправда. Међутим, да би то и остварио, он у исту позицију мора да стави целу своју

хијерархијски структуру у партији. Њему више неће бити приоритет подобност него способност својих чланова. С друге стране, и односи у партији ће се променити. Морални ниво и кадровски потенцијал партија ће се подићи. Иступање у јавним средствима и пред бирачима биће сигурно обазривије, без лажне аргуменетације и блаћења, а обећања реалнија. Ове промене би подигле начин понашања у свим партијама, а не само оним које су моментално у власти. Свакодневни захтеви опозиције за рушење партија у власти, по систему „да комшији цркне крава“, би изостало. Напротив, опозиција би чак, у извесним случајевима, гласала за поверење влади ако не би била спремна да грађанима нешто више понуди од партија у власти, што је сасвим природно и пожељно.

➢ Интереси друштва били би заштићени од евентуалних злоупотреба партија у власти. Садашњи притисак на партије у власти за избор стручних кадрова на одговорне функције у државној управи и јавним предузећима, постаје непотребан па и неумесан из више разлога: прво, не треба преузимати или умањивати одговорност власти за извршење обећања које су дали грађанима. Грађане интересује само резултат њиховог управљања- да ли се остварује понуђена стопа раста или не. Према томе, партије у власти треба да имају пуну слободу да би то и остваривле, а свако мешање би био само алиби за неуспех. Уосталом, то им по природи ствари и припада. Друго, ово би био и позив академској елити да се приклони идеолошки најближој партији. Покушај даљинског управљања партијама, са стране, показао се као неуспешан а поприлично и непоштен. Стање у коме се налазимо се може мењати демократски преко избора или на улици, што нам сигурно није циљ. Зато, свако подучавање партија у власти како треба да управљају државом у себи садржи и поруку да су неспособне и да бисмо ми то боље знали, треба заменити непосредним учешћем у раду партија. Увођењем стопе економског раста као циља који треба остварити и пролазних времена, партије у власти су животно заинтересоване да окупе најспособније кадрове јер је то питање њиховог опстанка на власти, па, ваљда, оне знају како ће заштити тај свој интерес. То је уједно и понуда најспособнијим кадровима да своје знање и способности понуде партијама по свом избору или формирају своју партију. Не може се бити и ван партије и у власти. Бити у власти и а не бити у партији је привид. Прво, када прихватите кадровску функцију, онда је неморално не поштовати и кадровску политику партије која те је довела на ту функцију. Друго, без партијске подршке није могуће ни испољавање знања којима располажете. Зато, политичке парије у власти треба и морају да имају потпуну слободу избора, па је свако наметање са стране , пре свега, неприродно и неприхватљиво. Цена њиховог незнања је губитак власти а то је оно што ниједна партија не жели.

➢ Успостављање *контролних-пролазних времмена* не би се зауставило само на владу и њен партијски врх. Партије су хијерахијски организоване па без преношења ове одговорности на целокупно чланство, све до општинских влада, не може се очекивати ни успех владе. То значи, са дефинисањем пролазних времена, подигла би се укупна одговорност за учињено и неучињено у целом друштву. Сада је оно само у делу предузетничке привреде. После ових измена у полиитичком систему била би пренета и на све све друге делове друштва. Ефикасност управљања друштва би била у сталном порасту без обзира на сменљивост партија јер је она у заједничком интересу.

➢ Потреба партија за удварање сопственом чланству или *куповина* њихове лојалности би престала. Овако успостављен систем би више уживао подршку код грађана него својих чланова. Број чланова који су се калкулативно учлањавали би изгубио смисао, не рачунајући неке рутинске послове.

➢ У овом контексту питање тзв, *тиљотине прописа* и ефикасности администрације је лажна дилема. Онај ко потписује платни списак има могућност да ту администрацију учини

ефикасном, али ако зна шта и зашто нешто тражи. С обзиром на то да партије у власти на свим извршним функцијама постављају своје људе, чланове или симпатизере, онда оне носе и одговорност за организацију и ефикасност рада те администрације. Њихов успех се мери успехом дела система којим они управљају. Зато не треба сумњати да ће се они грчевито борити за свој опстанак а човек се најбоље бори када то чини за себе.

3. ОБНОВА ПОВЕРЕЊА

Поверење грађана се лакше губи него стиче. После 5-ог октобра грађани су дали поверење новој власти очекујући препород друштва и брз опоравак привреде. И тада је нуђен Уговор власти са народом са прецизним датумима његове релизације, али се све свело на празна обећања и популистичке мере за одржавање на власти. Како тада тако и сада. Измењали смо све коалиције, али не и промене стања и односа у друштву. И даље се свака нова власт заклиње у Србију, и за њено добро, али све на истим економско политичким основама. Садашње партије у власти су у свом обраћању јавности увеле нову терминологију; нема више лагања, искреност, поштење и *„пролазна времена*, што је, свакако, предуслов сваког поверења између грађана и власти. То је уједно била критика претходних власти, али сада изражена као принцип новог понашања. Аутор овог рада је само те принципе ставио у системске оквире и на тај начин им дао трајност и обавезу која се мора поштовати.

Сви предлози су сачињени по мери човека, једноставно и разумљиво и на начин како би то сваки домаћин урадио у свом домаћинству. Све заједно, то значи успостављање нових односа у друштву који ће почивати на одговорности за учињено или неучињено.

– Највећа промена у овом предлогу садржана је у промени односа између п.партија и грађана. Са увођењем стопе привредног раста, као саставног дела понуде бирачима, партије у суштини интересе друштва поистовећују са својим интересима, а са пролазним временима за владу, све партије изражавају спремност да у случају неиспуњених обећања управљање државом препусте другим партијама које то могу. Поштено!

– Сви грађани, укључујући и председника владе, су стављени у позицију да се боре за сопствени опстанак а то је једина добитна позиција. Са прихватањем ових системских промена и широке подршке код грађана, спласнуле би све конфронтације у друштву. Свако од нас, појединачно, био би у позицији сопственог преиспитивања шта зна да ради а ако не зна, како да се обучи неким вештинама којим би желео да се бави. На овај начин би се између појединаца и државе створио један однос поверења. Интерес и једних и других би био исти – развој предузетништва. Дакле, целокупна логистика - позадина за припрему и развој предузетништва, била би директо стављена у позицију одговорности за његов развој и сношења последица неуспеха.

– Овај предлог измена привредног и политичког система у суштини значи један велики заокрет о избору пута привредног развоја. Из једног пасивног и чекајућег стања, да нам неко други реши проблеме са којима се суочавамо, друштво би прешло у једно активно стање у коме би сваки грађанин појединачно био мотивисан да у свом раду и својим знањем решава своја животна питања. Човека ништа више не може да стимулише и учини срећним него сопствени успех, а овај систем му то омогућује.

– Ово никако не значи искључење државе у погледу развоја привреде, само што би та улога била сведена на стварање климе за привређивање не само својих грађана него и грађана других држава било појединачно или њихових фирми путем кооперације, концесија, отварања сопствених предузећа и сл. Из угла развоја предузетништва, најважнији задатак државе био би брига о новцу и знању (РП,16, сс,235-239) Подизање знања нације и обезбеђење финансирања пројеката био би највећи допринос привредном развоју земље.

– Посматрано из угла ризика, Предлог стављаја све грађане у приближно једнаку позицију. Свако носи свој део ризика. Појединце, ако не знају да раде газда сигурно неће толерисати, предузетници који не могу да се носе са конкуренцијом сигурно ће на том тржишту пропасти, а влада, односно партије у власти које не могу да остварују своја обећања, мораће то да препусте оним партијама које то могу, или потраже други посао.Тржиште као и свако друго.

– С друге стране, када грађани схвате да питање отварања нових предузетништава није на дугачком штапу него *сада и одмах, онда, на такву понуду*, не може а да не одговори поверењем (РП,16, с, 241). Сигурно да то радо не би дочекали власници купљених или узалудних диплома, али, у сваком случају, не би могли да кажу да је то и неправедно. Ако ништа друго морали би да ћуте или искористе шансу за до или преквалификацију.

Ако томе додамо и објективну анализу догађања која су нас довеле у ово стање, онда све то заједно ствара једну добру основу за поверење у власт и мобилизацију свих грађана за реализацију програма који се нуде.

– Предложене мере омогућавају привредни развој у мери наше способност. За више и боље треба више и боље да радимо. На висину стандарда немамо коме да се жалимо. Али, сви смо у позицији да се преиспитујемо у погледу знања и одговорности за оно што радимо. Све смо то и досад знали, па ипак тако нисмо радили, али ћемо од сада морати. Једноставно, другог избора немамо.

ЦИТИРАНИ И КОРИШЋЕНИ РАДОВИ

1) Голубовић др Наташа и Маринковић др Срђан, ***О теоријској и научној утемељености критика неолиберализма***, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет , у Београду, 2012.
2) Голубовић др Наташа, ***Економска теорија у огледалу глобалне финансијске и економске кризе***, Научна трибина, Економска наука и привредна криза, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста Србије и Економски факултет у Београду, 2011.
3) Хајек. Ф.А. *Коришћење знања у друштву*, Економски анали бр.168, Економски факултет, Београд 2006.
4) Јакшић, М. И др. (2011), *„Глобализам, корпоративизам и држава благостања“*, Научно друштво економиста са академијом економских наука и Економски факултет у Београду
5) Капор Предраг, ***Нужност опредељивања реалне стратегије и политике Србије према страним директним инвестицијама***, Економска политика Србије у 2014, Научно друштво економиста са академијом економских наука и Економски факултет у Београду, 2014.
6) Катић Небојша, ***Светска економска криза – стварност, митови и поуке***, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет , у Београду, 2013.
7) Ковачевић Млађен, ***Катастрофалне последице највеће заблуде економске науке-неолиберализам***, Научна трибина, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет у Београду, 2012

8) Мађар, Љ. (2010) *„Моћ и немоћ економске науке“*, Економска наука и привредна криза, научна трибина, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет у Београду.
9) Мађар, Љ. (2011), *„ Авет неолиберализма“*, Научна трибина, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет у Београду, 2012.
10) Мађар др Љубомир, ***Антилиберализам у 22 слике***, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет, Београд, 2012.
11) Мађар, Љ.(2013), ***Глобална рецесија:Системске алтернативе и изгледи превладавања***, Академија економских наука, и Економски факултет, универзитет у Београду, издаје: Научни часопис, Економске идеје и пракса, Београд, 2013.
12) Мађар, Љ.(2013), ***Трновити путеви до одговорне државе(Прилог)***, Академија економских наука, и Економски факултет, универзитет у Београду, издаје: Научни часопис, Економске идеје и пракса, Београд, 2013.
13) Пешикан Радован, ***Интерес, основ за уређење привредног система***,Економска наука и привредна криза, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста Србије и Економски факултет у Београду, 2010.
14) Пешикан Радован, ***Либерали и анти либерали-Стварна или лажна дилема***,**Економска наука и привредна криза**, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста Србије и Економски факултет у Београду, 2012.
15) Пешикан Радован, ***Привредна криза и спољни дуг: Како даље***. Како повећати конкурентност привреде и извиза Србије, Научно друштво економиста са академијом економских наука и Економски факултет у Београду, 2010.
16) Пешикан, Радован,(2013), ***Држава по мери***, Академија економских наука, и Економски факултет, универзитет у Београду, издаје: Научни часопис, Економске идеје и пракса, Београд, 2013.
17) Пешикан, Радован,(2013), ***Шта је а шта није написано(Прилог)***, Академија економских наука, и Економски факултет, универзитет у Београду, издаје: Научни часопис, Економске идеје и пракса, Београд, 2013.
18) Прокопијевић др. Мирослав, ***Либерализам***, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет , Часопис економске идеје и пракса,у Београду, 2012.
19) Секулић др Марко, ***О судбини неолиберализма***, Академија економских наука у саставу Научног друштва економиста и Економски факултет , у Београду, 2012.
20) Увалић, М. (2011), *Проблеми досадашњег модела развоја Србије*, Нова стратегија развоја привреде Србије, Изазови економске политике у 2011. години, Научно друштво економиста са академијом економских наука и Економски факултет у Београду.

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

CENTAR ZA EKONOMSKA ISTRAŽIVANJA

Tradicionalni naučni skup Centra za ekonomska istraživanja[1*]

Prof. dr Veselin Vukotić, Predsednik naučnog skupa i redakcionog odbora

Tema: **(Anti) Liberalizam i ekonomija**

To bi bila rasprava za i protiv liberalnog uređenja ekonomije. Praktičnije, da li se u borbi protiv liberalizma klizi ka socijalističkom pristupu ekonomiji? Da li je zaista liberalizam kriv za ekonomsku krizu? Da li se samo liberalizmom može izaći iz krize? Da li je siromaštvo u svijetu veće ili manje u zemljama sa liberalnom ekonomijom u odnosu na zemlje sa autoritarnim pristupom ekonomiji?

Ako su kreativnost i znanje dva stuba razvoja sadašnjeg i posebno budućeg društva i ako su oni u osnovi vazani za pojedinca, kako se gušenjem slobode (liberalizam) mogu razvijati i kreativnost i upotreba znanja?

Kako stalno insistiranje na visokim porezima na visoke plate, možemo povezati sa principom organizacije društva na znanju („društvo znanja"), ako se zna da je plata zavisna od znanja, a porez na plate, na neki način kažnjava one koji su najefikasniji?

Kako sprovoditi antiliberalne mjere u malim državama u dobu globalizacije?

Ako je danas (još uvijek) na javnoj sceni jednodušna ocjena da su „neoliberali" za sve krivi, ako svi isto misle, da li zaista tamo gdje svi misle isto neko uopšte misli?

Da li osuda neoliberala prelazi sa stručne u političku i ideološku kvalifikaciju sličnu onoj iz perioda infobiroa?

Da li se postojeća ekonomska kriza može više povezati sa birokratizacijom države i birokratizacijom društva nego sa imperfekcijama tržišta? (Konsultujte između ostalih Jozefa Šumpetera i Vita Tanzija)

---

1 * Centar od 1989. godine organizuje Naučni skup i objavljuje zbornik radova. Do sada su održani sljedeći skupovi:

1. Privredna reforma i ekonomska (re)definicija socijalizma (1989);
2. Socioekonomske prepreke reformi (1990);
3. Transformacija svojinskih odnosa – teorijski i empirijski aspekti (1991);
4. Institucionalna infrastruktura u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji (1992);
5. Plasmani banaka i zaštita bankarskog kapitala u uslovima sankcija i hiperinflacije (1994);
6. Zastoji u jugoslovenskoj tranziciji (1995);
7. Svojina i slobode (1996);
8. Ekonomija i demokratija (1997);
9. Ekonomija i pravo (1998);
10. Sistem i korupcija (2000);
11. Globalizacija i tranzicija (2001);
12. Tranzicija i institucije (2002);
13. Politika i slobode (2003);
14. Kultura i razvoj (2004);
15. Pojedinac i država (2005);
16. Biznis i država (2006);
17. Ekonomija i sociologija (2007);
18. Moral i ekonomija (2008);
19. Kriza i globalizacija (2009);
20. Kriza i razvoj (2010);
21. Balkan i EU (2011);
22. Stanovištvo i razvoj (2012);
23. Obrazovanje i razvoj (2013).

Da li je budžetski deficit neizlečiva bolest i „živi pijesak“ za intervencioniste?

Da li postoji nada da se budžetski deficit može „držati pod kontrolom“ u društvu u kojem stanovništvo sve duže živi (stari) a natalitet je sve manji? Uz to nezaposlenost mladih raste jer stara populacija nema preduzetničkih ideja za otvaranje novih firmi?

Društvo iz starosne strukture oblika šišarke prelazi u starosnu strukturu oblika pečurke – kako ovaj tektonski poremećaj u strukturi stanovništva utiče na sve oblike struktura i sisteme vrijedonosti u jedom intervencionističkom (antiliberalnom) društvu?

Da li je starenje stanovništva jedan od važnih izvora antiliberalizma, jer liberali traže akciju, preduztnost, inovativnost, nove ideje što se u suštini vezuje za mlađu populaciju?

Da li je naš obrazovni sistem takav da i tako umanjenu mladu populaciju pripremi i osposobi za pokretanje dinamičkog razvoja ekonomije i društva?

Da li je niska prolaznost na studijama takođe uzrok antiliberalizma (nesvršeni student kasnije pruža otpor reformama)?

I mnogo toga još, ...

Kao sastavni dio objašnjenja sadržaja ovogodišnje teme skupa, smatram sljedeće knjige i članke: Prof. dr Ljubomir Madžar:*„Antiliberalizam u 22 slike“;* Prof. dr Veselin Vukotić: *„Istorija budućnosti“;* kao i tekstove objavljene na portalu „Peščanik“, posebno tekstovi Mijata Lakićevića, Vladimira Gligorova i Boška Mijatovića kao i više članaka prof. dr Koste Josifidisa i Jože Mencingera i naravno Štiglica, Krugmana i Saksa, kao i najnoviju knjigu dr Danila Šukovića “Nejednakosti, nezaposlenost i kriza”.

Za teorijsko razumijevanje ovog problema posebno djela Hajeka, Mengera i knjigu Karla Popera: *„Pretpostavke i pobijanja“*.